This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

IBRARY AGENT
LEIPZIG

Educ 5185.10

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

FRANCIS BROWN HAYES

(Class of 1839)

This fund is $10,000 and its income is to be used
"For the purchase of books for the Library"

UPSALA UNIVERSITETS HISTORIA

ENLIGT UPPDRAG FÖRFATTAD

AF

CLAES ANNERSTEDT

ANDRA DELEN

1655—1718

FÖRRA AFDELNINGEN

UNIVERSITETETS ÖDEN

UPPSALA

A.-B. AKADEMISKA BOKFÖRLAGET

(I DISTRIBUTION)

Educ 5185.10

HARVARD COLLEGE
DEC 26 1914
LIBRARY
Hayes fund
(II, 1, 2; III, 1, 2)

UPPSALA 1908
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

CARL GUSTAF MALMSTRÖM

MIN ÅTTIOSEXÅRIGE LÄRARE

MED INNERLIG TILLGIFVENHET
OCH TACKSAMHET

FÖRORD.

När jag på uppdrag af universitetet utgaf första delen af detta arbete till jubelfesten 1877, kunde visserligen hvarken jag eller någon annan ana, att trettio år skulle förgå, innan det skulle blifva mig möjligt att lägga hand vid fortsättningen. Och jag hade äfven, full af intresse för uppgiften, tidigt påbörjat omfattande arkivforskningar i afsikt att fortsätta arbetet. Men småningom trädde omständigheter af mångahanda art hindrande i vägen för detsamma, och från den dag jag öfvertog den ansvarsfulla posten som ledare af universitetsbiblioteket, var det otänkbart, så kräfvande som denna stora institutions uppgifter voro, att tänka på att finna tid för någon författarverksamhet, äfven af ganska blygsamma dimensioner. Så gingo ytterligare tre och tjugu år, under hvilkas förlopp utsikten till en fortsättning af universitetets historia tycktes för hvarje dag aflägsna sig. Med insamlingen af källmaterial fortsatte jag dock då och då på de korta och visserligen ej talrika stunder, som jag kunde rycka undan tjänsteplikterna. Men först när jag omsider hösten 1906 kände mina händer fria, kunde tanken på utarbetande af en ny del af arbetet på allvar åter träda fram.

Visserligen kunde jag vara mer än tveksam, om det icke vore bättre att alldeles sträcka gevär, då jag tydligen kände, huru själens och kroppens krafter begynte aftaga, och då jag väl insåg, att en uppgift som denna egentligen kräfde, för att rätt fyllas, både en förmåga, större än hvad min äfven i dess bästa dagar varit, och en obruten spänstighet. Men jag kände djupt å andra sidan, att Alma Mater Upsaliensis ägde anspråk på sina söner in i det sista, och då ingen annan fanns för att öfvertaga värfvet, tog jag det uppå, beslutsamt, men ödmjukt. Den goda viljan och den rena afsikten

torde öfverskyla i någon mån de brister, som finnas och som måste finnas i arbetet, med de förutsättningar, under hvilka jag, som nyss är nämdt, gått till detsamma.

På mödan har jag visserligen icke sparat. Efter att ända in i Januari innevarande år hafva oaflåtligen fortsatt mina källforskningar i så stor omfattning, som tid och hälsa medgåfvo, tog jag mot slutet af denna månad till pennan, för att söka genomföra teckningen af tidehvarfvet 1655—1718. Den största svårighet, som därvid varit att öfvervinna, har bestått i den nästan olösbara motsatsen mellan det rika insamlade materialet, som vuxit till hardt när ohandterliga proportioner, och den korta tid jag kunde anslå till författandet, den senare beroende därpå, att jag fruktade, att om icke arbetet snart färdigställdes, medan ännu några krafter återstodo, skulle det aldrig komma att se dagen. Detta kan förklara, om också icke ursäkta alla arbetets brister, för hvilka ingen torde hafva ögat så öppet som dess författare.

Denna andra del har jag ansett nödigt att för vinnande af större fyllighet i framställningen uppdela i tvänne afdelningar, af hvilka den första, som tecknar universitetets öden under tidehvarfvet, härmed offentliggöres, och den andra, som har till föremål dess inre tillstånd och verksamhet, äfven föreligger i det närmaste färdig, så att den kan, därest jag lefver, af trycket utkomma instundande vår.

Det torde icke vara af nöden att redogöra för de arkiv och bibliotek, i hvilka jag forskat. Dels säger sig detta nästan själf och framgår i öfrigt af de ställen, där de åberopas. Universitetsbibliotekets handskrifter och konsistoriearkivet har jag nästan uttömmande genomgått, likaså de förnämsta samlingarna i Riksarkivet. För den stora välvilja, med hvilken det sistnämda, liksom äfven Kammararkivet, Kungliga Biblioteket och Universitets-Biblioteket i Lund hafva, sedan ohälsa och tidens korthet icke tillåtit mig att göra de upprepade resor, som voro nödiga för nya forskningar, ställt till mitt förfogande härstädes de papper och handskrifter, som jag önskat begagna, får jag härmed uttala min djupa och varma tacksamhet. Det behöfver slutligen ej sägas, att konsistoriearkivet och universitetsbiblioteket genom rektors och universitetsbibliotekariens godhet stått mig öppna i vidaste utsträckning.

Några förklaringar af de förkortningar jag användt vid käll-

citaten torde icke vara behöfliga; sådana abbreviationer som R. ark., K. Bibl. etc. äro väl för alla begripliga och kunna ej gärna missförstås. Anförda skrifter äro i regel tydligt angifna; enda undantaget utgöra de bref af Olof Rudbeck d. ä., som jag utgaf i universitetsprogram 1893—1905, hvilka citeras som: 'Bref af O. R.' Slutligen har jag konsekvent underlåtit att anföra källan för bref växlade mellan konsistoriet å ena, K. Maj:t och kanslern å andra sidan, där denna källa varit konsistoriets arkiv, hvilket naturligen nästan genomgående varit fallet; där fyndorten varit en annan, har jag bemödat mig att angifva detta. — Mer än en läsare torde kanske förebrå mig, att jag varit väl njugg på noter, och jag kunde otvifvelaktigt gifvit mycket mera i den vägen, liksom frestelsen visserligen varit stor att för detta ändamål ösa ur mina rika samlingar. I själfva verket har det stundom kräfts verklig självöfvervinnelse att motstå frestelsen, men den författare, som ej förstår begränsningens lag, fyller illa sin uppgift, och det ökade utrymme, som jag i andra afdelningen måst anvisa åt noterna, har mer än en gång gjort mig tveksam.

Då jag nu nedlägger pennan och känner det mer än ovisst, om det skall förunnas mig att åter upptaga den, sedan jag hunnit in på det sjuttionde året, den verksamma lefnadens vanliga slutgräns, sker det med en djup känsla af sonlig tacksamhet mot det universitet, som fostrat och under femtio år till sitt värmande sköte slutit den, som med kärleksfull, om ock svag hand här sökt teckna sin moders skiftande öden i längesedan flydda tider.

Upsala i November 1908.

Claes Annerstedt.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Första kapitlet.

Blick på De la Gardies personlighet och professorsstammen. Arbetet på nya konstitutioner s. 1. — Privilegier och öfriga förmåner utverkade hos Karl X s. 10. — Nya staten s. 12. — De nya konstitutionerna s. 15. — Universitetets svaghetstillstånd s. 27. — Terserus och striden om den nya teologiska preliminärexamen s. 31. — Terseri konflikt med Ravius och ansträngningar för Edenius s. 34. — Växande upplösning efter Terseri förflyttning s. 38. — Fruktlöst motstånd mot e. ordinarie professorsinstitutionen s. 40. — Striden mellan Schefferus och Gavelius s. 43. — Kanslerns besök i Januari 1661 s. 50. — Bråket om N. Hyltenii oration s. 52.

s. 1—53.

Andra kapitlet.

Olof Rudbecks personlighet s. 54. — Hans första rektorsår s. 59. — Byggnadsverksamhet s. 63. — Och inrättande af nya exercitiestaten s. 67. — Kuratorsämbetet s. 69. — Försöket att förtydliga och förbättra konstitutionerna s. 73. — Meningsskiljaktigheter i undervisningsfrågan s. 76. — Kommunitetets återupprättande s. 80. — Nationsinrättningen legaliseras s. 84. — Ravii konflikt med ungdomen och kollegerna s. 86. — Cartesianska striden s. 91. — Studentoroligheter s. 101. — Rudbeck och Fegræus s. 107. — Rudbecks andra rektorat s. 113. — Utbrottet af oviljan mot Rudbeck och hans fall s. 115. . . . . s. 54—122.

Tredje kapitlet.

Rudbecks ställning till konsistorium och kansler närmast efter sammanstötningen 1670 s. 123. — Meningsskiljaktigheten mellan kansler och konsistorium om nya staten och kommunitetet s. 125. — Den ekonomiska ställningen s. 131. — Rudbecks nya mellanhafvande med konsistoriet, hans sammanstötning med Fornelius och Arrhenius s. 134. — Adjunkten Körlings trots s. 139. — Processen mot boktryckar H. Curio och kanslerns ovilja mot Arrhenius s. 140. — Riksdagen i Upsala och Terseri uppträdande s. 153. — Fortsättning å Curionska processen s. 156. — Universitetets myndighet skakas (oron bland ungdomen, fogdars uppsutsighet, förslagsrätten till professurer missaktas) s. 159. — Lidanden genom danska kriget, godsbyten, Chruzeliska processen och häxerikommissionen s. 166. — Rudbecks svenska program 1677 s. 172. — Sammanstötning med kanslern rörande adjunkturernas redressering och dennes missaktning för konsistoriets förslagsrätt m. m. s. 174. — Rudbecks tredje rektorat 1679 s. 180. — Rudbecks program De nihilo s. 183. . . s. 123—185.

Fjärde kapitlet.

Kungligt godtycke: studenten Bergs stipendium, Pufendorfs utnämning, godsbyten s. 186. — Domen i Chruzeliska målet s. 189. — Karl XI:s välvilliga resolutioner i flera frågor, särskildt rörande reduktionen s. 192. — Dusörer åt högtställde s. 195. — Konflikt med kanslern i en lönefråga s. 196. — Rudbecks misslyckade försök i Curionska processen, dess utgång s. 199. — J. Arrhenius och H. Schütz träda fram s. 203. — Schütz strid med Rudbeck s. 210. — Kanslerns misslyckade försök att hindra Schütz rektorsval s. 217. — Schütz rektorat och attacken mot honom vid dess slut s. 221. — Inkvisitionskommissionen s. 223. — Karl XI befriar Atlantikan från censur och beviljar Rudbeck eget tryckeri s. 235. — Antikvitetskollegiets angrepp på Rudbeck s. 238. — De la Gardies sista beröring med konsistoriet och död s. 240. s. 186—243.

Femte kapitlet.

Bengt Oxenstjerna blir kansler s. 244. — Drätselförvaltningen i J. Arrhenii och P. Hallenstedts tid s. 247. — Den nya Cartesianska striden 1686—89 s. 255. — Bilberg förflyttas trots teologernas protest till teologiska fakulteten s. 276. — Striderna i anledning af Castovii afhandling "De statu naturali etc." 1690 och Spaaks 1691 "De origine imperii civilis" s. 285. — Teologernas förföljelse mot Bilberg s. 293. — Schütz angrepp på filosofiska fakulteten s. 298. — Hans försök att hindra en disputation under Spoles presidium s. 301. — Schütz och ungdomen s. 304. — Statsrättslig ortodoxi s. 306. — Jubelfesten 1693 s. 307. — Jesper Svedbergs framträdande s. 310. — Svårigheterna 1695—96 vid fyllande af Orientaliska professuren s. 314. — Goedings oskickliga uppträdande och förödmjukelse s. 319. — Rudbecks sista mellanhafvande med konsistoriet s. 322. — Striden om disputationen "De templo Upsala" s. 324. — Karl XI och universitetet s. 327. . . . . s. 244—331.

Sjätte kapitlet.

Nya staten af 1699 s. 332. — Skytteanska professuren och dess fyllande med Upmarck s. 337. — Olägenheten af konungens och kanslerns frånvaro i kriget, prokanslerns ingripande s. 343. — Omsättningen inom professorernas leder s. 345. — Egendomligheter vid orientaliska professurens fyllande 1702—03 och L. Molins domprostutnämning 1705 s. 346. — Ämbetsmannaväldet, Segerjublet och fredsönskningar s. 349. — Stora branden 1702 och däraf framkallade åtgärder s. 350. — Olof Rudbeck d. yngres disputation de ave Selav s. 357. — Teologie doktorspromotionen 1705 s. 359. — Rangstrider inom universitetet mellan fakulteterna och utåt gentemot ämbetsmannakretsarne s. 364. — Stridigheter framkallade af pietismen s. 370. Försök af teologerna att förverkliga teologie kandidatexamen s. 379. — Bråket vid en adjunktsutnämning 1706 s. 383. — Tvist med landshöfdingen om beklädnaden på kyrkbänkarne s. 385. — Några professorsutnämningar s. 387. . . . . s. 332—389.

Sjunde kapitlet.

Universitetets uttalanden om olyckorna s. 390. — Rådet griper in, dess ställning till konungen s. 392. — Försök att få G. Cronhjelm till kansler s. 395. — H. Spegel som prokansler och bråk vid professorstillsättningar s. 396. — Pesten 1710 s. 404. — Krigets tryck, tiondesekvestern och kontributionerna s. 408. — Frivilliga uppoffringar för kriget s. 413. — Erik Benzelius d. y. som medelpunkt i universitetets

vetenskapliga lif s. 415. — Molins och D. Lundii strid om symboliska böckerna s. 418. — Åtgärder mot den befarade ryska invasionen s. 424. — Högsta ombudsmannens och ombudsrådets ingripande s. 428. — Försök att få A. Horn till kansler s. 432. — Ökadt tryck efter Karl XII:s hemkomst s. 433. — Fråga om studenters instickande i gardet s. 436. — Våldsåtgärder mot universitetets äganderätt till sin jord s. 438. — Slutbetraktelse s. 445. . . . . s. 390—447.

FÖRSTA KAPITLET.

Blick på De la Gardies personlighet och professorsstammen. Arbetet på nya konstitutioner s. 1—10. — Privilegier och öfriga förmåner utverkade hos Karl X s. 10—12. — Nya staten s. 12—15 — De nya konstitutionerna s. 15—27. — Universitetets svaghetstillstånd s. 27—31. — Terserus och striden om den nya teologiska preliminärexamen s. 31—34. — Terseri konflikt med Ravius och ansträngningar för Edenius s. 34—38. — Växande upplösning efter Terseri förflyttning s. 38—40. — Fruktlöst motstånd mot e. ordinarie professorsinstitutionen s. 40—43. — Striden mellan Schefferus och Gavelius s. 43—50. — Kanslerns besök i januari 1661 s. 50—51. — Bråket om N. Hyltenii oration s. 52—53.

Drottning Kristinas regering, som i så mycket återspeglar skiftningarna i hennes glänsande, men gåtfulla personlighet, hade trots allt hennes intresse för vetenskapens sak och välvilja för universitetet, dock i det stora hela medfört mycken osäkerhet och oreda i det senares inre förhållanden. Man hade därför allt skäl att vänta, att efterträdaren Karl Gustaf, som med klart öga och kraftig hand grep statens roder, skulle inviga en ny tid äfven i universitetets historia. Begynnelsen var också lofvande, ty en af den nye konungens första åtgärder var att låta slutföra omarbetningen af konstitutionerna samt att åtminstone för tillfället bringa ordning i universitetets rubbade stat. Men de stora krigen förde honom snart fjärran från fosterlandet och förhindrade det oaflåtliga öfvervakandet af undervisningens sak, som denna såväl behöfde. Än olyckligare var, att denna herrskarepersonlighet, af hvilken man kunnat vänta så mycket, inom några år bortrycktes af en för tidig död, och att i hans ställe trädde en tolfårig aristokratisk förmyndareregering, svag i sig själf och ytterligare försvagad genom inre slitningar. Under sådana förhållanden hade det varit viktigare än någonsin, att universitetets högste styresman, kanslern, varit en vaken, erfaren, målmedveten och viljestark man, som kunnat göra sin myndighet gällande åt alla sidor och länka utvecklingen med insikt och fasthet.

Tyvärr hade i december 1654 detta viktiga ämbete, som Johan Skytte och Axel Oxenstjerna med sådan skicklighet beklädt, af

Karl X anförtrotts åt svågern, den lysande, men svage Magnus Gabriel De la Gardie, och det förblef i hans händer i två och trettio år. Mycket fanns visserligen som syntes böra anbefalla denne till det viktiga uppdraget. Till den höga börden och de stora rikedomarna kunde han lägga ett anslående yttre, ett vinnande sätt och mycken värdighet i uppträdandet, och han beklädde som riksskattmästare ett af rikets fem höga ämbeten. Han saknade icke heller andra än mera betydande förutsättningar för sin plats. Hans intellektuella begåfning var otvifvelaktigt af mindre vanlig art, särskildt ägde han en förvånande lätthet att uttrycka sig lyckligt i tal och skrift, hans bildning var grundlig och omfångsrik samt hans kärlek till vetenskap och konst lika uppriktig som stark, välvilja och godhet lågo i hans väsen. Men trots denna rika utrustning var han långt ifrån lämplig att uppbära och fylla den framskjutna ställning han intog i stat och samhälle, och detta ej minst i egenskap af universitetets kansler. Hans lefnad, som begynte så glänsande, blef därför endast en lång följd af missräkningar, sorger och olyckor. En man som saknar karaktärens fasthet liknar ett skepp utan barlast och blifver som detta förr eller senare ett stormarnas rof, och hvad De la Gardie framför allt saknade var stål i karaktären och kraft i viljan. De stora gåfvorna, som i medgångens dagar spredo sin glans öfver hans person, visade sig vara föga mer än ett bländverk, när motgångarnes hårda verklighet satte honom på prof, och de klagovisor han då uppstämde, den modlöshet och svaghet han öppet lade i dagen, beröfvade honom både aktning och inflytande. De stora svagheterna i hans väsen framträdde tidigt och hade ingalunda undgått hans kunglige svågers öga,[1] men långtifrån att tuktas af lifvet utvecklades de alltmera och följde honom in i det sista, såsom följande teckning nogsamt visar. Barn af sin tid i mycket, var han det äfven i en af denna tids största brister, oförmågan att beräkna medlen och afväga dem mot uppgifterna. Denna oförmåga var hos oss ett arf af en alltför hastigt förvärfvad stormaktsställning, mot hvilken våra inre och yttre krafter icke fullt svarade, och vår jämvikt hade häraf i mer än ett afseende rubbats. Särskildt och ej minst framträdde denna rubbning i den optimistiskt lättsinniga uppfattningen, att allting skulle gå väl, blott man redde sig för ögonblicket ur besvärligheterna; inom statslifvet, liksom i det enskilda blef det till regel,

[1] Se Karl X:s bref till De la Gardie d. 15 dec. 1656 (Hist. Bibliotek utg. af C. Silfverstolpe 5 1878 s. 73), där konungen med mästarehand tecknar sin svågers karaktär. Jfr. P. Sondéns intressanta uppsats i Historisk Tidskrift 1908.

att man tog där det fanns och lade där det fattades, i öfrigt bekymrande sig föga om morgondagen.[1] En dylik uppfattning har beherrskat De la Gardies hela lif och med olycksbringande påföljd gjort sig gällande i hans kanslersverksamhet. Ej mindre olyckligt för honom var, att hans lifliga, obestämda väsen gjorde honom i så hög grad beroende af det närmaste och sista intrycket samt öppnade fritt spelrum för allehanda slags sidoinflytanden. Och hvad detta betydde, när inflytandet utöfvades af en i fantasi och energi öfverlägsen personlighet, det har universitetet i rikt mått, och visserligen ej alltid lyckligt fått erfara, när Olof Rudbeck bemäktigade sig kanslerns öra; äfven för den höge förmannen har detta inflytande varit föga välgörande och medfört lika mycket obehag som glädje. — Trots all denna svaghet i ämbetets utöfvande har De la Gardie lämnat efter sig ett älskadt minne. Ingen har velat eller kunnat bestrida renheten i hans uppsåt att verka för universitetets bästa, än mindre hans varma oföränderliga kärlek till den högre bildningens sak. Hans olycka var, att krafterna icke svarade mot viljan.

Den krets af akademiska lärare, som mötte De la Gardie i Upsala, var icke i någon synnerlig grad ägnad att stödja honom i hans ansvarsfulla värf. Till antalet var den nog betydande, ty utöfver de 18 professorer, som staten af 1648 medgaf, hade Kristinas oförsiktiga välvilja anskaffat ännu tre, E. Odhelius i teologi, Chr. Ravius i orientaliska språk och J. Bureus i matematik, så att, då skytteanske professorn och bibliotekarien medräknas, konsistoriet bestod af 23 medlemmar, ett antal vida öfverlägset hvad de utländska universiteten vid denna tid i genomsnitt kunde förete. Men kvaliteten svarade ej alldeles mot kvantiteten, som en hastig öfverblick af lärarestammen visar. Teologiska fakultetens fem lärare, Stigzelius, Terserus, Schomerus, Lithman och Odhelius fyllde visserligen fullt ut måttet, och särskildt voro de två första förvisso båda framstående personligheter och utmärkte lärare. Men den juridiska fakultetens båda medlemmar, Bringius och Sidenius, som visserligen på sin tid varit förträffliga lärare, voro nu af ålder och arbete försvagade män; och inom den medicinska gällde detsamma om den annars högt förtjänte Franckenius, under det hans ämbetsbroder Olaus Stenius alltid visat måttligt intresse för det medicinska kallet, till hvilket han öfvergått från den astronomiska professuren. Inom

[1] Med naiv öppenhjärtighet kunde De la Gardie (kons. prot. d. 26 januari 1671) till svar på klagomålen öfver den påtrugade extrastaten säga: »Öfverheten inrättar ofta en ting, men Eder, Gode Herrar, anstår att påminna om ett eller annat kan så tillräcka.»

den filosofiska fakulteten funnos tvänne verkligt lysande namn i bibliotekarien Johannes Loccenius och skytteanske professorn Johannes Schefferus, hvarförutom Ausius (i grekiska), Figrelius (i historia), Sundel (i eloquentia) och J. Bureus (i matematik) väl fyllde sina platser. Men af den senares kolleger på de matematiska professorsstolarne var Martinus Olai Nycopensis redan utsliten och den skicklige B. Hedræus var af ett besynnerligt enstörigt lynne samt sysslade mest med sina egna angelägenheter och intressen. Den för sin lärdom i orientaliska språk utropade och därför hit inkallade utlänningen Christian Ravius gjorde här föga nytta och var ett opraktiskt professorsoriginal, Lars Fornelius i poesi saknade ej lärdom, men synes hafva lagt föga energi i dagen, P. Liungh i praktisk filosofi torde ej hafva höjt sig öfver medelmåttan, I. Isthmenius i fysik och O. Unonius i logik (teoretisk filosofi) stodo snarare under densamma, och S. Laurbergius i orientaliska språk, hvars vetenskapliga skicklighet var omtvistad, hade rykte om sig att vara förfallen till dryckenskap. Det var således i det hela ingen lysande uppsättning som denna fakultet erbjöd, och största olyckan var, att de verkligt begåfvade antingen voro för uttröttade eller ock, som Loccenius och Schefferus, så starkt intresserade af sina vetenskapliga uppgifter, att universitetets öfriga allmänna intressen väl litet hade att påräkna deras uppmärksamhet eller ingripande. Det var därför icke underligt, att så energiska män som Stigzelius och Terserus, alldeles oafsedt den styrka som den teologiska fakulteten alltid i öfrigt hade genom universitetets innerliga förbindelse med kyrkan, fingo öfvertaget, då vid konstitutionernas omarbetande det kom till en kraftmätning mellan dennas och öfriga fakulteters intressen.

Det var nog ej minst i afsikt att vid sitt namn fästa minnet af nya konstitutioners utarbetande och sålunda ärofullt inviga sin nya kanslersverksamhet, som De la Gardie redan några veckor efter sin utnämning afreste till Upsala på nyåret 1655.[1] Före afresan hade han af någon med Upsala förhållandena väl förtrogen statsman erhållit värdefulla vinkar om behofvet af en reform i undervisningen,[2] och efter sin ankomst till Upsala mottog han från

[1] Jag har i den följande skildringen af de stora frågornas behandling i Upsala och Stockholm i det hufvudsakligaste blott haft att följa den förträffliga framställning, som R. Holm gifvit i sitt arbete: J. E. Terserus 1. Lund 1906 s. 240 ff. Endast en och annan detalj har kunnat tilläggas.

[2] Detta anonyma odaterade betänkande, som har till öfverskrift: »Hwad som åhr att considerera widh Academiæ Ubsaliensis förestående visitation» finns i R. Ark. Författarens namn har jag ej kunnat uppdaga; funnes ej de nästan samtida och dock något afvikande brefven af Björnclou i samma sak, skulle jag gifvetvis gissat på honom.

den erfarne och insiktsfulle hofkansleren M. Björnclou, själf en gång i tiden professor i Uppsala, tvänne skrifvelser som ytterligare utvecklade åtskilligt, som borde af kansleren iakttagas.[1] Gemensamt för bägge rådgifvarne är den stora vikt som de fästa vid, att den unge Olof Rudbecks gryende snille knytes till den medicinska fakulteten, för att stödja dess vacklande byggnad och gifva nytt lif åt naturvetenskapen; för det senare ändamålets vinnande ville Björnclou flytta fysices professuren till denna fakultet, ehuru han på samma gång klokt erinrade om, att det för det unga snillet torde vara lyckligast, om han befordrades "per saltus". Likaså anbefalla bägge Petrus Gavelius som hjälp åt de gamla professorerna i den juridiska fakulteten,[2] hvarvid Björnclou starkt betonade vikten af att äga en självständig representant för folkrätten. Han tillät sig ock att i förbigående skämta öfver den "scabies juristarum", som rasade i främmande land, där man icke aktade någon annan som skicklig jurist, än den som läst corpus juris romani och dess commentatores. I fråga om det grekiska språkstudiet och den gängse seden, att föreläsaren blott sysslade med att grammatiskt resolvera en auctor yttrade den okände rådgifvaren, att det vore den akademiska katedern ovärdigt, "att där slites med minutiis grammaticis, som ungdomen bör hafva lärt in scholis et gymnasiis". Han lägger ock vikt på, att historikern äfven behandlar Sveriges och dess grannstaters historia samt att han vid undervisningen ständigt har med sig "sina två ögon", kartorna och kronologien. Till politices professuren (d. v. s. den i praktisk filosofi) ville han lägga ej blott statsrätten (hvilket äfven Björnclou fann lämpligt), utan ock förvaltningsrätt och statskunskap. I afseende på studenternas arbete erinrade han om vikten af, att man i tid inskärpte hos dem betydelsen af att de bestämde sig för en viss studieriktning, att de onödiga årsexamina afskaffades, då tillräcklig äggelse torde ligga i de akademiska graderna, att pennalismen måtte, i likhet med hvad som redan skett i Tyskland, här utrotas och till sist, att alla försök till nationsföreningars bildande på det strängaste förbjödes, efter all oro bland studenterna mest härflöte af "deras förborgade kongresser". Ur Björnclous bref kan ock anföras, att han med glädje hälsade de tankar som De la Gardie uttalat om att dels skapa en särskild professur i Sveriges historia och antikviteter, dels göra en ända på präbendepastoraten. Härom yttrar han satiriskt, att

[1] Björnclou till De la Gardie, Stockh., d. 5 och 8 januari 1655. R. ark.

[2] Hur grundligt Björnclou misstog sig i den förmodan som han i brefvet uttalar, att Gavelii ambition vore nu »reglerad», skola vi i det följande erfara.

det väl icke kunde vara så nödigt, att bönderna i Gamla Upsala finge höra Virgilius, eller de i Näs "Bereshit Bara Elohim" eller de i en annan socken "praedicamenta." Till en början kunde dock vara klokast att icke röra vid teologernas präbenden, utan endast indraga sådana, som innehades af professorer i filosofiska fakulteten.

Man var icke i Upsala oförberedd på ett upptagande af konstitutionsarbetet. En revision hade påbegynts redan under Axel Oxenstjernas kansleriat och fört till ett förslag,[1] som sedan varit föremål för en granskning i Stockholm af en ny kommission, bestående af tre universitetsmän, två kyrkans män och tre statsmän,[2] ehuru saken ej kom längre i Kristinas tid. Hennes tronafsägelse väckte helt naturligt vederbörandes uppmärksamhet på vikten af att saken ej längre uppsköts, och föga mer än 14 dagar efter denna tilldragelse beslöt konsistoriet (d. 27 juni 1654), att alla fakulteter skulle ofördröjligen revidera förslaget. Detta har väl antagligen skett af alla, ehuru man nu endast äger i behåll de anmärkningar, som den filosofiska fakulteten framställde under sin i november företagna revision.[3]

Det var d. 3 januari 1655 som De la Gardie infann sig i konsistoriet. Förhandlingarna om de stora frågorna fortgingo sedan till och med d. 11, ehuru med afbrott för d. 6 och 7, hvarunder kanslern reste öfver till sitt slott Venngarn. Konstitutionerna togos ej före förr än på eftermiddagen d. 5, men från och med den 8 höllos sessioner härom både för- och eftermiddagar, hvarvid såväl de gällande konstitutionerna af 1626, som det Oxenstjernska förslaget genomgingos. Tyvärr har man sig icke något närmare bekant om hvad som då debatterades, ty protokollen tiga fullständigt om förloppet, hvilket kanske förklaras af kanslerns varning i sessionen d. 5 för att låta något häraf komma utanför konsistoriets väggar; med sin vanliga öfverdrift i uttrycket sade han sig fasa för följderna af en dylik oförsiktighet. Vid afresan befallde han, att de nu fattade besluten skulle utan vidare förändring sammanarbetas till ett helt, men att konsistoriet tillika skulle äga att i dettas bräddar anteckna, om några ytterligare förändringar syntes det nödiga, hvil-

[1] Del 1. s. 355.

[2] Enligt konsist. protokoll d. 5 jan. 1655.

[3] Fakultetens anmärkningar, skrifna med Schefferi hand och åtföljda af prokansleren Ärkebiskop Lenæi egenhändiga tillägg finnas i Ups. Bibl. U. 55. Anmärkningarna äro ej synnerligen märkliga, utom däri att de blotta den starka obenägenheten att tillerkänna något företräde för den teologiska fakulteten och ändock tillika bära vittnesbörd om en ganska begränsad uppfattning hos filosoferna själfva af den vetenskapliga forskningsfrihetens betydelse.

ken befallning upprepades i bref af d. 17 januari. Under den följande månaden var ock konsistoriet ifrigt sysselsatt med arbetet, som synes hafva utan egentliga störingar fortgått, tills i sammanträdet d. 28 febr. den dolda spänningen mellan teologer och filosofer kom till öppet utbrott vid behandlingen af frågan om nödvändigheten af en teologisk preliminärexamen för dem som ämnade taga den filosofiska graden. I teologernas ögon var en dylik anordning nära nog en lifsfråga för de teologiska studiernas bestånd. Dessa syntes ej längre innehafva den gifna öfvervikt som de hittills ägt, andra studier och andra banor, särskildt statstjänsten, lockade ungdomen, och Stigzelius hade vid kanslerns januaribesök bittert beklagat sig öfver "paucitas studiosorum theologiæ". En bestämmelse i dylik riktning synes verkligen hafva blifvit så godt som fastslagen vid samma besök, och det just på kanslerns eget initiativ,[1] och denna garanti ville teologerna helt naturligt icke släppa. Såsom skäl för denna bestämmelse kunde från deras sida med visst berättigande framhållas,[2] att ej få filosofie magistrar trädde direkt i kyrkans tjänst, och att äfven för dem, som till en början ägnade sina krafter åt skolan, denna ofta blott var en öfvergång till kyrkan; en sådan tvångsbestämmelse var enligt deras mening absolut af nöden, ty om icke den akademiska ungdomen under de år, då den förberedde sig till graden, på något sätt eggades till teologiska studier, skulle den ej befatta sig med sådana. Tydligen spelade ock den kyrkliga och konfessionella synpunkten en roll vid detta yrkande. Den filosofiska fakultetens professorer funno emellertid bestämmelsen både onödig och för sig kränkande. De sågo däri ett utslag af teologernas hersklystnad och sträfvan att ånyo befästa teologien i det välde, som den förut öfvat öfver de andra vetenskaperna, men som i och med dessas utveckling måste synas allt mer oberättigadt. Det var alltså ytterst för sina vetenskapers självständighet och oberoende af teologien, som medlemmarne af den filosofiska fakulteten kämpade, men de förbisågo, hvad som under tidsförhållandena kunde vara till en viss grad berättigadt i teologernas kraf, och valde för sina angrepp mot dessa de häftigaste uttryck. — Poeseos professorn Laurentius Fornelius, som med mycken häftighet förde filosofernas talan i konsistoriet, beskyllde öppet teologerna för att af maktlystnad söka förvärfva en dominatus öfver de öfriga. Man kunde emellertid i examensfrågan ej komma öfverens, och det var då naturligt, att bägge parterna för dess lösning hänvände sig till kanslern. De

[1] Teolog. fakult. t. kanslern 7 mars och kons. prot. d 28 febr.

[2] Jag lånar här ordagrant R. Holms träffande analys af motsatsen i fakulteternas uppfattning.

bägge ombud, som konsistoriet d. 7 mars utsåg för att föra dess talan i hufvudstaden vid konstitutionernas ytterligare behandling, teologen J. E. Terserus och historiarum professorn E. Figrelius, medförde därför äfven från sina respektive fakulteter särskilda skrifvelser i examensfrågan.[1]

I Stockholm fingo teologerna genast ett gifvet öfvertag. Terserus, som personligen stod synnerligen väl hos kanslern, hade ock vetat begagna tiden. Han var redan d. 8 mars i Stockholm och skyndade att gifva kanslern del af stridsfrågan, hvilket naturligen skedde i en för teologerna gynnsam belysning. Den skrifvelse som han från sin fakultet medförde var klokt nog affattad med mycken moderation, men underlät ej heller att vederbörligen framhäfva, att den filosofiska fakultetens yrkande egentligen innebar ett försök att öfverändakasta ett af kanslern själf motiveradt beslut. Detta skickliga berörande af något så ömtåligt som den höge förmannens myndighet gjorde sin verkan. Den fåfänge De la Gardie var särskildt känslig för en dylik insinuation. Han fattade eld och påstod rent af, att beslutet om den nya examen var fattadt af kunungen i senaten (något som man med skäl kan betvifla); han lät i vredesmod så häftiga uttryck undfalla sig, som att Fornelius borde afsättas och att Figrelius gjorde bäst i att alldeles hålla inne med sitt uppdrag. Under sådant förhållande var det omöjligt för den sistnämnde, att uträtta något, så mycket mera som den filosofiska fakultetens skrifvelse var affattad i långt ifrån lyckliga uttryck, och det hjälpte ingenting, att fakulteten, troligen efter underrättelsen om kanslerns missnöje, skyndat att sända Figrelius till hjälp den af De la Gardie högt värderade Johannes Schefferus. Bägge motverkade också sin egen sak genom att oupphörligt framhäfva, att under förslaget låg egentligen teologernas anspråk på öfverhöghet vid universitetet. Och det var för sent, när de omsider, sedan de fått ögonen öppna för situationen, började tala om kompromiss i den form, att i stället för den föreslagna examen skulle träda ett intyg, att den studerande besökt två teologiska föreläsningar, hvaraf den ena i dogmatik. Terserus själf tyckes ej hafva varit alldeles obenägen för ett tillmötesgående i dylik riktning, men de vid riksdagen närvarande biskoparne höllo så mycket starkare på saken i de konferenser, som höllos mellan dem och universitetets representanter, och

[1] Bägge daterade d. 7 mars 1655 (orig. i R. ark). Den teologiska fakultetens skrifvelse är tryckt hos R. Holm etc. s. 374. Af filosofiska fakultetens finns ännu ett original i Ups. Bibl. U. 55 eget nog dateradt d. 1 mars, å hvilket äfven finnes Figrelii underskrift, som saknas å Stockholms exemplaret. Å Upsala exemplaret är antecknadt, att Figrelius reste d. 9 mars.

det förljudes ej, att någon ändring varit ifrågasatt vid föredragningen inför konungen. För punktens slutliga affattning får jag redogöra nedan vid öfversikten af det nya i 1655 års konstitutioner.

Denna fråga var icke den enda, i hvilken filosofiska fakultetens delegerade ledo nederlag. Teologerna hade gjort den erfarenheten, att studierna i deras vetenskap ledo däraf, att fordringarna för teologisk grad voro alldeles för höga i jämförelse med dem för den filosofiska graden. Att minska fordringarna till den förra ansåg man dock ogörligt med hänsyn till nödvändigheten af att upprätthålla den teologiska doktorsvärdighetens anseende, men man hittade i stället på, för att ägga ungdomen till teologiska studier, att söka nedom teologie-licentiatexamen skapa en teologie-kandidatexamen, som skulle gifva kompetens till lektorater i teologi och vid befordran inom kyrkan väga lika tungt som den filosofiska graden. Häri kunde otvifvelaktigt ligga ett farligt hugg mot denna sistnämnda grad, som i sådan händelse möjligen ej skulle blifva så eftersträfvad som den hittills varit, hvarför ock filosoferna bekämpade förslaget af alla krafter. Det var dock förgäfves, ty äfven här afgingo teologerna med segern och vunno till och med mera, än som först varit i fråga, i det de nya teologie kandidaterna skulle vid befordran, cæteris paribus, taga försteget före filosofie magistrar.[1] Hela den hotande nyheten kom dock, som vi få se, att stanna på papperet. — I ännu en annan, dock mindre viktig tvistefråga, rörande möjligheten af en kollision mellan tiderna för teologernas offentliga föreläsningar och filosofernas privata kollegier, drogo de senare det kortare strået.[2]

Efter att konstitutionsärendet undergått en ytterligare behandling under konferens mellan de delegerade och riksråden Bengt Skytte och Schering Rosenhane, föredrogs det inför konungen af hofkansleren M. Björnclou och statssekreteraren Dan. Behm, bägge förut professorer i Upsala. Det kunde ej falla i bättre händer än den förres. Den forne lärjungen, sedan läraren hyste en varm tillgifvenhet för universitetet, och ingen kunde bättre fatta dess kraf, än den som med vidsträckta och djupa studier förenade statsmannens erfarenhet och praktiska blick. Man återfinner ock i konstitutionerna åtskilligt af det som han i sina skrifvelser till De la Gardie förordat. Den 27 juni undertecknade konungen den nya lagen, som

[1] Vid insättandet af denna förmån för teologie kandidaterna i konstitutionernas Cap 17: 6: 3, glömde man göra ändring i den punkt i Cap 24: 12, som stadgade, att den som promoverades in patria skulle hafva företräde för andra vid besättande af tjänst i skola eller kyrka.

[2] Se R. Holm anf. st. s. 247.

bär Björnclous kontrasignation.[1] Det arbete, som den senare nedlagt i saken, knyter hans namn oupplösligt till detta märkliga minne i universitetets lagstiftning; det hedrar honom ej mindre, att han, i en tid då så kallade vängåfvor utan tvekan mottogos äfven af högt uppsatta ämbetsmän, har afvisat den hedersgåfva af 50 dukater, som universitetet i verklig känsla af sin tacksamhetsskuld ville förära honom, och i stället blygsamt förklarat, att han vore alldeles nöjd, därest hans brorson kunde befinnas vara värdig ett ringa stipendium.[2]

Förutom konstitutionerna hade äfven de viktiga frågorna om bekräftelse å privilegierna och det därmed sammanhängande reglerandet af universitetets stat varit under behandling såväl vid kanslerns besök i Upsala, som under universitetets delegerades besök i hufvudstaden. I dessa frågor tyckas inga meningsskiljaktigheter gjort sig gällande inom universitetskretsarne. Men inom regeringen tyckes man till en början hafva ställt sig något afvisande mot de önskningar, som från universitetets sida framställdes, såsom framgår af den behandling Terserі och Figrelii första memorial af d. 9 maj undergick vid föredragning inför konungen.[3] På den första punkten, innehållande begäran om bekräftelse af Gustaf Adolfs och Kristinas privilegier, blef svaret, att K. Maj:t först måste taga kännedom om desamma. Vid den andra punkten, rörande bibehållande af alla kungliga donationer, ljöd svaret än mera olycksbådande: Gustaf Adolfs donationer skulle visserligen ej rubbas, men senare förbättringar kunde ej få bestå, för den händelse de stridde mot riksdagens nyss fattade reduktionsbeslut. Deras begäran i den tredje punkten, att öfriga professorers präbendehemman skulle njuta samma friheter som teologernas präbendepastorat, i den sjätte om rätt för konsistoriet att jämte prästerskapet deltaga i ärkebiskopsval och i den åttonde om frihet för de akademiska tjänstemännen från accismantals- och bakugnspenningar afslogos. Begäran i den femte punkten om rätt att hålla egen källare kunde endast beviljas, därest det först blefve uppvisadt, att staden icke däraf hade någon olägenhet; och önskan att professorernas egna drängar samt alla universitetets vaktkarlar, handtverkare m. m. skulle slippa det förhatliga åliggandet att bilda spetsgård vid gatuloppsexekutioner beviljades blott i afseende på de egna drängarna. Den enda punkt, som

[1] Utgifven af C. Annerstedt 1890 i universitets program.

[2] Kons. prot d. 22 juni och 4 juli 1655.

[3] Såväl detta memorial af 9 maj, med åtecknade anmärkningar af den föredragande statssekreteraren, som det nedannämnda nya memorialet af d. 1 juni finnas in originali i R. ark.

ej rönte gensägelse, var den om rättigheten att hafva egen bokbindare samt att det skulle stå främmande bokförare fritt att sälja böcker i Upsala.

Den snöpliga utgången af denna framställning i förening med det olycksbådande ryktet om en tilltänkt lönenedsättning[1], hvarom man fick kännedom i slutet af maj, då Terserus kallades hem till sin hustrus dödsbädd, uppväckte helt naturligt den djupaste oro. Man affärdade till kanslern en skrifvelse d. 29 maj, hvari man, något öfverdrifvet, framhöll, att om ock lönerna nu vore högre än i Gustaf Adolfs tid, så vore ock de flesta varupriser fördubblade, ja somliga tre- till fyrdubblade. Och till Figrelii stöd afsände man konsistoriets mest betydande man, domprosten Laurentius Stigzelius. Dessa bägge inlevererade hos konungen d. 1 juni ett nytt memorial, hvari talande skäl anfördes för nödvändigheten af att låta universitetet behålla samtliga donationer och inkomster, som det en gång bekommit; därjämte begärde man uttryckligt åläggande för bönderna i Roslagen att föra kyrkotionden till den ort inom domsagan, som konsistoriet bestämde, samt för Helsingbönderna att föra sin till Kopparberget. Denna gång gick det lyckligare. Man hade kanske ej saknat förespråkare, och saken själf talade ett kraftigt språk, hvarförutom Karl X ej gärna kunnat annat än hysa betänkligheter vid att bryta sina kungliga företrädares löften. Den 27 juni, eller samma dag som konstitutionerna underskrefvos, utfärdades det kungliga bref, hvari de viktigaste af universitetets önskningar bifölls. Gustaf Adolfs donationsbref af 31 aug. 1624, hans privilegier af d. 25 juni 1625 och Kristinas bekräftelse däråa af d. 22 december 1646 bekräftades utan vidare. Rörande Kristinas andra bref af d. 22 dec. 1646 (innehållande förbättringar i privilegierna), hennes bref af d. 2 sept. 1647 (om Upsalakvarnen och 3000 daler smt. af lilla tullen i Upsala m. m.) och brefvet af d. 26 febr. 1651 (om Gottsundaängens öfverlåtande till universitetet) hette det, att dessa bref visserligen behöft närmare skärskådas såsom i åtskilligt stridande mot riksdagsbeslutet, men att då konungen nu saknade tid för denna granskning och i öfrigt ville hellre öka än minska sitt universitets inkomster, finge detta tillsvidare behålla dessa donationer.[2] Om

[1] Af Björnclous förut omtalda bref till kanslern d. 8 januari 1655 framgår, att den senare vid sin resa till Upsala umgåtts med tanken på att nedsätta hvarje professorslön med 100 daler smt.; Björnclou rådde att i så fall ej låta något dunsta ut om afsikten, och han tyckes själf varit mera mot än för en dylik åtgärd.

[2] Bestämmelsen om de 3,000 dalerna af lilla tullen förblef, trots detta bref, lika kraftlös som förut. Redan i Kristinas tid utföll första året ej mer än 1,000 daler, men sedan ej ett öre, och anslaget uteblef äfven nu alldeles.

präbende hemmanen i de 3 lägre fakulteterna hette det, något oklart, att de skulle njuta de friheter som Gustaf Adolf gifvit och teologerna njöto för sina prästebord. Universitetet fick hafva egen bokhandlare, som äfven ägde hålla bod i Stockholm och därjämte upprätta tryckeri i Upsala; han skulle ock få upplägga böcker samt tullfritt in- och utföra dylika jämte pergament och papper till sitt tryck; såväl han, som hans tryckare och bokbindarne, hvilka senare borde vara två, skulle med sitt folk lyda under universitetets jurisdiktion; staden ägde ej heller lägga hinder i vägen för andra bokhandlare, äfven utländske, att sälja böcker i Upsala. Slutligen erhöll universitetet den efterlängtade rätten att hålla egen källare, och allmogen förpliktigades att föra tionden till utsatt ort inom lagsagan. — Hvad man icke ernådde var rätten att deltaga i ärkebiskopsvalet, frihet för accisen m. m., skyldigheten för Helsingbönderna att forsla tiondespannmålen till Kopparberget (som ju låg utom deras lagsaga) och full frihet för alla universitetets försvarskarlar att slippa deltaga i spetsgården vid gatuloppen.

När detta bref gafs, var frågan om den nya staten redan löst. Ej utan stor oro hade man i Upsala motsett denna lösning. Universitetets ekonomiska ställning var synnerligen oklar, alltsedan aflidne räntmästar Bo Chruzelii i förra delen skildrade lättsinniga, för att ej säga bedrägliga förvaltning brakt drätseln i djup förvirring. Inga ordentliga räkenskaper funnos efter honom, ingen riktig jordebok, som angaf inkomsterna. Det hela var så godt som ett kaos, i hvilket den ärlige efterträdaren Olaus Verelius nu sträfvade att bringa reda. Men han förklarade upprepade gånger under året 1654, att inkomsterna ej kunde räcka till att bestrida utgifterna, isynnerhet om man skulle fortfarande dragas med att aflöna de professorer öfver stat, som Kristina godtyckligt påtrugat universitetet. Därför höjdes ock starka klagomål öfver denna utväxt på staten vid De la Gardies besök i januari 1655. Man framhöll, att i teologiska fakulteten funnos två ordinarie professorer öfver stat, Erik Odhelius och Johannes Rudbeckius och en e. ordinarie, Petrus Rudbeckius, likaså i den filosofiska tvenne ordinarie, (Chr. Ravius i Orientaliska språk och J. Bureus i matematik). Den generade kanslern förklarade ena gången, att desse herrar finge nöja sig med det som man kunde bestå, efter att den ordinarie staten fullt utgått, andra gången, att eftersom de hade kungliga fullmakter, kunde man icke förvägra dem deras rätt och att K. Maj:t väl skulle vara i stånd att finna ett "nådigt expedient", tills han plötsligen öfverraskade dem med en upptäckt han gjort, nämligen att om man blott drefve in utlagorna fullt af bönderna, skulle allt icke blott gå ihop, utan äf-

ven ett öfverskott uppstå. Härpå ville dock ingen rätt tro, och det var då så mycket naturligare, att de befarade, det regeringen skulle vidtaga en lönenedsättning för att få inkomsterna att täcka utgifterna. Ställningen var ej heller bättre frampå våren, än att de (d. 10 april) måste hos kanslern anhålla, att få i afräkning på sin lön taga spanmål direkt ur kvarnen, alldenstund deras lön stode inne både för det förra och för det löpande året, hvarjämte de upplyste, att stipendiaterna icke utfått fullt för föregående år och icke fått något alls för innevarande.

Deras farhågor besannades dock icke, ty K. Maj:t nedsatte ej lönerna, och det visade sig sedan, att den ekonomiska ställningen gestaltade sig gynnsammare, än man dittills haft skäl att frukta. Regeringen hade först uppgjort en ordinarie stat, beräknad för normala förhållanden i tämlig öfverensstämmelse med Kristinas stat af 1648,[1] blott att den tilltänkta nya staten förbättrade lönerna för adjunkterna, hvilkas förmåner De la Gardie vid Upsalabesöket funnit vara alldeles otillräckliga. Denna nya stat slöt på en siffra af 24,945 daler smt. Men när man så äfven ville belasta den med två emeritilöner à 700 daler hvar för Franckenius och Martinus Olai Nycopensis samt ej kunde låta Odhelius och Ravius gå utan lön, befanns det, att utgifternas totalsumma skulle stiga ända till 27,745 daler, och till bestridande af ett dylikt belopp kunde inkomsterna sannolikt aldrig räcka. Under sådant förhållande fann konungen riktigare att låta denna normalstat tillsvidare hvila[2] och i stället, med hänsyn till de faktiska förhållandena, uppgöra en så kallad provisionalstat att tillsvidare gälla, intill dess de missförhållanden, som nu stodo i vägen, hunnit undanrödjas och läget blifvit sådant, att normalstaten kunde tillämpas. Detta inträffade dock aldrig, utan den provisionalstat, som nu utfärdades den 12 juni,[3] fortfor att gälla intills Karl XII:s stat af d. 8 juni 1699 fastställdes.

[1] Kristinas stat är tryckt i Bihanget. 1. s. 394.

[2] Originalet till denna normalstat finns icke i behåll, om den ens någonsin erhöll kunglig underskrift. I riksarkivet finnes en kopia af »Upsala Academiæ stat pro Anno 1655», undertecknad Carolus Gustavus, å hvilken antecknats, att den är afskrifven efter ett exemplar hos räntmästar Verelius. Sannolikt har denne fått kopiera utkastet till normalstaten. Och att ett sådant funnits är uppenbart af ingressen till provisionalstaten, i hvilken uttryckligen säges, att denna gäller till dess utgifterna kunnat »redresseras till den stat vi nådigast efter de nya... constitutioner fatta låtit och confirmerat». Saken bekräftas ytterligare af att Ol. Rudbeck omtalar denna normalstat och uppgifver dess slutsiffra riktigt (Bref af O. R. s. 226). — Det kan för öfrigt nämnas, att denna stat upptog en för konstitutionerna okänd professur i Sveriges antikviteter, som De la Gardie framdeles förverkligade.

[3] Original i Kons. arkiv.

Denna provisionalstat nedbragte utgiftssumman till 25,890 daler, men då man ju hade att tillgodose såväl de två tilltänkta emeriti, som de två nyssnämnda professorerna öfver stat, hade den icke kunnat hållas nere vid detta belopp, därest man ej låtit de löneförbättringar för adjunkterna, som normalstaten afsett, falla och af dess två språkmästare blott behållit en, och med reducerad lön. Man bibehöll dock två nyheter, som normalstaten infört: medicine adjunkturen (med lönen likväl reducerad från 300 till 150) och anslaget till hortus botanicus å 150 daler smt. Bägge hade sin förutsättning däri, att den unge Olof Rudbecks glänsande personlighet nu gjorde sig gällande, alla insågo att plats måste beredas för detta snille och hans naturvetenskapliga arbete. Olikheten med Kristinas stat af 1648 blef sålunda ej betydande, hvarken hvad totalsiffran eller de särskilda anslagen vidkom[1]. Och utgiftsstaten för professorerna var beräknad på att snart nedgå, i den mån de öfvertaliga platsernas innehafvare afgingo. Dylika voro Odhelius i den teologiska fakulteten (Johannes Rudbeckius var redan aflägsnad som fältsuperintendent), Ravius och Bureus i den filosofiska, hvartill kom professorn i fysik, I. Isthmenius, hvars professur genom konstitutionerna indragits och lagts under den ena af de medicinska professurerna. Afgången gick ock rätt fort. Schomeri utnämning till superintendent i Kalmar d. 23 juni 1655 beredde plats på stat för Odhelius, och samma år förflyttades Ravius till Stockholm som kunglig bibliotekarie. Isthmenius befordrades d. 19 januari 1657 till pastor i Örebro, och d. 31 mars samma år afled Martinus Olai Nycopensis, hvarigenom Bureus fick rum på staten. Denna omständighet bidrog till att staten utan svårighet kunde bära sig, i motsats till hvad professorerna efter dess utfärdande trott sig kunna förutsäga.[2] Hufvudböckerna visa, att ingen rest uppstod under åren 1655 och 1656, och från och med 1657 framträder en behållning, som alltjämt går i stigande. Om man då följt den föreskrift som Karl gaf i slutet af provisionalstaten, att när de öfvertaliga professorerna afgått, inga nya finge i deras ställe insättas, för att "vår fattade stat med forderligaste må kunna practiceras", så hade universitetets ekonomiska framtid blifvit en helt annan än den blef. Tyvärr skulle förmyndareregeringen, kanslern och Ol. Rudbeck handla i rakt motsatt anda. — Det ej minst besynnerliga i hela denna historia med

[1] Kristinas stat slöt på 25,085. Att Karls provisionalstat steg högre, berodde på, att den drogs med fyra professorer på indragningsstat och höjningen för medicine adjunkturen och hortus. När de fyra professorerna gått undan, borde den sjunka 2,000 daler lägre än Kristinas.

[2] Kons:m till kanslern utan dato (hösten 1655), orig. i R. ark.

de dubbla staterna är, att man icke finner något spår af, att regeringen gjort någon slags beräkning af inkomsterna, och dock borde fastställandet af en utgiftsstat tydligen hvila på en föregående dylik kalkyl. Och man har svårt att förstå, huru regeringen föreställt sig, att en stat af högre belopp än Kristinas skulle kunna utgå, då den säkerligen visste med sig, att det belopp af 3,000 daler å Upsala lilla tull, hvarmed drottningen räknat som inkomst, aldrig skulle komma universitetet till godo.

Efter denna hastiga öfversikt af det organisationsarbete, som fyllde första halfåret af De la Gardies kansleriat, torde det vara på sin plats att anställa en jämförelse mellan de nya konstitutionerna och de äldre af 1626, för att taga kännedom om reformens innebörd. Hvad som genast faller i ögat är, att de nya som lagtext stå öfver sin föregångare, något som var att vänta, då erfarna jurister tagit del i arbetet; lagbuden äro klarare, och den forna faderligt moraliserande infattningen i det mesta bortarbetad. Men huru riktig denna uppfattning än var, att en lag icke skall moralisera eller räsonera öfver sina lagbud, känner man ändock en ofrivillig afsaknad öfver att ej möta de visserligen stundom naiva, men oftast kärnfulla och alltid originella uttryck, i hvilka den forne lagstiftaren klädde sina tankar och därmed förhöjde intrycket af sina bud. Någon ersättning härför ligger ej i formuläret till det långa tal, som rektor skall hålla vid sin installation eller i de många edsformulär, som nu föreskrifvas för alla, ända ned till en så obetydlig person, som sekreterarens amanuens.

Till innehållet hafva de ingalunda totalt omarbetat de gamla, man har här, som lyckligtvis nästan alltid skett i svensk lagstiftning, byggt på den lagda grunden och med varsam hand rört vid de äldre lagbuden. Med få undantag består förändringen däri, att man borttagit eller tillagt, hvad som erfarenheten visat vara i förra fallet olämpligt, i det senare behöfligt, samt förtydligat eller omredigerat vissa punkter. I sina hufvuddrag förblef organisationen oförändrad, utom i en och denna synnerligen viktig punkt, nämligen att det större konsistoriet nästan uteslutande gjordes till ärendernas verkstad, under det de äldre tydligen velat förlägga förvaltningens tyngdpunkt till det mindre och göra det större till hvad vi nu kalla en plenarförsamling för sådana större frågor, som rörde hela universitetets väl och ve.

Vid de inledande allmänna bestämmelserna fäster man sig genast vid, att förbudet att lära något som strider mot den augsburgiska bekännelsen blifvit ytterligare skärpt genom tillägget *den oför-*

ändrade[1], och att samma bekännelsevillkor stadgats såväl för kompetens till kanslersämbetetet, som för promotion i alla fyra fakulteterna, under det att det hittills gällt blott för promovendi i den teologiska fakulteten och för professorsämbetena. För den som känner tidens kyrkliga strider förefaller detta ej underligt, det vittnar, liksom mycket annat, t. ex. den nya teologiska preliminärexamen, förbudet för icke teologer att i sina disputationer inblanda teologiska satser m. m. om biskoparnes inflytelse på lagens affattning samt om teologiens anspråk att sätta den rätta ortodoxa prägeln på universitetets hela lif. — I afseende på den akademiska jurisdiktionen är endast en förändring gjord, af det naturliga skäl, att privilegierna ej undergått någon förändring, och det är på dessa jurisdiktionen hvilar, liksom där dess gränser bestämmas. Den enda lilla förändringen var att man uteslöt den gamla olämpliga bestämmelsen, att slottsfogden, de bägge borgmästarne och stadens domare skulle deltaga i handläggningen af gröfre brottmål.

Kanslerns ställning som universitetets högste styresman och ärkebiskopens, som hans ställföreträdare i egenskap af prokansler, undergingo ej någon förändring. Man införde blott i konstitutionerna den redan genom privilegierna af 1625 åt universitetet gifna rätten att uppgöra förslag till kanslersämbetets besättande, och hans åligganden preciserades tydligare, särskildt däri att han skulle åtminstone en gång hvarje år besöka universitetet och med synnerlig omsorg följa den ekonomiska förvaltningen. Bristen i sistnämnda afseende hade på ett sorgligt sätt låtit sig förnimma under den föregående tiden; tyvärr kunde lagbudet icke ensamt åstadkomma, att det blef bättre i De la Gardies tid.

Det oklara i de bägge konsistoriernas inbördes ställning, så som de framträdde i 1626 års konstitutioner, undanröjdes till förmån för det större, som nu, i motsats till hvad dessa tydligen åsyftat och ännu filosofiska fakulteten i sina på hösten 1654 framlagda anmärkningar yrkat, gjordes till organ för nästan hela förvaltningen. Det mindres bisittarantal minskades från 10 till 4, som nu skulle utses fakultetsvis (1 från den teologiska, 1 från den juridiska eller medicinska, och 2 från den filosofiska), och de skulle ej längre väljas för lifstid, utan ombytas hvarje halfår. Minskningen i dess betydenhet var redan härigenom uppenbar och den framgick än tydligare af dess reducerade funktioner; dessa bestodo nu endast i att rannsaka och döma i mindre mål, vaka öfver disciplinen bland ungdo-

[1] Det är rätt eget att se, det i Lenæi ofvan omtalta anmärkningar ordet *invariata* confessio Augustana icke är infördt.

men och handlägga de smärre ekonomiska frågor, som räntmästaren och inspectores ærarii där androgo, i hvilket fall dessa där togo säte. I verkligheten kom det mindre konsistoriet egentligen blott att blifva en förberedande instans till det större, ehuru konstitutionerna icke uttalat sig i den riktningen. Det större konsistoriet, bestående som hittills af alla ordinarie professorer (bibliotekaries och räntmästares rätt att deltaga i sina ärenders behandling var väl tyst förutsatt) skulle nu sammanträda ordinarie en gång i månaden, och dess funktioner, som omfattade det som ej reserverats för det mindre, angåfvos med större vidlyftighet än hittills. En af de viktigaste af dessa funktioner var uppsättande af förslag vid inträffande af professorsledighet, efter att dock först vederbörande fakultet afgifvit yttrande. Denna rättighet tyckes i 1626 års konstitutioner icke hafva innefattat mer än skyldigheten att uppsätta blott en och denne enhälligt utvald person på förslag. Nu säges uttryckligen, att flera kunna uppsättas, äfvensom att de föreslagne skola speciminera för ämbetet, hvilket senare dock nästan aldrig iakttogs. Men lika oklart förblef, om ej K. Maj:t förbehållit sig rätten att nämna utom förslaget; jag får i det följande visa, att detta skett stundom, och att än oftare K. Maj:t ej ens brytt sig om att afvakta konsistoriets förslag.

För att göra ett slut på det självsvåld, som börjat inrita sig i konsistoriet, åsattes nu böter icke blott för uteblifvande, utan äfven för sentkommande och bortgående i otid från sammanträdena. Otvifvelaktigt spårar man i dessa bestämmelser Terseri inflytande; det skulle dock allt framgent visa sig, att öfverträdelserna fortforo, men straffen uteblefvo. En egendomlighet i proceduren är att voteringen skall begynna uppifrån, icke som bruket nu är och äfven 1626 varit stadgadt, nedifrån. Den gamla bestämmelsen, att rektor skulle proponera ärendet på latin och att studenterna skulle i processer inför konsistoriet begagna sig af samma språk, har försvunnit, den befanns väl ej fullt tidsenlig.[1] Rektor är fortfarande som hittills ordförande i konsistorierna och erhåller det votum han hittills i allmänhet saknat, men hans utslagsröst vid paria vota öfverflyttas på prokanslern. Och hans makt ökas genom rättigheten att, efter föregående varning, från voteringen utesluta den, som förnöter tiden med öfverflödigt ordande, en vanlig svaghet både i akademiska konsistorier och andra deliberérande församlingar. Protokollet skall föras af akademisekreteraren (hvilken titel den förre notarien nu erhöll), och det ålägges denne att vid början af hvarje sammanträde

[1] Man kan sätta i fråga, om stadgandet någonsin efterlefvats; protokollen åtminstone äro allt från början förda på svenska.

hafva det föregående protokollet färdigt till justering, något som dock i tillämpningen mycket ofta ej iakttogs, oafsedt att lång tid kunde förgå, innan hans konceptkladdar förvandlades till utskrifna protokoll.

Rektor var tydligen afsedd att vara förvaltningens förnämsta organ, och lagen har därför mycket mer att säga om honom, än om det viktiga konsistoriet. I verkligheten blef han knappt något mer än den konsistoriella republikens språkrör. Såsom villkor för valbarhet fastställdes nu, att han skulle i två år varit professor eller förut beklädt annat hederligt ämbete. Som hittills valdes han halfårsvis, men valet var föga mer än en form, då ämbetet skulle gå i tur efter fakulteterna och inom dem efter tjänsteålder. I verkligheten förde besättandet af platsen till oupphörliga strider, dels genom föreskrifternas oklarhet, dels genom medlemmarnes eller partiernas enskilda syften. Hans makt och ansvar utstakades tydligare; bland hans nya skyldigheter kan omnämnas den att vid sin afgång inlämna i arkivet en förteckning på terminens studenter.[1] Hans redan förut stadgade okränkbarhet till person och egendom utsträcktes nu att gälla ej blott gent emot dem som lydde under universitetets jurisdiktion, utan äfven mot andra och straffet för förgripelser mot honom kunde skärpas ända till förlust af ena handen. — Rector illustris-värdigheten preciseras på ett sätt, som angifver, att man ej tänkt sig denna blott som en dekorativ stå för den högborne yngling, som kallades att bekläda ämbetet, utan som en funktion, hvilken han skulle fylla lika samvetsgrant som en ordinarie rektor. — I rektors frånvaro tjänstgjorde nästföregående rektor som prorektor. När åter rector illustris valts, fungerade den, som annars varit i tur att väljas, som prorektor.

Fakulteterna fingo sig ålagdt att anskaffa egna sigill och föra ordentliga protokollsböcker, hvilken senare skyldighet dock tyckes fortfarande hafva blifvit alldeles eftersatt af den juridiska och sannolikt till en tid äfven af den medicinska och den filosofiska fakulteten. Dekanerna fingo flera åligganden än förr, bland dessa var nu äfven att vaka öfver sina kollegers arbete och uppförande. De stackars adjunkterna, hvilka endast småningom arbetade upp sig till rangen af självständiga akademiska lärare, voro strängt underkastade respektive dekaners och fakulteters ledning och kontroll. Denna institution, som framkallats af behofvet att hålla en reserv af yngre lärare

[1] Något spår af dylika förteckningar finns ej i arkivet, men väl intill 1674 namnen på åhörarne vid föreläsningarna. För enstaka år finnas i behåll i R. Ark. uppgifter å studentantalet, som rektorerna insändt till kanslern.

i beredskap, var fortfarande nedtryckt, både hvad vetenskaplig självständighet och ekonomiskt oberoende angick. De ägde ej att disputera eller gifva enskild undervisning annat än med fakultetens samtycke och efter dess bestämmelser. Deras antal, som 1626 blott varit fyra, och dessa i den filosofiska fakulteten, hade genom 1648 års stat ökats med två i den teologiska och en i den juridiska fakulteten, hvartill nu kom en i den medicinska.

Professorernas viktigaste uppgift var naturligen att hålla föreläsningar. Den allmänna bestämmelsen för dylika i 1626 års konstitutioner, att ingen finge föreläsa hvad ej konsistorium godkänt, hade nu erhållit den något underliga lydelsen, att godkännandet skulle gifvas af K. Maj:t efter föregående framställning af konsistoriet. Detta kan ej gärna betyda annat än att professorn skulle hålla sig till området för sin professur och till hvad han angifvit som föremål för sina föreläsningar i prälektionskatalogen, hvars årliga uppgörande nu föreskrifves. Däremot var, af lätt begripliga skäl, den föreskrift borttagen, som tydligen Johan Skytte insatt i 1626 års konstitutioner, att professorerna, särskildt filosoferna, skulle följa den Sokratiska eller Rameiska metoden. Det hette nu helt allmänt, att metoden skulle lämpas efter ämnets natur och lärjungarnas fattningsförmåga, och Aristoteles arbeten anbefallas som läroböcker under vissa professurer. Öfverhufvud har man dock öfvergifvit förfarandet från 1626, att för de olika läroområdena i detalj bestämma, hvilka läroböcker, som skulle användas. Man fann väl opraktiskt, med hänsyn till vetenskapernas oupphörliga utveckling, att fastslå något dylikt, och man hade väl äfven någon känsla af, att den vetenskapliga forskningen förutsatte full frihet och att det därför var en orimlighet att vilja binda lärarens händer genom dylika föreskrifter.[1]

I afseende på de olika professurernas uppgifter torde ett och annat nytt böra anföras. Fördelningen af ämnena mellan teologerna var något olika mot 1626, i det professor primarius nu fått nya testamentets exegetik på sin lott, en anordning som genomförts redan 1649 med ledning af det då föreliggande förslaget till nya konstitutioner,[2] och professorn i dogmatik (loci theologici) ålades att i sin kurs först lägga själfva symbola, särskildt confessio Augu-

[1] Man tror dock knappt sina ögon, när man ser just den filosofiska fakulteten i sina anmärkningar (1654) föreslå, att ingen skulle, utan konsistoriets och sin fakultets samtycke, äga föreläsa öfver någon annan, än en klassisk och godkänd författare, särskildt om det gällde nyare, och än mer i fråga om ännu lefvande sådana.

[2] R. Holm, J. E. Terserus s. 180.

stana, till grund och sedan fortsätta efter någon hos oss godkänd författare. Särskild vikt fästes nu ock vid, att de teologie studerande förut förvärfvat tillräckliga insikter i grundspråken. — För de bägge juris professorernas verksamhet (den ena i svensk, den andra i romersk rätt) gåfvos mera detaljerade och bättre bestämmelser,[1] i hvilka särskildt betonades vikten af rättshistoria och komparativa studier. Säkerligen kan man häri se ett spår af den intresserade och rättslärde Björnclous ingripande, liksom äfven i bestämmelsen, att folkrätten skulle årligen föredragas af antingen endera professorn eller adjunkten. — Mellan de båda medicine professorerna gjordes en något bättre ämnesfördelning än förr, i det den ene fick terapi, kirurgi och farmaci på sin lott, den andre anatomi, patologi, botanik och kemi, äfvensom fysik (d. v. s. allmän naturkunnighet). Betydelsen af naturvetenskapens inrangerande bland de självständiga ämnena hade äfven Björnclou starkt betonat. Kemin nämnes nu för första gången och i sammanhang därmed uttalas behofvet af ett kemiskt laboratorium samt fakultetens skyldighet att noga kontrollera apoteket, hvilket ju i lång tid erbjöd de studerande det enda tillfället att deltaga i kemiska experimenter. Det kan se ut, som om man skattat anatomiens betydelse lägre än förr, efter dissektioner nu föreskrifvas blott hvart annat år, i stället för hvarje; i själfva verket visade det sig ytterligt svårt att anskaffa kadaver för blott fem dissektioner på öfver sextio år.

De matematiska professurerna, som 1626 varit tre, men 1648 inskränkts till två, bibehöllos nu vid det senare talet; den ene den s. k. Ptolemaicus hade astronomi och fysisk geografi, den andre Euclideus hade ren och tillämpad matematik samt delvis hvad vi nu kalla fysik. — Den förre professorn i hebräiska fick nu den mera omfattande uppgiften att representera österländska språk i allmänhet, men hans vetenskap betraktades tydligen fortfarande mest som en förskola till det teologiska studiet. Vid disputerande pålade man honom det löjliga tvånget att välja till ämne omstridda bibeltexter och tillika behandla dem så, att skriftens ortodoxa mening därigenom bekräftades; kom han därvid att beröra dogmerna, skulle hans skrift underställas den teologiska fakultetens censur, innan den fick offentliggöras. Och att detta icke stod där som ett tomt ord allena det fick den lärde och besynnerlige Ravius snart erfara. — Med professuren i grekiska och de bägge i latin (eloquentia och poesis) gjordes just inga förändringar. — Den föreskrift om undervisning

[1] Så ströks den forna besynnerliga bestämmelsen, att professorn i romersk rätt skulle uppvisa dess »rationes ex sacra scriptura, quæ omnium honestarum legum fundamentum merito censebitur».

i Sveriges häfder, som redan 1626 ålagts professorn i historia, upprepas äfven nu; det gör dock ett eget intryck att höra, hurusom han ej behöfver ensamt följa en god svensk författare, utan ock erhåller rätt att gifva en själfständig framställning af ämnet; han skall nu ock fästa uppmärksamhet vid andra länders, särskildt grannstaternas historia. — Professorn i praktisk filosofi (philosophia civilis) får noga och i detalj sig ålagdt, huru han skall undervisa i svensk administrativrätt och statskunskap. När för hans kollega i teoretisk filosofi det nu tillägges, att han skall kort och nyktert undervisa i "termini et distinctiones in metaphysicis traditæ", är denna bestämmelse uppenbarligen att betrakta som ett tillägg af teologerna, i ändamål att skydda den hotade aristoteliskt- skolastiska terminologi i hvilken den ortodoxa teologiska spekulationen inväft sig. Ur samma inflytande var ock sprungen den allmänna föreskriften, att ingen professor ägde hålla sitt privata kollegium på en timme, då samma ämne af en annan professor offentligen förelästes, eller därvid mottaga som åhörare de som inskrifvit sig för offentlig föreläsning på samma timme.[1] — För den skytteanska professuren innehålla konstitutionerna naturligen ej några föreskrifter.

Den gamla indelningen af studenterna i klasser, för att så bättre kunna leda och kontrollera deras studier, upphäfdes nu, likaså bestämmelsen, att alla skulle genomgå öfningar i de gamla språken, och en hvar student afhöra minst två föreläsningar. Teologerna hade dock försiktigtvis skaffat in den föreskriften, att minst en teologisk föreläsning i veckan skulle bevistas af alla, som innehade eller begärde stipendium, af blifvande präster och af dem som ämnade taga någon grad. Af välbetänkt omsorg för ungdomens framtid föreskref man ock nu, att professorerna skulle tillse, att ynglingarne snarligen, senast före det 18:de året bestämde sig för en viss lefnadsbana, så att tid och pengar ej annars onödigt förslösades.

Trots klassindelningens upphäfvande lät man de gamla examina vid läsårets slut med föreläsningarnas åhörare kvarstå; anordningen var dock redan föråldrad[2] och sotdog inom några år. De enda examina, som 1626 års konstitutioner i öfrigt kände, nämligen de som erfordrades för akademiska graders vinnande, bibehöllos, hvarom mera nedan. Men därjämte hade teologerna nu genomdrifvit

[1] Se härom R. Holm anf. st. s. 247—248.

[2] I det anonyma betänkande, som gafs kanslern till ledning vid Upsala besöket i jan. 1655 (se ofvan s. 4 not 2), heter det om dessa examina, att de synas bringa liten nytta med sig. Och filosofiska fakulteten hade uttalat samma åsikt i sina anmärkningar 1654.

införande af två nya examina, afsedda att trygga de teologiska studierna i deras farliga täflan med de världsliga vetenskaperna, hvilka senare ouppörligt växte i antal, djup och intresse. Den ena examen, hvars tillblifvande, efter hvad vi ofvan sett, förde till stark misshällighet mellan teologer och filosofer, var en obligatorisk examen i dogmatik och biblisk historia för alla, som ville aflägga grader i någon af de tre andra fakulteterna. För räddande af likställigheten och väl äfven af sårad egenkärlek hade filosoferna fått in en föreskrift om, att å andra sidan skulle för graden i de tre högre fakulteterna fordras intyg af filosofiska fakulteten om nödiga insikter i historia, språk och filosofi, men värdet häraf var lika med noll, då nästan inga grader kommo att under tidehvarfvet förvärfvas inom de medicinska och juridiska fakulteterna, och vid en teologisk sådan kandidaterna i regeln förut voro filosofie magistrar och i alla händelser stodo för högt, att en dylik examen kunde ifrågasättas. Den andra examen var den nya teologie kandidatexamen, som för blifvande prästers räkning skulle upptaga täflan med den filosofiska graden, men äfven denna examen skulle, trots teologernas goda vilja, komma att stanna på papperet.

I afseende på de akademiska graderna och därmed sammanhängande promotioner vidtogos icke obetydliga förändringar. Stadgandet om sex års studier för filosofisk grad och ytterligare tre därutöfver för dylik grad inom högre fakultet har nu bortfallit. Inom den filosofiska skall hufvudvikten läggas på grekiska och latin, framför allt på det senare språket och isynnerhet dess historiska författare. Om en promovendus har för afsikt att söka befordran inom ett stift, skall han, äfven om fakulteten godkänt honom, dock innan han framsläppes till promotion, förete tillåtelse och rekommendation af biskopen i sagda stift.[1] — Examen inför fakulteten sönderföll som förr i två afdelningar. Den första kallad den enskilda examen motsvarade hvad vi nu förstå under detta namn. En nyhet i denna var att för den filosofiska graden infördes ett latinskt stilprof.[2] Examinatorernas antal i den filosofiska fakulteten

[1] Detta egendomliga stadgande hade sin förklaring i en långt ifrån ovanlig och af stiftcheferna öfverklagad företeelse, att nämligen prästmän, som för länge sedan lämnat Upsala, återvände dit för att utverka sig graden och så försäkra sig om snar och bättre befordran. Biskoparne å sin sida ville hafva trygghet för att icke de bästa pastoraten, afsedda för personer af verklig lärdom, skulle falla i händerna på icke kompetenta personer. Möjligen afsåg ock lagstiftaren att förhindra en uppsjö af öfverflödiga magistrar, som det skulle blifva svårt att befordra.

[2] Däremot omtalas icke alls den disputatio exercitii gratia, som hvarje student utan undantag författade eller försvarade, innan han aflade den enskilda examen.

nedsattes från fem till två (dekanus oberäknadt); i de högre fakulteterna skulle som hittills alla examinera. Och under det examen förut blott fått räcka i två timmar, utsträcktes tiden nu till fyra timmar för den filosofiska, sex för den juridiska och medicinska samt ända till åtta för den teologiska fakulteten. Den andra examen, som kallades den offentliga, bestod i disputation och föreläsningar. Alla skulle disputera under en professors præsidium, men en hvar för särskild afhandling, under det att hittills ända till sju stycken kunnat få uppträda som respondenter vid samma tillfälle. Ingenting säges därom, att respondenten äfven kunde få vara själf författare till afhandlingen, och dock äro alla gradualafhandlingar författade af respektive kandidater, och detsamma gäller troligen flertalet af dem, som ventilerades exercitii gratia. Ämnena till sina föreläsningar tyckas kandidaterna hafva fått välja själfva, antalet som hittills varit fyra för alla minskades nu till två för filosofie kandidaterna. — Disputationerna skola begynna kl 7 om morgonen (dittills kl. 6 om sommartiden) och få ej räcka längre än till kl. 11. Ordinarie opponenterna disponera öfver de två första timmarna, e. ordinarie opponenter och professorer öfver de två följande; det var mycket vanligt denna tid, att professorer opponerade extra, isynnerhet när det gällde att tukta misshagliga oppositionella meningar. Nu tillåtes det en opponent att fortsätta öfver en timme, men han får på inga villkor förnöta tiden med några præfationer, utan skall genast gå in på ämnet.

Dekanerna äro icke längre självskrifna promotorer, utan uppdraget går i tur efter tjänstålder. Teologie doktors promotion skall, i likhet med rektorsinstallation, försiggå i domkyrkan, de öfriga i collegium Gustavianum. Nu stadgas för första gången, att en adjunkt skall framställa den så kallade magisterfrågan, hvilken primus besvarar, hvarjämte ultimus skall afsluta akten med bön. Afgifterna för promotionen och omkostnaderna för därmed sammanhängande gästabud omregleras. Med ändring i det hittills obegränsade antalet af promovendi föreskrifves nu, att icke fler än tolf få på en gång promoveras; bestämmelsen var för den filosofiska fakulteten så i strid med sakförhållandena, att den genast öfverträddes och aldrig kom att efterlefvas. Den rättighet akademisk grad hittills medfört att presidera för offentlig afhandling och föreläsa enskildt, det senare dock med vederbörande fakultets samtycke, gjordes nu i bägge fallen däraf beroende. Utrikes promoverad person skulle redan enligt 1626 års konstitutioner vid befordran inom kyrkan och skolan stå tillbaka för den, som tagit graden hemma, samt sakna gradens privilegier, där ej K. Maj:t annorlunda bestämde,

men äfven denna benådningsrätt blef nu borttagen. I samma riktning gick det nu införda förbudet mot att taga graden vid något universitet af icke ortodox bekännelse, likasom för student att resa till utländska universitet, iunan han först aflagt prof på tillräcklig teologisk underbyggnad och därpå fått betyg af rektor och dekanus.

Professorernas forna åliggande att öfverhufvud icke försumma att disputera reglerades nu nogare genom föreskriften, att det skulle ske minst en gång om året, men det förbjöds dem ock nu att välja ämne utom sin fakultets gränser. Och ej nöjda härmed hade teologerna ytterligare fått in ett särskildt påbud, att det skulle vara icke-teologer förbjudet att i sina disputationer inblanda teologiska teser eller till dem foga korollarier af sådan art, att de endast i den uppenbarade religionens ljus finge sin förklaring.[1] Häri låg ett tvång som lätt kunde missbrukas och alltför ofta äfven blef det. Obetydligt var i jämförelse härmed det blott skenbara tvång, som hvilade på teologerna genom bibehållande af förbudet för dem i 1626 års konstitutioner att i sina föreläsningar och skrifter inmänga den skolastiska visdom, ur hvilken det papistiska mörkret en gång uppväxt.

För den ekonomiska förvaltningen blefvo föreskrifterna mera detaljerade än förr, en naturlig följd af den bittra erfarenhet man nyss haft af framlidne räntmästar Bo Chruzelii förskingringar. Räntmästaren skall nu aflägga en stark ed, i hvilken han förbinder sig att icke till egen räntevinst placera eller på spekulationer använda universitetets medel. För honom och de vid hans sida stående inspectores ærarii gifvas nya bestämmelser, särskildt förbjudes dem att använda några öfverskotter eller göra nybyggnader utan samtycke af konsistorium och kansler. Men så litet förstod man ännu trots det skedda vikten af kontinuitet och erfarenhet i dessa ärenders behandling, att man utbytte den gamla bestämmelsen, att inspectores ærarii skulle väljas för sex år eller längre, mot en ny, att de skulle omväljas hvart år. Motivet var, att döma af paragrafens formulering, att alla ville i sin tur komma åt det goda arvodet; kanske man ock haft någon erfarenhet af, att de inspectores som suttit alltför länge blifvit räntmästarens lydiga redskap. Om så varit föll man blott från Scylla i Charybdis. Och ehuru man strukit det gamla kompetensvillkoret för räntmästaren, att han skulle vara en vir litteratus, hängde man ännu så fast vid den gamla traditionen, att lärdom hjälpte för allt vid ett universitet, att man

[1] Lagens uttryck är något dunkelt: »corollaria quæ non aliunde quam ex lumine gratiæ seu peculiari revelatione nota sunt.»

dock stadgade, att, vid upprättande af förslag till räntmästarplats, skulle coeteris paribus en utmärkt lärdom gifva utslaget.

Bibliotekets uppgift utvecklades korteligen, men dock bättre än förr. Kataloger skulle nu upprättas såväl öfver samlingen i dess helhet som öfver dess särskilda vetenskapliga grupper, och alldeles nytt är påbudet, att detsamma skall två dagar i veckan stå öppet tvänne timmar åt gången för studier och utlåning; det hittills gällande generella förbudet för utlåning upprätthölls nu endast i afseende på studenter.

Den starkaste omarbetningen har kapitlet om ungdomens lif och seder undergått. Det har förlorat sin egendomliga form af en till ungdomen ställd moralpredikan, men har ock därmed förlorat åtskilligt af naiviteten i uttryck och än mer af den faderliga värme, som genomgick de gamla bestämmelserna. I stället gifver det detaljerade uppräknandet af alla de förseelser och brott, som ungdomen kunde väntas begå, en bättre inblick i dess seder. Nu intages till exempel en föreskrift, att studenterna icke fingo under gudstjänsten anträffas ströfvande på gatorna eller i stadens omgifningar och lika litet genom prat och oväsen i kyrkan störa gudtjänstens andakt. Likaså förmanas de att vid föreläsningar och disputationer infinna sig före professorn och icke stänga vägen för honom genom att skocka sig i dörren eller på golfvet. Nytt är ock förbudet, att efter kl. 9 om kvällarna sitta på källare eller ströfva på gatorna, likaså att duellera eller att, utom till självförsvar draga svärdet. Som en vinst i de nya konstitutionerna är naturligen att anse, att de uteslutit den olyckliga paragraf i de gamla, som medgaf en student att, utan att behöfva befara det hans namn skulle röjas, få hos rektor angifva, om en professor försummade sitt arbete eller gaf prof på dåliga seder. Man bibehöll det urgamla bruket af den s. k. depositionen, vid hvilken den nykomne studentkandidaten hade att, innan han inskrefs som student, undergå åtskilliga löjliga ceremonier, hvilkas innebörd skulle vara att visa, huru det låga och sinnliga måste bortarbetas hos den människa, som ville inviga sig till ljusets tjänst. Men man tillade ock, att endast få och desse bekante fingo närvara som åskådare och att ceremonien skulle försiggå på offentligt rum och utan maskering eller andra löjliga upptåg samt utan onödiga omkostnader. Dekanus, som ledde akten skulle tillse, att det passandes gränser icke öfverskredos och att depositionsinstrumenten genast återlämnades i hans förvar. Då som bekant äfven efter detta prof de nyinskrifne hade att, enligt ett lika urgammalt bruk, genomgå ett ganska obehagligt novitiat, blefvo genom en alldeles ny paragraf alla löjeväckande upptåg med dessa novitier och deras förtryckande behandling (den s. k. pennalismen)

förbjuden vid straff af relegation; straffets räckvidd skärptes ej obetydligt, genom att numera den brottslige skulle, så länge relegationen räckte, vara utesluten från andra rikets universitet och från offentlig tjänst. Af alla dessa stadganden, som afsågo att hålla de unge till tukt och ordning, framgår att studentlifvets yttersida vid denna tid bar en stark prägel af råhet och våldsamhet. Detta afspeglar sig icke minst i det alldeles nya af professorerna själfva utarbetade, föga lyckliga kapitlet "De vigilibus eorumque præfecto" med dess minutiösa bestämmelser,[1] riktade lika mycket mot ett alltför farligt nit hos ordningens upprätthållare, som mot väntade våldsamheter af studenterna.

Det märkligaste och mest förvånande i kapitlet om ungdomens seder är dock det nya stadgande, som åsätter relegationsstraff för den som deltager i "conventicula nationalia" eller därtill lånar bostad. Landskapen, dessa nya betydelsefulla organer i studentlifvet, okända då för trettio år tillbaka de första konstitutionerna skrefvos, hade af sig själfva framväxt genom förhållandenas egen makt. Men myndigheterna hade ej något öga för rörelsens inre berättigande, de sågo mest på det ej alldeles nödiga och ofta öfverdrifna festande, som sammanhängde med nationssammankomsterna, och framförallt på landskapsväsendets art af icke legitimerade förbindelser inom en föga disciplinerad massa af orolig ungdom. Man betraktade detta med samma ögon, som regeringarne i den heliga alliansens dagar uppfattade de tyska studenternas "demagogische umtriebe".[2] Så litet förstod man rörelsens art och naturliga existensberättigande, att man i stället för att leda den sökte komma åt den med det hårdaste straff. Detta försök att sätta sig emot tidens ström var dock fruktlöst, och åtta år förgingo icke, innan de akademiska fäderna funno för godt att själfva legalisera rörelsen.

De privilegier för studenterna som i kap. 24 uppräknas hafva icke någon motsvarighet i de äldre konstitutionerna. Många af bestämmelserna äro visserligen ej annat än ett upprepande af det som universitetets allmänna privilegier och vissa punkter i själfva konstitutionerna innehöllo, men åtskilliga förmåner äro alldeles nya.

---

[1] Som ett mästerligt prof härå kan anföras dess § 6: Quod si contingat, ut ad ciendos tumultus coeant plures, quam quos a se vinci posse sperent vigiles, diligenter capita factionum istiusmodi notabunt aut, si id non possint, paucos ex promiscuo coetu observabunt, quo nimirum contendant digressi aut quo habitu usi fuerint, ut indicio aliquo postridie omnino magistratui tam nefariæ rei instinctores aut complices patefiant, præcipue vero adnitentur, ut ex separatis atque jam palantibus aliquem comprehendere possint.

[2] Jfr. Del 1. s. 381.

Dit höra befrielsen från krigstjänst, vidare att om en student invecklas i tvist inför annan domstol och vinner, men domen icke genast verkställes, skall konungens högsta rätt ådöma den felaktige godtycklig motsvarande bot. Om en student oförskylt förolämpas, skall den brottslige betala 20 mark utöfver vanlig lagbestämd bot. Studenten kan icke bysättas för skuld, och han är fri för skatter och besvär af hvad slag som helst.[1] Slutligen stadgas, att en studentfiscus skall bildas genom afgifter af nyinskrifne till ett belopp af minst sex mark för hvar, med uppgift att bekosta fattiga studenters läkarevård och begrafning; medlen disponeras dock icke af studenterna, utan stå under rektorns och räntmästarens vård.

Det stora reformarbete som öfvergått universitetets organisation och finanser tycktes båda en ny och lyckosam framtid under en ung och kraftfull konungs samt en intresserad och bildad kanslers omsorgsfulla hägn. Tyvärr drogs konungen genast bort från sitt rike af det utbrytande kriget, hvilket förhindrade honom att ägna universitetets angelägenheter och tillstånd någon större uppmärksamhet, och innan fem år förgått, rycktes han hädan af en förtidig död. Äfven kanslern måste draga i fält och återkom till Sverige först efter konungens död.[2] Universitetet lefde sålunda så godt som utan utan tillsyn och vård i hela fem år, och det just i en tid, då mer än någonsin behof gjorts af en kraftfull ledning. Det inre tillståndet vid universitetet var nämligen, som jag äfven vid öfversikten af professorsstammen antydt, långt ifrån tillfredställande, i det att ett icke obetydligt antal af lärarne genom ålder, svaga gåfvor eller af andra orsaker voro föga lämpade för sitt viktiga kall. Undantag gåfvos visserligen och erkändes äfven af dem, som voro väl mycket benägna att möta tillståndet i svart.[3] Men sak-

[1] Privilegierna af 1625 fritogo universitetets medlemmar blott för »stadsens tunga, ålagor och besvär». Nu stadgas »immunitas omnium onerum publicorum, contributionum, pecuniarum de suo capite et similium.»

[2] Propridie kal. Julii (29 Juni) 1655 skrifver kanslern från Stockholm till konsistoriet, att han skall resa till Livland. Först d. 20 Maj 1660 återkom han till Stockholm (G. Kurcks minnen utg. af R. Hausen Hfors 1906).

[3] Terserus yttrar ju i bref till Per Brahe d. 14 Nov. 1658, att »Academia Upsaliensis hafver nn på många års förlopp haft och än hafver sådana berömliga eloquentiæ professores, som någonstädes uti christna academier finnas kunna» (han syftar väl på Loccenius, Freinshemius, Schefferus, Sundel). Och Terseri vederdeloman Joh:s Rudbeckius, som ej kan misstänkas för partiskhet mot det universitet, som med händer och fötter arbetat på att drifva honom ifrån sig, tillägger dock i slutet af den svartmålning af detsamma, som han uppdrager i bref till kanslern af d. 15 Juli 1658, följande reservation: »De omnibus non loquor, absit» (R. Holm: J. E. Terserus s. 252).

naden af en myndig förmans stadiga tillsyn gjorde, att, med tillvaron af sämre elementer, kunde pliktförgätenheten, slappheten och egenrådigheten tämligen fritt gripa omkring sig. Den inre tvedräkten, denna icke ovanliga kräftsjukdom i de lärdas republik, inom hvilken den enskilde ofta icke vill erkänna annan lag än sin egen ofelbara uppfattning och vilja, hade öppet spelrum, då lagens synliga representanter voro så långt i fjärran, att man nästan glömde deras tillvaro. Personliga slitningar och partifäjder, här oftast i form af fakultetskonflikter frodades på ett betänkligt sätt, upprörde sinnena och trädde hindrande i vägen för ett enigt och framgångsrikt arbete på universitetets stora väsentliga uppgifter. Förgäfves höjdes varnande röster. Seniorn i teologiska fakulteten, domprosten Lars Stigzelius, professor redan i Gustaf Adolfs dagar och betydande både som personlighet och universitetsman, sökte allvarligen föra sina yngre kolleger till minnes, att tiderna nu voro sådana, att de måste hålla sig fria från trätor, för att icke därigenom skada universitetet och förtörna konungen. Hans ord gjorde så mycket mindre verkan, som de fälldes midt under den heta konflikten (1657) mellan teologiska och filosofiska fakulteterna, om hvilken jag nedan skall meddela något. Till någon sammanhållning finner man ej spår, annat än då det gällde att skydda gemensamma ekonomiska intressen, som voro i fara.

Svagheten i pliktkänsla framlyser tydligen af hvad som passerade vid rektorsvalen i Maj 1657 och 1658.[1] Trots anseendet och förmånerna var denna värdighet då ej föremål för åtrå, ty man skydde därmed förenade besvärligheter och ansvar. Skytteanske professorn, Johannes Schefferus, var i tur att komma i åtanke vid förra tillfället, men han ursäktade sig med, att han på högre uppdrag hade ett arbete att fullborda, förutom det att han såsom främling icke hunnit göra sig förtrolig med universitetets stat och akademigodsens skötsel; och denna hans ursäkt godkändes. Professorn i matematik, B. Hedræus var nu närmast i ordningen, men äfven han åberopade något offentligt bref som borde befria honom. Af hvad art detta var förtälja ej handlingarna, och konsistoriet ville icke godkänna förfallet, samt beklagade sig öfver, att han icke gjort några svårigheter, då det gällde att mottaga de indräktiga befattningarna af Inspector ærarii och och Inspector stipendiariorum, men väl nu, då det var fråga om det viktiga rektoratet. Förnyade budskickningar till Hedræus (som ej var närvarande i sessionen) förde blott till det trotssiga och ohöfliga svaret, att "om konsistoriet än 10 gånger decernerade honom rectoratus, blifver han likväl intet och går ej häller upp

[1] Kons. prot. 6 Maj 1657, 19 och 26 Maj 1658.

i konsistorium denna gången och kanske aldrig." Och härmed lät det svaga konsistoriet sig nöja, och som J. Bureus, hvilken nu var i tur, förhindrades af sjukdom, valdes P. Ljungh till rektor. Efter honom inträdde J. Bureus som rektor för vårtermin 1658, men när så i Maj val af efterträdare skulle ske, uppstodo samma svårigheter som förra gången. Schefferus åberopade dels samma skäl som förra gången, dels nu ock sjuklighet och hindret af egna affärer. Lars Fornelius, poeseos professor, som egentligen var i tur före Schefferus, ville man tydligen icke hafva och förebar som skäl, att som han en gång (1653) undanbedt sig, vore han kommen ur turen. Hedræus åter nekade som sist och anförde nu äfven, att han icke ägde ett hus, i hvilket utrymme fans för den af konstitutionerna föreskrifna rektorsmiddagen. Eloquentie professorn Sundel, som därnäst var i tur, kom ock med afsägelse, han sade sig hafva "stora orsaker som han ej kunde uppenbara alla i konsistoriet". I detta brydsamma läge tog man sin tillflykt till en votering med det resultat, att sex röster af de närvarande tolf föllo på Hedræus. Denne vägrade dock lika kategoriskt som förr, och man såg sig nu ingen annan utväg än att vädja till den åttioårige prokanslern ärkebiskop Lenæus. I följande sammanträde infann sig denne och höll ett allvarligt förmaningstal till konsistoriet. Han framhöll hvilken skada tvedräkten kunde komma åstad och erinrade, att Gustaf Adolf i världen, i harmen öfver dylika uppträden, varit nära att slå universitetet omkull. Han lät hotfullt höra, att om det fortsattes på detta sätt, skulle han själf skrifva till Kungl. Maj:t och då kunde det hända, att konungen sökte en bot, som ginge ut öfver somliga af dem. Enligt Lenæi mening var Schefferus i tur och han uppmanade denne att antaga ämbetet. Det behöfdes dock förnyade uppmaningar af såväl prokanslern som af åtskilliga andra, jämte erinran om att representationsomkostnaderna ju kunde göras billigare och att den ekonomiska förvaltningen mest hvilade på räntmästaren och inspectores ærarii, innan den tveksamme Schefferi betänkligheter kunde häfvas. Hela tilldragelsen vittnar om, att professorerna alltför väl behöfde den förmaning till "legum observantia, concordia atque in officio diligentia", med hvilken Lenæus afslöt sammanträdet.

Visade konsistoriets medlemmar föga aktning för lagens bud, så måste dock erkännas, att regeringen ej alltid föregick dem med godt exempel, när det gällde iakttagande af konstitutionernas föreskrifter. Detta framträdde särskildt i fråga om universitetets rätt att vid professorsledighet inkomma med förslag till platsens fyllande.[1]

[1] Det är möjligt, att konsistoriet själft någon gång genom onödigt långt dröjsmål, vållat detta missaktande af dess förslagsrätt, då man finner, att

Så utnämde K. Maj:t den 24 januari 1658, utan att något förslag ingått, Lars Bureus till historiarum professor efter E. Figrelius, som kallats till ett statssekreterareämbete d. 19 Mars 1657. Likaså nämdes d. 15 febr. 1659 utan afvaktande af förslag Jordanus Edenius till teologie professor efter Joh. Elai Terserus, som d. 15 Maj föregående år förflyttats till Åbo biskopsstol, och när professorn i grekiska, Henrik Ausius, aflidit d. 23 April 1659, fyllde konungen platsen redan d. 25 Maj med Martinus Brunnerus. Dessa utnämningar voro dock lyckliga i fråga om valet af personer, men detsamma kan knappast sägas om det fall som följde närmast efter dessa. Den 4 juni 1659 afsatte nämligen K. Maj:t helt godtyckligt professorn i orientaliska språk, Sven Laurbergius och insatte ånyo som professor i ämnet Christ. Ravius, från hvilken universitetet fyra år tidigare lyckats göra sig fri och, som man då hoppades, för alltid. Man kan väl förstå, att det var med blandade känslor konsistoriet såg sin lagliga förslagsrätt sålunda missaktas, men blott vid ett tillfälle vågade man, om ock med en viss försiktighet, gifva luft åt sitt missnöje. Det skedde när Edenii fullmakt upplästes i konsistoriet d. 21 Juni 1659, då den gamle Stigzelius, nu fungerande rektor, yttrade att det skulle varit önskligare, att universitetet fått njuta sitt fria val. Något spår af att kanslern fört talan för dess rätt finnes icke, hans beröring med universitetet under dessa år inskränkte sig till några få skrifvelser och dessa af ringa eller ingen betydelse. En gång har han dock gifvit det en uppsträckning för bristande flit och försummelse i ämbetssysslorna, men konsistoriet som häri spårade en hemlig angifvares hand, med hvilket uttryck det säkerligen syftade på Terserus, svarade med att uttala den önskan, att kanslern ville anställa ransakning i saken.[1] Konsistoriets svaghet framträder emellertid tydligt i dess vanmakt gent emot dess underordnade. Fogdarna sutto, trots upprepade påminnelser, inne med stora belopp af akademigodsens räntor,[2] och den studerande ung-

stundom ett halft år legat mellan en plats ledigblifvande och dess fyllande utan afvaktande af konsistoriets förslag. Men dels föreskrefvo konstitutionerna, att tre månader skulle förgå, innan fakulteten toge frågan före, dels fann man vid universitetet ej något skäl att brådska, så länge den afgångne professorn behagade längre eller kortare tid stanna kvar och uppbära lönen (se kons. prot. 9 juni 1658 och 21 juni 1659).

[1] Kons. prot. d. 23 Maj 1656. Kanslersbrefvet finns ej i behåll. Isthmenius och Ljungh hafva tydligen varit däri särskildt utpekade, om ingendera hyste Terserus någon hög tanke.

[2] Se kons. prot. d. 4 och 11 Nov. 1658. huru fogden Johan Andersson sitter inne med rest å 8653 daler kppmt. och 406 tunnor spannmål, samt då han hotas med afsättning lägger hela skulden på böndernas oförmåga. I konsistoriet var man öfvertygad, att fogdarna togo mutor och läto bönderna sitta inne med utlagorna.

domen förde tämligen strafflöst ett ganska oregerligt lefverne; men i den senares tuktande hade konsistoriet icke bättre hjälp af sin svage kansler, än att han fann önskligt att relegationsdomen öfver en student skulle mildras, såvida det icke bevisades, att denne illa blesserat eller skadat vakten.[1] Till dessa svårigheter kom en pestartad sjukdom, som under läsåret 1657—58 hemsökte Upsala och vållade minskning i studenternas antal samt afbräck i studierna.[2]

Det gör nästan ett välgörande intryck, när man i denna svaghetens tid möter bilden af den kraftfulle, men tyvärr ock alltför stridbare Joh. Elai Terserus, till hvilkens person de flesta af de fäjder, som nu upprörde universitetet, mer eller mindre anknyta sig. Utrustad med stora själsgåfvor, i besittning af omfattande och djupa studier, med ett obetvingligt verksamhetsbegär och dalkarlens sega kraft i viljan, var denne märklige man kallad att spela en roll, hvar hälst än ödet satt honom. Vid universitetet måste han med sin verkliga kärlek till bildningens och vetenskapens sak komma att utöfva ett betydande inflytande, och han har gjort det. Tyvärr saknade bilden ej sina skuggsidor. Han var en man af synnerligen lifligt temperament, hos hvilken beherrskningens måtta ofta saknades, när det gällde att bedöma saker och personer, isynnerhet de senare. Själfmedveten, snarsticken, häftig och något misstänksam spårade han gärna under det motstånd han mötte lägre bevekelsegrunder. Hans uppfattning saknade väl mycket af objektivitet, och han har, om ock ej medvetet, i eget intresse alltför ofta tecknat dem han ville komma till lifs med mindre sanningsenliga färger. I mycket påminner han på ett slående sätt om den geniale Olof Rudbeck d. ä. och han har, om också ej i så hög grad som denne, haft den svage kanslerns öra; liksom sedan Rudbeck höll han ock medelst täta rapporter den höge förmannen underkunnig om hvad som passerade i Upsala.

Den lifligaste strid, i hvilken Terserus var under sina universitetsår invecklad, var den som fördes mellan hans egen fakultet, den teologiska, och dennas ständiga antagonist den filosofiska fakulteten rörande tillämpningen af konstitutionernas ofvannämnda nya föreskrift om obligatorisk teologisk preliminärexamen för alla blifvande filosofie magistrar, och han är nog att betrakta som teologernas

[1] Kons. program d. 8 April 1655 mot dobbel, paskiller, nattliga grassationer, ursinnigt skrän samt oväsen med skjutande; kanslerns bref 13 aug. 1656.

[2] Kons. prot. 10 Aug., 6 Okt. 1657, 16 Juni 1658 samt Stigzelii bref till kanslern d. 2 Mars 1658 (R. ark.). Mot Stigzelii uppgift i brefvet, att trots allt studierna på sista tiden gått sin jämna gång, strider kons. protokollet d. 16 juni 1658, i hvilket tvifvel uttalas om möjligheten af att anställa årsexamina, då för sjukdomen och krigen »få auditores» förefunnits.

egentliga ledare i striden. Nederlaget i denna fråga vid konstitutionernas affattande hade gått filosoferna djupt till sinnes. Sannolikt hade den ock slagit djupa sår å ömse sidor. Åtminstone förtäljer Schefferus i sin långt efteråt nedskrifna självbiografi,[1] att hans starka inlägg i denna fråga till försvar för sin fakultets självständighet endast haft den följden, att han stötte sig svårt med motsidans män, och att det sedan aldrig kunde komma till någon försoniug med desse. Filosofiska fakulteten var emellertid nu fast besluten att låta de segrande teologerna dyrt betala den nyss vunna segern; detta ändamål trodde man sig kunna vinna genom att tillämpa den nya examens föreskrifter på ett sätt som gjorde dess tillämnade fördel för teologerna tämligen illusorisk.[2] De senare, som till en början tyckt sig med glädje finna, att den nya examen verkade i afsedd riktning, i det den okunnighet i teologiska ämnen, som före 1655 enligt deras uppgift alltför ofta framträdt hos dem, som aflagt den filosofiska graden, börjat försvinna, upptäckte efter en tid, till sin bestörtning och harm, att filosoferna ämnade betaga hela anordningen dess kraft genom att sända de nybakade studenterna att genast undergå denna teologiska examen, hvarefter de kunde odeladt ägna sig åt sin filosofiska kurs. Formellt låg i ett dylikt förfarande icke något brott mot lagbudet, ty detta innehöll ej något stadgande om tiden, när examen skulle afläggas, men otvifvelaktigt stred en dylik tillämpning alldeles mot det ändamål som med examen afsetts, och teologerna fruktade ej utan skäl, att de, som sålunda i förtid examinerats i sina teologiska insikter, skulle sedan glömma bort allt hvad de lärt och tillika förlora allt intresse för teologiska studier. För att förhindra något dylikt, fordrade teologerna därför, att den förberedande examen icke skulle få aflaggas, förr än den filosofiske studeranden hunnit så långt, att han stod i beredskap att taga filosofiska kandidatexamen, hvarom han ock skulle förete bevis från sin fakultet. Man kunde då vara trygg, att han lärt sig grundspråken och absolverat sin filosofiska kurs. Härpå ville åter den filosofiska fakulteten ej lyssna.

Om redan detta förfarande af denna fakultet innebar ett förtäckt kringgående af föreskriften, låg en öppen öfverträdelse af densamma däri, att filosoferna häfdade, att, när ordinerade präster återvände till Uppsala, för att taga graden, skulle de ej behöfva aflägga den förhatliga teologiska preliminärexamen. Vid den första anblicken

[1] X 392 i Ups. Bibl.

[2] För efterföljande framställning har jag, utöfver de dokumenter som R. Holm i sin Terserus-biografi åberopat, äfven kunnat använda teol. fakultetens upplysande protestskrifvelse, aflämnad i konsistoriet d. 25 nov. 1657 Den finnes, dock utan dato, i teol. fak:s brefbok (Ups. Bibl. U. 79: d., s. 43.)

kunde den filosofiska fakulteten ju synas hafva goda skäl för denna sin uppfattning, ty man ägde ju förutsätta, att de som af biskoparne bevärdigats med prästämbetet borde anses äga eller åtminstone en gång hafva ägt de insikter i teologiens hufvudstycken, som genom den nya examen skulle styrkas. Men i verkligheten förhöll sig saken annorlunda. Biskoparne måste ofta ute i sina stift ordinera och i lägre lägenheter insätta personer som visserligen ej fyllde måttet af teologisk bildning; för de bättre lägenheterna åter, till hvilka den filosofiska graden ansågs vara en stark merit, hade alltid teologisk lärdom ansetts vara nödig. Sakförhållandet uttrycktes med klarhet af Stigzelius i dennes yttrande: "Det fordras större cognitio rerum theologicarum af en magister som med tiden vill bekläda ett förnämligt ämbete, än af den som allenast blifver en kaplan eller bekläder något nedrigare ämbete, till hvilket mindre erudition behöfves, och därföre sker det, att in ordinationibus då präster vigas tolereras många nævi ratione ordinationis in ordinandis, hvilka i en magistro intet må tålas, hvarför ock denna examen candidatorum bör gå vidare än ordinandorum." Argumentet var riktigt och talande. Men därtill kom, att man fruktade, att om filosofiska fakultetens tillämpning af nya stadgan finge häfd för sig, skulle ännu en annan följd däraf kunna tänkas, nämligen att djäknarne, tvärt de lämnat skolan, sökte ordination och sedan icke begåfvo sig till unisitetet, förr än de, i och för vinnande af ett bättre pastorat, ansågo behöfligt att aflägga graden. Filosofiska fakulteten hade emellertid skickligt sökt sig en ny förskansning bakom den tillflykten, att en teologisk examen, affordrad dem som redan blifvit präster, måste anses innebära en förolämpande misstro till de högvördiga biskoparnes förmåga att bedöma sina ordinandi. Men äfven detta försök misslyckades, i det så väl ärkebiskopen, som biskop Laurelius och öfverhofpredikanten Emporagrius, hvilka bägge senare då för kyrkolagsarbetet uppehöllo sig i Upsala, förklarade, att kyrkans förmän delade den teologiska fakultetens uppfattning och med tillfredsställelse hälsat den nya examens inrättande. Inför en dylik enhällighet inom kyrkan och kanske än mera inför prokanslerns bestämda erinran, att lagens bokstaf vore alldeles klar, samt att man ej ägde självvilligt tumma på K. Maj:s förordningar, föll den filosofiska fakulteten undan, och striden synes med ingången af år 1658 varit alldeles utagerad, alldenstund den teologiska fakulteten sedan utan protest verkställer sin examination och, som det tyckes, regelbundet förlägger den till tiden närmast före filosofie kandidatexamens aflåggande.

Hela striden kan från vår tids ståndpunkt först taga sig ut som ett ingrepp i studiernas frihet och därmed äfven som ett öfvergrepp

från teologernas sida, riktadt mot den fria forskningen. Och otvifvelaktigt låg under densamma något af den gamla teologiska uppfattningen, att öfriga vetenskaper icke voro annat än ancillæ fidei, men i botten var bägge sidornas åskådning i lika hög grad präglad af den medeltidens skråanda, som ännu beherrskade universiteten i allmänhet. Och man har rättvisligen att väl komma ihåg, att nästan alla den tidens filosofie magistrar direkt eller med skolverksamheten som mellanstadium trädde i kyrkans tjänst, hvadan teologerna hade både rätt och skyldighet att värna om hvad de ansågo denna kyrkas intressen med rätta fordra.

En annan fäjd, om ock af mera personlig art, som samtidigt väckte stor uppmärksamhet, var den som Terserus förde med sin kollega, orientalisten Christian Ravius. I densamma spelade många faktorer in. Bägge voro lärde män och rörde sig på samma område, den orientaliska filologien, den ene som teolog, den andre som linguist, men här var gränsen hårfin mellan teologisk och profan vetenskap och en sammanstötning oundviklig mellan personer af sådan själfkänsla som dessa rivaler. Härtill kom äfven hos Ravius en ovanlig lärdomshögfärd och inbilskhet, för att ej tala om vissa underligheter i lynne och idéer, som ibland nästan komma betraktaren att tvifla på, att mannen haft alla sina skrufvar i behåll. Redan detta gjorde honom osympatisk för Terserus, men ovänskapen fick en personligt bitter karaktär, sedan Ravius tagit sig före att hätskt och öfvermodigt häckla Terseri stora pågående arbete, en kritisk kommentar af Genesis. Och den senare uppretades än mera af att se, huru den opåkallade kritikern samtidigt ogeneradt försummade sina ämbetsplikter. Det hade därför länge varit Terseri önskan att få bort "den onyttige mannen", som han kallade honom, från universitetet, och genom sitt inflytande hos De la Gardie hade han ock slutligen lyckats utverka, att Ravius d. 16 juni 1655 utnämndes till kunglig bibliotekarie i Stockholm. Men sedan kanslern väl lämnat Sverige, stannade Ravius ogeneradt kvar i Upsala, föredragande den säkra lönen vid universitetet framför den ovissa utsikten till arvodet i Stockholm, och för att gifva bättre sken åt det egenmäktiga förfarandet, tog han sig för att att föreläsa, hvilket han dittills icke gjort på många år. Man kan lätt tänka sig Terseri förargelse, och att denna måste stegras till verklig harm, när Ravius ej nöjd härmed nu äfven begagnade sin förlängda vistelse i Upsala, för att låta teologerna veta, huru en äkta orientalist förstode att handtera den bibliska exegesen. På våren 1656 sammanskref han nämligen en afhandling öfver 30:de kapitlet i Genesis med titel: De dudaim rubenis, hvari han enligt Terseri åsikt alls icke höll sig

inom sin linguistiska professurs råmärken, utan hufvudsakligen rörde sig på teologernas jaktmarker. Terserus upprördes häftigt redan däraf, att han i förfarandet såg en personlig attack, riktad mot hans eget stora arbete på Genesis, men ej mindre däraf, att afhandlingen enligt hans uppfattning var dum och tarflig samt sålunda lände universitetet till vanheder, liksom dess framträdande innebar ett trotsande af den teologiska fakultetens rättmätiga anspråk på att ensam få syssla med de heliga skrifternas dogmatiska uttydning. Men fakultetens försök att få afhandlingen inhiberad rönte ej framgång, och det syntes som en klen upprättelse, att Ravius efteråt fick en skrapa i konsistoriet, därför att han icke iakttagit de lagstadgade formerna för ventilationen och inlåtit sig på rent teologiska spörsmål. Men att bli af med karlen föll sig ej så lätt. Terseri upprepade påtryckningar hos kanslern hade ej någon synlig effekt, man drifves nästan att tro, att Ravius haft starka försänkningar i konungens omgifning, och att kanslern försiktigt velat undvika att i onödan bränna sina fingrar. Säkert är att Ravius uppbar sin fulla professorslön under läsåret 1655—56, samt att konsistoriet af fruktan för ovilja å högre ort icke vågade om hösten 1656 taga på sitt ansvar att vägra honom lönen för ännu en half termin, ehuru det samtidigt sade nej till hans begäran att få in sitt namn i föreläsningskatalogen. Det är för Ravius karakteristiskt, att då konsistoriet affordrade honom en förbindelse att betrakta utbetalningen som ett förskott, hvilket skulle återbetalas, om han för samma tid utfinge sin lön i Stockholm, nekade han underskrifva en dylik under förklaring, att om K. Maj:t möjligen unnade honom bägge lönerna, såge han intet skäl att afgifva en dylik obligation. Han lämnade dock nu omsider universitetet, för att tyvärr snarligen återvända och tillställa nytt trassel.[1]

En medverkande orsak till Terseri ifver att skaffa Ravius ur vägen var hans förhoppning, att när detta skett och om man därpå lyckades förpassa Ravii kollega, den orientaliska professurens egentlige innehafvare, den något förkomne Laurbergius till ett pastorat, skulle utsikt öppnas att bereda befordran åt den unge och lärde Jordanus Edenius, hvars sak låg Terserus varmt om hjärtat både för hans egen och universitetets skull.[2] Det var ej svårt att finna

[1] Kons. prot. d. 10 Sept., 1 och 9 Okt. 1656. Det uppburna lönekvartalet för Höstterminen 1656 å 175 daler fick han på grund af kanslerns bref behålla. (Hufvudboken 1655).

[2] Edenius var född 1624, tog graden 1652 som primus, reste sedan utrikes 1654—1656, hvarunder han besökte de stora kulturländerna och äfven Italien. Kanslern, hvars goda tanke han med fullt skäl förvärfvat, anbefalde honom till en teologisk adjunktur, men som någon sådan ej fanns ledig, fick Edenius nöja sig med en filosofisk (kons. prot. 3 Juli 1656).

punkter för ett angrepp på Laurbergius, ty han åtnöt ej det bästa rykte hvarken i afseende på sitt lefnadssätt eller sin lärareförmåga. Redan Björnclou visste omtala hans svaghet för glaset, och Terserus hade i teologiska fakulteten öppet anklagat honom för sådan okunnighet både i det hebräiska och latinska språket, att den måste bringa universitetet i vanrykte. I sina bref till kanslern underlät han ej heller att utmåla Laurbergius såsom fullständigt oduglig för sin plats. Detta mineringsarbete skulle ock en gång bära frukt, men då just med den påföljd som stundom skymtade för Terserus, att man åter fick Ravius på halsen.

Emellertid tycktes en annan utsikt till Edenii befordran plötsligt öppna sig, då konungen d. 19 mars 1657 kallade professorn i historia, Edmund Figrelius, till en sekreterarplats i kansliet. Men här hämnade sig den förbittring, som Terserus mot sig uppväckt inom den filosofiska fakulteten och som redan i det tysta motarbetat honom i hans mellanhafvande med Ravius, hvars sak filosofiska fakulteten till stor del betraktat som sin. Alla Terseri försök att hjälpa fram sin skyddsling Edenius blefvo fruktlösa, och det var förgäfves, att han i bref till kanslern upphöjde dennes mångsidighet och förträffliga historiska studier. Filosofiska fakulteten var å sin sida besluten att på inga villkor släppa fram en Terseri favorit, om ock han ej saknade kompetens till platsen. Och det låg nog åtskilligt af sanning i hvad Terserus med bitterhet skref till kanslern, att denna fakultet hatade teologerna så, att den skulle föredraga äfven den tarfligaste kandidat framför Edenius, ja hellre taga ingen, än den läte sig påträngas någon, som förut haft de teologiska studierna till sin hufvuduppgift. Å andra sidan kunde ej förnekas, att Edenius var i främsta rummet teolog, om ock en ovanligt framstående sådan, och frågan var, om hans kompetens som historiker tillräckligt styrktes af de vidsträckta resor han företagit och af hans omfattande djupgående studier i de klassiska och österländska språken jämte deras antikviteter.[1] Filosofiska fakulteten hade emellertid å sin sida lyckats upptäcka en ganska lämplig person för platsen i den lärde räntmästaren Olaus Verelius. Dennes intresse för fornforskningen syntes så mycket mera anbefalla honom till platsen, som detta ämne på senare tider å högre ort ansetts utgöra den vigtigaste delen af den svenska historiens studium. Verelius afböjde dock anbudet, drifven af en hedrande blygsamhet, han ansåg

[1] Edenius betonar i sitt bref till kanslern d. 24 Mars 1658 (R. ark.), att, medan hans vedersakare ville inskränka historiens studium till de latinska författarne, hade han tagit kännedom om Greklands och Orientens författare samt beherrskade därjämte de förnämsta europeiska kulturspråken.

sig hafva legat för länge från de historiska studierna och att det icke skulle blifva honom möjligt äfven med stor ansträngning att återtaga det förlorade. Och fakulteten lät härpå helt lugnt ärendet hvila, tills konungen helt tvärt afklippte frågan genom att d. 24 januari 1658 utnämna Lars Bureus till professor i historia.[1]

Ej mera lycklig var Terserus i bemödandet att inom sin egen fakultet utverka åt Edenius rättigheten att aflägga filosofie licentiatexamen, för att sedan förvärfva den ansedda teologie doktorsvärdigheten, hvilket naturligen skulle öka skyddslingens utsikter till en snar befordran. Men Edenii upprepade ansökningar att få aflägga licentiatexamen tillvunno sig ej fakultetens bifall, den tyckte, att han kunde så länge åtnöja sig med den genom konstitutionerna nyinrättade teologie kandidatexamen; den kostade mindre och vore dock en god rekommendation till kyrkliga platser. Förklaringen till att fakulteten sålunda bjöd Lea för Rachel låg, som den öppet erkände, däri att den sålunda hoppades få i gång den nya examen, som icke syntes vilja utöfva någon dragningskraft på de unga teologerna. Och dess motsträfvighet att bevilja Edenius rätt att speciminera för teologie doktorsgraden visar tydligen, att lärdomsmeriter icke i dess ögon ensamt berättigade till värdigheten, utan att den hyllade den allmänna af konstitutionernas egna ord stödda åsikten, att den sökande skulle bekläda ett "munus honorificum" och värdigheten hellre erbjudas än sökas. Man befarade rent af att bringa den teologiska doktorsvärdigheten i vanrykte, om man nu bifölle Edenii önskan. Genom fakultetens hela uppträdande går dock tilllika en underström af dold misstämning öfver, att Terserus behagat på förhand enskildt skrifva till kanslern om saken och därvid gifva den utseendet af att vara en hos fakulteten framsprungen önskan, hvilket fört till att kanslern hos fakulteten anbefallt Edenii promotion. Man kan ej förvåna sig, att Edenius å sin sida afböjde fakultetens föga smickrande anbud att i stället få aflägga den nya teologie kandidatexamen. Härmed tycktes hela frågan hafva kört fast och Edenius vara dömd att äfven här få afvakta en oviss framtid. Utsikten ljusnade dock plötligen. Den 15 maj 1658 utnämndes hans gynnare Terserus till biskop i Åbo, hans plats i Upsala teologiska

[1] Se Verelii bref till filos. fak. d. 30 nov. 1657 (kopia i Ups. bibl. U. 55) och kons. prot. 2 dec. 1657 och 9 juni 1658. Det var å sistnämnda dag som Burei fullmakt upplästes i konsistoriet. Man får ej höga tankar om filosofiska fakultetens pliktkänsla, när man ser denna, till svar på konsistoriets fråga, hvarför den ej åtgjort något i ärendet efter Verelii afsägelse, svara, att den till en början ansett ärendet kunna hvila, efter Figrelius stannade i Upsala öfver vintern och att den sedan haft sina tankar på akademisekreteraren P. Fontelius (sedan astronomie professor) och Lars Buræus.

fakultet stod därmed öppen, och d. 15 februari 1659 fyllde K. Maj:t densamma just med Edenius. Så fort detta skett gaf fakulteten efter och gjorde sin nya kollega till teologie doktor.[1]

Alldeles oberoende af dessa fakultetskonflikter har Terserus ock haft att kämpa med en fiendskap af helt annan art, uppväckt genom den ihärdighet med hvilken han yrkat på räfst i de sorgliga affärerna efter framlidne räntmästar Bo Chruzelius för tillvaratagande af universitetets bästa och rätt. Här stötte han på alla de privatintressen som voro inväfda i denna bedröfliga historia, särskildt måste han få ovänner i alla de kolleger, som dragit fördel af Chruzelii rundhändhet och visste med sig, att det skett på universitetets bekostnad. Terserus beklagade sig ock bittert öfver, att hans bemödanden att bevaka universitetets ekonomiska intressen korsats af den öfvermäktiga Chruzeliska klicken.[2] Sannolikt har hans stränga uppfattning af det allmännas rätt icke obetydligt skärpt den motvilja, som af andra grunder grodde hos enskilde och hvars befintlighet han skulle i framtiden få bittert erfara.

Efter att Terserus om sensommaren 1658 som nyutnämd biskop frånträdt sin lärarebefattning, blef det i visst afseende mera tyst vid universitetet, men det var nog hufvudsakligen slapphetens och tröghetens bedrägliga lugn, sedan hans energiska personlighet icke längre satte det stillastående vattnet i rörelse. Sammanhållningen var fortfarande ringa och pliktkänslan på åtskilliga håll ganska svag, det allmännas intresse fick stå tillbaka för det enskilda och man beskyllde hvarandra ömsesidigt för pliktförgätenhet, illvilja, egennytta och orättrådighet. Och detta omdöme kan icke annat än väga tungt, då det kommer från Terseri forne motståndare Johannes Rudbeckius, låt vara att äfven dennes uppfattning kunnat färgas af minnet af den ovilja med hvilken han af universitetet mottagits och af dess med framgång krönta ansträngningar att blifva honom kvitt. Ett talande bevis för den upplösning af disciplinens band som gjorde sig gällande har man i det oförsynta sätt, hvarpå

[1] Examen pro licentia undergick Edenius d. 16 och 19 sept. 1659 och disputerade samma år d. 8 Okt. pro licentia med en afhandling: De statu hominis post mortem under C. Lithmans præsidium. Promotionen stod d. 31 jan. 1661.

[2] Terserus talar i bref till konsistoriet d. 23 mars 1659 (kons. arkiv) harmfullt »de prævalente Boetiana factione». Till detta parti hörde väl de professorer, som sedan vid Olof Rudbecks utredning af Chruzelii böcker befunnos vara skyldiga universitetet större eller mindre belopp, såsom Lithman, Hedræus, Unonius, Ljungh (Bref af O. R. s. 239). Möjligen har detta, jämte den börjande differensen i teologiska frågor, bidragit till den föga välvilliga hållning mot Terserus, som C. Lithman redan nu intog.

en ung e. ord. juris professor, Petrus Eliæ Gavelius tillät sig att uppträda mot en af universitetets förnämsta prydnader, Skytteanske professorn Johannes Schefferus, hvarför jag skall nedan redogöra i ett sammanhang. Och ringa var den glädje man möjligen erfor vid underrättelsen, att Laurbergius omsider skilts från sin professur, ty man fick blott igen Ravius med alla hans bizarra nycker, och sättet, hvarpå ombytet skedde, gaf en hotande vink om att ingen satt säker på sin plats. Konungen hade nämligen utan vidare (ty något spår föreligger ej af, att universitetet anmält önskligheten af Laurbergii aflägsnande) d. 4 juni 1659 skildt denne från undervisningen och lönen, ehuru han dock af nåd lämnade honom präbende pastoratet Näs med säte i konsistoriet samt tillika uttalade den önskan, att universitetet måtte förse honom med något understöd. Samma dag hade ock konungen, således utan att infordra förslag från konsistorium eller kansler, insatt Ravius till professor i orientaliska språk. Det öfverraskade konsistoriet förklarade för K. Maj:t, att det saknade medel att hjälpa Laurbergius, och anhöll därför om ett pastorat för hans räkning. Men därmed dröjde, och då den olycklige mannen kämpade med verklig fattigdom samt försjönk i tunga grubblerier, vände sig konsistoriet till kanslern efter dennes hemkomst till Sverige med likartad framställning. Detta har slutligen hjälpt, ty Laurbergius, som sannolikt fått bibehålla sin lön äfven efter afsättningen, befordrades år 1661 till Kölens pastorat i Wärmland.[1] Utan tvifvel har Ravius haft verksam del i konungens beslut, eftersom han vid dess fattande befann sig på Kronborg vid konungens sida. Kanslern har tydligen icke haft någon kännedom om saken, eftersom Ravius fann nödigt att samma dag han utnämdes tillskrifva denne och söka ursäkta hvad som skett. I brefvet framställde han saken så, som hade han funnit sig icke kunna göra konungen någon nytta i Stockholm och därföre, då det var allom bekant, huru ogärna den kära ungdomen i Upsala sett honom draga därifrån, beslutit sig på uppmaning af Schering Rosenhane att anhålla hos konungen om professuren.[2] Återseendet af ungdomen var honom dock icke mera kärt, än att han uppsköt i halftannat

---

[1] Kons. prot. d. 31 aug. 1659 och kons:m till kanslern 1660 »ad finern anni (kopia Ups. Bibl.) Laurbergius uppbär full lön för 1660, men intet för 1661. Huruvida han äfven uppburit lönen 1659, kan ej afgöras, då 1658 års hufvudbok saknas.

[2] Ravius till kanslern 4 juni 1659 (orig. R. ark.). Talet om ungdomens längtan var antingen självbedrägeri eller medveten lögn, såsom hans sammanstötning med studenterna 1663 tillräckligt visar.

år med att infinna sig och måste af filosofiska fakultetens dekanus påminnas om hvad hans ämbete kräfde.[1]

En bekräftelse på att tillståndet var bedröfligt finner man ock i ett intressant uttalande som vid denna tid gjordes af den unge, alltmer framträdande Olof Rudbeck, låt vara att hans lifliga fantasi och starka uttryckssätt mana till en viss försiktighet i allmänhet inför hans uppgifter.[2] Han beklagade sig, att universitetet befann sig i ett dåligt, trätsamt och oenigt tillstånd, hvartill han fann orsaken ligga däri, att några få regerade både öfver kolleger och studenter, men framförallt i det dåliga och odugliga sätt, hvarpå studierna anställdes. Med icke ringa öfverdrift tillade han, att om K. Maj:t ville bland de 1,500 studenter som nu funnes hafva en skicklig teolog, jurist, läkare, arkitekt, officer, fysiker, linguist eller matematiker, skulle det vara lika svårt som att hitta pomeransträd på Långheden; däremot skulle, mente han, öfvertygad om sin egen styrka och sina reformtankars bärkraft, om han finge styra och ställa med detta efter sitt hufvud, man inom få år skapa så lärda karlar i alla fakulteter, att det aldrig skulle göras behof att söka dylika i främmande land. Och när han själf ej långt därefter tog plats i konsistoriet, karakteriserade han icke så illa en af dess svagheter med att säga, att i sessionerna skulle ej talas allena om, huru säden skulle säljas och bönderna förmås att riktigt utgöra sina utlagor, huru mycket skulle bötas för blånader och huru professorerna måtte ordentligt få ut sin lön.

I ett afseende har dock fullständig enighet rådt i detta annars så söndrade konsistorium, och det var när det gällde att värja sig för faran af att se öfvertaliga professorer, särskildt extra ordinarie, påträngas universitetet, hvarigenom lefvebrödet för de ordinarie utsattes för en verklig fara, då inkomsterna ansågos nätt och jämt täcka de ordinarie utgifterna. Vi erinra oss af det föregående, huru det klagats häröfver inför Kristina och Karl X, ehuru med ringa framgång.[3] Sedermera hade under tidens fortgång de öfvertaliga ordinarie professorerna som funnits 1654 försvunnit,[4] men de extra ordinaries antal hotade i stället att tilltaga. Fruktlöst hade man

[1] P. Ljungh till Ravius 11 dec. 1660 (orig. Ups. Bibl. N 478). Det är betecknande för tidens uppfattning af pliktens bud, att denne Ravii medbroder i fäjden med Terserus insockrar sin maning till Ravius att inställa sig i vackra fraser och slutar med att säga, att han mycket mot sin vilja ansett sig böra komma med en liten erinran.

[2] O. Rudbeck till Pontus De la Gardie d. 24 okt. 1659, tryckt i Bergii tal om Stockholm för 200 år sedan (Inträdestal i Vet. akademien 1758).

[3] Del 1 s. 345—348 och 352.

[4] Se ofvan s. 14.

gjort alla möjliga försök att blifva af med teologen Petrus Rudbeckius, själfve prokanslern hade därför höjt sin röst vid De la Gardies besök i januari 1655. Rudbeckius skyddades af namnet och sina släktförbindelser, den store Stiernhöök var hans svärfar, och brodern Johannes Rudbeckius stod synnerligen väl hos kanslern. Och dock saknade man ingalunda anmärkningar mot P. Rudbeckii lämplighet som universitetslärare. Mannens begåfning har troligen icke höjt sig öfver medelmåttan.[1] Och hans vetenskapliga arbeten åtnjöto mycket ringa anseende. Redan Terserus påstod i sin tid, att de voro plagiater och vimlade af fel, trettio år senare beträddes Rudbeckius med samma svaghet att plöja med andras kalfvar.[2] Men inga föreställningar hjälpte, och Karl bekräftade d. 29 juli 1655 den e. ordinarie professorsbeställning, som Kristina gifvit honom. Då lönevillkoren för dylika brukat vara 500 daler smt., men Rudbeck blott innehade en teologie adjunktslön å 200 daler, gälde det att finna någon utväg till hans förnöjande, och kanslern drog sig icke för att anslå åt honom den franska språkmästarelönen å 200 daler, som blifvit ledig, alldeles obekymrad om att staten sålunda öfverträddes och att undervisningen i franska skulle ligga nere.[3] Rudbeckius var dock ej nöjd med 400, utan gjorde anspråk på minst 500 och eventuellt 700. Detta fann konsistoriet oskäligt, men Rudbeckius infann sig och företedde ett nytt kungligt bref af d. 22 maj 1658, som tillerkände honom full lön, och konsistoriet fann då för godt att, efter han tjänat länge och visat flit, öka lönen till 500, längre ville det ej sträcka sig.[4]

Om det stannat vid, att man fått dragas med Rudbeckius, till dess en ordinarie teologie professur kunnat för honom blifva ledig, hade

---

[1] Norrmannus säger i sin oratio funebris öfver P. Rudbeckius: »Nihil supra communem ingeniorum sortem sibi vindicans, sollertia vero ... omnia adsequens». Ett så tvetydigt loford vill något säga på en tid, då det hörde till bruket att endast prisa den dödes förtjänster.

[2] Terserus till kanslern 25 dec. 1655 (orig. Ups. Bibl., tryckt hos O. A. Knös: Analecta epistolarum 1. 1787 s. 14). År 1685 har Rudbeckii kollega den sorgligt bekante H. Schütz, vid sin opposition på dennes afhandling: De conciliis in genere, uttalat, att hvad där funnes af värde i afhandlingen vore stulet från Stigzelius och att hvad Rudbeckius själf skrifvit vore utan värde (Ol. Rudbeck t. kanslern 6 okt. 1685, orig. i Lund Bibl.). Man måste för en gång gifva Schütz rätt, ty plagiatet framträder genast vid första jämförelse med Stigzelii afhandling af 1652: De conciliis. Äfven Stigzelius uttalade i själfva kanslerns närvaro i konsistoriet sina farhågor, därest Rudbeckii disputationer blefve kända i utlandet (kons. prot. d. 17 januari 1661).

[3] Kanslerns bref d. 19 mars och 11 aug. 1656. Rudbeckius uppbar språkmästarlönen från hösten 1656 till och med 1663.

[4] Kons. prot. 12 maj, 25 sept., 1 och 6 okt. 1658.

det väl gått an. Men det visade sig, att denna "certissima academiæ hujus pestis", som Terserus träffande kallade institutionen,[1] var af smittsam art. Den 8 juli 1655 nämde K. Maj:t Petrus Eliæ Gavelius till e. ordinarie juris professor, för att få till stånd de föreläsningar i folkrätt, som sakkunnige förordat och konstitutionerna anbefalt; och som juris adjunktslönen ej var högre än 150 daler, måste här ytterligare 350 anskaffas. Vinsten af att erhålla denne ingalunda obegåfvade, men anspråksfulle, trätlystne och själfrådige man[2] knuten vid universitetet var ganska tvetydig. En oneklig vinst åter var, då K. Maj:t d. 29 maj 1658[3] gaf samma titel och lön åt den unge Olof Rudbeck, ehuru naturligen hans medicine adjunktslön å 150 också måste höjas till 500 daler. Ganska tvetydig var förmånen af, att kanslern d. 13 sept. 1660 gaf Johannes Buscagrius fullmakt som e. ordinarie professor i orientaliska språk. Mannen var ej något ovanligt ljus och blef snart oböjlig till all tjänst, dessutom fanns ju en ordinarie professor i ämnet; det var föga tröst, att kanslern bestämt dennes lön till blott 300 daler. Måttet var nu rågadt, och konsistoriets tålamod uttömdt, så mycket mera som P. Rudbeckius företett något nytt kanslersbref, hvilket godkände hans anspråk på en innestående lönefordran. Det tog bladet från munnen i bref till kanslern af d. 22 oktober 1660, hvari det afbad sig flera extra ordinarie anvisningar, då staten icke mäktade bära dem, och obotlig skada vore däraf att förvänta. För att styrka detta uppdrog det en dyster målning af universitetets ekonomiska ställning. En stor del af bönderna, hette det, voro afsigkomna och åtskilliga gods öde, för den stora missväxtens skull hade man nu måst eftergifva mycket af deras utlagor. Utgifterna hade stegrats på åtskilliga håll; härvid var det för konsistoriet ett tydligt nöje att omtala, att Terserus på grund af kungligt bref utfått sina förskotter för det dyra tryckeriet och att ändock en dryg post ännu återstode att betala för samma institution. Sina rättmätiga resterande lönebelopp från den Chruzeliska tiden hade de ordinarie professorerna icke utfått, under

---

[1] Terseri ofvan omtalda bref af 25 dec. 1655.

[2] Gavelius var långa tider frånvarande under läseterminerna och vägrade till och med att infinna sig, om ej konsistoriet tillförsäkrade honom full lön. Gavelius till kons:m d. 12 aug. 1656 (orig. i Ups. Bibl. U. 45) och kons. prot. 10 Sept. 1656 och 25 Sept. 1658.

[3] Kopian i riksarkivet efter originalet har detta dato. Besynnerligt är, att kanslern i bref från Reval d. 25 Jan. 1658 (hvaraf O. Rudbeck fogar kopia »efter originalet» till sitt bref af d. 9 febr. 1685 till Inkvisitions kommissionen, R. ark.), säger sig bilägga fullmakten; sannolikt är dateringen 25 jan. oriktig, så mycket mera som Rudbeck icke uppbär den ökade lönen förr än senare halfåret 1658.

det däremot de e. ordinarie professorerna erhållit sina nya, för den fastställda staten okända löner. Det vore därför att befara, att årets inkomster näppeligen skulle räcka till de ordinarie lönernas utbetalande, än mindre till e. ordinarie utgifter, och på denna grund tillstyrkte konsistoriet helt enkelt, att kanslern skulle förse Buscagrius med något annat, t. ex. en plats vid Åbo universitet eller Västerås gymnasium.[1]

Redan det sakernas tillstånd som jag nu skildrat påkallade uppenbart kanslerns snara närvaro, så mycket mera som nära sex år förflutit sedan hans sista besök i Upsala. Men där fans ännu en annan sak, som ovillkorligen tycktes fordra hans personliga ingripande, nämligen den våldsamma tvist, som sedan tre år tillbaka pågått mellan Gavelius och Schefferus, och som myndigheterna på stället hvarken varit i stånd att bilägga eller att afdöma. Jag går nu att gifva en kort teckning af densamma. Den är en verklig tidsbild, som låter oss klart se upplösningen vid universitetet och konsistoriets vanmakt gentemot uppstudsiga egna elementer; den låter oss ock ana styrkan af de sidoinflytanden, som i dessa tider gjorde sig gällande å högre ort och inför hvilka universitetet stod alldeles värnlöst.[2]

Striden som kom att sträcka sig öfver hela fem år begynte därmed, att när Schefferus 1656 ventilerade sin afhandling: Exercitationes publicæ in Titum Livium, pars 1, uppträdde den nyutnämde e. ordinarie professorn P. Gavelius, som extra opponent. Schefferus hade otvifvelaktigt uttryckt sig något oförsiktigt, åtminstone så att det kunde af illviljan förvridas. Han hade nämligen sagt, att Romuli lif vore ett dygdeexempel och att den himmelska värdighet, som denne efter döden förvärfvade, vore den största belöning, som en dödlig kunde önska sig. Häraf begagnade sig Gavelius för att mot den aktade författaren rikta det våldsammaste angrepp. Bland annat lär han hafva kallat Schefferus en seductor juventutis och hotat honom med orden i Karl X:s konungaförsäkran, att den, som komme med blasfemi, skulle ej blott afsättas, utan straffas till lifvet. Ingenting kan väl bättre vittna om Gavelii oregerliga lynne än ett dylikt

[1] Jakob Arrhenius påstod i en senare tid, att Buscagrius själf ej velat stanna i Upsala, men inträngts af »andra» d. v. s. Rudbeckierna, hvilkas släkting han var (Kons. prot. 27 Jan. 1686). Hvari släktskapen bestod har jag ej kunnat utröna. men säkert är att O. Rudbeck sedan antog sig Buscagrii sak på ett sätt, som gör ganska sannolikt, att han verksamt bidragit till den olyckliga utnämningen.

[2] De allra flesta handlingar om denna strid finnas i Ups. Bibl. U. 45, några äfven i R. ark. E. M. Fant har i sin dissertation 1782: De controversia inter Gavelium et Schefferum väl hastigt begagnat sig af dessa källor.

våldsamt utfall och af en så sökt anledning. Uppträdet fick ett för Gavelius mindre behagligt efterspel, i det på Schefferi rektorsmiddag (således i maj 1658), till hvilken äfven Gavelius var inbjuden (Schefferus påstod sig då ännu ej afvetat Gavelii ilsknaste uttryck, hvilka gått honom förbi vid ventilationen), det föll sig så, att vid den danstillställning, som afslöt kalaset, en ung Falkenberg, som anförde denna och som tyckte sig finna, att Gavelius afsiktligt dansade i hans väg, brusade upp och, med den höga tanke om sig själf och ringaktning för en simpel e. ordinarie professor, som utmärkte tidens adliga ungdom, slog Gavelius en örfil. Det är ej omöjligt, att önskan att hämnas den vördade Schefferus, i hvars hus Falkenberg hade sitt hem, medverkat till denna hans våldsgärning. Det är för tidens sociala förhållanden betecknande, att i den konsistoriesession, där Falkenberg fick en skrapa för sitt oskickliga beteende, ondgjorde Gavelius sig öfver, att Falkenberg, som var en blott discipulus, fått deltaga i rektorsmiddagen, och att han, ehuru hvarken grefve eller baron ej heller af rådsfamilj, gjorde anspråk på försteget framför en e. ordinarie professor, under det Falkenberg högmodigt svarade, att han, såsom inackorderad hos Schefferus, hade lika god rätt att vara där som motparten och att han väl visste, hvad konstitutionerna innehöllo om ordinarie professors plats, men att han ej kunde inse, att en e. ordinarie professor behöfde taga försteget för honom.[1]

När emellertid Schefferus fått reda på, huru Gavelius utmålat honom och att han därmed fortfor, uppflammade hans retliga sinne, och för att klämma åt sin förargliga vederdeloman, sökte han begagna sin rektorsmyndighet, för att hindra ventilationen af en afhandling: "Ad tractatum Hugonis Grotii De jure belli et pacis," som Gavelius fått färdig 1658. Häri vann dock Schefferus ej medhåll i konsistoriet, som med rätta ansåg, att Gavelius uppfyllt alla lagliga former. Schefferus tog då skadan igen genom att samma höst i sina föreläsningar öfver Pacatus spotskt och kanske hårdhändt kritisera latiniteten i Gavelii skrifter, en punkt, hvari denne tydligen var särdeles ömtålig. Tyvärr förgick Schefferus sig genom att om Gavelius använda sådana uttryck, som att han vore en homo stultus, stolidus et ineptus.[2] Denna Schefferi kritik titulerade åter

---

[1] Konstitutionerna gifva adliga ynglingar af första och andra klassen plats framför ordinarie professor, men tiga alldeles om den öfriga adelns och andra akademiska lärares placering.

[2] Fant (anf. st.) låter Schefferus redan i dessa föreläsningar utbrista i de ofta omtalade orden, att Gavelius vore en »bipes omnium iniquissimus.» Det förefaller i sig icke sannolikt, att Schefferus redan då varit så uppretad, att han kunnat i sin föreläsning använda dessa ord. De omtalas också

Gavelius i sin nya d. 15 okt. 1659 ventilerade afhandling: De legationum jure, som en "iniqua et insulsa nonnullorum χρίσις". Bitterheten låg och jäste å ömse sidor, tydligen vidmakthållen genom att Gavelius fortfarande idisslade sin sats om Schefferi gudlösa och farliga undervisning, och den kom till utbrott, då Gavelius vid ett möte, som han själf begärt, visserligen erbjöd förlikning, men tillika envist och högdraget vidhöll allt hvad han sagt. Schefferus, hvars tålamod nu var uttömdt, kallade honom midt i ansiktet en skälm och stämde honom inför konsistoriet.

Där begynte nu (d. 30 nov. 1659) en process som sträckte sig genom session efter session, i hvilken Gavelius utvecklade en oförskämdhet och advokatorisk fintlighet, som äfven i denna trätolystna tid slår läsaren med häpnad. Så nekade han först att svara på Schefferi inlaga, utan fordrade tvärtom, att denne skulle besvara hans långrandiga på latin affattade apologi, som trots namnet icke var annat än en oförsynt anklagelseskrift, hvari han angrep Schefferus på heder och ära. Bland annat påstod han, att Schefferi afhandling om Romulus lärde, "huru man skulle interficere reges, rapere virgines och föreställa vitia sub specie virtutum, så att Macchiavellus, som är en magister mali, hafver varit lideligare." Konsistoriet hade svårt att få honom att erkänna, att han vore svarande, icke kärande i processen, och än mindre ville han finna sig i, att som konsistoriet fordrade, processen skulle efter vanligt manér föras på svenska. På latin måste det ske, påstod Gavelius, "ty denna contentio är litteraria och kan på latin bättre exprimeras",[1] hvartill Schefferus spetsigt genmälde, att nog hade han i sina dagar läst latin, men Gavelii latin kunde han verkligen ej begripa. Gavelius, som, efter hvad protokollet förmäler, hela tiden uppfört sig "vanvördigt och bullersamt", gaf slutligen med sig, men begärde 2 till 3 dagar för att till svenska öfverföra sitt latinska svaromål. Och konsistoriet fick vänta i hela fjorton dagar, ty på förnyade uppmaningar om skyndsamhet svarade han med allehanda undanflykter, ena gången att han behöfde två till tre timmar för hvarje rad, den andra att han behöfde förlängning af tiden, ty svaret "skulle hafva

först i en odaterad inlaga af Gavelius, som jag tror höra till våren 1660, och det heter där, att uttrycket förekom i Schefferi »andra inlagda scripto». Detta scriptum finns ej i behåll.

[1] Det svenska språket tyckes Gavelius ej hafva beherrskat bättre än det latinska, såsom hans inlagor till kanslern nogsamt visa, ty språket är i dem både tungt ock konfyst. Säkerligen är han ock fader till det i språkligt afseende vidunderliga betänkande i skolfrågan, som juridiska fakulteten afgaf 1664, ty hans kollega, utlänningen Lipstorpius kan ju ej antagas vara dettas författare.

händer och fötter med sig." När det inlämnats d. 14 december, resolverade konsistoriet slutligen, att det i Schefferi disputation icke funnit något för honom graverande. Gavelius, som vägrat afhöra domen och dessförinnan aflägsnat sig från konsistoriet, blef utom sig af raseri öfver utgången. Enligt hvad dåvarande rektor, Gavelii kollega i juridiska fakulteten, D. Sidenius berättade, hade han vid underrättelse om domens innehåll börjat springa omkring på golfvet i Sidenii rum och ropa: "Är den disputation approberad! Är den approberad, så vill jag icke gifva en halföre för Upsala Akademie," hvarpå han ränt på dörren. Som förslagen advokat hade han emellertid utfunderat, att hans sak ännu icke behöfde vara förlorad, därest han kunde sätta prokanslern mot konsistoriet, och till denne ställde han nu sina steg. För den gamle, om sin myndighet ömtålige prokanslern framställde han med mycken skicklighet saken så, som vore det konsistoriets mening att gå sin förman förbi och det i en sak som rörde religionens intressen, efter striden gällde en afhandling med gudlösa tendenser. Härigenom lyckades han utverka en skrifvelse från denne till konsistoriet, att det skulle inställa målets legala behandling och i stället söka arbeta på en komposition, då saken i annat fall kunde få vidtgående följder. Det var ett vanligt sätt hos Lenæus, helt naturligt i öfrigt hos en man af hans höga ålder, att söka på detta sätt röja hvarje tvistighet af vägen, utan att fråga så mycket efter, om rättvisans gång och konsistoriets anseende blefvo därpå lidande. Det senare fogade sig äfven, om också ej utan motsträfvighet, i hans önskan. I sessionen d. 1 februari 1660 erinrades öppet om Axel Oxenstjernas ord d. 28 juni 1647, att kanslern ej ägde rescindera det konsistoriet communibus vocibus concluderat, hvarförutan dess myndighet vore illusorisk, och hvad som gällde om kanslern borde naturligen i än högre grad gälla om prokanslern. Man gaf emellertid vika.

Den gamle Lenæus var ej ännu nöjd utan infann sig i konsistoriesessionen d. 8 febr., tydligen i en ganska bister stämning. Han var särskildt förgrymmad öfver, att, som han trodde, konsistoriet trots hans skrifvelse dock tagit ett första steg till dom genom att uttala ett godkännande af Schefferi disputation, och han lät det veta, att han gärna skulle velat vara förutan besväret af denna sak, men ej kunnat det för ansvarets skull. Och därpå utbrast han i de starka orden: "Men det vill jag hafva varnat, att jag intet vill sitta här för en siffra och åtlöje, som jag förnimmer vara skedt." Härtill lade han den upplysningen, att han hade kanslerns bref på, att han skulle i dennes frånvaro upprätthålla hans funktioner. Konsistoriet svarade fogligt, men fast, att det icke haft någon kännedom om

detta bref, att det för öfrigt skulle gärna sett, om han tagit del i saken från början; sin förklaring öfver Schefferi disputation hade det ju afgifvit före ankomsten af hans skrifvelse och således alls icke handlat i strid med hans anmaning. Detta gjorde synbarligen verkan. Ärkebiskopen yttrade, något blidare till sinnes, att han gärna skulle varit närvarande i konsistoriet, om icke hans döfhet hindrade honom att höra hvad där diskuterades, och han medgaf, att det som skett ej kunde återkallas, ehuru han för sin del tyckte, att Schefferi ord om Romuli gudomligblifvande stötte på idololatri. Emellertid ansåg han, att då Gavelius ej haft någon ond mening och då äfven Schefferus i sina skrifter användt förolämpande uttryck, vore det bäst, om parterna kunde förlikas. Än starkare verkan hade säkerligen hans antydan om, att saken torde andragas för K. Maj:t och att man icke torde veta, huru landet där låg. Konsistoriet beslöt därpå att uppskjuta hela saken och genom lämplig person förhöra sig hos K. Maj:t, om han ville hafva målet afdömdt i Upsala eller direkt till sig hänskjutet.

Den som visste begagna sig af den nya vändning saken tagit var Gavelius. Han begaf sig oförtöfvadt ned till Göteborg, där konungen nu vistades, och det lyckades honom, obegripligt nog, att inför denne framställa saken så, som vore Schefferus den egentlige orostiftaren. En kunglig skrifvelse till ärkebiskopen blef verkligen uppsatt, hvari denne fick sig ålagdt att förebygga vidare trätor och hålla den bångstyrige tillbaka från sitt onda uppsåt, men till följe af konungens hastiga frånfälle blef denna skrifvelse aldrig utfärdad.[1] Stämningen å högre ort var dock i alla fall så vilseledd genom Gavelii förvridna framställning af sakförhållandet, att när förmyndareregeringen upptog saken och d. 16 mars 1660 verkligen aflät en skrifvelse till prokanslern, hette det i denna, att som Schefferus icke vore nöjd med domen, utan ville ytterligare lagföra Gavelius, men den senare mera handlat af calor disputandi, än af någon afsikt att nedsvärta sin motståndare, samt nu vore färdig att förgäta allt och ingå på en förlikning, skulle ärkebiskopen verka för en sådan och först, om detta visade sig omöjligt, anställa en ny ransakning och därpå insända handlingarna till K. Maj:t.

I Uppsala hade saken hvilat i flera månader, men i april hade konsistoriet, som ännu icke fått kännedom om regeringens bref, men

[1] Som redan Fant påpekat, finnes i Ups. Bibl. Palmskölds saml. I. T. 21 s. 173 kopia af detta kungabref, daterad 1660 febr. utan utsatt dag. Då brefvet dessutom icke är upptaget i riksregistraturet och för öfrigt icke omtalas i striden, synes Fants slutsats, att det aldrig blifvit utfärdadt, vara alldeles riktig.

väl kommit i besittning af Gavelii lögnaktiga supplik till konungen tagit sig för att, med förbigående som det tyckes af prokanslern, vända sig till länets höfding Svante Banér för att få en lösning på striden. Han styrkte, att man skulle skrifva till K. Maj:t och på samma gång insända akterna i målet. Men på detta försök visste Gavelius att göra ett hastigt slut. I besittning af förmyndareregeringens ofvannämda bref, som han tyckes hafva öfverfört till ärkebiskopen, förmådde han den senare att förbjuda akademisekreteraren att utlämna några handlingar, och konsistoriet fogade sig helt naturligt häri, sedan det fått kännedom om regeringens bref. Men ärkebiskopens försök att åstadkomma en förlikning misslyckades alldeles. Det förslag till ett förlikningsinstrument som han uppkastat var partiskt för Gavelius och för öfrigt högst olyckligt affattadt. Schefferus fordrade å sin sida som vilkor för en förlikning, att Gavelius skulle göra afbön, men det formulär för denna afbön som han uppsatte var icke mera antagligt än ärkebiskopens förslag, och Gavelius i sin ordning visade icke den ringaste lust att ingå på en förlikning. Saken var i maj föremål för flera konsistoriesammanträden,[1] utan att man kom ur fläcken, och den blef slutligen hvilande i afvaktan på kanslerns snart väntade hemkomst. Under tiden bestormade den uttråkade och förbittrade Schefferus kansler och konsistorium med skrifvelser, hvari han yrkade på upprättelse för sin kränkta heder.

Omsider var kanslern färdig att besöka Upsala och taga reda på den härfva af klagomål och strider, som under hans långa frånvaro där hoptrasslat sig. Man kan endast förvånas, att det lyckades honom så väl, då man känner hans osjälfständiga och svaga natur. Men ännu stod han i sin makts glans, hans auktoritet var ännu oförminskad och hans svagheter tämligen okända Den 15 januari 1661 anlände han till Upsala, och den första fråga som togs före var kontroversen mellan Schefferus och Gavelius. Sedan handlingarna upplästs, frikände han, såsom förut konsistoriet, Schefferi afhandling för de beskyllningar som Gavelius riktade mot densamma, men uttalade tillika sin önskan om en förlikning. Schefferi förlikningsförslag fann han för hårdt, man kunde väl utfinna ett annat, som tillfredsställde honom, utan att därför ruinera hans vederpart, hvilkens fel, enligt De la Gardies uppfattning, var, att han icke kunde moderera sina affekter, ehuru han eljest skickade sig

[1] Till detta senare förbittrade skede af striden torde höra den ofvan omförmälda, förkomna skriften af Schefferus, i hvilken han skällt sin motståndare som »bipes omnium iniquissimus et insulsissimus», talat om »delirium misere deceptum» och kallat Gavelii disputation ett »lutulentum scriptum».

vackert. Och här fick han understöd af Stigzelius, som betonade, att Gavelius icke handlat i ond afsikt, och att i princip det vore godt, att när grundade anmärkningar vore att göra mot en disputation, en professor ägde varna auditoriet, blott det skedde utan förtretliga ord och affekter. I detta uttalande torde man hafva att se ett nytt bevis på, att teologerna ej alldeles ogillade Gavelii uppfattning af disputationen, möjligen har ock den gamla antagonismen mot filosoferna, mer eller mindre medvetet, gjordt dem föga benägna att stödja Schefferi sak. Striden fick nu sin lösning på det sätt, att Gavelius, som föll till föga, kallades in och fick göra afbön för Schefferus och konsistoriet samt afgifva löfte att ej vidare röra i saken. Därpå riktade kanslern till honom en majestätisk förmaning att taga sig till vara för framtiden; komme han igen, finge han med kanslern själf att göra, och då skulle han erfara sanningen af bibelordet: "Perditio tua ex te Israel."

Denna kanslerns hotelse hade dock ej större verkan på den hetsige och envise Gavelius, än att han, innan tre år förlupit, sökte återuppväcka det gamla grälet. År 1664 skulle tvänne gradualdisputationer ventileras d. 18 och 22 juni under P. Fontelii präsidium.[1] Gavelius tyckte sig finna, att i dem gjordes uttalanden af samma art som de, hvilka han så våldsamt angripit i Schefferi: De vita Romuli, och han vädrade häri en åt sig riktad släng. Han rusade på rektor, läkaren P. Hoffvenius, och begärde inhibition af disputationerna, men gaf sedan efter för dennes och Olof Rudbecks förståndiga, upprepade råd att icke rifva upp igen den gamla striden. Det var dock då för sent, ty filosofiska fakulteten hade fått nys om saken och kände sig förnärmad. Än mer kände sig Schefferus sårad af Gavelii förnyade oskickliga uppträdande, han fordrade att saken skulle andragas i konsistoriet, så mycket mera, som kanslern sist sagt, att om frågan refves upp igen, skulle han upptaga den som sin. I konsistoriet behagade Gavelius ej infinna sig, men sände i stället en opassande skrifvelse, hvari han skylde från sig på disputationernas författare, att trätan åter uppväckts och framställde sig själf som en fridens man. En förnyad kallelse att infinna sig och göra en fullständig afbön hade endast den verkan, att han som anade oråd hasteligen begaf sig till Stockholm, för att i tid stämma kanslern till sin fördel. Men äfven den filosofiska fakulteten hade skyndat att gifva kanslern fullständig del af det verkliga sakförhållandet. Trots detta och att äfven Olof Rudbeck, som i så

[1] Den ena d. 18 juni af C. Carlsson (sedermera biskop): De statu et studiis imperii Othomanici, den andra af G. Berelius (sedermera logices professor): De amplificanda republica.

hög grad ägde hans förtroende, i enskildt bref utredt saken, lät han af obeslutsamhet och svaghet densamma hvila i flera månader, och då han slutligen bröt tystnaden genom en skrifvelse till den filosofiska fakulteten d. 14 september, tycktes han hafva alldeles förgätit det stolta språk och de hotelser han förra gången användt. Ty nu gaf han saken den vändningen, att, som Gavelius icke handlat i ond afsikt och ingen syntes läderad, hade han, som icke önskade Gavelii ruin, gifvit denne en behörig admonition och i öfrigt funnit godt, att saken härmed bilades. Men härmed kunde man i Upsala naturligen ej vara nöjd, filosofiska fakulteten och särskildt Scheffer rus begärde hos konsistoriet full satisfaktion. Gavelius som inkallades ställde sig först mycket rak, men då han såg, att saken hotade att taga en allvarligare vändning, skyndade han till Stockholm och bad "under tårar och knäfall" (såsom Rudbeck uppgifver) kanslern att ställa saken till rätta. Vid återkomsten svängde han sig dock som förr på ett sätt, som gjorde konsistoriet "nästan redlöst", säger protokollet, och vägrade underskrifva den förelagda afbönen. Hotelsen att draga saken för landshöfdingen tyckes slutligen gjort bättre verkan, och han gjorde den äskade afbönen.[1] Till lättnad för universitetet förflyttades snart därefter den orolige mannen, såsom han själf tyckes önskat,[2] från Upsala, i det han d. 1 mars 1665 utnämndes till assessor i Göta hofrätt och något därefter, d. 27 juli, till generalinspektor i kansliet öfver lagarnas efterlefnad.

Vid nyss omtalta kanslersvisitation i januari 1661 behandlades i öfrigt en massa af besvär, särskildt ekonomiska, hvilka i allmänhet löstes till parternas tillfredsställelse. Kanslern uppträdde med stor öfverlägsenhet, han kände med sig, att han var ett af regeringens fem capita, och han älskade att låta andra höra och känna det. Därför vankades åtskilligt med snubbor och användes onödiga kraftuttryck, som ej alltid voro på sin plats. Så utkastade han en anklagelse, att stipendierna alltför ofta bortgåfvos för gunst och ej kommo den fattige till del, ett påstående, som säkerligen var ho-

[1] För ofvanstående se Kons. prot. 18 och 22 juni, 28 sept. och 5 okt. 1664 samt bref af O. Rudbeck d. 27 juni och af C. Ravius d. 28 juni till kanslern (R. ark.).

[2] 1662 d. 17 januari skrifver Rudbeck till kanslern (R. ark.), att Gavelius ej tänkte tjäna länge vid akademin, alraminst om han blefve förbigången, och att ehuru han vore en »vacker lärd», vore han en orolig man, som det vore bäst att förflytta till annan ort. Gavelius gjorde för öfrigt ej allvar af sin hotelse, då Lipstorpius d. 27 juni 1662 blef honom föredragen till den lediga professuren; som upprättelse fick han d. 14 febr. 1663 titeln af ordinarie professor, dock utan löneförhöjning.

nom ingifvet af Olof Rudbeck, hvars inflytelse hos kanslern nu gick i stigande. Och när Stigzelius ånyo framförde universitetets gamla klagomål öfver e. ordinarie professorsbeställningarna samt begärde befrielse för framtiden från dylika, hade De la Gardie den naiviteten att svara med följande ord, som tydligen afsågo, att från hans egna skuldror välta ansvaret på andras, kanske rent af på universitetets egna. "Ni, Gode Herrar", utbrast han, "skulle ock bespara att göra åtskilliga förordningar på akademien och anställa rekommendationer för en och annan." Det är möjligt, att han syftade på att enskilde vid universitetet anbefallde de sina till befordran, men, det minskade ej hans ansvar, som ombesörjt dylika befordringar och det utan att höra universitetets röst genom dess lagliga myndighet, konsistoriet. Icke alldeles obehöflig var den allmänna förmaning som han mot slutet riktade till dem, att de skulle i konsistoriet "en hvar säga sin mening pacifice och utan buller eller munbruk, att ingen dominerar öfver den andre, utan per vota decideras, när skiljaktigheter finnas, och då rationes prævalera och icke pro imperio eller med snork och förtrytelse en den andra öfverdyfla." Som balsam på Lenæi under föregående stridigheter sårade egenkärlek tillade han en erinran, att de icke skulle gå sin prokansler förbi. Öfver de flydda årens historia i allmänhet faller ett visst ljus, när Stigzelius efter dessa kanslerns ord kom med det uttalandet, att det ock vore nödigt, "att rectores icke må något androm pro lubitu obtrudera uti någon sak, utan placide framställa sina meningar och öfverlägga med konsistoriet". På hvilken eller hvilka rektorer detta Stigzelii yttrande syftade, kan jag ej afgöra, kanslern gaf emellertid sitt godkännande åt hvad han sagt. Och härmed ändades denna visitation som varat i tre hela dagar och som till de behandlade ämnenas antal var den grundligaste, som De la Gardie anställde under sitt långa kansleriat.[1] Bland de många lönefrågor som voro före förtjänar den, som rörde Buscagrius, särskildt att nämnas, då dess lösning är karakteristisk för De la Gardies tanklösa sätt att behandla universitetets ekonomiska angelägenheter. Efter återkomsten till Stockholm anvisade han nämligen åt denne en teologie adjunktslön och ett dubbelstipendium, och när så konsistoriet upplyste, att ingen sådan adjunktur fanns ledig, men väl den medicinska adjunkturen efter Olof Rudbeck, som förra året blifvit ordinarie professor, anslog han d. 21 mars 1661 denna jämte det dubbla

[1] Kostnaderna för hans vistelse hafva, åtminstone delvis, varit bestridda af universitetet, ehuru man ej ville visa det för världen, ty d. 9 mars beslöt konsistoriet, att de 10 lass vinterhö, som införts för hans behof och de 100 höns som bönderna levererat, icke fingo skyldra i räkenskaperna.

stipendiet. Och så förblef denna adjunktur obesatt i trettiosju år, och när Olof Rudbeck d. y. 1687 utnämndes till platsen, behöll dock Buscagrius lönen till sin död 1692. Slutligen bör påpekas, att den mörka målning, som konsistoriet i sitt förenämnda bref af d. 22 oktober 1660 uppdrog af de ekonomiska utsikterna, icke kom att motsvaras af verkligheten. Alla löntagare fingo detta år, likasom de föregående (utom 1654), ut sin fulla lön, och räkenskaperna utgingo med behållning.

Det var icke de e. ordinarie professorerna ensamt som förorsakade konsistoriet besvärligheter. Äfven trotsiga studenter kunde bereda det obehag, såsom framgår af det trassel, som studenten Nils Hyltenius[1] åstadkom med sin oration öfver den nyss aflidne konungen. Före julen 1660 infann han sig hos filosofiska fakultetens dekanus och bad att få hålla en dylik oration vid kanslerns väntade, nyss omtalade besök. Konsistoriet härom underrättadt, fann mindre lämpligt, att med åhörande af denna oration besvära kanslern, hvars tid ändå kunde tänkas blifva tillräckligt upptagen, utan uppsköt tidepunkten till d. 13 febr., årsdagen af konungens död, då orationen ock, efter vederbörligt af dekanus d. 9 febr. utfärdadt föregående program, afhölls. Hyltenius hade emellertid icke bekymrat sig om att iakttaga de rättelser, som dekanus gjort på några ställen i hans tal, där olämpliga utfall mot Sveriges grannar förekommo. Detta måste väcka förargelse, och denna ökades, då Hyltenius, utan att förut hafva begärt tillstånd, började trycka orationen. Konsistoriet fordrade, att de anstötliga ställena skulle först rättas. Det misstyckte ock, att en så ung student tillåtit sig att dedicera sitt arbete till konungen, och att han i dedikationen åberopat sig härför på en af riksdrotset grefve Per Brahe uttalad önskan. Tryckningen blef därför inhiberad. Men Hyltenius visste råd. Han reste till Stockholm, uppsökte kanslern och gaf denne en mindre riktig framställning af hvad som passerat, med den påföljd, att denne, efter sin vana att icke hos vederbörande göra sig underrättad om verkliga förhållandet, aflät d. 17 maj ett något peppradt bref, hvari han uttalade sin förvåning, att man först tillåtit talet och sedan ville förvägra dess tryckning för några mindre passande uttrycks skull; dessa skulle man anmärkt i tid. Han fann ynglingen vara af ett vackert

[1] Hyltenius blef sedan professor i Lund, och adlades med namnet Silfversköld och ansågs som en af systeruniversitetets dugligaste lärare. — Källorna för följande framställning äro kons. prot. 1661 15 januari, 5 och 10 april, 20, 29 och 31 maj, 11 och 26 juni, kanslerns bref till konsistoriet 17 maj, Hyltenii bref till Ravius 27 juni (Ups. Bibl. N. 1045) samt konsistoriets relation till kanslern 1 juni (kons. arkiv, Lit. ad varios).

ingenium och skriften som han genomläst vara god (den innehöll ock smickrande ord om De la Gardies i verkligheten föga lysande ledning af kriget med Moskoviten). Dock ansåg han sig böra till sist erinra om det olämpliga uti, att ungdomen, som icke kunde hafva ett moget omdöme i statssaker, tillätes att framkomma offentligen med disputationer eller tal, som voro ägnade att skada statens intressen.

Konsistoriet harmades med skäl öfver denna oförtjänta skrapa. Det upprätthöll dock tills vidare förbudet mot tryckningen och aflät d. 1 juni en relation till kanslern, hvari det verkliga sakförhållandet utreddes, och detta gjorde sin tillbörliga verkan. Trots Hyltenii försök att genom den honom tillgifne professor Ravius, som uppehöll sig i Stockholm, gifva saken en för sig gynnsam vändning,[1] gick det icke bättre, än att Olof Rudbeck återförde från kanslern (d. 11 juni) en hälsning, att dedikationen och de anstötliga ställena skulle borttagas; tillika fick konsistoriet nu en förmaning att upprätthålla sin auktoritet gent emot sina disciplar. Besynnerligt nog bibehölls i alla fall i orationen, då den af trycket utkom, dedikationen till konungen, och utfallen mot grannarne synas icke hafva blifvit synnerligen lindrade. — Det märkligaste i hela denne lilla episod är att se, huru lätt uppfattningen hos De la Gardie växlade, i det han som vanligt rättade sig efter det sista intrycket, helst när det kom från någon, som var i besittning af hans öra. Och det var nu fallet med Olof Rudbeck. Vi stå härmed vid inbrottet af den tioårsperiod i universitetets historia, som, i synnerhet i sitt första skede, kan på visst sätt kallas det Rudbeckska regementets tid, under hvilken hans snillrika, energiska och lidelsefulla personlighet spelar en förherrskande roll både i reformarbetet och konflikterna.

[1] Den hetlefrade Hyltenius gick i sitt bref till Ravius d. 27 juni därhän att yttra, att, därest han hindrades i sitt uppsåt: »Actum est de libertate nostra et studiis quoque in Svecia.»

ANDRA KAPITLET.

Olof Rudbecks personlighet s. 54. — första rektorsår s. 59. — byggnadsverksamhet s. 63. — och inrättande af nya exercitiestaten s. 67. — Kuratorsämbetet s. 69. — Försöket att förtydliga och förbättra konstitutionerna s. 73. — Meningsskiljaktigheter i undervisningsfrågan s. 76. — Kommunitetets återupprättande s. 80. — Nationsinrättningen legaliseras s. 84. — Ravii konflikt med ungdomen och kollegerna s. 86. — Cartesianska striden s. 91. — Studentoroligheter s. 101. — Rudbeck och Fegræus s. 107. — Den ekonomiska krisens inträde s. 108. — Rudbecks andra rektorat s. 113. — Utbrottet af oviljan mot Rudbeck och hans fall s. 115.

Det Rudbeckianska skedet inledes lämpligast med en teckning af hufvudpersonens märkliga gestalt.[1] Öfver detta i sanning stora minne har länge ett egendomligt öde hvilat. Af sin samtid ärad som en storman och ett vetenskapens ljus af första rang, men detta ingalunda för det som utgjorde hans verkliga storhet, utan hufvudsakligen för den gigantiska Atlantikan, har han hos eftervärlden länge fått lida för den stränga men rättvisa dom, som fällts öfver detta förfelade jätteverk. Först sent har man fått ögonen öppna för den verkliga betydelsen af hans lifsgärning och har lärt att i honom se ett af fäderneslandets stoltaste minnen från Gustavers och Karlars dagar, utan all fråga universitetets största i detta tidehvarf. Länge var den föreställningen rådande, att han visserligen varit en man af rika gåfvor, med förutsättningar för att blifva något stort, men att han mest bortslösat sina pund i en onödigt splittrad och därför ofta resultatlös verksamhet. Ingenting kan dock vara orättvisare, och vår tid känner nu, att han var boren till att gripa efter spiran i vetenskapens värld och att ett mera

[1] Jag har lånat denna teckning ur mina föregående arbeten öfver Rudbeck: Bref af Ol. Rudbeck med inledning, Ups. 1893—1905; O. Rudbeck d. ä. (i Heimdals folkskrifter, Sthm. 1905) och Tal öfver O. Rudbeck, Ups. 1902. Jfr om Rudbecks person i öfrigt P. D. A. Atterboms minnesteckning öfver Rudbeck i Svenska Akademiens Handlingar 1849 samt M. B. Swederus: Ol. Rudbeck d. ä. Stockh. 1878 (i Nordisk Tidskrift).

mångfrestande snille sällan fallit på en dödligs lott. Man inser ock full väl, att om han fått koncentrera sin oerhördt rika begåfning inom ett bestämdt vetenskapsområde, skulle hans namn gått till eftervärlden som en af sin tids störste banbrytare, och likaså att om han gifvit sig helt åt utvecklingen af sina ovanliga tekniska anlag, skulle han spelat den glänsande rollen af en stor uppfinnare. Många orsaker hafva samverkat till, att dessa rika löften icke fullt infriades. Hos den verkligt geniala personligheten finnes ofta något som utesluter vanlig värdesättning, något måttlöst, som undandrager sig all beräkning. Och man har i detta afseende särskildt mot de svenska snillena måst rikta den förebråelsen, att de saknat den målmedvetenhet, den koncentration och planmässighet, hvarförutan äfven de rikaste naturer måste komma att spilla bort mycket af sin bästa kraft. En dylik iakttagelse äger särskildt tillämpning på Olof Rudbeck, hvars oroliga och lidelsefulla själ ofta gifver intrycket af, att beherrskningens måtta hos densamma fattats. Det vill dock synas, som om tidsförhållandena haft en betydande andel däri, att hans krafter icke kommit till rätt användning. Sverige var denna tid ett fattigt land, än fattigare dock på folk än på penningar, men stormaktstiden ställde i alla riktningar oerhörda kraf på den duglighet som fanns, och hvarhelst en framstående förmåga anträffades, togs den genast i anspråk för allt möjligt. Var då personen så liffull, så villig, så öfvertygad om sin egen kraft, som Olof Rudbeck var, kunde man vara viss om, att på hans axlar skulle samlas en nästan öfvermänsklig börda, och att hans krafter måste splittras i alltför många olika riktningar.

Men andras enhälliga förtroende föder ock lätt föreställningen om egen oumbärlighet och för till diktatorslater. För en man med Rudbecks verkliga genialitet, nästan hejdlösa fantasi och snart sagdt medfödda starka självkänsla hade en sträng föregående lifvets skola varit af nöden för att tukta de eldiga anlagen, bringa dem i jämvikt och utbilda den självbeherrskning, som först gör personligheten verkligt stor. Men det var just denna skola som fattats honom. Vid en ålder, då mången ännu satt på skolans bänk, hade hans snille fört honom till lysande upptäckter i naturens värld. En drottning, själf det oroligaste snille, hade med intresse fäst sitt öga på denna nya uppstigande sol och dragit honom till sitt glänsande hof, hvars oordentlighet och snilledyrkan icke var någon sund skola för ett ungt snille.[1] Och innan han ännu sutit tillräckligt länge på stu-

[1] Om Rudbecks anatomiska demonstration för Kristina vid hennes Upsalabesök 1652 se Del 1 s. 332. Öfver 30 år senare omtalar han, (Bref

dentens bänk för att komma till ödmjukhet, sändes han af beundrande beskyddare ut till Holland, brännpunkten för tidens andliga och materiella lif, där han såg allt, studerade allt, men säkerligen ej heller hann smälta de massor af intryck, som under det korta besöket trängde sig på honom. Efter hemkomsten blef han inom några få år universitetskanslerns gunstling och lyftes af beskyddaren så fort till makten, att han vid föga mer än 30 års ålder satt nästan som självherrskare vid det universitet, hvars portar blott tretton år tidigare slagits upp för den inträdande skolynglingen. Denna hastiga upphöjelse kom hans hufvud att svindla, på samma gång som han tvangs och äfven trodde sig kallad att gripa efter alla de rika uppgifter som samlas i en högskolas sköte. Det blef honom en vana att tro sig förstå allt bättre än andra och att vilja taga del i allt, för andra åter att lägga allt möjligt på den villiges skuldror. Och detta lifliga sinne, som intresserade sig för allt, var aldrig nöjdt med att stanna ett ögonblick vid ett eftersträfvadt mål, utan grep genast och ej sällan för tidigt efter ett nytt, där bortom liggande. En följd häraf var, att de rika gåfvorna icke som sig borde kommo att utnyttjas i sammanhängande koncentreradt arbete, utan att den väldiga kraften splittrades på allför många håll för att göra sig rätt gällande på något.

Den arbetsbörda, som han med obrutna krafter in i det sista burit, är dock häpnadsväckande, och man har verkligen svårt att föreställa sig, att hvad han genomfört varit för *en* människa möjligt och kunnat rymmas inom ramen af en vanlig lifslängd. Och största delen af detta arbete faller inom de uppgifter som universitetsverksamheten ålade honom, i själva verket bar han detta under sin första tid, lik en ny Atlas, på sina breda skuldror och ingrep äfven sedan i de flesta större frågors behandling. Tyvärr har dock detta ej alltid nödiga ingripande icke litet bidragit att hämma hans vetenskapliga verksamhet och rikta hans krafter åt annat håll än hans verkliga lifsuppgift. De bittra strider, som alltför ofta upprört det akademiska lifvet, och de olyckliga personliga mellanhafvanden, som framkallade dylika strider och af dem närdes, hafva ej minst utmärkt det tidehvarf, hvari han lefde. Och han har själf i dem haft en synnerligen dryg andel. En man med hans herrskarlynne och eldfängda natur var ej heller synnerligen ägnad att förekomma eller bilägga, utan snarare att framkalla dylika.

af O. R. s. 257), huru han vid Kristinas hof hade »den nåden att vara i det stora kollegio, där H. Maj:t hade inkallat de aldra lärdaste män af hela Europa och därtill med både af Riksens Råd och andra höge och lärde män af adel kommo tillstädes.»

Men dessa strider hafva menligt återverkat på hans eget lif och verksamhet, deras förlopp kom honom att allt för ofta känna sig isolerad och äfven att själf isolera sig från ämbetsbröderna och gemensamma uppgifter. Den samhörighetskänsla i arbetet för undervisningen och vetenskapen, som borde vara det starkaste draget i universitetsmannens lif, pröfvostenen på hans förmåga att rätt fylla sin uppgift, har alltför ofta varit vida svagare än den bort och kunnat vara, och det gäller särskildt om den tid hvari Rudbeck lefde. Och härtill bidrog olyckligtvis den för den fria forskningen odrägliga intolerans, som i detta tidehvarf spelade en så stor roll. Det är min öfvertygelse, att det till icke ringa del varit känningen häraf som menligt inverkat på riktningen af Rudbecks vetenskapliga verksamhet och delvis fört den in på andra banor, än den som egna gåfvor, tidigare studier och lärarekallet för honom utstakat, utan att jag därför vill förneka, att i någon mån äfven en viss det alltför eldiga snillets ostadighet, alstrad af dettas lust att pröfva på allt och leka med svårigheterna, har bidragit att hindra honom från att fortgå på de första upptäckternas lofvande väg.

En märklig man förblifver han i alla fall. Snillegåfvorna voro lika omfattande som djupa, ingenting fanns mellan himmel och jord som ej fängslade hans lifliga öga. Arbetslusten var gränslös, förmågan likaså; trötthet var för honom en okänd ting, och hvila ej annat än ett namn på ombytt arbete. Själf stor ville han se allting i stort, och ordet omöjlighet fanns icke i hans ordbok. Inga motgångar kunde nedbryta lynnets spänstighet, och hans uppfinningsrika sinne såg alltid en utväg ur svårigheterna, hvilkas tillvaro hans optimistiska lifsuppfattning knappast erkände. — Tyvärr blandade sig med de glänsande egenskaperna äfven stora svagheter. I hans eldiga sinne har legat icke litet af snarstickenhet, misstänksamhet och en väl ömtålig självkänsla. Lidelsefull till lynnet var han stark i vänskap, men ock ofta orättvis mot motståndare. I en olika öfvertygelse var han alltför ofta benägen att se angrepp på sin person, och han hade svårt att finna sig i motstånd och spårade gärna därunder lägre bevekelsegrunder. I känslan af egen öfverlägsenhet fördrog han ogärna några band och missaktade äfven laga former, när de stodo i hans väg. Och tyvärr hade en tidig framgång allt för mycket utvecklat det drag af självsvåld, som är hos stora snillen vanligt och lätt förklarligt.

Sådan var den man, som nu genom kanslerns gunst kom att intaga en öfverväldigande ställning vid universitetet. Hans namn var redan äfven dess förutan stort. Genast efter hemkomsten från Holland i Juni 1654 hade han börjat ådraga sig allmän uppmärk-

samhet genom rikedomen af sina idéer, mångsidigheten i anlag och studiernas omfattning. Ett särskildt intresse väckte den ifver med hvilken han bedref anläggandet af en botanisk trädgård, som universitetet hittills saknat, och de samlingar han skapade af naturhistoriska föremål och tekniska modeller. Det betraktades nog af alla som en naturlig sak, att i nya staten af 1655 en medicine adjunktur inrättades för hans räkning och att likaledes däri intogs ett anslag af 150 daler smt. till en botanisk trädgård. Hans trägna, mångskiftande och originella undervisning[1] drog ungdomen till honom; som han själf vid denna tid uppgaf, hade den ensamt på det medicinska området den verkan, att då förut icke två medicine studiosi funnits, hade redan femton stycken efter hans ingripande slagit sig på detta studium.[2] Säkerligen väckte det ett oerhördt uppseende, då han vid sin hustrus första barnsbörd vågade tillgripa och med egen hand utföra kejsarsnittet, för hvilket man då för tiden, äfven i de stora kulturländerna, helst ryggade tillbaka.[3] Och att döma af den entusiastiska beskrifning, som förre professorn, numera statssekreteraren Edm. Figrelius vid denna tid gaf af Rudbecks person, betraktades han nästan som en ny fågel Phoenix. Där läses om Rudbeck: "Præterquam enim quod docte philosophatur, quod fidelissime juventutem voce manuque informat, quod ægrotos feliciter curat, quod publice profutura scribit, quod cantat, ludit, pingit disciplinasque ac artes varias recentibus in dies et nobilibus inventis illustrat ac omnia denique tamquam singula unus absolvit, hortum

---

[1] Han skildrar i senare tid (Bref af O. R. 1688 s. 329), huru han då i sitt fysiska kollegium framkastade de mest olika satser och tillät en hvar, vare sig professor eller student, att yttra sig, själf färdig att lösa hvarje fråga, »hvilket», skref han, »något mera kostade på remmarne, och försöktes om tänderna voro fasta, än som att läsa läxor öfver i 8 dagar eller mera.» — Om sin första tid meddelar han ock i bref af 9 Febr. 1685 (anf. st. s. 207).

[2] Det ofvan s. 40 anförda brefvet till Pontus De la Gardie af 1659.

[3] Kejsarsnittet omtalas i bref af N. Petræus till Ol. Rudbeck från Paris d. 24 Juli 1688 (Bergianska brefsaml. T. 9. i Vet. akad). Petræus säger, att den franske läkare, för hvilken han berättat om Rudbecks operation, ej velat tro, att en sådan förlossning varit möjlig utan moderns uppoffrande, än mindre naturligtvis, att hon sedan födt många barn. Rudbecks förstfödda son, som afled 1672, bar tydligen till minne häraf förnamnet Johan Cæsar (se Gartmans program 17 Nov. 1672). Märkligt nog lyder ett af korollarierna i Figrelii disputation 1661 under Rudbecks præsidium: De sero etc.: »Sectio cæsarea in utero, citra medici famæ jacturam, administari potest.» — Rörande franska läkares åsikt om kejsarsnittets stora farlighet se S. Hirsch, Gesch. d. medicin. Wissenschaften in Deutschland, 1893 s. 153.

etiam instruit."[1] Rudbeck själf saknade ingalunda hög tanke om sin förmåga, som vi sett af hans dristiga ord (1659) till Pontus De la Gardie, att om han hade fria händer, skulle han på några år omskapa universitetet till oigenkännlighet. Befordringarna följde ock hastigt. Den 29 Maj 1658 blef han e. ordinarie professor och sedan professorn i teoretisk medicin, Olof Stenius, aflidit d. 20 Febr. följande år, uppfördes han i första rummet till den lediga platsen och utnämdes d. 23 Juni 1660 till dess innehafvare. Det entusiastiska program, som dåvarande rektor, Olaus Unonius, utfärdade vid hans installation, vittnar om, med hvilka förhoppningar man hälsade den nya uppgående stjärnan.

Om redan det välförtjänta rykte, som omgaf honom vid inträdet i konsistoriet, måste där bereda honom en framskjuten ställning, blef detta ännu mera fallet, när det alltmer trädde i dagen, att han i utomordentlig grad förvärfvat kanslerns ynnest och förtroende. Man fann som den naturligaste sak i världen, att, vare sig det nu skedde på en vink af kanslern eller under en instinktiv känsla af att Rudbeck var rätte mannen att reformera rådande missförhållanden, i November 1661 välja honom, konsistoriets yngste medlem, till rektor, ehuru han ännu icke, som konstitutionerna föreskrefvo, varit professor i tvänne år.[2] Man bedrog sig ej häller på det intresse, förmåga af initiativ och kraft i utförandet, som man af honom väntade; självrådigheten och hänsynslösheten varsnade man först senare. Hans rektorat, som räckte ett helt år genom det af kanslern föreskrifna omvalet på våren 1662 bildar nästan epok i universitetets historia och hade äfven djupa efterverkningar i den följande tiden. Det såg ut som en ny tid skulle ingå, full af idéer och af en sjudande skaparlust, inriktad på att i de ohandterliga, delvis föråldrade formerna ingjuta ett starkare lif. Detta kunde ock väl behöfvas, ty universitetets månghöfdade organisation, i alla tider en källa till svaghet, där den lefvande andan saknats, förlamades just då af åtskilliga orsaker. Somliga lågo i organisa-

[1] Figrelius till Joh. Rudbeckius d. 20 Jan. 1658 (Ups. Bibl. Palmskölds saml. XV. T. 15, s. 619, tryckt i: »De... Ol. Rudbeckii Atlantica diversorum testimonia» s. 33—34). — Jfr humanisten Joh. Schefferi ord i konsistoriet d. 8 Juli 1658: »Hortus är ett ornament för Akademien, Rudbeck ingenieux och idkesam, är ock för sin snällhet i hög estime hos riksens herrar.»

[2] Vid valet antydes ej något om en kanslerns önskan eller beröres, att konstitutionerna öfverträddes. Då en hvar måste vetat med sig, att det senare skedde, innebär detta en stor sannolikhet för, att man handlat under påtryckning från ofvan. Först 1664 d. 16 Nov. antydes i konsistoriet, att en »saltus» skett vid Rudbecks val, i det ordningen då bort komma till den filosofiska fakulteten.

tionens egen natur genom bristen på fasta verkställande myndigheter, obestämdheten i myndigheternas afgränsning och svaga ofta oklara former för de olika organens funktioner; hjulen i mekanismen grepo ej rätt in i hvarandra. Men äfven den drifvande kraften var ej den bästa, för mer än en spelade det egna intresset en större roll än det allmännas väl, man var ej häller synnerligen van vid allmänna ärenders vård, och sist men ej minst, där saknades den stadiga kontroll, som så väl behöfdes för att hålla krafterna tillsammans och ställa det gemensamma målet klart för ögat. Lefvande krafter kunna visserligen under dylika förhållanden utfylla mycket af hvad som brister i organisationen, men det var just sådana, som här tyvärr i allt för hög grad saknades. Visserligen funnos förtjänte både lärare och vetenskapsmän, såsom teologen Stigzelius, juristen och historikern Loccenius, lingvisten Schefferus, men flertalet höjde sig ej öfver medellinien. Pliktkänslan hos de flesta var skäligen svag och sammanhållningen ringa, utom där den enskildes fördel befanns äfven vara ett allas intresse; en hvar gick sin egen väg med föga sinne för, att han var en ledamot i hvad Sveriges konungar kallat "rikets kostbaraste klenod".

Mot denna något efterblifna och med sina enskilda intressen alltför mycket sysselsatta korporation gör Rudbecks idérika, af reformlust sjudande och för det helas väl intresserade personlighet en bjärt kontrast. Det reformprogram, hvarmed han framträdde,[1] var dock så omfattande, att det tycktes kunna fordra ett människolif och ej en rektorstermin för sitt förverkligande. Dess ledande tanke var, att undervisningen behöfde till sin art reformeras och att den skulle sättas som universitetets högsta uppgift. Men han hade ock ögat öppet för alla andra behof från ett theatrum anatomicum ända ned till en sådan sak som renhållningen af stadens gator. Och det var ingalunda hans mening, att detta program skulle stanna på papperet allena. Redan på sin första rektorsdag grep han in i självsvåldet på tryckeriet, och redan tvänne dagar därefter utfärdades en ny ordning för detsamma.[2] Samma dag lät han uppläsa för dekanerna konstitutionernas bud om deras plikter och affordrade dem redogörelse för sättet, hvarpå föreläsningarna i deras fakulteter varit skötta. Orsaken var den, sade han, att man anklagade professorerna för att trots sina stora löner försumma sina skyldigheter, under det andra ämbetsmän i hofvets och kronans tjänst fingo arbeta utan

[1] Tryckt i Bref af O. R. s. 1.

[2] D. 18 Dec. 1661 kopia af C. Örnhjälms hand i Ups. Bibl. U. 84.

lön.[1] Det verkar litet teatraliskt, när han för egen del säger, att ehuru hans frånvaro på resor till kanslern varit "ersatt med läsning i trädgården och annat, som han mer än andra hafver i sin beställning haft", vill han dock aflämna 50 daler i böter till fiscus. Matematikern Johannes Bureus fann ock detta något starkt, hvarför han torrt genmälde, att konstitutionerna skulle väl icke tagas så strängt, att om en eljest flitig lärare för en gång vore borta af något särskildt förfall, han skulle därför genast böta. Att det ej varit så alldeles helt med iakttagande af lagens bud i denna punkt, framgår oförtydbart däraf, att filosofiska fakultetens dekanus, Martinus Brunnerus, professor i grekiska, omförmälde då, att han ej låtit fela på påminnelser, men "ansett, att då konstitutionerna ännu ej kommit så i praxis, har han ej kunnat drifva altför högt öfver vanligheten". Emellertid aflämnades redogörelse från de olika fakulteterna i följande session d. 20 December 1661.[2] Och sitt program fullföljde Rudbeck med kraft, jag skall straxt redogöra för de många områden, på hvilka hans rastlösa verksamhet tog sig uttryck. Tyvärr slog honom den hastiga upphöjelsen till en sådan maktställning och medvetandet om kanslerns oinskränkta förtroende genast åt hufvudet. När han d. 15 Januari 1662 redogjorde för den föredragning han haft hos kanslern, uppträdde han på ett öfverlägset och myndigt sätt, som måst verka stötande, det var nästan som om han ensam haft att befalla, de öfriga blott att lyda; hans anförande fyller nästan hela protokollet, och de tretton närvarande spela mest rollen af åhörare. Det var föga hänsynsfullt att gifva dem till lifs alla kanslerns förmaningar till enighet och dennes oförsiktiga yttrande om universitets dåliga anseende på högre ort och hans tvekan om, huruvida han skulle kvarstå som kansler, jämte andra hårda och obevisade uttalanden. Det är möjligt, att Rudbeck intalat sig, att här var ett verkligt Augiasstall att rensa; det ser nästan så ut att döma af det sätt, hvarpå han samtidigt utmålade situationen för den höge förmannen:[3] "Vi blifva här aldrig goda", skref han, "förr än en stor regnskur med storm och hagel oss öfvergår, och därpå följer ett måttligt solsken." Men ingalunda

[1] Det är som en verklig Nemesis, när man ser, att ej fyra år förgingo, innan den nu mot andra så stränga inkvisitorn fick af sin tillgifne kollega Hoffvenius (då rektor) i sittande konsistorium mottaga varning för försummelse af föreläsningarna och uppmaning att under kommande termin bättre uppfylla sina plikter. Det hjälpte ej Rudbecks sak mycket, att han sedan i protokollets brädd skref till som ursäkt: »Rudbeckius läser i trägården om sommaren» (Kons. prot. 18 Juni 1664).

[2] Skrifven delvis af Hadorphs hand (R. ark.).

[3] Till kanslern d. 17 Januari 1662 (R. ark.).

var detta rätta sättet att bibehålla kollegernas sympati och förtroende. Och detta kunde ej ökas af att se, huru allsmäktigt hans inflytande var. Som exempel härpå kan anföras, att då konsistoriet på förslaget efter den aflidne juris professorn D. Sidenius uppsatt e. ordinarie professorn i ämnet, P. Gavelius och Olof Åkerman, inkallades i stället en utlänning Daniel Lipstorpius, och sannolikt ej minst på Rudbecks tillskyndan.[1] Än starkare erfor man hans inflytande, då ett kanslersbref af d. 20 Juni 1662 ingick, hvari meddelades, att K. Maj:t förlängt Rudbecks rektorat för ytterligare ett halfår. Samma kanslersbref undfägnade dem med den oförtjänta varningen, att de ej hade "något dominium att pro lubitu disponera med akademiens gods" och att de borde erinra sig, att de som tjänte vid akademien hade nära dubbelt så mycket i lön, som andra kronans tjänstemän.[2] Och den som hade något obytt med Rudbeck fick kännbart erfara, att sådant icke upptogs väl af hans förnäme beskyddare. När den gamle juristen Sidenius en gång förgått sig i konsistoriet mot Rudbeck, anbefallde kanslern (d. 22 Juni 1662), att anställa en rannsakning i målet, för att, som det hette, "man äntligen må kunna finna en gång bot till denna inveteratum academiæ morbum och eradicera kunna de oändeliga trätor som akademien både till existimation, som ock till alla andra dess delar så märkligen skada". Sidenius fick göra afbön; när detta skett, nedlade kanslern (d. 8 Sept.) saken för hans höga ålders skull. Men åt sin dåliga tanke om det sätt, hvarpå juristerna vårdat sitt kall, gaf De la Gardie, här säkerligen påverkad af Rudbecks uppfattning,[3] uttryck några månader senare genom att låta konsistoriet höra (d. 21 Nov.), att "fakultas juridica hafver nästan agoniserat." Dylika tilldragelser voro icke ägnade att stödja Rudbecks ställning eller befordra endräkten, och vi skola snart se, huru ett svalg bör-

[1] Vid första förslagsuppsättningen d. 23 April 1662 uppsattes eloquentiæ professorn Sundel i första rummet, Gavelius i andra; Rudbeck förklarade då, att han icke kunde rösta på Gavelius för dennes lefvernes skull, och nedlade sin röst. Men ett nytt förslag (ehuru icke omnämndt i protokollen) har uppsatts, sedan Sundel afsagt sig, ty i odaterad skrifvelse till kanslern (Kons. arkiv) anför konsistoriet Gavelius och Åkerman såsom uppförda å förslag. Däremot har Rudbeck föreslagit hos kanslern att taga en utländsk man, eftersom juridiska fakulteten för alla de pengar den i 20 år åtnjutit icke mäktat utbilda en lämplig kandidat till platsen (odat. original i R. ark., »present. 1 Maj 1662»).

[2] Denna kostliga förmaning, att universitetet ej ägde pro lubitu disponera öfver sina inkomster och att det skulle vara redo att svara för kammarkollegiet, hade konsistoriet fått i sig redan genom bref af d. 7 Maj 1662.

[3] Se Rudbecks bref (April 1662) anfördt ofvan not 1.

jar öppna sig mellan honom och hans ämbetsbröder. Ännu var dock i det yttre ej mycket häraf märkbart, och när han nedlade rektoratet d. 10 December 1662, skildes han och konsistoriet som det tycktes i godt samförstånd. Han tackade det för godt understöd i sitt arbete, i hvilket han sökt hvarken sin eller andras enskilda nytta, utan endast det allmänna bästa, rektoratet hade därför förefallit honom ljufligt och lustigt, "ty så måste det kännas att tjäna Gud, Konung och öfverhet samt sin nästa". Som bevis på sitt intresse för universitetet anhöll han att få förära det "ett stort dubbelt clavcymbal", värdt 35 riksdaler och en sällsynt liber botanicus, som kostat honom 95 riksdaler; han kunde inga bättre arfvingar hafva än det allmänna, och det vore osäkert nog, hurudana ens egna barn blefve, ty akademien gåfve ej glädjande exempel i detta afseende. Stigzelius, snart hans starkaste motståndare, tackade i allas namn för hans åhåga, besvär och dyrbara gåfvor, samt särskildt därför att Rudbeck gripit sig an med att söka bringa klarhet i de trassliga Chruzeliska affärerna, med hvilka ingen förut kommit tillrätta.

Outtröttligt och oerhördt omfattande var det arbete som Rudbeck under detta och följande år nedlade på universitetets byggnader och institutioner.[1] *Gustavianum*, hvars tak var alldeles genomruttet, reparerades med dryg kostnad; i dess bottenvåning åt norr inreddes en ny lärosal, där förut kommunitetet intill 1637 haft sin bostad;[2] i den öfre då ännu rätt låga våningen anordnades rum för fakulteterna, en kammare för depositionsceremonierna och en för ett studentbibliotek, samt i källarevåningen matsal och kök för det nya kommunitet, som hufvudsakligen genom Rudbecks omsorg nu upprättades. Omkostnaden för det hela uppgifves af Rudbeck själf hafva stigit till 14,370 dal. kppmt, som i silfver motsvarade 5748 daler. En särskild tillfredställelse beredde det honom att i samband härmed få förverkliga den tanke han länge närt, att förskaffa universitetet en anatomisal. Detta så kallade theatrum anatomicum, som uppfördes öfver midtelpartiet af Gustavianum i form af en åttasidig tornlik byggnad, afslutad med en kupol och därofvan krönt af en jordglob, blef för långa tider en af universitetets största sevärdheter. Det med koppartak belagda tornet afstack dock i form och prydlighet starkt mot den spånbetäckta och då relativt låga

[1] Om de offentliga byggnadernas usla skick se del 1 s. 368 och Bref af O. R. s. 28 och 64.

[2] Det misstag som jag i del 1 s. 368 begått genom att antaga, det kommunitetet legat i en särskild byggnad, har T. Tullberg rättat i sin grundliga historik öfver Gustavianum (i »Upsala universitet 1872—1897», Del 2 s. 184 ff.).

Gustavianibyggnaden. I sitt inre rymde theatrum en hög sal uppburen af åtta doriska pelare och ornerad af Rudbecks egen konstförfarna hand, med plats å golfvet för dissektionsbordet och demonstratorn, under det att åhörarne eller rättare åskådarne till ett antal af 200 fingo intaga stående plats å de amfiteatraliskt uppstigande koncentriska omgångarna; belysningen inföll ofvanifrån genom två lanterninrader i kupolens nederdel. Byggnaden, som uppfördes under åren 1662—1663, ansågs och lär äfven hafva varit en af de förnämsta på sin tid i hela Europa.[1] Rudbeck fick sedan höra många stickord, att han byggt så präktigt åt sig själf, men han försvarade sig med att byggnaden icke kostat universitetet mer än 6893 daler kppmt (2757 i silfver), och han trotsade någon att för det priset åstadkomma äfven en vida tarfligare byggnad. Detta kan nog vara sant, men det utesluter icke, att man gör sig den frågan, om icke undervisningens behof bättre betjänats med att anskaffa en långt billigare lokal, där studenterna kunnat invigas i dissektionsöfningar, om också mest på djur, än med att uppföra denna dyrbara byggnad, så mycket mera som den under Rudbecks tid blott trenne gånger kom till användning, hvilket motsvarar en dissektion i medeltal hvart tionde år. Rudbeck, liksom hans samtid, har emellertid sannolikt aldrig tänkt sig en dissektion å människokadaver, annat än i form af en demonstration gjord af läraren.

Äfven den "*Gamla Akademien*" (först från 1700-talets början kallad Carolina) reparerades. Det kan nämnas, att den uppfinningsrike Rudbeck en tid umgicks med den originella planen att tillbygga detta tämligen ruskiga medeltidshus, beläget i södra kyrkoterassens östra del (åt skytteanum till) på så sätt, att man skulle öfverbygga den förbilöpande gatan med en portik hvilande på pelare, resta å den tomt, som tillhörde den dåvarande å själfva Riddartorget belägna skolan, och sedan på det öfver gatan sålunda slagna hvalfvet vidga huset till dess dubbla bredd. Men denna plan vann ej understöd af någon, utom af kanslern och blef för brist på medel aldrig utförd.[2] — Huruvida det dåvarande tämligen förfallna *bibliotekshuset* i kyrkans terass åt nordväst nu också verkligen blef repareradt, torde vara osäkert, ehuru ritningen därtill varit af K. Maj:t godkänd.[3] — Däremot reparerades den för

[1] Se E. Clason i »Upsala universitet 1872—1897», Del 2 s. 96 ff. och Bref af O. R. s. 59, 219 och 240. Offentliga anatomisalar voro då ännu ytterligt sällsynta, Heidelberg ägde ännu 1680 icke en sådan (Hautz, Gesch. d. Univ. Heidelberg, 2 1864 s. 188).

[2] Kons. prot. 5 och 11 April, 28 Aug. 1665. Planen har förelegat redan tidigare, se Bref af O. R. s. 60.

[3] Se Bref af O. R. s. 58.

universitets ekonomi viktiga *Akademikvarnen* med ringa kostnad för det allmänna, och det synes högst sannolikt, att, som Rudbeck sedan påstod, det var hans förtjänst, att den icke föll i reduktionskommissionens klor, i det han framhållit, att den var nödvändig för kommunitetets bestånd. — Begynnelsen till en *kemisk institution* lades därigenom, att man 1669 inköpte af änkeborgmästarinnan Lohrman hälften af hennes stenhus vid nya torget för 5,000 dal. kppmt (1666 i silfver) och dit förflyttade akademiapotekaren, hvars laboratorium i någon mån fick göra tjänst vid undervisningen i medicinsk kemi. — Däremot gick planen på att upprätta ett *Nosocomium* i kvaf. Regeringen hade visserligen redan 1667 för detta ändamål gifvit anvisning på skånsk hospitalsspannmål[1] och sedan, när denna disponerades för andra ändamål, d. 15 Febr. 1669 anslagit 1500 dal smt. af stora sjötullen, men dessa medel utföllo aldrig.

Botaniska trädgården, som Rudbeck med rätta kallade sin "förstfödde son", och som han redan 1655 begynt att på egen bekostnad anlägga, samt sedan oupphörligt utvidgat genom tomtinköp, bragtes tidigt i godt skick och väckte stor beundran;[2] redan 1658 kunde han utgifva en förteckning öfver dess växter. Den öfvertogs under hans rektorat af universitetet, som ej behöfde för iordningställandet påkosta mera än 6227 dal. kppmt (2490 i silfver), under det dess upphofsman för byggnader och växter offrat nära dubbla beloppet. Något boningshus för prefekten hann han icke nu uppföra, det skedde mer än 30 år senare.[3] — Trädgårdens och kommunitetets behof voro hufvudanledning till den märkvärdiga *vattenledning* som han anlade. Han hade tidigt insett, hvilken fördel för universitetet och det allmänna man borde kunna draga af den omständigheten, att byggmästar Griesbach år 1649 anlagt ett pumpverk vid kvarnfallet och så genom en järnrörsledning uppdrifvit vattnet från S:t. Eriks källa till slottet, det var blott att begagna sig af det tryck, som det på höjden uppdrifna vattnet erbjöd. Rudbeck inrättade nu på slottsgården ett större kar rymmande 50 tunnor, från hvilket vattnet genom urborrade, i jorden nedlagda trästockar fördes till ett 40 tunnors kar å Kamphafvet,

---

[1] Kons. prot. 26 Febr. 1667 och Rudbecks odat. bref till kanslern (strax före 8 Mars 1667) i R. ark.

[2] Se Figrelii s. 59 not 1 åberopade bref af 1658.

[3] Om trädgården se M. B. Swederus: Botaniska trädgården i Upsala 1655—1807, Falun 1877 och Bref af O. R. s. 54 ff., 212 ff. och 242. Rudbecks donationsbref å densamma d. 14 Januari 1662 är tryckt i Urkunder rör. donationer etc. af Brandberg och Bahr, 1902 s. 242.

där hela Fjärdingen fick taga vatten, och därifrån till Gustavianum, i hvilket kommunitetet var inrymdt; en annan ledning längs Drottninggatan under Nybron och så längs Svartbäcksgatan förde vattnet till botaniska trädgården. Universitetet hade icke behöft bidraga med mer än det obetydliga beloppet af 432 dal. kppmt (172 i silfver), och resten bekostades af Rudbeck ensam, som för anskaffande af materialier anlitat sina förnäma gynnare. Ledningen gick dock snart öfver ända, vinterkylan sprängde ofta rören, reparationerna voro dyrbara och stadsinnevånarne visade sig föga benägna att betala för inledningen och bidraga till underhållet. Samtidigt med kommunitetets indragning 1676 var den vackra anläggningen redan blefven obrukbar.[1] — Här förutom sysslade den mångfrestande mannen med att lägga en hängbro öfver ån, där nu järnbron ligger, att stärka de lutande domkyrkotornen, reparera slottet, som 1651 blifvit illa åtgånget af en eldsvåda, stensätta stadens gator och med talrika andra arbeten.

Tryckeriet, för hvars upphjälpande redan Terserus gjort åtskilligt, var föremål för Rudbecks ifriga omsorger. Redan innan han blef ordinarie professor hade han, troligen på sitt eget föranstaltande, fått i uppdrag af konsistoriet att underhandla med Henrik Curio i Stockholm om att antaga platsen som akademiboktryckare och därvid, som det synes, utfäst sig till större löften, än hvartill han befullmäktigats och än de villkor blefvo som sedan vid uppgörelsen fastslogos af konsistoriet. Curio fick kunglig fullmakt d. 26 Augusti 1659, men några privilegier hunno icke af Karl X utfärdas, utan detta skedde först d. 9 April 1661 och då på de vilkor, som Curio själf 1659 framlagt i konsistoriet.[2] Säkerligen hade Curio ock att tacka Rudbeck för den nya förmån, som Regeringen d. 6 Nov. 1663 beviljade honom med ett årsanslag af 20 tunnor spannmål. Detta höjdes redan d. 10 Febr. 1665 till 100 tunnor, för att sålunda sätta honom i stånd att förlägga goda svenska arbeten i antikviteterna. Mannen var lärd,[3] men saknade förmågan att sköta ett tryckeri, som vi få se nedan. I Olof Rudbeck hade han alltid en stark och trofast gynnare, i synnerhet sedan han

---

[1] Bref af O. R. s. 223 och 241 och Swederus anf. st. s. 16.

[2] Jfr. Privilegiet tryckt i Försök till historia om Sveriges boktryckerier 1. 1871 s. 39 och Curios förslag d. 9 Juni 1659 hos M. B. Swederus: Boklådorna i Upsala 1616—1907. Ups. 1907 s. 36.

[3] Enligt Rudbecks uppgift (se »Försök» ofvan not 2 s. 45), förstod och talade han latin, italienska, spanska, fransyska, engelska, tyska, holländska och svenska, kunde ock läsa hebreiska och grekiska; Schefferus hade ock gifvit honom godt vitsord för lärdom.

1671 gift sig med dennes kusin, Disa Rudbeckia, änka efter språkmästaren Ambrosio Frediani. — *Musiken*, hvars konst Rudbeck själf med stor framgång idkade (han ägde en ovanlig röst, hvars styrka väckte uppseende under hans vistelse i utlandet och som sedan hemma ej litet bidrog till hans ryktbarhet), intresserade honom hela lifvet igenom, och han sparde hvarken tid eller penningar, när det gällde höjandet af den musikaliska undervisningen vid universitetet. Musikaliska arbeten och instrumenter inköptes för ej obetydliga belopp, ehuru det ej bör förtigas, att han med dem, likasom med bibliotekets böcker, förfor som vore de hans enskilda egendom. Samma intresse visade han för kyrkomusiken, och på domkyrkans orgel har han nedlagt mycket arbete. — Med den ovanliga tekniska begåfning han ägde var det naturligt, att han skulle intressera sig för teknisk undervisning, isynnerhet sedan regeringen d. 16 Mars 1665 utnämt honom till "Commissarie i Landsculturen" med uppdrag att sprida kännedom om landets naturalster, deras förädling och användning. I och för denna undervisning uppförde han vid kvarnfallet ett manufakturverk, där 20 olika maskiner drefvos, och han erbjöd sig att där gifva undervisning i alla möjliga praktiska ting, om ett mindre statsunderstöd beviljades.[1] Som detta ej skedde, förföll verket, och det lilla som fanns kvar flyttades på 1680-talet till Munkbron (nuvarande Islandsbron).

Särskild uppmärksamhet förtjänar hans åtgärd att på lämningarna af de katolska ärkebiskoparnes borg ofvanför Gustavianum uppföra en *stall-* och *exercitiebyggnad*. Tomten hade, som vi minnas, genom Kristinas frikostighet tillfallit universitetet, men hennes stora tanke att där uppföra ett universitetspalats kom icke öfver grundläggningen. Rudbeck upptog idén och hvälfde verkligen först den tanken att på samma sätt, om ock blott för en tiondedel af den kostnad som Kristina beräknat,[2] uppföra ett verkligt universitetspalats, som skulle inrymma bibliotek, observatorium och nya auditorier. Men de ekonomiska förhållandena tvungo honom att stämma ned sina förhoppningar. Och det var storartadt nog, att han för den obegripligt ringa kostnaden af 9499 daler kppmt. (3800 i silfver), af hvilka staten tillsköt 7000, lyckades uppföra en byggnad med 36 rum, ridhus och stall. Det skedde dock sannolikt väl hastigt, hvadan byggnaden snart företedde betänkliga refvor. Emeller-

[1] Bref af O. R. s. 50.

[2] Bref af O. R. s. 260 (6 April 1685). Till denna plan hör säkerligen det odaterade förslag (tydligen af 1662), hvari Rudbeck tänkt sig upprättandet af ett Collegium illustre med de exercitiemästare, som sedan verkligen anställdes, och dessutom sex professorer för undervisningen (R. ark.)

tid erbjöd den rum för de nya exercitieinstitutioner, med hvilka Rudbeck och den af honom pådrifne kanslern önskade lyckliggöra universitetet. Den förre kunde med skäl framhålla, att införande af dylika s. k. adliga öfningar vore ett säkert sätt att draga den adliga ungdomen till Upsala, och att det vore af vikt att bibehålla denna då så öfvermäktiga samhällsklass intresse för universitetet. Inrättningen innebar därigenom fördelar af ekonomisk art för detta. Adelns besök vid universitetet erbjöd studenter ett oskattbart tillfälle att som informatorer för adliga barn kunna uppehålla sig i Upsala, de flesta af professorerna hade ock i sin tid på detta sätt funnit medel att studera. Det var ock egentligen de adliga studenterna, som hade råd att ersätta professorerna för deras kollegier, liksom inackorderingen af dylika för professorerna erbjöd en högt skattad förmån. Rudbeck framhöll äfven med skäl faran för fosterlandet, om adeln icke uppfostrade sina barn vid rikets första högskola, än mera om dessa redan vid unga år genast sändes utrikes för sina studier. Hos en högadlig regering slog Rudbecks tanke naturligen an, och den hade i kanslern en varm förespråkare. Den 14 Febr. 1663 utgick ett kungligt bref, som inrättade fyra nya tjänster, en voltiger (d. v. s. stall-)mästare, en dansmästare, en fäktmästare och en spansk-italiensk språkmästare, alla med 300 daler smt. i årlig lön och rätt till 2 riksdaler i månaden af hvarje deltagare i deras kurser; den franske språkmästaren, som brefvet äfven omnämner, fanns redan på 1655 års stat, ehuru hans lön nu höjdes från 200 till 300 daler. Till stallstatens underhåll anslog regeringen d. 13 Juli 1665 att belopp af 820 daler smt. af accisen i Upsala samt 200 lass hö och 200 tunnor hafre af kronans inkomster. I sig själf var tanken på en dylik institution god, men den hade, som alla De la Gardies och de flesta af Rudbecks inventioner, det felet att utgå från ögonblickets goda konjunkturer och till stor del hvila på allt för lättsinnigt gjorda beräkningar. De goda åren vid universitetet syntes dem medgifva alla möjliga extravaganser. När så de dåliga åren bröto in, och kronans anslag till stallet delvis eller alldeles innehölls, började den svaga byggnaden vackla och sjönk slutligen alldeles samman, som jag längre fram får i ett sammanhang skildra. För Rudbeck blef den emellertid en af de förnämsta anledningarna till den ohjälpliga söndringen mellan honom och kollegerna, sedan väl det häraf vållade ekonomiska obeståndet fört till en våldsam explosion af hans motståndares länge undertryckta lidelser.

Vi hafva sett, att det redan under Rudbecks rektorat icke varit så alldeles helt med samförståndet mellan honom och kollegerna.

Hans energiska och hänsynslösa verksamhet ingrep på alla områden och skonade ingen. Hans sätt var väl öfvermodigt och smakade något af en diktators, särskildt måste de snubbor han i tid och otid utdelade väcka ond blod.[1] Men än värre var, att hela hans uppträdande präglades af den ingalunda dolda uppfattningen, att han satt där som den ende rättfärdige bland idel publikaner och syndare, och han nöjde sig icke med att ständigt predika detta för sin höge förman, utan lät äfven konsistoriet höra det med de mindre väl valda orden, att öfverheten skulle för deras oväsen en gång spinna istret af dem.[2] Och icke utan skäl harmades kollegerna, att han icke företedde någon skriftlig befallning om alla de byggnadsföretag han satte i gång; han å sin sida afvisade hvarje inkast med, att han hade nog af sin öfverhets muntliga befallning och att denna älskade dem som ärligt sågo blott på det allmännas bästa. De drogo därför säkerligen en suck af lättnad, då han i December 1662 lämnade rektoratet, de trodde sig nu vara befriade från ett i deras ögon självtaget förmynderskap. Men de skulle erfara, att han fortfarande ägde sin kanslers öra och styrde under dennes namn. Den senare, som redan under Rudbecks rektorstid låtit konsistoriet höra hårda ord, när det icke ville foga sig i dennes mening i kommunitetsfrågan (hvarom mera nedan), tillät sig vid ett besök på Venngarn af rektor (Ravius) och professor Sundel ett kränkande utfall med att säga, att universitetet hade ondt rykte hos öfverheten för det sätt hvarpå professorerna förestodo sina ämbeten.[3] Hvem som varit kanslerns sagesman var för dem naturligen icke någon hemlighet, förargelsen blef stor och enda tillfredställelsen var, att Rudbeck ej längre satt som myndig rektor. Så mycket djupare blef deras oro, då ganska snart ett rykte började gå, att det var fråga om att förnya hans diktatur, ehuru i en annan och ovanlig form genom inrättande efter utländskt mönster af ett kuratorsämbete.

Planen till en dylik institution var af kanslern framlagd för regeringen och hade vunnit dennas fulla godkännande. Knappast kan

---

[1] I konsistoriet lät han d. 14 Maj 1662 teologen Odhelius veta, att dennes deltagande i Stockholm i inkvisitionen öfver biskop Johannes Matthiæ synkretistiska arbeten, hvaraf hans föreläsningar lidit, vore en alldeles onödig sak, och att han borde böta för frånvaro. Stötande nog erbjöd sig Rudbeck att betala böterna, efter som han som rektor bar ett visst ansvar för det skedda. Här fick han dock svar på tal, i det Stigzelius; understödd af flera häfdade, att offentligt uppdrag vore laga förfall.

[2] Bref af O. R. s. 12.

[3] Kons. prot. d. 4 Febr. 1663.

Rudbeck hafva varit främmande för densamma,[1] ehuru han i konsistoriet på det lifligaste förnekade all vetskap om saken. Inrättningen var lånad från utländska universitet och tämligen obehöflig, då man hos oss i prokanslern ägde någon som motsvarade kuratorn hos dessa, oafsedt att kanslern bort äfven därförutan hafva kunnat fullt väl vaka öfver universitetsarbetets jämna gång. Men å högre ort hade man nu hört så mycket om missförhållandena i Upsala och att dessa till stor del berodde dels på, att kanslern för sina offentliga värf icke kunde tillräckligt ofta där infinna sig personligen, dels på att en stark lokalstyrelse saknades; kanslern har säkerligen heller icke sparat på de starkaste ord för att drifva saken igenom.[2] Det var dock troligen aldrig regeringens mening att, som man tyckes hafva fruktat i Upsala, göra Rudbeck ensam till kurator, utan vid hans sida skulle stå landshöfdingen och konsistoriets senior Stigzelius, såsom brefvet af d. 14 Februari 1663 sedan föreskref.[3]

Emellertid hade planen dunstat ut på förhand, och i medlet af Mars hade ryktet hunnit den nittioårige prokanslerns öra. Den gamle Lenæus, hvars ömtålighet vi förut haft tillfälle att se, tog illa vid sig vid underrättelsen, som onekligen kunde tolkas såsom innebärande ett slags tadel af hans sätt att sköta sitt prokanslersämbete. Han tillkallade först Rudbeck för att utleta hvad saken gällde och anmodade därpå konsistoriet att söka genom en skrifvelse till kanslern afböja saken och däri framhålla, att den administration som funnes vore sådan, "att näppeligen någon bättre uppfinnas kunde". Anmodan var välkommen, ty konsistoriet var ej mindre missbelåtet med nyheten, som det för öfrigt ännu ej trodde vara annat än ett hugskott af Rudbeck. Däraf förklaras, att sammanhållningen och modet voro synnerligen starka i de sessioner, som

[1] Hans plan af 1662 på ett collegium illustre (se ofvan s. 67 not 2) upptog ock fyra »Curatores academiæ», nämligen landshöfdingen, kollegiets direktör och två andra personer, hvartill han föreslog Stigzelius och sig själf.

[2] Jfr Rudbecks ord i konsistoriet d. 21 Mars 1663, att kanslern skulle sagt, att han skydde för Upsala och att det knäckte honom i hjärtat hvar gång han tänkte på hvad honom där vederfarits, och att han måste nedlägga sitt ämbete, om han icke finge kuratorer till hjälp.

[3] Detta bref är troligen senare uppsatt, ehuru därpå antidateradt, antingen med anledning af konsistoriets starka bref af d. 23 Mars eller redan efter det häftiga uppträdet i konsistoriet af d. 19, som Rudbeck kunnat inrapportera. Det förefaller ju i och för sig högst underligt, om ett så viktigt beslut blifvit först sex veckor efter dess fattande expedierat, och antagandet bekräftas af att Rudbeck i bref till kanslern utan dag, men »presenteradt Mars 1663» (orig. i R. ark.) säger sig till honom öfversända det förslag till kuratorsämbetet, som han på dennes begäran uppsatt.

höllos den 19 och 21 Mars, ehuru Rudbeck, utan att i öfrigt yttra sig om själfva förslaget, oförställdt yppade, hvilka dåliga tankar kanslern hade om universitetet. Troligen ökade detta blott oviljan hos de andra och den 23 Mars afgick skrifvelsen. Mot gällande bruk, att rektor ensam underskref bref i universitetets namn, satte alla sjutton, som instämde, sina namn under skrifvelsen;[1] Lenæus som äfven skref under aflät dessutom ett eget bref till kanslern. Konsistoriets skrifvelse var i formen ganska ödmjuk, men i sak synnerligen amper och uttrycken stundom något oförsiktiga. Den begynte med ett uttalande, att om magistratus förblefve vid den ordo och numerus som af ålder varit, vore universitetet tryggast i sina privilegier och sin jurisdiktion; den påtänkta institutionens medlemmar kunde hafva intressen stridande mot universitetets, och den kunde tänkas blifva obehaglig äfven för kanslersmyndigheten. Själfva kunde de icke önska sig bättre styrelse än de haft i sin kansler, och de visste ej af att de förskyllt en förändring. Visserligen hade Rudbeck låtit dem veta, att de voro hos höga öfverheten och kanslern illa anskrifna, och detsamma hade de sist fått höra af kanslerns egen mun, men det vore ej rätt att låta alla umgälla för enskildes möjliga fel. Och mot det tal som nu gått i två års tid om universitetets stora och olidliga fel önskade de försvara sig och visa sin oskuld. De vågade ock försäkra, att de ej behöfde blygas för ett sammanställande af deras "idkesamma och trägna arbete" med den flit som visades vid andra akademier.

Brefvet måste reta kanslern på det högsta. Han trodde nog Rudbeck blindt, men hade tillika själf ej alldeles rent samvete, och i dylika fall eggas man lätt att kasta egen skuld öfver på andra. Han aflät den 28 Mars ett bittert svar, säkerligen ett af de hvassaste som universitetet någonsin mottagit af sin kansler. Det begynte med ett ironiskt uttalande af hans glädje öfver, att han af deras ovanliga sätt att mangrant underskrifva funnit, att för en gång något skett, "som eljest tämligen rart vid akademien hafver varit, att I unanimi consensu och i en harmoni hafva kunnat i detta ärendet Eder förena; skulle allenast önska, att det desslikes ske kunde i andra och academiæ commoda essentiellare angående ärenden". Deras ordande om vikten af att icke ändra ordning och numerus fann han meningslöst, ty det vore icke fråga om att rubba konstitutionerna, utan endast att gifva dem kraft, så att de icke måtte

[1] Original i R. ark. Ett annat exemplar, också original, ehuru utan Lenæi underskrift är inhäftadt i konsistorieprotokollet. De, som icke underskrefvo, voro Rudbeck och hans vänner, den gamle Loccenius och räntmästar Verelius, som nu sedan 1662 tillika var professor antiqvitatum patriæ.

förblifva en död bokstaf, såsom hittills beklagligen skett och deras samvete nog torde säga dem. Kuratorer, som till stor del toges ur deras egen krets och hvilka icke skulle äga annat uppdrag än att under prokanslerns tillsyn admonera där behof gjordes, kunde icke inverka menligt på den akademiska magistratens anseende, och därför torde deras motstånd mot en dylik åtgärd endast befästa den opinion som nu slagit rot, att de ville lefva "i en oförsvarlig och abusiv frihet". Och därpå tog han till offensiven med anknytning till deras uttalande, att de voro beredda att stå till svars för sina åtgöranden. Huru skulle, frågade han, de kunna, därest kunglig nåd ej komme emellan, stå till svars för sina brister. Universitetets ekonomi vore ju vanskött och dess byggnader förfallna, på ett halft år vore icke sex disputationer hållna, stipendier gåfvos åt ovärdige och af privat gunst, lärarne sågo mera på sina hushåll och enskilda fördelar än på undervisningens kraf och lärjungarnas bästa, konstitutionerna voro icke till en tredjedel iakttagna. Dominatus paucorum, faktioner, trätor och andra sådana inveterata mala förstörde akademiens reputation och välfärd. — Det är som om Rudbeck dikterat brefvet, och klart torde vara, att dessa beskyllningar, som visserligen icke voro alla sanna, hade sin källa i hans teckningar af tillståndet.

Kanslerns bref gjorde för ögonblicket ett förkrossande intryck, så mycket mera som det åtföljdes af det kungliga bref af d. 14 Febr., som insatte kuratorerna. Man hade här trott, att saken ännu blott var ett projekt af Rudbeck och att det därför, äfven om det fallit kanslern i smaken, dock skulle stå att afböja. Hade man vetat, att regeringen upptagit saken, skulle deras bref säkerligen aldrig kommit att afgå. Man måste nu tyst svälja förödmjukelsen och harmen, de mest ängslige skyllde ifrån sig, den ene på den andre, den gamle ärkebiskopen var ej minst ifrig i detta afseende. För Rudbeck var utgången på visst sätt en seger, men den var dyrt köpt genom den nu oåterkalleliga brytningen mellan honom och hans ämbetsbröder. Och det nya vapen, som genom kuratorsämbetet sattes i hans hand, var utan egg, det blott retade, utan att kunna med kraft och framgång användas. Institutionen var från början alldeles förfelad genom dess oklara ställning inom universitetsorganisationen, dess obestämda funktioner och dess besynnerliga sammansättning. Huru skulle särskildt två professorer kunna på en gång vara de andres jämlikar och öfverordnade? Och huru skulle funktionen att "admonera kolleger" kunna uträtta annat än att väcka ond blod? Egentligen var det blott ett ögonblickets påfund, afsedt att på visst sätt legalisera Rudbecks inflytande, men det blef som sådant vanmäktigt. Han har ock själf sällan åberopat den nya

myndigheten, om han ock af fåfänga ibland ordar om den såsom ett kungligt uppdrag, och det gjordes aldrig något försök att åt densamma utbilda egna och fasta former; i själfva verket blef den icke annat än ett tomt namn. Det är endast ett förskönande af detta enkla sakförhållande, när Rudbeck vid sitt fall sju år senare låter K. Maj:t höra, att ehuru hans ämbete skulle varit, att i kanslerns frånvaro påminna universitetets medlemmar om deras skyldigheter, hade han därtill aktat sig ringa och ovärdig och i stället snarare förrättat en kursors än en kurators ämbete genom att blott utföra hvad konsistorium haft att befalla och besluta. — Erfarenheten från Upsala af den så godt som dödfödda institutionens svaghet borde icke varit ägnad att hos regeringen stärka tron på dess betydelse, men hon har ändock några år senare skapat en alldeles dylik äfven vid Lunds universitet.[1]

Under just det år, då institutionen insattes i Upsala, har den dock gifvit ett intressant spår af sin tillvaro genom att väcka förslag om förklaring eller ändring af vissa punkter i konstitutionerna.[2] När kuratorerna andragit ett dylikt förslag för kanslern, hvarvid Stigzelius och Rudbeck hade en het sammandrabbning rörande den af den senare illa sedda teologiska preliminärexamen, remitterades ärendet till konsistoriet, som å sin sida hänsköt det till respektive fakulteter.[3] Tyvärr finnes nu ej flera handlingar i behåll rörande denna viktiga förhandling, än kanslerns uttalande och teologiska fakultetens betänkande i saken,[4] men en sammanställning af några

[1] Weibull och Tegnér, Lunds universitets historia, 2 s. 17—19.

[2] Den 11 Aug. 1663 skrifver Rudbeck till kanslern (Bref af O. R. s. 29): »hafva ock nu Curatores varit tillhopa, Academiens constitutioner igenom läst och til minnes fört hvad som de hos E. H. Excellens hafva att der utinnan underrättelse taga med det första.»

[3] Kons. protokoll 9 Sept. 1663 är, utom de två handlingar som i nästa not omtalas, enda källan för vår kännedom om denna sak. Stigzelius berättar i konsistoriet, att kuratorerna varit hos kanslern, hvarvid konstitutionerna genomgåtts, och kanslern förhört, hur de hållits. »Däribland inföllo några saker, som Hs. Exc. tyckte behöfva declaration eller föränd̈ring, såsom nu rectori insinuerat är att föredraga consistorio.» Därpå tillägger han: »Om examinibus promovendorum inföll ock en discurs. Dn. Rudbeck lade sig emoot, att ingen som will blifwa philosophiæ magister skulle tillförende examineras af theologis, dher om en långlig discurs inföll, iag disputerade länge dher före och defenderade, så länge iag kunde, men sist föll Rijks Cantzleren på Rudbeckii sida och tyckte att theologorum examina böra intet hållas medh en philosophiæ studioso.»

[4] Kanslerns uttalande med titel: »Förslag om några legum academicarum limitation med förklaring utantwardat i R. Cantzlerns namn att betraktas in senatu academico» finns i Kungl. Biblioteket, Engeströms saml. B. IX. 1. 36. Teologiska fakultetens betänkande, utan dato eller underskrift i Ups. Bibl. U. 55. Jfr teol. fak. prot. utan dato (Nov.) 1663.

viktigare punkter i dessa saknar ingalunda sin betydelse för en inblick i de stridiga uppfattningar, som å olika sidor gjorde sig gällande. Till en början bör det framhållas, att teologiska fakulteten intog en afvisande ställning till alla rubbningar öfverhufvud i konstitutionerna, och skulle några sådana göras, borde de enligt dess mening blott ske försöksvis och tillsvidare intill tiden för konungens myndigblifvande.

Kanslern hade föreslagit, att rektor skulle två dagar i veckan bevaka, att alla professorerna ordentligt föreläste, genom att om förmiddagarna gå upp på auditoriet litet före 9 och aflägsna sig litet efter 10, samt på eftermiddagarna förfara på samma sätt mellan 2 och 3. Fakulteten fann förslaget ogörligt för rektors öfriga uppdrag och särskildt svårt, om han vore gammal och sjuklig. — Vidare hade kanslern, med gillande af att konsistoriet tillsatt inspectores för studentlandskapen, dock ansett lämpligt, dels att dessa ombyttes hvart tredje år, för att de icke annars skulle förskaffa sig för stort patrocinium bland studenterna, dels att de icke fingo vara komna från det landskap, som de skulle förestå. Fakulteten åter ansåg lämpligast, att uppdraget räckte en längre tid, så att inspektorerna kunde göra sig bekanta med nationen, och att i alla händelser den vore mest förtrogen med förhållandena inom ett landskap, som själf därifrån utgått. — Förslaget om att sammanslå akademiens och stadens vakt och dess ställande under befäl af en kronans officer hade fakulteten icke något emot, men den ville ej veta af, att vakten skulle ansvara för staden och icke för universitetet. — Vid kanslerns förslag, att afskaffa årsexamina med alla studenter och åtnöja sig med att examinera nyblifna studenter, sökande till stipendier och dem som ville taga graden eller sökte ämbete, upplyste fakulteten helt enkelt, att "Examen publicum är alla redo af sig kommet",[1] men att stipendiaterna examinerades. — Då kanslern föreslog, att man skulle både vid skolan och universitetet vaka öfver, att endast de som hade ingenia fingo studera och att de studerande slogo sig på en bestämd studieriktning, hänvisade fakulteten till, att en stadga i dylik riktning erfordrade biskoparnes och ständernas samtycke. — Mot kanslerns förslag att studenternas konventer, som hittills varit förbjudna, men dock torde hafva sin nytta med sig, skulle tillåtas under villkor af att inspek-

[1] Årsexamens försvinnande hade tydligen icke skett med teologernas begifvande, ty i teolog. fak:s protokoll den 13 Juni 1663 heter det, att denna examen »på några år ej hade drifvits», men att fakulteten önskade dess återupplifvande, ehuru den ock insåg, att detta endast kunde åstadkommas efter samråd med öfriga fakulteter.

tor vore närvarande och att samkvämen ej finge räcka öfver kl. 7, hade fakulteten ingen annan invändning än den, att i inspektors närvaro borde ej något drickande få äga rum.

I två punkter har det säkerligen legat fakulteten om hjärtat att eftertryckligen framhäfva sin från kanslerns afvikande ståndpunkt. Den första gällde den ännu fortlefvande konflikten mellan teologer och filosofer om den teologiska preliminärexamen för blifvande magistrar, som införts 1655. Kanslern yrkade icke nu, att examen skulle alldeles försvinna,[1] men väl, som filosoferna önskat, att den skulle afläggas genast efter studentens ankomst till universitetet. Det var en slags svag gengäld, att han ville fastslå detsamma rörande den filosofiska preliminärexamen, som skulle föregå promotion i de tre högre fakulteterna, och att de, som vid afgången från universitetet sökte tjänst i skola och kyrka, skulle undergå examen inför teologiska fakulteten, ty den förra examen kom ju aldrig till användning, och den senares behöflighet hade ingen bestridt. Men teologiska fakulteten fasthöll orubbligt vid, att med den preliminära examen skulle förfaras så som konstitutionerna föreskrefvo och praxis bekräftat, samt betonade särskildt, hvad kanslern, kanske afsiktligt, icke vidrört, att de, som för befordran i kyrka och skola återkommo till Upsala för att taga den filosofiska graden, icke skulle undslippa den teologiska preliminärexamen. — Den andra punkten gällde disputationerna. Kanslern hade här uttalat, att när konstitutionerna (Kap. 18: 2: 1) talade om förbud för en disputation, som framkallar oväsen, (quæ ciet turbas), skulle sistnämnda uttryck icke förstås om andra disputationer, än de som voro "mot religionen eller statum politicum och bonos mores". "Uti annat", tillade kanslersförslaget, "må hvar och en hafva sin fria mening". Men denna inkörsport för tankefriheten ville teologerna hafva tillstängd genom att efter "mores" inskjuta ett "directe vel indirecte" och stryka tillägget "Uti annat må hvar och en hafva sin fria mening". Men dessutom tillfogade de följande restriktion: "Item bör förbjudas innovatio et perversio communium principiorum et terminorum sine evidenti necessitate, quæ ostendenda [est] senatui academico et, si res gravior fuerit, cancellario." Man kan lätt gissa, att i det sista förbehållet låg en förkastelsedom öfver det Cartesianska systemet, som utdömde den skolastiska terminologi, i hvilken den ortodoxa dogmatiken såg

[1] En sådan åsikt hade han dock straxt förut uttaladt vid deputerades besök på Venngarn och enligt Rudbecks uppgift har han icke långt efter upprepat den (Kons. prot. 1 Febr. 1665). Juridiska fakulteten passade ock på, att i sitt betänkande öfver skolordningen 1664 i förbifarten uttala som ett önskemål, att den teologiska preliminärexamen afskaffades.

ett af sina säkraste värn. Det var ock, såsom säkert vittnesbörd styrker, framkalladt af teologernas ovilja mot läkaren P. Hoffvenii cartesianska åsikter.[1]

Undervisningsfrågan ådrog sig vid denna tid liflig uppmärksamhet. Mot skolornas inrättning och verksamhet riktades starka anmärkningar, och frågan kunde ju ej vara likgiltig för universitetet, ty framgången af dess arbete berodde till icke ringa del på arten af de lärjungar, som från skolorna uppsändes, och här klagades både nu och framdeles öfver de klena subjekter som dessa aflämnade. Som botemedel framhöll man i främsta rummet en så kallad delectus ingeniorum, d. v. s. dels afskiljande af sådana element, som voro för studierna mindre lämpade, dels i hvad universitetet vidkom ett inriktande af ynglingens håg på det studium, för hvilket han syntes vara fallen. Rudbeck var särskildt varm för en sådan reform. Han tyckte sig hafva iakttagit, att många drogo till skola och gymnasier allenast för att undfly ett ärligt handtverk, som kostade på ryggen och för att där lättjefullt få göra hvad de ville, och för att utrota detta missbruk yrkade han på sträng pröfning redan vid förflyttningen från tvivialskolan till gymnasiet. Af samma skäl fordrade han en dylik vid afgången från gymnasiet till universitetet, och detta ej minst i förhoppningen att så kunna något hejda den alltför starkt växande tillströmningen af studenter, som voro mindre bekväma till studier. Många sådana, mente han, måste ändock sedan blifva gemena bönder och borgare, hvilket vore mera skadligt, än om de aldrig studerat, ty sedan grodde hos dem bitterheten öfver den förfelade lefnadsbanan och öfver att de måste föda sig med sina händers arbete. Ur deras krets, sade han, kommo de, som "alltid pläga på sistone turbas excitera". Det var sålunda ett slags studentproletariat han icke minst fruktade. Hans åsikt hade vunnit anklang hos kanslern och genom denne hos regeringen, som d. 14 Febr. 1663 godkände hvad Rudbeck under sitt rektorat gjort för en dylik delectus ingeniorum vid universitetet. Å sin sida lofvade regeringen, att vid nästa riksdag öfverlägga med biskoparne om åtgärdens tillämpning i skolorna, men tillika uttalade den sig för, att universitetets attester eller hvad vi skulle kalla examensbetyg borde väga tungt vid tillsättning af skollärareplatser, och att de successiva befordringarna vid gymnasiet till teologie lektorat från öfriga skulle

[1] Rudbeck meddelade i Konsistoriet den 9 Sept. 1663, att kanslerns förslag till tolkning af förbudet mot disputationer, som framkallade oväsen, härrörde däraf, att teologerna beskyllde Hoffvenii disputationer för att innesluta semina photinianismi. Meddelandet förde till en skarp ordväxling mellan Stigzelius och Hoffvenius.

afskaffas. Kanslern infordrade därpå universitetets särskilda uttalande i skolfrågan genom en skrifvelse, som i samma anda som regeringens utvecklade missförhållandena och deras botemedel; för att göra slut på teologie lektorernas företrädesställning föreslog han att gifva alla lika lön eller ock gifva högre lön efter längre tjänstetid.[1] Fakulteterna och konsistoriet godkände i sina svar[2] enhälligt i princip tanken på en delectus, men i fråga om sättet för dennas tillämpning vid universitetet råkade man i strid, ty reformen hotade att rubba teologiens uråldriga anspråk på företräde framför all annan studieverksamhet.

Vid universitetet måste nämligen denna delectus betyda ett tidigt inriktande af ynglingens studier mot ett visst mål, och att detta inriktande icke skulle af några skrankor förryckas eller rent af hindras. Men här trädde som sagdt teologiens privilegierade ställning hindrande i vägen. Universitetet hade alltifrån sin första upprinnelse stått i det starkaste beroende af kyrkan, och ämbetena i kyrka och skola, hvilken senare oftast blott var ett genomgångsstadium till den förra, hade länge varit och voro ännu till stor del det mål, till hvilket de studerande sträfvade, då dessa platser alltid erbjödo en säker utkomst. Denna universitetets starka teologiska prägel och däraf följande förmåner för dem som idkade teologiska studier voro kyrkans män helt naturligt ingalunda benägna att uppgifva. Men i den mån andra samhällsbanor öppnade sig och öfriga vetenskaper, om ock långsamt, kämpade sig fram till sin naturliga jämlikhetsrang med teologien, började dennas öfverhöghet kännas af de andra som ett oberättigadt intrång och gestaltade sig icke sällan till ett verkligt och plågsamt tryck. Denna öfverdrifna teologiska ensidighet i studierna utöfvade ock numera på universitetets veten-

[1] Kanslerns skrifvelse utan dato finns i kopia i Kungl. Bibl. Engeströms saml. B. IX. 1. 36. Möjligen aflämnades den d. 9 Sept. 1663 jämte förut omtalade uttalande rörande reform af konstitutionerna.

[2] Kopior i Ups. Bibl. N. 1045. Fakulteternas utlåtanden inlämnades i konsistoriet d. 9 Mars 1664, konsistoriets betänkande har samma dato. Rudbecks enskilda odaterade utlåtande är tryckt i Bref af O. R. s. 31. Kopiorna i N. 1045 ha tillhört ärkebiskop Lenæus, som till dem gjort några observationer, särskildt vid medicinska fakultetens utlåtande. Så t. ex. när detta ordat om möjligheten af att biskoparne nämde skolmästare »för välds eller vänskaps skull», tillägger Lenæus: »Idem præsumi potest de facultate medica.» Och när utlåtandet talar om vikten af en »skälig disciplin», utbrister den gamle prokanslern: »Sed quo jam vergit disciplina Academica? In fastum et dissolutam vitam». Vid utlåtandets ordande om vikten af att förhindra, att de världsliga lektorerna successive befordras till teologie lektorat, anmärker han spetsigt, tydligen därför att han anser Rudbeck vara författaren: »Invehitur in consuetudinem et praxin sui parentis.»

skapliga utbildning i allmänhet ett mindre lyckligt inflytande. Inom de öfriga fakulteterna kände man lifligt olägenheten af de teologiska brödstudiernas hämmande inflytande på försöken att befordra en djupare och mera självständig verksamhet i andra studieriktningar. Det kan visserligen ligga icke så litet af öfverdrift i Rudbecks påstående, att, om de tre superiores professores theologiæ ej hade med consistorio ecclesiastico och academico att disponera om stipendiaterna eller prästlägenheterna, skulle de icke hafva tre auditores,[1] men säkerligen låg ock däri åtskilligt af sanning, ty den högtförtjänte och duglige teologen Laurentius Stigzelius förklarade samtidigt, att de voro få som slogo sig på de teologiska lektionerna och skulle vara färre, om de icke måste af teologiska fakulteten examineras, förr än de kommo till examen philosophicum och om icke Uplandi i allmänhet ärnade bli präster.[2] Med rätta påpekade ock Rudbeck som en annan af systemets olyckliga följder, att universitetsadjunkturerna, som man inrättat i afsikt att skapa en reserv af skickliga unga akademiska lärare, blifvit blott till ett slags öfvergångsplatser, som innehafvarne efter ett par år lämnade, för att tillträda ett indräktigt pastorat.

Gymnasiernas organisation, särskildt befordringssättet till lektoraten, inverkade ock starkt på universitetet, till förmån för de teologiska studierna och till nackdel för de andra. Förhållandet var nämligen, att lektorerna ofta nämndes i helt andra ämnen, än de som varit föremål för deras egentliga studier, för att därpå successive befordras till andra ämnen och slutligen hamna på de indräktigare och mera ansedda teologie lektorsplatserna. Denna s. k. mutatio af lektoraterna karakteriserade Rudbeck såsom en lika förnuftig åtgärd, som om den, hvilken lärt skräddaryrket, skulle i stället göras först till skomakare, så till smed, så till snickare och så vidare. Men detta felaktiga befordringssätt återverkade på universitetet, i det ingen blef benägen att slå sig på ett djupare studium af ett visst ämne, då han ej kunde påräkna, att just på grund af sin däri vunna öfverlägsna insikt vinna befordran. Om det teologiska studiet kunde man däremot med visshet antaga, att det alltid skulle gifva ett godt lefvebröd, under det utsikten på andra lefnadsbanor, förutom statstjänsten, icke var synnerligt stor.[3]

[1] Bref af O. R. s. 20.

[2] Kons. prot. d. 4 Febr. 1663.

[3] Om utsikterna på läkarebanan säger medicinska fakultetens ofvannämnda utlåtande af 1664 om skolorna, att fakulteten, som hade 12 stipendiater, var bekymrad för dessas framtida utkomst, då i landet »icke öfwer 6 eller 7 personer af thet studio widh public tjenst här til uppeholdne ähre ordinarie.»

Som vi ofvan sett, voro både regering och kansler villiga att medverka till en reform i detta afseende. Men här stod den teologiska fakultetens uppfattning ej att förlika med de andras. Dessa hade hälsat reformtanken med glädje och yrkade, att hvarje lektor skulle fortsätta i den uppgift, för hvilken han utbildat sig, och alla löner göras lika, hvarigenom frestelsen att öfvergå till teologiskt lektorat skulle undanrödjas. Medicinska fakulteten begärde dessutom särskildt, att lektorerna i fysik skulle förete examensintyg från deras fakultet. Men teologiska fakulteten, som visserligen icke hade något emot att göra en ända på lektoratsväxlingen, ville däremot icke uppgifva sina anspråk på högre rang och bättre löner för teologie lektorerna framför de öfriga. Och den ville icke höra talas om, att intygen från universitetet skulle, som de andra yrkade, vara tillräckliga för kompetens till lärareplats, utan höll på biskoparnes rätt att pröfva de sökandes skicklighet. Likaså fordrade den, att utnämningsrätten skulle som hittills tillhöra dessa, under det att de andra fakulteterna ganska fintligt uttalade sig för, att den skulle läggas i regeringens hand. Om biskopens ställning till frågan uttryckte sig Rudbeck ganska kvickt med orden: "ingen fågel träckar gärna i sitt eget bo, alltså där en biskop själf approberar och själf konfirmerar, kastar han intet gärna ut." Med så divergerande åsikter mellan fakulteterna var det naturligt, att konsistoriets betänkande utmynnade i ett föga sägande kompromissförslag, att mutatio skulle upphäfvas och lönerna göras tillräckliga, åtminstone så goda som ett tämligt prästegäll, samt att det vore önskligt, att den som lagt sig på ett visst studium blefve därinom befordrad, hvarvid den, som företedde universitetsintyg på sina studier, borde hafva företräde.

Universitetets förmåga att genom examina kontrollera sina lärjungars studier torde emellertid vid denna tid hafva varit ganska begränsad. Teologerna hade det bäst, i det alla blifvande magistrar voro skyldiga att låta sig examineras af den teologiska fakulteten, och enligt gammal häfd alla, som ville här ordineras till prästämbetet eller öfverhufvud söka sig en plats inom kyrkan, likaså undergingo examen inför henne. Men i öfrigt funnos inga andra examina än de för vinnande af akademiska grader. De gamla årsexamina med alla åhörare af föreläsningarna hade somnat af, endast med dem, som innehade stipendium eller sökte sådant, anställdes årliga examina rörande deras framsteg, men deras antal var ju en ringa bråkdel af hela studentantalet. Och den kontroll, som den filosofiska graden borde utöfvat, tyckes vid denna tid icke alltid varit tillfredsställande. Kanslern behöfde ju förmana den filosofiska fakulteten att hålla på gradens värdighet och fick då det svaret, att därmed gick ibland

ynkeligen till och att svage admitterades, i det de hade rekommendationsbref från biskoparne, som behöfde dem till präster.[1] Legaliseringen af landskapsinstitutionen, som skedde vid denna tid, kunde icke förr än längre fram spela någon roll vid kontrollen af de unga studenternas flit.

En åtgärd, som i hög grad upprörde sinnena under dessa år och synnerligen bidrog att framkalla och underhålla brytningen mellan Rudbeck och hans kolleger, var återupprättandet af det 1637 indragna kommunitetet.[2] Då Rudbecks ifver för saken ej minst framsprang ur hans öfvertygelse, att understödets utgående i form af kontanta stipendier förde till svåra missbruk och till följe af sin natur måste föra till sådana, förutskickar jag några ord om dessa. Enligt 1655 års stat var årsanslaget till stipendier 6000 daler smt., hvilket fördelades å 150 stipendiater med 40 daler till hvar. Stipendierna voro afsedda för behöfvande och af understöd förtjänta studenter, som genom gåfvor och flit gåfvo godt hopp om sig. Emellertid klagades ej sällan och ej utan skäl öfver, att universitetet icke ägde fria händer vid deras bortgifvande, utan måste taga hänsyn till högtståendes rekommendationer; universitetets svaghet gent emot öfvermäktiga sociala förhållanden framträdde här såsom på många andra områden. Härigenom kommo stipendierna att stundom tillfalla rent af ovärdiga och ofta mindre behöfvande ynglingar, särskildt hette det, att adeln visste sålunda tillgodose informatorerna för sina i Upsala studerande barn. Redan drottning Kristina hade gifvit ett mindre lyckligt exempel på dylika rekommendationer, som hennes stormän troget följde. Äfven De la Gardie själf såsom kansler gjorde sig härtill skyldig, och konsistoriet vågade 1662, då han ville hafva en son till den aflidne landshöfdingen i Nyköping, Johan Sparre, försedd med stipendium, erinra honom, att så väl stipendierna som fiscus studiosorum voro stiftade till de fattigas hjälp. Det var för öfrigt då liksom sedan den allmänna åsikten, att de kungliga stipendierna icke voro afsedda för barn af adlig börd. Ett annat oskick, som Rudbeck starkt öfverklagade, var, att de erhöllos under oriktigt föregifvande af vissa tillärnade hufvudstudier, utan att dock innehafvaren sedan fullföljde dessa. Det hände, påstod han, att studenter inskrefvo sig som stipendiater i juridik, medicin, matematik, antikviteter m. m., men icke studerade dessa vetenskaper, utan blott för syns skull besökte föreläsningar i

[1] Kons. prot. d. 17 Januari 1661. Otvifvelaktigt låg i detta af den filosofiska fakultetens dekanus afgifna svar en afsiktlig släng åt det illa sedda beroendet af kyrkan.

[2] Om dettas historia se Del 1 s. 85, 108, 190 och 275.

dylika ämnen. "Men när stipendium är ute", tillägger han, "äro de präster och hafva lärt i de scientier, som de hafva njutit stipendier före, så mycket som kråkan."[1] När kommunitetet nu återupprättades, skulle halfva anslaget, 3000 daler, användas till stipendier och som deras antal minskades från 75 till 60, blef beloppet för hvart högre än förut, nämligen 50 daler. Men äfven på detta reducerade anslag kom kommunitetets växande kostnad att betydligt inkräkta.[2] Stipendiernas fördelning på de olika fakulteterna bestämdes 1661 så, att 24 skulle tillhöra hvardera af de teologiska och filosofiska, 6 hvardera af juridiska och medicinska, hvarjämte några dubbla stipendier skulle bildas, till ett antal af 3 i filosofiska, 2 i teologiska och ett i hvardera af juridiska och medicinska fakulteterna.[3]

Idén till kommunitetets återställande tyckes först hafva sprungit upp hos De la Gardie själf vid besöket i Januari 1655[4] och han gaf sedan saken det utseendet, som hade man redan då beslutit sig för åtgärdens genomförande. Men Rudbeck var ej mindre varm för saken. Han hade fått klart för sig, att som endast behöfvande skulle hafva lust att söka plats vid kommunitetet, vore man härigenom skyddad för faran af att understödet komme förmögnare till del, och kontrollen kunde där göras verksammare. De forna klagomålen öfver spismästarnes underslef, dålig föda och osnygghet tillmätte han icke någon synnerlig vikt och ansåg för öfrigt, att med sin energi vore han i stånd att förekomma missbrukens upprepande. Och lika öfvertygad var han, att den ekonomiska kalkylen skulle visa sig tillförlitlig, om han finge taga ledningen i sin kraftiga hand.

---

[1] Rudbeck till kanslern 8 Jan. 1667 (R. ark).

[2] Hufvudböckerna visa, att 1663 (då kommunitetet öppnades) utgingo 3160 daler i stipendier, men redan 1664 blott 2880 (för 1665 är beloppet obekant, då 1664 års bok felar), 1666 och 1667 2400 och 1668—1669 blott 1200 daler hvartdera året.

[3] Kons. prot. d. 17 Jan. 1661. Jag tillägger, att af protokollet 13 Febr. 1663 synes, att vissa stipendier redan nu alltid gåfvos åt vissa funktionärer. Teologiska fakulteten fick sålunda aflöna biblioteksamanuensen, den filosofiska konsistorieamanuensen och en mekanikus, juridiska och medicinska ihop rector cantus. Sedan blef det allt vanligare, att vissa stipendier reserverades för vissa kategorier, såsom åt antikvitetskollegiets och Rudbecks biträden m. fl. Ja, stipendier användes ock till lönefyllnad åt e. ordinarie professorer. I alla dylika anordningar har Rudbeck, som nu klagade så mycket öfver missbruket med penningstipendier, tagit den verksammaste delen.

[4] I konsistoriesessionen d. 31 Jan. 1655 aflämnade Schomerus och Hedræus ett förslag till kommunitetets spisordning, som de på kanslerns befallning uppgjort.

Vid kanslerns besök i Januari 1661 blef principfrågan afgjord.[1] Som dock meningarna voro delade, skulle skälen för och emot uppsättas och inlämnas till kanslern, hvilket ock skedde i Sept. 1661.[2] Skälen *för* äro tydligen dikterade af Rudbeck (i dem talas stundom i första person). Hufvudargumenten voro, att en stipendieinnehafvare kunde ligga borta långa tider från universitetet, och detta gällde särskildt om informatorer för förnäma barn, som dock aldrig borde hafva stipendium, att fattiga studenter måste resa bort under julferierna för att kunna subsistera och därigenom lätteligen lära att vagabondera, att penningstipendierna användes till onödiga utgifter m. m.; vid kommunitetets diskar skulle som i forna tider drifvas lustiga materier ur Plutarchi eonvivales quæstiones och Macrobii libri saturnalium, och "pudor subrusticus genom sådan liberal conversation småningom afhjälpas". Det hette till sist, att mesta parten af professorerna godkänt förslaget och att alla fattige i landet fröjdat sig vid underrättelsen. — Men motsidans män hade ock tungt vägande skäl att anföra. De erinrade först, att spismästaren ensam kostade 500 daler och att uppsättning med underhåll drog penningar, vidare att de många, som för information ersattes blott med fri kost i Upsala, icke voro betjänta af kommunitetet, men väl kunde behöfva stipendium till kläder och andra utgifter; detsamma gällde naturligen om alla studenter, som blott medförde mat från sina fattiga föräldrar, och om alla i Upsala hemmafödde, som blott hade rum och mat hos föräldrarna. Det vore omöjligt att förhindra spismästarens försumlighet eller underslef. Och för de professorer, som till ett antal af två årligen skulle vaka öfver kommunitetet, blefve det en ny ofta återkommande börda, enär de gamla, sjukliga eller opraktiska icke kunde betungas med uppdraget; härtill komme tvister med spismästaren och däraf förorsakadt gräl i konsistoriet. Studenterna skulle ock snart, både af fåfänga och för matens beskaffenhet, draga sig därifrån, och man finge då endast kvar novitier och öfverliggare. Författaren, som jag misstänker vara den med forna tiders ledsamma erfarenheter väl förtrogne och kloke Stigzelius,[3] fick ock rätt i de flesta af sina farhågor.

Men Rudbeck full af ifver satte genast, efter det han i Dec.

[1] Kons. prot. 16 och 17 Jan. 1661. Det bör anmärkas, att ehuru kanslern och Rudbeck ansågo, att bestämdt beslut då fattats, framgår ej detta af protokollets oklara uttryck, att kanslern bad konsistoriet taga frågan »i consideration och därtill anställning och förslag göra».

[2] Dessa oundertecknade Argumenta pro et contra instaurandam mensam communem, daterade Sept. 1661 äro bilagda universitetets skrifvelse till kanslern 29 Sept. 1670.

[3] Jfr hans uttalanden i konsistoriet d. 7 Aug. 1661.

1661 blifvit rektor, arbetet i gång för inrättande af det nya kommunitetet genom anskaffande af lokal,[1] spismästare och omfattande uppköp. Så mycket mera förbittrad blef han, när i konsistoriets session d. 22 Okt. 1662 motsidan proponerade uppskof med hela saken. Man erinrade dock med skäl, att ingen skriftlig resolution från kanslern förelåge; och Stigzelius, själen i motståndet, utbrast: "Och blifver det min profetia, att kommunitetet lärer gå i gamla laget igen och föra med sig mycket besvär och klagomål, sedan få vi intet där så goda karar som till pecuniarium, utan en hop olärde och fast få som uthärda på 5 år." Rudbeck, full af förbittring, särskildt öfver att man så sent, när allt nästan var i ordning, kom fram med dylika invändningar, genmälde häftigt, att öfverheten skulle en gång för deras oväsendes skull spinna istret af dem och skyndade att i bref utgjuta sin harm för sin gynnare kanslern.[2] Denne, som fullständigt delade hans åsikt om åtgärdens förträfflighet och i motståndet såg endast egennyttiga motiv eller blindhet, harmades tillika att man vågade sätta sig upp mot hans vilja. Han affärdade till Rudbeck en skrifvelse som slöt med de starka orden: "Jag tillåter inga otidiga raisonnementer mer, utan efter med K. Maj:ts allernådigaste behag om kommunitetet af mig ordnadt och stadgadt är, altså måste det blifva därvid et obediendi tantum gloria aliis relicta est."[3] Ingenting annat var nu att göra än att öppna kommunitetet, hvilket troligen skedde med nästa års ingång. Vården och ansvaret lades särskildt i räntmästar Verelii och Rudbecks händer,[4] ehuru den senare däraf hade mesta besväret, liksom han ock hade makten. Redan från första stund rönte han obehag af sin nya inrättning genom upptäckten, att när en kommunitist fick det bättre på annat håll, sålde han sin plats, ett oskick, som aldrig kunde utrotas. Och motståndarnes tal växte för hvarje år, isynnerhet sedan det visat sig, att utgifterna vida öfverstego de därför anslagna medlen, och att penningstipendierna fingo sitta emellan, för att betäcka bristen.[5] Motståndarna kunde med fullt fog anmärka,

[1] I Gustaviani källarvåning mot norra ändan under den forna kommunitetssalen, som nu ändrades till auditorium. Lägenheten bestod af en sal och två kammare. Se Bref af O. R. s. 15 och 60 och ett inventeringsinstrument af 1725 i Ups. Bibl. U. 65.

[2] Rudbeck till kanslern utan dato (Bref af O. R. s. 9).

[3] Kanslern till Rudbeck 31 Okt. 1662 (concept R. ark.). Regeringens godkännande af kommunitetet gafs dock först d. 14 Febr. 1663.

[4] En Spisordning för kommunitetet finns (R. ark.) likaså Bordsartiklar utfärdade i kanslerns namn från Leckö i Sept. 1669 (Ups. Bibl. U. 45).

[5] Jfr ofvan s. 81 not 2. Om kommunitetets kostnad kan här nämnas, att denna, som beräknats till 3000 dal. smt. årligen, steg 1664 till 3939, 1666 till 3578, 1667 till 4725, 1668 till 5212, 1669 till 3214.

att kommunitisten var långt dyrbarare än en stipendiat och att han ändock icke kunde underhållas, utan att stipendierna minskades.[1] Jag återkommer till ämnet längre fram.

En af de märkligaste sidorna i tidens studentväsen är uppkomsten af de studerande nationerna. Just vid den tid jag nu skildrar tager denna företeelse fastare former och erkännes som en integrerande del af universitetets organisation. Det var förgäfves, att konstitutionerna af 1655 strängt förbjudit conventicula nationalia. Landskapsförfattningens rötter lågo djupare, än att de sålunda kunde utan vidare uppryckas. Samhörighetskänslan mellan studenter från samma landsdel, det verkliga behofvet af ömsesidig hjälp samt icke minst ungdomens naturliga lust för ett gladt kamratlif gjorde alla myndigheternas förbud vanmäktiga. Man lärde snart inse nödvändigheten af att konsistoriet utöfvade någon uppsikt öfver de nationskassor, som sedan äldre tider funnos och hvilkas tillvaro äfven af konstitutionerna erkändes; fara förelåg för att icke annars landskapens seniorer skulle godtyckligen kunna använda dem för helt andra ändamål än dem hvartill de voro afsedda, hvaröfver klagomål höjdes från de yngres sida. Redan den 16 Januari 1656 hade konsistoriet beslutat affordra seniorerna räkenskap för deras kassaförvaltning, och några månader senare inkallades dessa vid tvänne tillfällen (23 April och 21 Maj) att göra räkenskap. Vid senare tillfället kom det till ett för konsistoriet generande uppträde, som blottar, huru svag dess auktoritet vid denna tid var inom studentvärlden. Östgötarnes representant, den tjugusjuårige Folcherus Uhr, som åtta år senare som eloquentiæ professor själf trädde in i de akademiska fädernas krets, vågade nämligen säga konsistoriet midt i ansiktet, att endast nationen som samlat fiscus ägde ställa honom till räkenskap, och mot en anmärkning, att konsistoriet ägde göra stadgar för ungdomen, invände han bitande, att det kunde i förevarande fall icke gärna ske, då ju hela nationsväsendet var af konstitutionerna förbjudet: en vanvördnad för hvilken han blef genast införpassad i carcer.

I konsistoriets steg låg emellertid ett första erkännande af nationsinrättningen; sannolikt insåg man alltmer, att därunder låg en naturlig rörelse, som svårligen kunde kväfvas, men väl till ungdomens sanna fördel ledas i en hälsosam riktning. Den förste, som, såvidt jag vet, uttalat denna riktiga tanke var Olof Rudbeck, som, i sitt förut omtalade program för sin rektorsverksamhet före-

[1] Det var ju beräknadt, att kommunitisten skulle kosta 50 daler och stipendiaten uppbära samma belopp, men 1668 kostade hvarje kommunitist 87 daler, under det stipendiaten blott fick ut 20 daler.

slagit, att rektor skulle en gång i terminen, dekanerna hvarje månad turvis sammankalla landskapen för att taga kännedom om ynglingarnes studier och seder. Han uttryckte vackert uppgiften så, att man därmed skulle "låta dem se, att de äro komne från skolornas träldom till akademisk frihet, intet att hafva frihet i odygds öfning, utan att där hafva frihet att söka blifva och kallas med rätta människor, det är Guds beläte, som består i visdom och förstånd". Det blef emellertid snart klart, att för ändamålets vinnande behöfdes fasta organer som kunde tjäna som mellanlänk mellan konsistoriet och nationerna, och man fann dessa i inspectores tagna ur konsistoriets krets. Under Ravii rektorat beslöt man omsider d. 14 Januari 1663, hvilken dag sålunda kan betraktas som studentnationernas legala födelsedag, på förslag af Stigzelius att utse en inspektor för hvarje landskap och att denne skulle två gånger om året sammankalla landsmännen. Femton nationer erkändes,[1] men som man i somligas spets satte två till tre professorer, måste man utöfver de sjutton ordinarie professorerna äfven taga i användning räntmästaren (tillika antikvitets professorn) Verelius och de e. ordinarie professorerna P. Rudbeckius, Gavelius och Buscagrius. Inrättningen var härmed lagfäst, och redan fyra år senare, d. 17 April 1667, fastställde konsistoriet på uppmaning af kanslern ett reglemente, som ålade hvarje student att vara i en nation inskrifven, och föreskref, att två "solennes convocationes", vid hvilka dock ätande och dricka ej finge förekomma, skulle årligen utlysas af inspektor; i reglementet omtalas icke blott seniores, utan ock procuratores.[2] Två år senare d. 7 April 1669 erkände konsistoriet inspektors rätt att med landskapets bifall utesluta ovärdiga medlemmar. Så hastigt utvecklade sig denna af lagen ännu för några år tillbaka förbjudna institution.

Det är rätt eget, att just detta officiella erkännande af landskapen, som var afsedt att sammanknyta bandet mellan myndigheterna och ungdomen samt inverka lugnande på den senare, tvärtom i första ögonblicket förde till en viss upphetsning i sinnena. Men

[1] De femton voro: Tiundalandis, Attundalandis och Roslagiorum, Fiædrundalandis, Holmensium, Helsingorum och Gestriciorum, Ostrogothorum, Sudromanniæ, Nericiensium, Vestrogothorum, Wermelandiæ, Vesmanniæ, Calmariensium, Wexionensium, — Ostrobothniensum, Angermannorum, Vestrobothniensium et Medelpadorum — Finlandorum, Livonum, Gothlandorum et Germanorum. Denna inledning förändrades sedermera. Här vill jag blott nämna, att Gotoburgenses omtalas redan i kons:s protokoll 1667.

[2] Kons. prot. 17 April 1667. Beslutet var föranledt af kanslersbrefvet d. 8 Mars, som i sin ordning återgifver, ofta ordagrant, hvad Rudbeck straxt förut skrifvit till kanslern (Bref af O. R. s. 46).

anordningen tyckes hafva föregåtts af rykten inom studentkretsarne, att här vore fråga om ett attentat mot libertas academica, och man har kanske stärkts i denna uppfattning af hvad som från missnöjda konsistoriales sipprade ut om orsaken till och afsikten med den samtidigt ifrågasatta kuratorsinstitutionen. Den under de gångna årens slappa regemente bortskämda ungdomen fattade eld, och dess förbittring vände sig mot rektor själf, den besynnerlige Ravius, i hvilken man kanske såg upphofvet till det förmenta attentatet, efter som han alltid med sådan ovilja uttalat sig om studenternas glada tillställningar. Studenterna tyckas hafva betraktat honom som en lärd idiot med baksluga anslag mot deras frihet och välfärd,[1] och han med sin pedantiska, småsinta och konstiga, för att ej säga halfförryckta naturell hade ingen förståelse för den glada ungdomen. Denna uppfattning af hans personlighet torde icke vara oberättigad, såsom en redogörelse för hans andra rektorssession torde visa.

Han öppnade denna med bön och hemställde därpå, om icke vid alla sessioner borde för framtiden förfaras på samma sätt. Matematikern Fontelius mente, att en hvar kunde ju göra som han ville, men att ingen kunde tvingas. Då Ravius upprepade frågan, svarade Schefferus, att dylikt vore icke brukligt i andra kollegier, och att man väl kunde börja sitt arbete, utan att hålla en predikan, och ändock vara en god kristen. Med vanlig envishet vidhöll Ravius sitt förslag, men rönte endast en stark och allvarsam gensägelse: förslaget var en novitet, och något tvång kunde ej påläggas. Utan att afskräckas af detta nederlag kom Ravius nu med ett nytt förslag, nämligen att alla skulle vid böter åläggas att gå i kyrkan, det borde vara ett godt föredöme för ungdomen, och man hade ju råd att kläda sig mot kölden samt saknade ej hälsa och andra reqvisita af Gud; men äfven detta förslag fann icke gehör. Trots detta fortfor han vid hvarje följande ärende att komma med något förslag af samma art, så t. ex., att man efter Lipstorpii installation följande dag skulle följas åt i kyrkan, att adjunkterna icke skulle få stå hvar de ville under gudstjänsten, att de bråkiga unga adelsmännen skulle i kyrkan fördelas på professorernas bänkar. Man vet knappt, om man skall taga det för allvar, när han till sist i fråga om kontroll öfver stipendiaternas kyrkobesök yrkade, "att hvar och en ville tänka på remedium, huru vi kunna hafva våra stipendiarios tamquam in brachiis et amplexibus nostris præsentes i kyrkan, att vi där kunde se på hvarandra". Hyckleri kunde detta väl ej vara, men i alla händelser var det ett malpla-

[1] Se Ravii program nedan af 29 Maj 1663.

ceradt pedantiskt nit för yttre kyrklighet. Redan af detta torde läsaren fatta, hvilken underlig man han var, och än mer framgår detta af hvad som tilldrog sig efter en sammanstötning mellan honom och studenterna.

Ingenting är bekant om, när denna skedde eller hvad som närmast framkallat den, man vet blott af Ravii här omtalade program, att han varit utsatt för förolämpningar af studenter utanför akademins port och därvid tillåtit sig kalla dem för åsnor. Något förut hade emellertid i konsistoriet klagomål höjts öfver det skjutande och svärddragande som ägde rum i staden, och beslut fattades, att program skulle utfärdas mot självsvåldet.[1] När emellertid Ravius d. 29 Mars utfärdade detta, fann han för godt att i detsamma vidröra äfven sitt personliga mellanhafvande med studenterna och affattade det på ett sätt, som icke blott utsatte honom själf för åtlöje, utan ytterligare uppretade ungdomen. Detta aktstycke[2] begynte med att säga, att han vore hos studenterna falskeligen angifven, såsom den där upphäfde deras privilegier, kallade dem för åsnor, anklagade dem för kanslern, pålade dem dryga böter och fördömde deras lefnadssätt. Det vore ej så, ty *alla* de akademiska fäderna afskydde deras svärddragande och giftiga pokulerande, själf hade han aldrig kallat alla för åsnor, blott 3 eller 4 af de vildaste, som utan att han anat något öfverfallit honom utanför akademins port. Den ljöge som brodermördaren Kain, som påstode, att han hos kanslern förtalat dem, han hade blott klagat öfver den stora försummelsen af gudstjänsten och den offentliga gudlösheten hos alla stånd i denna stad och han hade varit ifrig för att skaffa dem hederliga platser i kyrkan. Själf hade han för frånvaro från fyra föreläsningar fått betala högre böter än dem han pålagt någon annan m. m. Detta aktstycke torde tala för sig själf, och man kan visserligen icke undra på, att konsistoriet fann sig föranlåtet att häröfver begära förklaring af sin rektor och beslöt närmare undersökning i saken, efter studenterna sades "gloriera sig däröfver", men någon sådan

---

[1] D. 11 Mars beslöt konsistoriet, att Ravius skulle anslå »nästa söndag», således d. 15, men det skedde först d. 29. I protokollet för d. 15 gifves ingen upplysning om Ravii konflikt med studenterna. Antagligen har den försiggått efter d. 11 och kanske varit framkallad af att ryktet kommit ut, att konsistoriet sysslade med studenttbråket och att man trott, att Ravius särskildt drifvit på saken. I öfrigt vidröres saken ej i något annat protokoll än det af 2 April, som nedan anföres.

[2] Afskrift i Ups. Bibl. N. 1045. Ravii latin är tarflig, jag har försökt att fritt, men troget återgifva den.

synes ej hafva kommit till stånd.[1] Jäsningen bland ungdomen (den tyckes hafva varit särskildt stark inom den adliga) var så stor, att konsistoriet fann för godt att inkalla adelns informatorer d. 14 April och förmana dem att tillhålla sina elever att vara stilla i kyrkan och afhålla sig från det myckna skjutandet och raketkastningen inom staden; tillika anhöll man hos Rudbeck såsom den, hvilken undervisade ungdomen i dylika stycken, att han skulle göra sitt inflytande gällande. Men ungdomen tog förmaningen illa och retades kanske än mera af underrättelsen, att regeringen d. 11 April utsett landshöfdingen och två andra lagfarna män att ransaka om insolensen mot rektor. Två dagar å rad uppsattes anslag i rännarebanan, att man skulle förebygga det som förehades mot studenternas frihet. Konsistoriet blef å sin sida högeligen bekymradt häröfver och utfärdade d. 17 April ett strängt program, som i starka ordalag utmålade studenternas missgärningar och hotade med ankomsten af ransakningsdomare.[2] Härmed tyckes dock detta oväsen hafva för tillfället afstannat och inkvisitionen inhiberats. Men jäsningen låg i sinnena och kom om hösten till ett våldsamt utbrott hvarom mera nedan.

Efter berättelsen kommit in på Ravius, torde det vara lämpligt att i ett sammanhang förtälja om hans konflikt med sina teologiska ämbetsbröder rörande åtskilliga af honom tillämnade arbeten samt slutföra historien om hans öden, tills han fann förmånligast att vända det otacksamma Sverige ryggen. Hans första företag, att år 1664 utgifva en ordagrann version af fjärde kapitlet i Genesis blef genast i födelsen stäckt af den teologiska fakulteten, som fann öfversättningen mörk och alltför afvikande från den hittills antagna formen.[3] Detta afskräckte honom ej, och följande år på våren hade han färdigt ett Specimen versionis ad literam Capp. 1—6 Geneseos, försedt med början till en slags kommentar.[4] Den rönte samma öde, ty teologiska fakulteten tog genast fatt på densamma. Ärke-

---

[1] I kons:s protokoll d. 2 April säges, att konsistoriet begärde förklaring af rektor öfver det program, som han »uti forma deprecatoria säges till studiosos anslagit». Ravius invände, att formen varit »monitoria».

[2] För ofvanstående se kons. prot. 14 April 1663 och Klas Rålambs bref till kanslern 17 April (R. ark.). Konsistoriets program, hvars affattande man väl denna gång icke öfverlämnat åt Ravius ensam, var dock pompöst nog.

[3] Teol. fak:s prot. 1664, 15 och 17 Febr. Arbetet finns ej i behåll, men omtalas af Ravius själf såsom utgifvet i hans nedan omtalade Specimen versionis etc. 1665, där han till och med påstår, att det vann godkännande af kyrkans män och universitetet.

[4] Företalet är dateradt Upsala 28 Mars 1665. Skriften, tre ark in 8°, saknar titelblad.

biskopen anmälte den tillika i konsistoriet, och kanslern förbjöd dess utgifvande, innan den censurerats. Förvisso innehöll ock arbetet åtskilliga besynnerligheter; såsom den icke minsta kan anföras, att han med talrika bevis ur skriften och kyrkofäderna ansåg sig hafva styrkt, att Adam skapades ανδρογυνος. Teologiska fakulteten var snart (i Juli) färdig med ett ogillande utlåtande, den filosofiska åter, som skulle behandla skriftens filologiska sida, sölade, vare sig med full afsikt, eller som den uppgaf, emedan den hindrats af sina medlemmars bortovaro. När så kanslern i Augusti 1665 infann sig i konsistoriet, togs saken före. Ravius föll undan och förklarade, att han ingalunda haft för afsikt att trycka utan föregående censur, utan blott för att spara besväret med renskrifning tagit några korrekturafdrag för att tillställa sina vänner, för hvilket förfarande han nu gjorde formlig afbön. Men med den skriftliga revokation, som nu ålades honom drog han ut i nio månader, och när den kom, tillfredsställde den icke teologerna.[1]

Utan att förtröttas af dessa motgångar satte sig Ravius ned och begynte författa ett nytt större arbete med den stolta titeln "Unica vera et infallibilis chronologia biblica"; här lekte kanske in tanken att ställa den gamla antagonisten Terseri Sacra chronologia i skuggan. Arbetets början inlämnade han i Juli 1667 i teologiska fakulteten, som i sin ordning remitterade det till den filosofiska. När så bägge på lång tid icke tycktes villiga att åtgöra något åt saken, klagade Ravius för kanslern, hvarpå denne d. 4 April 1668 uppmanade fakulteterna att ombestyra en skyndsam granskning, efter arbetet, som han hört, mycket berömdes af lärda män i utlandet. Det kom då mera fart i saken, den hade i själfva verket i ej ringa grad uppehållits af svårigheten att tolka Ravii oläsliga stil,[2] hvarjämte teologiska fakulteten yrkade att få se arbetet fullständigt, innan den afgaf sitt utlåtande. Den lät dock kanslern veta, att den fann Ravii bevisning högst betänklig, särskildt stötte den sig vid, att han sade sig genom en utomordentlig gudomlig uppenbarelse hafva kommit till sina slutsatser. Matematikern M. Celsius hade och mot arbetets astronomiska del gjort grava anmärkningar.[3]

---

[1] Se teol. fak:s prot. 1665 12 och 25 Maj, 8 och 22 Dec. och 1666 23 Jan. och 28 Maj samt kons. prot. 1665 31 Maj, 12 Juli, 16, 28, 30 Aug. och 4 Nov.

[2] Rudbeck säger visserligen i bref till kanslern (Bref af O. R. s. 47), att den väl kunde läsas, fast den var grof. För min del ger jag motparten rätt, ty stilen förefaller oerhördt svårläst. Rudbeck stod antagligen på Ravii sida, då bägge i teologerna hade sina värsta motståndare.

[3] Se hans disputation 1672: De anno.

Ravius å sin sida gick så långt, att han vågade i bref till kanslern skrifva, att eftersom man hotade honom med biskoparnes dom, ville han om dem påstå, att ingen utaf dem förstode den hebräiska texten, och inför teologiska fakulteten förklarade han, att han heldre ville låta bränna sig än han medgåfve, att hvad han skrifvit ej vore sant. Säkerligen var bästa utvägen ur dessa svårigheter den som kanslern nu utfann, nämligen att d. 26 Maj 1669 gifva Ravius den tillåtelse, hvarom denne redan ett år tidigare anhållit, att för sin hälsas vårdande begifva sig till Tyskland på ett halfår. Man får väl mellan raderna läsa ett tyst bifall till Ravii önskan att få trycka sitt arbete i utlandet.[1]

Detta skedde i Kiel följande år,[2] och han generade sig icke att där kvarstanna och mottaga en professorsplats samt ändock tillika göra anspråk på sin lön i Upsala.[3] Gång på gång påminde konsistoriet honom om att återvända, men först d. 6 Maj 1672 kunde kanslern gifva det meddelande, att han lyckats utverka af Ravius, att denne insändt sin afskedsansökan. Härmed skiljas vi från den föga sympatiske mannen, som dog några år därefter 1677 som professor i Frankfurt an der Oder. Om hans vetenskapliga arbete är jag ej kompetent att yttra mig, men det finns ej något skäl att betvifla den lärdom för hvilken han utropades. Att han däremot icke varit lämplig till lärare tyckes vara tämligen tydligt, och säkert är, att han i långa tider ogeneradt försummat sina tjänsteplikter. Af hans besynnerligheter hafva vi sett tillräckliga prof i det föregående, flera kunde tilläggas.[4] Uppenbarligen har han stått väl hos Karl X,

[1] För ofvanstående se teol. fak:s prot. 1667 26 Juli, 3 Dec.; 1668 20 April, 29 Maj, 22 Juni, 22 Sept.; 1669 23 Jan., 26 och 27 Febr. Ravius till kanslern 1668 19 Maj (R. ark.) och O. Rudbeck till d:o (Bref af O. R. s. 47). Teol. fak. till kanslern 1669 12 Mars (Linköp. Bibl. Hist. n. 51) och 29 Sept. (Ups. Bibl. U. 79:d).

[2] Under förut anförda titel. Det prof som han skulle hafva tryckt i Upsala har jag ej lyckats öfverkomma; att han där begynt trycka säges i teol. fak:s prot. 23 Jan. 1669.

[3] Han uppbär sin lön ända till och med 1672 (hufvudböckerna).

[4] I Ravii hjärna har sväfvat en oredig föreställning om kreditens betydelse som häfstång i den ekonomiska utvecklingen, och han mente, att Sverige, om man rätt förstode saken, skulle i ett ögonblick kunna förvandlas till ett rikt land; själfve den store rikskanslern Axel Oxenstierna har han uppvaktat med sin fabulösa idé, om huru detta skulle tillgå. Saken var enligt Ravii uppfattning helt enkel. Sveriges jord vore värd 300 millioner riksdaler, det behöfdes blott, att K. Maj:t lät taxera jorden och föreskrifva, att ingen ägde förvägra ägare af jord kredit för det värde som åsatts densamma. Se Ravii bref d. 15 Nov. 1653 i Svenska Mercurius 1760 Jan. s. 24 ff. Man kan ej se, om Ravius tänkt sig tillämpningen såsom sedan Karl XII, då han föreskref, att den som lånte kronan pengar, fick

hvilket torde hafva sin förklaring i, att som det uppgifves, konungen begagnat sig af hans biträde i sina orientaliska förbindelser.[1]

Den starkaste strid, som vid denna tid upprörde och söndrade sinnena vid universitetet, var den som framkallades af inträngandet i vårt land af den nya riktning inom filosofien, som bar sitt namn efter René Des Cartes. Den märklige filosofens system, som redan i tjugo år väckt så stort uppseende i den öfriga världen, hade behöft sin rundliga tid, för att framtränga till vårt aflägsna land, där det först med 1660-talet tyckes blifvit närmare bekant, ehuru då ännu blott inom den trängre kretsen af våra naturforskare. I de kyrkliga lägren inom de protestantiska staterna betraktade man, fullt ut lika mycket som inom de katolska, om ej mera, Cartesii nyheter med häpenhet och förargelse, snart med verklig fruktan. Redan det att hans system tog det rena tänkandet och således människans förnuft till utgångspunkt, i stället för att som hittills lydigt underordna filosofien under den uppenbarade religionens sanningar, var något oerhördt; ett dylikt förlitande på den mänskliga tankens egen kraft vid lösningen af lifvets gåtor kunde ej annat än förefalla som ett kätteri. Särskildt ondgjorde man sig öfver hans ryktbara missförstådda sats om tviflet såsom den nödvändiga förutsättningen för att komma till klarhet i begreppen. Vidare hade den djärfve tänkaren ju tillåtit sig att sopa bort hela denna från medeltidens skolastik nedärfda, hårfina men ock ofta barbariska terminologi, som den protestantiska teologien i sin tur tagit i arf och hvarmed den uppbyggt sitt dogmatiska system; och man hade intalat sig, att denna form var så oumbärlig för de kristna trosläromа, att med dess fall skulle dogmerna själfva råka i fara. Slutligen såg man med verklig ovilja, huru det nya systemet förkastade den gamla naturfilosofiens ur Aristoteliskt-skolastiska tankespekulationer framkonstruerade, men för alla naturiakttagelser så godt som alldeles främmande byggnad och i dess ställe med experimentet till utgångspunkt sökte på analytisk väg ur naturen själf utleta de fasta lagarne för hennes verksamhet, ty däri låg ock ett angrepp på den hittills gällande teologiska förklaringen af åtskilliga naturfenomen, men därmed ansåg man själfva bibelns auktoritet hotad. Naturforskarne åter hvarken kunde eller ville öfvergifva de nya sanningar,

---

taga inteckning i hvilken enskild jord han ville. — För egennytta kan Ravius icke frikännas; konsistoriet har en gång måst aftvinga honom det belopp af kröningsdukaterna som han ville snilla undan från adjunkterna (kons. prot. 1654 16 Dec. och 1655 17 Dec.).

[1] Se Frankfurterrektorn M. Rhodes program 1677 vid Ravii begrafning. Jfr. i öfrigt Molleri Cimbria litterata, 2, s. 682.

som genom Kepler, Galilei, Bacon och Cartesius blifvit vetenskapens oförytterliga egendom och som öppnade nya omätliga banor för dess utveckling. En strid, som det tycktes på lif och död, utbröt. Och dess återverkan skulle nu äfven hos oss träda i dagen.

Det kan först synas egendomligt för den utomstående betraktaren, att den nya rörelsen hos oss icke framträder hos våra så kallade filosofer, utan har sin egentliga härd inom den medicinska fakulteten. Men hvad de förra angår, så voro de ännu hos oss rättrogna Aristoteliker och hade kanske ej ens tagit någon kännedom om det nya systemet. Läkarne åter representerade den tidens naturforskning och hade genom sina gifna studieresor till Holland, där Cartesius i lång tid verkat och hans arbeten sedan länge voro både väl kända och omstridda, haft godt tillfälle att taga kännedom om de nya lärorna. Och Cartesii matematiska och naturfilosofiska arbeten med deras skarpa iakttagelser och stränga bevisning måste på dem göra det djupaste intryck. Framför allt måste den nya metoden att utgå från de säkra fakta som naturen själf ställde för människans öga och ensamt på de därur vunna resultaten bygga vidare, verka tilltalande på en hvar som, för att tala med Rudbeck, såg i naturen själf naturforskarens magnus codex. Den medicinska fakultetens tvänne professorer, O. Rudbeck och P. Hoffvenius, blefvo därför de nya lärornas banérförare hos oss, men i öfrigt ser man icke till många spår af deras inträngande.[1] Jag vill dock anmärka, att Cartesii egentliga metafysiska system icke torde hafva berört våra läkare synnerligt, det var hans naturvetenskapliga satser och metod, som hos oss egentligen adopterades, men redan detta var alldeles nog, för att uppväcka de häftigaste angrepp mot dem såsom farliga nyhetsmakare.

Det är ingalunda omöjligt, att Rudbecks företrädare Olaus Stenius varit som man sagt den förste Cartesianen i Sverige. Något bevis föreligger väl ej, och man kan invända, att han icke studerat i Holland, men då han från början var matematiker, kan han hafva haft god anledning att taga kännedom om Cartesii skrifter både på detta område och på naturvetenskapens, och hans starka ovilja mot

[1] Den 1662 inkallade nye juris professorn Daniel Lipstorpius var dock Cartesian. Han hade redan 1653 i Leiden tryckt Specimina philosophica Cartesiana, och teologiska fakulteten i Upsala gjorde 1665 anmärkningar vid hans sätt att allegera dicta scripturæ sacræ (dess prot. 6 Maj 1665). — Teologerna hafva 1663, utom mot Hoffvenius, äfven slagit ned på en af Conrad Ysenius under matematikern P. Fontelii præsidium författad afhandling: De principiis cognitionis, emedan han förnekat ideæ innatæ (teol. fak:s prot. 7 Maj 1663). Disputationen hvilar för öfrigt mer på Bacons än Cartesii filosofi.

anticartesianen, professorn i logik, Olaus Unonius kan hafva berott på motsatsen i åsikter.[1] Hoffvenius blef emellertid den, som gaf signalen till stridens utbrott genom sin disputation: Exercitationes artis medicinalis parvæ 1—2, 1662—63. Dess innehåll väckte uppseende. Teologiska fakultetens dekanus uppträdde med skarpa anmärkningar redan vid ventilationen,[2] och afhandlingen gaf de i Stockholm för rannsakning af Terseri kätterska arbeten inkallade biskoparna och teologerna anledning att öppet beklaga sig öfver förhållandena vid universitetet, hvaraf kanslern i sin ordning fann sig föranlåten att till de Upsalateologer, som i ofvannämnda rannsakning tagit del, Stigzelius och Odhelius, ställa några allvarsamma ord om vikten af enighet i filosofien. När universitetets rektor, teologen Edenius meddelade i konsistoriet hvad som passerat i Stockholm, upplyste Unonius tjänstvilligt, att i filosofiska fakulteten rådde ej någon oenighet i filosofien, utan om någon sådan funnes, vore det inom fysiken (naturvetenskapen), och denna hörde till medicinska fakulteten.[3] Hoffvenius, som fått den föreställningen, att det var teologiska fakulteten, som anklagat honom hos kanslern, råkade i anledning däraf vid ett senare tillfälle i ett häftigt ordbyte i konsistoriet med Stigzelius, som visar att denna fakultet blott bidade sin tid. När nämligen Rudbeck d. 9 Sept. 1663 där omtalat, att teologerna skulle hos kanslern angripit Hoffvenii disputation, men Lithman förnekat, att fakulteten framstält en dylik anklagelse, vände sig Hoffvenius häftigt till Stigzelius och sade sig vilja hoppas, att dennes fakultet sade honom i ögonen hvad den hade att anmärka och icke ginge bakom hans rygg. Härtill genmälde Stigzeliüs kallt: "Ja vi äre intet så rädde, vi göre väl så när det behöfves."

Att ryktet om de farliga nyheterna trängt ut i landet och väckt anstöt, synes bäst af det löjliga utfall mot den nya filosofien, som

---

[1] Välbekant är, huru Unonius, då den fruktade Stenius visade sig i auditoriets dörr, utbrast i de klassiska orden till sina åhörare: »Monoculus venit, auditores, fundite preces.» D. 11 Dec. 1656 besvärar Stenius sig i konsistoriet öfver något som passerat vid en disputation under Unonius; möjligen åsyftade han just detta Unonii utrop.

[2] Enligt uppgift af Stigzelius till kons. protokoll 9 Sept. 1663. Det är svårt att se hvad som i själfva disputationen så djupt misshagat teologerna, om ej möjligen, att den tycktes gifva prof på den innovatio et perversio communium principiorum et terminorum, hvaröfver teologerna brukade klaga. Respondenten Rothmans korollarium 4 var just af den sorten. Där hette det: »Medicina (ut ars nobilissima) ut et coeteræ artes absque logicæ vulgaris (artificialis dictæ) ope commodius addisci posse et citius quam per ejus vulgarem formam syllogisticam mihi videtur.»

[3] Kons. prot. 5 Aug. 1663.

den forne akademiadjunkten, numera lektorn i Linköping Andreas Ajalinus tillät sig i de afgångsbetyg till universitetet, som han tilldelade gymnasiets afgående lärjungar. I dem fanns nämligen följande tirad: "Utinam tamen non nimium obtinerent in vestra academia imperium atomi, pori, effluvia solis, ut cupidine novitatis abstraherent juvenes ab utili et antiquo philosophandi modo, quo reversi parentibus magis dolori, quam honori essent, dum aliud quam atomos etc. crepare sciunt." Ehuru, att döma af hvad jag redan anfört och af den följande tidens händelser, den hederlige skolmannens förtrytsamma angrepp på den nyare naturforskningen icke saknade anklang i konsistoriet, fick rektor, Schefferus, som ansåg utfallet bero på en "imbecillitas judicii" i uppdrag af konsistoriet att gifva Ajalinus en skrapa och fråga honom, hvem som "creperar atomos".[1]

Men prästeståndet tog nu också upp frågan, när 1664 års riksmöte samlats. Det förkastade ett inom medicinska fakulteten väckt förslag, att lektorerna i fysik tillika skulle vara läkare, just därför att de flesta läkare hyllade den cartesianska filosofien. Och till kanslern affärdade det en deputation, för att anhålla, att denne måtte afstyra, att ungdomen i Upsala finge "promiscue höra subtiliteter, ja kanske sådana som de intet förstå, såsom den philosophia Cartesiana, hvars auctores säga, att res fidei äro af den helige ande troligen annoterade, men icke res physicæ, chronologicæ etc., utan ad opinionem vulgi". Det vore omöjligt, hette det vidare, för en professor som vore Cartesian att läsa Aristoteles logik, hvilken dock vore oumbärlig för de teologiska studierna. Kanslern kände sig förtörnad öfver inblandningen, som var föga bättre än ett misstroendevotum mot hans sätt att vårda universitetets angelägenheter, och hans vrede urladdade sig i ett häftigt utfall mot en af medlemmarne, Upsalaprofessorn Olaus Unonius,[2] hvilken han (troligen på grund af meddelanden från Upsala) ansåg vara den egentlige anstiftaren af denna onödiga intervention, något som denne dock både vid detta tillfälle och sedermera såväl i konsistoriet som i bref till kanslern dyrt förnekade. I Upsala väckte underrättelsen om prästeståndets steg stor bestörtning och delvis harm öfver att präs-

[1] Kons. prot. 19 Dec. 1663.

[2] Såsom innehafvare af Hagby pastorat var Unonius, ehuru logices professor, utsedd af domkapitlet att jämte Odhelius representera det på riksdagen. Det akademiska konsistoriet hade ej varit för hans val (dess prot. 6 April, 11 Maj 1664). Huruvida Unonius själf önskat det (som Rudbeck påstår i bref till kanslern af 10 Maj R. ark.), är obevisadt, men synes troligt, liksom äfven att domkapitlet med flit utsett anticartesianen, för att begagna honom vid det tilltänkta angreppet inom prästeståndet.

teståndet icke förut meddelat sig med universitetet, innan det framträdde med så allvarsamma anklagelser. Stigzelius, som visserligen delade denna uppfattning af det olyckliga i ståndets förfarande, ansåg dock, att man borde för ungdomens skull taga sig för att annotera misstänkta saker i Cartesii filosofi, ty ehuruväl den kunde innehålla många sköna saker, så fanns i den likväl mycket, som hade med sig farliga konsekvenser. Härtill genmälde Olof Rudbeck något hånfullt, att äfven han fann prästerskapets process mäkta sällsam, isynnerhet som minsta parten läst Cartesii filosofi och vid akademien ej funnes någon student som förstod den.[1] Hans uttalande om prästerskapets obekantskap med Cartesii filosofi synes ej hafva saknat grund, då man sammanställer, dels att prästerskapets deputerade hos kanslern skola hafva inför honom vidgått, att ingen af dem läst de skrifter af Cartesius som de öfverklagade,[2] dels att teologiska fakulteten först d. 6 Dec. 1664 beslöt att inköpa Cartesii arbeten.[3]

Striden om den nya filosofien var härmed förflyttad till själfva universitetet, och dess motståndare gingo nu anfallsvis till väga om hösten 1664. Under præsidium af professorn i grekiska, Martinus Brunnerus, som själf var stark motståndare till Cartesianismen[4] och två år senare trädde in i den teologiska fakulteten, utgaf Daniel Tilaeus en gradualdisputation: "Exercitatio academica ad loca nonnulla ocurrentia in clave philosophiæ naturalis Johannis Tattinghofii", i hvilken författaren med illa dold häftighet angrep åtskilliga af Cartesii satser och särskildt tog i upptuktelse hans sats om tviflets berättigande, hvilken rent af förklarades vara en gudlös tanke. Stigzelius hade i bifogad lyckönskan till författaren uttalat sin tillfredsställelse öfver dennes kritik af några filosofers nyuppfunna dogmer. Afhandlingen var, ehuru tillhörande filosofiska fakultetens

[1] Se kons. prot. 19 Okt. 1664 (i hvilket finns infördt ett utdrag ur prästeståndets protokoll för 5 Aug.) och Unonii bref till kanslern 28 Okt. R. ark. Jfr Anjou: Svenska kyrkans hist. ifrån 1593, s. 393.

[2] Enligt kanslerns uppgift i konsistoriet 30 Aug. 1665.

[3] D. 17 Maj 1665 fann dock fakulteten rådligare, att universitetsbiblioteket köpte arbetena dels för kostnadens skull, dels för att öfriga skrifter i den vägen borde där vara samlade.

[4] Teologen H. Schütz, hvars bekantskap vi längre fram få göra, anför i sina Annotationes in theologian positivam Königii, hållna 1692 (Ups. Bibl. D. 404) följande uttryck af Brunnerus: »Absit ut statuamus spiritum sanctum false docere, absit ab hac ecclesia, absit ab hac universitate.» Jag vill dock tillägga, att Brunnerus uttrycker sig rätt fogligt i den lyckönskan han vidfogar Tilacei disputation. Där heter det, att det är af vikt, att de nya åsikterna undersökas; blifva de vederlagda, så skall det visa sig, att allvarliga mäns misstankar och klagomål icke saknat grund.

område, mot allt bruk på förhand delgifven den teologiska, som uttryckte sin stora belåtenhet med densamma, men fann försiktigheten fordra, att man sökte hela den filosofiska fakultetens approbation.[1] Hoffvenius, då universitetets rektor, såg i disputationen ett mot sig personligen riktadt angrepp, framkalladt af hans egen föregående afhandling och förklarade därför i konsistoriet, att han å sin sida förbehölle sig och sina lärjungar rättigheten att tala och skrifva i motsatt riktning, utan att därför anses som några turbatores academiæ. Konsistoriet hade intet att invända häremot, förutsatt att sådant skedde lugnt och fridsamt, emedan ju en hvar borde hafva rätt att fritt uttala sin öfvertygelse.[2] Det skulle dock snart visa sig, att denna rättighet ingalunda var i allas ögon en så gifven sak.

När nämligen Hoffvenius ej långt därefter (d. 3 Dec.) ville ventilera tredje delen af sina Exercitationes,[3] mötte han ett oväntadt hinder däri, att både den teologiska och den filosofiska fakulteten framträdde med invändningar mot ventilerandet, därest disputationen icke först omarbetades. Teologerna stötte sig isynnerhet vid, att afhandlingen icke tydligt häfdade läran om människosjälens fortplantning från föräldrar till barn (den s. k. traducianismen) i motsats till katolikernas, äfven af Cartesius omfattade lära, att hon omedelbart skapades af Gud, samt att framställningen af materiens väsen förde konsekvent till kalvinismens sats, att Kristi lekamen icke vore i nattvarden närvarande. De togo ock illa vid sig, att Hoffvenius om en afliden professor i Holland begagnat uttrycket "ὁ πάνυ ἐν ἁγίοις J. A. van der Linde". En dylik kanonisering af en kalvinist fann man anstötlig, och det så mycket mera som evangeliska doktorer visserligen ej torde hafva att påräkna ett dylikt erkännande från den kalvinistiska sektens sida. Men mest af allt var man förgrymmad öfver, att respondenten, den sedan så ryktbare Urban Hjärne, vågat tillägga några dristiga korollarier, hvari Cartesii satser om rummets oändlighet och materiens oändliga delbarhet godkändes, detta dock visligen utan att Cartesii förhatade namn anfördes. Det var också mot korollarierna ensamt, men uttryckligen icke mot själfva afhandlingen som den filosofiska fakulteten hade riktat sina anmärkningar. Saken drogs för konsistorium, där den dock icke företogs

[1] Teol. fak:s prot. 11 Okt. 1664.

[2] Kons. prot. 16 Nov. 1664.

[3] Genom ett besynnerligt misstag, som går igen i alla teckningar af denna strid, har man hittills trott, att Hoffvenii nedan omnämda παρέκβασις varit den förbjudna afhandlingen. Källorna visa dock oförtydbart, att denna παρέκβασις var Hoffvenii förklaring öfver anmärkningarna mot tredje delen af hans exercitationes, hvilken just är den förbjudna och aldrig ventilerade afhandlingen.

till behandling förr än efter nära tre månaders förlopp den 21 Mars 1665. Teologerna upprepade sina förut omtalta anmärkningar, men Hjärnes korollarier tycktes nu hafva isynnerhet uppretat dem, därför att den luterska läran om nattvarden syntes vara i dem indirekt angripen. Det var vid detta tillfälle, som Hoffvenius fällde sitt med rätta uppmärksammade yttrande, att denna dogm måste uppfattas mystice, icke philosophice, och att ingen ådagalagt detta bättre än Stigzelius själf i sin sista predikan, då han sagt, att Kristi lekamens och blods närvaro fatta vi med tron, ehuru vi icke kunna utgrunda sättet, men, tillade Hoffvenius, "aliud est scire, aliud credere, aliud fides, aliud scientia, vi böra intet confundera theologica cum philosophicis". Han begärde till sist, att teologiska fakulteten ville skriftligen affatta sina anmärkningar, så att han kunde på dem ingå i svaromål. Hans häftigare kollega Olof Rudbeck kunde dock icke bemästra sin harm öfver det sätt, hvarpå hans medbroder behandlats, utan gaf luft åt sina känslor i följande kraftiga filippik, som träffade rakt i frågans kärna och äfven fick stå ovederlagd i protokollet. "På det sättet en fakultet blifver handterad eller en professor, må ingen ärlig karl skrifva publico till nytta, och jag vore galen, om jag det gjorde, ty jag erkänner ingen att censera mitt arbete, förr än han visar sig i de saker som naturen angår mera kunnig än jag; och så länge jag både af Majestate samt utomlands erkännes något förstå in physicis, så länge tager jag ingen professorem eller facultatem till min censorem däruti. Hvad det anbelangar, att disputatio säges af theologis vara förargelig skrifven, så är bibeln, som allmänt i verlden läses, mångom förargeligare, men bör intet förkastas likväl. Corollaria anbelangande så kan vår religion (om en skulle så obetänkt mena) snarare defenderas genom Cartesii principia, ty han säger materiam esse indefinite extensam, det bättre kan sägas de corpore Christi, än det scholastici säga, att hon är quanta, hvilket redan är determinatum. Hvad de propagatione anima anlangar, så kommer intet medico till att tala ett ord de anima, nam medici finis non est curare animam sed corpus."[1]

Teologiska faculteten hade sina anmärkningar färdiga d. 5 April[2] och aflämnade dem samma dag i konsistoriet, då äfven filosofiska fakulteten framlade sina. På de senare vägrade Hoffvenius svara, han hade aldrig utlofvat något dylikt (protokollet ger honom

[1] Kons. prot. 21 Mars 1665.

[2] Af teologiska fakultetens protokoll för denna dag synes, att den då äfven haft före frågan, om man ej skulle begagna tillfället, för att i konsistoriet genomdrifva, att ingen disputation rörande fysiken skulle få utgifvas utan censur af filosofiska fakulteten.

däruti rätt), och som de mest voro riktade mot hans två äldre för längesedan ventilerade afhandlingar, såg han i fakultetens uppträdande en libido dominandi. De teologiska och juridiska fakulteternas medlemmar dekreterade visserligen genom omröstning, från hvilken den medicinska och filosofiska såsom parter afhöllo sig, att Hoffvenius skulle mottaga dem, men han vägrade lika fullt att göra det, på sin höjd kunde han beröra filosofernas anmärkningar i sitt svar till teologerna. I den andra fråga, som uppstod, nämligen om han skulle få ventilera sin afhandling, innan han afgifvit detta svar, var konsistoriets majoritet honom gunstig. Det beslöt med tio röster mot två,[1] att det skulle få ske, blott det anstötliga uttrycket om van der Linde och korollarierna borttoges. Men Hoffvenius som väl tyckte, att han ändå misshandlats tillräckligt, förklarade nu sin afsikt vara att hålla inne med hela afhandlingen, då han fann det föreslagna villkoret träda hans fakultets ära för nära. Och Rudbeck, som alldeles delade hans åsikt, utbrast förtörnad: "Om en fakultet skall låta således censera sig af den andra, vore bäst, att akademien finge pojkar till professores, och vi lära se, huru akademien efter denna dag genom sådana lärer uppkomma. Jag råder hälldre Hoffvenium att sönderrifva disputationen eller honom uppbränna och aldrig skrifva något, än så låta ord från ord sig scholiera."

Hoffvenius gjorde sig icke någon brådska med att utarbeta den utlofvade förklaringen, åt hvilken han gaf titeln: "παρέκβασις de modo considerandi medico", och när det väl skett, lät han kanslern först få del såväl af densamma, som af teologernas första, ej för offentligheten afsedda och därför något hastigt hopkomna anmärkningar mot hans afhandling. I själfva verket förgingo åtta månader, innan teologerna den 10 Dec. fingo se parekbasis, ity att kanslern bortslarfvade exemplaret, så att Hoffvenius måste skrifva ett nytt.[2] I förargelsen passade teologerna på att vid kanslerns besök i Augusti 1665 draga stridsfrågan inför honom. Striden fördes hufvudsakligen mellan Stigzelius å ena och medicinska fakulteten å andra sidan, och de gamla skälen upprepades å ömse sidor, men intrycket blir, att läkarne lågo öfver debatten.[3] Kanslern sökte med hofsamhet

[1] Dessa två voro Brunnerus och Sidenius. Alla fyra teologerna hörde till majoriteten.

[2] Kons. prot. 31 Maj 1665; Teol. Fak. prot. 25 Maj, 26 Aug., 15 Nov. och 10 December. Det är nog det af De la Gardie bortslarfvade exemplaret af Parekbasis, som Upsala Bibliotek äger under D. 400, ty De la Gardies åtryckta sigill visar att det hört till hans samlingar, och exemplaret ser ut som renskrift med några marginalanteckningar af Hoffvenii hand.

[3] På det utnötta argumentet att den nya filosofien ej använde den gamla logiken svarade Hoffvenius bitande, att en Medicus icke behöfde den, när han kurerade en sjuk, ty det skedde ej per formam syllogisticam.

och verklig skicklighet medla mellan parterna, han förmanade att å ena sidan icke komma med oroväckande nyheter, att å den andra icke göra sakerna större än de i verkligheten voro. Ganska fint erinrade han Stigzelius om de ord med hvilka denne i flydda tider försvarat sig, då han af kanslern Johan Skytte, Ramismens gynnare, antastats för sina filosofiska åsiker: "aliquid tribuo Ramo, aliquid Aristoteli, aliquid etiam mihi vindico". Men å ingendera sidan var man i detta ögonblick särdeles benägen att lyssna till några fridens ord, isynnerhet hade Rudbeck och Hoffvenius, som naturligt var, svårt att finna sig i denna förnyade inkvisition inför själfva kanslern. Den förre anhöll att till trygghet mot elaka uttydningar få besked om, hvilken auktor han skulle föreläsa, i så fall kunde han känna sig fri från sin ed, som ålade honom att arbeta efter bästa samvete och med de gåfvor Gud honom gifvit. Hoffvenius förklarade, att han ansåge bäst att icke längre utgifva något, hälst skulle han se, om han kunde skiljas från universitetet. Dessa utbrott af rättmätig harm bemötte kanslern lika vänligt som lugnt, förehållande dem att icke gå från den ena ytterligheten till den andra.[1] Härmed var denna föga uppbyggliga tvist i det närmaste utagerad. Visserligen utspanns den i form af motskrifter växlade mellan Hoffvenius och den teologiska fakulteten i ytterligare tvänne år, men ehuru den senare en gång beslöt, att ej vidare inlåta sig i något utförligare svar, utan att då motståndaren befunnes vara pertinax in sua sententia, anmäla honom för prokanslern, ja, draga honom in för klerus, så stannade det dock vid blotta hotelsen.[2]

De nya åsikterna voro dock ännu ej därmed nedtystade. Tvärtom erfor teologiska fakulteten till sin stora harm, att Rudbeck själf nu trädde inför skranket till deras försvar och med öppet visir. Han hade år 1668 färdig till ventilering en afhandling: De principiis rerum naturalium, i hvilken han, utan att nämna Cartesii namn, utvecklade dennes åsikter och, hvad värre var, lika mycket sysslade med filosofiska som med naturvetenskapliga spörsmål. Företalet innehöll ett dräpande kvickt, men onödigt hånfullt utfall mot hans motståndare.[3] Teologiska fakulteten öfverlade hvad som var att

[1] Kons. prot. 28 och 30 Aug. 1665.

[2] Teol. fak.:s prot. 1666—68, särskildt 4 Okt. 1667.

[3] Jfr dessa Rudbecks ord: »Summa mihi semper fuit votorum ad aliqualem rerum theologicarum pervenire notitiam, quod tamen ob mentis caliginem et intellectus coecitatem me alia ratione assequi non posse video, nisi ea ut animum primum in philosophiæ campum tamquam emporium demittere, ibi pharmaca huic morbo debellando apta comparare et tandem per gradus . . . ad summi demum et perfectissimi Entis cognitionem devenire coner.»

göra, men den har tydligen fruktat att med en så fruktansvärd motståndare, som kunde påräkna kanslerns säkra stöd, inleda en dylik process, som nyss utspelats med Hoffvenius, ty dess beslut blef, att dekanus skulle under själfva disputationsakten träda upp och för præses framlägga fakultetens anmärkningar.[1] Otvifvelaktigt bidrog denna tilldragelse ytterligare att på sommarens riksdag stegra prästerskapets motvilja mot regeringens förslag, att biskopar och domkapitel skulle vid gymnasielärares tillsättning inhämta universitetets mening. Det vägrade lyssna till ett dylikt förslag, alldenstund man för den nya filosofiens skull ej kunde lita på dem som kommo från universitetet. Underrättelse om detta prästernas uttalande väckte åter i universitetskretsarne förstämning och delvis bitterhet. Konsistoriet aflät d. 1 Sept. 1668 en skrifvelse till kanslern, hvari det försvarade sig mot beskyllningen för Cartesianism med att å sin sida påstå, att liksom denna lära aldrig varit föremål för offentlig undervisning, så hade den ej häller gripit ikring sig, sedan kanslern för tre år sedan afställde dess missbruk. Det åberopade ock universitetets rätt att enligt 1595 års privilegier hafva sitt ord med i laget vid skolläraretillsättningar, härvid förglömmande, att Gustaf Adolfs privilegier uteslutit detta stadgande. Till sist yrkades ganska frimodigt och djärft, "att akademien icke måtte episcoporum eller presterskapets censur underkastas vidare, än som konstitutionerna innehålla". Fyra professorer med Stigzelius i spetsen[2] hade dock ej kunnat instämma i detta yttrande, utan aflätо till kanslern en särskild skrifvelse, hvari de, med uteslutande af de andras släng åt prästerskapet, ansågo sig böra uttala, att ehuru det visserligen nu tillginge varsammare än förr, ägde man ej därför hängifva sig åt den föreställningen, att allt vore väl beställdt vid universitetet, såsom man godt kunde se af talet bland ungdomen och skriftväxlingen mellan teologiska fakulteten och Hoffvenius. Med tydlig hänsyftning på Rudbeck sade de, att änskönt "någon professor torde inbilla sig, att han ensam bättre förstår allt det som till hans profession hörer, än andra hans kolleger och andra litterati i landet", vore det dock rådligast att iakttaga konstitutionernas föreskrift i 19:de kapitlet, att rektor och dekaner skola öfvervaka, att intet proponeras som icke på konsistoriets framställning förut af K. Maj:t gillats. Det vore på den grund bäst, att man ålade medici att utarbeta en physica, som sedan skulle af lärda män och öfverheten granskas

[1] Teol. fak.:s prot. 22 Juni 1668.

[2] De andra tre voro teologen M. Brunnerus, matematikern P. Fontelius, som följande år fick Gefle pastorat, och C. Arrhenius, Rudbecks personliga fiende, men säkerligen utan intresse för saken i öfrigt.

man borde ej tillåta, att de principia, som hade sin grund i naturen och ägde så många seklers häfd för sig, onödigt turberades. Olof Rudbeck fann själf för godt att några dagar senare försvara sin sak för kanslern.[1] Han ansåg det vara uppenbart, att prästerskapets attack åsyftat honom, och han beklagade sig öfver, att motståndarne icke anklagat honom i den ordning konstitutionerna föreskrefvo. Cartesii system hade han aldrig vare sig offentligen eller enskildt föredragit, och som kanslern visste delade han ej alla dennes åsikter. Skulle det fortgå så här, hvarken ville eller tordes han offentliggöra något, och dock hade han genom Guds nåd uppvisat mycket, som förr varit världen obekant och hvaröfver de lärdas dom utfallit gynnsamt, och han skulle hafva mera att visa. Befunnes det nu lämpligare, att han skulle följa en viss af K. Maj:t bestämd auktor, vare sig dennes åsikter vore sanna eller icke, så skulle han däri finna sig. Sin konungs befallning vore han färdig att lyda i allt utom hvad som rörde Gud och religionen, och kunskapen om de naturliga tingen hade föga med salighetens kunskap att göra. — Härmed afslöts för ögonblicket den bittra striden om Cartesianska filosofien för att aderton år senare uppflamma igen med fördubblad våldsamhet. Ingen anade nu, att den, som då skulle träda i första ledet för att afvärja teologernas anfall, var just den tjugutvåårige yngling, hvars första litterära lärospån vid denna tid såg dagen, men då, ehuru det visserligen icke undgick teologernas uppmärksamhet, dock icke ansågs förtjänt af ett allvarsammare inskridande.[2] Innan elfva år förgått, satt denne yngling i konsistoriet som professor i matematik. Hans namn var Johan Bilberg.

Den söndring inom konsistoriet, som af dessa oupphörliga gräl framkallades och närdes, har helt naturligt återverkat på universitetets inre förhållanden i allmänhet och särskildt på konsistoriets förmåga att upprätthålla disciplinen bland ungdomen. Föredömet ofvanifrån var ju lockande, och tidens oroliga och våldsamma ungdom behöfde blott en ytterligare uppmuntran genom slappheten hos de styrande, för att låta det komma till tygellösa utbrott. En teckning af ett dylikt vid denna tid gifver en god tidsbild icke blott af ungdomens självsvåld, utan ock af myndigheternas, såväl kanslerns, som konsistoriets osjälfständighet och vacklande hållning.

Vi minnas från ofvan, huru Ravii olyckliga uppträdande som rektor om våren 1663 gjutit olja på elden. Hvad som då inträffade

[1] 7 Sept. 1668 (Bref af O. R. n. 19).

[2] Teologiska fakulteten fann sig af åtskilliga orsaker hindrad att gå upp och admonera Wästgöten Johan Bilberg som skulle disputera under Ljung (om Philosophicorum thematum trias). Teol. fak:s. prot. 27 Aug. 1668.

var dock blott ett förspel till höstens oro. Konsistoriet hade d. 18 Nov., på grund af svåra excesser, dömt tvänne bröder Julinus till s. k. tyst relegation för ett år och valt denna milda strafform i den välvilliga afsikten att ej allt för mycket skada ynglingarnes framtid. Men dessa tolkade mildheten som flathet och rädsla och önskade visa, att om de afträdde från skådeplatsen, så skulle det ingalunda ske i tysthet och som besegrade. De inbjödo 50 till 60 kamrater till ett stort dryckeslag, hvarpå den välplägade skaran, till häst och i en fackelbelyst procession, under många timmar drog genom gatorna, allt under ett förfärligt skjutande, tills den omsider eskorterade de dömda ut ur staden. Det förskräckta konsistoriet beslöt d. 26 att vidtaga utomordentliga kraftåtgärder, akademivakten förstärktes till 14 man, en reservtrupp organiserades af akademiens humlegårdsdrängar, timmerkarlar m. fl., och 30 bardisaner samt 10 musköter jämte stålhattar och bröstvär anskaffades. I bjärt kontrast till denna mobilisering af stridskrafterna stod det jämmerliga bref, som konsistoriet följande dag aflät till kanslern, hvari det ordade om faran för ett upplopp, som deras "svaga makt" ej torde kunna motstå, och begärde med snaraste ett kraftigt understöd. Att deras farhågor icke voro så alldeles ogrundade framgår däraf, att själfve Rudbeck två dagar senare anhöll hos kanslern, att landshöfdingen måtte få nödiga order, samt att vakten skulle äga att, därest den våldsamt anfölles, försvara sig medelst eldgifning.[1] Detta verkade. Landshöfding Claes Rålamb sände genast 30 ryttare till Upsala och lät slå offentligen efter Julinarne, som ock snart häktades, hvarpå han jämte Sten Bjelke på regeringens befallning drog till Upsala, för att anställa rannsakning. Här möttes de dock, som de till kanslern inrapporterade, af en sådan genvördighet och insolens, att den äfven i deras egen närvaro gaf sig luft och att endast ryttarkommenderingen gjort det möjligt för dem att fullgöra sitt uppdrag. De tillstyrkte därför förståndigt nog kanslern att icke låta på förhand förmärka någon benägenhet för skonsamhet, ty om något skulle uträttas, måste det som med kraft begynts, äfven med kraft utföras. De kände tydligen sin ämbetsbroders svaghet, och varningen blef äfven förspild. Ty kanslern, som först tagit på sig en bister uppsyn och förmanat konsistoriet att icke visa, att det fruktade vidare oväsen, emedan sådant ej litet stärkte ungdomen, "som dessförutan benägen vore till allehanda fåfänga opinioner om sig" var sedan nog svag att själf d. 8 Febr. 1664 föreslå konsistoriet, att det på grund af den böneskrift, som Julinernas åldrige fader, kyrkoherden i Nyköping, inlagt för sina söner,

[1] Rudbeck till kanslern 28 Nov. 1663 (Bref af O. R. s. 30).

skulle ålägga dem något lindrigare straff än den perpetuella relegation, som satts i fråga. Desse sluppo ock, trots den ytterliga fräckhet de lade i dagen,[1] ifrån med penningböter, under det några andra dömdes till kortare eller längre relegation.

En dylik illa anbragt mildhet bar sin naturliga frukt. När konsistoriet året därpå (i Nov. 1665) låtit trycka vaktordningen samt ett utdrag ur konstitutionerna om studenternas skyldigheter och därjämte vidtagit någon inskränkning i adelns rätt att bära värjor, hvilket sista ej alldeles behagade kanslern,[2] kom det åter till våldsamma uppträden. Man ansåg tydligen studentfriheten stå i fara. Konsistoriet visade den fegheten att endast i hemlighet gifva kanslern del däraf, hvarpå, efter att denne meddelat sig med regeringen, denna beslöt ånyo sända Rålamb och Bjelke till Upsala. Innan desse hunnit gifva sig af, kom det i Upsala till ett nytt stort tumult, vare sig studenterna fått nys om deras uppdrag eller retats genom ett olyckligt tal af rektor P. Rudbeckius. Utanför hans gård samlades en natt en stor skara mest maskerade studenter,[3] som först förde ett svårt oväsen och slutligen kastade hans gårdsport ned på den frusna åns is. Konsistoriets mod var nu så sjunket, att det af fruktan för att öka studenternas förbittring alldeles underlät på en tid att underrätta kanslern om detta senare uppträde, och när det skedde lät förstå, att det önskade fritagas från att döma i denna process, emedan det skulle därigenom ådraga sig allmänt hat och förtal, i det man skulle säga, att den som vore part i målet äfven uppträdt som domare.[4] Regeringen tog i med kraft, de brottslige häktades och sattes in på Upsala slott, där de fingo sitta i flera månader. Sedan sålunda en hälsosam skräck tycktes böra vara injagad, förfor den med mildhet, och efter att de brottslige inkommit med nådeansökan, blefvo alla pardonerade.[5] Konsistoriet hade dock härunder fått tillfälle att än starkare yppa sin svaghet. Förfarandet ger ej hög tanke om dess självrespekt och förmåga att fatta sin plikt. Studenterna hade nämligen på

[1] Den äldre broden Julinus sände, innan han häktades, sina kamrater ett bref, ämnadt att framläggas för konsistorium, däri det bland annat hette: »Håller ihop som karar, att de må intet få kål på Er i konsistorio. Skyller altsammans på mig.»

[2] Han skref till konsistoriet d. 8 Nov.: »Det hade varit väl, att man icke adelen hade betagit alldeles att bruka svärd lofligen.»

[3] Bland dessa i ansiktet sotade studenter, som aflagt ed på en påk att icke förråda hvarandra, var den sedan så ryktbare Henrik Schütz, P. Rudbeckii blifvande kollega och allt studentoväsens hätske förföljare.

[4] Kons. prot. 14 Febr. 1666.

[5] K. Maj:ts bref 27 Mars 1666.

anslagstaflan uppslagit ett fräckt paskill mot professorerna,[1] men när kommunitisterna d. 16 Febr. inkallades för konsistoriet, fingo de där höra det svaga talet, att ett dylikt tilltag vore så mycket oförsvarligare, som just professorerna sökt nedtysta och till det bästa förklara det passerade oväsendet och alls icke haft någon del i den utomordentliga rannsakning, som sedan kommit till stånd. Och det var icke nog härmed. Konsistoriet sammanträdde äfven (d. 13 Mars) till öfverläggning om den frågan, huru man skulle få de på slottet fängslade studenterna frigifna. Förfarandet inger icke höga tankar om konsistoriets förmåga och sätt att fatta sina plikter och, liksom det vittnar om ringa självfrespekt, var det icke ägnadt att ingifva ungdomen synnerlig aktning för sina förmän.

Lugnet räckte ej häller längre än ett år. I följande distingsmarknad (1667) skedde åter en stormig grassation, hvars ledare voro just de personer, som regeringen föregående år benådat. Konsistoriet tog nu mod till sig och dömde d. 6 Februari de fyra förnämste deltagarne till relegation för alltid från universitetet, öfrige till kortare sådan eller mindre straff. Men regeringens tålamod var uttömdt, och den ansåg riktigt, att mildheten blott förhärdat sinnena, hvarför den d. 13 Febr. befallte att domen skulle skärpas till lifsstraff för de förnämste missdådarne och så undan för undan; härjämte inlades en militärstyrka på en löjtnant och 36 knektar i staden. Konsistoriet skyndade att d. 16 Febr. upphäfva sin förra dom och dömde fyra studenter till döden, öfriga till perpetuell eller temporär relegation.[2] Domen syntes dock vid närmare eftersinnande så sträng, att regeringen själf något senare, d. 14 Mars, medgaf, att dödsstraffet utbyttes mot ständig relegation och tre års förvisning ur riket. Emellertid måtte den verkat, ty rektorsprogrammen i Juni och December förmäla, att allt sedan varit lugnt. Det senare, utfärdadt af Jonas Fornelius, var dock ej ägnadt att stärka de akademiska fädernas myndighet,[3] men det bör tilläggas, att denne pro-

---

[1] Anslaget, intaget i kons. protokollet för 16 Febr. 1666, kan förtjäna att återgifvas: »Neminem tam stolidum et vesanum puto, ut secundum professorum intimationes audiat lectiones publicas, antequam nobis satisfecerint, quocunque possunt modo, famæ nostræ et ideo vitæ quoque insidiatores et academiæ totiusque regni proditores. Valete.»

[2] När brefvet till kanslern om domen upplästes i ett kyrkokonsistorium d. 19 Febr. 1667, där endast sex voro närvarande, klagades det, att så många afsiktligt undandrogo sig att taga del i en så viktig och »hatelig» sak och »därigenom sökte applausum af juventute», ord som säkerligen syftade ej minst på den frånvarande Olof Rudbeck.

[3] Fornelius begynner: »Deo laus. Sine mulcta, sine carcere fuit hic rectoratus» och fortsätter därpå med att säga, att bättre än dylik hårdhet

fessor var en besynnerlig man, som tydligen älskade att skrifva uppseväckande saker i sina offentliga tillkännagifvanden.

Upprätthållandet af disciplinen försvårades i icke ringa grad genom den undantagsställning som den adliga ungdomen intog. Denna hade sin naturliga förklaring i den öfvermäktiga ställning, som frälseståndet då för tiden åtnjöt både i socialt och politiskt hänseende. Det kunde ej blott för de enskilde professorerna som sådana, utan för universitetet i sin helhet medföra de allvarsammaste olägenheter, om man råkade i konflikt med representanter för adeln, än mer om man uppväckte dess ståndskänsla, och detta måste gälla starkare än någonsin på en tid, då en högadlig regering satt vid statens roder. "Man måste väl akta sig för de höge herrars afund", yttrade Rudbeck en gång i konsistoriet, och flere uttalade samma tanke;[1] sanningen häraf fick universitetet vid talrika tillfällen erfara, och vi skola ej sakna exempel därpå i det följande. Slutligen var det, som jag redan erinrat, ur ekonomisk synpunkt ganska viktigt att ej stöta sig med adeln och minska tillströmningen af dess barn till universitetet. Det var därför man drog sig inom konsistoriet för att med erforderlig stränghet behandla de adliga studenterna, men detta återverkade helt naturligt på försöken att upprätthålla ordningen i öfrigt bland de talrikare ofrälse elementen. Man behöfver icke häller allt för strängt tadla konsistoriet för dess försiktighet, när man ser regeringen själf med stor varsamhet beröra allt, som gick ut på en tuktan af adelns barn, ja ibland alldeles undvika att uttala sig. Och kanslern föregick sitt konsistorium med godt exempel, ty när detta d. 28 Mars 1668 klagade öfver, att dess vakt befann sig i verklig lifsfara, emedan de angripande begagnade värjor, mordpikar och skarpladdade pistoler,[2] utverkade han visserligen af regeringen tillåtelse för Upsalavakten att bruka sina vapen under samma villkor som gällde för Stockholms beridna nattvakt, men till meddelandet af detta kungabref fogade han (d. 4 April) ett försiktigt tillägg, att denna vaktens rätt mer var ämnad till skräck, än att användas, hvarför vakten borde taga sig väl i akt.

Det var emellertid ingalunda alltid behagligt att hafva att göra med dessa ynglingar, som voro fullt medvetna om sina företrädesrättigheter. Styrkan af deras samhällsställning målar sig väl i

---

vore att vädja till studenternas hederskänsla samt slutar: »Tædia nonnulla devoravi, sed ille mirificus dominorum studiosorum erga me amor, favor et obsequium compensarunt.»

[1] Kons. prot. 22 Maj 1667.

[2] Adeln hade en vapenöfvad ledare i fäktmästarbiträdet Johan Grubb, själf sedan fäktmästare.

konstitutionernas föreskrift, att högadelns söner skulle i processioner gå närmast efter rektor och före alla professorerna, men äfven härmed voro de förre ej alltid nöjda, utan sökte tränga sig framför rektor. Öfver ungdomens bråk och oanständiga oskick i kyrkan, hvaraf församlingens andakt i hög grad störde, klagas oupphörligt och här gingo adelns barn i spetsen. Och i gatutumulten togo de unga ädlingarne en verksam del med sina betjäntföljen, ofta gående löst med svärd och pistoler på den akademiska vakten, som härvid kände sig illa till mods i medvetande om faran att skada dylika motståndare. Kansler och konsistorium sågo ingen bättre utväg än att först och främst taga de unga stridshjältarnes betjänter för hufvudet och på dem vältra skulden,[1] men därnäst, och väl icke alltid utan skäl, gjorde de informatorerna ansvarige, ehuru dessa i de flesta fall voro lika, om ej mer, vanmäktige gent emot sina oregerliga lärjungar, af hvilkas familjer de voro för sin utkomst beroende. Oförskämdheten hos dessa adliga lärjungar kunde stundom gå oerhördt långt. Så finner man, att en ung Karl Sparre d. 12 Febr. 1668 adresserar ett bref till konsistoriet, hvari han "ej mindre af egen indignation, än på sin faders befallning" fordrar att få veta, hvilka af professorerna berättat, att han sutit och druckit med skomakare och andra kanaljer, ty sådant ginge honom högt till sinnes, efter det stred såväl mot hans inklination, som hans ära och härkomst. Konsistoriet svarade, att som detta ej sagts till hans accusation, utan interlocutorie och därför icke tagits till protokollet, ansåge det icke sig pliktigt att angifva någon sagesman.

Olof Rudbecks maktställning och inflytande vid universitetet hade undergått en stor förändring under de gångna åren. De strider jag förut tecknat hafva tillräckligt antydt, att så var fallet. Egentligen sträckte sig hans suveräna styrelse, då allt till en början gärna böjde sig, ej öfver hans rektoratsperiod eller året 1662, och redan mot dess slut förspordes en stark dissonans, då kommunitetsfrågan löstes genom maktspråk af honom och kanslern. I full besittning af den senares förtroende fortfor han äfven efteråt att rätt godtyckligt sköta viktiga universitetsfrågor, särskildt de ekonomiska, alldeles efter sitt hufvud. Kuratorsvärdigheten gaf honom ju också härtill ett slags berättigande, men det var icke saken blott, utan äfven sättet som retade medbröderna, ty han visade ej ringa hänsynslöshet i sitt uppträdande. Så växte missnöjet, och vi hafva sett, huru motståndarne läto honom erfara sin ovilja på ett kännbart sätt, då

[1] Det är nästan osmakligt att se Brunnerus i rektorsprogram d. 5 Dec. 1666 varna informatorerna att hålla adelns betjänter i styr, »ne forte quod illi bacchantes designant, errore famæ studioso juventuti imputetur».

striden om den vetenskapliga undervisningens och forskningens frihet utkämpades. Och splitet skulle blifva ännu hetsigare och djupare, då de ömtåliga ekonomiska frågorna, för hvilkas intrasslande man icke utan skäl lade hufvudskulden på hans egenmyndiga förfarande, trädde i förgrunden.

Innan jag öfvergår till dessa, vill jag dock vidröra den personliga fejd, som han förde med e. ordinarie professorn Håkan Fegræus. Själfva saken är obetydlig, men i all sin litenhet målar den tidens art och återspeglar underligheten, för att ej stundom säga futtigheten i de handlande personernas uppträdande. Håkan Andersson Fegræus, som först studerat i Upsala och sedan disputerat i Giessen, hade af regeringen utnämts till e. ordinarie juris professor d. 14 Aug. 1667. Utnämningen tyckes hafva varit en öfverraskning för Olof Rudbeck, som året förut lyckats hos kanslern utverka juris adjunkturen åt sin svåger Karl Lundius och väl hoppats, att denna professorstitel sedan skulle komma just denne till del. Från början rådde därför spänning mellan honom och Fegræus, som å den senares sida skall enligt Rudbecks uppgift slutligen hafva gått därhän, att han gick med pistoler på sig, hvilka han brukade framvisa och låta förstå, för hvem de voro ämnade. Hvad häri kan hafva varit sant, står nu ej att bevisa. Men en besynnerlig man har Fegræus varit, som man kan se däraf, att han på sin installationsdag d. 6 Nov. 1667 lät två trumpetare rida ikring i staden och under salut utblåsa den viktiga tilldragelsen. Det förargelseväckande i tillställningen stegrades däraf, att dåvarande rektor Jonas Fornelius, en man af likartad kaliber efter hvad det vill synas, tillåtit sig i sitt installationsprogram det grofva skämtet att tala om domarnes vinningslystnad.[1] Rudbeck inrapporterade följande dag saken till kanslern, som i svaret uttryckte sin stora harm öfver detta vanvördiga spektakel;[2] till något efterspel förde detta likväl icke för ögonblicket. Men följande vår kom det slutligen till Fegræi öron genom riksrådet P. Sparre, att Verelius och Rudbeck skulle hos kanslern beskyllt honom att hafva gått med pistoler i fickorna och fällt hotelser mot Rudbecks lif, och han riktade då mot dem en öppen anklagelse för utspridande af osant förtal. Stigzelius gjorde då som rektor ett försök att få saken i godo bilagd, och enligt hans påstående hade allt gått väl i början, i det Rudbeck och Verelius

[1] Fornelius hade gått ända därhän att skrifva: »Horum [judicum] turba cum invaluit, sursum deorsum omnia vertunt, ipsum suum principem venalem habent.

[2] Rudbeck till kanslern d. 7 Nov. (original) och dennes svar 27 Nov. (concept) R. ark.

förklarat, att de för sin del aldrig utkastat några beskyllningar, utan endast för kanslern berättat, att de hört att ett dylikt rykte ginge, hvarmed Fegræus förklarat sig tillfredsställd och blott begärt att få en attest på saken. Men det var hvarken kanslerns eller Rudbecks mening att låta honom slippa för så godt pris. Den 11 Maj 1668 affärdade den förre på Rudbecks instigation ett skarpt bref till konsistoriet, hvari han suspenderade Fegræus från ämbetet och begärde, att saken skulle judicialiter upptagas, hvilket ock skedde. Hvad därunder passerade eller kom i dagen är obekant, då handlingarna i saken förseglades och synas nu vara förkomna. Blott ett är visst; oräkneliga konsistoriesammanträden höllos i saken, och den slutade med, att Fegræus fick d. 30 Oktober göra afbön, hvarpå kanslern nedlade målet.[1] Fegræi vistelse i Upsala blef ej lång, han lämnade universitetet troligen 1674,[2] blef 1675 amiralitetsråd, adlades med namnet Fägerstjerna och dog som landshöfding i Östergötland 1693. Trots besynnerligheterna i lynnet tyckes han, att döma af befordringarna, hafva varit en duglig man.

Vi hafva sett den växande konflikten mellan Rudbeck och flertalet af hans ämbetsbröder. Det återstår att skildra, huru den kom till utbrott genom det ekonomiska nödläge, hvari universitetet, till icke ringa del genom hans förvållande, omsider fann sig försatt. Hans motståndare hade länge tyckt sig kunna frukta det värsta, sedan han skaffat dem på halsen de oupphörligt växande kostnaderna för kommunitetet och den rätt betungande exercitiestaten samt därjämte fortsatte med de dyrbara byggnadsföretagen. Men deras farhågor skulle ej besannas så snart, som de under vanliga förhållanden haft rätt att vänta. Ty ovanligt rika skördar och höga spannmålspris hade, trots de stegrade utgifterna, länge förhindrat, att någon brist uppstod. Spannmålsprisen hade från 3 daler smt. tunnan 1655 stigit redan 1658 till nära 5 daler och sedan hållit sig kring denna siffra eller något därutöfver, för att 1664 springa upp till 6 daler. Också hade inkomsterna stigit från 23,183 daler år 1655 till 25,023 år 1660 och hade 1663 hunnit ända upp till

[1] De ofullständiga källorna för denna sak äro, då protokollen ständigt hänvisa till nu förlorade acta, Stigzelii bref af 26 Maj till kanslern och Rudbecks till densamme utan dato (bägge i R. ark.) samt kanslerns bref till kons:t 11 Maj och 24 Juni och dettas svar 10 Juni och 30 Okt. 1668.

[2] Enligt föreläsningskatalogerna tjänstgjorde Fegræus läsåren 1669—70 och 1670—71, men ej de två följande (kanslern hade d. 24 Maj 1671 beviljat honom ledighet för utrikes resa i 2 år). Han föreläser ånyo hösten 1673, men har troligen därpå lämnat universitetet, efter K. Lundius d. 13 Mars 1674 nämnes till e. ord professor. Någon lön har Fegræus eget nog aldrig uppburit, adjunktslönen innehades af Lundius från och med 1668.

34,250, således vuxit på åtta år med nära 50 procent. Det torde därför vara visst, att om man med klokhet förstått att taga vara på denna stegrade inkomst och samtidigt successive inbesparat lönerna på extrastat, eftersom innehafvarne gingo undan, skulle äfven för tider af fallande inkomster finansernas jämnvikt kunnat med lätthet uppehållas, hvarjämte en god besparad reservfond då skulle funnits att tillgå. Men det tyckes, som om regeringen, kanslern och Rudbeck aldrig drömt om, att sämre tider kunde komma. Det årliga öfverskottet på staten, som från det mera blygsamma beloppet af 2,073 daler smt. 1658 växte och, vid slutet af 1663 och 1664, höll sig på så höga siffror som 10,000 daler, lockade oemotståndligt till nya utgifter både för fortsatta utnämningar öfver stat och för talrika byggnadsföretag. Det var i och för sig icke att undra på, att en man så rik på idéer som Rudbeck, så medveten om sin stora förmåga och så varm för universitetets bästa, skulle, med alla dess brister för ögat, icke tveka att taga de, som honom syntes, outtömliga tillgångarne i anspråk för att realisera alla sina planer på universitetets upphjälpande och utveckling. Och när han så förmärkte, att den för universitetet intresserade kanslern, lika sanguinisk som han själf och ännu mindre hemmastadd i hushållningens konst, lät sig hänföras af hans eld och snille ända därhän, att han gaf honom oinskränkt fria händer, var det klart, att han fortgick på den inslagna vägen, alldeles obekymrad om den ovilja och missbelåtenhet, som han såg uppväxa omkring sig. Han har tydligen ansett sig därtill berättigad, redan i medvetande af sin öfverlägsna förmåga och kollegernas bristande insikt och intresse, och än mera af den särställning han intog genom kanslerns gunst och den myndighet som kuratorsvärdigheten skänkte. Men förfarandet var till formen föga lagligt, ty det sköt konsistoriet och öfriga universitetsmyndigheter alldeles åt sidan, hvilka dock med fullt skäl ville hafva någon del i de åtgärder, för hvilka de en gång skulle bära ansvaret. Men konsistoriet har sannolikt ytterst sällan fått besked om hvad som förehades, ja ej ens underrättelse om de uppdrag, som kanslern direkt eller blott muntligen ålagt Rudbeck, och erhöll det någon gång vetskap om att något skulle ske, förblef det vanligen, låt vara stundom genom eget vållande, alldeles främmande för verkställigheten, som Rudbeck enrådigt skötte. Ränteriet stod ock så att säga till hans disposition genom den innerliga vänskap som förenade honom och räntmästaren Verelius. Härmed hade han dock öfvertagit den verksamhet, som egentligen tillkom inspectores ærarii, och en kollision med dessa måste förr eller senare inträda,

när dessa fordrade att ej alldeles skjutas åt sidan. Häri behöfde å deras sida icke ligga någon afundsjuka eller misstänksam illvilja, utan blott en känsla af plikt och därmed förenadt ansvar, så mycket mera, som man otaliga gånger fått höra, att det Chruzeliska eländet aldrig skulle blifvit möjligt, om inspectores ærarii gjort sin plikt. Men utan tvifvel har ock den växande animositeten mot det personliga regementet gjort sitt till att skärpa motsatserna. Och det är betecknande nog, att redan så tidigt som hösten 1664, då ännu inga moln dragit upp på den ekonomiska horisonten, erinrade Brunnerus vid sin afgång som inspector ærarii om nödvändigheten af "att vi alle äro in consilio om de expenser, som användas på akademiens byggnader ... samt icke en eller annan i synnerhet om sådant disponera, coeteris collegis ovetande". Och Stigzelius, Rudbecks starkaste motståndare, som då trädde in efter Brunnerus, tillade: "Om jag skall vara inspector, vill jag icke vara en umbra eller siffra i det ämbetet." Ingendera vågade dock ännu uttala Rudbecks namn, ehuru hänsyftningen var för alla uppenbar.

Det behöfdes under sådana förhållanden blott, att ett bakslag skulle inträffa i det hittills lysande ekonomiska läget, för att bringa till utbrott de lidelser som lågo och jäste. Och detta kom slutligen och kom med oväntad styrka, då spanmålsprisen 1666 föllo till hälften af hvad de varit, och därmed de sju feta åren följdes af lika många magra år. Vid universitetet i allmänhet har man nog ej så snart förmärkt den fara som hotade, ty utgifterna för det löpande året (1666) bestriddes ju af de rika spanmålsinkomsterna för 1665, men räntmästaren och Rudbeck hade förr än andra bort ana den.[1] Att emellertid hvarken Rudbeck eller kanslern fått ögat öppet i tid är klart däraf, att den senare på våren 1666 föreskref flera byggnadsarbetens anställande,[2] och att utgifter för detta ändamål utgått till ock med i större omfattning än för 1665; med årets slut måste dock alla byggnadsarbeten afbrytas. Det var icke obetydliga belopp, som dessa kräft under de fem åren; de hafva nämligen uppgått till 13,107 dal. smt utöfver det årliga anslag af

---

[1] Om Rudbecks uppgift 1670 (Bref af O. R. s. 71) är riktig, att räntmästaren redan på nyåret 1666 spått, att aflöningarna ej skulle kunna utgå, var det oförsvarligt af Rudbeck att fortsätta så som skedde. Han måtte väl ej funnit det så farligt ännu, då året 1666 ingått med en behållning af 8829 dal. smt.

[2] Kanslersbrefven 10 Febr. och 23 Maj 1666 anbefalla biblioteket, nya bron och boställshus åt botanices professorn. Det sistnämda hann dock ej nu uppföras. Trädgården fick emellertid 1666 öfver sitt ordinarie anslag å 150 dal. ytterligare ett lika stort belopp, som dock indrogs 1670.

200, som staten medgaf och hade sålunda, detta inberäknadt, stigit till 14,307.[1] Summans storlek framträder först, om man erinrar sig, att en professors lön var 700 daler. Uppenbart är, att man förfarit oförsiktigt under den goda tiden. Rudbecks försvar var, att byggnaderna, tack vare hans energi och oegennytta, blifvit ovanligt billiga, och det lär ingen kunna förneka. Men då han också låter förstå, att de knappt kunde sägas hafva kostat universitetet något, efter han för detsamma drifvit in så stora fordringar i det Chruzeliska sterbhuset, hvilka kunde häremot kvitteras, är detta något missledande, ty det låg ingen inkomst för universitetet i att han då lyckades genom uppvisande af universitetets motfordringar minska vissa professorers tillgodohafvande hos universitetet, och beloppet af hvad som kunnat indrifvas som ren fordran, 4376 daler, understeg ju betydligt utgiften för byggnaderna.[2]

En inskränkning i byggnadsarbetena var dock ingalunda ensam tillräcklig att bringa jämnvikt i staten, ty denna hade under de goda åren på ett svindlande sätt drifvits i höjden. Utgifterna enligt Karl X:s provisionalstat skulle uppgå till 25,890 dal. smt., men i verkligheten hade man redan 1661 hunnit upp till 26,523 och år 1666 ända till 35,334. Och större delen af de anslag som dessa utgifter representerade kunde ej utan vidare indragas, då de utgjorde löner, som man anordnat öfver stat. Förmyndareregeringen hade nämligen fortgått på den af dess företrädare inslagna farliga vägen att förse universitetet med e. ordinarie professorer trots de protester som höjts 1660 vid Buscagrii utnämning. För Verelius upprättades d. 30 Maj 1662 en särskild professur i fosterlandets antikviteter (af hvars lön han dock ej bekom mycket); 1663 6 Nov. nämdes Jonas Fornelius till e. ord. professor i matematik, och då han följande år blef ordinarie efter J. Bureus, erhöll M. Celsius hans e. ordinarie

[1] Enligt räntmästar Rommels rapport till den 1684 nedsatta inkvisitions kommissionen (bland dess handlingar i R. ark). Hans uppgifter stämma med hufvudböckerna, af hvilka dock nu den för 1664 (d. v. s. 1665 års utgifter) felar. Byggnadsutgifterna öfver stat för de fem åren 1662—66 voro 1472+1320, 4667, 1738, 2483, och 2747; år 1667 utgafs ej något för ändamålet. Det är att observera, att kronan äfven bidragit till stallbyggnaden, ehuru beloppet af bidraget är mig obekant; 1665 28 Febr. anmäldes i konsistoriet, att K. Maj:t. för ändamålet skänkt 3000 daler smt. Universitetet balanserade dock sedan en fordran på statsverket för stallbyggnaden å 665 daler, som det måste 1696 afskrifva.

[2] Se Bref af O. s. 238—239. Däraf framgår, att universitetets skuldminskning genom af Rudbeck upptäckta motfordringar var 5514 dal. smt. och att hvad han lyckats indrifva var 4376. Rudbecks uppgifter å anfördt ställe äro i dal. kppmt., som jag reducerat till silfver efter kursen före 1666, eller 1 dal. smt. lika med $2^1/_2$ i kppmt.

plats d. 10 Okt. 1665. Efter Gavelii afgång utnämndes H. Fegræus till e. ord. juris professor d. 14 Aug. 1667; han bekom dock ej någon lön, troligen därför, att man tyckte det vara nog, att utom de ordinarie juris professorslönerna, som Schefferus och Åkerman åtnjöto, och adjunktslönen, som Lundius uppbar, hade Loccenius d. 4 Juli 1666 nämnts till ordinarie juris professor med ett anslag af 300 daler. Och Erik Benzelius nämndes 26 Nov. 1665 till e. ord. professor i historia och förflyttades följande år d. 25 Okt. till en dylik plats i teologi. Och ändock representerade ej dessa e. ord. professorer de svåraste posterna, exercitiestaten, byggnaderna och kommunitetet tyngde vida mera. Sammanlagda beloppet af utgifter öfver stat för 1666 beräknades senare af sakkunnig person att hafva utgjort 11978 dal. smt.[1]

På våren 1667 begynte man vid universitetet i allmänhet erfara, huru det stod till, ity att både professorer och stipendiater fingo i månader vänta på sina löner, hvadan Rudbeck fick, som han skref till kanslern, höra många hårda ord och förbannelser för det han anskaffat så många exercitiemästare och byggt så mycket.[2] Verelius och Rudbeck gjorde nu de starkaste försök att återbringa jämnvikten genom att inskränka utgifterna öfver stat, och dessa nedbragtes på ett ganska våldsamt sätt i ett tag till 4900 daler smt men också fingo de e. ordinarie professorerna, exercitiemästarna och särskildt stallstaten finna sig i en kännbar nedsättning af anslagen, hvarjämte såsom sagdt all byggnadsverksamhet afbröts. Härigenom nedbragtes visserligen utgiften med 27 % till 25,481 daler, men äfven detta utgiftsbelopp kunde man endast bestrida genom att anticipera 2688 daler å följande års inkomster.[3] Som de ordinarie professorerna

[1] Rommels uppgift ofvan s. 111 not 1. Från hans totalsiffra å 14043 har jag med fullt skäl dragit förlusten 1666 genom myntvalvationen å inneliggande kopparmynt, som steg till 2065.

[2] Odat. bref till kanslern (före Körlings adjunktsutnämning 23 Maj 1667). Rudbeck påstod sedermera, att en af de mest verkande orakerna till utgiftsstegringen 1666 var, att professorerna då fingo ut sina löner med ⅓ högre i kopparmynt efter den nya valvationen, 1 dal. smt. lika med 3 dal. kppt. (förut 2 ½). Hans tal om att professorerna härigenom uppbyggde sina egna pungar är alldeles obefogadt, då utan tillämpning af nya beräkningen de annars skulle faktiskt råkat ut för löneminskning. Beloppet var ej häller 8000 dal. smt. som han uppger (Bref af O. R. s. 67), utan 2572, som böckerna visa; för öfrigt fingo de 1670 afkvittera detta tillskott för 1666 på sina lönefordringar.

[3] Enligt 1666 års hufvudbok. Jag erinrar om, att universitetets hufvudböcker alltid representera *följande* års utgifter, hvilka täcktes med räntorna för det år, efter hvilket hufvudboken har namn. Så till exempel bestredos 1667 års utgifter med 1666 års räntor och bägge återfinnas i 1666 års bok.

icke fingo vidkännas några afdrag i sina löner, är det icke att undra på, det ännu på lång tid ingen röst höjdes i konsistoriet för att fordra klarhet i det ekonomiska läget. Först i November 1668, då det blef uppenbart, att äfven de ordinarie löntagarna knappast kunde undgå att blifva lidande, begärde man nedsättning af en kommission, och denna inrapporterade i December, att en brist på öfver 4250 daler förelåge. Konsistoriet tyckte, att denna borde uteslutande drabba alla personer och institutioner öfver stat, men detta lät sig ej utan alltför stor orättvisa genomföra, och därför fingo äfven de ordinarie professorerna för första gången vidkännas ett afdrag å sina löner, och stipendiaterna sutto ännu värre emellan.[1] Tack vare denna åtgärd och fortsatt strypning å extrastaten kunde man dock få affärerna att gå ihop.

Det var ej synnerligen behagligt för Rudbeck att under dylika förhållanden mottaga rektoratet för andra gången i December 1668. Han måste genast finna sig i, att hans älsklingsskapelse, kommunitetet, också fick sitta emellan, i det beslut fattades att indraga det för 20 veckor under följande år.[2] Detta hans rektorat företer en slående kontrast med hans första för sju år tillbaka. Nu går det helt beskedligt till mot förr, och han gör icke längre anspråk på någon öfverhöghet. Men i det tysta har han fått bittert erfara all den ovilja som samlat sig. Detta framlyser tydligt af det något utmanande och bittra program, som han slungade sina medbröder i ansiktet, då han d. 13 Juni 1669 tillkännagaf nedläggandet af sitt rektorat. Dess hufvudtema var, att den dygdige i sitt ämbetes fullgörande endast har att se på sin plikt, han får ej hafva öga för dem, som, vore det ock midt för hans ansikte, arbeta och hindra honom i hans ärliga sträfvanden, och han får låtsas icke höra det förtal som är i svang om honom. Själf har han måst erfara, huru man med oblid dom och förtal angripit hans offentliga och enskilda verksamhet. Detta skulle kunnat nedslå modet och lusten hos honom, men det har blott blifvit en sporre att göra allt hvad han haft för händer bättre, och af det oförtjänta förtalet har han flätat sig en ärekrans. Det vore ock större vinning att älska sina ovänner än sina vänner, ty däraf lärde man tålamod och eggades blott att alltmer fara efter dygdens belöning. Och därför har han mer sträfvat att tjäna sina ovänner än sina vänner och tackar nu ej blott dem, som under hans rektorat stått honom bi, utan äfven dem som uttydt

[1] Löneafdragen växla; i medeltal var afdraget 110 daler smt (å 700) för hvarje professor. Å stipendiatkontot utbetaltes blott 1200 i stället för de 3000, som staten bestämde.

[2] Dess kostnad sjönk från 5212 daler år 1668 till 3214 under 1669.

allt till det värsta. Detta oförtjänta strafftal, hvari han tecknade sig själf som den förföljda oskulden och kastade så stark skugga öfver sina motståndare, förde väl knappast då någon bakom ljuset, utom möjligen hans beskyddare kanslern, för hvilken det nog var egentligen ämnadt.

Ty denne var nu kommen till staden och uppträdde följande dag d. 14 Juni i konsistoriet. Det ser nästan ut, som hade han velat afleda uppmärksamheten från dagens brännande fråga genom att nu framlägga sitt stora gåfvobref af d. 18 Januari[1] på Ulfilas kostbara gotiska öfversättning af evangelierna och på 64 andra dyrbara handskrifter, hvilka, som han vackert uttryckte sig, han ansåg bäst att ej låta stanna i sin familjs ägo, då man ej kunde veta, för hvilka öden de i så fall blefve i framtiden utsatta. Några hårda ord om Rudbeck hördes icke heller af vid sammanträdet, konsistoriet anmärkte blott, att det vore att befara, det brist skulle uppstå i staten, hvarpå kanslern bad det skriftligen meddela honom nödiga upplysningar. Skulle medlen visa sig otillräckliga, ärnade han anropa K. Maj:t om hjälp.

Det befanns emellertid, att ställningen var vida värre, än han kanske anat, ty när Rudbeck, som han anmanat att afgifva en redogörelse, några veckor senare framkom med denna,[2] var det en rätt tröstlös tafla som han lade för sin beskyddares ögon, och dock hade Rudbeck gjort sitt bästa för att gifva saken ett ej alltför dåligt utseende. Men trots föreslagna betydande indragningar å kommunitet, exercitie- och stallstat, hade han icke lyckats få ned utgifterna lägre än 28,190 dal. smt, inkomsterna åter fick han blott upp till 24,000, och detta endast genom att taga med utestående fordringar å 4,189 daler, ehuru väl knappast något tvifvel bort kunna råda om, att dessa icke stodo att indrifva. Någon utväg att återbetala till de ordinarie professorerna deras från föregående år balanserade lönefordringar, än mera dylika å extrastaten kunde han naturligtvis under sådana förhållanden icke angifva. Troligen har kanslern icke velat meddela universitetet denna sorgliga tafla (det förekommer ej heller något om densamma i protokollen), och som ordinarie professorerna tämligen ordentligt fingo ut sina löner för året, tog man i deras krets ännu ej saken så häftigt. Men när kanslern infordrat ett nytt förslag af Rudbeck, hvari denne nedarbetat bristen ytterligare, och

[1] Gåfvobrefvet är tryckt hos O. Celsius, Bibliothecæ Upsal. historia, 1745 s. 76—115. Om Ulfilas meddelar De la Gardie vid sammanträdet, att Pufendorf på en resa i Holland 1662 fått veta, att Vossius ägde handskriften, hvarpå kanslern inköpte den för 400 riksdaler.

[2] Rudbeck t. kanslern 6 Juli 1669 (orig. R. ark.).

därpå d. 4 Mars 1670 insändt detta till konsistoriet, då brast stormen lös. Man tyckte sig hafva fått nog af Rudbecks godtycke, hvilket man tillskref alla de ekonomiska svårigheter, inför hvilka man nu var ställd, och man harmades öfver, att få mottaga ett förslag till stat, som han behagat insända till kanslern, utan att först med ett ord gifva konsistoriet eller åtminstone inspectores ærarii däraf del. Och motståndarnes antal var nu förstärkt med nya krafter. Visserligen leddes deras slutna falang i konsistoriet icke som förr af den kraftfulle Stigzelius, hvilken d. 22 Febr. 1670 blifvit ärkebiskop och prokansler, hans bistånd i striden var dock i alla fall att med säkerhet påräkna. Men i hans ställe framträdde nu i första ledet tvenne nyligen utnämnde professorer, den hetsige Claes Arrhenius, den välbekante historikern, bättre känd under det adliga namn af Örnhjälm, som han sedan antog, logices professor d. 23 Okt. 1667 och nu historiarum professor sedan 7 Okt. 1668, samt den beslutsamme, orädde Erik Benzelius d. ä., som från e. ord. teologie professor befordrats till ordinarie d. 11 Sept. 1668. Till dem slöt sig med oväntad häftighet den annars för konsistorieärendena icke synnerligt intresserade och för de ekonomiska frågorna tämligen främmande, lärde Johannes Schefferus. Förklaringen låg däri, att han jämte Arrhenius var årets inspector ærarii, och dessa bägge måste i denna egenskap känna sig af det stora ansvaret särskildt uppfordrade att uppträda mot Rudbecks godtyckliga förfarande. Arrhenius tyckes ock från första stund hafva varit Rudbecks ovän, och han förblef det hela sitt lif; själf ansåg han sig hafva allt från början varit föremål för dennes hat. I andra ledet följde tvenne märklige män, som ännu höllo sig något i bakgrunden, men om några år skulle i den Curionska processen visa sig vara Rudbecks orubblige motståndare. De voro Magnus Celsius, nämnd 9 April 1668 till professor i matematik efter Fontelius, och Petrus Aurivillius, som d. 7 Okt. samma år blifvit logices professor efter Arrhenius.

Det kom till öppen batalj i konsistoriet d. 9 Mars 1670, då kanslerns ofvannämda skrifvelse af d. 4 föredrogs. Schefferus och Arrhenius framlade efter dess uppläsande en skrift, som under titeln Apologia[1] innehöll ett förtäckt, men synnerligen skarpt angrepp på Rudbecks och Verelii ekonomiska regemente. I denna påpekades först, att det tillkom räntmästaren och icke inspectores att fara till kopparberget, bruken eller annorstädes, för att sälja spannmålen, att de täta och tidsödande tvistemålen med bönderna skulle icke inspectores med räntmästaren ensamma afgöra, utan föredragning ske i

[1] Den är skrifven af Arrhenii hand och bilagd protokollet.

mindre konsistoriet. Inspectores hade ej heller någon skuld i att det gick så långsamt med aflöningen, ty priset hade ej i tid åsatts spannmålen, hvilket borde, enligt lagen, ske i konsistoriet. De ansågo sig böra påminna om, att konstitutionernas föreskrifter rörande de ekonomiska ärendenas vård blefve iakttagna, ty detta hade nu icke skett "på rund tid". Och häraf begagnade de sig nu, för att under hvarje punkt framhäfva, huru lagen öfverträdts. Ingen kontroll funnes öfver inflytande medel, med allmän veklagan såg man, huru lönerna icke utföllo på bestämda tider, huru bönderna behandlades illa och utarmades. Vid utbetalningar för byggnadsarbeten skulle inspectores enligt lagen vara med i räntkammaren, men de måste beklaga, att det byggdes dagligen och gjordes utbetalningar, utan att de fingo veta af, att sådant förehades, och ändock uppfordrades de sedan att underteckna årsräkningarna; deras åliggande att öfvervaka alla byggnadsarbeten vore härigenom blefvet ett gäckeri. Och detta ingrepp i deras funktioner togo de därpå till utgångspunkt för det våldsammaste utfallet mot sin vederpart. Det förtjänar verkligen att anföras: "Härom blifver ock", skrefvo de, "aldrig någon communication med oss plägad, utan vi hafva orsak att klaga, det nödiga byggnader blifva låtna tillbaka, såsom vår gamla Academia, hvarest hvarken docentes eller discentes nu kunna vara droppfri, utan måste professores stå där in cathedra så godt som under bar himmel; och i fjol, då promotio magistrorum skedde, måtte man där med största olägenhet sitta och fördärfva sina kläder. Tvärtemot bygges det vid kvarnen det som väl till lägligare tid kunde uppskjutas, när medlen bättre kunde tålat. Imellertid måste professores och andra akademiens betjänte lefva vid blotta hoppet. Huru det är med kungsstallet vet man inte . . . Det synes, att akademien förutom annan besvär hafver också fått detta, att hon måste hålla detsamma stallet, utaf hvilket hon dock intet eller ringa godt hafver. Om det nu så är, måste man vara betänkt om medlen, huru ock detta repareras, emedan alla fönster och taken äro så söndriga, att med det första allt lärer falla neder."

Rudbeck begärde få hemtaga skriften för att utarbeta ett försvar, men han beklagade sig tillika högt, att det han med sin svett och blod, med största flit och trohet arbetat och drifvit akademien till godo, nu lades honom till last. Ingen röst tyckes dock, att döma af protokollet, hafva höjts till hans försvar, blott att konsistoriet erkände, att kvarnens ombyggnad skett efter dess föregångna beslut, ehuru man tillika uttryckte sitt ogillande af, att inspectores icke fått någon del af verkställigheten. Verelius, som i detta sam-

manträde iakttagit tystnad,[1] yttrade i nästa konsistorium (d. 12 Mars), att försåvidt apologien angripit honom, så visste han sig hafva samma privilegium som den simplaste bonde i Sverige, nämligen att den som anklagade honom skulle det bevisa, han skulle försvara sig. Han uttalade därmed skriftens svaga sida, att den rörde sig med allmänna anklagelser, utan att uppvisa några bestämda fall, i hvilka Verelius och Rudbeck handlat olagligt, särskildt att de verkligen hindrat inspectores att fullgöra sitt värf.

Härefter inträdde åter lugn för en tid, men det var lugnet före en ny storm. Den 11 Maj anmälde nämligen rektor i konsistoriet, att räntmästaren låtit förljuda, att 4000, kanske öfver 5000 daler smt. af 1670 års spannmålsräntor användts för att betala rester från föregående år, ehuru de egentligen ej borde komma till användning förr än vid bestridande af 1671 års utgifter; följden häraf kunde blifva, att om några år professorerna icke finge ut något alls på sin lön. Man fick nu brådtom att nedsätta en stor kommitté af sju professorer, däribland Rudbeck, för granskande af staten. Men när så Arrhenius uttalade sitt missnöje öfver, att han och Schefferus härvid blifvit, i likhet med hvad förut mer än en gång skett, förbigångne» bröt ovädret löst. Rektor, teologen Karl Lithman, hann knappast i en förtviflad ton få öfver läpparne ett: "I skolen få vara med i Jesu namn, ingen 'skall Eder det förmena", förrän Rudbeck utom sig af förbittring for upp och med högljudd stämma tillkastade Arrhenius den frågan, när denne blifvit förbigången. En stark rörelse uppstod nu, och den ene ropade öfver den andre, tills Rudbecks stentorsstämma slutligen öfverdöfvade hvarje annans. Han upprepade sin fråga fyra till fem gånger, och när han icke fick något svar, utbrast han med skälfvande stämma: "Jag hörer en och annan gång sådant oförskylt förekastas, att I ären förbigångne, och när jag frågar hvaruti, viljen I intet svara mig. Jag skall kväda en annan visa för Eder... Jag hafver så väl velat akademien, tror jag, som någon annan. Jag hafver varit två gånger till reduktionen på akademiens vägnar och icke tagit en fyrk därför. I voro en gång till Ekholmen och togo därför tio daler. Är jag satt af K. Maj:t till en Curator academiæ, så hafver jag makt att förmana rectorem och consistorium uti det jag finner behöfvas och må bevärdigas med svar uti det jag frågar." Arrhenius tog nu till orda och bedyrade vid sin själ, att han i förstone för ropandet och sorlet icke hört Rud-

[1] Detta enligt dagens protokoll. Men enligt protokollet för 4 Febr. 1671 skall Verelius, »då Rudbecks förslag upplästes i våras» (och detta kan ej gärna syfta annat än på sessionen 9 Mars 1670) hafva sagt, att »detta är förslag på papperet, men som aldrig kan utgå».

becks fråga; det vore i sin inspektion han fann sig förbigången, och han skulle nog ytterligare förklara sig i saken, ty af Rudbecks höga ropande läte han sig ej förskräcka. Brunnerus tillade försmädligt, att det såg ut, som om man ej finge tala, om man icke förmådde öfverrösta andra. Och efter honom hördes "en och annan" yrka att få veta, med hvad rätt Rudbeck ansåg sig äga att admonera rektor och konsistorium. Utan tvifvel var det ock egenmäktigt af honom att vilja ensam utöfva den myndighet, som kungliga brefvet lagt i trenne kuratorers händer med föreskrift, att de skulle handla med prokanslerns vetskap och råd. Denna brist på självbehärskning hos den nye inkvisitorn vedergällde konsistoriet med att i nästa session insätta Arrhenius och Schefferus i kommittén, hvaraf följden blott blef, att Rudbeck efter första sammanträdet alldeles uteblef, ett exempel, som snart flere följde.

Ryktet om denna våldsamma sammanstötning och dess orsaker nådde naturligen snart kanslerns öra. Han kallade under den närmast följande tiden flera gånger till sig ombud för konsistoriet och tillkännagaf slutligen, att han skulle själf infinna sig mot slutet af Juni, då den unge grefve Axel Oxenstjerna skulle insättas som rector illustris. Rudbecks ovänner förberedde sig till striden, de kände sig starka genom antal och enighet, och de hade nu ett säkert stöd i prokanslern, ärkebiskop Stigzelius, Rudbecks gamle motståndare. Denne sammankallade d. 29 Juni, några timmar, innan kanslern väntades till staden, ett konsistorium, hvari en skrifvelse om bristen och dess orsaker föredrogs.[1] Både ärkebiskopen och konsistoriet uttalade sig med bitterhet öfver, att alla deras i tid gjorda varningar mot ovarsamheten och slöseriet med universitetets medel icke vunnit gehör, utan blifvit illa uttydda och endast ådragit dem kanslerns ogunst. Sammanträdet afbröts för en stund för att högtidligen gå kanslern till mötes, men därpå samlades man igen till en öfverläggning, hvari all skuld för svårigheten lades på de olycksaliga extrastaterna, förutan hvilkas tillkomst man nu skulle haft en god reservfond. Beslutet blef, att den ofvannämda skrifvelsen skulle öfverlämnas till kanslern, och redan före kvällens utgång var den i hans händer. Det var väl ej med de behagligaste känslor han tog del af denna uppsats, som ju innebar en föga tillfredställande dom öfver det sätt hvarpå han uppfyllt sina kanslersplikter. Men han höll god min i elakt spel och sökte vända det till sin fördel genom att ställa sig alldeles öfverraskad af hvad som inträffat och välta skulden öfver på andras skuldror samt i öfrigt låta stormen rasa ut öfver Rudbeck, som dock ej var stort mera skyldig än han själf.

[1] Denna skrifvelse har jag ej lyckats återfinna.

Sådant är det intryck man får af protokollets redogörelse för hvad som tilldrog sig under konsistoriets dramatiska session d. 30 Juni 1670; i densamma återspeglar sig klart De la Gardies personlighet med hans svaghet, rådvillhet och storordighet.

Det bådade icke godt för Rudbecks sak, att De la Gardie begynte med att uttala, att den öfverlemnade skriften syntes vara ett godt och vackert arbete, som gåfve en klar öfversikt af bristen och dess svårigheter. Med väl anbragt smicker vände han sig till konsistoriet och beklagade, att han för regeringsbördans tyngd icke kunnat, så ofta han velat, besöka Upsala, men detta hade dock ersatts genom konsistoriets goda försorg om universitetets angelägenheter. Hans förlägenhet framträdde dock alltför tydligt vid de speciella frågornas behandling. Så när e. ordinarie och exercitiestatens olyckliga inverkan på finanserna och storleken af dessas kostnader framhöllos, sade han sig icke veta annat svar härpå än ordspråket: "ratio adest, pecunia deest", men han såge gärna, att en hvar fritt sade sin mening, det skulle ingalunda misstydas; för egen del erkände han, att dessa extrastater ej borde få tynga på den ordinarie. Och då Schefferus erinrade, att universitetet aldrig fått yttra sig om dessa utnämningar, hade han panna att skjuta ifrån sig hela ansvaret genom att säga, att dylika utnämningar träffat antingen högt meriterade personer eller sådana som universitetet självt rekommenderat, men han lofvade ock, att nya utnämningar på extra stat icke skulle komma i fråga, förr än ekonomin repat sig. När han kom till det stora belopp som åtgått till byggnader, utbrast han liksom i förvåning: "Jag må bekänna, att det är fuller vackert, att man bygger, dock är bäst att man så bygger, att pungen räcker till." Och alldeles glömsk af egna försyndelser vände han sig därpå till konsistoriet med den obehöfliga förmaningen, att det borde i dylika fall väl öfverlägga först och beräkna medlen samt tillse, om saken vore nödvändig eller icke; "det skall", tillade han, "såsom pro sacra lege hållas och icke violeras, de som hafva curam därom låte proponera hvad dem synes, och konsistoriet sluter därom". För detta "högviktiga och hälsosamma" uttalande tackade Brunnerus med värme, han och öfriga fattade naturligen dessa ord som en afgjord förkastelsedom öfver Rudbecks enrådighet och godtycke. Öfver allt syntes kanslern villig att gå in på besparingar eller framställda önskningar. Endast i fråga om kommunitetet gjorde han motstånd, trots att de flesta med prokanslern i spetsen föllo öfver det gång efter annan och endast funno svag gensägelse af Rudbeck, som understöddes af Verelius och juristen Åkerman. Men kanslern, som tydligen allt från begynnelsen insupit Rudbecks uppfattning af denna fråga, förklarade, att ett upphäfvande af kommunitetet icke kunde

komma i fråga, förr än man bevisat honom två saker, 1) att såväl kommunitisterna som deras anförvanter verkligen föredrogo penningstipendier, 2) att man vore i stånd att förhindra stipendiernas bortgifvande åt ovärdige. Motpartiets eniga och häftiga uppträdande i denna punkt gaf Rudbeck anledning att ironiskt utbrista: quis potest resistere tot armatis. — För exercitiestatens upprätthållande sade sig kanslern knappast se någon råd, men han gaf konsistoriet på samma gång en hotfull vink om, att dess afskaffande kunde föra till upprättande i Stockholm af ett collegium illustre, hvarom man redan talade därstädes. Man vet för öfrigt knappt hvad man skall tro om hans uppgift rörande regeringens beslut för sju år tillbaka att inrätta exercitiestaten, nämligen att inom densamma talats om universitetets öfverflödiga inkomster och att professorerna mådde så väl, att de kunde hafva råd att stödja en dylik institution, han hade då måst falla undan för att icke draga större fara öfver universitetet. Var uppgiften om regeringens åsikt sann, frågar man sig ovillkorligen, hvilka andra än Rudbeck och kanslern kunnat haft något att förtälja henne om universitetets öfverflöd.

Det skulle varit underligt, om Rudbeck lämnat anfallet obesvaradt, och det var väl ej heller kanslerns mening att så skulle ske. Nog af, i nästa session d. 4 Juli, föredrog Rudbeck en briljant och vältalig redogörelse för allt hvad han vid universitetet uträttat. Den vittnar om, hvad ingen heller kunde förneka, att han varit rastlös verksam för universitetets bästa, uträttat märkliga ting och aldrig egennyttigt sett på sitt eget bästa, utan ensamt på universitetets. Den är full af de rikaste upplysningar till universitetets historia under de gångna åren och som sådan en oskattbar källa för kännedomen om detsamma, men den får i alla fall med en viss försiktighet och under noggrann kontroll användas, ty, om också fakta sällan äro oriktiga, har han med sin lifliga fantasi och i eget intresse förstått att skickligt anordna och framställa dem på ett sätt som stundom verkar missledande. Slutorden äro verkligt gripande. Han låter sina åhörare veta, att om han sträfvat efter beröm och rikedom, hade han visserligen med det pund som Gud gifvit honom kunnat förvärfva dylikt annorstädes eller i främmande land, men han hade hellre gräft ned det vid universitetet och, fast han ej ägde en Atlas skuldror, skulle han aldrig tröttnat att bära bördan för sin konungs och kanslers skull. Men afunden och förtalet hade gjort bördan så tung, att det fordrades en Bucephali ben eller Darii elefanters rygg för att bära den. Och därför anhöll han hos kanslern om afsked från sitt kuratorsämbete och att nu få njuta ro. — Under intrycket af denna talande erinran om mannens verkliga förtjänster

om universitetet ansåg väl De la Gardie ögonblicket vara inne att träda in för sin skyddsling, till hvilken han stod i sådan tacksamhetsskuld och som nu fått i så mycket bära ansvaret för sin kanslers missgrepp. Han förklarade, att det skulle vara synd att visa otacksamhet mot den man, som dock gjort sig så mycken möda för universitetet; om han felat i något, vore dock hans förtjänster så stora, att han borde ursäktas, och i ingen händelse borde hans afsikter misstydas. Han sade sig kunna försäkra, att Rudbeck genom sin verksamhet för universitetet ådragit sig till och med hat hos åtskilliga, och han bedyrade, att denne aldrig hos honom sökt skada någon kollega, men väl lagt sig ut för många. Själf kunde han icke bevilja honom afsked från kuratorsämbetet, det kunde endast K. M:t göra.

Den som icke lät af dessa vackra ord beveka sig var den på Rudbeck så djupt förbittrade Arrhenius. Han tog till ordet och beklagade sig öfver dennes öfvermodiga ord, att han skulle väl lära sina motståndare att kväda en annan visa. Kanslern genmälde klokt, att han måste högeligen ogilla Rudbecks hetsiga beteende, men ingen kunde väl tro, att han som kansler icke skulle vara lika villig att höra alla parter, eller att Rudbeck skulle springa till honom med skvaller och han lyssna till sådant. Knappast har någon, aldraminst Arrhenius, satt tro till denna kanslerns föga sannfärdiga försäkran, som handlingarna så grundligt vederlägga, men Arrhenius gick i alla fall kanslerns önskan till mötes att återtaga den i all sin bitterhet något löjliga skrift, som han uppsatt efter Rudbecks stormiga framfart i sessionen d. 11 Maj.[1]

Ehuru århundraden förgått, sedan detta drama utspelades, kan man icke utan verkligt vemod se tillbaka på denna upprörda tioårsperiod af universitetets historia, som så nästan helt och hållet fylles af Rudbecks mäktiga personlighet. Det är tragiskt att se, huru den inledes af ett glänsande reformarbete, där han står som den lifgifvande nyskaparen, hälsad med beundran och uppburen af kansler och medbröder, huru sedan all denna storhet fördunklas och denna maktställning undergräfves, för att sluta med det våldsamma fall som jag nyss har tecknat. För den som uppmärksamt följt min framställning, så kort jag än nödgats göra den, torde det icke längre vara oklart, hvarför det gick som det gick, och att det nästan måste så gå. Hvad hjälpte väl en glödande kärlek till universitetet, ett rastlöst begär att verka till dess bästa, de rikaste gåfvor och en kolossal energi, där självbehärskning och ödmjukhet felade. Hans

[1] Skriften, daterad d. 16 Maj 1670 finnes nämligen in originali bland Örnhjälms papper i K. Biblioteket.

stora olycka var, att han ej tidigt tuktats i lifvets hårda skola, medgångens sol hade allt från början fallit öfver hans väg. Han trodde sig själf om allt och berättigad till allt. I känslan af egen öfverlägsenhet kunde han aldrig finna sig i, att hans vilja skulle kunna af andra bindas. Hans enrådiga självhärskarlynne erkände inga skrankor, där känslan af egen kraft syntes utstaka honom vägen, hans stora svaghet var att aldrig förstå styrkan af lagbundna former. Härtill kom denna måttlöshet, geniets icke ovanliga svaga sida, till en del beroende på hans oerhörda fantasi och hans fasta tro på egen förmågas självtillräcklighet för allt; den hindrade honom att rätt beräkna medlen, och så kom sig, att han till stor del stjälpte, där han just afsett och hoppats att hjälpa.

Man har hittills ej fullt rättvist bedömt hans motståndare. I jämförelse med hans gigantiska personlighet och högtflygande sinne hafva de tagit sig ut som underlägsna hvardagliga personligheter, hvilka ej kunde haft annat än orätt i striden, så mycket mera som Rudbeck själf i sina bestickande bref så utmålar dem. Och otvifvelaktigt är, att de icke kunde på något sätt mäta sig med honom hvarken i gåfvor eller märkliga uträttade ting, och säkert är äfven, att de hade sin stora skuld i konflikten. De fattade ej denna öfversvallande lifskraft, denna verksamhet, som aldrig nöjd, ständigt satte sig nya mål, oftast innan det närmaste var uppnådt, och de kände sig af densamma nästan obehagligt berörda. Därigenom inträdde söndring i stället för samverkan. Ej heller hafva de nog kraftigt sökt att sätta sig till motvärn för skyddande af de lagliga formerna och bevakande af det allmännas rätt. I mer än ett afseende torde åtskilliga hafva felat genom svaghet, likgiltighet och egoism. Men å andra sidan får man icke förgäta, huru tungrodda universitetets former voro, då det gällde kraftig handling, huru svagt det ännu i allmänhet var och huru rent vanmäktigt det blef i samma ögonblick, som den, hvilken just skulle vara dess skydd, nämligen kanslern, icke blott undandrog sig att stödja försöken att upprätthålla laglig ordning, utan rent af lånade sin hand till angrepp mot densamma. Och till sist — Rudbecks motståndare hade dock rätten på sin sida. Här sammanföllo visserligen deras egna intressen med universitetets, men man äger ej därför att, som Rudbeck, obevisadt påstå, att dessa intressen ensamt eller i främsta rummet bestämt deras handlingssätt. Hvem skiljer här, hvad känslan af plikt och hvad det egna intresset dikterade.

TREDJE KAPITLET.

Rudbecks ställning till konsistorium och kansler närmast efter sammanstötningen 1670 s. 123. — Meningsskiljaktigheten mellan kansler och konsistorium om nya staten och kommunitetet s. 125. — Den ekonomiska ställningen s. 131. — Rudbecks nya mellanhafvande med konsistoriet, hans sammanstötning med Fornelius och Arrhenius s. 134. — Adjunkten Körlings trots s. 139. — Processen med boktryckar H. Curio och kanslerns ovilja mot Arrhenius s. 140. — Riksdagen i Upsala 1675, Terseri uppträdande s. 153. — Fortsättning å Curionska processen s. 156. — Universitetets myndighet skakad, oro bland ungdomen, fogdars uppstudsighet, förslagsrätten till professur missaktas s. 159. — Lidanden genom danska kriget, godsbyten, Chruzeliska processen och hexerikommissionen s. 166. — Rudbecks svenska program 1677 s. 172. — Sammanstötning med kanslern rörande adjunkturernas redressering och dennes missaktning för konsistoriets förslagsrätt m. m. s. 174. — Rudbecks tredje rektorat 1679 s. 180. — Rudbecks program De nihilo s. 183. —

Vi hafva i det föregående sett, huru öppen fiendskap utbröt mellan Rudbeck och hans ämbetsbröder och huru striden, efter utseendet att döma, gjorde alldeles slut på hans hittillsvarande inflytande. Sättet, hvarpå det skedde, var sådant, att det säkerligen skulle brutit en vanlig ömtålig och alltför finkänslig människa, lyckligtvis var en dylik ömtålighet alldeles främmande för hans lifskraftiga natur, han stod ögonblicket efter lika stridsfärdig. Ej heller har, som man väl skulle vara färdig att föreställa sig, hans förtroende och inflytelse hos kanslern lidit den ringaste rubbning af nederlaget, i hvilket den höge förmannen syntes först hafva lämnat honom alldeles i sticket. Men det förtroliga förhållandet mellan honom och ämbetsbröderna hade fått en svår stöt och återställdes aldrig fullt. Spänningen mellan honom och konsistoriet fortfor, om den ock med tiden lade sig något, sedan de som varit hans förnämsta motståndare gått ur tiden. Hos honom grodde emellertid nu en verklig förbittring öfver det nederlag han lidit och han var så litet böjd af motgången, att han tvärtom omedelbart efter fallet hemsökte konsistoriet med synnerligen häftiga och onödigt retsamma skrifvelser.[1]

[1] 20 och 30 Aug. (orig. i kons. arkiv).

Han hade, skref han, tänkt att hädanefter alldeles tiga i konsistoriet och helt och hållet foga sig i pluralitetens åtgöranden, men som han nu måst höra obefogade anmärkningar om sitt kuratorsämbete, hvilket dock K. Maj:t uppdragit åt honom, ansåge han det bäst att handla efter apostelns ord, att där hans broder förargades öfver att han åte kött alldeles undvika det, och han ämnade därför alldeles, om det vore honom möjligt, undandraga sig deras ögon, som förbittrades af att se honom. På denna grund anhöll han nu om att förskonas från konsistoriesysslorna, och att om det ej stode i konsistoriets makt att bevilja det, man måtte hos kanslern utverka bifall härtill. Tillika anhöll han, att efter ryktet nu ginge nästan rundt om hela landet, att hans stora byggnadsarbeten vållat bristen i staten, man ville gå in på, att han återställde allt i samma skick som det förut varit och i stället kontant ersatte universitetet de penningar som byggnaderna kostat. Då skulle ingen längre hafva något alls att säga, hvilket i öfrigt ändå icke borde vara fallet, efter han införskaffat till universitetet lika stora medel som dem han användt.

Hos kanslern åter hade hans inflytande icke förlorat det ringaste af sin styrka. Det var blott för att bevara skenet af opartiskhet och rädda sitt eget skinn, som den förre så omanligt låtit hela stormen gå ut öfver Rudbecks person vid det starka utbrottet af hans motståndares lidelser. Hans svaga natur behöfde ett stöd och kunde ej frigöra sig från det öfverväldigande intrycket af dennes snillrika, mäktiga personlighet. Den djupa personliga tillgifvenhet och den smickrande beundran, som Rudbeck lade i dagen för sin kansler, återgäldade denne med ett orubbadt förtroende. Det var omöjligt för honom att undvara en man, som ägde en så intim kännedom om alla universitetets angelägenheter och en så utomordentlig förmåga att äfven i de svåraste lägen alltid finna en utväg, åtminstone ur ögonblickets bekymmer; idérikedomen och originaliteten hos denna geniala natur verkade ock oemotståndligt på kanslerns eget fantasirika sinne. Gunstlingen förblef, med ett ord, lika oumbärlig som förr, och brefväxlingen fortgick i hela sin förra liflighet. Rudbeck tillfrågades om allt och yttrade sig äfven dessförutan om allt. Hans åsikter om universitetet gingo igen i nästan allt hvad kanslern skref, och man finner dem ej sällan nästan ordagrant återgifna i kanslerns skrifvelser. Det finnes till och med fall, där det visar sig, att han utarbetat själfva konceptet till kanslerns bref till universitetet.[1] Och på högre ort har han fortfarande stått

[1] Konceptet till kanslersbrefvet d. 7 Nov. 1671 är af Rudbecks hand; flera exempel kunde framdragas. Jfr hvad han skrifver till kanslern 11 Maj 1685 (Bref af O. R. s. 277).

lika väl som förr, och det var nog icke för att se sin önskan beviljad, utan för att göra sig påmind och liksom skaffa sig en upprättelse, som han d. 20 Oktober inlämnade hos K. Maj:t en anhållan att få göra redo för sitt kuratorsämbete inför honom och därpå lämna uppdraget i värdigare händer; som sin enda belöning begärde han att få sedan trycka redogörelsen. Han erfor ock den tillfredsställelsen, att han fick inför konungen i sittande råd uppläsa samma skrift, som han d. 4 Juli föredragit i konsistoriet samt tillika höra, att det begärda afskedet icke kunde beviljas.[1]

Kanslern hade vid sitt Upsalabesök lofvat att utarbeta förslag till en ny stat för 1671, som skulle underställas konsistoriet. Den 28 Juli var det färdigt,[2] och jag vågar antaga, att Rudbeck varit den egentliga författaren. Det uppdelade staten i trenne afdelningar 1) den ordinarie staten, 2) extra staten och 3) exercitiestaten. Det såg ju godt ut, att den ordinarie staten icke kräfde mer än 23,063 daler smt, under det staten af 1655 ju slöt på 25,890; i själfva verket var dock ingen förknappning här gjord, olikheten bestod blott i att personer fallit undan, som 1655 hade lön öfver stat.[3] Men när de bägge andra staternas summa[4] lades till den ordinarie, fick man en totalutgift af 26,089, således ett något högre belopp än som 1655 ansetts drägligt, och hvem garanterade för, att extra och exercitiestaterna icke skulle kräfva mera än 3,026 daler, då de hittills vanligen dragit dubbla beloppet. Än värre var, att inkomstberäkningen uppenbarligen hvilade på godtyckliga antaganden och förhoppningar.[5]

[1] Enligt hans egen uppgift i bref till kanslern 6 Juni 1681 (Bref af O. R. s. 183). Man har tydligen klokt nog förvägrat hans begäran att få trycka skriften.

[2] Originalet finns i Ups. Bibl. U. 81 a. Tryckt i sammandrag i De la Gardiska arkivet 7:215.

[3] Sådana voro 1655 den femte teologie professorn och 3 filosofie professorer (se ofvan s. 14) och boktryckar Eskil Mattsons pension, sammanlagdt 2,827 daler.

[4] Extra staten utgjordes af Loccenius 300 dal. (arvode som tredje juris professor, hvilken plats han med detta år lämnade), Verelius 300 som antikvitetsprofessor, e ord. professor Buscagrius 250, 3 änkor 180, professor Gartman (installerad 1670 som fjärde ordinarie juris professor) 400, sekreterarens lönetillägg 50, boktryckaren Curio 225: summa 1,705. — Exercitiestaten utgjordes af: stalltjänstemän och stallets utfodring 801, fäktmästaren 120, dansmästaren och en språkmästare hvardera 200: summa 1,321. Det var här särskildt en orimlighet att tro sig kunna få ned stallstaten till detta belopp, den kom ock att stiga till 929, förutom att stallmästaren, hvars lön man trott att kronan skulle betala, fick, då detta ej skedde, uppbära franska språkmästarlönen och därmed fortfara till och med 1682.

[5] Så antog man, att kvarnen borde kunna gifva 900 daler mer än förr, att genom uppsägning af hemmansförmedlingar 840 daler stodo att vinna.

Måttet rågades dock af den uppenbara fara för de ordinarie aflöningarna, som låg däri, att de två andra staterna hade särskilda inkomster sig tillslagna, ty det innebar, att när brist uppstod i ordinarie statens inkomster, skulle man icke äga fylla den med andra förefintliga medel, och dock var de ordinarie löntagarnas rätt garanterad genom den af K. Maj:t fastställda staten, under det extra och exercitiestaterna voro en tämligen godtycklig uppfinning. Också när detta förslag föredrogs d. 3 Aug. 1670 i konsistoriet, beslöt man skrifva och hemställa hos kanslern, att han måtte nådigst tillåta dem att grundligen öfverlägga om det viktiga ärendet och om det visade sig möjligt framlägga ett nyttigare förslag.[1] Kanslerns svar af d. 12 Augusti kan icke hafva klingat väl i konsistoriets öra, ty han lät förstå, att om några större svårigheter med staten läte sig förnimma, vore det säkrast att hänskjuta hela frågan till kammarkollegiet, som nog skulle veta att finna råd. Något kränkande låg ock i hans erinran, att de skulle vara lika betänkta på studenternas stipendier, som på sina egna löner. Och i afseende på kommunitetet tillade han hotfullt, att visserligen torde K. Maj:t gifva sitt samtycke till dess upphäfvande, om de enständigt stode fast vid sin åsikt, men att hela ansvaret komme i så fall att hvila på deras skuldror.

Konsistoriet, som tog sig en rundlig tid för öfvervägande af den kinkiga frågan om staten, ansåg emellertid en ny utredning om kommunitetet alldeles öfverflödig[2] och åtnöjde sig att d. 29 Sept. insända en kort skrifvelse i saken med hänvisning till de gamla bifogade skälen, som 1661 anfördes mot och för saken. Detta var nog ej riktigt korrekt och gaf kanslern en osökt anledning att d. 21 Oktober spetsigt erinra om, att han önskat veta, icke hvad konsistoriet tänkt för nio år tillbaka, utan hvilken dess åsikt nu var och att för denna få klara skäl. Han sade sig hafva så mycket större orsak till tvekan, som han mottagit och härmed till konsistorium öfversände en supplik från kommunitisterna,[3] hvari dessa tiggde om inrättningens vidmakthållande, och man borde väl mera

[1] Kons. prot. 3 Aug. 1670. Det bref till kanslern af d. 4, till hvilket där hänvisas, synes vara förkommet, det måtte varit skarpt nog, efter det icke intogs i konsistoriets brefbok.

[2] Konsistoriet hade först ansett alldeles onödigt att taga någon befattning alls med kommunitetsfrågan, emedan det ansåg, att beslut om dess upphäfvande fattats vid kanslerns besök. Rector illustris, den unge Axel Oxenstjerna, bekämpade dock på det kraftigaste en sådan uppfattning, man måste, menade han, inhämta kanslerns definitiva beslut.

[3] Den var dock utan namnunderskrifter och således ett dåligt bevisdokument.

se på de fattiges bästa, än på deras önskningar, som blott af "kättja" begärde penningar. Konsistoriet, som nog med skäl misstänkte, att det icke var så helt med den s. k. suppliken, anställde en undersökning genom stipendieinspektorerna, och denna gaf åtskilligt nytt ljus i saken. Enligt deras uppgift funnos blott 4 diskar med inalles 48 personer i stället för föreskrifna 5 med 60, och af de fyrtioåtta voro blott 26 ordinarie kommunitister, men resten s. k. interimister d. v. s. sådana, som åto i frånvarande ordinaries ställe, oftast utan att därtill hafva fått någon annan tillåtelse, än den ordinarie innehafvarens, som vanligen tog betalt för sin plats. De närvarande kommunitisterna hade ock förnekat all kännedom om suppliken, hvarjämte på tillfrågan 12 af de 26 närvarande ordinarie kommunitisterna förklarat, att de skulle föredraga penningstipendier, hvartill sedan fem slutit sig.[1] Man trodde sig i denna undersöknings resultat hafva funnit ett nytt godt argument för upphäfvandet, och det var nog så, men om man trott sig kunna använda historien om suppliken som ett vapen mot Rudbeck, bedrog man sig. Han vidgick helt frankt i konsistoriet, att han korrigerat densamma och godt kände supplikanternas namn, ehuru han icke ville yppa dem, en förklaring som väckte stor rörelse hos de andra.

I fråga om staten hade enighet naturligen icke varit möjlig att ernå i konsistoriet, trots att man synes gjort försöket,[2] utan två skilda betänkanden ingingo d. 22 Dec., ett från majoriteten och ett från minoriteten (d. v. s. Rudbecks parti). Betänkandet af de elfva, som utgjorde majoriteten,[3] var ganska skarpt. De uttalade först med full rätt sin misstro till, att man skulle, som kanslern syntes hafva beräknat, kunna af böndernas restantier indrifva nära 4,000 daler.[4] Brist funnes däremot redan och måste ytterligare uppstå, i så fall förväntade de med säkerhet att, såsom kanslern

---

[1] Rudbeck straffade öppenheten hos dessa med att uppsäga dem från kommunitetet. Kons. prot. 26 Jan. 1671.

[2] Sex personer, tre från hvardera sidan, hade den 24 Aug. nedsatts att utarbeta konsistoriets yttrande om staten.

[3] De elfva voro de fyra teologerna, Lithman, P. Rudbeckius, Brunnerus och Benzelius, samt sju filosofer, Schefferus, bägge Fornelierna (far och son), Ljungh, Skunk, Celsius och Aurivillius. Här fela, besynnerligt nog, Arrhenius och Gartman. Att den gamle Loccenius saknas är naturligt, han tog nästan aldrig del i konsistoriets förhandlingar, och Ravius var rest utrikes.

[4] Hufvudböckerna visa ock, att ehuru man 1670 lyckats indrifva något, så ökades tvärtom restantierna 1671 (om hvilket år ju var fråga) med öfver 1200 daler.

själf lofvat och Kristinas bref af d. 31 Dec. 1652 föreskref, inkomsterna först användes till ordinarie statens afbetalning, men häraf följde ock, att särskilda inkomster icke borde få afsöndras för extra statens räkning. De hoppades ock, att då de nu tvingats återbetala den förhöjning i lönen, som 1666 skedde ett år för tidigt, denna måtte framdeles ersättas, när tillgångarna så medgåfvo. Det nya till kemiskt laboratorium inköpta huset kunde försäljas, och för framtiden borde inga e. ordinarie tjänster få inrättas eller nya byggnader uppföras utan samtycke af konsistorium och prokansler. Ironiskt framställdes i förbigående den begäran, att Rudbeck skulle uppenbara det osvikliga medel att bota bristen, hvarmed han flera gånger sagt sig sitta inne. Hvad kommunitetet anginge, stode hvar och en fast vid det votum han i kanslerns närvaro afgifvit, och dennes hotfulla uttryck i brefvet af 12 Augusti besvarades värdigt med, att de som andre ärlige män voro beredde att öfvertaga ansvaret för sin förvaltning. Allvarligen undanbådo de sig att se staten hänskjuten under kammarkollegiet, detta hade blott att revidera räkenskaperna, icke att formera staten, hvilket alltid skett af kanslern efter konsistoriets hörande, hvarpå K. Maj:t gifvit sin bekräftelse. — Minoriteten, bestående af Rudbeck och hans vänner, räntmästaren Verelius, läkaren Hoffvenius och juristen Åkerman, förklarade sig nöjd med kanslersförslaget och att man borde gifva sig litet till tåls; den röstade ock för kommunitetets bibehållande, hvarutinnan dock Hoffvenius uttalade en afvikande åsikt.

Fjorton dagar senare (4 Jan. 1671) var konsistoriets majoritet färdig med det nya betänkande i kommunitetsfrågan, som kanslern d. 21 Oktober infordrat. Däri fastslogs först den grundsatsen, att kommunitetet väl ej kunde vara afsedt till blott fattigdomsunderstöd, utan att man måste förutsätta, att endast förtjänte studerande skulle däraf komma i åtnjutande, och att likaledes egenskapen af att vara "blåfattig" icke kunde ensamt vara utslagsbestämmande vid bortgifvande af ett penningstipendium. Missbruken vid kommunitetet framhöllos med styrka. Af 60 platser voro 20 reserverade för lägre officianter och Rudbecks musikanter, de platser som återstodo, voro till hälften besatta med s. k. interimister, som köpt sina platser, ofta till halfva priset, hvilket bättre än något visade, att studenten ansåg en dylik plats blott som en nödfallsutväg, som han var färdig att öfvergifva, så fort annan utsikt öppnade sig. Och förklaringen härtill hade man att söka, dels däri att spisningen var dålig, dels att inrättningen var illa sedd. Härtill kom, att dess omkostnad stigit vida öfver det som upphofsmännen beräknat och

för ändamålet var anslaget, i det att till dess anslag af 3000 daler måst ytterligare läggas 600 daler, hvilka dock aldrig räckt till; detta hade penningstipendierna fått betala.[1] Man hade förevitat professorerna missbruk med penningstipendierna; för egen del ville de fritaga sig från att däri haft någon del, och hade dylikt skett genom förnämares rekommendationer, borde öfverheten varit mån om att skydda dem för dylikt intrång. I det sista låg naturligen en släng äfven åt kanslern, som både själf gifvit anbefallningar och understödt andras. Med djup och berättigad harm afvisades den insinuation, som Rudbeck ofta gjort, att de "voterade för sin egen pung", när de röstade för kommunitetets afskaffande. Deras enda mål var universitetets bästa och studenternas sanna fördel. Ej heller borde man lägga dem till last, att de försvarade sina rättmätiga löneanspråk, och det skulle vara fäderneslandet till skada, om de nödgades annorstädes söka sig ett nödtorftigt uppehälle och om dugligt folk afskräcktes att söka sig till universitetet.

Rudbecks genmäle[2] är skrifvet med hans bestickande värme och öfverlägsna talang, men dess bevisning befinnes vid närmare granskning vara långt ifrån ovederlägglig, på samma gång han skickligt halkar öfver de svaga punkterna, där han ej rent af lämnar dem oberörda. Anklagelserna för dålig spisning afvisade han nästan alldeles, den högre kostnaden skyllde han dels på felaktiga kalkyler från början dels på de sedan uppdrifna priserna, och i det senare kan man nog gifva honom rätt, men faktum kvarstod, att en kommunitist ställde sig vida dyrbarare, än en stipendiat. Sitt mest dräpande argument ansåg han sig hafva däri, att, enligt hans uppgift, penningstipendierna bortgåfvos åt sådana, som ej däraf voro i behof, och som bevis anförde han, att stipendier innehades af 13 informatorer för adliga barn, 9 för andra förmögna mäns barn, 19 af pastorssöner etc., under det att bland kommunitisterna icke funnos några adelsinformatorer och blott 4 för mindre bemedlades barn, däremot 21 faderlösa, 7 bondsöner, 8 fattiga borgarsöner etc. Men rörande stipendiaterna blir han ju skyldig beviset, att de icke förtjänat hjälpen och äfven väl behöft den. Och hans påstående, att man af kommunitisterna fick idel

[1] Uppgiften är alldeles riktig, ty hufvudböckerna visa, att i stället för en lika fördelning af anslaget med 3000 å hvardera hade utbetalningarne för kommunitetet och stipendier varit 1664: 3,939 och 2,880; 1666 3,578 och 2,400; 1667: 4,275 och 2,400; 1668: 5,212 och 1,200; 1669: 3,214 och 1,200; 1670: 2,833 och 2,238. Uppgift för 1665 kan ej lämnas, då 1664 års bok felas.

[2] Tryckt i Bref af O. R. s 78.

kapabla karlar, hvilket man ej behöfver betvifla, utesluter ju icke, att äfven de andra blefvo det.

Konsistoriets åsikter och de befogade anmärkningar som det uttalat mot förslaget till stat uppretade på det högsta kanslern, som intalat sig, att hans beräkningar voro riktiga och deras farhågor ogrundade. Han lät det i starka ordalag höra sin onåd genom rector illustris Axel Oxenstjerna, som gjort ett besök på Venngarn. Denne meddelade i konsistoriet d. 11 Jan. 1671 den hälsning från kanslern, att det aldrig kunde komma i fråga, att alla universitetets inkomster användes att i första rummet betala den ordinarie staten; detta kunde väl gälla om räntorna af Gustaf Adolfs donation, men ingalunda om senare tillkomna kungliga donationer, ty dessa stodo till K. Maj:ts fria disposition. Kammarkollegiets inblandning ägde universitetet så mycket mindre undandraga sig, som det endast ägde usufructus af donationen, men icke dominium eller possessio. Han hade ock hotat med, att kommunitetets upphäfvande skulle föra till, att akademikvarnen reducerades till kronan. Härjämte visste en professor, som varit närvarande å Venngarn, berätta att kanslern under samtalet fällt de kränkande orden: "Gode herrar, I ären så måne om Eder lön; än om jag tager några, som se till hvad I göra vid akademien, hur skulle I då stå Eder."[1] Tyngst gick dock universitetet till sinnes förnekandet af dess klara äganderätt till sin jord, ty det öppnade en hotfull utsikt öfver framtiden. Med rätta klagades det i en följande session, att, om så vore, kunde Karl X:s stat icke upprätthållas, och det skulle blifva omöjligt att lifnära sig; ej ens till en professors begrafning skulle man hafva medel och änkorna blefve sittande i elände.

Kanslerns sårade egenkärlek framträdde än tydligare i det skriftliga svar som han afsände d. 26 Januari. Liksom för att förbereda dem på hvad de hade att vänta, aflät han två dagar tidigare ett kort bref, hvari han sade sig bekänna, att han icke utan synnerlig förundran och beklagande sett deras "præsupposita och raisonnementer", han skulle rent af hellre sett, att de kunnat undertryckas, än att han behöft svara på något dylikt. Och i brefvet af d. 26 sparade han hvarken på förebråelser, hårda ord eller beskyllningar. Det var som om han själf aldrig begått något misstag, och alla de sorgliga erfarenheterna från förra året endast varit onödiga inbill-

[1] Kons. prot. 4 Febr. 1671. Detta utfall grundade sig helt säkert på Rudbecks insinuationer om sina kolleger. Det förtjänar då påpekas, att han vid samma tid icke behagade infinna sig i mindre konsistoriet, så att en annan måste sättas i hans ställe, och vi få snart se, huru han behagade alldeles uteblifva från alla konsistoriesammanträden.

ningar hos herrar professorer. Rudbeck har tydligen intalat honom, att utsikterna voro helt ljusa, och med sitt sanguiniska lynne var kanslern genast färdig att sätta tro till dylika behagliga nyheter. Ty i skrifvelsen hette det, att han med glädje funnit, att verket befann sig helt annorlunda, än man med förutfattad mening utmålat det för honom, i det ju tillräckliga medel skulle förefinnas både att betala bristen för 1670 och täcka hela utgiften för 1671, och därför "hade det varit att önska, att konsistorium hade sig väl velat först informera, förr än det med ett ogrundadt omdöme allarmerat alla okunniga i verket, till prejudice af dess existimation... och ej ringa akademiens deshonneur". Då nu deras otidiga fruktan visat sig sakna grund, vore det af nöden, att det förslag till verkets upphjälpande, för hvilket några få bure skulden, begrofves i evig glömska. — Denna lika oförtjänta som sårande uppsträckning kunde icke väcka blida känslor hos konsistoriet. Vid skrifvelsens föredragning därstädes, d. 4 Febr., hördes yttranden, att man ju aldrig, om man än så gärna velat, kunnat få reda på den ekonomiska ställningen, då Rudbeck och Verelius slagit under sig allt hvad därtill hörde, och med rätta erinrade man, att just Verelius sagt om det af Rudbeck på våren 1670 framlagda förslaget, att det var ett förslag på papperet, som aldrig kunde utgå. Med än mera skäl skulle konsistoriet kunnat erinra, huru handfallen kanslern själf stått vid sitt besök i Juni inför det svåra deficit, som då för honom uppvisades, och som han ej kunnat förneka. Nu nöjde det sig med att påpeka, att beräkningarna grundat sig på Verelii uppgifter och att han, ännu så sent som vid julhelgen, sagt, att om kungen än befriade dem från hela extra staten, skulle inkomsterna ändå icke rücka till de ordinarie utgifterna.

Det lyckades emellertid Verelius att få affärerna att gå någorlunda ihop för 1670 och fullt utbetala professorslönerna,[1] ehuru det endast blef möjligt genom den farliga utvägen att anticipera 1316 daler smt. på nästa års inkomster. Men 1671 försämrades ställningen, professorerna fingo vidkännas ett afdrag af ungefär 100 daler hvar, och ändock hade Verelius icke blott icke kunnat täcka föregående års anticipation, utan måst göra en ny sådan å 1605 daler. Och 1672 måste han, för att hjälpa sig fram, tillgripa det heroiska medlet, att så godt som strypa extra och exercitiestaterna. De la Gardies stora ord i Januari 1671 om lättheten att genomföra hans stat af 28 juli 1670 vederlades nu af verkligheten. Han hade, som

[1] Den återbetalning som professorerna nu måste göra af löneförbättringen för 1666 drabbade nämligen ej deras lön för 1670, utan afkvitterades å deras fordringar för innestående löner.

vi minnas, beräknat tillgångar till en ordinarie stat å 23,063, men Verelius kunde nu icke få upp dessa högre än till 20,643; hvarje professor måste ock vidkännas ett afdrag å 50 daler, och å stipendiat- och kommunitetskontot utbetaltes sammanlagt blott 3,673 i st. f. 6000 daler. Å den extra ordinarie staten, som De la Gardie beräknat till 1705 daler, utgingo blott 350, så att den stackars Gartman, ehuru ordinarie professor, blott fick ut 62 daler af de 400, som voro honom tillslagna. För exercitiestaten gick det något bättre, i det på denna 800 daler utbetalades af beräknade 1321. Ett dåligt tecken var ock, att böndernas restantier växte från 3,799 till 5,687. Dessa förhållanden voro visserligen då ännu icke i sin helhet fullt kända för konsistoriet, emedan hufvudböckerna ej förr än långt efter afslötos, men så mycket visste man dock, att ställningen var högst betänklig, och den gamle prokanslern Stigzelius, Rudbecks oblidkelige motståndare, infann sig i egen person i konsistoriet den 11 Januari 1673 vid öfverläggningen om det bekymmersamma läget. Alla, utom Verelius och Åkerman, voro ense i att kasta förnämsta skulden på de tyngande extra staterna. Prokanslern sade utan omsvep, att "det är fuller någon (en hvar förstod, att han mente Rudbeck,[1]) som gifvit falska förslag för H. Exc. kanslern, att den ordinarie staten kan väl tillräcka, fast den e. ordinarie blifver stående", och han fann det ogörligt att undervisa ungdomen i både "literæ och equestria", för de senare saknade studenterna tid och få voro de, som däraf begagnade sig. Sammanträdet var föranstaltadt med anledning däraf, att kanslern väntades snart till staden i sällskap med den unge konungen.

Den 22 Januari uppträdde ock kanslern i konsistoriet, hvars session han öppnade med ett litet tal om tidens svårigheter i allmänhet både in och utrikes, hvilka, efter hvad han hört, sträckt sig äfven till universitetet. Det lätta sinne, hvarmed han tog fatt på alla ekonomiska frågor, framlyste genast af hvad som i början passerade. Bokhållaren hade nämligen meddelat en öfversikt af skulder och fordringar, som angaf, att de resterande lönerna stego till något öfver 7000 dal. smt, utestående fordringar åter till nära nog samma belopp. Häraf tog sig De la Gardie anledning att uttala sin tillfredsställelse öfver, att de två summorna så nära togo ut hvarandra, men han fick svar på tal, i det rektor (Skunk) upplyste, att fordringarne voro mest alldeles värdelösa, såsom bestående i outgjorda utlagor, som aldrig kunde indrifvas, och somliga fordringar voro trettio år gamla. Hvad bristen i staten angick, tyckte kanslern, att

[1] Denne var ej närvarande, sedan sommaren 1672 hade han alldeles dragit sig ifrån konsistoriet, hvarom mera nedan.

den var dräglig nog, då icke mera än en fjärdedel felades i de ordinarie aflöningarna, andra tjänstemän och privatpersoner hade det mycket sämre i dessa tider. Och han ville icke vara med om att röra vid extra och exercitiestaterna, utan K. Maj:ts tillstånd kunde det i alla fall icke ske, och man borde ej prostituera sig i onödan. Särskildt kunde exercitiestatens indragande föra till kallsinnighet hos adeln och kanske till upprättande af ett collegium illustre i Lund. Här hjälpte icke, att prokanslern erinrade, hvilket kanslern ej heller förnekade, att adeln föga begagnade sig af exercitierna. En förbättring i det ekonomiska läget vore ju möjlig, menade han, om man med allvar kräfde in universitetets fordringar, och denna sträng blygdes han icke att upprepade gånger anslå, trots att man visat, att dessa fordringar voro så godt som värdelösa. Något säkert botemedel lyckades han dock icke att upptäcka, och med otrolig naivitet lät han mot slutet det vemodiga utropet undfalla sig: "hvi skulle vi icke komma till de goda tider, som voro i Mäster Bo's tid, då stort öfverskott var". — Under de år som närmast följde lämnades han i det hela i fred för universitetets ekonomiska bekymmer, men i konsistoriet grälades ofta mellan räntmästaren och professorerna, då lönerna icke föllo ut i rätt tid eller slutligen delvis innehöllos. Och om afdragen i deras löner icke voro så stora (33 daler för 1673 och 63 daler för 1674),[1] så försämrades dock tydligen affärsställningen, ty restantierna hos bönderna växte under de tre åren 1673—75 från 5,687 till 17,113 daler smt.

Kommunitetsfrågan löste sig af sig själf under dessa år, institutionen föll på sin egen omöjlighet. År 1673 d. 13 Maj hade konsistoriet meddelat kanslern, att penningstipendiaterna måste vidkännas en reduktion af 40 procent, och att därför, som Rudbeck själf föreslagit, indragningar äfven borde göras på kommunitetet, hvilket de dock i strid med generalreglerna ej kunde på egen hand besluta. De la Gardie beklagade sig på sitt vanliga manér, att han så länge hållits i okunnighet om saken och bad dem icke släppa verket handlöst, utan söka få in något på universitetets fordringar. Tämligen oförsynt beklagade han sig öfver, att man ej förstått att spara i den goda tiden, så att man nu vore i stånd att möta den dåliga; det var ju han själf som gått i spetsen för förbrukandet af de goda tidernas öfverskott genom extra staternas inrättande och de stora byggnadsföretagen. Nöden tvang dock Rudbeck, att våren 1675 på eget bevåg indraga kommunitetet för en tid, och med utgången af våren 1676 indrogs det alldeles. Skriftligen gaf kanslern

[1] 1675 fingo professorerna ut full lön, men så fick ock extra staten detta år ingenting, och exercitiestaten obetydligt.

aldrig därtill sitt samtycke, men väl har han muntligen förut erkänt, att det torde bli nödvändigt.[1] Ej heller har Rudbeck opponerat sig, han insåg nog lika väl som De la Gardie omöjligheten, och jag nästan misstänker, att han tröttnat vid hela saken. Curionska processen och Atlantikan togo nu hans intresse nästan uteslutande i anspråk.

Mellan Rudbeck och konsistoriets majoritet rådde en nästan oförsonlig motsats efter hans nederlag 1670, och af det föregående torde hafva framgått, huru han begagnade sig af sitt inflytande hos kanslern, för att bereda det alla möjliga svårigheter. I konsistoriets sammanträden deltog han, trots den önskan han i Aug. 1670 uttalat att därifrån befrias, tämligen ordentligt under året 1671 och in på sommaren 1672, då han plötsligen tyckte sig hafva blifvit så förnärmad af detsamma, att han ej längre kunde där sätta sin fot, och sedan i sju år höll sig därifrån. Anledningen var väl lumpen. I ett så kalladt kyrkokonsistorium hade han utverkat sig att få anskaffa en ställföreträdare för en sjuk kursor och att lofva denne successionen, i händelse platsen blefve ledig. Därpå hände sig, att då kursorn afled, blef icke den Salomon Larsson, med hvilken han aftalat, utan en fattig student, Värmlänningen Magnus Branzelius, på konsistoriets förord utnämd af kanslern. Att Rudbeck skulle häröfver harmas, var både förklarligt och naturligt, men han tog saken så, som hade konsistoriet satt en outplånlig fläck på hans heder genom att göra honom till löftesbrytare. När kanslerns bref om utnämningen upplästes i konsistoriet d. 14 Juli 1672, for han ut, att detta skulle han göra om hos kanslern och säga honom, att professorerna lofvat platsen åt en annan. De andra försvarade sig med, att ett beslut fattadt i ett kyrkokonsistorium aldrig ansetts äga samma bindande kraft, som andra, eftersom de närvarande ej kallats till sammanträde.[2] Rudbeck blef emellertid så förbittrad, att han efter den dagen icke infann sig i konsistoriet.

---

[1] Kons. prot. 27 Jan. 1676. För kommunitetet utbetaltes 1675, 2,922 daler, år 1676, då det upphörde blott 1,296.

[2] Med kyrkokonsistorier menades sådana, där de professorer, som varit i kyrkan, efter gudstjänstens slut, oftast utan föregående kallelse, sammanträdde med rektor, för att afgöra mindre viktiga ärenden eller sådana som fordrade ögonblicklig expedition. De voro ej ovanliga vid denna tid på grund af lättheten att få ihop medlemmar och afskaffades först genom formligt beslut d. 8 Febr. 1682. Konsistoriets uppfattning af dylika besluts rättskraft synes bekräftad af kons. protokollet d. 21 Juni 1673, där det heter, att då rektor frågade, »om det som i kyrkan slutes af några få, när de intet äro kallade dit, kan hafva den vim, som ett decretum consistorii», så svarades: »om de äro kallade dit, har det den vim, eljest ej».

Och han var ej nöjd härmed, utan gick i sin vrede därhän, att han, i strid med sin uppenbara skyldighet, vägrade, när konsistoriet omsider 1673 upptog processen mot räntmästar Bo Chruzelii sterbhus rörande dennes förskingringar, att stå det till tjänst med erforderliga upplysningar i saken, ehuru han upprepade gånger åtnjutit tjänstledighet, för att på konsistoriets uppdrag utreda denna fråga. Han var uppbragt öfver, att han hört sägas, dels att någon skulle i konsistorium yttrat, att han ville föra en perpetuus rectoratus eller dominatus, dels att man skulle påbördat honom själf att i konsistoriet hafva sagt, att Salomon Larsson skulle bli kursor, om än tio Lidmänner voro däremot[1]; och han förklarade, att han icke kunde biträda konsistoriet i det Chruzeliska målet, förr än det gifvit honom attest på, att allt detta var osant. Konsistoriet fann med rätta, att det skulle strida mot dess värdighet att villfara en sådan fordran, och tillkallade (30 Aug.) i sin nöd prokanslern. Denne fann det högst underligt, att Rudbeck skulle undandraga sig att bistå sitt eget universitet, så mycket mera som han ju haft ledighet just för dylikt ändamål. Det syntes honom olidligt, att man skulle behöfva liksom köpa Rudbecks hjälp, och dennes anspråk på att straffa universitetet, därest icke konsistoriet gjorde som han ville, tycktes visserligen hafva utseendet af en perpetuus dominatus.[2] I värsta fall finge man reda sig utan honom, han var dock dödlig som andra människor. Detsamma tyckte Petrus Aurivillius, som ironiskt utbrast: "Om en annan finge 5 eller 6 års vacation, så tror jag intet man skulle vara så dum och tjock i hufvudet, att man icke något skulle kunna uträtta". Konsistoriet gick nu emellertid så långt, att det utställde den begärda attesten, men det vägrade att röra vidare i skvallerhistorierna, hvilket ej tillfredställde den uppretade Rudbeck. Det är sorgligt att se, huru liten han visar sig vid detta tillfälle. Under sådant förhållande fick konsistoriet bäst det kunde hjälpa sig fram i den process, som inför dess forum öppnats mot Chruzelii änka. Den tyckes hafva gällt det betydliga beloppet af 60,000 daler smt.,[3] hvilket kraf änkan ej blott bestred, utan å sin

[1] Kons. prot. 13 Aug. 1673. Lidman var kanslerns sekreterare, och Rudbeck trodde uppenbarligen, att hans fiender framfört ett dylikt tal till Lidman, för att så skada hans ställning hos kanslern.

[2] Rudbecks uppriktige vän, den hofsamme Hoffvenius, instämde här med prokanslern. Han önskade, att man dock skulle ännu en gång vända sig till Rudbeck och allvarligen erinra honom, att han tjänade tack hvarken af öfverheten eller universitetet med att så öfvergifva dem. Hjälpte icke detta finge man gå till kanslern.

[3] Universitetets fordran införes först i 1669 års bok och då till ett belopp af 60,759 daler smt.

sida förmenade, att hon snarare hade att fordra af universitetet, än detta af henne. Hennes begäran om uppskof för anskaffande af nödiga dokumenter afslogs, hon hade därför haft på sig fulla sexton år, och i Februari 1674 föll domen som tillerkände universitetet dess fordran, henne dock obetaget att bevisa och utfå sin mans fordran hos enskilda professorer samt vid kommande likvidation räkna sig till godo möjligen obetalta utlägg, som hennes man gjort vid inköp af materialier till Kristinas stora tillämnade universitetspalats.[1] Änkan vädjade genast till kammarkollegiet och så uppväxte en process som varade långa år och medförde stora kostnader och bekymmer för universitetet samt ändades med, att universitetet i brist på klara papper gick sin stora och säkerligen i botten rättvisa fordran förlustig.

Vi hafva sett, huru Rudbeck lät universitetet i sin helhet umgälla konsistoriets förmenta synder. Detta var honom dock icke nog, äfven enskilde medlemmar skulle, då han därtill fann tillfälle, få kännbart erfara, öfver hvilket maktmedel han förfogade i kanslerns oförminskade gunst. Den förste som råkade ut för honom var astronomie professorn Jonas Laurentii Fornelius. Denne var en hetlefrad och själfrådig man med skarp tunga, som gärna gjorde sig rolig på andras bekostnad. Vi minnas, huru han i sitt program år 1667 på ett sarkastiskt och opassande sätt beskyllde domarne för egennytta.[2] Han hörde till Rudbecks motståndare, och då De la Gardies nya stat föredrogs i konsistoriet d. 3 Aug. 1670, lät han i hettan åtskilliga för högre myndigheter och för Rudbeck förnärmande yttranden undfalla sig, på hvilka hans likasinnade kolleger då ej tyckas hafva gifvit synnerligen akt, men på hvilka den närvarande Olof Rudbeck så mycket mera tog fasta. Och i sitt bref af d. 20 Aug. till konsistoriet antydde han, att förgripliga yttranden mot Majestätet fällts vid sammanträdet. Då konsistoriet begärde närmare upplysning,

---

[1] Domen har jag ej lyckats återfinna. Den återgifves i allmänna drag i kons. prot. 26 Febr. 1674. Rudbecks egendomliga attest i målet är tryckt i Bref af O. R. s. 91.

[2] Som ytterligare prof på Fornelii framfart i sina program kan anföras, att han i ett dylikt d. 27 Nov. 1667 (i anledning af en studentoration) gjorde sig lustig öfver de juristsvärmar, som fyllde akademier, domstolar och hofven, utan att rättvisan därför blifvit en smul bättre, och bland annat uttalade, att ingen sak vore så uppenbart orättfärdig, att den icke syntes kunna med någon lag försvaras. — Och i programmet vid S. Skunks installation d. 24 Juni 1667 som professor i grekiska skref han, att vi än i dag finge tyvärr umgälla tornbyggnaden i Babel med att bortnöta vårt lif i inpluggande af språk. För att göra oket lättare hade K. Maj:t utfunnit att anställa lärare i språken.

svarade han d. 12 Oktober med ett bref, som är verkligen karakteristiskt för hans egendomliga sätt att gå till väga i tvistefrågor. Han skulle helst, skref han, sett, att han sluppit anföra de brottsliga orden och namnet på talaren, isynnerhet som konsistoriet lika väl som han hört hvad som yttrades, men om det vore dess befallning, som han ju borde lyda, så ville han meddela, att en professor vid tillfället (d. 3 Aug.) först sagt: "det är väl, att vi veta hvad kungen vill gifva oss i lön, så skola vi läsa (eller tjäna) därefter" och sedermera yttrat om kuratorerna, att detta hade man "curantibus illis, som allt så fördärfva och förvärra", och att man fått dessa kuratorer af samma orsak, som Israels barn fingo konungar öfver sig. Personens namn ville han icke nu nämna, men det funnes i bifogad förseglad biljett. Konsistorium måste naturligen nu upptaga saken. Fornelius sökte bortförklara det förgripliga uttalandet om K. Maj:t, men det andra erkände han med belåtenhet och likaså, att han därmed syftat på Rudbeck och Verelius. I sin förbittring öfver angifvelsen gick han så långt, att han om Rudbeck sade, att dennes visdom var icke kommen ofvanefter, utan af djäfvulen, och att det tal, som gick landet rundt om hans sätt att sköta sitt kuratorsämbete, hade sin giltiga grund, ty huru han kurerat, det såge man nu, då en hvar miste så mycket af sin lön. Konsistoriet underrättade kanslern om tvistigheten, hvarpå denne infordrade fullständiga vittnesmål, hvilkas anskaffande tyckes haft vissa svårigheter med sig, då de närvarande icke gärna ville skvallra på och störta en kollega. De la Gardie blef emellertid alltmer upphetsad, isynnerhet som han fått höra, att Fornelius roat sig med att i konsistoriet uppvisa ett giftigt kopparstick, som kunnat tillämpas på situationen.[1] Han lät vid rector illustris besök på Venngarn (Jan. 1671) undfalla sig, att Fornelius "med sitt grassateridande och natteskjutande bättre kanske tjänte vara i knektehopen, än i publico dicendi munere", och något därefter (26 Jan.) anflät han en skrifvelse, att Fornelius borde ställas inför rätta för förgripligt tal mot konung och kansler; det oskickliga kopparsticket, som man hos en djäkne skulle näpsa med stut, hos en student med prubban, borde hos en ungdomens lärare än strängare straffas. Fornelius, som i början hållit sig tämligen rak, föll nu undan, isynnerhet när åtskilliga icke kunde neka, att de tyckte sig hafva hört ett och annat, och han måste slutligen (3 Maj 1671) bekväma sig att göra skriftlig afbön hos både Verelius och konsistoriet (om Rudbeck talas ej) hvarpå kanslern lät saken falla.[2]

[1] Om dess beskaffenhet vet man icke mera, än att det varit graveradt i Holland och företett ett åsnehufvud med långa öron.

[2] Om Fornelii uppträde se Rudbeck till kons. 20 Aug. och 12 Okt. 1670,

Än kärare var det väl för Rudbeck att få klämma åt sin hetsigaste motståndare i den stora ekonomiska striden, professorn i historia Claes Arrhenius. Denne hade om våren 1673 i en afhandling, som skulle ventileras under hans præsidium,[1] efter tidens sed insatt en epistola gratulatoria till författaren, i hvilken han på tal om antikvitetsstudiet användt uttrycket "ineptitudo scriptorum antiqvitatis patriæ" och särskildt lämpat detta på dem, som hade att framvisa "pictas tabulas in chartis natalis soli". Rudbeck som, och säkerligen ej orätt, ansåg, att dessa uttryck åsyftade hans nu påbegynta Atlantika och den karta öfver Mälaren, som han föregående år ritat till Verelii edition af Hervarar saga, råkade i eld och lågor. På hans begäran blef ventilationen inställd genom befallning af rektor, och Arrhenius, som drog öronen åt sig, lofvade uttaga episteln, om Rudbeck förklarade sig anse saken härmed utagerad. Arrhenius hade väl sina misstankar, att hans motståndare hade något annat bakom, nämligen att indraga kanslerns person i striden, och mycket riktigt ankom ett skarpt kanslersbref af d. 4 Juni, som befallde, att disputationen skulle indragas och episteln utrifvas[2] samt Arrhenius utan ringaste dröjsmål afgifva förklaring. Denne beklagade sig ej utan skäl, att exekution sålunda gick före dom och sökte bortförklara sina ord med, att han syftat på Ericus Olai och på Olai Magni karta öfver Sverige i Baselereditionen; på Rudbeck sade han sig aldrig hafva kunnat tänkt, då denne icke utgifvit något dylikt arbete, men han måste dock slutligen erkänna, att han haft en "tenuis notitia" om att Rudbeck sysslade med ett geografiskt arbete. Hans ängslan blef slutligen så stor, att han sade sig vilja göra knäfall för konung och råd, efter kanslern "den han hållit för en Guds ängel" uteslutit honom ur sin nåd. Men denna förödmjukelse var icke nog. Rudbecks ära skulle fullständigt upprättas, och kanslern fordrade, att Arrhenius skulle göra skriftlig afbön, och först sedan en sådan inkommit, gaf han omsider sin förlåtelse.[3]

Dessa segrande angrepp på enskilda professorer, som gjort kanslern och Rudbeck emot, säga oss, att konsistoriet var tämligen

---

Fornelius till d:o 15 Okt. och 23 Nov., kons. t. kansler 21 Okt. och 25 Nov. 1670 kansler till kons. 26 Jan. 1671 och kons. till kansler 16 och 23 Maj 1671 samt kons. prot. 20 Aug., 10 Dec. 1670 och 11 Jan. 1671.

[1] Titeln var »Helvidius priscus seu civilis ministerii candidatus» och författaren T. P. Wester.

[2] Episteln blef omskrifven, såsom synes af det bevarade disputationsexemplaret.

[3] Kons. prot. 6, 22 och 29 Juni 1673, dess bref t. kanslern 6 Juni och B. Appelroth till svågern C. Arrhenius 9 Juni (K. Bibl.). Kanslerns bref af 4 Juni är förkommet.

värnlöst, när det kom i kollision med samhällets mäktige. Men det egna är, att både kanslern och konsistorium, äfven om de slöto sig tillhopa, kunde stå sig ganska slätt mot uppstudsiga och nackstyfva medlemmar af universitetet, hvilket bevisar, att respekten för universitetsmyndigheten icke var öfverdrifvet stor. Som exempel härpå vill jag anföra något om teologie adjunkten Jonas Körlings oförskämda uppträdande. Denne oregerlige man hade af kanslern utnämts till teologie adjunkt d. 23 Maj 1667, ehuru han, då det, som fallet ej sällan var med De la Gardies utnämningar, visade sig, att ingen dylik plats fanns ledig, fick nöja sig med en filosofie adjunktur. Detta kunde ej göra honom blidare till lynnet, och förtreten växte, då den teologie adjunktur, som blef ledig efter P. Aurivillius 1668, tvärt emot gifvet löfte fylldes af kanslern med A. Grubb d. 13 Febr. 1669; De la Gardie hade fått för sig, att Körling redan kallats af K. Maj:t till Dorpts universitet. Konsistorium, som tidt och ofta besvärades af Körlings klagomål öfver denna orättvisa, låg redan förut i delo med honom, därför att han låtit 1667 promovera sig till filosofie magister i Wittenberg, ehuru han den tiden låg hemma och således lika gärna kunnat låta detta ske i Upsala. Det såg däri en skymf mot universitetet och än mera förargades det öfver, att Wittenberg behöft offentligen stämma Körling, därför att han undandragit sig att betala promotionsafgiften, och öfversändt stämningen till konsistoriet. Detta i sin ordning stämde nu Körling hösten 1670 inför sig, och då han efter trenne stämningar icke infann sig, sekvestrerade det hans bohag d. 2 November. När så Körling behagade infinna sig i Upsala och bryta förseglingen, beslöt konsistoriet att insätta honom i universitetets arrestkammare, hvilket verkställdes d. 28 Nov., dock ej utan svårighet, ty Körling hotade vakten med att vilja uppbåda studenterna. Följande dag öppnades rättegången emot honom. I denna uppträdde han på det mest oskickliga sätt, skrek och brukade okvädinsord; särskildt öste han ur sig på rector illustris, Axel Oxenstjerna, därför att denne, vid hvars sjukbädd han sade sig hafva ädelmodigt vakat, nu låtit honom som en "hundsfott och bärenhäuter" sofva i en kammare, där hvarken fanns förstuga eller spis. I två månader fortgick rannsakningen, hvarunder Körlings fräckhet icke minst visade sig däri, att han tillät sig i aktors, juris adjunkten C. Lundii, inlagor göra ändringar, afsedda att ställa denne i en löjlig dager. Den 18 Januari 1671 föll domen, som lydde på ständig relegation, hvarmed var förenad uteslutning från rikets tjänst. Men det visade sig, som kanslern antydt, att Körling icke saknade gynnare å högre ort, ty han blef snart använd af hofrätten i åtskilliga uppdrag och tog en verksam hämd

på universitetet genom att i hofrätten uppträda som änkefru Chruzelii sakförare i hennes process med konsistoriet, hvarvid han öfverhopade detta med illvilliga beskyllningar. Hans uppträdande då afprässade De la Gardie en förtviflans suck: "Jag tror, att ingen argare själ är född i Sverige." Huruvida Körling lyckats få sin sak dragen inför K. Maj:t, är mig ej bekant.[1]

Obetydliga voro dock de fejder, som hittills rasat inom de akademiska kretsarne, mot den storm som utbröt i och genom processen med boktryckar Henrik Curio. Den blef universitetets cause celèbre i detta sekel, satte våldsamma lidelser i rörelse och slog djupa sår, ja, har sannolikt bidragit att föra mer än en af de deltagande professorerna i en förtidig graf. Vi minnas från ofvan,[2] huru Curio 1661 antagits till akademiboktryckare och huru hans villkor sedan förbättrades, hvarvid dock bör anmärkas, att 1665 års anslag af 100 tunnor, sedan nödåren inbrutit, i likhet med öfriga anslag på extra stat, utgick ojämt och med ej obetydliga afdrag. Mannens säkerligen från början svaga ekonomiska ställning kunde under sådant förhållande icke annat än blifva sämre, och trots all lärdom förblef han en klen boktryckare, hvars tryckeri jämt befann sig i ett oordentligt och uselt skick,[3] och hvars typografiska alster ofta utmärkte sig genom en äfven för denna tid ovanligt tarflig utstyrsel. Curio var uppenbarligen en stor slarf, och det lån af 300 riksdaler af universitetsmedel, som kanslern 9 Dec. 1664 beviljat honom för inköp af Jansonii inventarier i Stockholm, hade ej medfört någon förbättring i hans tryck, öfver hvars uselhet oupphörliga klagomål höjdes. Det är ju möjligt, som Rudbeck sedan ihärdigt påstod, att de villkor som Curio erhållit, voro alltför klena, för att han skulle på dem kunnat existera;[4] i sig själf kunde på denna tid en tryckeriverksamhet icke vara synnerligen inbringande i Upsala, där det akademiska trycket, boktryckarens förnämsta inkomstkälla, var så obetydligt och förlagsverksamheten ej hade att räkna med stor afsättning.

---

[1] Kons. prot. 1670—71 passim och flera kons. bref t. kanslern, särskildt 30 Nov. 1670, 29 Jan. 1671, Kons. prot. 14 Okt. 1674, kanslersbref 21 Jan. 1671 och odat. relation (1675) tydligen af konsistoriet (R. Ark.). Om Körlings andel i Chruzeliska processen se kons. prot. 12 Mars 1677 och dess bref till kanslern 11 Dec. 1677.

[2] Se ofvan s. 66.

[3] Inventeringen 1674 ger en sorglig bild af tryckeriet (kons. prot. 9 Juli).

[4] När Curio i odaterad supplik till kanslern begärde 100 tunnor, som beviljades 10 Febr. 1665, säger han, att arbetslönen är i Upsala dyrare än utrikes, och att han icke kan sälja för 50 daler af de arbeten han upplägger (R. ark).

Klagomålen öfver hans dåliga tryck blefvo emellertid allt starkare. Kanslern gaf konsistoriet däraf del vid sitt besök i Juni 1670, och d. 18 Nov. 1672 yttrade han i bref, att trycket "vore så utnött, att ingen kunde läsa det", ett omdöme, som den, hvilken nu måste begagna arbeten, utgångna från Curios officin, ej kan annat än underskrifva. Upprepade inventeringar och varningar gjorde ingen verkan af det enkla skäl, att Curio hade inga medel att förbättra sitt tryck och äfven dessförutan saknade förmåga att sköta det. Det var därför ingen öfverraskning, när kanslern d. 29 Maj 1674 befallde konsistoriet att anställa rättegång mot Curio samt tillika hemställde, om han icke under tiden borde afstängas från sin tjänst och lön. Man bör hålla detta i minnet, att det sålunda var han själf, som genom sträng befallning gaf uppslaget till denna rättegång, öfver hvilken han sedan så ondgjordes, då den förde till den skandalösa sammanstötningen mellan Rudbeck och konsistoriet. Alldeles obegripligt är, hvarför den förre, som sedan tog saken så hett, icke sökte i tid förebygga hela processen, hvilket nog ej skulle varit honom svårt, särskildt om han före densamma framträdt med samma anbud, som han efteråt gjorde, att gå i borgen för tryckets reparation. Möjligen har han varit så fördjupad i sin nya Atlantika, att han icke märkte, huru stormen drog upp, men än sannolikare är, att han trott, att saken skulle aflöpa på helt annat sätt, nämligen att det såsom förut skulle stanna vid skarpa varningar och därpå föra till en ny uppgörelse, som förbättrade Curios i Rudbecks ögon för svaga villkor. Ty tid har ingalunda saknats att förekomma hvad som skedde, i det konsistoriet icke gjorde sig brådtom med saken. Först i Dec. 1674 inleddes rättegången, men den hade väl ej börjat, förr än den artade sig till skandal, tydligen genom Rudbecks starka inverkan. I tvenne månader höllos täta, långa och stormiga sammanträden, i hvilken de hårdaste ord växlades[1] mellan Rudbecks talrika motståndare å den ena sidan och hans två säkra, men hetsiga vänner, räntmästaren Ol. Verelius och eloquentiæ professorn Andreas Norcopensis[2] å den andra; själf hade

[1] Verelius utbrast en gång, att det såg ut, som om man ville hafva halsen af Curio, innan saken var rannsakad. Å andra sidan skref E. Benzelius i en inlaga, att han icke lät skrämma sig, om också motståndarna gingo kring som lömska djur.

[2] Någon fullmakt för Norcopensis såsom eloquentiæ professor har jag ej funnit. Hans utnämningshistoria är ett godt bevis på, huru man trasslade denna tid med platserna. K. Maj:t hade d. 26 Juni 1667 nämnt Erik Lindeman (den sedan så ryktbare Lindschöld) till professor eloquentiæ efter den döde Uhr och samma dag flyttat professorn i praktisk filosofi P. Ljungh till lärostolen i logik efter den aflidne Unonius samt gifvit Ljunghs

Rudbeck, som vi minnas, alldeles dragit sig ifrån konsistoriet. Till stridens skärpande bidrog det ohöfliga och spetsiga skrifsättet i Curios inlagor, hvilka säkerligen voro författade af Rudbeck, och det oskickliga uppträdandet inför rätta af Curios ombud, studentadvokaten Ingo Rudbeck.[1] En sak framgick dock, trots all oenighet i öfrigt, med tillräcklig klarhet, och det var att tryckeriet befann sig i det ömkligaste skick.

Olof Rudbeck, som äfven för den nya släktförbindelsens skull var djupt intresserad af Curios välfärd, började nu blifva allvarsamt orolig för utgången och han begärde af kanslern genom bref,[2] att, eftersom konsistoriet väl skulle öfversända domen till sin kansler, innan den publicerades, han måtte ock få tillfälle att yttra sig, innan kanslern företog saken. Han åberopade att hans ansvar i saken var stort, efter det var han som öfvertalat Curio att mottaga platsen i Upsala, och han lät antydningar falla, att konsistoriet torde hafva lika stor andel i tryckeriets usla skick som denne; därjämte påpekade han, att processen torde lägga hinder i vägen för utgifvande af Atlantikan, säkerligen ett starkt argument både för honom och kanslern att antaga sig Curios sak. Men äfven hans motståndare voro ej sena att söka motverka hans inflytande. Universitetets rektor, Magnus Celsius, en oförfärad man, skref också till kanslern,[3] för att lägga alla Curios synder för hans ögon, och han räddes icke för att, med tydlig hänsyftning på Rudbecks andel i alla de obehag processen förorsakat konsistoriet, skrifva, att "bland oss finnas de som äro akademiens edsvorne . . . hvilka upplägga sig för Curios starkaste patroner i saken och strida för honom på

---

förra professur åt Andreas Norcopensis. Då Ljungh klagade bittert öfver sin förflyttning, beviljade kanslern d. 3 Aug. 1667, att han skulle få behålla sin förra professur och Norcopensis taga logiken. Emellertid ändrades äfven detta, i det Claes Arrhenius d. 23 Okt. 1667 nämndes till logices professor. Orsaken härtill var nog den, att Arrhenius behöfde hjälp, att Norcopensis ännu befann sig på utländsk resa och att man å högre ort tillämnade Lindeman plats i kansliet, hvarigenom hans eloquentiæ professur kunde bli ledig åt Norcopensis. När detta skedde, är som sagt obekant, eloquentiæ professuren tillträdde N. först i Mars 1672 efter sin hemkomst.

[1] Bror till Disa Jakobsdotter Rudbeckia, änka efter språkmästaren Ambrosio Frediani och sedan 1671 gift med Curio. Ingo var således Olof Rudbecks kusin.

[2] D. 28 Dec. 1674, tryckt i Bref af O. R. s. 98.

[3] 8 Jan. 1675 (orig. R. ark.) Som bevis på Celsii dristiga mod kan nämnas, att när P. Rudbeckius d. 13 Mars 1672 i konsistoriet anmält kanslerns missnöje med att Celsius kritiserat Ravii arbete, svarade Celsius oförskräckt: »Vi sitta här likväl, som jag hoppas, af K. Maj:t hållne för de karar, att vi våra professioner försvarligen må kunna handhafva.»

det högsta, att han icke allenast från alla obligationer måtte befrias, utan ock Akademien honom ... på en ansenlig post debiteras". Med de sista orden syftade Celsius på Curios anspråk att utfå 900 daler smt, som Rudbeck skulle å konsistoriets vägnar lofvat Curio vid dennes antagande 1659, en sak som detta med fullaste skäl bestred[1] och som ej heller Rudbeck kunde någonsin leda i bevis. Men ingenting i hela processen synes så hafva retat den sistnämde som det, att konsistoriet icke ville tillerkänna en hans attest i fråga om detta löfte till Curio någon rättskraft och därjämte vägrade att yttra sig öfver hans löjliga fråga, om den ansåge attesten vara sann eller falsk, något hvaraf han sedan gjorde mycket väsen. Mot slutet af Januari 1671 var konsistoriet omsider färdigt med domen. Juristen Åkerman, som stod på Rudbecks sida, satte i fråga, om den icke skulle före afkunnandet kommuniceras med kanslern, men de öfriga funno detta öfverflödigt och åberopade särskildt härför ett (nu förkommet) kanslersbref af d. 14 Oktober 1674. Detta deras förfarande utmålade Rudbeck sedan som höjden af olaglighet, det är dock att märka, att privilegier och konstitutioner icke föreskrefvo annat än att domen skulle meddelas kanslern, hvilket ock genast skedde.

I utslaget, som afkunnades d. 23 Januari 1675, dömdes Curio sin tjänst förlustig, att återbära de 300 daler smt, som universitetet försträckt honom och att återställa trycket i samma skick som han mottagit det; bokförartjänsten skulle han af nåd få behålla. I en accessorie-dom fälldes han för äreröriga utfall mot E. Benzelius, sekreteraren Hadorph m. fl. till 14 dagars fängelse och böter. Det var icke att vänta det Olof Rudbeck skulle finna sig i en dylik utgång af processen, och ingen hade kunnat haft något att anmärka, om han uppmuntrat och hjälpt Curio i vädjan till högre rätt, men han valde en annan väg, som slog hans samtid med häpnad. Det kunde knappast undgå honom, att Curios sak var svag och att en blott vädjan till Hofrätten icke hade stor utsikt till framgång. Helt annat vore det, om han kunde förbyta saken i en process mellan konsistoriet och sin egen mäktiga energiska person, i så fall kunde han, med sitt stora inflytande hos kanslern och sina förbindelser med andra stormän, sannolikt gifva saken en sådan vändning, att konsistoriet under det starka trycket från ofvan funne det bättre att kapitulera och ingå på en kompromiss. Med sin fyndighet behöfde han icke grubbla länge för att finna en utväg. Han be-

[1] Stigzelius, Lithman och Sundel, alla förut professorer, insände förklaringar stridande mot Rudbecks uppgift, likaså Schefferus (Kons. prot. 20 och 23 Jan. 1675).

höfde blott inskrifva sig under stadens rätt, så att Curio där kunde stämma honom för utfående af hvad Rudbeck en gång i tiden utlofvat; sedan det väl skett, kunde han själf instämma universitetet till Hofrätten med anspråk på ersättning. Den klippska tanken omsattes utan dröjsmål i handling och omtänksamt nog i god tid redan före den Curionska domens afkunnande, i det han d. 13 Januari 1675 lät hos Upsala Rådhusrätt inskrifva sig och sitt folk under stadens jurisdiktion. När han sedan varsnade, hvilket oerhördt uppseende, och just ej till hans fördel, som steget väckte, sökte han lika fyndigt slingra sig ifrån saken med att uppgifva, att han icke inskrifvit sig för sin person, utan blott för folket på sina segeljakter, efter han med dessa dref borgerlig näring, men fakta vederlägga hans framställning.[1] Vägen var emellertid klar Han begärde af rådstugurätten och erhöll uppskof med Curios stämning, tills han i Hofrätten utfört sitt eget mål mot universitetet, och därpå inlämnade han hos denna en stämning på universitetet, i hvilken han gaf fritt lopp åt sin stormande lidelse.[2]

Hans samtida, vare sig de med harm eller häpnad förnummo hans besynnerliga inskrifning under stadsrätt, förstodo icke genast stegets syftning, och uppenbarligen anade hvarken kansler eller konsistorium, att en ny storm sammandrog sig. Annars hade visserligen den förre icke uttalat sig som han gjorde, då konsistoriets deputerade d. 3 Febr. 1675 infunno sig hos honom på Venngarn för att föredraga åtskilliga universitetets angelägenheter. Han lät då i starka ord höra sin förtrytelse öfver Rudbecks steg, som han fann oförsvarligt, och han underkände helt och hållet dennes attest om Curios föregifna fordran; om den nyss fällda domen hade han icke ett ord af ogillande.[3] Han skulle dock snart föra ett alldeles motsatt språk, då han varsnade den hotande vändning som Rudbeck gifvit saken och genom dennes bearbetningar lärt att se frågan i ett helt annat ljus. En åtgärd af konsistoriet, hvartill detta tvingats genom Rudbecks sätt att gå bröstgänges till väga, förskaffade honom en osökt anledning att skilja sin sak från konsistoriets. Hofrätten hade nämligen redan d. 10 Febr. meddelat konsistoriet Rudbecks och Curios stämningar, och innan detta hann meddela sig härom med kanslern, ankom d. 24 ett föreläggande från Hofrätten, att konsistoriet skulle redan inom åtta dagar inkomma med förklaring, efter motparten dref hårdt på sakens skyndsamma behandling. Under sådant förhållande var det ej möjligt

[1] Se min redogörelse i inledningen till Bref af O. R. s. 77—78.
[2] Utan dato, tryckt i Bref af O. R. s. 104.
[3] Kons. prot 6 Febr. 1675.

att hinna inhämta kanslerns vilja, men samtidigt med att förklaringen afgick till Hofrätten sändes akademisekreteraren Hadorph som express till kanslern med en skrifvelse af d. 27 Febr., hvari konsistoriet redogjorde för hvad som inträffat och hemställde, om icke Rudbecks process borde dragas under en sådan domstol, som konstitutionerna omtalade,[1] efter, såsom det något oförsiktigt tillades, "herr Rudbeck på intet vis lärer sig försumma att söka på det högsta underkufva konsistoriet denna gång".

Den vändning saken tagit måste synas en man af De la Gardies skaplynne icke blott obehaglig, utan rent af vedervärdig. En process mellan Curio och konsistoriet hade icke behöft väcka synnerligt uppseende, i den kunde han utan att blottställa sig ingripa och jämka samt särskildt göra sin trogne tjänare Olof Rudbeck mer än en tjänst. Men en process mellan Rudbeck och konsistoriet måste gå kring land och rike, och i den kunde han befara åtskilligt obehag för sin egen person. Och dessutom hade Rudbeck nu hunnit ingifva honom en annan uppfattning af saken och stärkte hans lust att vältra ansvaret från sig på andra. Alldeles glömsk därför af att konsistoriet på hans egen stränga befallning skridit till rättegången mot Curio och att han vid de deputerades besök icke låtit falla ett ord af missnöje med domen, men väl med Rudbeck, uppretade han sig i sitt sinne mot den part som han nu ansåg ensamt bära skulden för, att denna stridsfråga kommit till världen och fann för godt att på sitt vanliga hastiga och svaga sätt handlöst skjuta alltsammans ifrån sig. Man skulle väl kunna tycka, att han efter sitt föregående åtgörande borde haft svårt att intaga en sådan hållning och för den utfinna ett någorlunda hjälpligt försvar. Men nöden skärper människans uppfinningsförmåga, och Rudbeck hade slugt kommit honom till hjälp med anvisning, huru reträtten skulle anställas. När därför Hadorph, som redan d. 28 Febr. inställt sig på Kägleholm, öfverlämnade konsistoriets bref af föregående dag, hvari detta vädjade till hans skydd i den sak han själf anbefallt och sedan gillat, antog han en förnärmad och afvisande hållning. Nu hette det, att han icke kunde åtgöra något åt saken, efter konsistoriet icke meddelat sig med honom, innan det afkunnade domen, han hade för öfrigt på Venngarn blott fått del af den ena partens ofullständiga och vilseledande framställning, och därför finge saken nu hafva sin gång, isynnerhet som Rudbeck så hårdt yrkade därpå; nu finge de nappas med hvarandra bäst de ville, helst han så ofta fått höra, att han toge Rudbecks parti. Och i

[1] Enligt Kap. 2, § 2, mom. 5 ägde kanslern i så fall med sig adjungera två biskopar och två medlemmar ur hofrätten eller något annat kollegium.

samma tonart gick det bref som han d. 6 Mars affärdade till konsistoriet. Då han i detta än starkare betonar den uppfattning, som Rudbeck sökt ingifva honom, nämligen att konsistoriuin var part i målet och således dömt i egen sak, torde det böra erinras om hvad både han och Rudbeck bort veta, ehuru nutidens läsare kanske ej genast iakttaga det, att konsistoriet var domare, universitetet och Curio parter. Konsistoriets svar på hans ovänliga bref af d. 6 Mars[1] gaf honom blott ett kanske icke ovälkommet tillfälle att i nytt bref af 18 Mars än starkare frånsäga sig all gemenskap med dess åtgöranden och gifva det en ytterligare näpst. Detta hade förnyat sin begäran om en utomordentlig domstol under hans præsidium, på hvilken framställning han ej svarat i brefvet af d. 6, utan endast sagt, att justitien borde hafva sin gång. Nu förklarade han åter, att denna fråga var för sent väckt och tillade med onödig hårdhet, att han icke gifvit konsistoriet tillstånd att öfver hans ämbete föra något förmynderskap och att han i öfrigt icke kunde se, hvarför konungens högsta rätt icke skulle kunna vara en oväldig domare. Dess beklagande, att universitetskanslern skulle skjuta universitetets sak ifrån sig, besvarade han med, att detta hade han gjort för att icke ådraga sig misstanke för partiskhet, och att han i detta sitt beslut ytterligare stärkts af beskyllningen, att Rudbeck fört honom på andra tankar, hvarigenom konsistoriet tydligen visat, huru det uppfattade hans handlingar. Nu vore han trött vid att höra deras trätor och såge icke ogärna att allt komme i ljuset för Kongl. Maj:t, så att hvar och en måtte bli känd som han meriterade; det kunde aldrig ursäktas, att konsistoriet fällt sin dom, utan att först kommunicera den med honom. Till sist utslungade han dessa oförtjänt bittra ord, i hvilka man igenkänner ett troget eko af hvad Rudbeck i långa tider inblåst i hans öra: "Det är väl, att Kungl. Maj:t nu får tillfälle att erfara, huru Akademien framför alla andra riktigt dess underhåll njuter och huru litet däremot considereras allmänna nyttan, hvilken nästan aldrig i consideration kommer, men väl hvar konsistorii-dag, huru salaria riktigt må utgå."

I bjärt kontrast till denna bannstråle stod det, visserligen allvarliga och förmanande, men ock af innerlig välvilja genomströmmade bref, som han samma dag lät afgå till Rudbeck. Denne fick visserligen en stark uppsträckning för att han, utan att inhämta kanslerns vilja, gifvit sig under borgerlig rätt och stämt universitetet, och han varnades för att insistera på konsistoriets förmenta

[1] Konsistoriets svar af d. 10 är förkommet, innehållet synes af kanslerns gensvar 18 Mars.

löfte till Curio eller prostituera sig med beskyllningen, att motparten fört falska protokoll. Men hans innersta känsla framlyste redan vid varningen för att i rättegången indraga andra icke dithörande universitetsfrågor, ty han tillade här, att dessa torde nog ändå komma till Kungl. Maj:ts kännedom, så att "våra hemseder blifva en gång corrigerade och man i Upsala lärer af Pauli dicto operari salutem cum tremore et timore". Och han slöt brefvet vackert med att säga, att, som han hyste en sådan trogen vänskap och aktning för Rudbeck och ville hans bästa, skulle han önska, att denne mera vore betänkt på, huru universitetets olyckor kunde botas, än af andras eggelse söka en hämd, af hvilken hvarken han eller universitetet skulle hafva någon hugnad eller ära.[1] På Rudbeck måste en sådan skrifvelse göra det djupaste intryck. Han älskade uppriktigt och varmt sin svage men gode beskyddare, hvars lefvande intresse för bildningens sak och outtömliga välvilja för sin egen person han fått i så rikt mått erfara, och han kunde nu hafva skäl att frukta, att dennes mäktiga stöd skulle i detta kinkiga ögonblick undandragas honom. Han besvarade den faderliga skrapan i djupt förkrossad ton och sökte ställa sitt eget uppträdande i den ljusaste dager, under det han skickligt samlade alla skuggor öfver sina motparters beteende.[2] Och det visade sig, att han kände och behandlade sin kansler riktigt. Ty denne besvarade med rörande godhet hans bref och, på samma gång han lät förstå, att icke alla Rudbecks uppgifter voro med sanna förhållandet öfverensstämmande, försäkrade han honom om sin orubbliga tillgifvenhet och att det icke legat något hot doldt i hans ord; detta kunde så mycket mindre vara fallet, som det var uppenbart, att Rudbeck blifvit illa handterad, under det konsistoriet prostituerat sig.[3]

Det bistra kanslersbrefvet af d. 18 Mars hade i konsistoriet väckt icke ringa oro, men det tappade icke därför modet, dess sak var god och i dess leder kämpade modige beslutsamme män. Främst bland dem stod nu den kraftfulle teologen Erik Benzelius d. ä.,[4] vidare universitetets rektor, astronomen Magnus Celsius och professorn i grekiska Petrus Aurivillius, dem tillkom största andelen af äran för det fasta motstånd som konsistoriet satte mot försöken att

---

[1] Kanslern till Rudbeck 18 Mars 1675 (concept R. ark.).

[2] Rudbeck t. kanslern 31 Mars 1675, tryckt i Bref af O. R. s. 107.

[3] Kanslern till Rudbeck 8 April 1675 (concept R. ark.).

[4] Huru bittra Benzelii känslor mot Rudbeck voro, synes af det bref, som han vågade d. 27 Febr. 1675 skrifva till kanslern (H Afzelius: E. Benzelius d. ä. 1. 1897 s. 58). Han räknade tydligen på kanslerns välvilja mot den, som en gång varit hans barns lärare, men häri bedrog han sig.

tvinga det till en förödmjukande reträtt. Men ställningen var ingalunda afundsvärd, sedan kanslern svikit, och man kände bittert sin öfvergifvenhet. När kanslersbrefvet upplästes i konsistoriet, beslöt man uppskjuta svaret, efter så få voro närvarande, men stämningen tolkas af protokollets ord: "I det öfriga befalla vi oss och saken Gud, hålla oss vid causæ bonitatem och äro endräktiga att strida för sanningen." Och med svaret dröjde de i en hel månad, det afgick först d. 28 April. Så länge det i detta var fråga om att afvärja kanslerns anklagelser var tonen värdig och aktningsfull, men när talet kom in på Rudbeck och hans gärningar, blef det dem omöjligt att icke gifva luft åt sina bittra känslor. De vågade då säga rent ut, att det var han som ingifvit kanslern de omilda omdömen som i dennes bref uttalats, och att dessa voro så mycket orättvisare, som studierna nu blomstrade starkare än någonsin, "ehuru väl Rudbeck", som de kanske ej så orätt tillade, "i sin profession litet eller intet på några år därtill bidragit". I sin harm gåfvo de slutligen kanslern själf en slags tillrättavisning genom att säga, att i arkivet funnos icke "så onådige bref till professores ifrån superioribus alltifrån den tiden som det Messenianiska oväsendet akademien i fara satte, som de nu finnas inkomna i de åren, på hvilka Olaus Rudbeckius har sitt vederspel emot akademien drifvit.[1] På sin förbittring mot Rudbeck lade de naturligen icke heller annars band när tillfälle bjöds; så yttrades i en skrift, som deras fullmäktige till hofrätten, Celsius och Aurivillius, där inlade, att Rudbeck sådde oenighetens gräs och hade länge sått det. Denne begagnade sig däraf, för att i Karl IX:s manér anhålla hos domstolen, att de professorer, som gifvit fullmakt såväl till processen som till dylika kalumnier, skulle anmanas att uppgifva sina namn, för att så skilja dem från öfriga;[2] med illa anbragt salvelsefullhet tillade han, att alla andra svåra ord han fått utstå droge han gärna som en rätt kristen.[3] Och han underlät icke att göra sina motståndare lifvet surt genom allehanda påhitt. Så begärde han t. ex. utlämnande icke blott af alla originalkladdar till konsistorie protokollen, utan ock

[1] Detta utfall mot kanslern måtte hafva tillkommit i ett obevakadt ögonblick, ty man fann senare (se prot. 6 Maj) nödigt att efterse »de förra cancellariorum bref huru de äro».

[2] Celsii och Aurivillii odat. inlaga samt Rudbecks svar af 27 Mars äro bilagda hans bref till kanslern 31 Mars.

[3] Hans följande ord kunna väl förtjäna anföras, de måla hans stämning och skrifsätt. »Ty hafver Gudh sielf... burit oskyldig törnekrona, hwii icke jag en mulsäck och syndig menniska gärna en törneklädning af mina egna kolleger mot allt det goda iag dem publice och hwar och en i synnerhet wist hafver.»

af alla andra dokumenter, hvaraf han kunde hafva behof. Konsistoriet afvisade med full rätt bägge anspråken; det vore ej dess skyldighet att uppleta hvad han ansåg sig behöfva, det finge han själf uppgifva.

Man kan inte förvåna sig, om konsistoriets starka ord i brefvet af 28 April uppväckte kanslerns synnerliga misshag; hans sinne var därjämte ytterligare uppretadt genom ett försåtligt bref som han samtidigt mottog från Rudbeck,[1] hvari denne icke skydde att upprifva föregifna, mer än tio år gamla förnärmelser, som han påstod konsistoriet hafva begått mot kanslern, och som han först nu uppdagat; tillika framkom han med den insinuationen, att motståndarne ville draga saken undan hofrätten genom att utverka en kommissorialrätt, hvars medlemmar de hoppades få själfva utse och i hvilken de tänkte gå sin kansler förbi. I en af dylika insinuationer uppjagad stämning affattade den sistnämde d. 26 Maj sitt svar till konsistoriet. Detta begynte med att säga, att det bref han mottagit, väl hettes vara utgånget i konsistoriets namn, men att han, af innehållet att döma, verkligen hade svårt att tro det. Och det låg ett omisskänneligt hot i hans därpå följande begäran att få veta, om brefvet verkligen uppsatts efter öfverläggning i konsistoriet, hvilka i så fall varit tillstädes, om alla erkände sig hafva däri del och om sekreteraren eller någon annan uppsatt brefvet. Men konsistoriet lät sig icke förskräcka. Det hade gått för långt och kände sig för öfrigt tillräckligt misshandladt, för att nu längre falla undan. På kanslerns bref som föredrogs d. 30 Maj afgaf det redan följande dag ett klart och bestämdt svar. Man beklagade om brefvet offenderat honom, men begärde att i så fall få veta, hvaruti detta varit fallet, så att man kunde få försvara sig. Det förra brefvet var beslutadt i en konsistoriesession och alla hade godkänt beslutet "utom de tre som antagit vederpartens parti", och som sekreteraren var sjuk, hade konsistoriet själft lagt hand vid författandet. Detta manliga svar kom säkerligen kanslern att studsa, men särskildt torde hans ögon öppnats däraf, att Rudbecks vän, den rättrådige och sansade Hoffvenius, på samma gång han uttalade sitt ogillande af sådana uttryck, som att kanslern mer trodde Rudbeck än konsistoriet, och af att åtskilliga nya ej med frågan sammanhängande anklagelser framställts mot Rudbeck, dock i sak anslöt sig till konsistoriets uppfattning och till dess försvar mot Rudbecks grofva beskyllningar. De la Gardie tyckes nu hafva insett, att klokheten bjöd att icke drifva saken för långt, utan låta den tillsvidare hvila

[1] Rudbeck t. kanslern 27 April 1675 (Bref af O. R. s. 111).

i tysthet. Han hoppades nog att vid den förestående kröningen i Upsala kunna med bättre framgång upptaga densamma och då framdrifva en lösning i kompromissens form.

Konsistoriet skulle gjort klokt, om det ock å sin sida hållit sig på defensiven. Kanske det icke heller var dess mening att öfvergifva denna position, när det i sitt betryck återupptog den gamla tanken att hos Kungl. Maj:t anhålla om en e. ordinarie domstol,[1] men vid förfarandet glömde det bevara det lugn, som anstod en part, hvilken klagade öfver andras förlöpningar, och använde tillika ett skrifsätt, som icke var ägnadt att stämma höga öfverheten till dess förmån. Ty i skrifvelsen (af 25 Maj) till konungen hette det om Rudbeck, att han "har intet haft nog oss i denna Curios sak till äran oförskylt angripa, utan har ock gifvit sig ännu lösare tygel, utkastande på oss... i högbemälte Hofrätt en hop andra grofva och äreröriga beskyllningar". Ett rykte ginge, att det vore fråga om att frântaga universitetet dess jurisdiktion, och uttryck hade fällts af Rudbeck i samma riktning, hvilket icke vore hans sinnesart olika. Oförsiktigast af allt var dock, att det i skrifvelsen hette, att de önskade få sin sak inför "kristliga, opartiska domare", ty däri låg en obehörig och opassande jäfsanmärkning mot konungens hofrätt. Också blef ej heller någon utomordentlig domstol tillsatt.[2]

Det var nog icke ovälkommet för kanslern, att han vid samma tid genom Rudbeck sattes i stånd att låta dennes vedersakare, Claes Arrhenius, känna tyngden af sin höga onåd och kunde på samma gång få gifva hela konsistoriet en uppsträckning, för att det icke tillräckligt vårdat sig om sin kanslers kränkta heder. Förhållandet var, att Arrhenins för månader tillbaka under processen med Curio hade, i hettan öfver dennes otidiga inlagor, fällt några oförsiktiga yttranden, som han dock genast på konsistoriets föreställning tagit

---

[1] Redan d. 23 Mars hade konsistoriets fullmäktige i processen inlämnat hos konungen en supplik om kommissorial rätt, hvilket då besvarats med, att K. Maj:t ville först, till efterlefvande af konstitutionerna, afvakta den frånvarande kanslerns mening (kons. prot. 3 April 1675).

[2] För den händelse, att denna e. ord. domstol skulle kommit till stånd, beredde man sig på ännu svårare anklagelser mot Rudbeck. Bland Örnhjälms (C. Arrhenii) papper i K. Bibl. finnes nämligen en med Hadorphs hand skrifven, odaterad promemoria, tydligen afsedd att läggas för denna domstol. I denna uppräknas åtskilliga Rudbecks försyndelser, såsom att han nedanför akademikvarnen uppsatt egna verk, hvilka drogo vattnet från denna och minskade dess inkomst, att han blott hållit 2 sectiones humani corporis, ehuru Hoffvenius önskat flera, att han hade »alldeles ödelagt» sin profession, så att hela arbetet hvilade på Hoffvenius ensam etc.

tillbaka, hvarpå de ur protokollet utjusterats.[1] Trots detta, och ehuru Rudbeck själf aldrig var i konsistoriet närvarande, hade han genom sina vänner därstädes fått nys om saken, och här var ett för godt tillfälle att hämnas för att han skulle lämna det obeaktadt. När så vid vårens slut tiden nalkades, då Arrhenius i tur och ordning skulle öfvertaga rektoratet, anmälde Rudbeck saken för kanslern,[2] och denne öfverraskade konsistoriet d. 30 Maj med ett bref, som anbefallde rektorsvalets inställande, tills ny order från K. Maj:t hunne ankomma. Några dagar därefter, d. 7 Juni, förklarade han, att Arrhenius icke finge blifva rektor och att han skulle afstängas från sin tjänst, till dess han svarat för sina förgripliga diskurser i Curios sak, hvars alla protokoll skulle "oförfalskade" öfversändas. Konsistoriet råkade inför denna sista fordran i verklig förlägenhet, ty originalkladdarna voro icke renskrifna ännu, och för öfrigt var ju Arrhenii yttrande bortjusteradt. Juristen Åkerman, för öfrigt Rudbecks anhängare, fann ett godt råd, nämligen att tacka kanslern för hans nyss gifna hjälp vid förhindrande af ett godsbyte och på samma gång säga, att, så fort rektor (Magnus Celsius) blefve frisk,[3] skulle det inkomma med handlingarna. Arrhenius skyndade emellertid att (d. 15 Juni) i de mest ödmjuka ordalag afbedja sitt fel och bedyra, att hans ord aldrig åsyftat kanslerns höga person, hvarjämte konsistoriet, då det d. 29 Juni insände handlingarna, betonade, att det genast vid olyckstillfället uttalat sitt starka missnöje med Arrhenii uppträdande, äfvensom att hans yttrande på hans egen begäran utjusterats; det hade sålunda visat månhet om sin kanslers heder.

Huru djupt allt detta gick konsistoriet till sinnes, synes däraf,

---

[1] Man kan därför ej säkert se hvad Arrhenius sagt, men det synes sannolikt, att han talat om hemliga angifvare hos kanslern och tydligt nog syftat på Rudbeck. Yttrandet fälldes i sessionen d. 11 Jan. 1675.

[2] Redan d. 27 April gör han antydan härom (Bref af O. R. s. 114).

[3] Rudbecks insinuation d. 14 Juni, att Celsii sjukdom bestod i »podagra politica» (Bref af O. R. s. 118) är säkerligen hans eget påfund, Celsius hade alltid courage de son opinion. Omnämda bref erbjuder i öfrigt ett osökt tillfälle att visa, huru otillförlitliga Rudbecks uppgifter stundom äro. Han anför nämligen där namn på 8 professorer, som skulle varit för brefvet af d. 28 April, och på 14, som varit emot, således stått på hans sida. Nu är att märka först, att hvarken bref eller protokoll visa, hvilka som varit för eller mot, vidare att han medräknar Buscagrius, som var e. ord. professor, Loccenius, som aldrig gick i konsistoriet, Lithman, som 27 Juli 1674 nämnts till biskop i Strängnäs, samt Schefferus, Skunk och Fornelius, hvilka nästan alltid hafva tagit parti mot honom. Hoffvenius, eljest hans vän, delade ju, som vi sett, de åttas åsikter. Om Berelius och Gartmans ställning råder fullständig ovisshet.

att då M. Celsius d. 30 Juni utfärdade program om rektoratets öfvergång till P. Aurivillius, vågade han i detta aktstycke, som ju skulle komma äfven under kanslerns ögon, säga, att han beklagade sig, icke öfver rektorsämbetets tyngd, men väl öfver tidens bisterhet, som rubbat universitetets lyckliga tillstånd. Han skulle helst med tystnad förbigått, att hårda omdömen voro sedan flera år i svang om universitetet och att man oförtjänt hemsöktes af besvärligheter, men dessa voro mera allmänt kända, än att de kunde förtigas och mera tyngande, än att de borde undandöljas. Man hade endast att anbefalla sig i den himmelska försynens hand, Gud skulle nog träda in för sanningen och oskulden.

Knappast hade de steg, som tagits äfven i och för sig varit nog att blidka kanslern och nu tillkom en ny angifvelse af Rudbeck,[1] som än ytterligare stegrade hans vrede. Rudbeck hade nämligen nu haft att berätta, att äfven efter att det första straffande kanslersbrefvet ingått, hade Arrhenius haft den otroliga djärfheten, att i en epistola gratulatoria, som vidfogats en disputation De Iride[2] göra en förgriplig hänsyftning på kanslerns ynnest för Rudbeck genom följande uttalande, "att potentater och andra bruka sin mäktighet att försvara de lättfärdiga mot fromma och oskyldiga". I djupaste förbittring aflät De la Gardie till konsistoriet d. 5 Juli en i föga värdiga ordalag hållen skrifvelse. Arrhenii oförskämdhet (han antog saken sålunda utan vidare som bevisad) hade gått honom så mycket djupare till sinnes, som han dragit fram mannen ur fattigdom och förgätenhet och förut öfversett med flera hans grofva förseelser; han måste rent af förklara honom för en ärkeskälm, tills han bevisat sitt lättfärdiga tal, och för detta skulle Arrhenius med snaraste blifva judicialiter tilltalad. Alldeles glömsk af hvad konsistoriet dock upplyst om sitt åtgörande, då Arrhenii uttryck fälldes, anklagade han det ånyo för att hafva låtit vänskapen mot en kollega väga tyngre än hänsynen till kanslerns heder. Med mera skäl kunde han då sträcka upp det för att det låtit Arrhenius, i trots af kanslersbrefvet d. 9 Juni, behålla sin plats i konsistoriet, men han tillät sig äfven att giftigt tillägga, att detta väl skett för att visa världen, att det kunde, såsom nu ock af ungdomen utspredes i landet, godtyckligt ringakta hans rättvisa begäran. Om redan detta bref vittnar, att han i sin vrede alldeles tappat besinningen, framgår detta än starkare af det bref, som han samma dag tillsände Rudbeck och hvari han sökte egga denne att lagföra Arrhenius samt göra det så grund-

[1] Rudbeck till kanslern 14 Juni 1675 (Bref af O. R. s. 116).
[2] Gradualafhandling af J. Lindh under M. Celsii præsidium.

ligt, att "den ondskefulla och skamlösa själen" finge sin förtjänta lön. "Aldrig släpper jag", tillade han, "honom, utan att ett stycke af äran blifver i loppet". Att Rudbeck delade dessa känslor och haft sin dryga andel i denna förlöpning synes mer än väl af hans bref till kanslern.[1] Konsistoriet inkom härpå ånyo d. 23 Juli med en lugn och saklig förklaring, och Arrhenius aflät samma dag en i underdåniga och förkrossade ordalag hållen böneskrift. I denna förnekade han på det dyraste att med sina ord någonsin hafva syftat på kanslern, det var på munkars och jesuiters framfart han hade tänkt; han återkallade i minnet de många förtjänstfulla vetenskapliga arbeten, med hvilka han vore sysselsatt, och försäkrade, att han hellre ville vara gömd under jorden, än lefva i sin höge förmans onåd. Kanslerns vrede lade sig småningom, han fann väl ock vid lugnare besinning, att han i sin upphetsning gått väl långt och att i händelse af en uppseendeväckande rättegång möjligen något af hans egen ära kunde stanna i loppet. Och d. 7 Oktober kunde rektor meddela i konsistoriet, att kanslern tillgifvit Arrhenius och insatt honom i tjänsten, hvilket gaf denne anledning att nedkalla Guds välsignelse öfver kanslern för hans godhet och bedja Gud förlåta dem som varit orsaken till hans onåd.

Den riksdag som Karl XI till d. 15 Augusti 1675 sammankallat i Upsala för att dels bivista hans kröning dels och hufvudsakligen anvisa medel till det tyska kriget, hvari man redan var invecklad, och det danska, som hvarje dag kunde väntas, inverkade naturligen störande på universitetets arbete. Gustavianum användes till riddarhus, hvarigenom föreläsningarna till stor del blefvo omöjliga, staden var öfverbefolkad af gäster, från främmande ambassadörer ned till bondeståndets deputerade, och rum fanns ej för studenterna.[2] Man hade i öfrigt gjort de största ansträngningar för att gifva ett prydligt utseende åt det tarfliga och långt ifrån snygga stadssamhället. Med staden rådgjordes hur man skulle förflytta de vanprydande hemlighus, som kantade ån; de högar af orenlighet och sopor, som från Lithmans och Unonii gårdar förts ut och lagts i högar längs vägen upp till slottet, skulle bortföras, man ålade Rudbeck att transportera den gödsel, som samlats utanför stallet, bort till

[1] Rudbeck t. kanslern 14 Juni och 16 Juli 1675 (Bref af O. R. s. 116—120).

[2] Priserna stego. P. Aurivillius berättar med förtrytelse d. 25 Juni i konsistoriet, att änkeprofessorskan Hedræus begärt 1 riksdaler i veckan för ett rum, »hvilket syntes vara nesligt». Af anteckningar bland Örnhjälms papper synes, att ett rum för en finare student kostade för år 20 daler kppmt eller 3 ⅔ riksdaler. Den värda frun hade således fjortondubblat hyran.

slottsträdgården.[1] Med den i öfrigt ju ganska märkliga riksdagen hafva vi här icke att göra. Ett och annat passerade dock under densamma, som berörde universitetet. Så bekräftade konungen högtidligen d. 30 September på universitetets begäran alla dess af Sveriges framfarne konungar gifna privilegier. Åtskilliga mindre önskningar, som man samtidigt inlämnat till kanslern, för att af honom andragas hos konungen,[2] lämnades så godt som obeaktade, om de ens framförts af kanslern, hvilken ju under denna riksdag förlorade allt inflytande och ådrog sig konungens onåd. Deras begäran att universitetets för krigets skull beslagtagna Helsingetionde skulle lösgifvas, afslogs först af konungen, bifölls något därefter för att så ånyo afslås,[3] och deras förhoppning att undgå det byte af ett akademigods i Västmanland, som konungen önskade till boställe vid lifregementet, gick om intet, de anmodades kort och godt att utan dröjsmål bidraga till verkställigheten.

Den stora högtidliga teologie doktorspromotion, som firades d. 1 Oktober, är förtjänt af ett särskildt omnämnande. Det var andra gången en svensk konung öfvervar en dylik festlighet, och, liksom förra gången 1617, hade konungen äfven nu själf utsett de åtta personer som skulle med denna värdighet hedras. Bland dem voro de tre medlemmar af Upsala teologiska fakultet, som ännu saknade doktorshatten, Mart. Brunnerus, Erik Benzelius och Sam. Skunk, de öfriga voro biskop J. Baazius i Skara, superintendenten i Visby J. Brodinus, öfverhofpredikanterna Olof Svebilius och Joh. Gerthius samt tyska kyrkans pastor J. Helvig. Konungen hade befriat dem från alla i lagen föreskrifna prof[4] och hade gifvit riksmarskalken order att på kunglig bekostnad anordna den stora festmiddagen. Till promotor var Linköpingsbiskopen Joannes Elai Terserus förordnad i anledning af ärkebiskop Stigzelii ålder och sjuklighet. Terseri uppträdande vid tillfället väckte stor sensation och var nära att för honom blifva lika olycksbringande som hans föregående konflikt med sina kyrkliga ämbetsbröder. Hos honom grodde en djup ovilja öfver det sätt, hvarpå han år 1664 behandlats, då han för sin två år tidigare utgifna katekesförklaring anklagades för synkretism och aflägsnades från biskopsstolen i Åbo. Han hade

[1] Kons. prot. 28 Juni 1675.

[2] Kons. promemoria (odat. kopia i kons. arkiv). Rudbeck skall enligt hans egen senare uppgift hafva rönt stor nåd af konungen. (Se Bref af O. R. s. 183).

[3] K. Maj:ts bref 5 och 13 Okt. samt 5 Dec. 1675.

[4] K. Maj:ts bref till promovendi 20 Sept. 1676 (Vet. ak. Bibl. Bergianska brefsaml. T. 5 s. 569). De kungliga bref af 20, 27 och 30 Sept. som nämde promovendi finnas i kons. arkiv. Terseri program af 30 Sept. uppräknar promovendi.

visserligen 1671 bekommit en slags upprättelse, i det att han då utnämdes till biskop i Linköping, men stridbar och envis som han var, var det honom omöjligt, att då han nu trädde fram för konung, riksdag och kyrka icke begagna tillfället att gifva sina motståndare något igen för den förföljelse han själf fått genomgå.

I sitt promotionstal d. 1 Oktober tillät han sig angripa den ortodoxa svenska kyrkans klenod, formula concordiæ, under erinran om, att vid 1647 års riksdag hade han, då teologie professor i Upsala, varit i stånd att förhindra, att denna skrift antogs som symbolisk bok. Han lät nu om igen höra sina gamla skäl mot konkordieformeln, att den vore lika tjock som bibeln, att den vore knappast läst, än mindre förstådd af våra präster, samt att den innehölle många hårfina kontroverser, som alls icke passade för en symbolisk bok. Såsom bevis för detta sista anförde han dess framställning af dogmen om Kristi nedstigande till dödsriket, hvilken dogm dessutom, enligt hans åsikt, både till bokstafven och andan stridde mot den heliga skrift. Man kan väl tänka sig det närvarande prästerskapets harm öfver att i konungs, råds och ständers närvaro nödgas åhöra detta djärfva utfall af en man, som en gång förut för dylik trotsighet måst nedlägga biskopsvärdigheten. Terserus hade kanske räknat på, att af hans förre domare endast en var närvarande,[1] men han glömde huru stark solidaritetskänslan inom kyrkan och ömtåligheten om dogmen visat sig vid föregående tillfällen. Teologiska fakulteten sammanträdde redan följande dag och beslöt protestera mot hans tilltag, och förbittringen framträdde med sådan styrka, att Terserus själf fann för godt att d. 3 Okt., då prästerskapet samlats i kyrkan mellan ottesången och högmässan, infinna sig, för att beklaga hvad som skett och bedja om förlåtelse; han anförde som ursäkt, att han de föregående dagarne varit så turberad. Prästerskapet förklarade dock, att det icke kunde nöja sig med mindre än ett återkallande och ingick till konungen med en mycket skarp skrift, i hvilken det erinrade, att konkordieformeln blifvit 1663 af K. Maj:t erkänd för en "norma symbolica Augustanam confessionem explanans" (man vågade dock ej denna gång påstå, att den blifvit antagen som symbolisk bok). Terseri uttalanden vederlades och begäran framställdes, att K. Maj:t måtte på behörigt sätt dämpa detta tilltag.[2] Konungen gaf Terserus befallning att i aftonsångsgudstjänsten förklara sig och att göra det på latin, på hvilket språk

[1] Biskop Lithman i Strängnäs. Ärkebiskop Stigzelius, som med nöd deltagit i kröningsceremonien stödd på en annan biskops arm och som befriats från att promovera, kan väl ej hafva öfvervarit promotionsakten.

[2] Prästerskapets protest af d. 3 Okt. finns i kopia i Ups. Bibl. W. 322. De promoverades särskilda, helt korta protest af samma dag är tryckt hos H. Afzelius: E. Benzelius d. ä. 1. s. 51 not 2.

hans promotionstal hållits. Det skedde ock, men som det tyckes hade underrättelsen, att så skulle ske, icke allmännare delgifvits, ty man anmärkte sedan, att få biskopar och rådsherrar fingo afhöra hans förödmjukelse. Kanske det låg just i konungens afsikt att, såvidt möjligt, undvika onödig större offentlighet. Det märkliga är dock, att Terserus i sin afbön visserligen erkände, att han felat därutinnan, att han förglömde, att han själf en gång varit med om att erkänna konkordieformeln som symbolisk bok, men i fråga om läran om Kristi nedstigande till dödsriket nekade han att återtaga hvad han sagt, ty samvetet vore honom kärare än allt annat. Härmed var saken för tillfället utagerad, men försök gjordes sedan att ställa honom till ytterligare ansvar; att de blefvo utan påföljd torde hafva berott på konungens mellankomst. Terserus hade dock varit ofrälsets egentlige ledare under den pågående riksdagen och därvid uppträdt med synnerlig skärpa i den mot rådet väckta stora frågan om dess ansvar för rikets förvaltning under konungens minderårighet.[1]

Såsom ofvan nämdt hade kanslern med sommarens ingång upphört att för en tid ingripa i striden mellan Rudbeck och konsistoriet, han hade en annan plan i sikte, nämligen att söka åstadkomma en för den förre förmånlig komposition. Sannolikt hade både Rudbeck och hans höge beskyddare börjat misstänka, att utsikterna till en lycklig utgång af processerna icke voro synnerligen stora,[2] och Rudbecks många gynnare ville nog spara honom förödmjukelsen af ett öppet nederlag. Ett osökt tillfälle att bana väg för en förlikning tycktes öppna sig vid kröningsriksdagen i Upsala, där tryck från många håll kunde öfvas på konsistoriet. Men detta lät sig ej skrämma, kanske anblicken af De la Gardies under riksdagen skakade maktställning något ökat dess mod, nog af den förberedande påkänning, som kanslern gjorde i September, förde endast till, att konsistoriet lät förstå, att första villkoret för en komposition vore, att Rudbeck återkallade sina beskyllningar, å sin sida ville det på inga villkor återkalla domen öfver Curio.[3] Olof Rudbeck själf be-

[1] Se Anjou, svenska kyrkans hist. ifrån år 1593 s. 428—429 och en samtida odaterad berättelse om hvad som passerade vid Terseri revokation (Ups. Bibl. W. 322).

[2] I odateradt bref (R. ark.), som säkerligen hör till denna tid, skrifver Rudbeck till kanslern: »Där intet Gud, min nådige konung och E. G. Exellens och min rättfärdiga sak vill hjälpa mig, så vilja nu mina ovänner hafva både äran och min egendom ifrån mig.»

[3] Kons. prot. 8 Sept. 1675. M. Celsius var emot all komposition, han ansåg, att rättvisan borde hafva sin gång, för att konsistoriets heder skulle räddas åt eftervärlden.

handlade man kort; hans begäran att få begagna protokollen till sitt försvar, efter han ämnade hos K. Maj:t nedlägga sitt kuratorsämbete, afvisades, och man lät honom veta, att han egentligen icke hade med universitetet att göra, sedan han gifvit sig under stadens jurisdiktion.[1] Under sådan stämning hos konsistoriet var det icke att vänta, att kanslerns personliga ingripande skulle uträtta något. Han gjorde dock ett försök. Innan han efter kröningen lämnade Upsala, kallade han konsistoriet till sig d. 6 okt., i förhoppning att länka striden till fredlig uppgörelse. Hans uppträdande vid tillfället inger icke stor respekt för hans personlighet. I sitt tal blandade han dåligt skämt, stora ord och dolda hotelser på ett sätt, som icke var värdigt en man i hans höga ställning; medveten om sin egen svaghet försökte han på detta sätt dölja den för andra. Han begynte med att i stränga ord uttala sig om universitetet, han sade sig icke kunna förtiga, att dess ärenden till en del voro sådana, att han nästan skydde för dem; man hade rört vid hans ämbete, fört opassande diskurser och icke aktat hans bref. Efter denna uppsträckning åt konsistoriet fann han väl opartiskheten fordra, att gifva äfven Olof Rudbeck[2] en dylik: "Hvad herr Rudbeck vidkommer", yttrade han, "må han själf tala i sin sak, jag vill ingen grulm (?) mer hafva däri. Jag vet eljest, att han är en lärd karl, har låtit utgå vackra skrifter, men jag kan intet tåla, att han sätter sig emot mitt ämbete. Vi äro intet lika kålsupare vi båda, kan ock eljest intet förtiga mig mycket förtrutit, att han så ofta framkommer, kan intet låta det ringaste utgå eller skrifva, utan det skall vara pikant." Han antydde därpå, att det dock var ganska ovisst, huru processerna skulle utfalla, och om konsistoriet skulle kunna värja sig mot Rudbecks beskyllningar; han gick till och med så långt, att han lät framskymta, att Rudbeck kunde hafva i reserv nya oväntade anmärkningar. Men alla hans vinkar uträttade ingenting, till sin stora förvåning fann han, att konsistoriets mod var obrutet; det ansåg sin sak vara rättvis och god, alla delade tydligen Brunneri öppet uttalade tanke, att det var svårt att "torka i sig dylika förvitelser". Som kanslern icke framlade något kompositionsförslag (och detta var nog ej heller hans afsikt, ty han ville helst hålla sin person så mycket som möjligt utanför och locka konsistoriet att taga initiativet), blef icke något beslut fattadt i den ena eller andra riktningen. De la Gardie hoppades väl, att i alla fall hafva banat vägen för den önskade kompositionen, och nu följde starka påtryckningar.

[1] Kons. prot. 17 Sept. 1675.

[2] Denne, som aldrig infann sig i konsistoriets vanliga sessioner, uppenbarade sig dock nu, när kanslern sammankallat professorerna i sin bostad.

Då universitetets rektor P. Aurivillius på hösten var i Stockholm, riktade riksdrotsen Per Brahe och hofrättens president Bengt Skytte m. fl. starka anmaningar till honom att verka för en fredlig uppgörelse; Skytte sade till och med öppet, att man i hofrätten sölat med målet i afvaktan på en komposition. Och rektor och konsistorium gingo slutligen så långt, att de något före jul aflämnade ett kompositionsförslag, som tyckes hafva utmynnat i, att de afstodo från fordran på någon afbön af Rudbeck, men vidhöllo, att domen öfver Curio skulle bestå.

Kanslern, som vid ett besök af konsistoriets deputerade på Venngarn i januari 1676 först slagit ikring sig med några dunkla uttalanden, att det icke skulle aflöpa så väl för konsistoriet, om det afsloge en komposition, och sedan framkastat, att man kunde tänka sig, att K. Maj:t ålade bägge parterna silentium, hvarigenom bägges honnör skulle bevaras och allt sedan blifva bra, om Rudbeck åtoge sig att renovera trycket,[1] upptog den sista tanken i det bref, som han d. 28 Januari aflät till konsistoriet. Häri föreslog han, efter att försiktigtvis hafva betonat det han ingalunda ville utöfva något tryck, blott upptäcka sina tankar om en ny utväg, att man skulle antaga Rudbecks anbud att gå i borgen för tryckets återställande genom Curio. Därmed skulle hans process med universitetet förfalla af sig själf, utan att något för konsistoriet nedsättande, direkt upphäfvande af dess dom behöfde äga rum, och Rudbecks process skulle naturligen likaledes inställas. Det var som hade han befarat, att saken vore på väg att taga en för den sistnämde olycklig utgång, ty han upphöjde nu i de starkaste ordalag dennes förtjänster om universitetet och förespådde, att man inom kort skulle sakna hans förstånd, flit och trohet. Ett dylikt förslag kunde icke falla konsistoriet i smaken, då det blott gick ut på att hjälpa Rudbeck ur svårigheterna, men lämnade konsistoriets kränkta ära å sido. Det gaf d. 15 Februari ett afböjande svar i en både lugn och värdig ton. Sin dom öfver Curio, som det fällt efter bästa samvete och på lagliga grunder, kunde det icke återkalla, utan att gifva universitetets anseende den svåraste knäck, och i en förlikning med Rudbeck måste det fordra skälig upprättelse.[2] Detta svar, som för kanslern var en missräkning och måste kännas som en förödmjukelse, uppretade hans lättantändliga sinne, som Rudbeck skickligt bearbetat genom vrängda framställningar af hvad som i Upsala passerat. Och i sin vrede

[1] Kons. prot. 27 Januari 1676.

[2] Elfva professorer tyckas varit ense i detta beslut och tre röstat emot. (Bref af O. R. Inledn. s. 92.)

glömde han sig därhän, att han inför konsistoriesekreteraren Hadorph, som öfverbragt brefvet af d. 15, utbrast i sådana ord, som att, efter de voro så självkloka i Upsala, skulle de erfara sanningen af bibelordet: "perditio tua ex te Israel", och att putrida membra borde reseceras. Han var isynnerhet förbittrad öfver, att som det sagts honom, någon skulle hafva antydt, att saken borde skjutas för riksens ständer,[1] och utlät sig därom, att "sådant gällde knoppen". Och i första hettan lät han uppsätta ett bref, hvari han, såsom en gång förut, begärde att få veta, hvilka tagit del i saken och hvilka, efter hvad han hört, uteslutits från sakens behandling, men vid lugnare besinning fann han bäst att icke blottställa sig vidare, och skrifvelsen lades till handlingarna.[2] Härmed afstannade för en tid alla kanslerns försök att ingripa i denna sak, och ett försök af Rudbeck själf i följande månad att få kompositionsfrågan under behandling i konsistoriet, för hvilket ändamål han inlämnade ända till fem olika förslag, misslyckades fullständigt.[3] I stället visade detta sin ovilja mot Rudbecks trogne anhängare, professor Andreas Norcopensis, som under striden beskyllt konsistoriet för att förfalska sina akter, genom att vid dennes rektorsval i Maj 1676 förordna, att akterna i processerna med Curio och Rudbeck icke skulle vara för honom tillgängliga.[4] Däremot blefvo å andra sidan alla dess egna försök att i Hofrätten pådrifva processernas slutförande fruktlösa;[5] så mäktiga intressen verkade på Rudbecks sida, att domstolen kunde tillåta sig att, trots att målet var utageradt, uppskjuta domens afkunnande i ytterligare nio år.

Processens förlopp hade icke litet skakat kanslerns auktoritet vid universitetet, liksom hans anseende i allmänhet var i starkt nedgående efter tilldragelserna på riksdagen 1675. Ett tecken på det förra var, att konsistoriet, som ofvan nämts, år 1676 utan att tillfråga sin kansler, upphäfde kommunitetet, vid hvars upprätthållande han så envist fasthållit. Men konsistoriets egen auktoritet inom universitetet hade ock ej lidit mindre af det kända sakförhållandet, att oenighet herrskade inom detsamma, och att det i de pågående rikskunniga processerna hade mot sig både kanslern och

[1] I Kons. protokoll finns icke någon antydan härom, det var troligen ett påhitt af Rudbeck (se bref af O. R. s. 128).

[2] Kons. prot. 6 och 20 Mars 1676.

[3] Kons. prot. 3 och 7 April 1676.

[4] Kons. prot. 20 och 24 Maj. M. Celsius satte sig rent af emot valet och yrkade därjämte, understödd af Åkerman, Skunk och Brunnerus, att om Curios sak komme före, skulle prorektor C. Arrhenius fungera som rektor.

[5] Se konsistoriets inlaga till hofrätten 29 Okt. 1676, concept af C. Arrhenii hand bland Örnhjälmska papperen i Kungl. Bibl:t.

stormannainflytandet i allmänhet. Särskildt måste detta återverka på ungdomen, som efter sin vana tog parti i alla universitetets fejder och nu föga aktade en öfverhet, som själf satt på de anklagades bänk. Oron bland ungdomen hade dock visat sig redan tidigare, självsvåldet växte sannolikt under de starka slitningarna före och närmast efter Rudbecks fall. Den adliga ungdomen, medveten om sin ställning och sina sociala företräden, gick i spetsen. Dess antal var visserligen icke stort, så räknade den 1674 blott 57 af inalles 734 studenter,[1] och bland dessa voro nog åtskilliga minderåriga, men i stället kunde den föra i striden talrika väpnade tjänareföljen. År 1672 hade dess grasserande på gatorna blifvit så våldsamt och dess oskick att vid de offentliga samkvämen tränga sig framför universitetslärarne så allmänt, att klagomålen hunno ända till regeringens öron. Denna tyckes dock egentligen fäst sig vid det senare missförhållandet, efter den i sitt bref till kanslern d. 2 April 1672 endast föreskref, att den oordning, som inrotat sig bland adeln, att vilja taga försteget för professorerna, skulle afskaffas. Kanslern var dock nog svag att, när han d. 6 Maj gaf konsistoriet del häraf, tillägga, att saken skulle verkställas med försiktighet, och att det därför vore bäst att hålla sig till præceptorerna. Konsistoriet inkallade ock d. 11 Maj tjugusju dylika och lät dem höra kungabrefvet, de fingo därjämte förmaning, att de ibland dem, som undervisade barn af föräldrar, som icke tillhörde riddarhusets första och andra klass, skulle därest de funno att föräldrarna själfva ingåfvo sina barn att i processioner sluta sig till dem af högre klass och därigenom tränga sig förbi professorerna,[2] allvarligen förehålla föräldrarna, hvad K. Maj:t nu befallt. Man kan dock godt förstå, huru vanmäktig en dylik föreställning af de fattiga och beroende præceptorerna skulle vara, men det var enda sättet för konsistoriet att undgå att själft lägga sig i saken och därpå blott bränna sina fingrar. Præceptorerna förmanades nu tillika att närvara vid depositionsakterna och tillse, att deras lärjungar icke buro sig illa åt, refvo åt sig konfekten och slogo omkull faten; likaså borde de förhindra deras stimmande under gudstjänsten. Om det rektorsprogram i saken som anslogs d. 16 Maj gjorde någon särskild verkan, kan lämnas därhän, säkert är, att oron upphörde för en tid.

[1] Uppgift öfver studentantalet höstterminen 1674, skrifven med Benzelii hand (R. ark.)

[2] Konstitutionerna medgåfvo endast barn af föräldrar i första klassen (grefvar och friherrar) och andra klassen (öfriga rådsherreätter) att taga försteget för professorer, dock efter rektor, som alltid gick främst. Ej ens dennes rang blef dock alltid respekterad af de förnäma ungdomarne.

Men fyra år senare började åter lugnet störas på ett betänkligt sätt, och protokollen för 1676 fyllas af rannsakningar med studenter; rektor klagade till och med, att dueller, denna främmande hos oss mindre vanliga osed, började komma på modet. På hösten höllos långa sessioner i anledning af att studenterna begått misshandel i förening med inbrott; de hade, i harmen öfver att en bagare satt försåt för en student och låtit genomprygla denne, brutit sig in i bagarens bod, släpat honom ut på gatan och där undfägnat honom med en bastonad på hans blottade posteriora. Och följande året hade adelns excesser tagit en sådan fart, att konsistoriet vid kanslerns besök d. 12 Mars 1677 högt beklagade sig däröfver och på samma gång tillstod sin egen rådlöshet, då det icke vågade bestraffa våldsverkarne, emedan detta för visso skulle illa uttydas af deras mäktiga släkter. Kanslern, själf säkerligen lika rådvill, kom med pompösa ord om, att man skulle fatta en resolution och göra sin plikt; därest förmaningar icke hjälpte, finge man taga sin tillflykt till Kungl. Maj:t, vore dock excessen svår, borde korrektion ske in loco. När dock så konsistoriet ville taga fasta på det sista medgifvandet, skyndade han att sätta sig själf i säkerhet genom att tillägga, att man dock i allt måste taga hänsyn till personerna, d. v. s. akta sig att röra vid den högbördade ungdomen. Han visste tydligen ej hvad han själf ville, ty i ena ögonblicket utbrast han: "Connivendo drager man Guds förbannelse öfver sig, K. Maj:ts onåd och föräldrarnas reproche", i det andra åter: "Vi måste skärpa med försiktighet och icke göra elephantem ex musca." Hoffvenii erinran, att adeln missbrukade sina värjor, besvarade han undvikande med den allmänna observationen: "Jag ser alla academiæ cives vara armatos, det som förr likväl icke har varit. Dock är icke att klaga däröfver, ty alla bära nu svärd, förutom präster och klockare."

Af allt framgår, att både kansler och professorer skydde att röra vid frågan om de adliga studenternas bestraffning, af fruktan för deras mäktiga familjerelationer, och de senare voro fullt medvetna om styrkan af sin position. När rektor, Johannes Columbus, samma vår, i stället för att stämma de brottsliga inför konsistoriet, kallade dem till en s. k. konferens i sin bostad, gåfvo de flesta ett vägrande hånfullt svar, och om en därpå följande stämning till konsistoriet bekymrade de sig icke det ringaste. De sågo häri rent af en förolämpning, och en ung Per Fleming, inackorderad hos Columbi svärfader, Johannes Schefferus, tillät sig att vid dennes bord högt säga, att hans och hans kamraters högtförnäma föräldrar

funno sig högst graverade af att deras barn, föräldrarne oåtsporda, kallats inför rätta, och att de själfva skulle, om försök gjordes att tvinga dem till inställelse, resa sin väg, hvilket skulle föra till en kännbar minskning i herrar professorers inkomster. Om Columbus utspredo de, att hans ifver för deras lagförande kom af hans intresse för den rektor tillkommande andelen i böterna, något som så förskräckte dennes omanliga sinne, att då han i bref d. 30 Mars meddelade kanslern hvad som händt, upptogs hans skrifvelse mest af att vederlägga denna beskyllning. Kanslerns svar, som för resten dröjde en hel månad, skänkte ingen synnerlig tröst, ty det anvisade ingen annan utväg, än att skrifva till de vanartiges föräldrar och, därest en præceptor befanns på något sätt vara medskyldig, åtminstone exemplariter bestraffa denne. Och när detta bref d. 9 Maj föredrogs i konsistorium, gick Columbus i sin svaghet ännu längre genom att föreslå, att efter inga vidare oroligheter inträffat, skulle man ej ens bry sig om att skrifva till föräldrarna. Detta syntes dock den modigare Brunnerus väl starkt; han sade rent ut, att af kanslerns bref blefve man lika slug, om konstitutionernas bud verkligen gällde för adeln eller icke, och man kunde väl icke för kanslerns skull gå ifrån lagen, det vore så godt att gå direkt till kungs. I följande konsistorium tog man ock mod till sig och beslöt, att om anklagad adlig student icke inställde sig, skulle han dömas in contumaciam, och om detta icke hjälpte, föräldrarna anmanas att taga sonen från universitetet. Trots detta skref den försiktige Columbus några dagar senare, d. 22 Maj, till kanslern, att som de unga herrarne vist sig sedigare och förlikt sig med målsägandena, hade konsistoriet nöjt sig med att låta hvars och ens inspectores privatim tillskrifva föräldrarna.

Studenterna voro icke alltid att leka med, när de voro ute på krigsstråten. Om våren 1679 gick det så hett till vid ett gatutumult, då ungdomen, väpnad med värjor och skarpladdade pistoler, trängde in på akademivakten, att denna, efter att öfvervaktmästaren fått ett skott midt i bröstet, fann för godt att barrikadera sig inne i sitt corps-de-garde, hvarest den fick utstå en formlig belägring. Vakten visste alltför väl, att det var bättre att fly än illa fäkta, då i händelse af att någon skada tillfogades en adlig student den knappast kunde påräkna att hafva professorerna bakom ryggen. Professorernas beskedlighet tyckes varit allmänt känd, och de dolde den ej heller själfva, att döma därutaf, att i en konsistoriesession klagan höjdes öfver, att tre studenter, som voro insatta i prubban på Gustavianigården, där regerat så skamligen, att professorernas

föreläsningar däraf omöjliggjorts.[1] För att rätt förstå möjligheten af studenternas stora själfsvåld, har man att erinra sig, att de ofta hitkommo vid alltför unga år och i afsaknad af den tukt, som var en nödvändig förutsättning, för att den från hemmets tillsyn lössläppte och af andra band här föga besvärade studenten skulle kunna rätt begagna den akademiska friheten. Oseden att inskrifva unga pojkar florerade fortfarande, och att den adliga ungdomen hade informatorer betydde föga, så själfmedvetna som deras elever voro; skolorna fortforo ock att släppa ifrån sig halfvuxna och illa uppfostrade djäknar.

Äfven gent emot akademifogdarne var det svårt för konsistoriet att upprätthålla sin myndighet, till en del beroende därpå, att desse ansågo sig endast hafva med räntmästaren att göra. Dessa herrar intogo vid denna tid en ganska egendomlig ställning till sina akademiska förmän. De blefvo vanligen förmögne män på sina tjänster, som de kunde använda att drifva inbringande affärer, och man var icke så litet beroende af deras goda vilja, för att i rätt tid och till största möjliga belopp få in akademiens spannmålsräntor af bönderna. Å andra sidan visste fogdarne att göra sig goda inkomster genom att missbruka sin makt öfver bönderna; för s. k. vängåfvor läto de dessa sitta inne med utlagorna öfver tiden eller angåfvo rent af, att restantierna berodde på oförmåga. Och säkerligen var denna fogdarnes egennytta mycket mera än bondens verkliga oförmåga, bägge lika svåra att kontrollera, en orsak till, att trots de stora afskrifningar af restantier, som det godhjärtade konsistoriet litet emellan verkställde, växte dessa restantiers siffra oupphörligt i höjden.[2] Och om universitetet klämde åt fogden för hårdt, lät denne bonden umgälla det och tvang honom att sälja sin säd i otid, ofta för vrakpris, hvarför konsistoriet måste lägga sig emellan och föreskrifva sädens uppläggande i lador, tills man kunde skaffa bättre pris. En annan osed hos dessa myndiga fogdar var, att de aldrig lämnade in sina räkningar i utsatt tid, hvilket omöjliggjorde hufvudböckernas afslutande. Som ett exempel på en fogdes oförskämdhet kan anföras, att när fogden Lars Unonius erinrades i konsistoriet (28 Juni 1676), att han var på efterkälken med sina räkningar, svarade han trotsigt,

---

[1] Kons. prot. 17 Nov. 1680. Studentarresten, som af ungdomen nästan betraktades som en förlustelseort, var då belägen i bottenvåningen af ett litet hus inne på Gustavianigården, i hvars öfre våning Curios tryckeri var inrymdt.

[2] Dessa restantier stego från 2,569 daler smt 1671, till 23,263 år 1680. Och ändock hade universitetet under samma år i medeltal årligen afkortat 983 daler å löpande årets restantier och å äldre sådana efterskänkt 388.

att han icke var det mera än sina kamrater och att saken föga rörde konsistoriet; och då han öfverbevisades om att hafva af bönderna uppburit s. k. rotepenningar, men icke inbetalat dem till kronans länsman, hvilken därför utkräft skatten för andra gången af de stackars bönderna, samt han nu dömdes af konsistoriet att skyndsamt återställa beloppet till skattdragarne, yttrade han morskt inför sittande rätt, att detta skulle bönderna nog få betala. Han fick dock sin förtjänta lön följande år, då konsistoriet satte honom från tjänsten. De andra fogdarne voro dock föga bättre; ej långt därefter klagades bittert öfver två andra fogdars sidvördnad och olydnad, man jämrade sig, heter det, öfver deras försumlighet och att fogdeordningen aldrig af dem efterlefdes.[1]

Universitetets auktoritet måste ock något hafva lidit däraf, att regeringen, med missaktning för dess lagliga rätt att uppgöra förslag till lediga professurer, fyllde platserna, utan att afvakta dylikt förslag eller ock sköt det åt sidan. Otvifvelaktigt har detta till en del varit kanslerns fel, som ej brytt sig om att bevaka universitetets rätt, sannolikt har han själf stundom medverkat vid öfverträdelsen, det var i allmänhet ännu ej så noga med laga former; någon gång har konsistoriets eget söl fört därhän, att dess röst ej fått göra sig hörd. Några exempel skola belysa saken. Sedan Ravius lagt in om afsked 1672, dröjde konsistoriet med att upprätta förslag, efter han uppbar lön till slutet af September. Följden blef, att K. Maj:t d. 26 Sept. utnämnde Uno Terserus till professor i orientaliska språk, utan att invänta förslag; och konsistoriet, som något före utnämningen fick nys om regeringens afsikt, förklarade sig nöjdt med valet. Efter att professorn i poesi Laurentius Fornelius aflidit d. 8 Juli 1673, nämde K. Maj:t samma år e. ordinarie professorn Johannes Columbus till hans efterträdare, utan att ett spår af förslag kan upptäckas. År 1674 (dagen okänd) förflyttades professorn i grekiska, Samuel Skunk, af K. Maj:t till teologiska fakulteten, och d. 27 Juli samma år fyllde K. Maj:t hans plats med P. Aurivillius, förut professor i logik, och Aurivillii plats med Georg Berelius, allt utan förslag. När Uno Terserus aflidit d. 3 Sept. 1675, uppsatte konsistoriet först (23 Nov.), i enlighet med filosofiska fakultetens förslag, e. ord. professorn A. Grubb i första och lektor Rudbergius i andra rummet, men då Berelius, professor i logik, straxt efter (d. 7 Jan. 1676) afled, gick det in på kanslerns hemställan om ändrande af förslaget och föreslog Rudbergius till orientaliska och

[1] Kons. prot. 15 Maj 1678. Den första af mig kända instruktionen för fogdarne utfärdades af kanslern 4 Okt. 1673 (kopia i Ups. Bibl. N. 1045).

Grubb till logiska professuren. Men K. Maj:t nämde tvärtom d. 8 April Grubb till den orientaliska professuren och insatte som professsor i logik Matthias Steuchius, hvars namn ej ens varit i konsistoriet omtaladt. Det kan i sammanhang härmed nämnas, att K. Maj:t dock tillika föreskref, att Steuchius skulle tillsvidare afstå halfva lönen åt den olycklige e. ord. professorn i orientaliska språk, Johannes Buscagrius.[1] När professorn i grekiska P. Aurivillius afgick med döden d. 28 Okt. 1677, har tydligen e. ordinarie professorn i samma ämne Julius Micrander på högre befallning fått utan vidare intaga den lediga platsen.[2] År 1678 d. 8 Febr. dog Olof Åkerman, professor i svensk rätt, hvarpå K. Maj:t, utan att något förslag omtalas, d. 6 Maj nämde e. ordinarie professorn Karl Lundius till hans efterträdare. Som Johan Gartman varit ordinarie juris professor alltsedan 30 Juni 1668, utan att dock åtnjuta annan lön, än ett ringa arvode på extra stat, (ty de två ordinarie lönerna innehades då af Schefferus och Åkerman), skulle han härigenom blifvit i löneväg ytterligt illa behandlad, om icke Schefferus, som K. Maj:t d. 13 Nov. 1677 utnämt till bibliotekarie efter Loccenius, efter någon tvekan lemnat juris professorslönen åt Gartman; Schefferus behöll ändock skytteanska professuren jämte bibliotekarieplatsen. Slutligen vill jag anmärka, att om K. Maj:t vid Schefferi utnämning till bibliotekarie, likasom tidigare vid P. Rudbeckii befordran till domprost d. 27 Juli 1674, icke inväntat förslag, så var detta i full konsekvens med det förfarande, som alltid iakttagits beträffande dessa två platser. Den senare platsen brukade gå till den äldste i teologiska fakulteten, och förslag ansågs olämpligt, då han ju tillika var stadens kyrkoherde, och borgarne möjligen i så fall kunde göra anspråk på att deltaga i förslagsuppsättandet; för bibliotekarieplatsen åter talade ej konstitutionerna om något förslag, såsom vid professurer.

De år, med hvilka jag nu sysslat, kunna nästan kallas universitetets sorge- och pröfningsår. Vedervärdigheter af alla slag hopade sig. Universitetet kunde lika litet som någon annan undgå det hårda tryck, som hvilade på hela landet genom bördorna af kriget

[1] Kanslern gjorde sedan ett försök att genom bref af d. 14 Mars 1677 föreskrifva, att Grubb såsom innehafvare af orientaliska professuren skulle afstå halfva lön åt Buscagrius, som kanslern i likhet med Rudbeck alltid ville ha betraktad som ordinarie professor, ehuru undanskjuten från den orientaliska professuren. Det blef dock vid hvad K. Maj:t bestämt, och Steuchius bar bördan, tills Peringer efterträdde Grubb som orientalisk professor och då fick, i Steuchii ställe, dela med sig halfva lön åt Buscagrius.

[2] Någon fullmakt för Micrander har jag ej funnit, men väl har kanslern d. 11 Dec. 1677 föreskrifvit, att Micrander skulle, enligt kunglig försäkran, uppflyttas till ordinarie.

med Danmark och Brandenburg. Alla ledo af kontributionerna, så professorer som akademibönder, och de senare därjämte af utskrifningar och durchmarscher, men böndernas betryck återverkade naturligen i hög grad på deras förmåga att utgöra sina räntor till universitetet. Och ej nog härmed. Såsom jag redan haft tillfälle att omnämna, lade regeringen redan hösten 1675 beslag på universitetets kyrkotiondespannmål i Helsingland; nöden hade ingen lag, ty spannmålen behöfdes till de hungrande truppernas underhåll. Man skulle emellertid, som det hette, med första ersätta universitetet genom anvisningar på statens penningemedel, men under kriget blef det icke regeringen möjligt att återbetala just något, och när det någon gång skedde, förlorade universitetet på det lägre pris, till hvilket landshöfdingarne värderade den beslagtagna kyrkotionden.[1] Och sekvestern fortsattes under hvarje år samt utsträcktes 1678 till och med till tionden i Västmanland och Upland, så att vid krigets slut 1679 universitetets fordran steg till 7,206 daler smt.[2] En annan icke obetydlig börda som kriget pålade professorerna var, att man fordrade rustning af deras prebendehemman. Det skedde på grund af ett ej fullt rättvist likställande af dessa och af de prebendepastorat, som teologerna innehade, men professorerna tyckas frivilligt underkastat sig rustningen efter den regeln, att två professorer uppsatte en ryttare,[3] hvilket var tungt nog, då prebendehemmanets ränta i de flesta fall icke steg högre än till 50 daler smt eller en fjortondel af en professors lön. De som innehade donationer af kronohemman voro skyldiga att rusta, och deras börda var säkerligen ganska tung.[4] Det bör tilläggas, att, som man väl kunnat vänta, professorerna under tider som dessa icke alltid fingo ut fulla löner. Ännu 1675 hade dessa utgått riktigt, men under åren 1676—77 fingo de för hvart afstå 33 daler. År 1678 fingo de ut fullt, men sedan fingo de vidkännas afdrag, 1679 så högt som 127 daler, däremot 1680—82 betydligt mindre, från 23 till 34 daler.

Universitetets ekonomi var under dessa år utsatt för andra olägenheter, att icke säga faror. En af de största låg i de oupphörliga försök, som magnaterna gjorde att tillbyta sig universitetets

[1] Så t. ex. hade universitetet 1674 kontraherat med köpmän om 18 daler kppmt för tunnan, men fick af staten sedan blott 15, och 1677 satte guvernören i Gefle priset blott till 12. (Kons. prot. 19 Mars 1677 och 8 Febr. 1679).

[2] Denna fordran minskades 1680 till 6,536, men växte ånyo (af för mig okänd anledning) till 9,113. Kronan gäldade sin skuld långsamt, först 1690 var den slutbetalad.

[3] Kons. prot. 19 Aug. 1676 och 14 Jan. 1678.

[4] Se Rudbecks bref till kanslern 3 Sept. 1678. (Bref af O. R. s. 161).

hemman. Det låg nära till hands för en adlig jordägare, som önskade afrunda sina besittningar och därvid fann, att något akademihemman låg så till, att det kunde fördelaktigt ingå i hans jordkomplex, att utan vidare yrka på byte med den svagare grannen. Oftast utverkade han sig ett kungligt rekommendationsbref, som stundom närmade sig till befallning, och dref därpå med lock eller pock saken igenom, trots att universitetet stretade mot af alla krafter, i medvetande af, att det som bjöds alltid var sämre än det som begärdes. Drottning Kristina hade utfärdat förbud mot dylika byten både d. 8 Aug. 1645 och 25 Febr. 1651, men med vanlig inkonsekvens ändock själf upprepade gånger förordat adelsmäns önskningar att byta.[1] Man skulle väl väntat bättre af hennes kraftfulle efterträdare Karl X, som inledt en reduktion af statens förskingrade egendom, och han uppgifves hafva med missnöje upptagit underrättelsen, att universitetet icke fick hafva sina gods i fred, samt till och med hafva befallt, att reduktionskollegiet skulle förhjälpa universitetet att få igen sin bortbytta egendom.[2] Men icke dess mindre har han snart därefter så godt som förordat Björnclous begäran om ett byte, hvilket ock gick i verkställighet.[3] Än värre blef det under följande tid. Sådana stormän, som Bengt Horn, Gustaf Soop, grefve Anders Torstensson och Sten Bjelke yrkade på byten, och universitetet fann icke det skydd det behöfde och haft rätt att vänta hvarken hos regeringen eller kanslern, hvilken senare i stället förordade bytena, oaktadt dessa i regeln voro, som räntmästaren uttryckte sig, blott "ett gäckeri". Dock synes konsistoriet en gång hafva lyckats att hålla fienden från lifvet, ehuru den storhet som uppträdde var själfve konungens farbror, hertig Adolf Johan. Och ändock hade kanslern den gången icke dragit sig för att skrifva till konsistoriet, att han förmodade, att detta nogsamt konsidererade, med hvilken vördnad en begäran af en så hög person borde upp-

[1] Se del 1, s. 376.

[2] C. Lithman som rektor omtalar detta Karl X:s missnöje i konsistoriesessionen d. 4 April 1655. Och 1678 d. 16 Jan. uppgifver konsistoriet i memorial för P. Rudbeckius till kanslern rörande ärenden att andragas på riksdagen i Halmstad, att Karl X gifvit reduktionskollegiet den i texten omtalta befallningen, ehuru, tillägges det, ingenting vidare blef gjort i saken, hvilken blott ådragit universitetet hat och förföljelse.

[3] Karl säger dock i sitt bref d. 16 Sept. 1656, att bytet endast får ske i det fall, att akademien ej förlorar därpå, utan snarare vinner. Björnclous bytesbref af 17 Juli 1658 finns i kopia i Ups. Bibl. U. 84. Han gaf ett frälsehemman i Viksta by och socken, Norunda härad, och fick ett halft hemman i Flötsund i Alsike socken, och 2 utjordar (Örslunda och Husby) i Tensta socken.

tagas, och att han för sin del fann saken af ringa importans; det vore ju ock första gången hans furstliga nåd begärde något dylikt, liksom hans "generösa gemyt" borgade för, att han icke kunde begära något som vore universitetet till skada, och tillförsäkrade det hans nådiga bistånd vid andra tillfällen.[1]

Värre blef det att komma undan, då konungen själf år 1675 genom reduktionskollegiet framträdde med önskan att få till boställe vid lifregementet tillbyta sig akademihemmanet Pastad i Västmanland[2] och tillika kort därefter understödde sin lärares, den forne Upsalaprofessorn Edmund Figrelii, numera riksrådet och friherre Gripenhjelms önskan att genom byte förvärfva två akademihemman Helgestad i Haga socken.[3] Konsistoriet var först icke obenäget att gå Gripenhjelm till mötes, därest det försäkrades om fullgodt byte och finge hans löfte att utverka K. Maj:t förbud i öfrigt för alla dylika byten, men när det fann, att han bjöd sämre gods, drog det sig tillbaka. Kinkigare måste det däremot blifva att lyckas få konungen att taga tillbaka sin önskan om Pastad hemman. Man visste, att hären var hans ögonsten, och han yrkade otåligt på snar uppgörelse. Men det var af vikt att försöka, ty såsom han formulerat sin begäran, kunde i den ligga ett farligt prejudikat. Han hade nämligen i sitt bref af d. 3 Okt. 1675 talat om "anslagne" hemman och tycktes således, i likhet med reduktionskollegiet, antaga, att universitetets gods voro förlänta kronohemman, då de dock i själfva verket voro till allra största delen komne från Gustaf Adolfs donation af egna arfvegods. Den modige och envise räntmästaren Olaus Verelius reste upp till Stockholm och förde universitetets talan hos konung och kollegium med kraft och, som han trodde med den framgång, att saken skulle vara bragt ur världen.[4] Och detta gaf konsistoriet mod, att då Gripenhjelms änka, Anna Rålamb, i början af 1676 förnyade sin aflidne mans framställning, afböja densamma. Det var knappast gjordt, då man fick underrättelse, att frågan om Pas-

---

[1] Kanslern t. kons. 31 Juli 1663. Trots konsistoriets afböjande svar d. 20 Aug. förnyade han sin uppmaning d. 16 Oktober. Han hade tidigare samma år (27 Maj) förordat en Lejoncronas bytesbegäran.

[2] Konsist. t. kanslern 31 Maj 1675. Det påpekade i brefvet, att reduktionskollegiet besynnerligt nog icke visste, att godset varit Gustaf Adolfs arf och eget, utan trodde, att det var förläningsgods.

[3] K. Maj:t till universitetet 4 aug. 1675.

[4] Verelii memorial till K. Maj:t 16 Okt. och kons. prot. 3 Nov. 1675. Enligt det senare tyckes kollegiet stått starkare på saken, än konungen själf, och Verelius fick af det förra höra hårda ord och hotelser, som han å sin sida besvarade med, att om kollegiet icke ville taga skäl, skulle han fara efter den till kriget afreste konungen, vore det än ända till gränsen.

tads afstående till öfverstelöjtnantboställe var åter upptagen på högre ort, och att Karl själf nådigt, men bestämdt förklarat, att hemmanet måste han hafva.[1] Ingenting var nu vidare att åtgöra i den saken, men man beslöt att i anledning däraf ingå med en ödmjuk supplik och begära att åtminstone förskonas för de enskilda, förlustbringande bytena.[2] Så litet uträttade dock detta, att Gripenhjelms änka följande år i April kom igen, nu försedd med den svage kanslerns rekommendation, och då universitetet ändock ej ville lyssna till hennes begäran, lyckades hon d. 2 Nov. 1677 utverka sig ett kungligt bref, som ej kunde annat än väcka stor oro hos de akademiska fäderna. Konungen skref nämligen, att han icke allenast tillät, utan jämväl ville, att bytet med Anna Rålamb skulle snarast möjligt verkställas, så framt hon bjöde bättre igen, eftersom de kungliga resolutionerna mot byten icke kunde förstås om andra än sådana, som voro universitetet till afsaknad, hvilka K. Maj:t alldeles ogillade. Det var klart, att konungen var förd bakom ljuset i afseende på bytets beskaffenhet, ty de gods, som änkan bjöd, voro usla. Konsistoriet, som dessutom fann K. Maj:ts tolkning af egna föreskrifter något hård, gaf sig därför icke, utan beslöt göra ett nytt försök hos konungen på den snart förestående riksdagen i Halmstad. Man uppehöll emellertid änkan med, att bytet icke kunde genomföras, förr än vederlaget noga undersökts.

Uträkningen lyckades. Teologie professorn P. Rudbeckius, som deltog i riksdagen, medförde dit en stark framställning från universitetet om de olägenheter som godsbytena medfört. Man blef, hette det, af med de bästa hemmanen och fick idel "skrafvelgods" i stället; konsistoriets motstånd hade endast ådragit det hat och förföljelse och ändock föga uträttat, då de mäktige genom oriktiga framställningar utverkat sig kungliga order om byte, men det var i alla fall dettas plikt att icke tiga, utan försvara universitetets egendom. Och Rudbeckius, som i Halmstad begärt enskildt företräde hos konungen, lyckades att för denne klargöra rättvisan af universitetets begäran och utverka hans bifall till ett generellt bytesförbud. Men det satt hårdt åt att få resolutionen utskrifven, då man i kansliet fruktade de stores ovilja.[3] Den utfärdades dock omsider d. 1 Mars 1678

[1] Kons. prot. 23 och 30 Mars, 12 och 26 April 1676.

[2] Kons. prot. 3 och 10 Maj 1676 samt odaterad supplik till K. Maj:t (kons. arkiv).

[3] Se memorialet för Rudbeckius af 16 Jan. 1678 och dennes relation i konsistoriet 29 Mars 1678. Han berättar där, att, trots hans första audiens hos konungen och dennes bifall, hade Joh. Svanehjelm länge vägrat att taga befattning med saken och först genom hotelse om en ny audiens, som hofmarskalken Rosenhane lofvat utverka, kunnat förmås att utskrifva resolutionen.

och innehöll förbud mot alla vidare godsbyten samt satte tillika ur kraft alla kungliga bref, som kunde vara utverkade i dylikt syfte. Vi få dock längre fram se, att konungen själf följande år handlade i strid med detta sitt beslut. Emellertid kunde konsistoriet med detta kungliga bref i hand d. 5 April alldeles afvisa Anna Rålambs pretensioner.

Ej mindre bekymmer hade konsistoriet under dessa år af processen med räntmästar Chruzelii änka. Hon hade vädjat till kammarkollegiet, och detta, som icke hade samma anledning att söla, som Hofrätten hade i Curios och Rudbecks processer, fällde sin dom redan d. 17 Augusti 1676. Alldeles emot hvad man i konsistoriet så säkert trott frikände kollegiet änkan för universitetets stora fordran och insatte henne i hennes mans egendom, som universitetet sekvestrerat. Slaget var förfärligt, ty det gällde ju förlusten af det ofantliga beloppet af 60,000 daler smt, och dessutom kunde man ock vänta ersättningsanspråk af änkan för räntorna å hennes innehållna egendom. Konsistoriet beslöt begära revision af domen hos K. Maj:t, det tyckte sig därtill hafva goda skäl, då de räkenskaper, hvarpå det stödt sig, uppgjorts efter en instruktion, som kammarkollegiet gillat, och kollegiet dessutom approberat den första i enlighet härmed uppgjorda årsräkningen. Mot beslutet, som fattades med 13 röster, reserverade sig C. Arrhenius och M. Celsius. Den förre påpekade, att för framgången af en begäran om revision fordrades att kunna framlägga nya och bättre bevis, men sådana saknade man alldeles, och Celsius sade rent ut, att man låtit sig genom Rudbecks förespeglingar inleda i denna process, som aldrig stode att vinna, då man icke hade några solida dokumenter att uppvisa, men en domstol icke läte afspisa sig med sköna ord, utan fordrade fullgiltiga skäl. Den senare hade fullkomligt rätt i att bevisningen varit klen, ty den stödde sig på långt efteråt nästan gissningsvis uppgjorda hufvudböcker, som icke hade klara verifikationer att åberopa. Men konsistorium fann naturligen hårdt att förlora, och kanslern delade dess åsikt, att domen icke var rättvis. Mest betydde kanske, att Rudbeck ifrigt yrkade på, att processen skulle fortsättas, och däri tog verksam del.[1] Revisionsförsöket fick dock, som vi framdeles få se, en olycklig utgång.

Slutligen kan i korthet nämnas, att till tidens många besvärligheter hörde äfven, att ett icke ringa antal universitetslärare måste

---

[1] Kons. prot. 20 Aug. 1676, 1 Dec. 1677 och 26 Mars 1678; konsist. till kanslern 8 Sept., Rudbeck t. kanslern 3 Dec. 1676 (Bref af O. R. s. 136); kanslern till sonen Gustaf Adolf 5 Jan. 1677 (kopia kons. arkiv).

på kunglig befallning taga del i de sorgliga hexeriprocesser, som dessa år upprörde land och rike. E. ordinarie professorn Karl Lundius deltog 1673 i rannsakningen i Helsingland,[1] juristen Åkerman och den nyutnämde teologie professorn Samuel Skunk suto följande år i den kommission som rannsakade i Ångermanland,[2] och under året 1676 tyckas ända till 7 professorer hafva hindrats i sina föreläsningar af dylikt uppdrag.[3] Konsistoriets begäran hos kanslern, att dess medlemmar måtte befrias från uppdraget, besvarade han d. 5 Januari 1677 med, att han icke kunde åtgöra något åt saken, ehuru han delade dess åsikter om de olägenheter för undervisningen, som däraf förorsakades. Det skulle vara frestande nog att ingå på denna märkliga rörelses historia, särskildt dess egendomliga psykologiska företeelser, både hvad de olyckliga offren och deras förblindade domare angår, men det ligger utom området för denna historia. Endast så mycket vill jag omnämna, att tvenne i domstolarna sittande universitetsmän lade i dagen en något bättre och sundare uppfattning, än flertalet af öfriga domare, rörande företeelsernas art och värdet af de aflagda bekännelserna och vittnesmålen. När teologiska fakulteten d. 24 Nov. 1675 underskref sitt betänkande i saken, inlade en af dess medlemmar, Martinus Brunnerus, ett eget mildare utlåtande.[4] Han ansåg, att de gräsliga tilldragelser som uppgåfvos hafva ägt rum voro oftast frukten af en uppjagad och förvillad inbillning, och han höll på, att inga andra bevis finge åberopas, än de som voro klarare än dagen. Egen bekännelse eller medbrottslingars vittnesmål tillmätte han ingen giltighet, och barnens berättelser ansåg han icke vara något att bygga på; han ville icke förneka möjligheten af trolldom, men fordrade oemotsägliga bevis för dess förekomst. Och Lundius betonade, hvilken roll en sjuklig fantasi, låt vara att den eggats af djäfvulen, spelat i bekännelserna, särskildt barnens, hvarpå han anförde faktiska exempel; han manade därför till stor varsamhet och röstade för mildhet i straffen.[5]

[1] Lundii »Uppsats på några punkter trolldomsväsendet angående», underställda Kungliga kommissionen i Bollnäs 29 Jan. 1673 finns i kopia i Ups. Bibl. K. 95; en uppsats af Lundius och G. Rosenhane där sammastädes B. 125.

[2] Protokollet öfver rannsakningen i Ångermanland i Ups Bibl. K. 82.

[3] Kons. prot. 11 Juni, 19 Aug., 27 Sept., 7 Okt. 1676; Konsist. till rådet 10 Okt. och till kanslern 30 Nov. 1676.

[4] Teologiska fakult:s betänkande och Brunneri utlåtande i Ups. Bibl., Palmskölds saml. V, T. 3 s. 369 och 427. Jfr. Anjou, Svenska Kyrkans hist. ifrån år 1593 s. 543 ff.

[5] I Lundii uppsats (se ofvan not 1) förekommer följande riktiga tanke: »Certum tamen est media spiritualia multo majoris esse momenti ad hoc vitium exterminandum, quam ulla humana vel naturalia.»

Den som icke lät sig på något sätt nedtryckas af de vedervärdigheter, som vid denna tid öfvergingo universitetet, var Olof Rudbeck, men han hade ju också alldeles dragit sig ifrån konsistoriet, och dess bekymmer kunde så mycket mindre uppröra honom, som han ofta själf till icke ringa del framkallat dem. Och det låg för öfrigt icke i hans spänstiga lynne att hänga hufvudet eller låta sig beberrskas af sorger och farhågor. Full af lifslust och energi fördjupade han sig i sin väldiga Atlantika, hvars tryckning nu gick raskt undan, gjorde förarbeten för sitt stora botaniska verk, Campi Elysii, sysslade med sina tekniska anläggningar och mekaniska uppfinningar, processade med konsistoriet och hade därutöfver hundratals småbestyr. Men detta mångfaldiga och omfattande arbete, som skulle böjt andra till jorden, verkade blott uppfriskande på denna natur, som icke kunde af något tröttas eller nedslås.

Ett ypperligt bevis på styrkan af sina öfversvallande lifsandar gaf han vid denna tid genom det ryktbara program på svenska, som han utfärdade d. 1 Maj 1677,[1] i hvilket han inbjöd till åseende af den dissektion, som han och hans medbroder Hoffvenius skulle anställa i den anatomiska kupolsalen i Gustavianum. Programmet afvek alldeles från den sedvanliga högtidliga akademiska formen, icke blott i val af språk, utan äfven i det uppseväckande humoristiska uttrycksättet. Utan tvifvel skedde detta fullt afsiktligt, i det han ville reta den i hans ögon öfverdrifna formalismen hos motståndarne och visa att han förmådde sätta sig öfver föråldrade sedvanor. I de lärdes ögon måste dock redan det att kasta öfver bord vetenskapens internationella språk synas som ett revolutionärt tilltag, och det något groteska sätt, hvarpå Rudbeck lät sin kvickhet spela i ett ämne, som tycktes blott böra påminna om dödens allvar, har nog väckt anstöt äfven hos en och annan, som eljest icke var hans motståndare, och gaf hans ovänner anledning att utgjuta sig öfver hans opassande lättsinne. Man kan dock nu icke annat än godmodigt le, då man ser honom inleda sitt tal med att säga, att efter hvarken Aristoteles eller Cicero, när de undervisade ungdomen, användt det götiska eller skytiska språket, som dock vore det äldsta af alla, så kunde han ej heller göra dem den äran att, som bruket vore, använda latinet. Och obegripligt roligt är det sätt, hvarpå han drifver med samtidens fåfänga i bruket af onödiga klädespersedlar samt visar, att detta har sin motsvarighet i naturens underfulla anordning af människokroppens inre delar; icke heller torde någon nu stöta sig vid, att han säger, att som hans åldriga

[1] Tryckt i Bref af O. R. s. 148.

mage icke längre fördrager så friska stekar, skall hans ämbetsbroder Hoffvenius sköta om dissektionen. Så grofkornigt hans språk än är, är det tillika fullt af kraft, och på bottnen af hans skämt ligger en ton af djupaste allvar. Men den vanvördnad han visat latinet, vetenskapens och universitetets erkända tungomål, har nog hos mången väckt ond blod.[1] Att man däri såg rent af ett attentat mot universitetets anseende, framgår af det bittra bref, hvari den klassiskt lärde Johannes Schefferus tre dagar senare utgöt sin vredes skålar öfver Rudbecks tilltag.[2] Hans stämning mot denne var redan förut förbittrad i anledning af den häftiga polemik, som han vid denna tid förde rörande det äldsta Upsalas läge med Olaus Verelius, bakom hvars rygg han riktigt spårade Rudbeck såsom den egentliga själen i fejden. Schefferus fann det vara till vanära för universitetet, att svenska språket användts i ett akademiskt program, och särskildt att Rudbeck skrifvit, att detta skett, för att ungdomen skulle kunna bättre förstå honom; huru skulle man då i utlandet kunna tro annat än att universitetet var föga bättre än en trivialskola. Hvad Rudbeck behagat skrifva om, att det som han hade att säga icke kunde uttryckas på latin, vore nog den fullaste sanning, om det skulle afse hans förmåga att uttrycka sig på detta språk, men det bevisade på intet sätt latinets fattigdom eller oförmåga. Sina moraliska utgjutelser kunde Rudbeck godt hafva sparat eller än hellre riktat emot sig själf. Nu ginge han dock ikring och stoltserade, som om aldrig något så sinnrikt och fint någonsin varit i Sverige författadt. Genom denna häftighet kom Schefferus att i sin skarpa kritik alldeles skjuta öfver målet.

Rudbeck har ej gärna kunnat förblifva okunnig om, huru man bedömde hans uppträdande, men det bekymrade honom så litet, att han fyra veckor senare vid kadavrets begrafning ånyo inbjöd allmänheten i ett svenskt program, denna gång helt kort, men affattadt i samma skämtsamma stil.[3] Det hette där, att han icke skulle omakat dem, som öfvervarit dissektionen, om de kunnat sammansätta den dödas alla lemmar så lätt som de sönderdelats, men han fruktade, att om alla världens skräddare från Adams tid till nu sloge sig ihop, undantagandes »den som åt Adam och Eva gjorde den enfal-

[1] Teologiska fakulteten öfverlade d. 12 Maj om programmet. Den stötte sig vid talet om det skytiska språkets företräde i ålder för andra språk och vid föraktet för de klassiska språken. Den tama resolutionen blef: »Önskades att Gud ville gifva roliga tider och ville visa goda vägar till att representera höga öfverheten, hvad som i sådana skrifters censur och publicerande kan vara ex usu ecclesiæ et academiæ att i akt taga.»

[2] 4 Maj 1677 till en »sekretetare» Original Ups. Bibl. G 260: d.

[3] 28 Maj 1677, tryckt i Bref af O. R. s. 155.

diga fårpelsen, som nu intet mer in modo är", skulle de icke kunnat åstadkomma det. Detta förnyade trots mot bruket har icke kunnat annat än öka oviljan, och paskiller författades, säkerligen afsedda att spridas i hufvudstaden. De två jag sett[1] hafva till sitt förfogande haft Schefferi ofvannämda bref och erbjuda i sak just icke mycket öfver hvad denne anmärkt, utom att de särskildt utpeka Rudbecks öfverträdelser af svenska språkets lagar samt hånfullt uttala sig om det skyto-götiska språkets förträffligheter. De äro fulla af gift och andas nästan hat mot Rudbeck.

Hvad man under dessa år tycker sig allt tydligare förmärka är, att kanslerns auktoritet äfven var rubbad vid universitetet. Det kunde ej heller gärna vara annorlunda, sedan konsistoriet fått erfara, att det tämligen sällan kunde i sina svårigheter räkna på hans bistånd, och tillika lärt, att det kunde reda sig, äfven då det hade att kämpa med hans partiskhet, ja, nästan öppna fientlighet. Följande tilldragelse synes mig vittna om, att förhållandet af vördnad och undfallenhet icke längre var detsamma som förr. Kanslern hade vid ingången af året 1679, väl mest genom påstötningar från konsistoriets och prokanslerns sida, omsider fått ögonen öppna för det missbruk, som alltifrån början af hans kanslerstid inrotat sig vid besättandet af adjunkturerna, i det dessa tilldelats första bästa person, som han eller Rudbeck velat hjälpa fram,[2] utan allt afseende på att dessa platsers innehafvare voro i främsta rummet afsedda att biträda respektive fakulteter i deras undervisning. Sålunda innehades, som vi förut sett, den medicinska adjunkturen alltifrån 1661 af e. ordinarie professorn i orientaliska språk, Johannes Buscagrius, som dock därtill äfven fick en filosofie adjunktur, utan att för någondera göra tjänst. De filosofiska adjunkturerna anslogos stundom till teologiska lärare. Så innehades 1668 en af dessa af e. ordinarie teologie professorn E. Benzelius, och ändock gjorde kanslern detta år ytterligare försök att med en sådan förse den förut omtalade bråkmakaren, teologie adjunkten Jonas Körling, som alldeles saknade lön.[3] En

[1] Ups. Bibl., Palmsk. saml. XV, T. 15 s. 509 ff. Tryckt i »Småsaker till nöje och tidsfördrif», Del 4, Sthm. 1756 s. 46 ff.

[2] Det är för Rudbeck karakteristiskt, att han sökte 1662 skaffa Buscagrius, som han för släktskapens skull ifrigt omhuldade, äfven en teologie adjunktur, genom att vilja förhindra teologiska fakulteten att till densamma få (sedermera Åbobiskopen) Petrus Bång. Rudbeck fann Bång vara en »inte oäfven karl», men han ansåg honom ej behöfva platsen såsom ogift, hvarförutom det torde gå med honom som med andra, att han inom två år sökte att befordras till ett landtpastorat. (Bref af O. R. s. 13). Bång fick dock platsen.

[3] Kanslern t. konsist. 26 Aug. 1668 och kons. prot. 9 Sept. samma år.

dylik adjunktur hade ock börjat betraktas som gifven löneförbättring åt akademisekreteraren. Oefterrättlighetstillståndet visas bäst af platsernas fördelning vid början af året 1679. De bägge teologiska adjunkturerna innehades af icke teologer, nämligen ordinarie juris professorn Gartman, nu till på köpet universitetets rektor, och vice bibliotekarien O. Nezzelius, den juridiska var dock besatt med en jurist, e. ord. professor Karl Lundius, den medicinska, som sagt, med orientalisten Buscagrius, hvilken ock innehade en af de fyra filosofie adjunkturerna; de tre återstående voro bortgifna åt Gartman, Nezzelius och akademisekreteraren Jacob Arrhenius. Kanslerns förslag af d. 24 Januari 1679 att, som det hette, "redressera adjunkturerna", framkom säkerligen med anledning af att Gartman och Lundius snart skulle tillträda ordinarie lön i sin fakultet, men den stora reformen reducerade sig till, att de teologiska adjunkturerna skulle gifvas åt e. ord. teologie professorn H. Schütz och teologie adjunkten I. Kolmodin, och att i filosofiska fakulteten Nezzelius fick ännu en adjunktur till ersättning för den han förlorade i den teologiska, hvarjämte till den efter Gartman ledigblifna filosofie adjunkturen kanslern föreslog en Matthias Malmenius. Buscagrius skulle få behålla den medicinska, men afstå den filosofiska adjunkturen;[1] till den juridiska adjunkturen var juristen Erik Aurivillius föreslagen. Kanslern ansåg, att de personer han föreslagit rekommenderades af sin torftighet och voro tjänliga subjekter; om det senare kan man dock i afseende på några hysa grundade tvifvel. Konsistoriet gjorde vid kanslersbrefvets föredragning d. 2 April ingen annan ändring, än att det uteslöt Malmenius och i hans ställe insatte den sedan så ryktbare matematikern Johan Bilberg, som redan ådragit sig allmän uppmärksamhet.[2] För Olof Rudbeck låg häri en missräkning. Han hade så visst räknat på, att en österbottning Johan Murich, åt hvilken han hos kanslern d. 15 Okt. 1678 utverkat en fullmakt som adjunctus matheseos dock utan lön, och hvars lyckliga egenskaper han gång på gång i bref till kanslern framhäfde,[3] skulle blifva vid detta till-

[1] Buscagrius behöll dock i alla fall sin filosofie adjunktur. Det skedde nog därför, att man icke kunde rimligtvis ålägga logices professorn M. Steuchius att af sin lön afstå till Buscagrius ett större belopp än han hittills gjort (se kanslersbref Juni 1679 utan dag).

[2] Tre dagar efter astronomen Fornelii död hade Gartman som rektor skrifvit till kanslern, d. 20 Febr. 1679 och anbefallt Bilberg till den lediga professuren (orig. R. ark.).

[3] Rudbeck t. kanslern 1 Okt. 1678, 13 Jan., 28 Febr. och 15 April 1679 (R. ark.). Rudbeck hade förut skaffat Murich plats som markscheider vid Stora Kopparberget och sedan ofvannämnda adjunktstitel. M. Celsius hyste icke samma tilltro till Murichs kapacitet (kons. prot. 2 April 1679). Mannen dog i lungsot redan d. 31 Dec. 1679.

fälle ihågkommen af denne. När detta nu icke skedde, gick han så långt, att han, då astronomie professorn Jonas Fornelius aflidit d. 17 Febr., tillskref kanslern d. 28 i samma månad[1] och föreslog denne att låta professuren stå ledig och gifva Murich halfva lönen samt använda återstoden att — upphjälpa Curios tryck. Detta var väl starkt och är ett af de många bevisen på, huru Rudbeck kunde glömma det allmännas intresse, när hans egna lifligt upptogo hans sinne.

Innan konsistoriet hunnit besvara kanslerns ofvannämda bref om adjunkturerna, inträffade en händelse, som uppretade dess sinnesstämning och kom dess svar att blifva tämligen ampert. Det fick nämligen mottaga en skrifvelse från kanslern af d. 22 April, att K. Maj:t till den efter Fornelius lediga professuren i astronomi hade d. 28 Mars förflyttat professor Andreas Spole i Lund. Höga vederbörande hade således nu, liksom mången gång förut, efter hvad jag nyss omtalat, icke tagit någon hänsyn till konsistoriets lagliga rätt att först inkomma med förslag. I konsistoriet uppstod nu häröfver en stark förstämning, och man beslöt d. 7 Maj att begära, att se sin rätt att "libere votera" för framtiden iakttagen. Sannolikt har man tillskrifvit kanslerns bristande omvårdnad om universitetets intressen, att sådant kunnat ske; jag tror dock att han var oskyldig nog, och att konungen, som föga bekymrade sig om De la Gardies åsikter, nere i Skåne genast begagnat tillfället att försörja en skicklig och högt förtjänt Lundaprofessor, som lidit mycket af kriget. Emellertid aflät konsistoriet d. 13 Maj[2] en skrifvelse till sin kansler, i hvilken det ganska eftertryckligt uttalade hvad det kände. Det förklarade sig med tillfredsställelse hafva mottagit förslaget till adjunkturernas återförande till deras ursprungliga bestämmelse, blott att det däri gjort den förändring, att det istället för Malmenius, hvars förtjänster väl varit kanslern bekanta, efter han förordat honom, men hvars både person och studier voro konsistoriet alldeles okända, insatt Johan Bilberg. Men tillika anhöll det, att när nuvarande e. ordinarie professorer och adjunkter blifvit med anständiga lägenheter ackommoderade, kanslern icke måtte vidare förläna några karaktärsfullmakter och låta adjunkturerna förblifva vid hvad staten bestämt, äfvensom att, om en eller annan komme till kanslern med enskildas anbefallningar, eller ock anbefallde sig själf, dylika ansökningar måtte remitteras till konsistoriet, "som dem och deras

[1] Original i R. ark.

[2] Konceptet i kons. arkiv är dateradt d. 8 April 1679, men det har nog icke afsändts förr än d. 13 Maj, hvilken dato brefvet har haft enligt uppgift i kanslerns svar, och det är för öfrigt självklart, att brefvet ligger efter konsistoriesessionen d. 7 Maj.

kapacitet bäst känner, på det allt må skickeligen tillgå och en god ordning vidmakthållas, och ingen njuta sin djärfhet till godo med någon akademiens skada". Var redan denna omisskänneliga kritik af kanslerns sätt att utöfva sitt ämbete ett bäskt piller att svälja, var det väl än mera fallet med nästa yrkande. Konsistoriet anhöll nämligen (tydligen i anledning af förfarandet vid Spoles utnämning), att kanslern täcktes afskaffa den oseden, att personer direkt hos K. Maj:t utverkade sig fullmakter till lediga platser, så att konsistoriet kunde komma i tillfälle att utöfva sin lagliga rätt att uppsätta förslag på skickliga män.

Kanslern, hvars samvete säkerligen icke var alldeles rent, tog illa åt sig vid denna skrapa af underordnade. Hans upprörda stämning synes redan däraf, att icke tre dagar förgingo, innan han d. 16 Maj hade sitt svar färdigt, men än mer framlyser det ur hans skrifsätt. Han sade sig hafva icke utan förundran mottagit deras påminnelse om upprätthållande af universitetets privilegier, som de förmenat vara öfverträdda genom K. Maj:ts förfarande eller genom det han som kansler åtgjort för att korrigera deras misstag. Han trodde dock ej, att de skulle kunna framdraga något exempel på, att en omeriterad eller inkapabel person, som icke gjort universitetet heder, blifvit dem påtvingad, men väl kunde han bevisa, att man på universitetets vägnar rekommenderat dem som varit mindre tjänliga. Den omvårdnad han visat om universitetets bästa hade bort göra honom förtjänt af ett helt annat omdöme, än det, att han till universitetets skada undergräfde dess privilegier, och han ville önska, att det icke toge större skada af deras sätt att sköta sig, som vore allmänt kunnigt. Men han såge väl, att han finge röna samma tack som andra, hvilka menat väl med universitetet. — Som man ser, kringgick han egentligen alldeles frågan om de missförhållanden, på hvilka konsistoriet satt fingret.

Hans orättvisa och bittra bref väckte vid dess uppläsande i konsistoriet d. 21 Maj först någon oro, men sedan allmän förtrytelse. Brunnerus gaf uttryck däråt med frågan, om konsistoriet ansåge sitt bref vara så illa affattadt, att det förtjänt ett sådant svar, hvarpå svarades med ett enhälligt nej, och, som protokollet tillägger, "behjärtades eljest högt af en hvar, att de sådana bref höra måste, önskandes sig därmed kunna förskonas". Det kan vittna om takt hos konsistoriet, att det icke vidare upptog stridsfrågan om tjänsteförslagen, men sannolikt har detta berott därpå, att kanslern, som nog i djupet insåg, hur rätt konsistoriet hade, redan d. 23 Maj 1679 anhöll hos detsamma, att det skulle uppsätta förslag till de efter M. Celsii och P. Ljunghs död lediga professurerna i matematik och

praktisk filosofi, samt till räntmästareplatsen, hvilken blifvit ledig efter Verelii utnämning till bibliotekarie. Denna gång skyndade man sig, och redan d. 30 Maj ingingo förslagen till kanslern. Den 13 Sept. nämde K. Maj:t till Celsii efterträdare Johan Bilberg och till räntmästare akademisekreteraren Jakob Arrhenius, som bägge innehade första förslagsrummen, men till professuren i praktisk filosofi utsåg han professorn vid Lunds universitet, Nils Wolf, som blott haft andra rummet. Detta föranleddes nog däraf, att konungen gifvit honom, liksom förut Spole, löfte om hjälp efter krigets hemsökelser, och förmodligen har man ock i Stockholm vetat, att den lärde linguisten Nicolaus Rubenius, som innehade första rummet, icke var hågad att nu återvända från sin vistelse i utlandet. Konungens ömhet om de professorer i Lund, som lidit af kriget, framgick äfven däraf, att förre professorn därstädes, Petrus Holm, som han redan 1677 gjort till ordinarie teologie professor honorarius öfver stat i Upsala, nu, efter Brunneri död d. 22 Aug. 1679, blef utan konsistoriets hörande d. 3 Oktober uppflyttad till dennes plats.

Huru litet kanslern ännu var benägen att i afseende på adjunktstillsättningar taga någon hänsyn till konsistoriets önskningar, synes af historien om adjunkten Anders Rhodin. Denne hade som student år 1677 under ett slagsmål i Upsala råkat begå vådadråp på en svärdfejargesäll och troligen därför på en tid lämnat universitetet samt tagit anställning hos De la Gardie såsom sekreterare och bibliotekarie.[1] Det hade varit hans afsikt att låta promovera sig till filosofie magister vid den promotion, som hösten 1679 skulle anställas, och han hade därför aflagt vackra prof, i hans egna ögon så goda, att han gjort sig förtjänt af gratist (= ultimus) rummet, men på filosofiska fakultetens genom Bilberg framförda föreställningar om, att hans deltagande i en så högtidlig akt ej långt efter det nyss omtalade dråpet skulle synnerligen illa upptagas af kamraterna, låtit förmå sig att afstå. Men det dröjde ej länge, förrän Rhodin åtrade sig och för kanslern gaf en oriktig framställning af saken gående ut på, att fakulteten velat förtaga honom rätten att promoveras. Härpå gaf denne d. 11 Nov. konsistoriet befallning att släppa fram Rhodin, och dess föreställningar om olämpligheten häraf gjorde ingen verkan. Men det stannade ej härvid, utan följande år utnämde De la Gardie honom till filosofie adjunkt d. 4 Augusti 1680.[2] Konsistoriet tog då mod till sig och sade sin

[1] I sin gradualdisputation 13 Dec. 1679 för Rhodin titeln af kanslerns sekreterare och bibliotekarie. Han hade nog ock sin höge förman att tacka, det K. Maj:t d. 22 Juli 1679 efterskänkte hans böter å 100 dal. smt.

[2] Härtill bidrog nog, att matematikern A. Spole d. 28 Jan. 1680 hos kanslern varmt rekommenderat Rhodin för han stora skicklighet.

kansler öppet i bref af d. 18 Aug., att det icke fann tillständigt att en person skulle anställas vid universitetet, som så nyligen varit i vidlyftigheter och hvars fel vore i friskt minne. Men kanslern ändrade ej mening och föreskref ytterligare d. 26 Jan. 1681, att Rhodin skulle hafva den adjunktslön, som M. Steuchius lämnade vid sin professorsutnämning, och då denna ej stod att bekomma,[1] utverkade han ett kungligt bref af 7 Jan. 1682, att Rhodin skulle bekomma första lediga dubbla stipendium. Och det var förgäfves, att konsistoriet d. 6 Dec. 1681 begärde hos kanslern att befrias från mannen, emedan han obehörigt inblandat sig i en dess dom öfver några västgötar, som anklagats för misshandel af novitier. Bättre framgång hade dock en hemställan nästa år hos den inflytelserike Erik Lindschöld,[2] ty några månader efter denna blef Rhodin d. 24 Aug. 1682 förflyttad till Venersborg som pastor.

Till kanslerns ovänliga stämning mot konsistoriet hafva säkerligen Rudbecks fortfarande mellanhafvanden med detta och de mer eller mindre oriktiga framställningar af förhållandena i Upsala, som denne gaf i sin täta brefväxling med kanslern, icke litet bidragit. Mellan Rudbeck och konsistoriet rådde ock fortfarande stark misshällighet i åtskilliga stycken. En ständig anledning till tvist gaf den dam med egen inloppsränna, som Rudbeck anlagt bredvid akademikvarnen för drifvande af sin papperskvarn och andra manufakturanläggningar. Den tog naturligen vatten från den stora kvarnen och minskade dess mäld samt därmed universitetets vinst på densamma. Konsistoriet fruktade emellertid ej blott för sin inkomst, utan äfven för att staden, som klagade öfver svårigheter att få mala, skulle göra allvar af sin hotelse att sätta upp eget kvarnverk på åns östersida. Räntmästar Verelius, Rudbecks vän, kunde icke neka, att Rudbecks anläggningar drogo mycket vatten, men framhöll å andra sidan, att han höjt dammen en hel aln.[3] Fem år senare flyttade Rudbeck sina verk ned till Munkbron (nuvarande Islandsbron.)

Häftigare och segare blef sammanstötningen rörande anläggandet af en ny biblioteksbyggnad i stället för den gamla som var illa förfallen; afsikten var att uppföra den vid sidan af det äldre huset på de grundmurar i norra kyrkoterrassen, som först varit afsedda för en nybyggnad åt Antikvitetskollegiet. Schefferus, som

[1] De la Garde ändrade nämligen som ofta sitt beslut och föreskref d. 11 Febr 1681, att akademisekreteraren A. Goeding skulle hafva denna adjunktur.

[2] Kons. t. Lindschöld 16 Maj 1682 (Kons. ark.).

[3] Kons. prot. 16 och 20 Nov. 1678.

1677 blifvit bibliotekarie, hade djupt beklagat sig öfver den gamla lokalens uselhet, som genom sin starka fukt allvarsamt hotade boksamlingen med förstörelse, och Rudbeck hade med vanligt intresse för nya byggnadsföretag, af medkänsla för Schefferus och ej minst af uppriktig oro för bokskatterna, kastat sig in i saken. På kanslerns begäran uppgjorde han i November 1678 ett byggnadsförslag, som denne gillade och gaf honom i uppdrag att utföra.[1] Den ekonomiska grundvalen för företaget var som vanligt ganska lös, intet klart kostnadsförslag var uppgjordt, ännu mindre fanns någon säkerhet för medlens anskaffande. Konsistoriet, som icke fått taga någon del i saken eller ens därom underrättats, hyste helt naturligen djup misstro till hela företaget, det hade i friskt minne följderna af Rudbecks forna byggnadsverksamhet och fruktade, att äfven detta företag skulle återverka på universitetets ekonomi, så att brist skulle uppstå i lönerna, och det tyckte äfven, att öfverskott i kassan lika väl kunde användas att ersätta deras rättmätiga fordringar för innestående löner, som att bygga nya hus. Rudbeck å sin sida var nog orättvis mot kollegerna, att i anledning af biblioteksbusets eländiga tillstånd skrifva till kanslern, att finge det bero på dem, när en förbättring skulle häri ske, komme det väl att dröja länge, ty deras religion vore, att summum bonum låge i att få ut full lön. Det visade sig emellertid, att motståndarne haft rätt i sin misstro, ty från och med 1679 måste Rudbeck inställa arbetet af brist på penningar, och han gjorde sedan inga allvarliga försök att åter få det i gång.[2]

Under sådana förhållanden nalkades den tid, då Rudbeck ånyo skulle vara i tur vid rektorsvalet, och man kan godt förstå, att mer än en hyste betänkligheter att lägga denna myndighet i handen på en man, som i sju år godtyckligt hållit sig fjärran från konsistoriet, som skrifvit sig under stadens rätt och låg i en svår process med universitetet rörande Curios tryckeri. I den session, där valfrågan företogs, d. 21 Maj 1679, höjdes starka röster mot att välja honom. Den frånvarande Benzelius insände ett skriftligt votum mot ett dylikt val, så länge Rudbecks process med konsistoriet ej var ändad. Brunnerus betonade såväl att Rudbeck hållit sig ifrån konsistoriet och försummat sina föreläsningar, som att han inskrifvit sig som borgare. Gartman och Steuchius uttalade ock ej ringa tvekan. Norcopensis åter förde med värme

[1] Rudbeck t. kanslern 4 Nov. 1678 (Bref af O. R. s. 163) och kanslerns odaterade svar (R. ark.).

[2] Se min Upsala Univ. Biblioteks historia intill år 1702 (Vitt. Akad. Handl., ny följd. 12: 2, s. 27—29. 1894).

vännens talan och gick därunder så långt, att han lät undfalla sig, att Rudbeck, trots sin frånvaro från konsistoriet, stått det närmare, än mången som däri tagit del. Hoffvenius sökte förmildra hans försyndelse med att uppgifva, att Rudbeck säkerligen varit af kanslern fritagen från ämbetssysslorna, ehuru resolutionen icke inkommit bland handlingarna, hvilket åter professor Micrander, såsom förutvarande sekreterare, på det bestämdaste förnekade. Det var emellertid en vansklig sak, att på egen hand omtolka lagens föreskrift om valet, man var väl icke heller beredd eller hågad att väcka en farlig stridsfråga till lifs, och valet föll på Rudbeck. Då underrättelsen härom framfördes till honom genom sekreteraren, låtsade han först en viss motsträfvighet och begärde några dagars betänketid under föregifvande, att han skulle hafva på förhand hos kanslern undanbedt sig uppdraget. Mindre sannfärdigt skildrade han två dagar senare saken så för De la Gardie, som skulle konsistoriet enträget genom upprepade budskickningar sökt öfvertala honom, och ställde sig så, som ville han lägga afgörandet i kanslerns hand, för att det icke skulle se ut, som om han vägrat af hat till sina ovänner.[1] Konsistoriet vidtog dock det försiktighetsmåttet att gifva sekreteraren order, att icke utan dess tillåtelse lämna Rudbeck i händer handlingarna i de strider, som förts mellan honom och konsistoriet. Och Benzelius, som kanske lidit mest och kämpat segast för konsistoriets sak, skydde icke att låta offentligen höra hvad han tänkte. Ty då han d. 30 September 1679 höll en oratio parentalis öfver sin trogne vapenbroder i den Curionska fejden, Martinus Brunnerus, utbrast han: Man måste beklaga, att just de, som borde vara med oss sammanslutna genom talrika rättsliga band, glädja sig öfver våra olyckor, sörja öfver vår lycka; äfven män af det redbaraste lif hafva måst duka under för afundens beskyllningar. Och till detta tal har Rudbeck som rektor knappast kunnat undgå att vara åhörare.

I det stora hela var situationen ej svår för Rudbeck. Konsistoriet hade under de senare åren undergått stora förändringar, i det döden bortryckt flera af hans starkaste vedersakare. Ärkebiskop Stigzelius hade redan 1676 gått ur tiden, Petrus Aurivillius 1677, och innevarande år hade icke mindre än fem aflidit, Jonas Fornelius 17 Februari, Johannes Schefferus 26 Mars, Magnus Celsius 4 Maj, P. Ljungh 18 Maj och Martinus Brunnerus 22 Augusti. Några nya konsistoriales voro genom släktskapens band hans vänner, såsom Anders Grubb och Karl Lundius, och processerna lågo ju för ögon-

[1] Rudbeck t. kansler 23 Maj 1679 (Bref af O. R. s. 172).

blicket begrafna i Hofrätten. Men visserligen var hans ställning icke längre densamma som fordom, då han stod bland de andra som den nya tidens lysande representant, mannen som skulle görat. Till hans heder bör dock sägas, att han med intresse och verkligt nit skötte sin rektorsuppgift. Den viktiga frågan om änkornas pensionering, som väckts straxt före hans rektorstillträde, fann i honom en kraftig förespråkare.[1] Änkorna hade hittills, förutom sin lagliga rätt till nådår, fått understöd i växlande form, allt efter kanslerns förordnande, dels med penninghjälp, dels någon gång med s. k. prebendehemman. Det senare sättet var i sig oriktigt, ty dessa hemman voro egentligen tillslagna till de särskilda professurerna såsom lönetillskott, hvilket dock under De la Gardies oordentliga kansleriat sällan iakttagits; i stället hade de följt innehafvarne åt, därpå gått till deras änkor och sålunda till och med gått stundom förlorade för universitetet. Man hade länge klagat häröfver, isynnerhet därför, att hemmanen ej sällan ruinerades genom änkornas oförmåga att sköta dem. Nu blef på konsistoriets af kanslern förordade hemställan föreskrifvet genom kungligt bref af d. 12 Sept. 1679, att hvarje änka skulle erhålla 20 tunnor spannmål årligen samt 3 tunnland af den pantåker, som universitetet 1667 fått kunglig tillåtelse att inlösa af staden.

Alldeles tydligt spårar man Rudbecks hand i den framställning som konsistoriet i Sept. gjorde hos kanslern, i hopp att sedan genom honom få sina önskemål föredragna för K. Maj:t. Då man emellertid icke saknade kännedom om, huru litet De la Gardies ord nu mera vägde på högre ort, jämfördt med deras som dagligen omgåfvo den alltmer enväldige konungens person, vände man sig med en ännu fullständigare skrifvelse till det mäktiga kanslirådet Erik Lindschöld och bad honom intressera för saken äfven Johan Gyllenstjerna och andra riksråd.[2] Det var icke litet som universitetet begärde, och som man lätt ser var det mest sådant som låg Rudbeck särskildt om hjärtat. Man önskade stipendier för studerande från Skåne, Halland och Blekinge, som man antog skulle hitströmma, då Lunds universitet ansågs vara för alltid nedlagt. För exercitiestatens återupprättande begärdes tillräckliga och säkra medel, den hade ödelagts, sedan kronans anslag indragits under kriget. Icke mindre viktigt vore att få ett nosocomium inrättadt, där förlamade krigare kunde skötas och medicine studiosi vinna öfning i anatomi

[1] Rudbeck t. kanslern 26 Aug. 1679 (R. ark.).

[2] Konsist. t. ett kansliråd (säkerligen Lindschöld) 17 Sept. och t. kanslern 26 Sept 1679. Jfr. Rudbeck t. kanslern 14 Sept. (Bref af O. R. s. 174).

och kirurgi; härför hade en gång förut hospitalsgods i Skåne anslagits, och när dessa lades under Lunds universitet, medel anvisats på stora sjötullen, hvilka dock aldrig utfallit. Biblioteket behöfde ökadt understöd, särskildt för inköp af böcker, det vore icke till Sveriges heder, att enskilde i utlandet hade större boksamlingar än ett svenskt universitet, och stipendium borde gifvas åt en skicklig person, som skulle resa ut och införskaffa götiska böcker och handskrifter, samt anslag gifvas åt boklåda och tryck, hvilket senares behof med stor vidlyftighet utvecklades. Medel till alla dessa icke obetydliga behof ansåg man skulle lättast stå att få, om K. Maj:t ville tilldela universitetet tillräckligt af de gods, som förut legat under Lunds universitet, efter detta näppeligen torde blifva återställdt och sådana gods förut varit Upsala tillärnade, innan det skånska universitetet upprättades. Som regeringen emellertid riktigt insåg nödvändigheten af att hålla detta vid makt, för att betrygga de södra landskapens fulla uppgående i den svenska statskroppen, kunde dessa framställningar från Upsala för närvarande icke leda till någon påföljd, men vi få längre fram se, huru åtskilliga af dessa punkter upptogos och genom Karl XI:s ingripande vunno en tillfredsställande lösning.

Trots den försoning, som till det yttre blifvit ingången, lefde den gamla oviljan kvar å bägge sidor och icke minst hos Rudbeck, såsom synes af ett hans bref till kanslern i anledning af konsistoriets beslut att gå in till K. Maj:t med ofvannämda framställning. Han säger nämligen där något hånfullt, att detta beslut vittnade om en "otrolig enighet".[1] Det var nog ock för att förarga och reta de gamla ovännerna, som han, utan hänsyn till den framskjutna ställning han intog som rektor, tillät sig att i prelektionskatalogen, som utgafs i Oktober 1679, tillkännagifva, att han denna termin skulle föreläsa: "De Nihilo".[2] Denna gång kunde valet af språk ej stöta, ty han hade begagnat sig af det öfliga romerska tungomålet, men innehållet var uppenbarligen och som en hvar väl förstod ett fullt afsiktligt gyckel med den skolastiska terminologi som ännu herrskade, isynnerhet inom teologien. Det ovanliga tilltaget väckte naturligen allmänt uppseende och stor ovilja hos dem, mot hvilka det var riktadt. Rudbeck började därför själf draga öronen åt sig, som man tydligen kan se däraf, att han i bref till kanslern d. 3 November liksom i förbigående vidrörde sin intimation, åt hvilken han nu sökte gifva en helt oskyldig tydning.[3] Stämningen i Upsala röjdes

[1] Rudbeck t. kanslern 14 Sept. (föregående not).
[2] Anslaget är tryckt i Bref af O. R. s. 177.
[3] Bref af O. R. s. 178.

däraf, att i konsistoriesessionen d. 5 Nov., där Rudbeck förde ordet, anmälde prorektor Gartman, att ärkebiskopen och prokanslern (Johannes Baazius) för honom förklarat, att han ansåge rektors förfarande lända universitetet till skymf och därför bedt Gartman föredraga saken i konsistoriet, innan han själf vidtoge någon ytterligare åtgärd. Rudbeck fann sig tydligen besvärad af att plötsligen vara försatt på de anklagades bänk. Han förklarade att han "re vera ämnat proponera själfva materien", och att han icke haft för afsikt att prejudicera någon fakultet (d. v. s. göra intrång på filosofiens råmärken), samt att han ville göra sin förklaring hos prokanslern. Något förargligt för honom var också, att Hoffvenius ansåg sig skyldig att omförmäla, att Rudbeck icke meddelat sig med honom i saken, ehuru konstitutionerna föreskrefvo, att föreläsningsschemat skulle i fakulteteten bestämmas. Och Rudbecks förklaring, om den ens blef afgifven, har icke tillfredsställt prokanslern, ty denne vände sig nu (26 Nov.) till kanslern med en anmälan i saken. Han sade sig finna Rudbecks uppsats "mäkta underlig" och ansåg det ingalunda tjänligt att sålunda "bruka ludicris in re tam seriosa, därigenom både ungdomen förvirras och mången förargas"; de enfaldiga måste ju tro, att hvad som här förelästes vore af intet värde, och i främmande land måste saken göra ett ofördelaktigt intryck.[1] De la Gardie gjorde allt i sitt svar för att gifva saken en för Rudbeck gynnsam vändning. Han beklagade öppet, att denne handlat på detta obetänksamma sätt, hvilket för honom själf varit en öfverraskning, men han sade sig våga försäkra, att denne ingalunda handlat i ond afsikt eller för att nedsätta vetenskapens anseende, hvilket framginge af Rudbecks eget bref till honom af 3 November, som han bilade. För att blidka prokanslern sade han till sist, att han redan gifvit Rudbeck en varning, men att han dock nu i sitt bekymmer för, huru saken skulle kunna redresseras, skulle vara lycklig, om prokanslern ville gifva ett godt råd, huru detta bäst skulle kunna ske, utan att Rudbeck med sina stora förtjänster råkade illa ut för sina afundsmän.[2] Härmed tyckes striden varit i det offentliga bragt till slut, i det enskilda fortgingo nog efterdyningarna en tid. Nu som för två år sedan kringsmögo åtskilliga mot Rudbeck riktade paskiller. Ett sådant med titeln: "Censura gravissima . . . super intimatione quadam ludicra . . . Olavi Rudbeckii", undertecknadt "Apollo" och kontrasigneradt af "Mercurius secretarius"[3] var uppställdt i form af syllogismer och angaf däri-

[1] Original i R. ark.

[2] Kanslern t. prokanslern 2 Dec. 1679 tryckt i Svenska Mercurius 1760 Jan. s. 28 ff.

[3] Ups. Bibl. Palmskölds saml. XV, T. 15. s. 503.

genom, att det utgått ur det skolastiska lägret. Det gick ut på att visa, det "dominus Olaus Rudbeck tam in theologia, quam in jurisprudentia et medicina et chymia et philosophia *nihil* sciat". För någon kvickhet utmärkte det sig icke, men det saknade ej sin giftiga udd, såsom när det sade: "quicunque nihil profiteri, nihil docere apud academiam vult, is titulo, juribus privilegiisque professoris haud est dignus", ty det var allmänt känd sak, att Rudbeck för sina egna vetenskapliga intressen på ett oförsvarligt sätt vårdslösade sin undervisningsskyldighet.

FJÄRDE KAPITLET.

Kungligt godtycke: studenten Bergs stipendium, Pufendorfs utnämning, godsbyten s. 186. — Domen i Chruzeliska målet s. 189. — Karl XI:s välvilliga resolutioner i flera frågor, särskildt rörande reduktionen s. 192. — Dusörer åt högtställde s. 195. — Konflikt med kanslern i en lönefråga s. 196. — Rudbecks misslyckade försök i Curionska processen, dess utgång s. 199. — J. Arrhenius och H. Schütz träda fram s. 203. — Schütz strid med Rudbeck s. 210. — Kanslerns misslyckade försök att hindra Schütz rektorsval s. 217. — Schütz rektorat och attacken mot honom vid dess slut s. 221. — Inkvisitionskommissionen s. 223. — Karl XI befriar Atlantikan från censur och beviljar Rudbeck eget tryckeri s. 235. — Antikvitetskollegiets angrepp på Rudbeck s. 238. — De la Gardies sista beröring med konsistoriet och död s. 240.

Det farliga och tryckande krig, hvars hot varit så allvarligt, att det tyckts gälla hela den stormaktsställning, som en ärorik förtid uppbyggt, var omsider till ända. Freden var återvunnen, och det från grunden skakade samhället sökte de nya former, hvari det skulle sätta sig. I själfva verket var riktningen gifven genom kriget. Konungens person hade blifvit medelpunkten, i hvilken allt sammanträffade, och därmed var konungamaktens öfvervälde inom statsordningen grundlagdt; reduktionen och envåldsförklaringen blott beseglade, hvad kriget fastslagit. Den nya ordningen gjorde sig öfverallt kännbar och icke minst i universitetets beröring med höga öfverheten, som nu blef en helt annan än förr. Till en början fick det däraf erfara åtskilligt i en form, som smakade väl mycket af absolutismens godtycke, såsom följande exempel visa.

Den 30 Juni 1679 utgick kunglig befallning till kanslern, att en Upsalastudent Petrus Bergman skulle, för den förföljelse som hans föräldrar utstått af fienden och den fångenskap, hvari han själf en tid varit, erhålla ett årligt understöd af universitetsmedel å 200 daler smt årligen i fyra år. Underrättelsen väckte i konsistoriet mindre behagliga känslor, det ovanligt höga beloppet var ju $^2/_7$ af en professors lön, och studenten en välkänd odåga. Man gaf honom emellertid ett mindre understöd, men meddelade tillika, att besagde Bergman vore beryktad för öfverflödigt lefnadssätt "med

hästars hållande, kläder och dräng, drickande och skjutande och annat oljud", samt att han hade under sin tidigare Upsalavistelse varit tre gånger anklagad och dömd. Man hade nu examinerat honom och ej ens funnit honom vara värd ett enkelt stipendium. Kanslern vågade dock tydligen icke göra konungen några föreställningar, ty han svarade genast, att det vore svårt att göra något åt denna sak och att det vore säkrast att ställa sig den nådiga befallningen till efterrättelse.[1]

Ett annat utslag af kungligt godtycke var, att Karl XI d. 18 Sept. 1679 befallde kanslern, att låta den ryktbare Samuel Pufendorf, som under kriget måst lämna sin professur i Lund och 1677 utnämts till rikshistoriograf, tillika få som pension (utan tjänstgöring vid universitetet) åtnjuta den lön i juridiska fakulteten, som den aflidne Schefferus innehaft. Kanslern kunde icke gärna undgå att inse det orättfärdiga i en dylik användning af universitetets medel, men han vågade ej heller nu göra några invändningar, utan skref d. 15 Dec. till konsistoriet, att ehuru det kunde falla svårt att i dessa tider komma ut med denna extra utgift, ville han dock erinra, att konungens vilja billigt borde gälla som lag; det skulle se underligt ut att neka nu, när konungen begärde något som dock förr låtit sig göra, så mycket mera som de fleste extra ordinarie professorer afgått; tiderna skulle väl ock nu efter freden blifva bättre, det vore till sist hedersamt att obligera sig en man af en sådan reputation som Pufendorf. Konsistoriet kunde dock icke betrakta saken på samma sätt. Det erinrade sin kansler om, hvad han bort veta men förmodligen glömt, att den juris professors lön, som Schefferus innehaft, egentligen tillkom professorn i romersk rätt, ehuru den efter Lipstorpii afresa 1665 gifvits Schefferus med villkor, att han föreläste natur- och folkrätt; den romerska rätten hade uppehållits af Gartman, som d. 30 Juni 1668 utnämts till ordinarie professor i detta ämne, utan att dock få åtnjuta lönen, som ju Schefferus (äfven efter sin bibliotekarieutnämning) uppburit till och med 1678. Gartman hade sålunda nyss tillträdt sin rättmätiga lön, som i öfver 10 år varit honom förhållen. Det vore hårdt att taga brödet ur hans mun, så mycket mera som det arvode han åtnjutit hittills varit ringa och han därför egentligen hade ett stort resterande lönebelopp att fordra.[2] Ehuru icke någon handling finnes, som gifver vid handen, att konungen återtagit sin befallning, har dock dess verkställighet inställts och Gartman fått behålla lönen.

[1] Kons. prot. 6 Oktober 1679, dess bref till kanslern 21 Nov. och dennes svar 1 Dec.

[2] Kons. prot. 24 Dec. 1679 och kons. t. kanslern 21 Jan. 1680.

Sannolikt har kung Karl med sin starka rättskänsla, så fort han blifvit upplyst om rätta förhållandet,[1] vidtagit en ändring i sitt förra beslut.

Ett annat bevis på, att den stränga ordning, som sedan blef så utmärkande för Karl XI:s hela styrelse, ännu icke inträdt, hafva vi i det försök till godsbyte, som riksmarskalken grefve Jan Gabriel Stenbock var nära att med själfve konungens goda minne genomdrifva trots det förbud mot dylika byten, som Karl nyss förut på riksdagen i Halmstad 1678 utfärdat. Stenbock ville komma åt två akademihemman,[2] och för ändamålets vinnande hade han uppenbarligen framställt saken för konungen så, som skulle akademihemmanen vara till universitetet donerade *kronohemman*, hvarpå Karl d. 15 Dec. 1679 skref till konsistoriet och gaf sitt bifall till bytet, eftersom Stenbock bjöd lika godt igen och konungen för öfrigt donerat honom skatterätten till de två hemmanen.[3] I det sista låg egentligen en ren olaglighet, ty dessa hemman, som Gustaf Adolf donerat, voro komna från hans arf och eget, hvadan ju universitetet besatt dem med full äganderätt. Men reduktionskollegiet, hvars president just Stenbock var, hade mer och mer börjat sprida den föreställningen, att universitetets gods voro donerade kronohemman, och det var icke svårt att få konungen att tillägna sig samma uppfattning. Emellertid jämrade man sig med rätta vid universitetet öfver något så oerhördt, som att en enskild person förskaffat sig kunglig donation på en annans allodialfrälse,[4] och stretade mot af alla krafter, åberopande det kungliga Halmstadförbudet af 1678 mot alla byten. Nästan komiskt verkar att läsa det bref, som Stenbock i anledning af konsistoriets motsträfvighet tillskref detta d. 6 Mars 1680. Han fann först ganska eget, att de nu af principskäl satte sig mot hans byte, då de, som ju väl veterligt vore, i alla tider gjort byten, och det var väl detsamma för dem, från hvilken deras hemmansränta flöt in, blott denna vore viss och säker, och han erbjöd dem ju att välja bytesföremålet, sådant kunde han icke kalla annat än envetenhet och kapris. Gladlynt och naivt tillönskade han dem till sist "ett behjärtadt mod, att de manligen och som zeleuse ministrar för akademiens bästa och uppkomst alltid strida måge". Det sega och långvariga motstånd, som universitetet gjorde, blef dess räddning.

[1] Räntmästar Jak. Arrhenius tillägger sig äran af att hafva öppnat konungens ögon (Arrhenii själfbiografi i S. Loenbom's Anecdoter om svenska män, 3 s. 45 ff.).

[2] Väster Lisa i Länna socken och Viksjö i Häggby socken.

[3] D. v. s. äganderätten med skyldighet att utgöra den å hemmanet hvilande skatten.

[4] Kons. prot. 18 Febr. 1680.

Envåldsriksdagen kom emellan, och sedan den brutit den stora aristokratiens maktställning, fanns det möjlighet att hos den enväldige och i djupet så rättrådige konungen häfda lag och rätt. Den 27 Nov. 1680 utgafs en kunglig resolution, som ånyo förbjöd all afsöndring af universitetets gods och som tillade, att om hädanefter någon skulle utverka sig något kungligt rekommendationsbref om byte, förklarades härmed ett dylikt bref vara, såsom bedrägligen tillkommet, alldeles kraftlöst. De sista orden bära ett vältaligt vittnesbörd om, att Karl kände, hvad äfven erfarenheten tydligen visat, att en enväldig regent är i hög grad beroende af sin omgifning och stundom icke får se annat, än hvad denna vill, att han skall se. Ännu ett drag af Karls rättskänsla var, att han 1680 befallde, att det akademihemman Pastad i Västmanland, som han så envist genom byte tilltvingat sig af universitetet, skulle till detsamma återställas.

Sin stränga rättrådighet och tillika välvilja fick Karl tillfälle att visa universitetet, när den beniga Chruzeliska processen slutligen fick sitt afgörande i högsta instans i K. Maj:ts revision d. 23 Sept. 1680. K. Maj:t frikände änkan från allt ansvar för mannens förskingringar och tilldömde henne att genast återbekomma den egendom hon inbragt i boet samt ersättning för de räntor, som universitetet under årens lopp uppburit af hennes sekvestrerade gods. Underrättelsen kom som ett åskslag öfver universitetet, där man icke velat tro på möjligheten af, att man icke skulle få någon ersättning för de oerhörda belopp, som den slarfvige och bedräglige räntmästaren Bo Chruzelius förskingrat. Men det sannade sig nu hvad M. Celsius i tiden gjort gällande, att universitetet icke hade dokumenter med rättsligt bindande kraft att förelägga domstolen. Och ej nog med, att man icke återfick ett öre af det förlorade, man skulle nu tillika ersätta änkan och hade dessutom haft dryga kostnader för den långvariga rättegången. Det syntes vara en svag tröst, att K. Maj:t genom nådigt bref af samma dag som domen befriade konsistoriet från att ersätta universitetet den förlust, som dess slappa handhafvande af den ekonomiska förvaltningen framkallat, ehuru det fick en bister varning för hvad som kunde ske, om dylikt i framtiden upprepades. Ersättningen till änkan kunde emellertid blifva en allvarsam sak och särskildt för somliga föra till svåra efterkraf, då röster höjdes för en rättsuppfattning, som då icke var ovanlig, nämligen att förlusten icke skulle drabba universitetet som ett odelbart rättssubjekt, utan de enskilda personer, hvilka som konsistoriales haft med processen att göra, eller deras efterlefvande. Man sände efter prokanslern, och i hans närvaro hölls d. 28 Sept.

ett upprördt konsistorium, där starka ord af bestörtning och harm fälldes; det var icke blott förlusten, som upprörde sinnena, utan äfven den vanheder som tycktes ligga i domen, då fortfarande alla ansågo, att saken varit så god. Man tvekade först, hvilken form man skulle välja för en framställning till konungen. Saken var särskildt ömtålig, därför att denne, som prokanslern framhöll, själf tagit del i domen. Den hederlige Hoffvenius utbrast då, att äran borde vara dem dyrbarare än lifvet, och konungen kunde väl icke förneka dem att bönfalla hos honom, då himmelens konung icke nekade detta äfven för den störste syndare, och Rudbeck, som till icke ringa del hade på sitt ansvar, att processen drifvits, ansåg, att man kunde och borde framhålla det obilliga i, att de som nu sutto i konsistoriet skulle få umgälla missgrepp begångna före deras tid. och att man borde tillika framhålla, att det just varit på hög befallning, som processen satts i gång. Man enade sig om att genast anhålla hos kanslern om hans kraftiga intervention och därest icke han hunne upp i tid till Stockholm, innan exekution begynte, vända sig direkt till konungen genom prokanslern och dåvarande prorektor Verelius.[1] Hvad kanslern svarat på det bref som konsistoriet redan följande dag (29 Sept.) lät afgå, är obekant, det kunde icke klingat så väl i hans öron att höra, att dessa räntor af Mäster Bo Chruzelii egendom, som man nu skulle återbetala, mest användts för exercitiestaten, som hufvudsakligen bidragit att rubba universitetets affärer. och att man sålunda skulle få betala hvad man egentligen icke haft något godt utaf. Då emellertid exekutionen dröjde, hann ängslan något sätta sig, och vid närmare skärskådande tyckte man sig finna, att det kunde blifva vid domen, då änkans fordran icke borde blifva så betungande.[2]

Ur denna ljufva villa väcktes man plötsligen d. 10 November genom underrättelsen, att landshöfdingen tolkade domen så, att änkan skulle hafva tillbaka icke blott sin i boet inbragta, utan äfven mannens egendom. Nu gällde det att handla fort. Redan d. 14 Nov. låg en supplik färdig till konungen, åtföljd af ett kortare af Rudbeck egenhändigt skrifvet memorial. Ett större memorial, innehållande en stark beskrifning på alla de olyckor, som en vidrig tolkning af domen skulle medföra, blef äfven affärdadt och kom sannolikt också i konungens händer.[3] Man bönföll hos honom.

[1] Rektor E. Benzelius befann sig på riksdagen som representant i prästeståndet.

[2] Odat. bref från kons. t. kanslern, tydligen liggande mellan 29 Sept. —10 November 1680.

[3] Originaler: R. ark. Det större memorialet, dateradt d. 12 Nov., var också af Rudbeck författadt (Kons. prot. 13 Nov.). Detta var ämnadt för

att han "såsom ett omyndigt barns högsta hufvud och, näst Gud, bästa försvar" behagade gifva en nådig förklaring af domen, åt hvilken motpart och exekutor gåfve en tolkning, som syntes strida mot dess egna klara ord. I det större memorialet hade Rudbeck drastiskt skildrat, huru ersättningen åt änkan för allt hvad universitetet uppburit skulle komma att drabba alla professorer och adjunkter, 16 änkor, 30 till 40 faderlösa barn och 120 dels fattiga dels faderlösa stipendiater. Men man behöfde ock någon som kunde föra sakens talan med erforderlig kraft, och därtill syntes Rudbeck självskrifven genom sin intima kännedom af målet och af universitetsaffärerna i allmänhet, han hade ju ock starka förbindelser med de högt uppsatte och ansågs stå särskildt väl hos konungen. Det var honom ett ljufligt ögonblick att efter alla vedervärdigheter se sig uppsökt som den oumbärlige mannen och bestormas med böner att träda in för universitetet. Han lät ock nogsamt höra, att konsistoriet väl skulle förtjänt annat af honom, men att han ville högsint glömma all otack och visa sitt hjärtelag för universitetet. Och han lyckades i uppdraget, ty d. 23 Febr. 1681 anmälde Benzelius i konsistoriet, att Rudbeck utverkat en deklaration i senaten på domen af d. 23 Sept. 1680, innehållande att ersättningsskyldigheten endast afsåg hvad änkan vid sitt gifte inbragt i boet. I en senare förklaring af d. 19 Sept. 1682 stadgade K. Maj:t, att Chruzelii barn skulle få behålla faderns gård i Upsala samt $1^1/_2$ hemman i Tjockstad, Danmarks socken, deras faders allodialfrälse; de honom förlänta hemmanen indrogos däremot till kronan.[1] I förklaringen låg tydligen, att änkan icke skulle hafva ersättning för förlorade räntor.[2] Emellertid måste universitetets stora kapitalfordran på Chruzeliska sterbhuset å 59,860 daler smt, som så länge skyldrat ståtligt bland dess fordringar, afskrifvas i 1682 års hufvudbok.

Benzelius och universitetets juridiska ombud i Stockholm, Henrik Schäfer, under det att det kortare lämnades till kanslirådet Hoghusen. Benzelius hade två gånger audiens hos Konungen (Kons. prot. 6 Dec. 1680).

[1] Möjligen är detta den enda *skriftliga* förklaring af domen som afgafs, ty jag har icke funnit spår af, att senatens omtalta förklaring af Febr. 1681 skriftligen aflämnats, möjligen har meddelandet endast gifvits muntligen.

[2] D. 23 Juni 1683 skref K. Maj:t till landshöfdingen, att arfvingarne af nåd fått gården för barnens uppfostran, och att om de icke afstodo från sitt otidiga försök att kräfva universitetet på förlorade räntor, skulle gården indragas. (Ups. Bibl. U 85). — Tvisten var dock icke härmed slut. Trettiotre år senare gör dottern Margareta Crucell anspråk på 57,000 daler kppmt i ersättning. Den gamle J. Arrhenius åtog sig då att uppvisa oefterrättligheten i anspråket (Kons. prot. d. 11 Dec. 1716), och saken afhöres sedan ej vidare.

Äfven i några andra afseenden visade konungen vid samma tid universitetet en verklig välvilja. Erik Benzelius, dåvarande rektor, hade efter sin ankomst till 1680 års riksdag mottagit från konsistoriet ett memorial, som han skulle uppvisa för kanslern och efter inhämtande af dennes bifall andraga hos konungen.[1] I detta anhöll man om sju skilda saker: 1) att som förut begärts erhålla gods i Skåne för stipendiater från de södra landskapen, 2) bekräftelse å det förslag, som Petrus Rudbeckius framlagt i Halmstad om förekommande af att skolorna sände omogna ynglingar till universitetet, 3) att akademiens prebendehemman icke under någon pretext måtte få dragas till andra ändamål; som exempel anfördes, att Skälsta hemman (i Ramsta socken), som hörde till sekretariatet, fortfarande innehades af Hadorph, som för flera år sedan lämnat denna plats, 4) att K. Maj:t måtte återställa Pastads hemman, som universitetet tvungits bortbyta till boställe för öfverstelöjtnanten vid lifregementet, som skäl åberopades konungens eget förbud i Halmstad mot godsbyten, 5) att universitetet måtte få betalning för sin under kriget försträckta tiondespannmål, 6) att akademiens bönder icke måtte af kronans betjänte behandlas som andra bönder och olagligen af dem underkastas gästningar, skjutsningar och e. ordinarie besvär i strid med Gustaf Adolfs donationsbref, 7) om tullfrihet för akademiapotekaren att införa medikamenter. Erik Benzelius, som alltid stod väl hos Karl XI och nog äfven hade ett godt stöd i prokanslern Johannes Baazius, prästeståndets talman vid denna riksdag, lyckades hastigt och väl i sin sak; kanske har den politiska ställningen och konungens behof af de ofrälse ståndens understöd medverkat till lösningen. Redan d. 27 Nov. gaf konungen sin resolution. Punkterna 3 och 4 bifölls, som jag förut nämnt, i vidaste utsträckning genom förbudet för att på något villkor förbyta eller förrycka akademigodsen. I anledning af punkt 5 fick kammarkollegiet order att träffa skyndsam anstalt om spannmålens betalning. Vid punkt 6 lofvade K. Maj:t att upprätthålla villkoren i Gustaf Adolfs donationsbref samt anställa rannsakning om gjorda öfverträdelser, universitetets betjänte allena skulle äga uppbära utlagorna af akademibönderna.[2] Såsom synes gaf konungen icke något svar på punkterna 1, 2 och 7.[3]

[1] Memorialet är odateradt; den 1 Nov. meddelas i konsistoriet, att Benzelius bekommit det.

[2] Samma dag d. 27 Nov. utgingo bref till landshöfdingarna, att kronans fogdar, läns- och fjärdingsmän, icke ägde taga någon befattning med universitetets bönder eller tionde.

[3] Benzelius upplyste i konsistoriet 6 Dec. 1680, att punkten 1 om de skanska godsen icke kunnat andragas, för att ej göra universitetet skada

Ännu en annan synnerligen viktig fråga var af universitetet andragen för konungen. Reduktionsfrågan hade under riksdagen fått sin första grundläggande lösning, och man befarade vid universitetet ej utan skäl, att Reduktionskollegiets långa armar skulle utsträckas äfven efter akademihemmanen. I konsistoriets session d. 1 Nov. 1680 uppläste prorektor Verelius bref från rektor E. Benzelius, som befann sig på riksdagen, med underrättelse, att det gick hårdt till vid denna, och att äfven universitetet kunde möjligen hafva något att befara för sin egendom. Man var tydligen icke oförberedd på saken, ty Verelius hade ett skriftligt betänkande i ordning,[1] och Rudbeck höll ett långt anförande till protokollet. Redan följande dag hade man en skrifvelse till rektor färdig, hvilken nästan ordagrant återgaf Rudbecks argumentation och således tydligen var af honom författad. Den betonade riktigt, att reduktionen afsåg de donationer, som bortgifvits ärftligen och utan motsvarande tjänst till kronan, men icke de beneficier, som kronans tjänstemän åtnjöto som lön, och till de senare måste donationerna till universitetet räknas. Vidare hade universitetet, hvars undervisning dock vore af sådan vikt, för att icke annars ungdomen skulle i utlandet inhämta hela sin utbildning, gått miste om 3,000 daler smt. å lilla tullen samt stora andelar af Kungsängen och Djurgården (vid Upsala), som Kristina donerat,[2] äfvenså om räntmästar Chruzelii hemman och de kronoanslag, som jämte dessa hemman varit anvisade till exercitiernas upprätthållande. Tack vare Gustaf Adolfs donation kostade universitetet kronan mindre, än något gymnasium i riket, och den kyrkotionde det åtnjöt, var af Gustaf Adolf gifven till ersättning för de arfvegods som han återtagit. Talet om de höga professorslöner, som Kristina fastställt, vore oberättigadt, ty hennes förhöjning var gjord, för att lärarne skulle utan bekymmer kunna ägna sig helt åt sin lefnadsuppgift, och lefnadskostnaderna hade sedan oupphörligt stigit. Ganska djärft hette det i skrifvelsen, att om man skulle taga ifrån universitetet hvad Kristina gifvit, borde det hafva igen de gods, som på kunglig befallning lagts under bergsbruken. Finge det så också igen de gods, som adeln likaledes på kunglig befallning fått tillbyta sig, och de Gustavianska arfvegods

och att biskoparna lofvat upptaga punkt 2. Om punkt 7 säger han ej något, men jag tycker mig ha sett, att apotekaren sedan åtnjöt friheten.

[1] Detta betänkande, som blott omnämnes i protokollet, finns in originali i Ups. Bibl. U. 56.

[2] Förvånande nog vågar Rudbeck också påstå, att Kristina, till ersättning för kyrkotiondens minskning genom nya säteriers upprättande, gifvit universitetet äfven de e. ordinarie utlagorna af dess gods. Denna falska föreställning skulle framdeles genom Karl XI:s försorg alldeles skingras.

som gått bort mot några kyrkohärbärgen, samt sluppe graveras med e. ordinarie professorer och änkor, som förr haft sin försörjning af kronan, skulle universitetet komma att, i motsats till gymnasier och skolor, icke betunga kronan det ringaste.

Man kände sig emellertid ej alldeles lugn för utgången, ty Benzelius skref från Stockholm d. 9 Nov., att man "måste lefva inter spem et metum, till dess Gud gifver nåden att gemötherne något sätta sig."[1] Och saken drog sedan ut ett helt år, så att universitetet slutligen d. 15 Januari 1682 vände sig till kanslern och begärde hans intervention hos konungen, hvarpå De la Gardie d. 26 uppriktigt svarade, att han trodde det vara för universitetet förmånligare, att hans namn icke syntes alls i saken, utan att denna finge utseendet af att hafva framgått af konungens mildhet allena; han bifogade dock kopior af de bref, som han samma dag ämnat aflåta till de mäktiga kansliråden Lindschöld och Hoghusen, men som han funnit öfverflödiga efter de goda utsikter, som försports i Stockholm.[2] Då var det kungliga beslutet redan fattadt. Den 21 Januari 1682 förklarade konungen, att han ville behålla oförryckt allt som var gifvet ad pios usus, dit äfven universitetets egendom hörde, hvadan han frikallade det från all reduktion af sådant som hans förfäder donerat; det gällde särskildt kvarnen i Upsala, så mycket mera som han funnit, att denna aldrig hört under Upsala kungsgård, utan legat under ärkebiskopssätet.[3]

Så litet betydde dock ännu konungens vilja gentemot det öfver kronans intressen vakande Reduktionskollegiet, att detta redan några månader senare, d. 10 Juli, gaf landshöfdingarne order att lägga beslag på de 17½ hemman ingående i Kristinas donationsförbättringar af 1637, och 1639, hvilka måste anses hafva varit militie hemman.[4] Konsistoriet vände sig nu direkt till konungen med en

---

[1] Original i Ups. Bibl. U. 45.

[2] Det förefaller besynnerligt, att De la Gardie, som vistades på Venngarn, skulle fem dagar efter det kungliga beslutets fattande varit okunnig om detsamma, då man ser af konsistoriets bref till kanslern d. 31 Jan. 1682, att detta då redan fått del af den kungliga resolutionen. Kanslern har dock icke afsändt brefven till kansliråden (Kons. prot. 28 Jan. 1682), hans afsikt med kopiornas öfversändande till Upsala var naturligen den att visa sin goda vilja.

[3] I Kons. protokollet 28 Jan. 1682 säges, att biskop Carl Carlsson i Västerås varit universitetets starke förespråkare, samt att Lindschöld och konungen själf visat mycken välvilja.

[4] Kristinas bref 28 Nov. 1637 och 7 Nov. 1639 (se Del 1, s. 273). Extrakt ur kollegiets resolution 10 Juli 1682 med angifvande af hemmanens namn finns i R. ark.

supplik och bifogade en vidlyftig god motivering. I denna tillät man sig att säga, att Kristinas förbättringar skett, dels emedan universitetet icke kunde bestå på Gustaf Adolfs donation ensam, dels emedan hennes farmor drottning Kristinas testamente på 10,000 daler smt aldrig utgått, och att om nu hälften af de hemman som 1639 donerats återtoges, skulle däraf stor brist uppstå; man erinrade ock med rätta om det nyss gifna allmänna frihetsbrefvet för reduktion.[1] Denna gång dröjde ej konungen länge med sitt svar. Redan d. 31 Aug. afgick ett kungligt bref, som tillerkände universitetet de hemman, hvilka reduktionskollegiet tagit i beslag, och som tillika upprepade det generella löftet om frihet för all reduktion, dock med tillägg, att detta icke gällde för det fall, att någon professor enskildt förvärfvat sig ett personligt beneficium på ett dylikt hemman. Såsom särskildt skäl för den upprepade nåden anförde det kungliga brefvet, att konsistoriet framhållit, att universitetets utgifter sedan Kristinas tid stegrats genom stipendiaternas förökande från 90 till 150, tillkomsten af 4 adjunkturer, bibliotekarie, språkmästare, hortus botanicus, e. ordinarie omkostnader för byggnader och processer samt änkeunderstöden. Det är dock eget, att om dessa något öfverdrifna uppgifter om nya utgifsposter förekommer ej ett ord i universitets officiella skrifvelse, troligen stamma de, af allt att döma, från något privatmeddelande af Rudbeck. Verkställigheten af det kungliga brefvet påskyndades genom särskild kunglig skrifvelse till landshöfding Fabian Vrede d. 27 Sept. att tillse, det universitetet lämnades i besittning af de forna militie hemmanen.[2]

Universitetets framgångar i dessa frågor hade säkerligen icke berott ensamt på styrkan af de goda skäl det verkligen kunde förebringa, utan till icke ringa del vunnits genom skickligt anlitande af de kungliga sekreterarnes inflytande. Redan långt före enväldets införande ser man dessa tjänstemäns makt göra sig gällande, och universitetet visste, att muntligen och skriftligen taga deras bona officia i anspråk. Hjälpen gafs dock icke för intet, och efter tidens uppfattning och vanor låg däri icke något anmärkningsvärdt eller oriktigt. Jag har antecknat öfver åtta exempel på dylika vängåfvor, ett är för kostligt att icke anföras. När akademiens stora kvarn räddats undan reduktionen genom K. Maj:t bref d. 10 Dec. 1674, öfverlade man i konsistoriet, huru man skulle lämpligast visa statssekreteraren Bergenhjelm (en gång i tiden själf professor) sin

[1] Konsist:s bref till konungen saknar dato.

[2] 1683 d. 19 Mars afgick nytt bref från kollegiet till Vrede om restituerande äfven af andra hemman. Bägge brefven i Ups. Bibl. U. 44.

tacksamhet. Det sattes först i fråga att ihågkomma honom med något mjöl ur kvarnen, men emedan man befarade, att mjölet "nu ej var så rent", fann man lättare att gifva honom 50 riksdaler (= 100 dal. smt) af expenspenningarna. Nu 1681 erbjöd man samme Bergenhjelm 50 riksdaler och sekreterarne Samuel Agriconius (snart adlad Åkerhjelm), Lovisin och Wattrang 20, 15 och 10 riksdaler, samt följande år själfve Lindschöld 50 riksdaler. Åkerhjelm och Lindschöld vägrade dock att mottaga några dusörer för att de tjänat universitetet, till hvilket de ansågo sig stå i vida större förbindelse, de andra mottogo ogeneradt hvad som bjöds.[1]

Karl XI:s redliga afsikt och omisskänneliga bemödande att införa god ordning i universitetets angelägenheter och sättet för deras handhafvande framgår af det skarpa bref, som han d. 18 Mars 1682 aflät till universitetet med anledning af teologie adjunkten Kristoffer Aurivillii direkt hos K. Maj:t inlämnade ansökan att insättas i den teologie adjunktslön, som vicebibliotekarien Olaus Nezzelius innehade. Konungen uttryckte sitt misstag öfver, att en och annan i otid och oträngdt mål besvärat honom och därvid genom ofullkomlig berättelse utverkat sig resolutioner till förfång för andra och för gällande ordning. Han återremitterade därför detta ärende till konsistoriet att där afgöras efter skäl och billighet utan hänsyn till några hans bref, annat än för så vidt de stämde med sakliga skäl och rättvisan. Tillika ålades konsistoriet att åtvarna en och hvar att icke i oträngdt mål falla K. Maj:t besvärlig i sådana saker, som borde och kunde af konsistoriet själft, "med drotsens[2] minne och vetskap när det omtränger", afgöras. Den tilldragelse, som framkallade detta bref, och den strid, som därpå följde mellan konsistorium och kansler, äro, liksom brefvet själft, typiska för tidehvarfvet och förtjäna därför att i förbigående beröras. Man ser af dem, huru litet höga vederbörande, ej blott kanslern, utan äfven K. Maj:t hade reda på sina egna beslut, man ser ock, huru djup den klyfta var som uppstått mellan kanslern och konsistorium.

Filosofie magister Olaus Nezzelius,[3] som af kanslern 1673 nämts till filosofie adjunkt och 1675 till vice bibliotekarie, med löfte om rättighet att få med sin filosofie adjunktur förena första lediga adjunktur i teologiska fakulteten, hade härå fått (14 Juni 1676) be-

[1] Kons. prot. 1681 22 Jan., 23 Febr. och 6 Mars; 1682 1 Febr. och 25 Okt. Wallenstedt vägrade också 1685 att mottaga 25 dukater (Kons prot. 18 Nov. 1685, 13 Jan. 1686.)

[2] Universitetets kansler förde nu titeln riksdrots.

[3] Slutligen 1703 biskop i Göteborg.

kräftelse af konungen, som därtill ytterligare lagt rätt för Nezzelius att tillträda ordinarie bibliotekarie platsen, när en gång den åldrige Loccenius fölle undan. Trots detta (säkerligen något förhastade) löfte gjorde konungen vid Loccenii bortgång 1677 dennes lärde måg Schefferus till hans efterträdare, och vid dennes bortgång 1679 blef Verelius bibliotekarie. Det var väl som en om ock svag tröst för dessa motgångar i befordringsväg, som Nezzelius genom bref af 30 Aug. 1681 fått Hagby och Ramsta prebendepastorat sig tillslaget. Kanslern hade emellertid 1679 nämt Kristoffer Aurivillius[1] till teologie adjunkt, i afsikt att han skulle vid adjunkturernas förut omstalta s. k. redressering få den lön som Nezzelius dittills mindre riktigt uppburit.[2] Det skedde dock icke, men sedan Nezzelius 1681 fått sitt prebende, tyckte De la Gardie, att tiden väl kunde vara inne att taga från honom teologie adjunktslönen och gifva den åt Aurivillius. Härom tillskref han d. 14 Febr. 1682 konsistoriet, som i sin ordning erinrade kanslern om kungliga brefvet af 1676 till Nezzelii förmån. Aurivillius själf, som helt naturligt tröttnat på att gå utan lön och därför redan 1681 sökt rektoratet i Gefle skola, ansåg sig dock, troligen under stark påverkan af Olof Rudbeck, böra göra ett sista försök att före afflyttningen tränga undan Nezzelius genom att draga saken omedelbart inför konungen. Och det var detta steg som förde till det skarpa kungabref af d. 18 Mars 1682 som ofvan omtalats. När så ärendet genom detta bref återkommit till universitetet, uppstod där en ganska het strid. De bägge målsägande, Nezzelius och Aurivillius, förde själfva sin talan i konsistoriet. Den förre tillbakakastade talet, att han icke uträttat något i sin vetenskap; den senare, som utkastat detta påstående och tydligen hade en högre tanke om sina gåfvor, uttalade, att han för sin person fann betänkligt, att "då Gud gifvit honom donum docendi, nedstiga in pulverem scholasticum". Hans talan fördes ock med stor häftighet af Olof Rudbeck, som skarpt betonade beslutet af 1679 om adjunkturernas redressering och sade sig visserligen icke vilja anmärka på Nezzelii lefverne och lärdom, men väl på hans förmåga att undervisa. Med sin icke ovanliga pojkaktiga skämtsamhet föreslog han, att om man icke kunde afgöra kandidaternas inbördes skicklighet, skulle man sända dem bägge till kanslern, för att af honom få "hvar

[1] Son af förre adjunkten i Upsala, sedermera pastorn i Gefle Olaus Aurivillius. Kristoffer var född 1652, blef magister 1676, teol. adjunkt 1679, rektor i Gefle 1681 och prost i Alfta 1696, dog 1709. Han var yngre bror till juris professorn E. Aurivillius.

[2] Se ofvan s. 175. Nezzelius fortfor dock att uppbära teol. adj:ts lönen, 200 dal. smt. ända till 1693, då han lämnade universitetet.

sin materia till att predika på lika lång tid, så ock en materia till att föreläsa in philosophicis, så ock disputera, och kunna de vara ömsom respondentes ömsom opponentes, så ock till att att mässa*. Men teologiska fakulteten var ingalunda benägen att släppa en teologs intresse, allraminst då däri skulle ligga en eftergift för Rudbecks önskningar. Den betonade, att Nezzelius innehade platsen med god rätt, att han presterat i sina vetenskaper hvad man kunde begära och att beskyllningarna mot hans lärareverksamhet icke voro bevisade. Och konsistoriet anslöt sig till dess mening, hvarom det d. 19 Juni 1682 underrättade kanslern.[1]

Denne fogade sig harmset i denna nästan enhälligt uttalade mening, men han begagnade tillfället att gifva konsistoriet en bitter och föga förtjänt uppsträckning. Han skref (d. 24 Juni), att han icke fått någon utredning af det som dock vore hufvudfrågan, nämligen om det i princip vore riktigt, att den som fått pastorat på landet fortfore att vara e. ord. professor och teologie adjunkt,[2] icke heller om i det föreliggande fallet det vore bättre för universitetet att använda Aurivillius, som kunde gifva hela sin tid åt undervisningen, än Nezzelius, som också hade sina förrättningar på landsbygden att sköta. Han fann det äfven stridande mot god ordning, att konsistoriet af personlig hänsyn rubbade förslaget till adjunkturernas redressering, men han finge väl finna sig, då konsistoriet rättat sig efter den teologiska fakulteten, och denna väl måste anses bestå af lärda och samvetsgranna personer. Själf hade han ett godt samvete och ville blott önska, att konsistoriet kunde försvara sig inför konung och eftervärld. Och han hade nog liten smak att tillägga, dels att han fann dess försvar för Nezzelii gåfvor föga på sin plats, ty man hade för honom berättat (och här var Rudbeck tydligen hans källa), att universitetet hade föga gagn att vänta af Nezzelius,[3] dels att han fann deras åsikt, att Aurivillius gått orätt väg, då han klagat sin nöd inför konungen, väl obetänksam, ty det borde erinra sig Aesopi fabel, hur det gick myggan som flög emot ljuset. På samma gång

[1] Kons. prot. 1 April och 3 Maj 1682. Det följande brefvet till kanslern af 19 Juni är förkommet och kännes blott af kanslerns svar d. 24.

[2] Kanslerns uttalande synes vittna om fullständig okunnighet om det så vanliga förhållandet, att e. ordinarie teologie professorer innehade prebendepastorat.

[3] Rudbecks omdöme om Nezzelii oförmåga att uppträda i predikostol och kateder (Bref af O. R. s. 138 och 328) synes ej ha saknat grund, ty det befinnes, att Rudbecks hätskaste vedersakare H. Schütz (hvars omdömen dock likasom Rudbecks ofta bära en personlig färg) har skrifvit till S. Åkerhjelm (d. 6 Juli 1688), att Nezzelius var nog en god man, men saknade dona informandi (Vet. akad. Bibl., Bergianska Brefsaml. Bd. 1).

kastade han sig med ohöljd vrede öfver konsistoriets uttalade önskan, att de på e. ordinarie stat uppförda personerna efterhand och snarast möjligt aflägsnades. Han såg däri en mot sig personligen riktad förebråelse, hvars riktighet hans samvete ej kunde bestrida, och han hade nog liten takt att söka välta skulden tillbaka på det tämligen oskyldiga konsistoriet genom att utbrista, att skulden till trångmålet vore icke så mycket att söka i dylika platsers tillskapande, som i det sätt, hvarpå professorerna samvetslöst riktat sig med de goda årens öfverskotter och vårdslösat universitetets affärer. Han skulle därför icke hafva något emot ett återställande af den forna status quo, om detta finge bestå i, att professorerna afstode den löneförhöjning de erhållit, att de gäldade den skada som universitetet genom deras oflit tagit och att professorsantalet nedbraktes till hvad det var i Gustaf Adolfs dagar. Utfallet var honom ovärdigt, så mycket mera som han själf bar största ansvaret för de svårigheter, hvaröfver konsistoriet nu beklagat sig, men han såg hela denna sak med Rudbecks ögon och intalade sig gärna, att allt hvad denne i decennier inblåst i hans öra var idel sanning. — Innan jag lämnar denna tilldragelse vill jag påpeka, att det kunde hända den stränge Karl själf att vara lika glömsk som kanslern af hvad han en gång befallt, ty två år senare, då Laurentius Norrmannus blifvit e. ordinarie professor och icke kunde som sådan erhålla en utlofvad filosofie adjunktur, skref konungen d. 13 Febr. 1684 till konsistoriet och begärde upplysning, huru det var möjligt, att Nezzelius fick sitta med pastorat och två adjunkturer, under det att det var omöjligt att skaffa Norrmannus något. Konsistoriet måste d. 28 Mars vidlyftigt utreda saken och erinra, att Nezzelii lönevillkor berott på K. Maj:ts egna anordningar. Emellertid fick Nezzelius från detta års ingång afstå från den filosofiska adjunktslönen.

Af hvad jag nyss skildrat framgår med tydlighet, att Rudbecks inflytande hos kanslern fortbestod med samma styrka som fordom. Hans ställning inom universitetet hade däremot blifvit en helt annan, än den man kunnat vänta efter hans nya samförstånd med kollegerna 1680, då Chruzeliska processen och reduktionshotet för ett ögonblick gjort slut på den gamla tvedräkten, och han så kraftigt samverkat med konsistoriet. Härför bar han själf den hufvudsakliga skulden, i det han missbrukade den förbättrade och som han trodde fasta ställning, hvilken han under förenämda samarbete kommit att intaga. Han var nämligen nog oförsiktig att tro, att liksom den Curionska processen sedan år låg begrafven i Hofrätten, skulle ock allt det obehag, som han under och genom den förorsakat universitetet, vara glömdt och bitterheten i deras sinnen som däraf lidit

vara i hög grad försvagad, under det alla nya medlemmar af konsistoriet, som icke tagit del i saken, borde vara tämligen likgiltiga för hvad som då passerat och i öfrigt mera se på hans nyss inlagda förtjänster, hvilkas betydelse han öfverskattade. Han tvekade därför icke att i detta, som han tyckte, gynnsamma ögonblick söka påtvinga konsistoriet den komposition i den Curionska processen, som detta förut så decideradt visat tillbaka. Och visserligen tycktes han först hafva beräknat rätt, ty när han d. 19 Januari 1681 framställde sitt förslag om nedläggande af processen mot Curio, bifölls detta af sju af de närvarande, under det att tre intogo en reserverad hållning. Och rektor Karl Lundius, Rudbecks svåger, skyndade att vid ett besök på Venngarn gifva kanslern del af beslutet, hvaröfver denne naturligen uttalade sin stora tillfredsställelse.[1] Men beslutet d. 19 Jan. var tydligen en öfverrumpling, gjord vid ett tillfälle, då Rudbecks egentliga motståndare voro frånvarande,[2] och det ser nästan ut, som om desse under den närmaste tiden icke fått fullt klart för sig hvad som skett, ty annars har man svårt att förklara, hvarför den storm, som utbröt om sommaren, icke kom tidigare. Misstron måtte emellertid varit väckt, och den gamla oviljan mot Rudbeck närts af hans högljudda tal om sina förtjänster och särskildt af den egenrådighet han lade i dagen vid åtskilliga tillfällen.[3] Rudbeck ville emellertid smida, medan järnet ännu var varmt. Säkerligen var det på hans tillställning, som De la Gardie d. 8 Juni besökte Upsala och därvid, då rektor (Lundius) hemställt, om han icke kunde med sin auktoritet bilägga den oenighet som förefunnes, uttryckte sin tillfredsställelse med denna tanke och bad en hvar uttala sig i saken, den vore i så fall nog lätt att hjälpa. Den tystnad som följde på detta tal torde nog han och Rudbeck tolkat så, som vore saken mogen för ett nytt afgörande. Och den 28 Juni väckte Rudbeck förslag i konsistoriet

---

[1] Kons. prot. 26 Jan. 1681.

[2] Beslutet d. 19 Jan. fattades af Rudbecks starka vänner, hans svåger Lundius, Verelius, Hoffvenius, Norcopensis, Gartman, Spole och Bilberg. De tre öfriga Skunk, Micrander och Columbus intogo en reserverad hållning, som att döma af deras senare uppträdande, var lika med afslag. Frånvarande voro Rudbecks bestämda motståndare, E. Benzelius, C. Arrhenius M. Steuchius, P. Holm, N. Wolf och räntmästaren J. Arrhenius. Huru litet man kan lita på Rudbecks uppgifter, synes af, att han sedan (15 Juni 1683) i bref till Hofrätten framställer saken så, som om beslutet fattats af konsistoriet, »en eller två undantagandes, dock salvo jure *paucorum* absentium».

[3] Det måste syfta på Rudbeck, när hans bästa vänner, Hoffvenius och Lundius, yttrade i konsistoriet d. 26 April 1681, att en tid bortåt allt gått efter ens hufvud.

att hemställa till kanslern, huruvida icke, eftersom exercitiestaten låge för tillfället alldeles nere, anslaget till hästarne kunde lämpligen anvisas åt Curio till tryckets upphjälpande, och förslaget blef, som protokollet säger, bifallet.[1] Men när i nästa session d. 22 Juli rektor P. Hoffvenius uppläste ett af sekreteraren utskrifvet bref till kanslern, innehållande ofvannämda beslut, förklarade han tillika, att han icke ansett sig kunna underskrifva detta, förr än det upplästs, efter han icke var säker på hvad som i förra sessionen beslutits; äfven de öfriga som då varit närvarande sade sig icke afveta något sådant beslut och begärde sakens uppskjutande till ett fulltaligare konsistorium, hvilket ock beslöts.[2] Trots detta afreste rektor och Rudbeck med brefvet till kanslern,[3] ett förfarande som knappt kan kallas lagligt, och som äfven i nästa session d. 27 Juli förde till starka protester. Benzelius, som icke varit närvarande vid de förra sammanträdena, förklarade bestämdt, att saken med Curio aldrig kunde i godo biläggas, och han frågade ironiskt, huru man kunde gå åstad, sedan Curio förklarats inkapabel, och ej blott behålla honom, utan ock förbättra hans villkor. Och då i nästa konsistorium d. 3 Augusti rektor meddelade, att kanslern i skrifvelse af d. 27 Juli godkänt det framlagda förslaget att understödja Curio med stallanslaget, höjdes ånyo protester; man förnekade bestämdt, att förlikning med Curio någonsin blifvit af konsistoriet besluten.

Rudbeck lät då saken hvila i tvenne år, men på våren 1683 ansåg han tiden vara inne att göra ett nytt försök. Nu vände han sig till Hofrätten med anmälan, att förlikning vore träffad mellan konsistorium och Curio. Men Hofrätten var för försiktig att lita på hans blotta ord och anhöll genom skrifvelse af d. 13 April om

---

[1] Jag kan icke värja mig för misstanken, att Rudbecks måg, sekreteraren A. Goeding, som förde protokollet, har med afsikt stiliserat som bifall, hvad som troligen blott varit en bordläggning, ty hvarför skulle annars i nästa session d. 22 Juli Rudbecks vän Hoffvenius liksom öfriga, hvilka närvoro d. 28 Juni, bestridt, att beslut fattats vid det föregående tillfället.

[2] Det är märka, att denna dag satt räntmästar Arrhenius, icke Goeding, vid protokollet.

[3] Kons. prot. 27 Juli 1681. Skrifvelsen till kanslern (R. ark.) bär dato d. 19 Juli och var således alldeles klar, då Hoffvenius d. 22 Juli föredrog den i konsistoriet. Det märkligaste med densamma är, att den har allt utseende af att vara original, men dock saknar underskrift; den har varit hopviken som ett vanligt privatbref. Det ser sålunda ut, som om Hoffvenius ej velat ikläda sig ansvaret för dess undertecknande, utan blott uppvisat det för kanslern så som det var, ett förslag till skrifvelse, ämnadt att framdeles afgå. Möjligen har Rudbeck varit den, som tagit det med och däraf begagnat sig hos kanslern.

officiell bekräftelse härå från universitetets sida. När denna skrifvelse föredrogs i konsistoriet, brast det åter lös. Rudbeck påstod, att förlikning slutits 1681 och af kanslern godkänts, i hvilket påstående han understöddes af sina vänner Norcopensis och Lundius, men en rakt motsatt åsikt förfäktades med skärpa och med fullt skäl af Benzelius, Micrander och bröderna Arrhenius. Det slut hvartill konsistoriet ändock kom, kan vid första påseendet se ut som en half seger för Rudbeck, emedan man förklarade sig villig att underhandla om förlikning på de villkor, att trycket sattes i fullgodt skick och att den likvidation, som ju måste uppgöras mellan konsistoriet och Curio, ej ginge mot det förras fällda dom.[1] I själfva verket var det ett nederlag för Rudbeck. Man erkände ju icke, att förlikning en gång träffats, och de uppställda villkoren gjorde för öfrigt en sådan omöjlig. Det tjänte därför till ingenting, att Rudbeck och hans vänner d. 15 Juni 1683 aflåto en ny skrifvelse till Hofrätten, hvari de vidhöllo sin redebogenhet att ingå förlikning, men tillika förklarade, att om deras kolleger icke gingo in härpå, frisade de sig från allt ansvar för processens fortgång.[2] Visserligen sölade hofrätten i det längsta, ett nytt bevis på Rudbecks och hans gynnares inflytande, men när i Maj 1685 konsistoriets fullmäktige till Hofrätten, Benzelius och C. Arrhenius-Örnhjälm, yrkade på, att processen, som nu legat hvilande i 10 år, ehuru den i själfva verket varit alldeles utagerad för nio år tillbaka, skulle föras till ända, kunde domstolen icke längre draga saken på långbänken, och alla Rudbecks och Curios försök att ytterligare uppehålla saken visade sig fruktlösa.[3] Den 18 Juli 1685 föll hofrättens dom, genom hvilken Curio ålades att till universitetet återställa dess tryck i samma skick han mottagit det och återbetala de 300 riksdaler han fått till låns för inlösen af Jansonii tryck, hvarjämte han dömdes förlustig sin plats som akademiboktryckare; hans anspråk på att utfå de 900 daler smt, som universitetet skulle vid antagandet hafva lofvat honom, ogillades. Hofrätten hade således kommit till samma resultat som konsistoriet och säkerligen ganska snart haft detta klart för sig; att dock tio år kunde få förgå, innan domen föll, vittnar om, huru svårt det var för det svaga universitetet att komma till sin rätt i det aristokratiskt gestaltade samhället, då motparten hade sitt skydd i de högre kretsarna. För Rudbeck var det ett svårt, men rättvist

[1] Kons. prot. 25 April och 8 Maj 1683.

[2] Kopia och utan underskrift bland De la Gardies papper i Lunds Univ. Bibl.

[3] Rudbeck t. kanslern 12 Maj 1685 (Lunds Univ. Bibl.), Curios supplik till Hofrätten 15 Maj, Benzelii och Örnhjälms svar härå d. 16 Maj (bägge kopior af Örnhjälms hand bland hans papper i Kungl. Bibl.)

slag. Hans obefogade tal om universitetets orättrådiga förfarande var vederlagdt, och man bör särskildt lägga märke till det domsskäl, som åberopades för ogillande af Curios anspråk på utlofvade 900 dal. smt. Hofrätten förklarade nämligen uttryckligen, att universitetet aldrig gifvit ett sådant löfte och så mycket mindre kunnat göra det, som det likartade understöd till Jansonius, hvarpå Curio särskildt åberopat sig, var gifvet icke af universitetet utan af kronan. Och dock var det i denna sak som Rudbeck fört ett så förfärligt väsen och tagit det skandalösa steget att gifva sig under stadsrätt. Konsistoriets seger var dock Rudbeck ingalunda villig att erkänna. Han skref därom till kanslern, att den victoria som konsistoriet tyckt sig vinna var af samma art som pigans, hvilken, då hon utskämdes att hafva fått ett barn, dock glorierade sig öfver, att hon fått ett sådant.[1] Jag får längre fram visa, huru han sökte hjälpa Curio och därvid på allt möjligt sätt beredde universitetet obehag och olägenheter.

Denna process fortgång och utgång visar, huru försvagad Rudbecks ställning småningom blifvit. Den djupaste orsaken till att så var låg naturligen långt tillbaka i tiden, som den föregående skildringen visat, men hvad som under senaste tiden i hög grad rubbat hans ställning var, att en förskjutning inträdt inom konsistoriepartierna. Genom döden hade han förlorat två af sina säkraste vänner, bibliotekarien O. Verelius (3 Jan. 1682) och den ädle läkaren P. Hoffvenius (23 Maj samma år), under det att motståndarnes leder förstärkts af två energiska män, Verelii efterträdare 1679 å räntmästareplatsen, Jakob Arrhenius, yngre broder till Claes Örnhjälm, och den ilskne H. Schütz, Verelii efterträdare som bibliotekarie 1682. Hos bägge verkade en djup personlig ovilja mot Rudbeck, hvartill kom hos Arrhenius den fasta öfvertygelsen, att det var Rudbecks godtyckliga regemente, som hufvudsakligen varit vållande till alla ekonomiska svårigheter och alla andra oegentligheter som vid universitetet fått rota sig fast. Bägges personliga antipati mot Rudbeck och det gamla systemet samt Schütz odrägliga natur, som snart gjorde honom nästan till allas afsky, sätta en långt ifrån behaglig prägel på deras uppträdande, men det skulle vara orätt att föreställa sig, att under deras nu börjande skräckregemente endast legat idel motiv af personlig hätskhet; särskildt skulle det vara en orättvisa mot den redlige, ehuru kärfve Arrhenius att antaga något dylikt. Går man nämligen saken närmare på lifvet, finner man snart, att dessa mäns konflikt med kanslern och Rudbeck i sitt innersta djup var en genklang vid universitetet af den starka brytning, som nu förspordes

[1] Rudbeck t. kanslern 3 Aug. 1685 (Bref af O. R. s. 296).

inom hela samhället, och hvars stora batalj nyss utkämpats på 1680 års riksdag. Envåldet hade trädt in på skådebanan, och bägge dessa män hörde till det nya systemets ingalunda alltid särdeles behagliga representanter, som utan blick för det goda, delvis stora hos det nu störtade aristokratiska väldet ville på detta tidehvarfs män kasta all skulden för begångna felgrepp och genomkämpade faror. Strånghet och sträfhet voro därjämte hos flertalet af dessa novi homines ett genomgående drag, lätt förklarligt, då det gällde att göra ända på allt det lättsinne och självsvåld som fått så länge frodas. Hos mången får detta drag sin försoning genom ett annat och vackrare, den starka känslan af plikten mot konungen och staten. Att denna känsla hos Arrhenius var fullt allvarlig och den drifvande kraften i allt hans görande och låtande, synes mig framgå af handlingarna; Schütz för den jämnt på tungan, men osäkert torde vara, huru djupt den satt i hans inre.

Jakob Arrhenius hade efter en tids tjänstgöring vid antikvitetskollegiet vid 34 års ålder blifvit akademisekreterare år 1676 efter den välkände Johan Hadorph.[1] Med sitt ordningsälskande sinne bragte han snart reda i arkivet, som af hans företrädare i tjänsten och af rektorerna i allmänhet försummats i hög grad; det låg, säger han själf, "som en hövålm på konsistorii kammaregolf", utan att sedan 1652 någon bekymrat sig därom.[2] Nu ordnades, bands och registrerades allt, hvarjämte han införskaffade 144 kopior af viktiga dokumenter för tiden 1612—1670, som förkommit eller här saknats,[3] och han lämnade arkivet ifrån sig i förträffligt skick 1680 till sin efterträdare Andreas Goeding.[4] Det utmärkta sätt, hvarpå han skötte denna plats har uppenbarligen anbefallt honom till räntmästareplatsen, då denna blef ledig efter Verelii utnämning till bibliotekarie d. 29 April 1679, och vid förslagsuppsättningen d. 28 Maj fick han första rummet.[5] Det var som om Olof Rudbeck anat, att han här

[1] Platsen hade i sju år, med anledning af Hadorphs arbete som sekreterare i Antikvitetskollegiet, skötts af Julius Micrander, hvilken dock, samtidigt med att Hadorph d. 3 April 1676 entledigades, blef utnämd (8 April) till e. ordinarie professor i grekiska.

[2] Arrhenii självbiografi hos S. Loenbom, Anecdoter om svenska män, 3, 1775 s. 72; jfr Arrhenii yttrande i konsistoriet d. 13 Juni 1688.

[3] Förteckningen å dessa är inhäftad efter kons. protokollet 15 April 1680.

[4] Inventariet vid Arrhenii afträdande, infördt i slutet af konsistorieprotokollet för Maj 1680 visar, huru mycket tyvärr sedan gått förloradt af då befintliga handlingar.

[5] Tanken på att räntmästaren borde vara »vir literatus» har nog spelat in. Arrhenius erinrar i sin ansökan (bilagd protokollet 28 Maj 1679) om den undervisning han gifvit i latin med retorik och stilöfningar.

hade att vänta en fruktansvärd motståndare, ty han rekommenderade hos kanslern bokhållaren Birger Rommel (framdeles räntmästare),[1] på hvilken hans vänner Verelius och Norcopensis också röstade. Men Arrhenius hade haft en stark förespråkare i riksskattmästaren Sten Bjelke, som hade öga för att han var rätter man på rätt plats,[2] och K. Maj:t utnämde honom d. 13 Sept. 1679. Valet var det bästa tänkbara, och på honom skulle besannas hvad Verelius sagt i konsistoriesessionen d. 28 Maj samma år, att en räntmästare måste "hafva någon auktoritet, att han kan stå vid ändan och slå i bordet för den som vill undertrycka akademien". Hans stundom något hårdhändta arbete för att bringa ordning i universitetets tilltrasslade finanser kröntes med framgång, ehuru han de första åren hade att kämpa med den svårighet, som låg i starkt fallande spannmålspriser,[3] och med allt det motstånd, som hans stränghet väckte, särskildt hos kanslern och Rudbeck. Men det var just den De la Gardieska tidens lättsinne hvarpå Arrhenius ville göra en ända, och som han i Rudbeck med rätta såg roten och upphofvet till det ekonomiska trasslet, blef han dennes oblidkelige motståndare; han hörde för öfrigt till dessas antal sedan långt tillbaka på grund af broderns C. Arrhenii många mellanhafvanden med Rudbeck.

Drätselförvaltningen denna tid berodde nästan helt och hållet på räntmästarens personlighet, hans energi och rättrådighet, ty makten låg i hans hand, då kontrollen af de två vid hans sida stående inspectores ærarii icke var särdeles att räkna med, eftersom de årligen ombyttes och i de flesta fall saknade både insikter och intresse, vi ha ju därpå sett åtskilliga exempel. Denna förvaltning hade behöft bättre former och större kontinuitet i sammansättningen. Nu låg allt i räntmästarens hand. Han skulle öfvervaka både fogdar och bönder, drifva spannmålshandel och föra klara räkningar; där fordrades hos honom praktisk blick, rörlighet, affärsvana, självständighet och framför allt omutlig redbarhet. De två sista egenskaperna hade icke saknats hos Verelius, men af de andra hade alltför litet

[1] Rudbeck t. kanslern 29 Maj 1679 (R. ark.). Svårligen kan det vara Arrhenius, mot hvilken Rudbeck uttalar sig i ett föregående bref till kanslern af 5 Maj (Bref af O. R. s. 170), snarare den Malmenius som kanslern förordat och som fick andra förslagsrummet.

[2] Sten Bjelke t. kanslirådet Hoghusen 5 Sept. 1679 (kopia Ups. Bibl. U. 45). Bjelke säger, att kammarkollegiet kunde i så fall hafva hopp om att få reda i universitetsräkenskaperna, i synnerhet om i fullmakten inrycktes, att verifikationsböckerna skulle åtfölja hufvudböckerna vid revisionen, hvilket hittills aldrig skett.

[3] Spannmålsprisen, som 1680 ännu voro 5 1/3 dal. smt tunnan, sjönko för åren 1681—84 till cirka 2 1/2 och 3 1/3.

funnits. Arrhenius besatt dem alla och därför lyckades han ock slutligen rensa Angiasstallet.

Ofvanför den kontroll, som universitetet själft alltid bort i första hand utöfva, fanns ju en annan i kammarkollegiet, till hvilket enligt konstitutionerna ett exemplar af hufvudboken skulle årligen insändas, tydligen för att äfven universitetet skulle vara dess revision underkastad. Men denna skyldighet fullgjordes i början ganska oordentligt från universitetets sida,[1] och man lät icke några verifikationsböcker medfölja, ehuru utan dylika hela granskningen måste reducera sig till en tom sifferrevision utan någon betydelse för en verklig kontroll. Härmed kunde naturligen kollegiet icke låta sig nöja. År 1674 öfverraskade det konsistoriet med en skrifvelse, hvari det anhöll såväl om ännu felande hufvudböcker som om verifikationsböckerna för dessa och föregående år i original eller verificerade kopior. Konsistoriet stretade emot, konstitutionerna talade icke om insändande af verifikationsböcker, och det ansåg sig icke heller kunna åtlyda befallningen, utan att kanslern först därtill gifvit sitt bifall.[2] Jag har icke kunnat finna, att denne uttalat sig i saken, men säkert är, att inga verifikationsböcker blefvo afsända samt att slarfvet med hufvudböckernas insändande fortfor.[3] Kammarkollegiet påminde gång på gång och skref slutligen d. 3 Febr. 1681, att om man icke snarligen efterkom dess påminnelser om böckerna för 1677 och följande år, skulle det sätta den från tjänsten, som vore orsak till försummelsen. Detta hjälpte, och böckerna för 1677–78 insändes snart efter. Skulden för hvad som dittills skett drabbade naturligen icke Arrhenius, utan hans företrädare Verelius. Men den senare var i det hela lika oskyldig, som den förre sedan blef i dylik upprepad försummelse, ity att rektorerna och andra redogörare på ett oefterrättligt sätt sölade i åratal med sina redovisningar, för att icke tala om fogdarnes vanliga senfärdighet.[4] Slutligen bör, för att rättfärdiga universitetets drätselförvaltning för misstanken att alltid hafva varit minst ett år på efterkälken med sina räkenskaper, erinras om hufvudböckernas egendomliga uppställning denna tid. Saken förklaras bäst af följande exempel. I Sept. 1681 infordrade kammarkollegiet boken för 1680. Detta kan nu synas läsaren helt naturligt,

---

[1] Böckerna för åren 1654—57 inlämnades först 10 Nov. 1660 i kammarkollegiet; de för 1659—60 d. 10 Juni 1662, för 1662—65 d. 21 Juni 1667, den för 1666 d. 10 Mars 1669 och för 1667 ej förr än i Mars 1673.

[2] Kons. prot. 3 Juli 1674 och dess bref till kanslern af samma dag.

[3] Hufvudboken för 1672 var ännu ej färdig 1677 (kons. prot. 2 Maj 1677).

[4] Upplysande för fogdarnes slarf i redovisningen är kons. protokoll 2 Nov. 1681.

men i själfva verket begärde kollegiet en orimlighet, ty efter hvad jag förut påpekat innehöll boken för 1680 utgifterna för 1681, som bestriddes med 1680 års räntor (däraf namnet), och bokslutsarbetet kunde således icke begynna förr än 1 Jan. 1682 och måste i öfrigt bero af de särskilda redogörarnes ordentlighet. I fråga om verifikationsböckerna gjorde K. Maj:t slag i saken genom att d. 21 Febr. 1682 ålägga universitetet, att som alla andra offentliga verk, i tid inkomma med sina räkenskaper och bilägga behöriga verifikationer.[1]

En ännu hätskare och långt oregerligare motståndare än Arrhenius hade Rudbeck fått i Henrik Schütz, som redan vid unga år från ett obemärkt föregående trädde in i den akademiska kretsen och där snart spelade en betydande roll. Hans grälsjuka, ilska och hersklystnad skulle i tio år uppröra universitetets lif i dess innersta djup, och han framstår för eftervärlden nästan som inkarnationen af elakhet och tillika oduglighet. Detta har icke minst berott på de af personlig bitterhet färgade och säkerligen öfverdrifna målningar, som kanslern och Rudbeck gifvit af sin oförsonlige förföljare. Hvem känner icke De la Gardies drastiska skildring i det förtviflade bref, som han två år senare skref till Lindschöld,[2] efter att Schütz nära nog förgiftat hans lif. I detta beskrifver han sin fiende som en man, hvilken svär och bannar som en rasande i konsistoriet, nästan aldrig går i kyrkan och, när han själf predikar, stänger dörren, för att icke studenterna skola förmärka hans ringa gåfvor, att han vidare är en man nullius doctrinæ, som i stället att befläta sig om studier, löper omkring i Gamla Upsala för att skjuta ihjäl hästar och svin, som göra honom ohägn: "In summa", utbrister till slut den plågade kanslern, "han är hvarken kapabel till professor eller präst, utan en rabula, som lefver af trätor". Öfverdriften i denna teckning säger sig själf och stärkes af kännedomen om De la Gardies vana att tillgripa starka ord, detta förtager ock något af aktstyckets bevisningskraft. Men i de stora dragen torde bilden vara rätt träffad. Handlingarna vittna, att Schütz varit en man af uppfarande, trätlystet och hämdgirigt lynne, ur stånd att lefva i frid med någon människa och fullkomligt hänsynslös om medlen, då det gällde att vinna något, framför allt att reta eller skada en motståndare; han älskade bråk och gräl för dess egen skull. Och dessa stora brister och fel i karaktären uppvägdes icke af någon ovanlig

[1] K. Maj:t själf kände för öfrigt så litet till arten af universitetets räkenskapsföring, att då han d. 26 Jan. 1683 befallde, att boken för 1682 skulle vara inne före Sept. 1683, måste universitetet upplysa, att detta var faktiskt omöjligt. (Kons. prot. 10 Febr. 1683).

[2] 10 Mars 1684, tryckt i Svenska Mercurius, Årg. 4, 1758, Del 1 s. 25.

duglighet, än mindre af några förtjänster om vetenskapen eller undervisningen. Det är under sådant förhållande nästan oförklarligt, huru han lyckats förvärfva och bibehålla den rättrådige Karl XI:s stora förtroende, enda förklaringen är, att han vid något tillfälle ådragit sig konungens personliga uppmärksamhet och nåd genom någon inlagd förtjänst, och Karl XI:s starka sida var att aldrig svika dem, som han, med rätt eller orätt, ansåg för sina trogna tjänare. Skada blott, att hans gunst denna gång fallit på ett så ovärdigt föremål. Till styrkande af Schütz position har väl ock bidragit, att han var svåger till en så inflytelserik man, som kanslirådet friherre N. Bergenhjelm, bägge voro ärkebiskop Stigzelii mågar.

Schütz var född 1647, hade i sina studentår, som vi ofvan sett, deltagit i en stark grassation,[1] sedan promoverats till filosofie magister 1672 och därpå under sin utländska resa disputerat i Tübingen 1677 för teologie doktorsgrad, dock utan att då promoveras därstädes. Efter hemkomsten blef han d. 17 Maj 1679 vid 32 års ålder utnämd till e. ordinarie teologie professor med Gamla Upsala som prebende och följande år uppförd på första rummet till den efter Anders Grubbs död lediga professuren i orientaliska språk,[2] ehuru konungen d. 5 Jan. 1681, troligen på grund af föregående löfte, till all lycka nämde till platsen den store orientalisten Gustaf Peringer. Men Karls välvilja visade sig däri, att han samma dag nämde Schütz till femte ordinarie teologie professor, med rätt till första lediga professorslön i fakulteten, och ett än större bevis på den kungliga nåden skulle Schütz erfara ett år därefter, då konungen lät den unge professorn, hvars lärdom var och förblef världen obekant, erhålla bibliotekarieplatsen, som hittills ansetts som lämplig belöning för någon äldre professor med stora förtjänster om universitetet och vetenskapen. Redan detta måste väcka ond blod, men än mer sättet hvarpå det skedde.

Den gamle högt förtjänte bibliotekarien Olaus Verelius hade knappt lagt sina ögon tillhopa d. 3 Jan. 1682, förr än Schütz hufvudstupa begaf sig af till Stockholm för att anhålla om tjänsten, hvari han lyckades så väl, att konung Karl redan d. 7 Januari för

[1] Se ofvan s. 103 not 3.

[2] Kons. prot. 22 och 29 Sept. 1680. Äfven Olof Rudbeck röstade på Schütz. Den förre har för öfrigt i denna befordringsfråga haft synnerligen växlande åsikter. I bref till kanslern af 22 Juli, således före förslagsuppsättningen, har han ej ett ord om Schütz, utan föreslår Peringer och Norrmannus, af hvilka han föredrager den förre därför, att han är ogift och kan konservera huset, men efteråt (d. 5 Nov.) skrifver han till kanslern, att Norrmannus af alla anses skickligast (bägge brefven i R. ark).

honom utfärdade fullmakt å densamma.[1] Underrättelsen härom berörde universitetet pinsamt. Visserligen hade icke bruket varit, att konsistoriet vid tillsättning af denna plats afgaf något förslag, och konstitutionerna talade ej heller om en sådan rättighet, men å andra sidan hade det varit sedvana, att platsen gifvits åt någon äldre framstående professor som anmält sig som sökande, och dock hade den nu midt för allas näsa på ett så föga tilltalande sätt undansnappats af en af universitetets yngsta och minst bemärkta medlemmar. För Olof Rudbeck var det isynnerhet ett hårdt slag, ty han hade önskat sig platsen och därom gjort anmälan hos kanslern.[2] Och konsistoriet delade hans harm samt affärdade d. 13 Januari ett bref till kanslern (Rudbeck hade tydligen fört pennan), hvari det sökte hälla litet malört i Schütz glädjebägare genom att föreslå, att ehuru Verelius icke efterlämnat några barn, ett nådår dock skulle beviljas till utgifvande af hans efterlämnade skrifter, hvilka vore att betrakta som hans rätta barn. Den i slutet af brefvet uttalade, vid första påseendet obegripliga förhoppningen, att K. Maj:t skulle "till akademiens välfärd sig förklara," får sin uttydning i det privata bref, som Rudbeck samma dag aflät till kanslern, hvari han begärde att få sköta bibliotekstjänsten, men tillika förklarade sig villig att åt Schütz afstå titel och lön.[3] De la Gardie fann förslaget förträffligt och anbefallde det två dagar senare hos den mäktige Erik Lindschöld, konungens högra hand i undervisningsfrågorna. Men med vanlig obetänksamhet begick han i sin uppjagade stämning den stora oförsiktigheten, att då Schütz efter utnämningen uppvaktade sin höge förman på Karlberg, icke blott gifva denne en visserligen välförtjänt men onödigt hetsig uppsträckning, utan äfven säga honom midt i ansiktet, att han på inga villkor kunde få sköta den nya tjänsten, då han därtill saknade tid för sina åliggande som professor och pastor.[4] Schütz, mera förbittrad än uppskrämd af detta tal, hotade sin kansler med konungen, och att han icke missräknat sig därutinnan, visade sig snart, ty d. 29 Januari aflät konungen en skrifvelse till universitetet, hvari han uttalade sin förvåning öfver att man, trots det att Verelius efterlämnat hvarken hustru eller barn, velat

[1] Troligen har Schütz påpekat, att han saknat lön och ej ens kunnat få den efter prof. P. Holm lediga teologieadjunktslönen, som kanslern först (22 Jan. 1681) lofvat honom, men som sedan befanns vara af kanslern själf förut lofvad åt e. ordinarie teologie professorn I. Kolmodin.

[2] Kanslern hade dock haft den opartiskheten att hos Lindschöld förorda C. Arrhenius och icke Rudbeck (Bref af O. R. Inledn. s. 137 not. 1).

[3] Rudbeck t. kanslern 13 Jan. 1682 (Bref af O. R. s. 188).

[4] Kons. prot. på Venngarn 22 Jan. 1682.

förhålla Schütz lönen och göra honom andra svårigheter vid tillträdet. Han hade haft sina goda skäl till utnämningen och för öfrigt endast interimsvis uppdragit åt Schütz denna tjänst, till dess någon annan blefve ledig. Han ville ej vidare veta af några onödiga inkast, Schütz skulle genast insättas i sitt ämbete och åtnjuta fulla lönen. Här var nu intet annat att göra än att åtlyda en så sträng tillrättavisning.

Det var naturlig sak, att Schütz, som fullväl visste, att Rudbeck stått bakom kansler och konsistorium i detta misslyckade försök, skulle då han nu stod som segrare gifva fritt lopp åt sitt hämdgiriga lynne och med alla medel ansätta sina motståndare, särskildt Rudbeck, och han lyckades fullkomligt i sin afsikt, hänsynslös och outtröttlig som han var, ehuru det var universitetet i sin helhet, som mest fick betala krigskostnaderna i de strider som häraf uppväcktes. Lugnet och friden hade här aldrig varit stora i Rudbecks dagar, men de voro det ännu mindre i de tider, då Schütz svängde färlan. Ett verkligt krigstillstånd inträdde, som i elfva år icke blott upprörde akademiskt damm i hvirflar, utan slog mången djupa sår; hans bortgång 1693 kändes därför som en verklig lättnad för alla. För Olof Rudbeck medförde denna nya fiendskap en massa af visserligen icke alltid oförtjänt obehag, som dock hans elastiska sinne och breda skuldror med lätthet buro, ty man skulle känna honom illa, om man skulle efter bokstafven taga hans ord till kanslern, då han skref, att ehuru han väl kunde föreställa sig, huru trött en oxe eller häst skulle vara som gått för plogen från morgon till kväll hela veckan igenom, trodde han dock aldrig, att en sådan kunde vara så trött som han själf blefve, när han hörde en träta växa upp.[1] Men den som fick lida, det var den svage, känslige, af ålder och olyckor nedböjde kanslern, hvars sista lefnadsår i hög grad förbittrades af Schütz fientlighet. För den senare var det emellertid ingalunda svårt att just i sin nya verksamhet upptäcka angreppspunkter mot Rudbeck, ty i fråga om biblioteket hade denne vid sidan af verkliga förtjänster äfven icke så ringa synder på sitt samvete. Han hade sedan lång tid tillbaka, alltifrån Loccenii dagar, vant sig att betrakta detta som sitt domän, där han ägde göra hvad han behagade,[2] och på det hela taget hade dess förvaltning så godt

[1] Rudbeck t. kanslern 28 Dec. 1682 (Bref af O. R. s. 192).

[2] Han erkänner själf, att han hade i sin bostad böcker inköpta för bibliotekets räkning, som där aldrig katalogiserats (kons. prot. 6 Dec. 1682), att han aldrig lämnade igen eller uppvisade något, hvartill han dock sade sig hafva kanslerns tillåtelse (Kons. prot. 24 Okt. 1683), något spår af en sådan står dock ej att upptäcka.

som legat i hans hand. Nu mötte han där en annan vilja lika stark som sin egen, men med bättre rätt och glödande af personlig hätskhet. Det måste då komma till starka sammanstötningar, och det skedde äfven ögonblickligen.

Redan i den konsistoriesession, där Schütz tog sitt inträde d. 8 Febr. 1682, drabbade han samman med Rudbeck, och striden blef allmän. Norcopensis tog naturligen varmt vännens parti, under det Benzelius icke var sen att stödja Schütz. I första hettan gick det så våldsamt till, att sekreteraren förklarade sig ur stånd att uppfatta hvad som sades, och rektor (C. Arrhenius) måste kalla de stridande till ordningen. Schütz begärde att genast få tillträde till biblioteket och att inventeringen efter Verelius skulle ofördröjligen anställas. Besynnerligt nog ansåg Rudbeck sig kunna vägra att till honom utlämna biblioteksnycklarna, eftersom Verelius hade på dödsbädden lagt dem i hans hand, och en ny bibliotekarie icke borde före inventeringen få råda öfver dem;[1] för öfrigt ansågo alla, att med inventeringen kunde anstå, tills Verelius åtminstone kommit i grafven. Detta lilla första nederlag eggade endast Schütz bitterhet, och han visste nog, hvar han skulle komma åt sin ovän. Där rådde sedan gammalt tvenne svåra missbruk i fråga om bibliotekets begagnande, och i dem hade Rudbeck ej minsta andelen, men på dem ville Schütz hafva ett slut. Det ena var att professorer, som önskade boklån, icke infunno sig själfva å biblioteket, för att som lagen bjöd inskrifva sina namn i låneboken, utan funno det bekvämare att begära böckerna genom biljetter, hvilka de dock sedan icke ville alltid erkänna som fullgoda kvittenser. Det andra var, att lånen behöllos i oskäligt lång tid. All säker kontroll blef härigenom omöjlig och förluster ingalunda ovanliga. Den som isynnerhet syndade i sistnämda hänseende var Rudbeck, som aldrig återställde hvad han fått låna för sin kolossala Atlantika och andra arbeten. När nu Schütz med fullt fog d. 15 Mars begärde inlämnande af alla utlånta böcker i och för inventeringen, förklarade Rudbeck, att ett häraf förorsakadt rubbande af böckerna i hans bostad skulle omöjliggöra allt vidare författande, han anförde därvid äfven det löjliga skälet, att det skulle blifva honom svårt, nästan omöjligt att sedan få sina källskrifter i samma ordning som de förut varit. Han tyckte, att bibliotekarien kunde i stället infinna sig i hans hus och där revidera, en åsikt till hvilken konsistoriet äfven anslöt sig. Naturligen var det kanslern ett sant nöje, att då konsistoriets deputerade straxt efteråt, d. 24 Mars, besökte honom på Venngarn, förklara att

[1] Protokollet säger icke, huru det gick med nycklarna. Antagligen fick Schütz dem senast d. 22 Febr., då han gick eden som bibliotekarie.

han godkände ett dylikt förfarande; om en professor fortfarande behöfde för sina vetenskapliga arbeten de böcker han lånat, vore det nog, om han å dem insände en underskrifven specifikation; vore ej bibliotekarien därmed nöjd, finge han gå hem i vederbörandes bostad och själf se efter, hur det förhöll sig. Schütz lyckades dock göra en ända på det förra missbruket, i det han d. 10 Maj förmådde konsistoriet att besluta, det lånebiljetter icke skulle längre tillåtas, utan den lånesökande infinna sig å biblioteket och egenhändigt kvittera i låneboken. Det var en stor triumf för honom och en lika stor förödmjukelse för den stackars kanslern, när den förre tre år senare kunde använda detta beslut som vapen mot ett oförsiktigt försök, hvartill kanslern låtit förleda sig af Rudbeck. Vid sitt sista besök i konsistoriet d. 27 Augusti 1685 hemställde nämligen De la Gardie, om man icke skulle begära hos K. Maj:t fastställelse af en dylik rätt att låna på blotta biljetter, och han understöddes af prokanslern Olof Svebilius, som lika litet kände sakens förhistoria. Kanslerns öfverraskning blef lika stor som hans harm, då Schütz kallblodigt företedde ofvannämda beslut af 1682, som visade att konsistoriet enhälligt beslutat afskaffande af det gamla missbruket. Den förödmjukade kanslern vände sig då med rättmätig förtörnelse till konsistoriet och utbrast harmset: "Hafven I sådant slutit, mån I tacka Eder själfva, Gode herrar."

Det ordningssinne Schütz här ådagalade bör naturligen räknas honom till förtjänst, och det bör ej häller förtigas, att han visade ett visst intresse för sin institution genom att på grund af biblioteksanslagets otillräcklighet[1] söka anskaffa medel till bokinköp genom frivilliga insamlingar. De studerande nationerna förmåddes att sammanskjuta bidrag, som efter deras förhållanden icke voro obetydliga, promoti fingo en erinran om att på sin hedersdag visa sig frikostiga, och äfven personer utom universitetet lämnade gåfvor;[2] inalles insamlades öfver 300 daler smt. eller lika mycket som det ordinarie anslaget för halftannat år. En sträng räfst anställdes rörande sådana gamla handskrifter, hvilka betraktats som till innehållet värdelösa och därför försålts för det dyrbara pergamentets skull, äfvensom rörande åtskilliga andra kuriositeter, hvilka förskingrats.[3] Sannolikt har dock kitsligheten mot ovänner medverkat minst lika mycket som ordningssinnet i dessa Schütz räfsteförsök, och han anklagades senare af sin egen vice-bibliotekarie Harald

[1] Blott 200 daler smt. eller $^2/_7$ af en professors lön.

[2] Öfverhofpredikanten M. Iser i Stockholm gaf 33 $^1/_3$ dal. smt., Västmanlands nation 20 daler etc. (se Upsala Bibl:s Arkiv, A. 3).

[3] Se min Upsala Univ. bibl:s hist. 1894, s. 36—38 och 55—56.

Vallerius för vanskötsel af sina tjänsteplikter. Får man nämligen tro Rudbeck,[1] har Vallerius i rektors (A. Spole) och Schütz närvaro framställt följande anklagelser mot hans sätt att sköta biblioteket, utan att denne sökt gendrifva dem. Vallerius uppgaf nämligen, att Schütz sällan infann sig på biblioteket, att studenterna ibland, när de kommo dit, ej kunde slippa in, efter han gått bort och låst in nycklarna, att han ibland nekade professorerna att bekomma de böcker som de önskade låna och stundom utlånte böcker, utan att underrätta Vallerius, på hvars ansvar det kom, att lånen annoterades. Totalintrycket blir, att Schütz ifver för laglig ordning var stark, när udden riktades mot dem, som ej voro honom behagliga, och att den var rätt ljum, då det gällde hans egna plikter. Han synes mig hafva själf omedvetet tecknat sin självsvåldiga och ilskna natur i de klassiska ord han tillslungade Rudbeck i konsistoriet, när denne anmärkt, att han så sällan såg professorerna i kyrkan, och därmed säkerligen i första rummet syftade på Schütz. Den sistnämde utbrast då: "Non omnes sunt sancti, qui calcant limina templi. Det tör mången göra Gudi större och bättre tjänst hemma, än den som under skenhelighet går i kyrkan. Jag är mina kyrkodagar på landet, hvar I, Gode Herrar, ären det vet intet jag."[2]

Där fanns ett annat sätt hvarpå Schütz kunde plåga sin motståndare, nämligen genom användning af sin myndighet som inspector typographiæ, och han begagnade sig af denna i Nov. 1682, då Rudbeck var sysselsatt med att trycka sin aflidne vän Verelii efterlämnade stora arbete "Index linguæ veteris Schytho-Scandicæ", för att helt plötsligt stoppa tryckningen. Rudbeck, som däri såg blott onödig kitslighet, beklagade sig bittert för kanslern,[3] men han skulle snart erfara, att här låg något annat under. Schütz hade ej af sig själf allena hittat på kitsligheten, utan fått idén af antikvitetskollegiets sekreterare Johan Hadorph, Rudbecks mångåriga ovän, som framkastat, att i Verelii lexikon torde finnas saker, som gingo kollegiets ära för när. Och Rudbeck måste vidgå, att anmärkningarne voro befogade, ehuru han i en lång och bedjande skrifvelse till kanslern bedyrade, att han varit alldeles okunnig om de öfverklagade uttrycken, samt lofvade att noga tillse, att alla förgripliga ställen blefvo strukna.[4] Hadorphs förfarande kan se onödigt kitsligt ut, men det var dock ingenting mot de förargelser som Rudbeck tidigare på året beredt Hadorph, då denne, stödd på

[1] Rudbeck t. kanslern 24 Maj 1684 (Bref af O. R. s. 197).
[2] Kons. prot. 22 Nov. 1682.
[3] Rudbeck t. kanslern 1 Dec. 1682 (orig. R. ark.).
[4] Rudbeck t. kanslern 28 Dec. 1682 (Bref af O. R. s. 190).

kunglig befallning och med rätten på sin sida, för antikvitetskollegiets räkning infordrade de isländska handskrifter, som Rudbeck och hans vänner slagit under sig i Upsala och i det längsta sökte på ett oskickligt sätt undanhålla.[1]

Hetare och långvarigare var den strid, som fördes de bägge männen emellan i anledning af Rudbecks ärligt tänkta, men icke så alldeles väl utförda plan att rekonstruera bibliotekets felande räkenskaper från Loccenii och Schefferi tid. Han hade efter den sistnämdes död 1679 åtagit sig detta föga tacksamma arbete i den lofvärda afsikten att för hvarje fläck skydda dessa mäns ädla minne och säkerställa deras efterlefvande för möjliga efterräkningar. Det besvärliga arbetet drog ut på tiden och var icke färdigt ännu, då Schütz 1682 tillträdde bibliotekarieplatsen, hvilket gaf den senare en kär anledning att komma med oupphörliga påminnelser. Härtill saknade han ej heller skäl, då Rudbeck under sitt arbete förhöll alla äldre biblioteksverifikationer, hvilka han ansåg vara för sig behöfliga. När så Rudbeck omsider hade sitt arbete färdigt om hösten 1683, och granskning af detsamma skulle verkställas af konsistoriets deputerade, uteblef Schütz, som var en af dessa, nästan helt och hållet från sammanträdena, och hans anhängare, bröderna Arrhenius, som först godkänt redovisningen och satt sina namn under densamma, återtogo sitt erkännande, sedan det kommit i dagen, att Rudbeck, i den goda men mindre lyckliga afsikten att bättra på den icke riktigt klara räkenskapen, däri gjort åtskilliga ändringar och tillägg.[2] Hvad som låg härunder skulle man snart erfara. Rudbecks redovisning[3] hade icke väl kommit i Schütz händer, förr än denne i konsistoriet (d. 23 Jan. 1684) förklarade, att den ej kunde godkännas såsom varande genom Rudbecks öfverarbetning "pluttrad och förfalskad". Och i nästa session d. 6 Febr. framlade han en annan af honom själf uppgjord beräkning,[4] i hvilken han i motsats till Rudbecks uppgift, att bibliotekets utgifter för åren 1649—1681 stigit till 17,568 daler kppmt.[5] med ett saldo de aflidne till godo af 26 daler, angaf att utgifterna stigit blott

[1] Se A. Gödel, Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige I 1897 s. 127 ff.

[2] Se Spoles bref till kanslern 21 Mars 1684 (R. ark.), med bilagor, af hvilka en är Rudbecks odaterade skrifvelse i saken till kammarkollegiet. Jfr ock Kons. prot. 23 Jan. 1684.

[3] Rudbecks redovisning finns i kopia i Ups. Bibl:s arkiv, E. 2.

[4] Schütz kalkyl daterad 27 Jan. 1684 är bilagd hans odaterade originalbref t. K. Maj:t (R. ark.).

[5] Efter kopparmyntets dåvarande kurs (1 dal. smt. = 3 dal. kppmt.) gör detta i silfver 5,856 dal., men silfvervärdet är högre, ty före 1665 borde valveringen ske efter den äldre kursen (1 dal. smt. = $2^1/_2$ dal kppt.).

till 15,011 mot en inkomst af 18,700, hvadan de aflidne skulle häfta i en skuld till bibliotekskassan af 3,689 daler hvarjämte han framkom med åtskilliga efterräkningar å 1,300 daler. Det är nu lika omöjligt som det då var, att komma till klarhet med dessa stridiga beräkningar, men man har ingen anledning att misstro Rudbecks ärlighet och han har påpekat faktiska misstag i Schütz uppgifter. Bästa beviset för att den sistnämde ej haft rätt är väl att saken ej förde till några efterräkningar.

Den hade emellertid erbjudit Schütz ett ypperligt tillfälle att sätta Rudbeck på de anklagades bänk, och man kan godt förstå, att den senare, högeligen förbittrad öfver beskyllningen, ville försvara sin kränkta heder inför konsistoriet.[1] Denna utväg syntes visserligen afskuren, då kammarkollegiet d. 21 Febr. 1684, med anledning af Schütz anmälan om bibliotekskassans stora icke utbekomna fordran, infordrade biblioteksverifikationerna, som Rudbeck hade i sitt våld. Denne åter kände ingen lust att utlämna dem, förrän han först fått försvara sig i konsistoriet och han vände sig d. 17 Maj till kanslern,[2] med anhållan att slippa utlämna dessa papper, innan konsistoriet haft saken före. Denne var nog oförsiktig att genast d. 26 Maj skrifva till konsistoriet och anbefalla det att judicialiter upptaga målet mellan Rudbeck och Schütz samt tillsvidare kvarhålla verifikationerna, själf skulle han härom underrätta kollegiet. Men kollegiet var ingalunda nöjdt med kanslerns försök att träda i dess väg, utan anmälde saken för K. Maj:t. Och den 20 Juni 1684 afgick ett kungligt bref, som befallde att saken skulle i kollegiet upptagas och afgöras. Här borde ej något annat varit möjligt än att genast lyda den kungliga ordern. Men det egendomligaste af allt är, att trots detta kungabref lyckades det Rudbeck att ett helt år fördröja insändandet af verifikationerna, utan att detta för honom förde till någon påföljd, och det var endast med halft våld, som Schütz slutligen lyckades framtvinga dem, hvarvid Rudbeck ställde så till, att åtlöjet föll öfver denne, ehuru här rätten var på Schütz sida och Rudbeck förfor föga taktfullt i sakens behandling.[3] Och den som fick sitta emellan för Rudbecks självsvåldiga förhållande, det var just hans trogne beskyddare, den stac-

[1] Hans stämning målar sig i brefvet 26 Febr. 1684 till kanslern (R. ark.). Han skrifver där om sin längtan att se kanslern: »Jag tror intet, att den så stor är såsom de förskingrade fårens längtan här är, som gå utan herde, att få se E. H. Exc. på Wennegarn och få beklaga sin nöd som de utstå måste af de ulfvar de hafva råkat ut för.»

[2] Original i Lunds Univ. Bibl.

[3] Rudbeck t. kanslern 9 och 17 Maj 1685 (Bref af O. R. s. 274 och 280).

kars kanslern. Kammarkollegiet, som med skäl tröttnat på detta spegelfäkteri, aflät nämligen d. 4 Maj 1685 till prokansler och konsistorium en för kanslern ganska sårande skrifvelse, hvari det hette, att som denne, ehuru två gånger påmind om biblioteksverifikationernas införskaffande, tycktes alldeles glömt bort saken, måste kollegiet vända sig direkt till universitetet med anmodan om deras ögonblickliga insändande; i vidrigt fall måste K. Maj:t underrättas. Vid delgifvandet af denna skrifvelse rann sinnet öfver hos den beträngde kanslern. Han vände sig först till kollegiet[1] och sökte uppvisa sin fullständiga oskuld i saken, men anhöll därjämte att få veta namnet på sin angifvare, som han dock tämligen tydligt utpekade genom att säga, att han dagligen sporde dennes vanvördnad och turbation af hans kanslersämbete; han uttryckte ock den förhoppningen att Loccenii, Schefferi och Verelii hederliga eftermäle måtte upprättas och den malitiöse angifvaren och osanningsmannen blifva vederbörligen ansedd. Till konsistoriet skref han något senare (d. 13 Juni), att handlingarna själfva skulle väl stoppa munnen till på angifvaren; "en sådan oförsynt arghet", skref han till sist, "varder Gud hämnande".

Jag har af denna episod förts något fram i tiden och vänder därför åter. Efter Schütz våldsamma framträdande med ingången af 1682 förbättrades stämningen inom konsistoriet gent emot kanslern genom den förres oregerliga och vanvördiga uppträdande, som bragte honom i konflikt än med den ene, än med den andre. Man såg i honom en gemensam motståndare. Och därför efterlämnade kanslerns ofvan omtalade hetsiga bref af d. 24 Juni 1682,[2] som väl kunnat såra konsistoriet djupt, icke något varaktigt intryck. Man slöt sig allt mera tillsammans mot den nya orosstiftaren och visade därför kanslern en större hänsyn än vanligt. Det är så jag anser, att man har att förklara, att konsistoriet i en ganska viktig principfråga uppgaf ett redan fattadt beslut, då kanslern uttalade sig mot detsamma. Förhållandet var, att universitetet, som alltid haft svårt att bevaka sina fordringar och sköta sina processer (det hade ännu icke särskild ombudsman för detta ändamål), släpade med sig tre synnerligen gamla skuldfordringsfrågor i sterbhusen efter professorerna Ausius, Bringius och Gestrinius[3] och, jag vet ej af hvad orsak, icke kunde komma till något slut med desamma. Fråga

[1] D. 19 Maj 1685 (kopia bland Örnhjälms papper i K. Bibl.). Hvad som isynnerhet retade De la Gardie var, att kollegiets skrifvelse, med förbigående af hans namn, riktats till prokansler och konsistorium.

[2] Se ofvan sid. 198.

[3] Ausius dog 1659, Bringius 1662, Gestrinius redan 1648.

väcktes då att hos K. Maj:t begära en utomordentlig kommission för dessa frågors snabbare och säkrare lösning; ett särskildt motiv för en dylik hemställan hade man i önskan att minska utgifterna för processen och undvika beskyllningen, att anklagaren tillika var domare. Förslaget blef i en ovanligt talrikt besökt session d. 2 Maj 1683 antaget af prokanslern och tolf professorer, under det att fyra röstade för att låta saken gå den vanliga konsistorievägen.[1] Kanslern svarade d. 13 Augusti och hemställde, att konsistoriet skulle återtaga sitt beslut. För sin åsikt anförde han goda skäl.[2] När Gustaf Adolfs privilegier förunnade universitetet egen jurisdiktion, låg däri en stor förmån, som man icke borde släppa ur händerna; man hade att komma ihåg, huru svårt det dessförinnan fallit för professorer och studenter att inkallas inför rådstugurätten. En domare ägde icke att efter godtycke skjuta domen ifrån sig, och ett konsistorium borde lika väl som en nämd på landet eller en rådstuga i staden kunna taga hand om ett mål; om dess domar upphäfdes, vore det ju något, hvarför äfven öfriga underrätter voro utsatta. Denna med ett för De la Gardie ovanligt lugn gjorda och väl utvecklade framställning gjorde verkan, och vid dess föredragning i konsistoriet 5 Sept. instämde alla de 14 närvarande, äfven prokanslern som infunnit sig, i hvad kanslern uttalat, hvarom han underrättades i bref af 14 Sept. I sak hade kanslern och Rudbeck otvifvelaktigt den gången haft rätt.

Den gynnsamma stämning, som vid detta tillfälle trädde i dagen hos konsistoriet och som under närmaste tiden sannolikt stegrats genom Schütz för alla lika obehagliga framfart, torde hafva uppeggat De la Gardie att söka, när tillfället bjöds, med dess bistånd rikta ett slag mot den hänsynslöse mannen, som han lika mycket fruktade som afskydde. Och ett ypperligt tillfälle att försvaga dennes ställning samt bereda honom en kännbar förödmjukelse tycktes erbjuda sig, då mot slutet af våren 1684 tiden för rektorsombytet nalkades och Schütz var i tur att tillträda värdigheten. Rudbeck hade säkerligen utkläckt den skenbart lyckliga idé, som De la Gardie med förtjusning upptog och sökte förverkliga, att nämligen utestänga Schütz från värdigheten; det skulle tillgå på så sätt, att kanslern skulle vädja till konsistoriets aktning för sin höge förman och sålunda skjuta det framför sig i en attack som skulle leda till Schütz utestängande. Planen sattes i verket, då konsisto-

[1] De fyra voro bröderna O. och P. Rudbeck, S. Skunk och Norcopenius (rektor).

[2] Han har stödt sig på Rudbecks vidlyftiga argumentation i konsistoriet d. 2 Maj.

riets deputerade d. 10 Maj 1684 efter vanan infunnit sig till uppvaktning hos kanslern, som då uppehöll sig på sitt närbelägna slott Venngarn. I deras närvaro beklagade han sig bittert öfver, att, som det berättats honom (och detta var alldeles riktigt), Schütz skulle i konsistoriet hafva sagt, att han för vissa orsakers skull gått kanslern förbi i sina åtgärder för biblioteksräkenskapernas inkräfvande, och när uppgiften bestyrktes af Olof Rudbeck,[1] som tog de närvarande kollegerna Spole (då rektor) och Lagerlöf till vittnen, uttalade De la Gardie sin djupa förtrytelse öfver, att konsistoriet icke gifvit honom underrättelse om, att något sådant tilldragit sig och att det visat så liten ömhet om hans heder, att det låtit ett sådant angrepp passera utan gensägelse. Det vore en skam, att en eller två[2] skulle få göra hvad de ville och konsistoriet därtill tiga stilla, men man skulle icke tro, att han sutte där som "en hvit käpp", nej, han vore nu betänkt på att inleda en fiskalisk aktion mot Schütz inför konsistoriet. Hvarthän dessa ord syftade blef alldeles klart, då han sedan meddelade, att han ville underrätta dem om det som han redan sagt K. Maj:t, att om Schütz blefve rektor, kunde han icke fungera som kansler under dennes ämbetstid. Och likasom för att gifva styrka åt den sålunda framkastade vinken om hvad konsistoriet hade att göra, tillade han, att då konungen frågat honom, om Schütz skulle bli rektor, hade han svarat, att det kunde man icke veta, då konsistoriet ju hade fria vota.

Ingen kunde missförstå, hvarthän hans tal syftade, och verkan däraf blef den han önskade. När konsistoriet fyra dagar senare d. 14 Maj samlades i sitt vanliga sessionsrum, där tolf stycken, däribland äfven Schütz, infunnit sig, upplästes protokollet för besöket på Venngarn, och sedan Schütz, som protesterat mot kanslerns angifvelser och reserverat sig sin rätt, om han ohörd dömdes, på rektors begäran tagit afträde, hvilket äfven Olof Rudbeck och C. Arrhenius gjorde,[3] förenade sig de återstående efter en lång diskussion enhälligt i det beslutet, att Schütz måste "ödmjukt förnöja" sin höga förman, innan han kunde admitteras till rektoratet; tvenne frånvarande, E. Benzelius och P. Holm, hade dock uttalat en afvikande

[1] Rudbeck anmälde äfven, att Schütz vägrat honom att låna böcker, och att då han åberopat ett kanslersbref till sin förmån, hade Schütz svarat, att den som gifvit ett sådant bref finge själf svara därför.

[2] Schütz och J. Arrhenius.

[3] Arrhenius ansåg sig jäfvig, emedan han inom åtta dagar skulle bli svåger med Schütz. Hvari svågerskapet bestod kan jag ej utleta. Schütz gifte om sig med Jonas Fornelii änka Anna Mackey.

mening.[1] För kanslerns sårade själ var underrättelsen om beslutet, som gafs genom en konsistoriets skrifvelse af 17 Maj, naturligen en ljuflig balsam. Han tackade det med värme (d. 26 Maj) för den omvårdnad det visat om hans heder och utgöt sig därpå i de starkaste ordalag öfver den hatade ovännen. Det var honom obegripligt, skref han, att denne, som i så många år visat honom "all vanheder och indifferens", nu kunde vara nog oförskämd att neka till det, hvars sanning hans egna kolleger kunde bevittna. Om denne ansåge sin bibliotekariefullmakt så konsiderabel, att det i hans ögon vore ett majestätsbrott, där någon förmenade att det icke tillkomme honom att utan konsistoriets vetskap rannsaka i det som passerat, "då han snart sagdt låg i vaggan",[2] så finge han icke heller förvånas, om kanslern å sin sida begärde hans instämmande för konsistoriet. Slutklämmen i brefvet lydde, att då den, som anklagats för ett brott, icke kunde hedras med ett så högt ämbete som rektoratet, ämnade han nu anmäla saken för K. Maj:t och till skydd för sin egen värdighet hemställa, om icke Schütz borde vid valet förbigås eller ock detta uppskjutas till dess rättegången blifvit slutförd. Tydligen trodde han sig nu hafva fått sin obekväme motståndare fast, hvars starka försänkningar å högsta ort han icke rätt uppskattade, liksom han ej hade ögat öppet för, huru försvagadt hans eget inflytande därstädes var. Äfven underrättelsen, att Schütz i en d. 16 Maj inlämnad skrifvelse begärt protokollsutdrag för sessionen d. 14 och däri djärft förklarat, att han nu ämnade skjuta sig under konungens dom,[3] väckte hos honom mindre oro än harm. Han mente, att fastän Schütz tycktes ämna gå ifrån sitt lagliga forum och således anse, att konsistoriet icke gällde så mycket som en vanlig tingsrätt eller rådstuga, skulle han väl finna, att konungen, som vore så mån om rättvisans gilla gång, icke skulle för hans räkning rubba fastställd rättegångsordning. Suckande tillade han: "den mannen måste innerst i själen vara arg, som viljandes invecklar sig i så många svårigheter".[4]

Men Schütz var säker om styrkan i sin position. Detta synes bäst däraf, att han hade tillåtit sig att i sin ofvannämda skrifvelse

[1] Benzelius förklarade kort och kärft, att han höll sig till konstitutionerna, Holms säkerligen med afsikt dunkla votum går dock i samma riktning. Säkerligen ville bägge värna om sin fakultets rätt till rektoratet, och att ställa sig på Rudbecks sida var för dem omöjligt.

[2] Schütz föddes 1647, året innan Loccenius blef bibliotekarie.

[3] Den skrifvelse, som Schütz inlämnade i konsistoriet och som intogs i dess protokoll för d. 28 Maj, saknar dato, men kanslern tillägger den dato af 16 Maj i sitt nedannämda bref till konsistoriet af d. 31.

[4] Kanslern t. konsistoriet 31 Maj 1684.

af d. 16 Maj tämligen hånfullt fråga konsistoriet, huru man enligt dess mening hade att förstå orden i dess beslut, att han skulle ödmjukt förnöja kanslern. Att han föga bekymrade sig om dess mening i den saken var klart däraf, att han, utan att afvakta svar, ingick, som han hotat, direkt till konungen med en skrifvelse, hvari han anklagade Rudbeck icke blott för att hafva hindrat honom i hans arbete för bevakande af universitetets rätt, utan ock för att med ogrundade berättelser hafva angripit hans heder både här och annorstädes, ja inför själfva K. Maj:t, samt klagade, att man nu sökte stänga honom ohörd och orannsakad från rektoratet. Suppliken hade genast den verkan som han väntat och förutsett. Den 20 Juni 1684 afgick en kunglig skrifvelse till kanslern och konsistorium, hvilken, efter redogörelse för de suppliker som ingått från både kanslern och Schütz, förklarade, att alldenstund det kungliga ämbetet fordrade, att ingen underginge exekution, förr än han blifvit genom laga dom fälld, så ägde heller ingen förmena Schütz rektoratet, innan detta skett, men att detta ingalunda behöfde förhindra kanslen eller Rudbeck att inför konsistoriet inleda sina processer mot honom. Intrycket af det kungliga budskapet, att Schütz skulle insättas i rektoratet, kunde icke annat än skärpas däraf, att konungen i ingressen omförmält de oförsiktiga ord, hvaraf De la Gardie i sin supplik begagnat sig. Denne hade nämligen dels sagt sig befara, att om Schütz blefve rektor, skulle han på sex månader åvägabringa så många turbas, att det skulle lända K. Maj:t till största förtret och akademien till konfusion och obehag, dels förklarat, att han icke ämnade sköta sitt ämbete, så länge denne vore rektor.

För Schütz var det en sann triumf att sålunda hafva kastat både kansler och konsistorium ur sadeln, och han lät konsistoriet genast förnimma det genom att i det konsistorium, i hvilket kungabrefvet upplästes, d. 23 Juni, stiga upp och hålla ett salvelsefullt tal, hvari han tackade Gud, som genom sin försyn styrt så, att sanningen ändtligen kommit i ljuset, och sin konung, som tagit honom i nådigt beskydd, samt slutade med följande ord, som vittna antingen om fräckt hyckleri eller själfkär blindhet: "Jag hugnar mig af Pauli ord: Min berömmelse är mitt samvetes vittnesbörd." Rudbeck uttog den lilla hämden att en vecka senare vid rektorsinstallationen undanhålla musikinstrumenten och så minska den sedvanliga högtidligheten vid dess firande, hvilket ock mycket riktigt gick Schütz djupt till sinnes.[1] För den slagne kanslern var det som skett ett hårdt nederlag, och han kände förödmjukelsen djupt. Vid underrättelsen

[1] Kons. prot. 20 Sept. 1684.

om den kungliga befallningen skref han till konsistoriet d. 29 Juni, att han nu naturligen måste uppskjuta sin process mot Schütz, tills denne nedlagt sitt rektorat, men att han tillika, som han sagt, icke kunde under denna tid befatta sig med universitetsärendena. Här gjorde han dock upp sin räkning utan värden, han förglömde alldeles, att konungen också torde i den saken vilja hafva ett ord med i laget, och det behöfdes icke heller mer än en vink af denne, att han fann ett dylikt temporärt nedläggande af kanslersämbetet icke vara på sin plats, för att De la Gardie skulle återkalla sitt beslut, hvarom han d. 5 Sept. underrättade konsistoriet. För att bemantla den något skymfliga reträtten gaf han däråt den formen, att som K. Maj:t förklarat, att det skulle vara honom till behag, om kanslern vårdade sig om universitetets angelägenheter under detta rektorat på samma sätt som eljest, hade han ändrat tanke, ty K. Maj:ts nådiga vilja måste han skatta för en lag.

Schütz rektorat förflöt, tvärt emot hvad man kunnat vänta, ovanligt lugnt. Själf uppträdde han ganska fredligt, och det förefaller nästan, som om många af professorerna hållit sig borta från sammanträdena för att undvika nya stridigheter. Förhandlingarna äro ovanligt magra, och protokollsvolymen därför ock obetydlig i jämförelse med dem för föregående och efterföljande tid. Men terminens fridsamma förlopp skulle få en häftig och nästan dramatisk afslutning, hvarför dock Schütz icke i första hand bar skulden. Vi minnas, att konungen medgifvit kanslern att redan under Schütz rektorat anlägga process mot honom, men att kanslern sagt sig vilja uppskjuta därmed, till dess dennes rektorat var till ända. Ingen hade därför haft något att säga, därest De la Gardie nu, då detta rektorat nalkades sitt slut, vidhållit sin föresats och börjat vidtaga åtgärder för inledande af sagda rättegång. I dess ställe valde han dock nu en annan väg, som väl syntes honom skola bättre leda till målet, men som nu, liksom förra gången, blott beredde Schütz ett godt tillfälle att vinna en ny och tämligen lättköpt seger. Kanslern tyckes hafva fått för sig, att det skulle kunna lyckas honom att draga sin sak mot Schütz inför Hofrätten, där hans egen son, grefve Gustaf Adolf De la Gardie, var president, och där utsikterna att kväsa motståndaren väl synts honom vara bättre. Jag lämnar därhän, huruvida han alldeles glömt föreskriften i det kungliga brefvet af d. 20 Juni, att processen skulle upptagas för konsistoriet, eller om han trott sig kunna komma ifrån densamma; obegripligt är dock i senare fallet, att han kunnat hoppas att utan vidare lyckas draga målet från dess rätta forum.

Förloppet af hans misslyckade aktion var följande. I slutet af

November 1684 ingick till konsistoriet en skrifvelse från presidenten grefve G. A. De la Gardie af d. 28 Nov., hvari han begärde få del af handlingarna i striden mellan sin fader kanslern och Schütz. Skrifvelsen var ställd till prorektor A. Spole och konsistoriet, och säkerligen voro Schütz ovänner på förhand underrättade om brefvet och afsikten med detsamma, ty Spole sammankallade ögonblickligen konsistoriet till söndagen d. 30 November, och i denna session, som dock ej var synnerligen talrikt besökt,[1] beslöt man, med bifall till framställningen, att sekreteraren skulle laga i ordning afskrifter af de begärda dokumenten. Men Schütz, som fått väder af anslaget, var icke sen att korsa det; han kallade redan följande dag till sig sekreteraren, gaf honom en uppsträckning och lade beslag på alla handlingar, såväl originaldokumenten, som de färdiga afskrifterna. Och af denna underrättelse möttes konsistoriet, när det ånyo samlades d. 2 December[2] i afsikt att slutföra saken och afsända svaret till hofrättspresidenten. Förgäfves skickade det akademisekreteraren till Schütz och begärde utfå handlingarna. Denne, medveten om sin rätt och sin positions styrka, svarade högdraget, att det var han, som ägde sammankalla konsistoriet, och att när han en gång gjorde det, skulle de få besked i saken. Det förbryllade konsistoriet gaf hofrättspresidenten del af hvad som inträffat, men vände sig tillika i sin nöd till prokanslern, ärkebiskop Olaus Svebilius. Denne, som emellertid själf fått bref af presidenten, sammankallade nu konsistoriet till d. 8 December, och där beslöts efter hållen öfverläggning att ställa en ny anmaning till Schütz att utlämna papperen. De tvenne deputerade, som skulle framföra anmaningen, fingo nu emellertid göra sig det besväret, att, då Schütz icke anträffades i sin bostad, resa ut till hans prebende Gamla Upsala, dock utan framgång; hans svar blef som förut, att han skulle i ett kommande konsistorium uttala sig i saken. Och detta skedde två dagar senare i den session, som han sammankallade till den 10 December, hvilken han öppnade med uppläsande af en ganska amper skrifvelse, som han lät taga till protokollet. I denna lät han kollegerna först höra, att de handlat högst oskickligt i att sammanträda utan hans kallelse och vetskap, fastän han själf befann sig i staden, och att till på köpet göra det

[1] Närvarande voro, utom Spole, nio stycken, Skunk, Lundius, Norcopensis, Wolf, Micrander, Peringer, Lagerlöf, Norrmannus och räntmästar J. Arrhenius. Micrander och Norrmannus tillade vid sitt votum, att de röstade ja, försåvidt K. Maj:ts bref [af 20 Juni] ej lade hinder i vägen. Solklart är väl, att Arrhenius, Schütz säkraste vän, icke röstat för bifall. Sannolikt var det han, som underrättade Schütz om hvad som förehades.

[2] Skunk, Norcopensis och räntmästaren voro då borta, i stället hade Drossander tillkommit.

på en söndag, ehuru det icke var något periculum in mora, och hela teologiska fakulteten, utom Skunk, härigenom förhindrats att deltaga. Vidare drog han dem till minnes, och detta säkerligen med stor inre tillfredsställelse, att K. Maj:ts bref af den 20 Juni uttryckligen föreskrifvit, att processen skulle föras inför konsistoriet, hvarför det aldrig bort kunna sättas i fråga att utlämna handlingarna i målet, innan rannsakning skett, mycket mindre innan dom fällts; och de borde ej glömma, att om i strid med K. Maj:ts bref så skett, skulle de ådragit sig ett strängt ansvar inför konungen, som vore den ende och säkre tolkaren af sina brefs innebörd. Tillrättavisningen slöts med ett ironiskt tack för "ett roligt och stilla rektorat".

Det var ett beskt piller att svälja, men förödmjukelsen var självförvållad, ty konsistoriets förfarande hade både i form och sak varit sådant, att orätten stannade på dess sida. Hvarje tanke på vedergällning var redan därför utesluten, men än mer af vissheten om Schütz mäktiga ryggstöd hos konungen. Och hade kanslern eller någon annan drömt om möjligheten af att ännu komma Schütz till lifs, afskars hvarje utsikt i den vägen fullständigt därigenom, att på samma dag, som Schütz näpste sina kolleger, d. 10 Dec., undertecknades det märkliga konungabref, som insatte honom, räntmästar J. Arrhenius och rektor Wolf till ett slags storinkvisitorer vid universitetet för den närmaste tiden. Mäktigare än någonsin i denna nya ställning lät nu Schütz sina motståndare känna hela tyngden af sin hätskhet.

Den inkvisitionskommission, som nu insattes af konungen, och hvars verksamhet trycker en så obehaglig prägel på det följande årets tilldragelser, var visserligen icke något ögonblickets verk, framkalladt af en tillfällig nyck hos den enväldige konungen. Sådan var icke Karl XI:s natur, i rättsfrågor ville han uppriktigt följa lagens väg och strängt akta formerna. Men för både kansler och konsistorium, som icke hade den ringaste aning om saken, kom det kungliga beslutet som en bedöfvande öfverraskning. Det hade dock sin förhistoria. Räntmästaren och Schütz hade sedan en tid tillbaka satt i gång ett vidlyftigt arbete, i ändamål att utreda orsakerna till universitetets ekonomiska obestånd och därå söka en bot. För Arrhenius, som nog egentligen var den drifvande kraften i arbetet, liksom han satt inne med sakkunskapen gällde det väl icke i första rummet så mycket att få hemsöka med sträng vedergällning dem som hade företrädesvis vållat detta onda, om det ock icke var honom okärt att få näpsa Olof Rudbeck,[1] som att vid universitet

[1] Om Rudbeckarnes egennytta var han dock fullt öfvertygad. Han kunde säga i konsistoriet (27 Jan. 1686), då han vederlade Rudbecks oriktiga

injaga en välbehöflig skrämsel och för alltid göra en ända på de missbruk, som frodats under den De la Gardieska styrelsen. Hos Schütz åter torde säkerligen hatet mot ovänner och lusten att riktigt få klämma till dem hafva verkat starkast. Hos bägge rådde dock en djup öfvertygelse, att det myckna ogräset endast kunde af en skonslös hand uppryckas, och de hafva tydligen lyckats bibringa konungen den föreställningen, att det allmännas rätt blifvit trädd för nära genom pliktförsummelse och slapphet, möjligen ock genom egennytta. De bägge männens förarbeten hade emellertid tagit en sådan omfattning, att det visat sig, att det icke, som de tydligen hoppats, kunde föras till ända under Schütz rektorat. Och Arrhenius ingick därför på senhösten 1684 till konungen med en skrifvelse,[1] i hvilken han utvecklade, hurusom hans fleråriga arbete att återställa ordningen inom de ekonomiska förhållandena vid universitetet, hvilket var belastadt med skulder till ett belopp af 80,000 daler,[2] hade föga annat uträttat än att draga öfver honom en och annans hat och förföljelse, till dess Schütz gifvit honom en kraftig hand, hvarpå de i förening med "några flera" begynt utarbeta en omständlig berättelse om universitetets svårigheter, afsedd att framläggas för konungen. Slutförandet af denna goda sak stode dock nu i fara, efter Schütz, som varit mycket hindrad under sitt rektorat, nu skulle snart nedlägga detta; för att förekomma något dylikt anhöll han nu, att K. Maj:t ville nådigst, såsom stundom brukats, förlänga dennes rektorat.

Framställningen fann ett villigt öra hos konungen. Visserligen gick han icke in på den begärda rektoratsförlängningen, men den anordning han träffade gick vida längre och visade sig vida verksammare. Ty i det ofvannämda brefvet af d. 10 Dec. 1684[3] uppdrog han åt Schütz att jämte tillkommande rektor, eller om denne vore hindrad, utan honom fortsätta sin undersökning om universitetets släta tillstånd och därvid adjungera räntmästaren[4] samt härvid

uppgifter om Buscagrii lönevillkor: »Det är intet så med andra vid akademien, som med de gode herrar Rudbeckiis, som förmenas drifva detta, af hvilka den ene har både full professorslön och dessutom Upsala pastorat, som i förra tider födde sin egen man särskildt, den andre full professorslön och dessutom andra tilldräktiga handteringar med koppar, hamrar, jakter etc.»

[1] Odateradt original i R. ark.

[2] Han räknar kopparmynt. Universitetets skuld vid slutet af 1683 var 26,678 daler smt., som i kppmt. gör 80,034.

[3] Kopia bland Örnhjälms papper i K. Bibl:t.

[4] Ehuru Arrhenius sålunda knappast var likställd med Schütz, betraktade han sig som sådan, och de underskrefvo sig »kunglige fullmäktige i den akademiska inkvisitionen». Rektor Wolfs namn påträffas ock ibland, men troligen mera pro forma.

förfara med samma rätt och myndighet, som vore han alltjämt rektor. Och i en annan skrifvelse till ärkebiskop och konsistorium af samma dag, inskärpte konungen allas skyldighet att befordra verket, med försäkran om sin kungliga välvilja för dem som så gjorde, men ock med hotelse att så straffa den motspänstige, att det skulle lända andra till varnagel. Kanslern sköts alldeles åt sidan, han var ej ens nämd i brefvet och fick icke heller däraf någonsin officiell del, hvarför han ock vresigt förklarade för konsistoriets deputerade, att han icke kunde taga någon befattning med saken och lät höra, att det vore rätt så godt, att K. Maj:t finge höra, huru det stod till vid universitetet. Vid underrättelsen dock, att Schütz ålagt alla professorer att taga kopia af det kungliga brefvet och att i detta skulle stå, att Arrhenius utbredt sig öfver universitetets släta tillstånd, hvari ju ock måste ligga en anklagelse mot kanslern att icke hafva rätt vårdat sin ämbetsplikt, begärde han af konsistoriet att själf få en kopia af brefvet, för att, om det behöfdes, försvara sig och icke genom oförsvarligt stillatigande utsätta sig för beskyllningen att i 30 år hafva försummat universitetets bästa. Han sade sig nästan våga förmoda, att när kommissionen slutat sitt värf, skulle K. Maj:t finna, att det icke stode så farligt till; och där låg en släng åt Arrhenius i påminnelsen att staten icke på länge meddelats honom, ehuru detta borde årligen ske.[1] Detta något oförsiktiga utfall, om hvilket Rudbeck smickrande skref till kanslern, att det purgerade ovännerna per superiora et inferiora,[2] gaf Arrhenius ett kanske kärt tillfälle att i konsistoriet d. 11 Mars upplysa, att han d. 4 Nov. 1684 lämnat kanslern uppgift om staten, ehuru denne tycktes hafva glömt detta, liksom att hufvudboken för 1683 icke kunde ännu vara färdig.

Inkvisitionskommissionen hade icke dröjt att göra bruk af sin myndighet. Till alla medlemmar af universitetet, som enligt dess mening uppburit medel öfver den af K. Maj:t fastställda staten, utgingo formliga ukaser att skyndsamt inkomma med förklaring och att styrka sin rätt till hvad de åtnjutit; de De la Gardieska staterna af 1670 betraktades tydligen som olagliga. För att omintetgöra möjliga räddningsförsök i form af suppliker till K. Maj:t, underrättade kommissionen konungen om denna sin åtgärd och anhöll tillika, att om en eller annan på sidan om kommissionen inkomme till K. Maj:t med begäran om tillgift, han måtte låta det anstå med

---

[1] Kons. prot. vid dess deputerades besök på Venngarn 22 Febr. 1685, och kanslern t. konsist:m 7 Mars 1685.

[2] Rudbeck t. kanslern utan dato. (Bref af O. R. s. 252).

behandlingen af dylika ansökningar, tills kommissionen slutat, emedan annars det ej skulle blifva möjligt att klarera universitetets finanser.[1]

Det var en skräckfull räfst, som här sattes för allas ögon, och de tänkte nog, som Rudbeck skämtsamt skref till kanslern, att den som icke gjorde besked för sig skulle nog ej slippa saxen.[2] Men det var framför allt just honom själf som de stränge herrarne önskade och hoppades få i saxen. Han skulle icke blott som de andra få svara för hvad han kunde uppburit i lön öfver staten, utan ock tvingas att göra reda för alla de dyrbara byggnader och öfriga ekonomiska anordningar, hvari han sedan ett fjärdedels sekel tagit del, oftast ensam skött; och man kände sig troligen säker, att här skulle man omsider få den besvärlige och hatade motståndaren fast och för alltid göra honom oskadlig. Ingenting sparades som kunde försvåra hans redan i sig rätt kinkiga och så ansvarsfulla uppgift. Så ålade inkvisitorerna honom att inom den korta tiden af sex till sju veckor inkomma på utsatta dagar med redogörelse för tretton olika saker, somliga af betydande omfång, såsom theatrum anatomicum, botaniska trädgården och akademistallet. Men de hade här funnit sin man. Hans oförfärade mod lät sig icke skrämmas, liksom hans snillrika själ var hvarje svårighet vuxen, och af sitt hurtiga glada sinne blott eggades han under förföljelsen till att själf ibland nästan taga till offensiven och utmäta åt angriparne med samma mått, som de så skonslöst användt mot honom. Verkligt dräpande höll han de gode herrarne för ögonen deras obilliga fordringar, att där de endast behöfde skrifva åtta till nio rader för att begära besked, skulle han däremot uppsöka alla möjliga dokumenter samt låta afskrifva dem och vidimera afskrifterna, utarbeta koncepter till sina svar och renskrifva dessa, ofta till en längd af 2 till 3 ark. Med bitande satir tillade han: "Om mig icke deras redlighet bekant vore, så skulle jag snart fatta de tankar, att de så korta och täta terminer gifva mig, att jag skulle otvättad och utan besked komma fram till min egen ruin".[3] Hans motståndare nöjde sig dock icke härmed, utan sökte äfven skapa honom alldeles onödiga svårigheter. Rudbeck behöfde naturligen ofta rådfråga konsistorieprotokollen, men hindrades däri, möjligen afsiktligen af inkvisitorerna, som i öfrigt själfva behöfde dem för sitt stora arbete, och hans begäran att om nätterna åtminstone få disponera öfver dem afvisades.[4] Trots

[1] Schütz och Arrhenius t. K. Maj:t 30 Jan. 1685 (R. ark.).

[2] Rudbeck t. kanslern utan dato [12—17 Mars 1685] orig. i Lunds Bibl.

[3] Rudbeck t. kommissionen 7 Mars 1685 (Bref af O. R. s. 225).

[4] Se de roliga bilagorna A.—F. till Rudbecks bref till kanslern 25 Mars (Bref af O. R. n. 87).

allt detta var han dock i stånd att på ett i det hela förvånande tillfredsställande, nästan in i minsta detalj gående sätt göra reda för alla de skiftande och talrika uppdrag, som han för så lång tid tillbaka haft sig anförtrodda. Hans intima kännedom om allt och hans otroliga minne hafva härvid kommit honom till god hjälp, än lyckligare var dock, att han icke blott noga förvarat alla dokumenter, som stått i samband med hans otaliga arbeten, utan äfven varit omtänksam nog att ständigt förskaffa sig utdrag och afskrifter af universitetets offentliga handlingar. Denna omständighet kom honom nu så mycket mera till pass, som äfven kanslern, hvilken börjat draga öronen åt sig och frukta, att äfven han skulle komma med på ett hörn af räfsten, vände sig till den tjänstvillige vännen och anhöll om nödiga upplysningar i det viktigaste af hvad som förlupit under hans kanslerstid.[1] Och midt upp i det svåra arbetet med besvarande af kommissionens alla frågor fann han äfven tid att för kanslerns räkning utarbeta en af vidlyftiga bilagor åtföljd, intressant uppsats öfver universitetets ekonomi och inrättningar under De la Gardieska tiden.[2] Man alldeles häpnar öfver denna kolossala arbetsförmåga, som endast växte i kapp med svårigheterna, och öfver detta friska mod, som till och med räckte till både för att hålla den olycklige kanslerns nedtryckta sinne uppe och att gifva motståndarne mustiga slängar. Och han har knappast varit större än i dessa motgångens dagar, då han stod ensam midt ibland hätska och starka motståndare, som med stödet af den enväldige konungens beskydd hämdgirigt rannsakade i hvarje vrå af hans omfångsrika verksamhet, för att finna medel att ruinera honom. Trots alla maktmedel och ospard ifver lyckades de icke få den märklige mannen fast; Karl XI skulle för öfrigt aldrig tagit sin hand från den man, i hvilken han såg den svenska storhetens yppersta tolk.

När man genomläser Rudbecks digra och innehållsrika relationer, vittnesbörd om hans rastlösa verksamhet, eminenta duglighet och lefvande intresse för universitetet, kan man icke annat än djupt beklaga, att så stora gåfvor icke bättre kommit universitetet till godo genom en beherrskad syn på tingen samt ett öppet och broderligt samarbete med ämbetsbröderna. Beundransvärda äro dessa relationer äfven till sitt innehåll, alldeles oafsedt de svårigheter under hvilka de utarbetades. Fängslande genom framställningens

[1] I odateradt bref till kanslern (sannolikt något före 12 Mars 1685, Lunds Bibl.) skrifver Rudbeck: »Hvad E. H. Excellens behagar befalla mig, att jag skall uppsätta ett och annat, som hafver angått E. H. Excel. administration här vid academien, det skal iagh redeligen giöra.»

[2] Daterad 25 Mars 1685 (tryckt i Bref af O. R. n. 87 s. 226—251).

originalitet äro de tillika, genom innehållets rikedom, källor af yppersta art för universitetets historia, utan hvilka många viktiga sidor af dess lif skulle ligga i dunkel. Tyvärr finnas icke numera alla i behåll, men de viktigaste äro lyckligtvis räddade.[1] Jag kan ej här upptaga utrymmet med en redogörelse för deras innehåll, som tillgodogjorts på andra ställen i detta arbete. Med några ord måste jag dock beröra en sida i dessa relationer, som det säkerligen varit Rudbeck kärt att särskildt sätta i ljuset, nämligen hans framhäfvande af egna stora förtjänster, tydligen i afsikt att mot dessa som bakgrund skulle motståndarnes obetydlighet så mycket starkare framträda. Hans självberöm kan stundom verka mindre anslående, men man kan icke förtänka honom, att han i ett ögonblick som detta med berättigad självkänsla uppdrog för de självtagna domarne den glänsande bilden af sin omfattande verksamhet och med välbehag erinrade om, hvilka besparingar hans praktiska handhafvande af byggnadsarbetena medfört, särskildt därigenom att han aldrig tagit betaldt för sina ritningar eller tillgodogjort sig någon lön som byggmästare. Han lät dem höra, huru allt, hvad *han* kunnat bekomma i gåfvor af K. Maj:t och höge herrar eller förtjäna genom eget arbete, hade till fäderneslandets nytta och heder användts för universitetet, och att beloppet af hans gjorda uppoffringar steg till det betydliga beloppet af 40,000 daler kopparmynt. Det var honom tydligen ett nöje att sålunda låta dem veta, att universitetet väl fått mottaga dryga tillskott ur hans pung, men att han själf aldrig varit det till någon kostnad. Och när han skref, att under det hans disciplar kunnat köpa sig både gods och gårdar, hade han själf på 30 år icke kunnat mer än tillösa sig en liten åker och lägga ihop en liten nödpenning för att komma sig och de sina i grafven, låg däri naturligen en, om ock alldeles obevisad allusion på, att motståndarne torde begagnat sin ställning för att tillskansa sig åtskilliga fördelar. En tydlig pik riktad mot deras närgångna misstankar, att han under sin första professorstid skulle åtnjutit obehöriga förmåner, var hans upplysning, att han som student egentligen varit rikare, än som professor, genom de inkom-

---

[1] Af de sex, som äro i behåll, har jag i Bref af Olof Rudbeck tryckt fyra 1) af 9 Febr. om Rudbecks tidigaste anställning i Upsala, 2) af 1 Mars om botaniska trädgården, 3) af 7 Mars om Theatrum anatomicum och vattenledningen, 4) af 6 April om akademistallet och kommunitetet. De två otryckta äro en af 2 Febr. om medicinska adjunkturen och en utan dato om Verelii sterbhus. Hvilka som förkommit synes af jämförelse med hans egen uppgift i Bref af O. R. s. 225. De förkomna ersättas delvis af uppgifterna i hans relation till kanslern d. 25 Mars (anf. st. s. 226—251).

ster som hans arbetskräfvande och talrikt besökta kollegier då gifvit honom.

Ett verkligt mästerstycke af ironi var hans sätt att besvara kommissionens fråga, hvad han till gravation för räntkammaren uppburit under sin e. ordinarie professors tid. Han tog sig däraf anledning att vidlyftigt teckna sin glänsande ungdomstid, och huru man då täflade i in- och utlandet om att förvärfva hans person, men huru han inför de mest lysande anbud icke tvekat att föredraga en illa aflönad plats vid universitetet. Den omisskänneliga afsikten med denna teckning var att låta anmärkningarnes och anmärkarnes futtighet träda i bjärt motsats till hans egen självuppoffrande oegennytta. Och det ligger ett knappast doldt hån i det slut han häraf drager, nämligen, att han svårligen kan sägas hafva graverat universitetet, då han icke där trugat sig till någon tjänst, utan tvärtom blifvit af andra trängd att antaga en sådan. Och efter denna långa inledning gör det en sant komisk verkan, då han till svar på den egentliga frågan, hvarmed han graverat staten, kort och torrt säger, att det är att vända upp och ned på saken att begära, det han skall anklaga sig själf, då det tvärtom är deras skyldighet att specificera sina anklagelser, och att för öfrigt nödiga upplysningar i den vägen bäst stode att finna i universitetets räkenskaper, som de hade till sitt förfogande.

Och långt ifrån att visa någon rädsla för dessa inkvisitorer, inför hvilka alla andra darrade, försummade han icke något tillfälle att förarga och reta dem. Så när Schütz återbegärde det till Rudbecks förfogande ställda originalet till Schütz anmärkningar öfver de biblioteksräkenskaper, hvilka senare Rudbeck, efter hvad vi minnas, utarbetat, gaf han härå ett vägrande svar, åberopande ett likartadt förfarande af Schütz vid annat tillfälle, och han kryddade svaret med att säga, att en afskrift vore han visserligen villig att lämna, och denna med så mångas vidimationer som önskades, men dokumentet självt måste han till sitt försvar behålla, då det läte tänka sig, som han ej tvekade att tillägga, att i motsatt fall Schütz sedan förklarade vidimationerna oriktiga eller underskrifterna falska. — Rent af pojkaktigt roade han sig att drifva med kommissionen, då han d. 2 Febr. skulle besvara dess fråga, hvad han själf uppburit af medicine adjunktslönen och hvilka som efter honom till innevarande dag åtnjutit densamma. Han sade sig nämligen icke kunna upplysa om hvad han själf uppburit, då han aldrig brukat anteckna ett öre af åtnjuten lön, men att räntmästarens räkenskaper säkerligen torde därom gifva underrättelse, och att han icke ägde den ringaste kunskap om hvem som efterträdt honom, men att han af ett aktstycke från 1673, kunde se, att Buscagrius då innehade lönen, ehuru han

var alldeles okunnig om, huruvida detta fortfarande vore fallet. Det löjliga i svaret låg däruti, att hela världen visste, att just han varit den som 1661 skaffat Buscagrius den lediga medicine adjunktslönen, och att hans motståndare lika väl, som han själf, visste, att Buscagrius ännu innehade densamma.

Rudbeck var det förnämsta målet för räfsten, men som jag nämt, gick den fram öfver alla som uppburit något på extra stat, såsom Benzelius, Lundius, P. Rudbeckius m. fl. Den sistnämde tyckes, likasom brodern, visat inkvisitorerna en viss vanvördnad och tillåtit sig att klandra deras åtgöranden, hvilket gått dem djupt till sinnes, ty d. 29 April läto dessa taga till konsistoriets protokoll en bister skrifvelse, att som de, trots K. Maj:ts allvarsamma bref om hörsamt efterkommande af deras befallningar, icke kunde gå fria för Dr. Rudbeckii obehöriga anmärkningar, ämnade de i sinom tid underställa K. Maj:ts omdöme, huruvida doktorns sista skrift vore konform med K. Maj:ts allernådigste bref och fullmakt. Till och med Antikvitets kollegiet i Stockholm erhöll en skrifvelse, hvari kommissionen, med anledning af att räkenskaperna utvisade, att universitetet utlagt 600 daler kppmt. för införskaffande af isländska handskrifter, och några sådana ej kunnat i dess bibliotek anträffas, fordrade, att kollegiet, som sannolikt innehade dessa, måtte därom gifva upplysning och i så fall återställa handskrifterna eller ersätta deras värde.[1] Hvad kollegiet svarat är mig ej bekant. Att boktryckar Curio icke skulle undgå att råka ut för kommissionen var gifven sak, då han ju särskildt favoriserats af Rudbeck. Dennes tydligen af Rudbeck författade svar finns i behåll och lämnar värdefulla upplysningar till tryckeriets historia.[2]

Vi hafva sett, huru Rudbeck lät sin kvickhet hånfullt spela mot inkvisitorerna själfva; att han gaf den fritt lopp i sina bref till kanslern och ytterligare eggade dennes oblida stämning mot bägges gemensamma ovänner var naturlig sak. Man kan blott beklaga, att han därvid tog alltför liten hänsyn till, att han sålunda i onödan lockade sin höge förman till oförsiktiga uttalanden, som stundom för denne förde till obehagliga bakslag. Sålunda har han säkerligen icke varit främmande för en mindre lycklig skrifvelse, som kanslern d. 19 Maj 1685 aflät till konsistoriet. I denna anså sig De la Gardie böra draga konsistoriet till minnes, att kommissionens maktsfär icke vore obegränsad, utan tvärtom enligt kungliga brefvet endast omfattade hvad som hade att göra med det svåra ekonomiska tillstån-

[1] 3 Mars 1685, kopia af J. Arrhenii hand bland Örnhjälmska papperen i K. Bibl:t.

[2] Curios svar af 7 Mars bland De la Gardies papper i Lunds Bibl.

det, biblioteket och trycket, men han kunde på samma gång icke dölja sitt dåliga lynne, utan gaf konsistoriet en oförtjänt snärt, genom att, till svar på dess uttalade tacksamhet för allt besvär han haft för universitetet, säga, att han vore nöjd med sitt samvetes vittnesbörd och alla rättrådigas dom samt afvaktade hos eftervärlden den tacksamhet, som samtiden missunnade honom. Och det kan knappast betviflas, att man har att spåra Rudbecks hand i angifvelsen till kanslern, att flera af de dyrbara arbeten, som denne donerat till biblioteket, voro förkomna samt att perlan bland alla, Ulfilas oskattbara gotiska bibelöfversättning, var på väg att genom Schütz vanvård fördärfvas af fukt, hvaraf kanslern fick en kärkommen anledning att genom skrifvelse af d. 20 Juni 1685 infordra underrättelse om hur det stod till på biblioteket. Man kan väl tänka sig Schütz förbittring, så mycket mera som angifvelsen tyckes varit blott ett påhitt af hans ovänner. Han utbrast i konsistoriet i starka ord öfver dessa omilda och obestyrkta anklagelser[1] och försummade ej att å sin sida påvisa, att det var just Rudbeck, som hade (och detta långt före Schütz tid) fått hemlåna talrika arbeten ur De la Gardieska donationen, som Schütz sedan förgäfves infordrat. Härjämte uppvisade han, att inga handskrifter voro utlånta i öfrigt utom till Hadorph för antikvitetskollegiets räkning, och att detta skett i laga former, att alla andra voro i behåll samt att särskildt Ulfilas bibel låg skyddad i sitt schatull och det senare insatt i en ekkista.[2]

De la Gardie kunde ej underlåta, i sitt svar (d. 1 Juli) på konsistoriets rapport härom, att på samma gång han uttalade sin tillfredsställelse öfver att ryktet saknade all grund, gifva Schütz ett nytt hugg genom att säga, att han icke kunde se, att något i denna sak skett Schütz för när eller att en dylik misstanke bort skandalisera honom, som själf vore upphofsman till vida eftertänkligare inkvisitioner, hvilka ingen tillåtits anse för sig prejudicerliga. Äfven konsistoriet fick sig i samma bref en släng för, att det råkat af slarf sända honom en skrifvelse, som väl varit försedd med sigill, men saknat underskrift. Och kanslerns hetsighet och lust, att slå ned på sina fiender, blott växte, då Rudbeck vid samma tid inrapporterade till honom, att "Achitophel och Haman voro blifna ovänner".[3] Den oriktiga uppgiften om en söndring mellan de två mäktiga in-

[1] Rudbeck skref genast efteråt d. 2 Juli till kanslern (orig. i Lunds Bibl.) och anmälde hvad han hört om Schütz utbrott i konsistoriet samt insinuerade, att som konsistorium icke torde komma att meddela något härom, borde kanslern infordra protokollet.

[2] Kons. prot. 27 Juni 1685.

[3] Rudbeck t. kanslern 25 Juni 1685 (Lunds Bibl.).

kvisitorerna hade på kanslern den olyckliga verkan, att han satte sig ned och d. 25 Juli aflät en skrifvelse till konsistoriet, hvari han beklagade sig öfver räntmästarens brist på uppmärksamhet mot sin höge förman och öfver hans öfriga försumligheter samt tillfogade den förhastade utmaningen, att endera af dem "måste mutera officium aut mores". Man kunde ej gifva bättre hugg på sig själf än kanslern härigenom gjorde. Arrhenius, säker på sin sak och stark genom sin ställning, behöll jämvikten bättre och yttrade helt lugnt vid kanslersskrifvelsens uppläsning i konsistoriet d. 28 Juli, att det skulle varit önskligt, att kanslern behagat specificera sina så generellt hållna anklagelser; ej utan stolthet tillade han: "Anbelangande mitt officium förmodar jag underdånigast att sitta härvid orubbad, så länge jag det försvarligen förestår." Sålunda misslyckades alla dessa öfverilade försök att komma åt de förhatliga motståndarne och förlöpningarne bidrogo blott att ytterligare försvaga De la Gardies ställning, liksom deras jämmerliga utgång alltmera förbittrade hans själ och gjorde honom trött vid allt.

Det var nästan som ett svar på De la Gardies och Rudbecks attacker, när konungen vid denna tid icke, som dessa hoppats[1] och han själf verkligen en gång tänkt, förflyttade Schütz till en efter Samuel Skunks död omsider ledig ordinarie teologisk professur, utan i stället d. 13 Augusti meddelade universitetet, att Schütz ännu behöfdes på den plats han beklädde, ity att hans förflyttning kunde förrycka det särskilda uppdrag, som blifvit honom pålagdt. Därmed var all utsikt att rubba hans makt försvunnen, och inkvisitionsarbetet gick sin gilla gång, om ock Rudbeck fortfarande sökte intala sig och kanslern, att dess ledare förlorat sitt fäste å högre ort, och alltjämt underhöll den senare med diverse skvaller om Schütz våldsamma framfart.[2]

Mot slutet af hösten tyckes kommissionens arbete hafva nalkats sitt mål, men före dess slutförande ansåg den sig först behöfva förklaring af K. Maj:t på några viktiga frågor och ingick därför (troligen i November 1685) med en skrifvelse.[3] Kommissionens första

[1] Rudbeck hade särskildt hoppats att se sin gunstling vice bibliotekarien Harald Wallerius uppflyttad till bibliotekarie efter Schütz (bref t. kanslern 5 Aug. 1685, Lunds Bibl.).

[2] Rudbeck t. kanslern 2 Okt. (Bref af O. R. s. 302) och 16 Okt. 1685 (Lunds Bibl.).

[3] Odat. skrifvelse t. K. Maj:t, orig. i R. ark. Jag antager, att det skett i November, emedan dels C. Arrhenius i bref till kommissionen af 17 Nov. säger sig hafva förnummit, att den snart skall inleverera sin akt (kopia bland Örnhjälms papper i K. Bibl.), dels K. Maj:ts bref af d. 10 Dec. måste ligga kort efter kommissionsskrifvelsen.

fråga var, huru den skulle förfara, sedan det visat sig, att hufvudorsaken till bristen å ordinarie staten legat i extrastaterna, men ingen annan utväg tycktes finnas att betala denna brist, än att inkräfva, hvad de som stått på extra stat orättfärdeligen uppburit.[1] För det andra frågade den, om icke hela inkvisitionsakten borde, alldenstund den rörde sig äfven om andra frågor än de ekonomiska, meddelas deputerade af prästeståndet och andra som kände universitetsförhållandena. Och för det tredje begärde man, att en kunglig resolution måtte utfärdas, som ålade räntmästaren att strängt följa stat och förordningar och icke tillåta, att räntekammaren graverades med e. ordinarie utgifter samt att om sådant sattes i fråga, han skulle inkomma till K. Maj:t med föreställning. Till svar härå har kommissionen säkerligen fått en antydan, att K. Maj:t icke ämnade resolvera något i saken, förr än handlingarna inkommit, ty K. Maj:ts bägge slutresolutioner af 10 Dec. äro gifna, efter att inkvisitionsakterna aflämnats.[2] I den ena af dessa tager konungen i sitt kungliga skydd Schütz och Arrhenius, som nu aflämnat sin af honom approberade skrifvelse; i den andra fastställer han nästan ordagrant hvad kommissionen i sin tredje punkt föreslagit om drätselförvaltningen.[3] Däremot har han icke yttrat sig öfver hvad som stod i dess första och andra punkter, men detta är långt ifrån oförklarligt. Som enväldig konung kunde han icke vara hugad att utan tvingande skäl söka ständernas medverkan i någon sak, och den ifrågasatta räfsten med alla, som uppburit något öfver stat, funno väl både han och hans rådgifvare vara lika orättvis som omöjlig att genomföra. Säkerligen var man alldeles nöjd med att hafva injagat hos vederbörande en hälsosam skräck, som kunde tjäna till varning för framtiden, ty ett upprepande af De la Gardies godtyckliga handhafvande af universitetets ekonomiska intressen borde numera vara en omöjlighet.

Denna fredliga utgång af den stora räfsten har dock tydligen

---

[1] Det var för detta ändamål, som kommissionen låtit akademibokhållaren Birger Rommel ur hufvudböckerna 1653—1683 göra ett utdrag af alla utbetalningar öfver stat för åren 1654—84, hvilket slutade på den höga summan af 102,897 dal. smt (bland kommissionens handlingar i R. ark.).

[2] I en senare, också odaterad skrifvelse af kommissionen (R. ark.), hvari den omförmäler inkvisitionsaktens öfversändande, begär den K. Maj:ts beskydd för framtiden för sig och sitt arbete, emedan det förljudes, att en och annan hoppas genom sina »högt gällande patroner» omintetgöra hvad som skett. Tillika begär den ett stipendium för hvardera af de 2 studenter som biträdt vid arbetet.

[3] Förra skrifvelsen är införd i kons. protokoll för 21 Dec. 1685, den senare finns in orig. i kons. arkiv.

icke behagat dess anstiftare, den hämdgirige Schütz, ty två år efteråt väckte han i konsistoriet d. 11 Jan. 1688 fråga, om icke detta borde hos K. Maj:t påminna om ett slut på kommissionen, men konsistoriet, som naturligen hade ringa lust att åter väcka till lif denna sorgliga historia, resolverade, att det icke kunde befatta sig med en sak, som nu låge under hans Maj:ts höga pröfning. Det kan icke förvåna, att Schütz var ifrig för verkställigheten, men besynnerligare måste förefalla, att matematikern Johan Bilberg, som vid kartesianska stridens utbrott och äfven senare befann sig i godt förhållande till Olof Rudbeck, har två år tidigare än Schütz uttalat samma tanke som denne. Förklaringen ligger i det sätt, hvarpå Rudbeck då bråkade med konsistoriet, för att skaffa hjälp åt sin olyckliga skyddsling orientalisten Buscagrius, och i den olägenhet man hade af att Rudbeck utverkat kungligt bref för Curio att fortfarande hålla tryckeri i Upsala för hans räkning. Misshälligheten var så stark, att Bilberg kunde i bref till Rudbecks gamle ovän Claes Arrhenius skrifva: "Gammalt nytt är hos oss, att in causa Buscagriana äro vi på nytt spände ihop med consistorii gamle fiender; Gud hjälpe oss väl till ändskap och att K. Maj:t ville låta genomse commissionsverket, emedan man i mellertid af dem dagelig förtret lider.[1]

Det arbete som kommissionen utfört har icke varit obetydligt. Enligt Jakob Arrhenii uppgift[2] utgjorde de till K. Maj:t insända handlingarna åtta folianter, af hvilka 1—4 innehöllo Inkvisitionens protokoller, dess missiver till alla vederbörande, vederbörandes svar och förklaringar samt Inkvisitionens projekterade likvidationer med alla som extra ordinarie graverat akademiens räntekammare; de återstående fyra innehöllo verifikationer, bestående i kopior af konunga- och kanslersbref samt utdrag ur konsistorieprotokollen. Af allt detta finns nu ej kvar[3] mer än de tre sista volymerna innehållande protokollsutdragen, jämte tjugo af vederbörandes förklaringar (vol. 3 ofvan) samt Rommels ofvan omtalda utdrag ur hufvudböckerna 1653—83; man måste beklaga förlusten af första och fjärde volymen (kommissionsprotokollen och likvidationerna). Mycken möda har detta arbete kostat de bägge män som ledde det. Schütz

---

[1] Bilberg t. C. Arrhenius 16 April 1686 (orig. bland Örnhjälms papper i K. Bibl.).

[2] Arrhenius i sin självbibliografi hos S. Loenbom: Anecdoter om svenska män, 3, 1775.

[3] I R. ark. När man läser i konsist. protokoll d. 6 Dec. 1699, att fråga väckes, att efterse Schütz kommissionsakter, betyder väl detta blott, att man glömt, att de afsändts till Stockholm.

uppgifver två år senare,[1] att det varat dagligen genom ett helt år från sex om morgonen till sju på kvällen, och Arrhenius skrifver, att det i hög grad försvagat hans syn, ty han "satt stadigt därvid till 10, 11 om nätterna och åter ifrån 3, 4, 5."[2]

När man ser de stränga inkvisitorernas bittra ovilja mot Rudbeck och vet, hvilket ryggstöd de hade att påräkna i konungens beskydd, skulle man väl kunnat vänta, att Rudbeck på något sätt kommit i klämma under räfsten, åtminstone att han därunder varit utesluten från den kungliga ynnesten. Så har dock ej skett, tvärtom har han vid olika tillfällen, midt under det att inkvisitionen pågick som värst, erfarit särskilda bevis på konungens välvilja. Hans märkliga personlighet hade förvärfvat honom talrika gynnare bland de mäktige, och Karl själf har nog varit starkt tilltalad af det storslagna i Rudbecks väsen och ej minst af tendensen i hans gigantiska Atlantika, som skulle bevisa, att Sverige och svenskarna hade äldre anor än något annat land i världen. Det var ock just Atlantikan, som föranledde konungens ingripande till hans förmån. Första gången skedde det om våren 1685, då Antikvitetskollegiet, i hvilket Rudbecks gamla ovänner, Hadorph och Arrhenius, nu sutto vid styret, i förargelsen öfver det uppseende Atlantikan väckte och den ohejdade självkärlek, med hvilken dess författare uppträdde, sökte bereda honom obehag. De sågo i Rudbeck en oberättigad medtäflare på det arbetsfält, som de betraktade som sitt, och deras harm måste växa, i den mån han lät allt starkare höra, att han på detta område var den store siaren, hvars upptäckter spridt en alldeles ny glans öfver Sveriges fornhäfder. Hans förhäfvelse måste så mycket mera reta de andra, som de voro män med kritisk blick och klarare uppfattning af historiens metoder och som därför ingalunda hade svårt att se alla svagheterna i Rudbecks utbasunade jätteverk. De fingo ett godt tillfälle att bereda honom en förargelse, när han, efter ett då för tiden ej ovanligt bruk, lät af fåfänga trycka i Upsala lärde mäns och äfven andras smickrande omdömen om Atlantikan, ibland hvilka några innehöllo uttryck, som gingo kollegiets heder väl nära. Och de behöfde blott gifva en vink åt Schütz, som då var inspector typographiæ, för att få tryckningen afbruten. För denne var det naturligen en sann njutning att få reta Rudbeck. Han infann sig å tryckeriet, lade beslag på både manuskript och allt hvad som redan fanns tryckt samt aflämnade detta hos rektor, hvilken d. 11 April 1685 föredrog saken i konsistoriet. Schütz hade

[1] Teol. Fak. prot. 8 Dec. 1688.

[2] J. Arrhenius t. S. Åkerhjelm 8 April 1689 (Vet. Akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd 1). Han upprepar det i sin nyssnämda självbiografi.

gjort skriftlig anmälan och däri påpekat, att manuskriptet icke förut uppvisats för honom, att det för öfrigt syntes misstänkt nog, då flertalet af de s. k. testimonierna voro ovidimerade kopior och Rudbeck dessutom i dem gjort åtskilliga ändringar och tillägg,[1] samt slutligen, att Östgötaprästen Sitelii testimonium innehöll för Antikvitetskollegiets heder kränkande uttalanden. Visserligen höjdes i konsistoriet protester mot att den ene professorn skulle äga rätt till censur öfver den andre, men beslutet blef, att papperen skulle stanna i konsistoriet och bägge parterna höras. Kanske Schütz redan då antydt, hvad han i en senare session erinrade, att han ägde åberopa det kungliga censurplakatet af d. 5 Juli 1684, och en dylik vädjan till högsta makten förfelade sällan sin verkan. Rudbeck skummade af harm öfver att sålunda se sig ånyo underkastad censur af den odräglige motståndaren, och det i en sak som rörde Atlantikan, hans vetenskapliga storverk och ära. Full af förbittring skref han till kanslern,[2] att något dylikt ej ens vederfarits den ringaste student och att för öfrigt den ene professorn borde få anses så god som den andre; öfverheten hade ju ändock i sin hand att förbjuda skriften eller uttaga det misshagliga. Märkligt nog uttalade han ock den sunda, då ännu så okända satsen (hvilken han för öfrigt ej själf tillämpade på andra, då dessa vågade kriticera Atlantikan), att det bästa vore, om en skrift finge stå eller falla på sitt eget värde. Hvad som mest oroade honom var, att det vapen som användts mot testimonierna, kunde en annan gång riktas mot hans öfriga arbeten, framför allt hans ögonsten Atlantikan. Kanslern gjorde sitt bästa att bispringa den nödställde vännen, så mycket mera som han själf var en trogen beundrare af jätteverket, men till konungen vågade han ej vända sig, utan han skref till den mäktige Lindschöld och besvor honom att hjälpa Rudbeck: det gällde vetenskapens sak och ett sådant storverk som Atlantikan.[3] Och han vädjade icke förgäfves, saken klarerades nästan ögonblickligen. Redan d. 13 Maj 1685 utgick ett kungligt bref, som fritog från censur böcker af lärde och hederlige män, hvilkas integritet och erfarenhet voro en borgen för, att deras verk icke innehöllo något skadligt, förargligt eller anstötligt, och detta skulle särskildt gälla Rudbecks stora arbeten.

[1] Rudbeck hade t. ex. ändrat »præsentia» till »facultas», egenhändigt inskrifvit Sofia Brenners namn m. m. Schütz anmärkte ock, att många testimonier voro så gamla som från 1658, 1662 etc., och att det kunde vara ovisst om författarne ämnat dem för offentligheten; Benzelius hade åtminstone opponerat sig mot, att ett hans bref blifvit intaget.

[2] Odat. bref (Bref af O. R. s. 266).

[3] Odaterad kopia i Ups. Bibl., Palmsköld saml. XV, T. 15, s. 641.

Det andra tillfället då konungen visade Rudbeck en omisskännelig ynnest var om hösten samma år, då den slutliga domen fallit öfver boktryckar Curio. För Rudbeck var denna utgång af saken ett hårdt slag och än mer för den stackars boktryckaren, som nu stod där med två tomma händer, men till den förres heder länder, att han icke tvekade om sin skyldighet att försörja Curio, hvarom han så ofta ordat, utan tog honom hem till sig. Men det var ock därför för honom af största vikt att utverka åt Curio rättigheten att fortfarande få utöfva sitt yrke, åtminstone i egenskap af Rudbecks private boktryckare, ty därförutan syntes utsikten att fortsätta tryckningen af den stora Atlantikan nästan förmörkad; lyckades han däremot utverka en dylik rättighet, skulle han därigenom icke blott kunna upphjälpa Curios affärer, utan ock på samma gång rikta ett kännbart hugg åt dem, som i hans ögon så orättfärdigt störtat mannen. Samtidigt därför med att han kraftigt pådref Curios likvidation med universitetet, hvarvid han på alla upptänkliga sätt sökte bereda sina motståndare åtskillig förargelse, bestormade han kanslern med bref på bref för att söka skaffa Curio den åstundade rättigheten. Med mycken skicklighet erinrade han om, att både i in och utlandet hade, vid sidan af de privilegierade akademiboktryckarne, äfven enskilda sådana fått existera; så skulle i gångna tider Wallius, Chesnecopherus, Ravius, Loccenius och Schefferus i Upsala haft dylika, i Åbo Gezelius, i Lund biskopen själf. Och han nöjde sig ej med denna begäran, utan önskade äfven, att Curio skulle få rättighet att mottaga universitetets tryck i de fall, då akademiboktryckeriet ej såge sig i stånd att medhinna dylika. I trots af att inkvisitionskommissionens mäktiga herrar starkt lade sig mot hans begäran,[1] gaf konungen, som i likhet med sin samtid såg i Atlantikan ett storverk, som ej finge sättas i fara, sitt bifall till Rudbecks framställning utom i den punkt, som innebar en onödig konkurrens med akademiboktryckaren. Genom bref af 6 Oktober 1685 erhöll Curio rätt att i Rudbecks hus hålla eget tryck för utgifvande af dennes arbeten, att tullfritt införskrifva nödig materiel samt vara fri för borgerlig tunga; såsom särskildt skäl för privilegiet anfördes, att Atlantikan "efter många lärde mäns berömmeliga omdöme med mycket goda och fasta skäl fulltygar och visar Svea rikes antiqvitet". Rudbeck kunde vara ganska nöjd med utgången, ehuru han icke fick de två hemman som han för Curio begärt, och ehuru privilegiet uttryckligen förbjöd Curio att mottaga akademiskt tryck. Det senare förbudet öfverträddes dock snart, och konsisto-

[1] Odateradt original af Micrander (rektor), Wolf (prorektor), Schütz och Arrhenius till K. Maj:t bland Örnhjälms papper i K. Bibl.

riet måste blunda därför, då dess eget tryckeri icke hunnit återställas i det skick, att det kunde utföra det tryck, som behöfdes för promotionen i Dec. 1685.[1]

Troget hade De la Gardie stått vid Rudbecks sida i dessa tvenne frågor. Han hade samtidigt med den första och i samband med densamma haft tillfälle att än kraftigare taga till ordet för den trogne, af honom beundrade och älskade vännen. Antikvitetskollegiet hade nämligen funnit sig långt ifrån belåtet med utgången af sitt indirekta, genom Schütz verkställda anfall mot Rudbeck på våren, och det hade omedelbart därefter beslutit att själft gå till storms mot honom. Icke utan skäl harmades det, att hela världen nu skulle läsa de egentligen enfaldiga, men otvifvelaktigt för kollegiet sårande slutorden i afledne Östgöta prosten Sitelii judicium: "Här falla så många trycketunnor,[2] af hela Sveriges rike, att det vore väl värdt, att Majestätet förordnade därtill [d. v. s. Atlantikans understöd] så mycket som till dess fullbordan kunde behöfvas. Ty eljest dessförutan hafver man ännu intet något sett som våra antiqviteter angå, som vi kunna hugna oss af, och hvad som lärer följa är än ovisst och tiden lärer gifva." Kollegiet vände sig först till akademiska konsistoriet d. 29 Maj 1685 med en på synnerligen tungrodd latin affattad, ganska hetsig skrifvelse,[3] hvari det förklarade, att Rudbecks självberöm hade det väl kunnat låta med tystnad passera, men ej så Sitelii bref, till hvilket, som det försmädligt antyddde, Rudbeck själf sannolikt vore författaren, emedan detta trädde kollegiets ära för nära. Om så påfordrades, kunde det aflämna en icke obetydlig förteckning på alla misstagen i hans Atlantika, och denna skulle nog se dagen, om han fortsatte med offentliggörande af dylika judicia. Hvad kollegiets medlemmar uträttat vore K. Maj:t välbekant, och om utgifvandet af deras arbeten på sista tiden fördröjts, så funnos därför viktiga orsaker; hvad de utgifvit skulle lända till fosterlandets heder

---

[1] Rudbeck t. kanslern 16 Nov. 1685 (Bref af O. R. s. 307).

[2] Prosten i Vreta, Sven Sitelius' judicium af 30 Maj 1684 är tryckt i: »De ... Rudbeckii Atlantica diversorum testimonia», utan ort och år, s. 17. — Bibeltryckstunnan var nu anslagen till Antikvitetskollegiet, men Rudbeck hade ock goda ögon till en del af densamma. I ett bref till kanslern (utan dato, men troligen af 7 Maj 1685 i Lunds Bibl.) berättar han, att en god vän sagt om Sitelii judicium, att detta nog »skulle skaka något på tryckaretunnan, och befruktandes vore, att rågan och öfvermåttet skulle, dock med rätta, spillas på andras åkrar och då ej så ymnigt sås i en mans haga» (d. v. s. Hadorphs). I bref af 14 Juni 1685 (Bref af O. R. s. 288) låter han kanslern veta, att både ärkebiskopen och den mäktige Fabian Vrede antydt en dylik möjlighet.

[3] Kopia i Ups. Bibl., Palmskölds saml. XV, T. 15, s. 645.

och stödas på historiens vittnesbörd, icke på fabler och hypoteser. Något annat yrkande framställdes icke i kollegiets skrifvelse, än att densamma skulle tagas till konsistoriets protokoll. Hos det senare uppväckte skrifvelsen en mindre behaglig stämning, trots att Rudbeck visserligen ej var favorit hos flertalet, men man kände det hela som en attack på universitetets vetenskapliga anseende. Beslutet blef att hos kollegiet först anhålla om underskrifter, hvilka, i strid med bruket och kunglig förordning, saknats i brefvet, ehuru detsamma varit med sigill försedt. Norrmannus själf medlem af kollegiet ansåg sig böra meddela, att han icke haft något med saken att göra.[1]

Vida bittrare var den skrifvelse som kollegiet några dagar senare, d. 3 Juni, affärdade till kanslern.[2] Här utsades öppet, att Rudbeck var dess gamla belackare hos den gemensamma höga förmannen, och det nagelfor hans person och arbeten på ett ganska skonslöst sätt. Till sist begärde det förbud för Rudbeck att trycka några flera judicia och gaf en tydlig vink om, att det till sitt skydd ämnade vända sig till kanslikollegiet, ja i vidrigt fall gå ända till K. Maj:t. Skrifsättet var utan all fråga opassande, och ändock hade det ursprungliga konceptet bjudit på långt värre saker.[3] Formen var lika tung, som innehållet olyckligt, och man skulle nästan hafva svårt att tro, det C. Örnhjälm varit dess författare, om man ej hade konceptet i behåll och kände hans oförsonliga bitterhet mot Rudbeck. Det var icke så svårt för kanslern att tillbakavisa detta angrepp, och han har därvid tydligen njutit af att få läsa lagen för detta, sedan länge af honom illa sedda kollegium och på samma gång upprätta sin trogne Rudbecks namn och heder. Sitt svar meddelade han på förhand åt vännen, som skyndade att förse sin för-

---

[1] Kons. prot. 4 Juni 1685. Svarsskrifvelsen af samma innehåll som protokollet är daterad d. 9 Juni.

[2] Kollegiet t. kanslern 3 Juni (Kopia i Ups. Bibl., Palmskölds saml. XV T. 15 s. 650). Konceptet af Örnhjälms hand finns bland hans papper i K. Bibl:t.

[3] I konceptet finns följande, i originalet utelämnade, hätska och karrikerade, men stundom träffande bild af Rudbeck: »Proprio judicio inops, alieno locuples. Sua dote culti sermonis expers, aliena validus. E longinquo adscitis plumis pavo, propriis æsopica cornix. Fingendi innocentesque circumveniendi arte nimium pollens, vera solidaque adstruendi, extra suam medicinam, quam male diu deseruerat, etiam mediocribus cedens». — Brefvets klena latin torde väl mest komma på Hadorphs räkning. Rudbeck skref bitande till kanslern d. 20 Juni 1685 (Lunds Bibl.): »Och kennas begge mästarene af sina rebus som stylis.»

man med ytterligare bevismaterial.[1] Det långa svaret var skarpt och dräpande, men ingalunda fritt från de förlöpningar till hvilka De la Gardies lifliga temperament nästan alltid gjorde honom skyldig, isynnerhet då hans häftiga lynne var uppretadt.[2] Brefvet var tydligen ämnadt för offentligheten, ty han skref i början, att han till svar på deras latinska skrifvelse begagnat sig af modersmålet, på det att hvad han nu sade skulle af alla kunna förstås. Ironiskt uttryckte han därpå sin förvåning att se kollegiet bofast i Stockholm, ehuru han själf inrättat det i Upsala och ej kände någon kunglig förordning om dess förflyttning. Deras anklagelse, att han lånat sitt öra åt Rudbeck, tillbakavisade han med stor indignation, och han tog kraftfullt vännens försvar mot deras beskyllningar, som han ansåg vara alla sprungna ur det svenska nationallytet, afundsjukan. De borde haft någon sky för att utan skäl antasta sin förman, om också icke af vördnad för honom, "ty den torde längesedan vara förkväfd af ondska", så dock af aktning för sig själfva. Han lämnade därhän deras befogenhet att vädja till kanslikollegiet, och fast de bjudit till att afdanka honom från den inspektion öfver antikvitetskollegiet, som K. Maj:t uppdragit åt honom, berodde hans ställning icke af någon annan än konungen, för hvars rättvisa tron han nog skulle uppvisa deras impertinentier. Detta bäska, men ej oförjänta svar var nog ej lätt att smälta för Hadorph och Örnhjälm. Den förre yrkade ifrigt på, att man icke skulle tiga och så låta Rudbeck afgå med segern, och han påminte Örnhjälm upprepade gånger, att man skulle sätta sig ned och hopsamla anmärkningar mot Atlantikan, hvartill enligt hans uppgift äfven Pufendorf lofvat låna sin hand; sedan skulle man draga saken inför kanslikollegiet, där han (troligen förhastadt) mente sig kunna räkna på understöd såväl af presidenten grefve Bengt Oxenstjerna, som hofkansleren Erik Lindschöld.[3] Häraf blef dock ingenting. Örnhjälm såg troligen, trots all hetsighet, bättre än Hadorph hvad klokheten fordrade.

Vi nalkas slutet af De la Gardies kanslersbana, och vi hafva sett, huru törnbeströdd den varit under de sista åren. Det gör ett

[1] Se Rudbecks svar till kanslern d. 14 Juni (Bref af O. R. s. 287). I bref af 17 Juni till densamme (Lunds Bibl.) kallar han kanslerns svar »mustigt och herrligt» och hemställer i bref af 20 Juni (se föregående not), om han icke kan få glädja alla rättsinniga och trogna vänner med att delgifva dem svaret.

[2] Kanslern t. Antikvit:skollegiet 18 Juni 1685, tryckt i Svenska Mercurius 1760, Del 3, s. 105.

[3] Hadorph t. Örnhjälm 9 Juni och 13 Aug. 1685 (originaler bland Örnhjälms papper i K. Bibl:t) samt 2 Aug., tryckt i Loenboms Handlingar t. Karl XI:s hist., 2, s. 150.

vemodigt intryck att skåda, huru han alltmera isoleras och vemodigast af allt är att bevittna, huru den gamle kanslerns sista sammanträffande med konsistoriet för till ett lidelsefullt och vanmäktigt utbrott af hans djupa ovilja mot Schütz, som förgiftat hans sista år, och huru han därvid glömmer sin värdighet på ett sätt, som kommer orätten att icke stanna helt och hållet på den elake motståndarens sida. Det var den 27 Augusti 1685 som De la Gardie sista gången trädde upp i konsistoriet, där prokanslern och icke mindre än 16 professorer samlats att möta honom. I början gick allt lugnt. Han erinrade om sin höga ålder, som tycktes mana honom, att hans kanslerstid torde snart vara till ända, och han uttryckte sin förhoppning, att hans efterträdare skulle bringa dem lycka. Med uppriktig glädje sade han sig kunna erkänna universitetets blomstrande tillstånd och förträffligheten af både lärare och lärjungar, och han förmanade dem att till vederläggande af det tal, som gick i landet om trätorna vid universitetet, lägga sig vinn om saktmod och fridsamhet. Därefter kommo åtskilliga frågor under behandling, utan att några missljud förnummos. Men det behöfdes blott en obetydlighet, för att den bitterhet, som jäste i hans själ mot den olycksalige Schütz, skulle bryta ut och föra till ett våldsamt uppträde. När nämligen talet kom på biblioteket, ställde han på Schütz den frågan, om denne nekade utlåning af böcker från institutionen; det var Rudbecks sak som kanslern här upptog. Härtill svarade Schütz, att detta endast skedde i det fall, att den lånesökande icke infann sig och, som konstitutionerna föreskrefvo, själf inskref sitt namn i låneboken, utan egenvilligt blott sände upp lånesedlar. De la Gardie ansåg å sin sida, att det sistnämnda var fullgiltig tolkning af lagens ord "convenire bibliothecam", och när Schütz genmälde, att utan kunglig dispensation måste han efterlefva lagen, utbrast kanslern häftigt: "Sådan dispensation kan jag utverka inom 24 timmar, herr Schütz har ock läst bibeln och vet väl, att man intet bör vränga lagen i malört". Och härmed drog ovädret sig samman. I flera smärre förekommande frågor visade sig kanslern allt retligare, och när så talet kom på den tillärnade, af Rudbeck begynta och öfvergifna nya biblioteksbyggnaden, bröt det löst. Kanslern hade frågat, hvarför arbetet icke fortsatts, hvarpå Schütz ogeneradt svarade, att han tagit sin hand därifrån, dels emedan medel alldeles saknats, dels emedan han så omildt angifvits inför kanslern. Och han kunde ej neka sig nöjet att säga, att det stode den fritt, som begynt bygga, innan han visste, hvar medel skulle tagas (d. v. s. Rudbeck), att ånyo taga saken om hand. Förbittrad ställde De la Gardie då till honom den frågan, hvem den omilde angifvaren vore, hvarpå Schütz

utan ringaste tvekan angaf Rudbecks namn samt till bevis för sin uppgifts sanning åberopade ett inför kanslern själf på Venngarn hållet konsistorieprotokoll, hvilket han därför begärde att nu få uppläst. Detta kom De la Gardie att alldeles förlora jämvikten, och han utbrast: "Jag ser fuller, att jag skall taga bladet från munnen och låta blodet tala, och säger jag det: I har trädt mig så när, att vi skulle spela om öronen båda . . . jag beklagar dem, som här med Eder skola sitta och deras olycka . . . vill med Eder intet mera hafva att göra, utan jag lämnar Eder under Guds stränga dom, och han anser Eder efter Edra gärningar." Med förvånande lugn svarade Schütz blott: "Jag lämnar mig ock under Guds dom." Efter denna urladdning stillade sig ovädret, och sessionen fortgick lugnare samt afslöts af De la Gardie med en ny förmaning till endräkt och erinran om, att lärarne skulle vara en ungdomens föresyn, icke blott i lära, utan ock i lefverne.

Man får ovillkorligen det intrycket, att De la Gardie numera var en bruten man och att banden mellan honom och universitetet voro så godt som upplösta. Det bekräftas ock af de få tillfällen, då han under de återstående månaderna af sitt lif hade någon beröring med detsamma. Icke ens om den olycklige Buscagrii sak, som dock Rudbeck i långa och täta skrifvelser lade honom på hjärtat och som han själf förut så häftigt drifvit, ville han höra talas, och i harmen öfver, att konsistoriet, af tydlig fruktan för inkvisitionskommissionen, icke härutinnan gifvit honom begärd utredning och förslag, utan hemställt den till hans eget nådiga godtfinnande, skōt han saken alldeles från sig med det tvära svaret, att de ju kunde åtnöja sig med hvad kommissionen behagade föreslå K. Maj:t och förskona honom i den saken, han unnade gärna både konsistoriet och kommissionen äran af framgången.[1] Och några veckor senare (d. 23 Oktober) besvarade han dess fråga om rätta förståndet af ett kungabref rörande Sidenii änka med, att som konsistoriet lämnat honom alldeles i okunnighet om sakens föregående, hade det blott att helt enkelt åtlyda K. Maj:ts befallning. Böjd af ålder och olyckor, kännande krafterna svikta, hade han tröttnat vid allt, vid universitetet likasom vid lifvet. Han sade det rent ut i brefvet af d. 6 Febr. 1686, där han oförställdt förklarade, att som han nu efter 30 års tjänst tröttnat vid deras procedere, åstundade han lämna sin plats åt någon annan, som hade bättre mage att smälta det förakt och de grofheter, som tid efter annan bjudits honom. Han behöfde icke göra allvar af sin hotelse, ty föga mer än två månader senare

[1] Till konsistoriet 11 Okt. 1685.

d. 26 April 1686 befriade döden honom från ett lif, hvars sista år varit fulla af olyckor, sorger och förödmjukelser.

De la Gardies svagheter som människa och brister som universitetskansler falla lätt i ögonen. Han saknade det stål i karaktären som behöfves för att lyckligt genomgå lifvets pröfningar och som hos den offentlige mannen är ett oeftergifligt villkor för en framgångsrik verksamhet. Impulsiv, men osjälfständig och lätt till sinnes lefde han blott i ögonblicket, ett rof för andras inflytelser och offer för första motgång. Min föregående teckning torde innehålla åtskilliga bidrag, som bekräfta domen öfver hans personlighet. Men universitetet äger å andra sidan att aldrig förgäta, hvilken uppriktig kärlek till allt hvad som rörde bildning, vetenskap och konst bodde i hans själ, hvilken frikostighet han visat för dylika ändamål, och att han öfver hufvud alltid menat universitetet väl, ehuru svagheten i omdöme och vilja gäckade hans bästa afsikter, hvaraf följden blef, att hans åtgärder ofta beredde honom själf lika liten glädje som universitetet. Olof Rudbeck bär emellertid icke ringa andel af ansvaret för att så skedde, och jag har ingalunda dolt det. Men det bör ock sägas, att denne aldrig själf haft en tanke på att bereda sin höge gynnare något obehag. Han älskade sin svage kansler uppriktigt och djupt. Och det är rörande att se, huru han, då alla andra öfvergåfvo den fallna storheten, med sonlig kärlek sökte förljufva dennes tunga lefnadsafton.

De djupa olyckor och sorger som fördystra De la Gardies senare år försona hvad han i lifvets solskensdagar ofta brutit. Och tragiskt var i sanning hans öde. Naturen hade slösat på honom ovanliga gåfvor, som ytterligare utvecklats genom en omsorgsfull utbildning. Född till stora rikedomar och en lysande samhällsställning, hade han stigit till rikets högsta värdigheter, äktat en prinsessa ur det kungliga huset och en tid haft den afgörande rösten i rikets styrelse; och dock slutar allt detta med, att han fattig, öfvergifven och obemärkt stapplar mot grafven. Karl XI:s behandling af sin fasters make kan synas onödigt hård, men däri låg en tung vedergällning. De la Gardie bar kanske mer än någon annan ansvaret för, att riket bragts nära branten af undergång, och Karl kunde aldrig förlåta dem, som satt honom och riket i en fara, som han endast med sin skarpa värja och sitt obetvingliga mod lyckats, att efter den våldsammaste kamp afvärja.

FEMTE KAPITLET.

Bengt Oxenstjerna blir kansler s. 244. — Drätselförvaltningen i J. Arrheni och P. Hallenstedts tid s. 247. — Den nya Cartesianska striden 1686—89 s. 255 — Bilberg förflyttas trots teologernas protest till teologiska fakulteten s. 276. —

Striderna i anledning af Castovii afhandling "De statu naturali etc." 1690 och Spaaks 1691 "De origine imperii civilis" s. 285. — Teologernas förföljelse mot Bilberg. s. 293. — Schütz angrepp på filosofiska fakulteten s. 298. — Hans försök att hindra en disputation under Spoles præsidium s 301. — Schütz och ungdomen s. 304. — Statsrättslig ortodoxi s. 306. — Jubelfesten 1693 s. 307. — Jesper Svedbergs framträdande s. 310. — Svårigheterna 1695—96 vid fyllande af Orientaliska professuren s. 314. — Goedings oskickliga uppträdande och förödmjukelse s. 319. — Rudbecks sista mellanhafvande med konsistoriet. s. 322. — Striden om disputationen "De templo Upsala". s. 324. — Karl XI och universitetet. s. 327.

Med De la Gardies död går ett nytt tidskifte in i universitetets historia. De oordningar, som gått i arf från äldre tider och som ytterligare frodats under en högadlig förmyndareregering, i hvilken just universitetskanslern spelat en förherrskande roll, hade småningom röjts åt sidan, i den mån konungamakten med styrka ingrep på alla samhällslifvets områden. Man hade full rätt att vänta, att efter det kanslersombyte som nu skedde den De la Gardieska styrelsens självsvåld och svagheter icke skulle längre upprepas, och man bedrog sig ej heller däri. Med Bengt Oxenstjerna inträdde en annan sakernas ordning. Förhållandet mellan universitetet och kanslern förlorade visserligen det personliga drag, som hittills utmärkt detsamma, men de lagbundna formernas välde blef, otvifvelaktigt till fromma för universitetet, på samma gång så mycket starkare. Det kunde ej heller annat vara, sedan enväldet nu tagit fast gestalt.

Tvenne månader förgingo, innan universitetet tog något steg för att fylla den plats, som stod tom efter den bortgångne kanslern. Man tyckes till en början rent af varit tveksam, om man skulle våga att, utan ett bestämdt medgifvande från den enväldige konungens sida, taga i anspråk den rätt att uppsätta kanslersförslag,

som konstitutionerna dock tydligen tillerkände konsistoriet.[1] Sedan dock konungen genom prokanslern infordrat förslag, stod intet hinder i vägen, och d. 2 Juni 1686 sammanträdde prokansler och konsistorium för valet. Flera kandidater erhöllo röster; kanslipresidenten grefve Bengt Oxenstjerna nämdes dock af alla, ehuru man hyste någon tvekan, om han skulle vilja lämna kansleriatet för Åbo universitet. I öfrigt föreslogos den aflidne kanslerns son, den ädle och finbildade hofrättspresidenten grefve Gustaf Adolf De la Gardie samt fyra andra riksråd, Jöran Gyllenstjerna, Jan Gabriel Stenbock, Edvard Ehrenstéen och Fabian Vrede. Märkligt nog föllo äfven röster på den lysande hofkanslern Erik Lindschöld, ehuru privilegierna bestämde, att endast rådsherrar kunde föreslås.[2] Utan afseende härpå upptogos alla sex namnen i den skrifvelse, som d. 15 Juni afgick till K. Maj:t. Fyra dagar senare utnämde konungen Bengt Oxenstjerna och entledigade honom på samma gång från värdigheten af kansler för det finska universitetet. Det var ett godt val. I intresse för bildning och vetenskap kunde han visserligen icke mäta sig med föregångaren, men han var en kunnig man, klok, redbar och lugn med stor erfarenhet ej blott i politiska värf, utan ock på det administrativa området, och viktigast af allt var, att han åtnjöt sin konungs synnerliga förtroende. För universitetet var han ingen främling, ty han hade där studerat och fyrtiotvå år tidigare varit dess rector illustris vårterminen 1644.[3] Detta säger oss, att han icke var någon ung man längre, i själfva verket var han blott ett år yngre än den nyss aflidne företrädaren, men han var ännu i sin fulla mannakraft och skulle i sexton år på ett förtjänstfullt sätt sköta sitt ansvarsfulla värf.

Ett välbehöfligt lugn och stadga inträdde med honom i universitetets styrelse. Skedde någon rubbning, var det sällan den betänksamme kanslerns fel, och i de fejder, som fortfarande präglade universitetets inre förhållanden, hade han icke den ringaste del; de framkallades som hittills af personliga misshälligheter därstädes och af den vetenskapliga intoleransen. Att han uppriktigt önskade ett slut på den förra tidens oordning, syntes däraf, att han redan i sitt andra kanslersbref d. 24 Augusti 1686 med bestämdhet uttalade sig

[1] J. Bilberg t. C. Arrhenius 27 April 1686 (orig. bland Örnhjälms papper i K. Bibl:t.). Han ber denne sondera vid hofvet, om konsistoriet har fria vota.

[2] I sammanträdet d. 2 Juni var det Bilberg ensam som föreslog Lindschöld. D. 9 och 12 anslöto sig härtill Mierander, Lagerlöf, Wolf och Peringer, som varit frånvarande d. 2. Lundius förklarade d. 12, med instämmande af Norrmannus, att om lagen medgifvit det, skulle också han röstat på Lindschöld.

[3] Se Del 1, s. 362.

mot oseden, att personer, i stället för att gå den laga vägen genom universitetsmyndigheterna, direkte vände sig till höga öfverheten för utverkande af ensidiga resolutioner, ett meddelande som väckte stor tillfredsställelse i konsistoriet. Och han höll ord, ty när Erik Benzelius blifvit biskop i Strängnäs 1687 och personer enskildt anmälde sig till platsen, gaf han konsistorium däraf del (d. 4 Febr. 1687) och förklarade sig vilja afvakta dess förslag. I samma riktning gick hans underrättelse d. 8 Dec. 1686, att han talat med K. Maj:t och utverkat dennes bifall till, att begäran om stipendieförlängningar icke finge, i strid med konstitutionerna, på enskild väg andragas hos konungen. Likaså blef det slut på Olof Rudbecks forna allsmäktiga sidoinflytande i och med hans välgörares bortgång. Det låg i själfva sakens natur, då kanslersmyndigheten, liksom all annan, inramades i enväldets starka regelbundna former, och Bengt Oxenstjernas natur var icke heller af den art, att den medgaf något favoritskap. Rudbeck har därför numera icke haft något annat inflytande än det, som hans snille, kännedom om universitetet och mäktiga personlighet fortfarande tillförsäkrade honom. Han har ock, trots sin forna starka förbindelse med De la Gardie, hvilket just ej var någon rekommendation hos Karl XI, i hög grad åtnjutit konungens aktning och välvilja, liksom han genast kom på ganska god fot till den nye kanslern, som synbarligen ej mindre än De la Gardie varit road af hans originella och saftiga korrespondens. Men Rudbeck har ock i regeln tämligen aktat sig att återfalla i den gamla ovanan att för kanslern vanställa Upsalaförhållandena och misstänkliggöra sina kolleger. Han visste nog, att den nye kanslern hade för godt omdöme att falla i första utlagda snara, och att dylika försök mest kunde skada honom själf; helt och hållet har han dock visserligen icke kunnat lägga bort oseden. Ett bevis på, att Oxenstjerna gärna gick hans billiga önskningar till mötes och förordade dem hos K. Maj:t, har man däri, att då den trassliga och i decennier omstridda frågan om den olycklige orientalisten Buscagrii underhåll ånyo väcktes af den outtröttlige Rudbeck ej långt efter De la Gardies död, har Oxenstjerna, som riktigt insåg omöjligheten af att, som Rudbeck föreslog, skapa en emeritilön af universitetsmedel, så mycket mera, som Buscagrius aldrig varit ordinarie professor, beslutsamt vändt sig till konungen själf, hvilken raskt afhögg den gordiska knuten. Genom kungligt bref af d. 1 Sept. 1687 anslogos åt Buscagrius 250 daler smt. årligen af statsmedel utöfver det lika höga belopp som denne förut uppbar af sina två adjunkturer (i medicin och filosofi).

Det område vid universitetet, som kanske först af alla kände

inflytandet af sakernas nya ordning var drätselförvaltningen. Det bör dock ärligt erkännas, att största förtjänsten häraf tillkom den energiske, för att icke säga hänsynslöse, men strängt rättrådige räntmästaren Jakob Arrhenius. Jag har redan ofvan antydt hans förtjänster i den vägen, det återstår att, om ock i allmänna drag, gifva en öfverblick af hans verksamhet. Under sina första räntmästarår hade han det olycksödet att kämpa med nedgående spannmålspris. Detta, som ännu 1680 varit öfver 5⅓ daler smt tunnan, sjönk för åren 1681—84 till något öfver 3 daler, steg visserligen 1685 till öfver 5, men sjönk 1686—87 till omkring 4 daler. Han kunde därför ej heller i början alltid få universitetets affärer att gå ihop utan smärre anticipationer,[1] och den ordinarie staten kunde icke alltid fullt utgå; så måste professorerna under åren 1680—82 afstå något af sina löner, om ock afdragen ej voro betydande.[2] Följande året ljusnade det, ty professorerna utfingo ej blott fulla löner, utan ock 33 daler hvar å sina balanserade lönefordringar. Men 1684 blef honom ett svårt år, han måste afdraga 100 daler å lönen för hvar professor; orsaken var dels att skörden varit klen förra året, dels att han måst på en gång lägga ut 2,000 daler smt i rättegångsomkostnader för den Behmska processen och tillika betala vissa oförmodade fordringar,[3] men följande år och allt framgent utgingo de ordinarie lönerna fullt. Vändningen till ett bättre i ekonomin berodde icke blott på den stränga ordning som Arrhenius införde i afseende på utgifterna, i det han oblidkeligt strök extrastaten och behöll blott en obetydlighet af exercitiestaten, utan äfven därpå, att han höll strängare hand öfver fogdarne och så indref betydligt af böndernas resterande spannmålsräntor.[4] Likaså var han den förste, som sökte göra något för neddrifvande af de oerhörda balanser, som hufvudböckerna för hvarje år släpade med sig, ehuru fordringarna ofta voro värdelösa och skulderna dels fiktiva, såsom diverse kontons balanserade fordringar å hvad de icke fått efter stat uppbära, dels föga rättmätiga, såsom den extra ordinarie statens fordringar å sina af De la Gardie olagligen tillskapade löner. Så har han 1683 helt resolut afskrifvit stipendiatkontots fordran å 3,818 daler smt och 1686 kvitterat åtskilliga värdelösa fordringar mot sådana universitetets skulder till sig själft, som jag ofvan med rätta kallat fiktiva

[1] 1681 anticiperades 48, 1682 93 daler smt.

[2] 1680 21, 1681 33, 1682 34 daler för hvar professor.

[3] Arrhenii rapport till kanslern 4 Nov. 1684, intagen i kons. prot. 18 Mars 1685.

[4] Restantierna hos fogdarne neddrefvos från 24,574 daler år 1681 till 12,808 år 1687. Efter hans frånträde skulle de ånyo växa.

skulder. Och den extra ordinarie statens fordringar, till hvilka han länge haft så godt öga, blefvo omsider, visserligen efter hans räntmästartid, men på hans initiativ utan vidare strukna år 1690, hvarigenom universitetets skulder minskades med det betydande beloppet af 15,214 daler.[1] Den ekonomiska ställningens förbättring synes tydligen på räntmästarens kassaräkning, som från 1685 är i oupphörligt stigande.[2] De besparade öfverskotten anlade Arrhenius klokt på inköp af diverse jordegendom, och det var honom en stor missräkning, att det största jordköpet, Vattholma bruk, genom släktens begagnande af sin bördsrätt åter gick ifrån universitetet. Med stolthet erinrade han sedan om, att han dock köpt jord för 4,000 daler smt och ändock lämnat räntekammaren i det skick åt efterträdaren, att denne mottog 10,000 daler i kontanter och öfver 7,000 insatta i banken.[3] Hans förtjänster vid afvärjande af reduktionen, särskildt när reduktionskollegiet, som jag ofvan nämt, ville 1682 indraga de s. k. militiehemmanen voro icke obetydliga, och alla försök till godsbyten har han energiskt bekämpat och afböjt. Den försummelse som konsistoriet, trots hans påminnelse, vid ett dylikt tillfälle visat, ådrog det ett bistert kungabref, som varnade det för att ovarsamt disponera "sådan egendom, som oss tillkommer och akademien till underhåll af oss i nåder är förunt".[4]

Så ofta Arrhenius än förde i munnen K. Maj:ts och kronans höga rätt, voro honom dock som räntmästare universitetets rätt och förmån ej mindre kära, och han sökte vid ett tillfälle häfda dessa äfven gent emot själfva kronan, ehuru utan framgång, då rätten otvetydigt icke var på hans sida. Tilldragelsen visar, huru litet man under den gångna tiden tagit reda på eller brytt sig om att rätt tolka lag och författningar. Gustaf Adolfs donationsbref af d. 31 Aug. 1624 hade uttryckligen förbehållit kronan "alla extra ordinarie hjälper" af akademihemmanen, och det var tydligen ej heller meningen, när Kristina i sitt bref af d. 2 Sept. 1647 försäkrade universitetet om "alla ovissa och extra ordinarie utlagor som årligen till kronan böra utgifvas och hittills hafva utgått", att däri skulle ligga någon frihet från riksdagsbevillningarne. Så hade man emellertid tolkat saken vid universitetet och därför uppburit dylika be-

[1] Hufvudboken för 1689 och kons. prot. 29 April 1691.

[2] 1684 21,645; 1685 25,832; 1686 26,101; 1687 33,569 dal. smt.

[3] Arrhenii redogörelse till konsistorium 26 Okt. 1692 intagen i protokollet för följande dag; jfr uppgiften i hans själfbibliografi (S. Loenbom. Anecdoter om svenska män, 3, 1775).

[4] K. Maj:ts bref 16 Aug. 1688 om hemmanet Söderkulla i Oland. Arrhenius tillräknar sig i sin nyssnämda själfbibliografi äran af att bytet omintetgjordes.

villningar på 1660-, 1670- och början af 1680-talet; när 1681 någon tvekan uttalats i konsistoriet om rättmätigheten af förfarandet, hade detta, med anslutning till förre räntmästaren Verelii åsikt, resolverat, att man skulle fortfarande uppbära bevillningarne.[1] Det är fast obegripligt, att dylikt kunnat så länge fortgå långt in i Karl XI:s tid, då statens rätt så noga bevakades, men omsider fick man å högre ort ögonen öppna, och d. 8 Mars 1687 infordrade kammarkollegiet upplysning om, med hvad rätt universitetet uppbar mantalspengar och kontributioner af sina bönder. Vid sakens föredragning i konsistoriet d. 16 Mars hade Arrhenius ett långt anförande, hvari han häfdade universitetets rätt med stöd af Kristinas bref och erinrade, att man för öfrigt alltid, utom någon gång af ovälighet,[2] uppburit bevillningarne; universitetets stat kunde ej heller utan dem bestå. I bref till kanslern d. 1 April 1687 vidhöll ock konsistoriet samma åsikt. Det är dock att märka, att konsistoriets två rättslärda medlemmar, juris professorerna C. Lundius och E. Aurivillius, häfdade den riktiga åsikten, att Kristinas privilegium tydligen åsyftat endast sådana extra ordinarie utlagor, "som årligen utföllo".[3] Och konsistoriet har tydligen själft kommit till insikt af svagheten i sin position, ty, när det omsider d. 2 Dec. 1687 redogjorde för frågan i sitt bref till kammarkollegiets president Fabian Vrede, hette det blott, att universitetet *trott*, att mantalspengarne voro inbegripna i uttrycket "ovissa och e. ordinarie utgående utlagor", och det gör ej ringaste försök att häfda sin rätt till bevillningarne, men uttalar i stället en blygsam förhoppning, att K. Maj:t skall taga nådig hänsyn till de balanser, som sedan många år häftat vid universitetets lönestat. Det gällde nu tydligen att rädda sig för ett möjligt reduktionskraf å det man så länge olagligen uppburit. Karl eftergaf ock välvilligt genom bref af 18 Dec. 1687 kronans fordran för hittills uppburna bevillningar och gaf, med anledning af universitetets antydan om att dess stat icke kunde bestå utan mantalspengarne, i uppdrag åt Fabian Vrede, Karl Gyllenstjerna, universitetskanslern och Erik Lindschöld att tillse, om så verkligen vore fallet och därom inkomma med utredning. Det drog om öfver tvenne år, innan dessa herrar blefvo härmed färdiga, men så togo de ock saken grundligare än som hittills skett, genom att noga beräkna universitetets behållna årliga inkomst. Sedan deras betänkande inkommit, resol-

[1] Kons. prot. 16 Febr. 1681.

[2] 1688 23 Nov. visar bokhållaren i konsistoriet, att universitetet blott 3 gånger låtit bevillningarne ingå till kronan (begrafningshjälpen 1660, skeppshjälpen 1665—1666 och krigshjälpen 1671).

[3] Kons. prot. 16 Nov. 1687.

verade konungen d. 15 Juni 1690, att universitetet skulle få behålla mantalspengarne, för att ej brist skulle uppstå. Han beräknade härvid universitetets behållna inkomst (mantalspengarna medtagna) till 25,632 daler smt, utgifterna till 25,458. De senare representerade De la Gardies ordinarie stat af 1670 med 23,063, och nytillkomna utgifter 2,395,[1] hvadan sålunda en behållning å 173 daler skulle uppstå.

Jag har ofvan nämt, huru den exercitiestat, som De la Gardie lättsinnigt inrättade 1663, småningom förföll af brist på medel, och att Arrhenius icke var hågad att kosta något särskildt på den. Af de fyra nya exercitiemästare som inrättats, stallmästare, fäktmästare, dansmästare och italiensk-spansk språkmästare fanns från och med år 1680 blott fäktmästaren kvar, hvarjämte franska språkmästaren till de 200 daler smt, som på ordinarie stat voro honom tillslagna, åtnjöt 100 daler på extra stat, för att vara i lön likställd med fäktmästaren. Bidraget till stallstaten hade 1682 nedsatts till $^1/_3$ och indrogs helt och hållet följande år, och det vidunderliga förhållandet, att stallmästaren från och med år 1670 på De la Gardies befallning uppburit den franska språkmästarlönen (tydligen emedan kronans anslag minskats), upphörde äfven med 1682,[2] så att denna lön från 1683 kunde användas för sitt lagstadgade ändamål. Exercitiestatens usla läge trängde till konungens öra, och som han säkerligen var intresserad särskildt af fäkt- och ridkonstens understödjande, var han icke ovillig att göra något för saken, sedan det väl blifvit klart, att universitetet saknade medel för exercitieväsendets upphjälpande. D. 22 Januari 1685 anslog han vissa hemmansräntor till exercitierna[3] och förordnade d. 15 Oktober samma år, att de 700 daler smt, hvartill de kunde beräknas, skulle utgå till en fäktmästare och en dansmästare[4] med 300 hvar, de öfriga 100 skulle användas som

[1] De nya utgifterna voro: prebendehemmansräntorna (som nog alltid utgått, men icke inräknats i staten) 969 daler, tillökningen i exercitiestaten 760, änkornas spannmålshjälp 585, trycket 82. Som man ser lade han De la Gardies stat till grund, Karl X:s stat hade ej med dessa inkomster kunnat utgå.

[2] Lika lättsinnigt som De la Gardie gifvit stallmästaren franska språkmästarlönen, lika lätt tog han den från honom 1682, »emedan han inga hästar eller escoliers hafver» (kons. prot. 24 Mars 1682). Den stackars stallmästar Scherer ingick mot slutet af 1683 till K. Maj:t och klagade sin nöd. Sedan 10 år hade kronans anslag till stallet varit indraget, och han hade ruinerat sig själf på detsamma; sedan 4 år låg institutionen alldeles nere (odaterad skrifvelse t. K. Maj:t, R. ark.).

[3] Brefvet i kammararkivet, kamrer Sandbergs saml., T (om läroverken), uppräknar hemmanen.

[4] Dansmästarplatsen blef dock icke tillsatt förr än 1692.

augment åt språkmästaren. Universitetet beklagade sig dock snart upprepade gånger, att dessa hemman icke förmådde utgöra den ränta som påförts dem. Äfven stallstaten blef åter upprättad, men ensamt med statsmedel, hvarför den ock föll öfver ända igen, då det stora nordiska kriget utbröt och staten för detta behöfde alla sina tillgångar.

Det var ej alltid som Karl var lika nådig i fråga om universitetets ekonomiska rätt och intresse. Arrhenius fick erfara det i fråga om fäktmästartjänsten. Denna fanns icke på ordinarie stat, utan var af De la Gardie godtyckligt tillskapad, hvadan innehafvaren i likhet med andra personer på extra stat fick sitta emellan i de dåliga tiderna och nöja sig med en ringa del af lönen. Johan Grubb, som d. 11 Mars 1671 utnämts till platsen, hade sålunda vissa år på 1680-talet bekommit litet eller intet af sin lön.[1] Efter hans död 1686 framträdde änkan med anspråk att utbekomma allt det resterande eller icke mindre än 1530 daler. Förgäfves uppvisade konsistoriet, att lönen varit på extrastat och således ej borde betalas mer än andra fordringar på denna, konungen resolverade d. 22 Nov. 1687, att hennes fordran skulle betalas. Hon utfick ock detta år en del med 602 daler, men konsistoriet gick in till K. Maj:t d. 15 Nov. 1688 med ny skrifvelse, hvari det påpekade, att universitetet kunde blifva ruineradt, om alla fordringsägare rusade till och att det vore obilligt att gynna den ene framför den andre, hvarför det rätta vore, att om öfverskott uppstode för ett år, alla fordringsägare finge betalt, hvar i proportion till sin fordran. K. Maj:t förklarade ock d. 19 Dec. s. å., att fordringsägarne på ordinarie stat skulle sålunda betalas, men tillika hette det i samma bref, att ehuru Grubb varit på extra stat, skulle änkan få ut sin fordran, efter mannen haft kunglig fullmakt, dock först efter att likvidation upprättats, hvarvid allt skulle afräknas som mannen uppburit i lön eller genom särskild kunglig benådning. Och nu inträffade det märkliga, att konsistoriet med åberopande af just detta bref afskref änkans hela återstående fordran 1114 dal smt.[2] Möjligen har detta berott på, att en likvidation skett med det resultat, att änkans fordran försvunnit, men det är ej otänkbart att konsistoriet ansett, att då kungabrefvet talade blott om afbetalningsrätt för fordringar å *ordinarie* stat, följde däraf, att fordringarne på extra stat finge utan vidare afskrifvas, hvilket ock, som jag redan nämt, skedde med dem allesammans 1690, utan att något nytt kungabref utgifvits och utan att såvidt jag vet, protester höjdes,

[1] T. ex. 1681 79, 1682 73 daler, 1683 intet, ehuru lönen var 300.
[2] Hufvudboken för 1687.

Vid ett tillfälle råkade den annars så väl sedde Arrhenius ut för konungens onåd. Tilldragelsen är märklig, ty den visar, huru enväldet inkräktade på alla områden, äfven på äganderättens. Som välbekant är, var den jord som universitetet innehade, till största delen dess fria egendom med lika god besittningsrätt, som någon annans, ity att Gustaf Adolf ju donerat af sitt arf och eget. För utomstående började dock detta förhållande falla i glömska, och man föreställde sig, att akademigodsen i likhet med de flesta lönedonationer ursprungligen varit kronojord. För Karl XI:s reduktions- och kameralkarlar var uppfattningen helt naturlig, och den började göra sig gällande å högre ort; jag har ofvan påpekat,[1] att konungen själf har 1679, då Jan Gabriel Stenbock ville tillbyta sig två akademihemman, delat denna åsikt och donerat honom skatterätten till dessa. Ännu lefde man dock vid själfva universitetet i den tron, att man var ägare af hemmanen, men 1687 skulle man grundligen tagas ur sin villfarelse. Universitetet hade då uppsagt en akademibonde, som i dess tanke hade illa skött sitt hemman, men öfverraskades d. 19 Januari sagda år af en skrifvelse från landshöfding Thegner, att som bonden enligt hans tanke var i stånd att utgöra utlagorna, borde denne bibehållas vid hemmanet. Konsistoriet ansåg detta vara ett ingrepp i universitetets äganderätt, och Arrhenius uppsatte en skarp deduktion,[2] hvari landshöfdingens anspråk på att lägga sig i saken tillbakavisades. Men Thegner, en af reduktionens ledande män, var icke att leka med, och konungen upptog hans sak som sin. Konsistoriet fick befallning d. 20 Sept. att insända fullmäktige till Stockholm för att svara i saken, som konungen ämnade själf upptaga. Det såg så mycket betänkligare ut, som han d. 3 Oktober aflät ett nytt bref med förfrågan, hvilka som tagit del i den skrifvelse till Thegner, hvari så eftertänkliga expressioner influtit. Arrhenius skyndade att d. 13 Oktober göra skriftlig afbön hos konungen för hvad han skrifvit, och saken slöts utan vidare efterräkning. Men kungabrefvet af 19 Oktober 1687 var ändå tungt nog att mottaga, ty Karl förklarade där, att de gods, som Gustaf Adolf gifvit, voro och borde hållas för kronans gods, af hvilka universitetet endast ägde uppbära räntan, men icke öfver dem utöfva någon jurisdiktion. Det kunde i alla fall vara försäkradt, hette det, att K. Maj:t skulle skydda det vid dess inkomster. Det kunde dock icke undgå någon, hvilken skillnad det var, om universitetet blott tillförsäkrades den ränta som hittills

[1] Se ofvan s. 188.

[2] Deduktionen finns tyvärr ej i behåll. Enligt K. Maj:ts bref af 19 Okt. 1687 makulerades alla skrifvelserna i tvisten.

utgått, eller om det ägde, med jordens stigande värde och stegrade afkastning, motse en större inkomst. Och den faran låg alltid för handen, att fråga kunde uppstå att till fördel för kronan medgifva skatteköp af akademihemman, i hvilket fall universitetet för all framtid endast ägde att påräkna den ränta, som då intecknades. Och ett försök i denna riktning gjordes, som vi framdeles få se, i omfattande skala af Karl XII. Grundsatsen om akademihemmanens egenskap af kronojord var emellertid härmed fastslagen och trängde alltmer igenom. Året därefter gaf konungen, som ofvan nämts,[1] universitetet varning för ovarsam disposition af kronans jord, som det i nåder förunnats, och universitetet måste böja sig.[2]

Huru starkt universitetets ekonomi ännu berodde af förmågan och ärligheten hos dess räntmästare, skulle på ett slående sätt visa sig, då J. Arrhenius lämnade platsen, efter att d. 30 April 1687 hafva utnämts till professor i historia efter sin broder Claes Arrhenius-Örnhjälm. Ty den lättsinniga och slarfviga filos. magistern Peter Halenius (adlad Hallenstedt), som efterföljde honom, förskingrade snart hvad Arrhenius uppbesparat och började intrassla sina och universitetets affärer på ett sätt, som kunnat blifva ganska betänkligt, om icke döden plötsligen bortryckt honom 1693. Konsistoriet bar dock icke ansvaret för, att mannen fått den ansvarsfulla platsen. När förslaget till räntmästaretjänsten efter Arrhenius uppsattes i konsistoriet d. 13 April,[3] hade en öfvervåldigande majoritet därå uppfört i första rummet den duglige och ärlige akademibokhållaren Birger Rommel, och först i andra rummet Halenius. Arrhenius, som röstade på Rommel, erinrade särskildt om Axel Oxenstjernas yttrande, att det vore bättre att hafva en olärd räntmästare, än en lärd, som snart kunde stjäla en summa penningar från universitetet och sedan för samma penningar spetsfundigt disputera ex subtilitatibus juris, och att Verelius, trots all sin lärdom och ärlighet, hade genom brist på affärsblick och för stor eftergifvenhet bragt ekonomin i svårt trångmål. K. Maj:t utnämde emellertid d. 30 April Halenius; sannolikt har här den omständigheten inverkat, att Halenius länge varit i kanslerns, Bengt Oxenstjernas, tjänst och därunder

[1] Se ofvan s. 248.

[2] När räntmästaren d. 14 Febr. 1691 satte i fråga i konsistoriet, om detta kunde efterskänka en bondes skuld, sedan exekution begynts, förnekade juristen Lundius denna rätt, »sedan godsen nu äro för kronans erkände», och den närvarande kanslern anslöt sig till hans åsikt.

[3] Man skred till förslag, innan kungabrefvet af 30 April om Arrhenii förflyttning utfärdats, på grund af ett meddelande från kanslern.

förvärfvat godt vitsord,[1] samt att han såsom graduerad kunde åberopa den lärdom, som konstitutionerna tillerkände sådan betydelse äfven på denna plats. Det dröjde dock ej länge, innan hans flotta sätt att sköta affärerna började väcka misstro, och redan i Januari 1689 gjordes anmärkningar i den vägen, men juristen Lundius tog då kraftigt hans försvar.[2] Misstron var dock säkerligen grundad, ty när man nu granskar hufvudboken för 1688, visar sig, att trots att året 1689 varit godt, hade räntmästarens kassabehållning nedgått från 7,944 till 1,614 daler smt. Och följande år fann sig Bilberg befogad att erinra inspectores ærarii att hafva ögat på räntkammarens skötsel, ty det kunde aldrig stå väl till, då kassan sades vara tom och dock somliga fått ut sina löner långt före tiden, andra fått vänta; några månader senare sade J. Arrhenius sig hafva sport, att de stora besparingar han gjort, hade förskingrats af Halenius.[3] Konsistoriets beslut, att räntmästaren skulle förklara sig, måtte hafva stannat på papperet, ty ingenting i den vägen afhördes. Man rådde tydligen icke med honom, ty när Bilberg och Forelius 1692 blefvo inspectores ærarii, kunde de icke bekomma sina nycklar till räntkammaren och deras anmärkningar öfver förvaltningen förklingade ohördt i konsistoriet, då Halenius ifrigt protesterade om sin oskuld och den mäktige Schütz hetsigt tog hans parti.[4] Troligen var det ock den senare, som förhindrade, att en Bilbergs anmälan till kammarkollegiet afsändes.[5] Följande år sammandrog sig dock stormen. Både kanslern och konsistorium fordrade redovisning, från hvars afläggande dock en hastig död d. 14 Nov. 1693 befriade den olycklige Hallenstedt (han hade adlats samma år). Den balans, som han ådragit universitetet uppgick, till 7,899 daler

[1] Efter Halenii olycka fann Bengt Oxenstjerna sig föranlåten, med anledning af det i Stockholm kringlöpande ryktet, att det skulle varit han, som skaffat universitetet Halenius på halsen, begära en förklaring, att däri icke låg någon sanning, hvilket ock konsistoriet erkände (dess prot. 13 Juli 1695). — Huruvida Halenii kommande släktförbindelse med biskop Benzelius d. ä., hvars dotter han äktade 1693, kunnat redan nu inverka är mig obekaut.

[2] Kons. prot. 30 Januari 1689. Det var Lundius, som jämte P. Rudbeckius och Micrander satt Halenius på första rummet 1687.

[3] Kons. prot. 14 Juni och 23 Aug. 1690.

[4] Kons. prot 7 Sept. 1692 och H. Forelii relation (troligen af 20 Dec. 1692) uppläst i konsistoriet d. 13 Dec. 1693.

[5] Undertryckandet af Bilbergs anmälan omtalas i Forelii relation. I konsistoriets session 13 Juli 1695 besvarades kanslerns fråga, hvarför Halenius icke tidigare varnats, med att detta strandat på motstånd i konsistoriet, särskildt af salig Schütz, som hotat anmärkarne, att de därför skulle stå till ansvar.

smt,[1] visserligen litet i jämförelse med Bo Chruzelii förskingringar, men dock betydligt nog, då beloppet representerade tredjedelen af ett års stat. Det icke minst obehagliga var, att han förskingrat uppburna kronokontributioner, och att universitetet därför hotades med exekution, som konsistoriet sökte afvärja genom att för konungen framhålla, att icke blott Hallenstedts bedrägerier försatt dem i svårigheter, utan att föregående års missväxt haft sorgliga följder, i det att från ett enda fögderi icke var att vänta mera än 120 tunnor i stället för 1,100, och att 5 kyrkohärbärgen lämnade i tionde blott 30 tunnor i stället för vanliga 300. Exekutionen blef ock inhiberad.[2] Trots Hallenstedts underslef sutto icke professorernas löner emellan, men inverkan syntes på bokslutet för år 1694, hvars ingående behållning af 5,556 dal. smt. alldeles uppåts, hvarjämte något, om ock obetydligt, måste anticiperas på nästa års inkomst. En ny och bättre sakernas ordning inträdde, sedan den ärlige B. Rommel d. 18 Nov. 1693 (blott fyra dagar efter Hallenstedts död) utnämts till räntmästare.

Det buller, som på 1660-talet uppväckts af prästerskapets farhågor för den Cartesianska filosofiens inträngande vid universitetet, och det däraf framkallade angreppet på den medicinska fakulteten, hade tystnat för en tid, och man hör under tvenne årtionden föga talas om farliga filosofiska villomeningar, tills plötsligt år 1686 striden uppflammar igen och med ökad våldsamhet. Man har först egentligen svårt att förstå orsaken, ty hvarken tidens vetenskapliga produktion eller i öfrigt bevarade handlingar gifva vid handen, att Cartesianismen gjort några märkliga framsteg. Men redan det att den ej blifvit utrotad, var i teologernas ögon en ständig fara, och de visste, att den nya filosofien spelade en stor roll i England och Nederländerna, och att flertalet lutherska universitetet i Tyskland med händer och fötter bekämpade densamma, därför att den underkände den aristoteliskt-skolastiska filosofien och med sin lära om tviflets berättigande syntes hota tron och den uppenbarade religionen. Man spejade därför äfven hos oss misstänksamt efter lifstecken af det farliga kätteriet. Och utdödt var detta visserligen icke, af det enkla skäl, att alla läkare och naturforskare, hvilkas tal hos oss dock visserligen icke var stort, för länge sedan uppsagt den gamla

---

[1] Konsist. t. kanslern 15 Mars 1694. Trots denna Hallenstedts aldrig betalta balans lyckades änkan, Kristina Benzelia, omgift med Växiöbiskopen Zacharias Esberg, att nära 30 år därefter, trots allt konsistoriets motstånd, utverka sig ett kungabref d. 3 Mars 1722, som tillerkände henne ett nådår efter sin första man.

[2] Konsist. till K. Maj:t 16 Febr. 1694 och till kanslern i Mars.

naturfilosofien trohet och anslutit sig till de nya principer, som den moderna naturforskningen uppställde. Med naturen själf till utgångspunkt sökte denna utforska dess lagar, och alla skolastiska traditioner, som hvilat på rent metafysiska spekulationer, sopades skonslöst undan. Vid universitetet gick Hoffvenius fortfarande i spetsen för denna rörelse, hans kollega Olof Rudbeck hade tyvärr fått andra sysselsättningar och intressen. År 1678 utgaf Hoffvenius sin förtjänstfulla Synopsis physica, som sedan skulle i långa tider användas som lärobok både i den filosofiska och den medicinska fakulteten. Arbetet var på samma gång en naturfilosofi, d. v. s. en filosofisk betraktelse af den sinnliga världen och en naturlära i korta drag: koncist och klart behandlade det sitt ämne i korthuggna satser. Cartesii namn förekom ej i arbetet, men framställningen hvilade alltigenom på dennes åsikter, och de ord Hoffvenius redan i början uttalade, angåfve hans ståndpunkt så klart, att ingen kunde därpå misstaga sig. De lydde: "Vi hafva satt som vår uppgift att icke tanklöst tro på eller instämma i något, förrän vi begripit det riktigt, d. v. s. klart och distinkt, så att allt vidare tvifvel är uteslutet."[1] I detta arbete sågo nog motståndarne det säkraste beviset på, att den nya filosofiens lifskraft icke var försvagad. Det måste särskildt reta dem, att den för läsaren välkände astronomie professorn Jonas Fornelius fogat till arbetet några verser, i hvilka han dref ett skonslöst gäckeri med den skolastiska terminologien.[2]

Cartesius har för öfrigt här icke varit af alla icke-naturforskare lika ensidigt bedömd, som han var af teologerna. Petrus Aurivillius, professor i logik 1668—74, som i det hela var Aristoteliker, men i allmänhet stod på en ganska självständig ståndpunkt,[3] har ock gifvit undervisning i fysik och därvid, på samma gång han polemiserade mot Cartesii grundåskådning rörande naturens begrepp, dock tillika påpekat, att denne ofta blifvit missuppfattad och därför orättvist angripen. Så framhåller han den djupa olikheten mellan de gamle skeptikerna, som tviflade för tviflets egen skull, och Cartesii tvifvel, som blott afsåg att bana väg till en vissare kunskap.[4]

[1] Jag har öfversatt den latinska texten.

[2] Jag ger ett prof på Fornelii verser, lika tunga som de termer han gisslade.

»Hæcceitas, Reitas, Enteitas Ubietasque
Personaleitas speciosa et nescio qualis
Quandoitas . . . . . .
Nobilis Hercle cohors.»

[3] Aurivilli år 1674—75 tryckta »Elementa philosophiæ primæ seu metaphysicæ» bära därom vittnesbörd.

[4] Se »Physicæ prælectiones Petri Aurivillii», P. 110 i Ups. Bibl. De ligga väl före hans förflyttning 1674 till professuren i grekiska.

Det bör dock påpekas, att professorerna i logik för öfrigt, både före honom, såsom Unonius och C. Arrhenius, och närmast efter, såsom G. Berelius och M. Steuchius varit fasta anhängare af den peripatetiska filosofien. Annorlunda var nog förhållandet med dem, som sedan följde, Lagerlöf, Norrmannus och Elingius, men de innehade lärostolen i logik så kort (tiden för alla tre faller mellan åren 1682—1687), att de icke kunnat därunder genom utgifna skrifter och säkerligen ej heller mycket genom undervisning utöfva något starkare inflytande i den nya riktningen. Men denna hade dock trängt så pass djupt in i den filosofiska fakulteten, eller åtminstone principen om forskningens frihet där vunnit sådant burskap, att fakulteten vid anfallet 1686 stod som en man till de nya idéernas försvar.

Kraftfullt blef detta försvar, och att så skedde, har här, som eljest i andliga strider, mest berott på, att det ledts af framstående personligheter. Förhållandet var, att på 1680-talet hade tvenne begåfvade lärare trädt fram i första ledet och i sin undervisning oförfärad tillämpat Cartesii metod och förkunnat den nyare naturvetenskapens forskningsresultat. Dessa män voro Johan Bilberg och Anders Drossander, den förre en mera energisk och stridbar natur, utmärkt vetenskapsman och medryckande som undervisare, den andre mera tillbakadragen, men envis i sin öfvertygelse och verksam som lärare. Johan Bilberg[1] hade vid 33 års ålder år 1679 blifvit professor i matematik efter M. Celsius. Han hade icke, som bruket var, aflagt den filosofiska graden, troligen i följd af en sammanstötning vid unga år med teologiska fakulteten,[2] men hans stora begåfning och ovanliga studier hade redan tidigt gjort honom bemärkt, så att han ansågs självskrifven till första lediga professur. När därför Jonas Fornelius, professor i astronomi, aflidit d. 17 Febr. 1679, skref dåvarande rektor tre dagar senare till kanslern och anbefallde Bilberg till platsen, därför att han icke blott var hemma i mate-

[1] Bilberg föddes 1646, blef student 1659, professor i matematik 13 Sept. 1679, i teologi 5 Okt. 1689, pastor i Örebro 2 Mars 1692, biskop i Strängnäs 19 Jan. 1701, död 11 Mars 1717.

[2] Teologiska fakulteten hade stött sig vid hans disputation år 1668 under P Ljungh: »Philosophicorum thematum τριας», (se dess protokoll 27 Aug.), af hvad anledning kan man ej se; afhandlingen består af tre korta positioner i praktisk filosofi; samma år, d. 13 Nov., blef han underkänd af fakulteten i den teologiska preliminärexamen, som skulle föregå graden. Jag föreställer mig, att Bilbergs stolthet icke kunnat smälta denna i hans ögon orättvisa behandling; den man, som sedan blef teologie professor och biskop, lärer väl ej varit sämre än flertalet i sina teologiska studier. Det hela ser nästan ut som en förföljelse af fakulteten.

matik, utan i allehanda språk, orientaliska såväl som klassiska, förstod tala och skrifva franska, italienska, tyska m. fl. språk och var grundligt hemma i filosofi och historia.[1] Spole blef dock af skäl som jag förut anfört utnämd af konungen, men när så äfven den andra matematiska professuren blef ledig genom M. Celsii död d. 4 Maj samma år, erhöll Bilberg på konsistoriets förslag denna plats. Hans mångsidighet, djupa lärdom och vetenskapliga intresse förskaffade honom snart en viss rangställning vid universitetet. Stor som matematiker, astronom, linguist, filosof och teolog var han en verklig polyhistor i likhet med en Norrmannus, en E. Benzelius d. y. m. fl.[2] Hans ohöljda sympatier för de nya idéerna samt oförfärade och talangfulla uppträdande hade gjort honom till deras förnämsta målsman vid universitetet. Teologerna tyckas dock icke genast anat, att han var deras farligaste motståndare, att döma däraf, att deras fakultet år 1685 satte ifråga att upptaga honom i sin krets.[3] Deras ögon borde dock öppnats af hvad som inträffat några månader förut samma år. E. ordinarie professorn i teologi Erik Ljung[4] hade på våren 1685 ventilerat sin afhandling "De imagine Dei in homine et ejus reliquiis", i hvilken han angrep Cartesius och särskildt sökte framhålla, att denne återkallat tidigare uttalanden. Både Bilberg och Drossander uppträdde vid tillfället som extra opponenter, men den förre nöjde sig icke härmed utan tillskref Ljung ett, säkerligen hvad vi kalla öppet bref d. 5 April, hvari han icke blott beskyllde Ljung att hufvudsakligen hafva plagierat den tyske professorn Johannes Musæus, utan ock sökte visa, att Ljung hvarken själf läst Cartesii arbeten ej heller förstått honom. I sak synes Bilberg hafva haft rätt, men tonen i brefvet var icke blott onödigt hetsig, utan smakade något af öfversitteri. Ljung svarade tre dagar senare, klokt nog med mycken hofsamhet, och sökte så godt han kunde, försvara sin svaga position.[5]

[1] Rektor (juristen Gartman) t. kanslern 20 Febr. 1679 (R. ark.).

[2] Om Bilbergs universella studier se: O. A. Knös, Historiola litteraria poetarum W. Gothiæ latinorum, s. 73 ff. Starkare än något annat vittnesbörd talar E. Lindschölds dom om Bilberg: »Vir in omni litteratura versatissimus, ingeniosissimus, diligentissimus» (Bref t. S. Åkerhjelm i Bergius, Nytt Förråd, s. 62).

[3] Se teol. fak. prot. 22 Aug. 1685. Fakulteten satte upp Micrander och Bilberg, men beslöt för den gången föredraga den förre. Ännu så sent som 14 Jan. 1687, då Cartesianska striden var i full gång, satte E. Benzelius, då utnämd biskop, i fråga, att Bilberg skulle upprätthålla hans professur, men Schütz satte sig däremot (teol. fak. prot.).

[4] Son af filos. professorn P. Ljungh, filos. magister 1676, e. ord. teol. professor 23 Dec. 1683, ordinarie 24 Dec. 1692, prost i Vingåker 1703, död 1716.

[5] De bägge brefven förekomma ofta i afskrifter. Se t. ex. Ups. Bibl. N. 65 och K. Bibl. Engeströms saml. B. X: 1. 35.

Vid Bilbergs sida stod Anders Drossander,[1] Rudbecks kollega i medicinska fakulteten, hittills undanskymd af dennes gloria och därför i en senare tid högeligen orättvist bedömd.[2] I själfva verket var det dock han, liksom förut Hoffvenius, som nästan ensam upprätthöll den medicinska undervisningen, hvilken Rudbeck i det hela, om man undantager hvad som hade att göra med botaniken, tämligen godtyckligt försummade. I den nu utbrytande striden om Cartesianismen spelade han en framstående roll, hvilket hittills varit alldeles förbisedt, och han har visserligen, såsom handlingarna visa, icke saknat hvarken begåfning, intresse eller mod. Hans undervisning har säkerligen ock varit en helt annan, än man efter Hwassers ensidiga och vanställande framställning skulle vara benägen att tro, och mannen har ingalunda saknat originalitet.[3] — Vid sidan af dessa tvenne män framträder ock, om äfven ej lika decideradt, den glänsande bilden af den store talaren och linguisten Petrus Lagerlöf.

Man skulle väl vänta, att under sådana förhållanden se de akademiska afhandlingarna vittna om Cartesianskt inflytande. Det är dock icke ofta fallet före den stora stridens utbrott 1686, men väl börjar det efter densamma bli mera godt om dylika. I det stora hela kan man säga, att före 1687 äro de sällsynta, om man då undantager dels de afhandlingar, som ventilerades i medicinska fakulteten, särskildt under Hoffvenius, ehuru äfven i dessa Cartesii namn, säkerligen med afsikt, ej så ofta förekommer, om ock de nya naturvetenskapliga satserna försvaras, dels de som ventilerades under Spole, ehuru dessa, såsom behandlande rent naturvetenskapliga ämnen, icke heller gå in på Cartesii egentliga filosofi, utan åberopa hans matematisktfysiska arbeten. Af de 65 afhandlingar, som ventilerats under Bilberg själf före 1687, hafva blott två sysslat med Cartesii filosofi, den ena 1682 af J. Tybelius "De animo fluctuante", behandlande

[1] Drossander var född 1648, student 1667, med. doktor i Reims på 1680. talet, professor 10 Maj 1683, död 19 Juli 1696.

[2] Israel Hwasser har i sitt tal vid medicine doktors promotion 14 Juni 1841 och sedan i sin minnesteckning öfver Hoffvenius 1859 (Hwassers skrifter, Del 2, s. 81 och 4, s. 25 ff.), i sin ifver att upphöja Hoffvenius och Rudbeck, åt deras ljusa bilder skapat en mörk bakgrund af Drossanders oförmåga och likgiltighet för sitt kall. Teckningen är, såvidt jag efter noggrann undersökning kunnat finna, ej annat än ett foster af Hwassers lifliga fantasi. Hans enda källa (själf anför han inga bevis) tyckes hafva varit J. Acrels utmärkta tal i Vet. Akademien 1796 »Om läkarvetenskapens grundläggning och tillväxt... i Upsala», och man behöfver blott jämföra bägges framställning, för att se huru Hwasser fritt omstöpt Acrels ord och ur dem dragit de mest obefogade slutsatser. Handlingarna tala ett helt annat språk, och jag återkommer till ämnet under medicinska undervisningens historia.

[3] Hans originella föredrag öfver Hoffvenii physica ådagalägger detta.

Cartesii sats om tviflets berättigande, den andra 1685 af den sedan så ryktbare Erik Castovius "De reali distinctione mentis humanæ et corporis", i hvilken ett stycke af Cartesii system, dock utan anförande af hans namn, klart och skarpt utvecklas. I öfrigt har jag icke funnit mer än fyra afhandlingar, som uttalat sig i Cartesiansk riktning,[1] och af dessa äro endast två något märkligare. Den ena, författad af Haqvinus Magni Spegel och ventilerad under Lagerlöfs præsidium 1685 med titel "De disputationibus", tillät sig att skämta med skolastikernas besynnerliga termer, såsom aptitudinalitas, indefinitatio etc. och redogjorde tillika för Cartesii spekulativa metod. Den andra författad af M. Rubenius ventilerad 1685 under astronomen Spole med titeln "De veritate philosophica" gaf öppet erkännande åt Cartesii system och kallade honom den förste af då lefvande filosofer, men inskärpte försiktigtvis tillika, att teologi och filosofi icke behöfde stå i strid med hvarandra; filosofen borde hafva ett öga på naturen, ett på uppenbarelsen. På visst sätt kan hit räknas Nicolai Celsii[2] afhandling 1679 under Spole "De principiis astronomicis propriis", som råkade ut för teologernas angrepp. Celsius hade dock icke öppet hyllat några Cartesii satser, men det ansågs som en förbrytelse, att han i princip förklarade, att inga bibliska utsagor kunde få gälla som vetenskapliga axiom inom astronomin, han uttalade ock en sats, som alltid skorrade synnerligen illa i teologernas öron, att nämligen den heliga skrift i ting, som ej rörde människans salighet, stundom tog hänsyn till mängdens föreställningssätt, ehuru han tillade, att skriften, rätt förstådd och tolkad, icke komme i strid med naturvetenskapen. Teologiska fakulteten begärde afhandlingens inhibition, P. Rudbeckius hade särskildt stött sig därpå, att Celsius talat om jordens rörlighet. Den förklaring som Celsius ingaf, tillfredsställde ingalunda fakulteten, som fann den vara värre än afhandlingen själf, hvarpå författaren återtog sin skrift.[3]

Det är omöjligt att afgöra, om den nya filosofien bland ung-

---

[1] Dessa äro (förutom de två nedan i texten omnämda afhandlingarna) E. Melin, »Cognitio naturalis» 1685 under Norcopensis och O. Piscator, »De corporum formis» 1686 under Lagerlöf.

[2] Äldste son till matematikern Magnus Celsius fick denne säkerligen rikt begåfvade man vänta längre än de flesta på befordran. Född 1658 och ultimus vid promotionen 1685, blef han först lektor i Göteborg 1685, sedan konrektor vid Upsala skola 1687, filos. adjunkt 1689 och tillika rektor vid samma skola 1697, men först 1719 d. 16 April, således vid 61 års ålder, professor i matematik, dog 24 Mars 1724. Sannolikt har han sig själf ej litet att tacka för, att han flera gånger förbigicks, hans penna skapade honom många motståndare.

[3] Teol. fak. prot. 20 Okt. och 25 Nov. 1679; Kons. prot. 29 Dec. 1686.

domen i allmänhet väckt något större uppseende och kommit något egentligt buller åstad. Naturligt är, att studenterna, alltid lystna efter nyheter, hafva kunnat i sina enskilda kretsar föra tal öfver hvad de, kanske ytligt nog, uppfattat vid föreläsningar och disputationer om de nya idéernas förträfflighet, men för det rent filosofiska i Cartesii system torde de, liksom sannolikt många af deras lärare, varit alldeles främmande, då ingen föreläste och knappast någon skulle vågat föreläsa öfver den store filosofen. Däremot hafva de naturvetenskapliga forskningarna och deras nya resultat säkerligen intresserat dem, och på den vägen har en stark opinion till Cartesianismens förmån kunnat komma i farten. Men jag betviflar storligen, att de beskyllningar, som teologerna utkastade, att ungdomen var svårligen förförd af det nya kätteriet och att det jäst våldsamt i dess sinnen, haft mycken sanning i sig.[1]

Teologiska fakulteten hade, sin plikt likmätigt, haft ögonen öppna och, då tillfälle bjöds, med tung hand slagit ned på den som djärfdes antasta det bestående. Vi ha sett, huru munlås sattes på Nils Celsius 1679, och säkerligen har fakulteten icke underlåtit, att litet emellan åtminstone uppträda vid ventilationerna med sina anmärkningar.[2] Den som just skulle år 1686 väcka den stora striden till lifs, Henrik Schütz, har varit synnerligen verksam. I sitt program 1684, då Norrmannus skulle installeras som logices professor, beklagade har sig öfver, att de filosofiska studierna fått en olycklig riktning hos ungdomen, som låtit sig förföras af termer importerade från utlandet, af hvilka de ingen nytta hade och för hvilkas uttalande de måste förvrida mun och läppar; logikens och metafysikens erkändt stora nytta kunde icke göra sig gällande, om ej dessa vetenskaper befriades från den olycksaliga nyhetssmitta, som fått insteg. Och sina Rospiggar, som säkerligen icke voro några stora nyhetsmakare, såsom i regeln destinerade att blifva präster, förmanade han som inspektor att fly Cartesii principer och hålla sig till

[1] Det är egentligen Erik Benzelius, som något specificerat anklagelsen i sitt utlåtande d. 13 Maj 1687 (H. Afzelius; E. Benzelius d. ä. 1, 1897, s. 88). Han skrifver: »Juventus occupatur præjudiciis, formatur ad res novas, flectitur in studio; jaciuntur probra in dissentientes, qui æstimantur morosi et expertes bonarum artium.» De sista orden tyckas antyda, att de unga prästämnena, som naturligen lärt sig att fördöma allt Cartesianskt, råkat ut för omildt gyckel af andra, lefnadsfriska och mera kritiska studenter.

[2] I dess protokoll 7 Dec. 1682 föres klagan öfver, att de filosofiska afhandlingarne så ofta i otid syssla med teologiska ämnen, och det säges, att man fått correction på några och öfver de andra gjort »allvarsamma admonitioner per oppositiones publicas.»

den gamla och väl grundade filosofien.[1] Naturforskarnes nya och naturliga förklaring af en mängd naturfenomen, som hittills af den stora massan betraktats som öfvernaturliga järtecken och bevis på Guds straffdomar, godkändes icke heller af den stelnade bokstafsdyrkan hos tidens teologer. Förgäfves kämpade Bilberg och Spole i utgifna skrifter och sökte med klara bevis skingra fördomarna; med verklig kvickhet sade den förre om planeterna: "Irrstjärnorna hafva fått sitt namn, icke af deras, utan af vår irring". Det allmänna tänkesättet lät sig ej så lätt rubbas, ännu kunde en samtida professor i Åbo, J. Flachsenius uppträda till de gamla fördomarnas försvar, och K. Maj:t själf förklarade ju i böndagsplakatet 1683, att kometerna icke voro annat än budbärare om, att Gud tagit riset i handen och hvässt sitt svärd."[2]

Anledning till misstankar, att den Cartesianska filosofien var i färd med att hos oss skjuta starkare rötter, har, som vi sett, ej alldeles saknats, om ock de misstänkta symtomen icke bort förefalla synnerligen märkvärdiga. Svårförklarligare är, hvarför utbrottet kom just 1686; möjligen har orsaken varit, att just under föregående år flera misshagliga disputationer sett dagen; kanske ock Bilbergs konflikt med Ljung väckt särskildt uppseende. Men klart är, att om sinnesstämningen varit mera upprörd än vanligt, så erbjöd prästerskapets sammanträde på riksdagen 1686 ett osökt tillfälle för de många inom ståndet, som ogillade och fruktade nyheterna, att för hvarandra uttala sina farhågor. I ett sådant sakernas läge kunde en ringa gnista lätt komma en stor eld åstad, och de saknades ej, som voro villiga att spela rollen af brasständare. Stridens låga tändes af Upsalarepresentanten vår välbekante Henrik Schütz, superintendenten i Hernösand M. Steuchius och Åbobiskopen Petrus Bång, de två sistnämde förut lärare vid universitetet, Steuchius som professor i logik, Bång som teologie adjunkt. Striden har sålunda utgått ur universitetets eget sköte. Initiativet skall hafva tagits af Steuchius och Bång,[3] men Schütz har säkerligen däri haft ej mindre del och han ser nästan ut att hafva varit dess ledare. Hos honom verkade nog ej ensamt det ortodoxa nitet, utan äfven ett lifligt begär att få klämma åt sina många obekväma och afskydda personliga motståndare vid universitetet; Steuchius åter, gammal aristoteliker och nu en af kyrkans dignitärer, leddes väl mest af den åsikt,

[1] År 1686. Se E. Lewenhaupt, Anteckningar om Uplands nation, 1877, s. 60.

[2] L. A. Anjou, Svenska kyrkans historia ifrån ... 1593, s. 396—97.

[3] Bång tillskrifver sig initiativet i ett intyg dateradt Upsala d. 25 Januari 1687 (kopia i R. ark.). Schütz åter säger i teologiska fakulteten d. 30 Dec. 1686, att Steuchius först rört vid saken.

som förherrskade hos våra teologer i allmänhet, att med Aristoteles system måste denna kyrkas lära stå eller falla. Schütz tog det första steget, utan att förut hafva rådfört sig med sina fakultetskolleger; visserligen infordrade han deras betänkande i frågan, men han handlade utan att afvakta detta.[1] Hans åtgärd var att uppsätta en skrift "Oförgripeliga förslag huru den skadeliga och öfver handen tagande licentia philosophandi må förekommas", hvilken underställdes Steuchii granskning,[2] hvarpå den föredrogs i prästeståndet, som utan egentlig gensägelse anslöt sig till förslaget.[3] En skrifvelse i ståndets namn uppsattes och aflämnades till konungen, och i denna utmålades i starka färger de faror, som hotade från Cartesianismens sida.[4] Största faran sades naturligen hota den rena läran, därnäst universitetets lif. Det vore omöjligt, att en Cartesian kunde föreläsa Aristoteles logik, och hans noviteter skulle kullslå alla fasta principer och ödelägga termini artium, hvarför ock de rena evangeliska akademierna i Tyskland förbjudit denna filosofi. Följden af dess seger skulle blifva, att man icke kunde få några bekväma subjekter till det teologiska studiet och att föräldrar ej längre skulle våga sända sina barn till Upsala. Som botemedel föreslog ståndet i första hand, att professuren i fysik skulle återflyttas från den medicinska fakulteten till den filosofiska och förses med en säker aristoteliker, samt att för alla examina skulle fordras prof på försvarlig flit in Aristotelicis. Men det uppställde än längre gående önskningar af hotfull räckvidd. Consistorium ecclesiasticum (domkapitlet och teologisk fakultet sammanföllo vid universiteten) skulle godkänna professorsförslag, teologiska fakulteten skulle äga inhibera och helst redan före födelsen förkväfva alla skadliga disputationer, stipendieunderhåll och befordran borde endast komma dem till del, som höllo sig till den gamla filosofien; gifven sak var att man slutligen be-

[1] Schütz t. teol. fak:n 24 Sept. 1686 (teol. fak:s arkiv, bandet »Causa Cartesiana»). Kollegernas svar (Micrander 26 Sept., E. Benzelius 2 Okt, P. Rudbeckius 8 Okt. 1686 och P. Holm 12 Jan. 1687) i teol. fak:s protokoll.

[2] Schütz skrifvelse, som det tyckes, original, i K. Bibl., Engeströms Saml. B X: 1. 35.; Steuchii granskning, kopia i R. ark.

[3] Alldeles enhälligt har ståndet kanske ej varit. Beklagligtvis har jag ej kunnat i hastigheten återfinna i Haquin Spegels samlingar i Upsala Domkapitel hvad jag för 30 år sedan ur dem antecknade, att Spegel nämligen där annoterat om prästerskapets skrift till konungen: »Absentibus tamen nonnullis, quos inter Hq. Sp.» Spegels beundran och aktning för Bilberg framgå af hans bref till denne 1699 och 1709 (tryckta hos O. A. Knös: Analecta epistolarum, s. 61, 96 och 98).

[4] Tryckt i Sv. Brings (Lagerbrings) Samling af åtskilliga handlingar etc. 2, s. 31 ff. Den tyckes ha förelegat i prästeståndet redan 12 Okt. (Anjou s. 398, not 1).

gärde förbud för, att alla skadliga noviteter, särskildt principia philosophiæ Cartesianæ, offentligen eller enskildt gjordes till föremål för undervisning. Man fordrade, med ett ord, ingenting mindre än att fullständigt klafbinda den vetenskapliga forskningens frihet.

Trots att i denna skrift liksom i andra dylika talet ofta rör sig om Cartesianska filosofiens principer, kan man tryggt påstå, att ingen mycket tänkte på dessa. Cartesii egentliga filosofiska spekulation hade slagit rot hos ytterst få och var nog fortfarande så godt som okänd för de fleste, ej minst bland dess teologiska motståndare. Striden gällde egentligen, huruvida det skulle tillåtas den gryende naturforskningens banérförare att med stöd af sina experimenter och tillämpning af Cartesii metod demonstrera naturens lagar ur dess egna företeelser och så kullkasta allt hvad den aristoteliskt-skolastiska filosofien under århundraden på spekulationens väg uppbyggt ej blott inom naturvetenskapen, utan äfven inom teologien. Och just i det sistnämda låg, enligt teologernas uppfattning, den största faran, ty den protestantiska teologien hade, alldeles som den katolska, timrat sin dogmatiska byggnad med de hårfina distinktioner, som lånats ur skolastikens rustkammare, och man föreställde sig, att med fallet af denna terminologi skulle icke blott renlärigheten, utan rent af religionen sättas i fara. Man kämpade af fullaste öfvertygelse pro aris et focis. Det bör å andra sidan framhållas, att våra Cartesianer ingalunda hyste några dolda afsikter mot den rena läran än mindre mot religionen, de voro alla allvarliga och strängt troende män, som endast önskade, att teologien ej skulle få förtrycka vetenskapen. Och det kan tilläggas, att, trots deras tal om forskningens frihet, var i botten den grundsatsen icke stort mer bekant för dem, än för deras motståndare; en hvar begärde nog frihet för sin vetenskap, men såg ändock med ovilja hvarje försök af andra att inkräkta på det område, som han ansåg vara sitt. Skråandan satte ännu sin prägel på den vetenskapliga uppfattningen.

Om prästerskapet trott, att den om renlärigheten så nitälskande konungen skulle utan vidare lyssna till sina beträngda församlingsherdars något långt gående anspråk, så bedrog det sig. Karl XI älskade rättvisan och i hans omgifning funnos män, som förde dess och vetenskapens talan, såsom Lindschöld, Åkerhjelm m. fl.[1] Konungen ville, att äfven den anklagade parten skulle höras och remitterade därför skrifvelsen till universitetet den 8 Dec. 1686, med ut-

[1] Drossander hade redan d. 19 Okt. 1686, då ryktet meddelat honom prästeståndets steg, vändt sig till S. Åkerhjelm och bedt denne laga, att han eller någon annan finge före frågans afgörande yttra sig i saken (Nya svenska biblioteker, 2, s. 750).

talad förhoppning att få ett enigt svar, men med tillåtelse att där så icke kunde ske, såväl de olika fakulteterna som enskilda professorer skulle äga afgifva egna betänkanden. Vid kungliga brefvets föredragning i konsistoriet d. 22 Dec. tog Drossander allena till ordet och lät förstå, att det nog var Schütz ensam, som utan stöd af sin fakultet, hade äran af hvad som skett i prästeståndet, och att den väg denne valt att gå direkt till K. Maj:t, i stället för att först upptaga saken vid universitetet, var i hans och fleres ögon långt ifrån lämplig.[1] Som svar härpå infann sig hela teologiska fakulteten i nästa session d. 29 och förklarade sig vara enig med Schütz, hvilken därpå höll ett dundrande strafftal om den nya filosofiens försyndelser och uppräknade åtskilliga fall af smittans framträdande vid universitetet; han slöt med en erinran, att filosofien icke vore annat än en ancilla theologiæ. På förslag af Lundius beslöt man nu att först låta dekanerna sammanträda och söka få ett enigt uttalande till stånd. Med svaret öfverhufvud behöfde man ej brådska, sedan K. Maj:t i nytt bref af d. 13 Januari 1687 på universitetets anhållan beviljat det god tid till frågans utredning och behandling. Hade konungen hoppats, som hans första bref af d. 8 Dec. tycktes antyda, att om ock ej en försoning, dock en kompromiss skulle stå att åstadkomma, bedrog han sig. Divergensen var i djupet alltför stor, äfven om teologerna icke varit så utmanande. Försöket att genom dekanernas sammanträde d. 12 Jan. 1687 finna väg till ett närmande visade sig misslyckadt, då teologiska fakulteten fordrade, att innan något vidare i saken företoges, skulle frågan om den fysiska professurens återflyttning till den filosofiska fakulteten först vara afgjord, ty de andra dekanerna begärde naturligtvis att härom först få meddela sig med sina fakulteter.[2] Och dessas svar af d. 27 Januari blefvo afböjande.[3]

Den juridiska fakultetens svar, författadt af Lundius, var insvept i ett onödigt lärdomsprål och tämligen färglöst.[4] Den filosofiska

[1] Drossanders verksamma uppträdande framgår ytterligare däraf, att han d. 27 Dec. infann sig i filosofiska fakulteten för att öfverlägga med henne (fil. fak. prot.).

[2] Kort redogörelse för dekanernas sammanträde finns i filos. fak:s arkiv.

[3] Svaren, som finnas flerstädes i afskrifter (jag har följt dem i R. ark., som besitter juridiska fakultetens i original), äro odaterade, men dato bestämmes af teol. fak:s protokoll d. 28 Jan., där dekanus säger sig dagen förut ha bekommit svaren.

[4] Det heter ock i den sammanfattande promemoria, som 1689 lades för den kungliga kommissionen (i R. ark.) i anledning af Lundii lärdomsståt: »såsom det alltsammans länder mera till att låta se förstånd om saken, än till att gifva henne något större ljus, går man det här med skäl förbi».

fakulteten gick skarpare till väga. Den sade sig icke kunna föreslå något, som rubbade K. Maj:ts konstitutioner; talet om en reducering af philosophia vetus var henne obegripligt, ty inom fakulteten hade endast förelästs öfver denna, för såvidt hon komme öfverens "med Guds ord och ett sundt förnuft"; och fakulteten hoppades, att icke meningen vore att under namnet af philosophia vetus påtränga henne den gamla skolastiken; om någon brukat oanständiga termer, kunde han därför ställas under åtal; främmande universiteters exempel lämnade den i sitt värde och följde konstitutionerna; till sist uttalade den sitt beklagande öfver att teologerna endast velat förhandla om en enda lösryckt punkt i prästeståndets skrifvelse.

Än starkare och verkligen briljant var medicinska fakultetens svar, som säkerligen Drossander, hvilken i egenskap af dekanus underskrifvit detsamma, har författat, om det ock varit underställdt gamle Olof Rudbeck och af honom riktats med ett och annat. Efter att i likhet med filosoferna erinrat, att det icke tillkom fakulteten att rubba konstitutionerna, uttalade betänkandet den förmodan, att de Höge Herrar, som på K. Maj:ts befallning skrifvit dessa, nog haft sina viktiga skäl för att lägga fysiken under medicinska fakulteten, och själf ville hon nu visa, hvari dessa skäl sannolikt bestått. Det följe nästan af sig själft, att physica eller philosophia naturalis förts till medicinska fakulteten, då studiet af naturen och människan som en del af denna, ägde samma förutsättningar som medicinen. Ingen underkände värdet af den gamla filosofien, särskildt ur historisk synpunkt, men hon räckte icke längre till, och när man åberopade exemplet af andra universitet, där naturvetenskapen sades florera i hägn af den gamla filosofien, behöfdes väl att ock bevis därför anfördes. För öfrigt studerades fysiken icke i böcker utan i naturen, som vore denna vetenskaps magnus codex, till några auktorer kunde den icke binda sig, så snabb som utvecklingen nu vore, ty på 10 till 20 år hade vetenskapen alldeles förändrat utseende. Skulle man i Sverige icke följa med denna utveckling, skulle man snart lefva som i en annan verld, och hvarthän ett dylikt förfarande slutligen skulle leda, framginge klarligen af en jämförelse mellan vetenskapens tillstånd i det fria England och det efterblifna Spanien. Redan Aristoteles hade i sin philosophia naturalis frigjort sig från sin logica, och han skulle visserligen icke känna igen sig själf, om han nu stode upp och finge se den physica, som scholastici med missbruk af hans namn åstadkommit. "Desse", heter det, "hafva lämnat oss en mycket slät physicam, uppfylld med sådana saker, som endels intet hafva något fundament i naturen endels intet höra till physicam". Och skarpt nog tillägges i detta sammanhang, att

det allra svåraste vore, att äfven "våra senare physici lutherani intet kunnat eller kanske intet velat skilja från den rätta philosophien det som har smak af den hedniska afgudadyrkan och innehåller mycken osanning och vaniteter".[1] Och därpå gick fakulteten in på principfrågan om vetenskapen och religionen. Enligt hennes tanke ledde sig filosofien, likaväl som teologien, tillbaka till Gud som sin yttersta källa, ehuru deras vägar icke vore desamma, i det den förra var en empirisk vetenskap, hvars sanningar klarnade med vetenskapens fortgång, ty om dessa gällde, att veritas est temporis filia; hon hade ock just därför fått oskyldigt lida mycken förföljelse. Slutligen tog fakulteten Cartesius och hans filosofi i varmt försvar, och skriften mynnade ut i, att "emedan allt nytt intet är Cartesianskt och ej heller allt Cartesianskt nytt, så kan man intet säkert judicera, hvad som af gammalt och nytt är att behålla eller förkasta".

Dessa svar kunde ej synnerligen behaga teologerna, och de togo sig nära en månads tid, innan de blefvo färdiga med sitt genmäle. Härunder uppretades deras stämning ytterligare af att Bilberg, som de lika mycket fruktade som hatade, icke kunde lämna dem i fred, utan tog sig för att sprida löje öfver motståndarnes sak. Vid en disputation, som han d. 9 Febr. 1687 höll med stipendiaterna, uppsatte han teser, i hvilka han på ett mästerligt sätt dref med den skolastiska terminologiens dunkla uttryck och med dess lärofäder. Så löd t. ex. en tes: "quia differentia individuans res est positiva sola ratione differens a re individuanda, contra recentiores scholasticos videmur posse defendere Thomam, qui facit materiam signatam principium individuationis, et Scotum quoque, qui illud definit per hæcceitatem". Det mest retsamma var kanske, att i själfva intimationen till teserna hade Bilberg, med användning af ett uttryck i prästeståndets skrifvelse, sagt, att disputationen skulle hvila på "philosophia veteri, stabili et bene fundata". Det roade auditoriet fann naturligen satiren förträfflig, och åtlöjets skimmer spriddes öfver teologerna och deras sak.[2] När teologiska fakulteten d. 22 Febr. omsider var färdig med sin sedan s. k. remonstrationsskrift,[3] uttalade den ock sin harm öfver, att någon (Bilbergs namn utsattes icke) tillåtit sig ett dylikt gäckeri, och tonen i skrifvelsen var långt ifrån blid. Den förde de andra fakulteterna till minnes, hur det

[1] Härmed åsyftas tydligen teologernas försök att som järtecken betrakta vissa naturföreteelser, äfven efter att naturforskarne uppvisat deras naturliga förklaring.

[2] Bilbergs teser finnas i teolog. fakult:s arkiv bandet »causa cartesiana» och äfven i Ups. Bibl. T. 80. Jfr teol. fak. prot. 22 Febr.

[3] Kopia i R. ark.

gick Hoffvenius tjugo år tidigare, då han sökte göra sig till "en stor patron" för den nya filosofien; läkarnes svåra expressioner om smaken hos physici lutherani för hednisk afgudadyrkan skulle man nog på vederbörlig ort anmäla. Filosofiska fakulteten hade förgäfves skjutit sig bakom den förevändningen, att inom henne icke förelästes öfver den nya filosofien, ty det vore väl bekant, att dess lärare presiderat för fysiska disputationer och därvid till skada för den gamla filosofien uppträdt som den nyas patroner. Hvad principfrågan anginge följde af motståndarnes sats, att både filosofien och teologien hade Gud till sin källa, att då sanningen blott kunde vara en, så måste förnuftet tagas till fånga under trons lydnad. Och en sats, som stode fast, var: "Contra naturam nemo sobrius, contra scripturam nemo christianus, contra ecclesiam nemo pacificus sentit." Till sist undanbad sig fakulteten all vidare skriftväxling i saken.

Det var en gifven följd af den teologiska fakultetens afvisande hållning, att de andra öfvergåfvo all vidare tanke på underhandling och satte sig ned att utarbeta sina för K. Maj:t afsedda betänkanden.[1] När de voro i det närmaste färdiga härmed, afläto dock de filosofiska och medicinska fakulteterna d. 20 April svar till teologiska fakulteten å dess remonstrationsskrifvelse af 22 Febr.[2] Filosoferna svarade helt kort, att som teologiska fakulteten icke kommit öfver ett "oförskyllt och onödigt ordvrängande", återstod ej annat än att gå direkt till K. Maj:t. Läkarne uttalade sig vidlyftigare och med större skärpa. Fakulteten vore beredd att stå för sina s. k. svåra expressioner, och som den teologiska fakulteten förde en stil, som icke gåfve någon utsikt till vidare underhandling, hade hon, i likhet med de andra, ej något annat att göra än att gå till K. Maj:t med det svar på prästeståndets skrifvelse, som han infordrat. Denna underrättelse var en fullkomlig öfverraskning för teologerna, som ingenting åtgjort, och nu funno sina motståndare färdiga att gå till konungen, hvaraf följden skulle blifva, att de där själfva kommo i

[1] Filosofiska fakulteten beslöt detta redan d. 1 Mars, då teologernas remonstrationsskrift hos henne upplästes. D. 3 Mars fördelades arbetet med skrifvelsen till konungen på flera professorer, hvilkas concepter upplästes d. 2 April, hvarvid Lagerlöf fick i uppdrag att sammanarbeta dem till ett helt. D. 7 April var han härmed färdig, och då upplästes äfven den deduktion, som Bilberg författat, hvilken lämnades åt Lagerlöf och Norrmannus att revidera. D. 12 April utsågs Lagerlöf att resa till Stockholm med betänkandet, och d. 20 April underskrefs det af alla fakultetens professorer (fakult:s prot.).

[2] Svaren, kopior i R. ark., äro odaterade, men de aflämnades i teologiska fakulteten d. 20 April (dess prot. för d. 23 och dess skrifvelse till kanslern 27 April).

efterhand. För att något upphjälpa situationen skyndade fakulteten att d. 27 April skrifva till kanslern[1] och förklara, hvarför den komme senare än de andra; i strid med sanningen uppgaf den, att den i 2 månader väntat på de andras förklaringar och därför ingenting kunnat åtgöra för sitt svar till K. Maj:t; den hoppades, att kanslern godhetsfullt läte detta komma till konungens kännedom. Följden blef emellertid, att teologiska fakulteten icke hann inkomma till K. Maj:t förr än d. 14 Maj, under det de andra aflåtit sina skrifvelser redan d. 21 April.[2]

Jag går nu att lämna en redogörelse för dessa märkliga aktstycken. Om den juridiska fakultetens betänkande är icke mycket att säga. Trots sitt rätt digra omfång är det i sakligt hänseende ett rätt svagt opus. C. Lundius, som tydligen är författaren (han talar stundom rent af i första person, ehuru Erik Aurivillius äfven undertecknat), gör allt för att pråla med sin lärdom och, som mig synes, mest för att komma ifrån själfva saken, som väl syntes honom benig nog; med mycken försiktighet låter han veta, att han ställer sig på de världsliga fakulteternas sida.[3] — Filosofiska fakultetens utlåtande bestod af tvenne vidlyftiga betänkanden. Det ena, kalladt "Facultatis philosophicæ judicium om philosophia Cartesiana och cleri regui ingifne scripto 1686", var sammanarbetadt af P. Lagerlöf; det andra med titel: "Facultatis philosophicæ förklaring öfver philosophiam Cartesianam och huru philosophiens in genere rätta bruk nu är och fordom varit", hade J. Bilberg till författare.[4]

Lagerlöfs arbete utmärker sig för kraft, klarhet och ett för denna tid ovanligt rent språk samt är skrifvet med ett lugn och en besinning, som icke kunnat annat än göra ett fördelaktigt intryck å högre ort. Efter att i inledningen hafva skickligt gifvit sin gärd åt konungens omvårdnad för den rena läran och ungdomens undervisning, uttalar fakulteten sitt beklagande, att prästerskapet af oti-

[1] Kopia i teol. fak:s arkiv: »Causa Cartesiana».

[2] Filosofiska fakultetens skrifvelse, som åtföljde dess två betänkanden, är daterad d. 21 April (orig. R. ark.). De bägge andra fakulteternas sakna dato, men äro säkerligen af samma dag.

[3] Betänkandet finns in originali i R. ark. och är otryckt. Hvad H. Afzelius tryckt i sin E. Benzelius d. ä., 2 1902, bilagan 1, är blott fakultetens omslagsskrifvelse till K. Maj:t.

[4] Bägge originalen finnas i R. ark. Lagerlöfs judicium är ej tryckt; Bilbergs förklaring är utgifven i S. Brings Samling af åtskilliga handlingar, 2 1754, s. 43—109. Bilbergs concept finns i filos. fak:s arkiv. I Norrmanni brefväxling (Ups. Bibl. G. 191) finns en biljett af Bilberg till Norrmannus af 3 Mars 1687, hvari han ber att för sina undersökningar om den skolastiska terminologin få låna ett arbete af Suarez. Som bekant kallades Franciscus S. »papa metaphysicorum et ancora jesuitarum».

digt nit, på inrådan af en enda fakultet, ja kanske af blott en enda dess medlem, dragit denna sak inför offentligheten, Hon tvekar dock ej att erkänna, att hon upptagit det goda i Cartesii skrifter; detta har skett öppet, ingalunda lönligen, som prästerna föregifvit, och af denna filosofi har för öfrigt religionen intet att frukta, då den med vördnad och helig tro anammar Guds hemlighet. Därpå går fakulteten in på frågan om den gamla och nya filosofiens inbördes ställning. Man talar om den förras fasta principer och dessas ålder, men voro de fasta, så läto de ju icke rubba sig, vederlades de åter voro de ej fasta, och åldern vore i sig intet bevis. På den stödde sig ju påfvedömet med sin vidskepelse, och för utletande af naturens sanningar gällde hvarken häfd eller personlig auktoritet, utan blott skäl och bevis. Och det röjer enfald att säga, att en Cartesian icke kan föreläsa öfver Aristoteles logik, ty samma tankelagar lära väl gälla för bägge; Aristoteles bär ej heller skulden för den hop af vrakgods och subtiliteter, som hans efterföljare inflickat i hans logik. Teologernas halfva medgifvande, att den nya filosofien möjligen åstadkommit något i afseende på fysiska experimenter och att den kan därutinnan vara tillåtlig, är ej annat "än de påfviskes maxim, som fuller recommenderar bibeln, men likväl förbjuder laicos att läsa densamma"; finge man i naturen endast bruka ögonen, men ej förnuftet, blefve det ingen filosofi. Någon licentia philosophandi känner fakulteten icke till, och några bevis därpå hafva heller icke andragits; man torde icke kunna räkna dit, om några paradoxala expressioner undfallit unga studenter vid disputationerna. Ett faktum vore ock, att bägge professorerna i filosofi föreläst efter Aristoteles, men om i öfrigt någon professor i fakulteten presiderat för en fysisk disputation och därvid icke bundit sig till Aristoteles bristfälliga satser, utan till den nyare erfarenhetens resultat, vore det icke att klandra, ty att strida mot dessa vore som att blunda på ljusa dagen. Därpå upptagas motpartens argumenter, ett och ett. För utlandets exempel kan man icke böja sig, och prästerskapet vore i öfrigt illa underrättadt om förhållandena därstädes. Hvarför skulle man ock slafviskt följa Tyskarne i spåren, det vore nedsättande för den svenska nationen, om den skulle anses vara så slösint och rådlös, att den icke kunde själf skilja mellan godt och ondt. Obegripligt vore, att noviteter i terminologien kunde ödelägga en vetenskap, de voro ju blotta signa och måste därför med begreppen förändras, och fakulteten måste "räkna för ett samvetsverk att spisa sina disciplar med en ömnighet af tomma glosor och ineptier, som ingen realité är under, utan äro rätt en ludificatio mentis humanæ". Det ginge fakulteten till hjärtat att höra talet om, att

föräldrar icke vågade sända sina barn till universitetet, om hvars blomstring och den goda arten af dess lärjungar utlandet med erkänsla uttalade sig, det vore så mycket hårdare, som talet kom från egna landsmän och från just dem som borde vara universitetets stöd, men nu syntes vilja bana vägen "till det gamla mörkret och omsider själfva barbaries". Ej mindre skarpt nagelfors prästeståndets positiva förslag. Beträffande dettas önskan om rätt för teologerna att förbjuda disputationer säges djärft, att "man har exempel, att facultas theologica blifver ibland besatt med sådana subjectis, som äro medelmåttiga nog uti deras egen profession och ännu mindre verserade uti andra vetenskaper", och mot förslaget, att fakulteten skall likformigt reglera undervisningen, invändes torrt, att i filosofien kan man icke, såsom i teologien, sätta upp några libri symbolici de rebus credendis.

Den af Bilberg uppsatta grundliga "förklaringen", som vittnar om en mindre vanlig litteraturkännedom, är i hufvudsak en öfverblick af filosofiens utvecklingshistoria, men upprepar tillika naturligt nog mycket af det som redan sagts i "judicium". Äfven han betonar, att sanningen är tveggehanda, den ena den som i det heliga ordet uppenbaras och som hvarje kristen anammar, vare sig den kommer öfverens med hans förstånd eller icke, såsom ock Cartesius gjorde, den andra den som ligger förborgad i naturen, i hvilken forskningen måste vara fri, ty därförutan kan ingen vetenskap gifvas. Hvad hade också denna vetenskap icke gifvit oss i senare tiders upptäckter, om hvilka forntiden ej ens drömt. Att där följa Aristoteles vore en orimlighet, och dennes efterföljare hade med sina subtiliteter och abstraktioner än värre intrasslat naturvetenskapen och på samma gång teologien. Med rätta måste en hvar undra på de ordaformer, som nu voro i flor bland lutherska peripatetici, såsom corporeitas, hæcceitas etc. Om Sankt Paulus själf stode upp af de döda, skulle han icke förmå att uttyda dem, och de voro vida svårare att utgrunda än hans egna ord. Därför hade redan Luther riktigt sagt: "qui in Aristotele vult philosophari, hunc prius oportet in Christo bene stultificari".

Vid sidan af fakultetens utlåtanden aflämnade Bilberg, med den rätt som konungens bref af d. 8 Dec. gaf hvarje enskild professor, ett eget skarpt och djärft "oförgripeligit betänkande".[1] Som prästerskapet, heter det i detta, icke behagat specificera sina anklagelser, synes detta honom tala för, att det mycket litet kände till Cartesii filosofi. Denna gåfve ingenting på kredit utan fordrade bevis, hvilket

[1] Tryckt i Brings samling s. 110—127.

senare icke vore i papisternas smak, emedan deras philosophia scholastica var ämnad att afhålla folk från den heliga skrift och all grundlig vetenskaplig forskning. Tvenne motiv funnos för de protestantiska teologernas motstånd mot den nya filosofien. Det ena var att de inbillade sig, att de i besittning af den gamla skulle kunna lättare slå sina motståndare med deras egna vapen, sedan de öfvat sig i dessas bruk, men dessa vapen voro dåliga. Det andra var den hos alla, enkannerligen hos de lärda, vanliga företeelsen att ogärna se något nytt, af fruktan för att därmed se det gamla kastas under bordet och sig själfva hållna för "gamla krasslare". Naturligtvis måste det kosta på en gammal professor, som i tjugu år dikterat Aristoteles, att se en ung Cartesian komma och hålla all hans vishet för bara lappri, ej heller kunde det vara angenämt för den grånade läraren att ånyo sätta sig på skolans bänk. Därpå försvarar Bilberg modigt det Cartesianska tviflet och visar, att det icke har något att göra med en flack scepticism, förfarandet är detsamma som domarens, hvilken fordrar fri bevispröfning, i djupet är det icke annat än Pauli ord: omnia probate, quod bonum est retinete. Må teologerna med full rätt försvara sina symboliska böcker, men lämna öfriga vetenskaper i fred. Teologi och filosofi äro skilda saker, den som är teolog, är icke därför filosof, och vill han förstå filosofien, måste han gå till dess principer. Naturvetenskapen är icke behöflig för en teolog och har själf ej något med teologien att beställa, ty, tillägger han, hvart toge det vägen, om naturvetenskapen skulle tillämpas på dogmerna, såsom treenighetsläran, altarets sakrament etc. Och om Aristoteles logik vore nödvändig för en präst, skulle aposteln Paulus m. fl., hvilka aldrig läst Aristoteles Organon, stå sig slätt. Han slutar dristigt med att säga, att då inga bevis framlagts för beskyllningarna mot universitetet, måste det gå, som det heter: Actore non probante reus absolvitur.

Den medicinska fakultetens betänkande var troligen uppsatt af Drossander, ehuru Rudbeck tydligen ock däri taget del.[1] Där betonas, att lika litet som man hyllar det nya för nyhetens skull, lika litet förkastar man det gamla för ålderns skull. I och för sig kan nyheten ej vara något fel, endast sådana noviteter äro att förkasta, som gå mot Guds och öfverhetens befallningar, men där finnas ock de, som äro till nytta för land och rike. Och det gifves en utvecklingens lag likaväl för vetenskapen som för den enskilda människan, hvilken ju blir klokare med åren. Man behöfver icke sucka öfver, att på det viset intet blir säkert och stadigt i naturfilosofien; dess

[1] Odateradt original i R. ark. Jag har något vidlyftigare redogjort för dess innehåll i inledningen till Bref af O. R. s. 193 ff.

fält är oändligt och dess föremål förvandling underkastadt, därför måste äfven dess kunskap blifva det. Det är af denna anledning som eftervärlden så ofta föreställer sig, att dess företrädare varit skumögda. Egentligen är det dock blott den mänskliga uppfattningen och dess uttryck som ändras, vetenskapens verkliga lagar gälla för alla tider och låta sig icke rubbas. Att Cartesii åsikter varit angripna och förföljda, bevisar i och för sig ingenting om deras beskaffenhet, ty för det ödet hafva alla nya åsikter varit utsatta vid deras första framträdande, och man ser för öfrigt, huru Cartesianismen omsider gör sitt segertåg genom världen. De anklagelser som hos oss på 1660-talet framställdes mot densamma, voro grundade "på slätta fundament". Ett kraftigt bevis för den nya filosofiens öfverlägsenhet öfver den gamla vore otvifvelaktigt att finna i den starka utveckling, som konster och vetenskaper med just dess stöd tagit på senare tider, och detta äfven hos oss. Mot prästerskapets fordran, att fysikern skall vara väl förfaren i den peripatetiska filosofien invändes, att visserligen kan all kunskap vara god, men att af den aristoteliska filosofien har fysikern ingen nytta, ty hans vetenskap har naturen till föremål "och drifves ej blott ratione, utan ock experientia". Men om naturen hade Aristoteles icke stor kännedom, utan att man därför ville på något sätt nedsätta hans förtjänster i öfrigt, ty på hans tid funnos hvarken kemi eller anatomi, än mindre de vetenskapliga instrumenter, såsom tuber och mikroskoper, hvilka nu vore för forskaren oundgängliga. För öfrigt hade hans efterträdare i naturfilosofien ingalunda trädt i hans fotspår, utan odlat allena sådant, som ingen upplysning gåfve i naturen. Mot dessa gjordes följande utfall, som säkerligen flutit ur Olof Rudbecks penna: "Ehuru corrupt philosophia naturalis den tiden fanns, så var dock få, som ville gå därifrån, ty hon gaf sina philosophis stort anseende, i det de sådant profiterade [d. v. s. föreläste], som ingen kunde begripa, hvarför de ock admirerades. Därtill med kunde hon utan någon särdeles möda läras, i det man allenast med en distinktion, ja med ett ord fast många svårigheter resolverade, intet svärtades händerna af kål i chymien, intet fick man ryggvärk att inqvirera örters, metallers och mineralers natur, intet försvagades magen af anatomier, ej heller ögonen af nattvakande att observera stjärnornas egenskaper etc., utan i varm stuga uppdikta ord och distinktioner det gjorde då mannen lärd, och hölls den lärdast, som mest subtiliteter uppspinna kunde." Därpå skildras fyndigt, huru det just varit med den gamla filosofiens tillhjälp, som teologerna gjort människofunder lika med den heliga skrift och som påfvedömet hållit världen fängslad i sitt mörker. Det har förföljt

den platonska filosofien, det var ock påfvedömet, som Roger Bacon hade att tacka, att han anklagades för att vara en trollkarl och att hans stora uppfinningar gingo förlorade för mänskligheten. Med skärpa gendrifves slutligen teologernas fordran att få bestämma läroböcker för undervisningen och få öfva censur öfver det som vid universiteten utgifves; anspråket vore oförenligt med vetenskapens frihet, och då hvarje vetenskap fordrar helt sin man, vore det omöjligt för den ene att upphäfva sig till domare öfver den andre. Och skulle endast de kunna räkna på understöd och befordran, som slogo sig på den gamla filosofien, skulle detta kasta studierna öfver ända och föra riket in i ett djupt mörker och en vederstygglig barbaries.

Den teologiska fakulteten afgaf sitt betänkande d. 14 Maj 1687. Dess innehåll bestod egentligen i ett ytterligare upprepande af de klagomål, som prästerskapet framfört, jämte framhäfvande af vissa högst betänkliga Cartesianska satser. Den tionde punkten i detta betänkande, hvilken rör sig om de naturvetenskapliga experimenten, är dock för märklig att icke i sin helhet anföras. Den visar bättre än något oförenligheten af de teologiska anspråken och af forskningens frihet. Dess lydelse var: "Hvad experimenterna angår, på hvilka recentiores sig så mycket beropa, är näppeligen någon cordat man eller liberale ingenium, som dem förkastar, men det ligger makt uppå och är högst nödigt, att de först väl inhämtas och icke stödja sig på en hop fictis hypothesibus, som i physicis mindre rum hafva, helst där sådana illa öfverensstämma med Guds ord och ett sundt förnuft, utan att de äro sådana, af hvilka med ett noga och moget judicio formeras kunna de universalia som i sig själfva sanna äro, och att det som därpå följer och däraf flyter, intet förvirrar eller förkränker de af natura rerum härkomna och igenom så många secula, i hvilka experimenterna ock sitt rum haft, i alla fakulteter och studier bepröfvade, gillade, brukade och utspridda principia. Så vilja ock de nya inventa vara med den försiktiga varsamhet, för all ting med Guds alfvare fruktan, formerade, att man därigenom icke stadnar uti de svåra incommodis, hvaröfver så ofta klagat är, nämligen att icke genom dem, i oträngdt mål, termini disciplinarum förvillas och ödeläggas, utan hvilka man antiqviteten och de gamla auctores icke förstå kan. Och det som värre är, att i vår christeliga evangeliska religion däraf en stor oreda födes." Betänkandet mynnade naturligen ut i bifall till prästeståndets förslag, särskildt att endast den som hade grundliga insikter i teologi skulle förordnas till professor i fysik och att han skulle vara skyldig att i sin undervisning följa en af vederbörande fastställd lärobok. Ganska omtänksamt föreslog fakulteten i den skrifvelse, som den d. 14 Maj aflät till

kanslern, såsom lämpliga personer för en dylik professur, magistrarna Nicolaus Bergius och Johannes Salenius.[1]

Erik Benzelius, nyss utnämd till biskop i Strängnäs, hade dagen förut, d. 13 Maj, insändt ett eget vidlyftigt betänkande, som gick i samma tonart som fakultetens, ehuru det än starkare angrep själfva Cartesianismen. Han satte i fråga, om det ljus, som den nya filosofien gifvit i naturliga ting, kunde ersätta den skada, som ungdomen toge af obekantskapen med den gamla, som vore omistlig i teologien och andra studier. Det vore ingen dygd hos en filosof, att han var svår att förstå, som fallet var med Cartesius. En hel hop förgripliga satser i dennes skrifter anfördes, och summan af kritiken blef, att det icke gick an att säga: "philosophice *hoc scio*, theologice *hoc ipsum credo*". Äfven P. Rudbeckius, som dock undertecknat fakultetens betänkande, insände ett eget af vida moderatare syftning, sannolikt har han låtit sig påverka af den store brodern Olof.[2]

Man skulle väl kunnat vänta, att en stridsfråga, som väckt så stort uppseende och i hvilken det inflytelserika prästerskapet så häftigt ingripit, skulle utan något större uppskof tagits under behandling af regeringen. Den fick dock hvila i hela tvenne år, innan den upptogs till lösning. Sannolikt hafva såväl konungen, som de insiktsfulla statsmän, hvilka hade hans öra, klokt nog tänkt sig, att lösningen endast kunde vinna på, att den uppjagade stämningen fick tid att lägga sig. Kanske har man ock funnit riktigt, att då frågan väckts under en riksdag, det borde få anstå med afgörandet, tills en ny riksdag samlats. Detta har ej alldeles varit i öfverensstämmelse med önskningarna hos de nya åsikternas förfäktare, som fruktade för det tryck som det samlade ståndet kunde utöfva på afgörandet.[3] Men det skedde så, och frågan upptogs, när riksdagen sammanträdt år 1689. D. 19 Februari detta år anmodade konungen universitetet att insända två i den Cartesianska filosofien erfarna män för att öfverlägga med prästerskapet i tvistefrågan, och tre dagar senare utsåg konsistoriet sina två starkaste Cartesianer, Bilberg och Dros-

[1] Original i R. ark. undertecknadt af J. Micrander, P. Rudbeckius, P. Holm och H. Schütz.

[2] Benzelii betänkande är tryckt hos H. Afzelius: E. Benzelius etc. 1. 1897, s. 86—91; Rudbeckii skrift finns in originali i R. ark.

[3] Drossander skref 8 Dec. 1688 till S. Åkerhjelm, att han förnummit, att tvisten skulle afgöras nu, medan Åbobiskopen var i Stockholm. Han fann detta önskligt, ty om riksdag, som det förljöds, snart tillstundade, kunde hela prästerskapet där lägga sig i saken och åstadkomma nya svårigheter. (Vet. ak. Bibl., Bergianska brefsaml. 1. s. 96).

sander, att föra sin talan.[1] Den 9 Mars anbefallde konungen kungl. rådet Erik Lindschöld, hofkanslern N. Gyldenstolpe, statssekreterarne J. Bergenhjelm, A. Nordenhjelm och S. Åkerhjelm att med sig adjungera ärkebiskopen, fyra biskopar (E. Benzelius, Chr. Papke, P. Bång och M. Steuchius), Upsala teologen Julius Micrander och de två nyssnämda professorerna samt efter hållen öfverläggning öfver prästerskapets skrifvelse och fakulteternas förklaringar inkomma med betänkande i frågan. Skulle majoriteten fått råda inom kommissionen, hade frågans öde varit besegladt i reaktionär riktning, ty alla de sex prästerliga medlemmarnes åsikt var klar och Bergenhjelms säkerligen äfven.[2] Men de fyra andra statsmännen voro af annan tanke och deras ord vägde tyngre,[3] Lindschöld har säkerligen som ordförande med vanlig öfverlägsenhet länkat förhandlingarna i önskad riktning. Inom sexton dagar var den segslitna frågan afgjord inom kommissionen, det skickligt affattade betänkandet var till formen ett slags kompromiss mellan de stridande, men i sak innebar det ett tydligt tillbakavisande af anfallet på Cartesianismen och en upprättelse för universitetet. På grund af detsamma utfärdade konungen d. 17 April sin slutliga resolution, att den kristliga troslära icke finge underkastas någon filosofisk kritik, men att han i öfrigt efterlät filosofiens fria bruk och öfning.[4] Utgången af striden hade otvifvelaktigt allt utseende af en fullständig seger för Cartesianismens anhängare, och man har hittills så uppfattat den. Men förhållandet blef i verkligheten ett helt annat. Motståndarnes försök att stäfja den fria forskningen voro ingalunda, som man sagt, röjda ur vägen, tvärtom blefvo angreppen på forskningsfriheten våldsammare än förr och kröntes i det hela med framgång. Vi skola snart härpå möta mer än ett exempel.

Innan ännu den stora frågan om Cartesianismens vara eller icke vara genom kungliga brefvet af d. 17 April 1689 fått sin temporära

[1] Drossander var inbjuden att bo hos Åkerhjelm, men afslog, då han lofvat Bilberg att »lefva samman i säng och säte». D. 14 Maj tackade han Åkerhjelm för den gunst som alltid visats honom och universitetet, särskildt i causa Cartesiana (Bergianska brefsaml.).

[2] Jag sluter detta af Bergenhjelms sätt att uppträda några år senare, då teologerna lyckades förhindra Bilberg att disputera i teologi, hvarom mera nedan.

[3] Gyldenstolpe yttrade 15 Febr. 1693 i kanslikollegium, att Bång, Benzelius och Steuchius, som sutto i kommissionen öfver Cartesianismen, torde veta något därom, att K. Maj:t ej saknade män, som kunde behandla teologiska tvistefrågor (kollegiets protokoll, kopia i Ups. Bibl., U. 133).

[4] Kommitténs fullmakt, dess eget betänkande och K. Maj:t resolution äro tryckta hos S. Bring, Samling etc., 2: 128—136. Kommitténs betänkande har dock där orätt daterats d. 15 i stället för d. 25 Mars.

lösning, hade det vid universitetet kommit till en ny sammanstötning mellan dess anhängare och motståndare. Striden var dock denna gång af mera personlig art. Förhållandet var, att en teologie professur, som stod ledig efter P. Holms död d. 30 Juni 1688, skulle tillsättas, och flertalet af professorerna hade förenat sig om att denna gång tillfoga den teologiska fakulteten ett nederlag och tillika bereda henne en förödmjukelse genom att sätta på förslaget teologernas kanske farligaste och mest hatade motståndare, Cartesianismens starke förkämpe, Johan Bilberg. Denne hade icke själf varit synnerligen lifvad för planen, särskildt såg han i den pastorala verksamheten på landet ett hinder för det vetenskapliga arbetet och ville därför sätta som villkor för ett ingående på saken, att åtminstone hans prästvigning blefve uppskjuten. Vännerna vid universitetet lågo emellertid starkt åt honom, och äfven framstående statsmän, såsom Lindschöld och Åkerhjelm önskade framgång åt saken. Planen hade emellertid icke kunnat hållas så hemlig, att icke något dunstade ut, och teologiska fakulteten, som fått nys därom, beslöt vid sammanträde d. 25 Sept. 1688 att anmoda ärkebiskop Olaus Svebilius att söka hindra valet och att, om detta icke lyckades, ingå till K. Maj:t med föreställning. Prokanslern, som hyllade fakultetens uppfattning, infann sig ock följande dag i konsistoriet, för att taga personlig del i förslagsuppsättningen och naturligen trycka på motpartiet. Allt var fruktlöst, motståndet var tämligen kompakt och teologerna själfva delade. Under det nämligen Schütz och Micrander, till hvilka juristen E. Aurivillius och professorn i historia J. Arrhenius slöto sig, uppsatte i första rummet e. ord. teologie professorn E. Ljung,[1] förenade sig ärkebiskopen och P. Rudbeckius om e. ord. professorn och vice bibliotekarien Olof Nezzelius. Om Bilberg åter slöto sig tio professorer samman, nämligen de sju återstående filosofie professorerna,[2] läkarne Rudbeck och Drossander, samt juristen Lundius.

Harmen hos Schütz och Micrander var stor, ej minst öfver att

[1] Schütz hade redan d. 6 Juli omedelhart efter Holms död skrifvit till Åkerhjelm och anbefallt Ljung. Om O. Nezzelius, som P. Rudbeckius ville ha, yttrade Schütz i brefvet, att denne saknade dona informandi, under det att den lutande fakulteten behöfde stöd, ty af Rudbeckius hade den liten eller ingen hjälp (Vet. akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd 1).

[2] De sju voro: Lagerlöf (latin) Forelius (poesi), Norrmannus (grekiska), Peringer (orientaliska språk), Wolf (praktisk filosofi), Spole (astronomi) och Obrecht (skytteanus). Professuren i logik stod nu ledig efter Elingii död 11 Maj 1687. Bilbergs votum omtalas ej i protokollet, ehuru han, som vi nedan få se, verkligen afgifvit ett sådant. De flesta vota anföras hos O. A. Knös: Historiola litteraria poetarum W. Gothiæ latinorum, s. 85—86.

deras kollega P. Rudbeckius vågat sätta själfva Bilberg i tredje rummet, och de skyndade sig att göra en verklighet af hvad deras fakultet redan d. 25 Sept. beslutat i händelse af en olycklig utgång i konsistoriet, att nämligen vidtaga erforderliga åtgärder på sidan om detta. D. 1 Oktober afläto de en häftig skrifvelse till kanslern,[1] hvari de omförmälde, att ehuru K. Maj:t ännu icke gifvit sitt utslag i den brännande kontroversen om Cartesianismen, hade man i Upsala tagit sig före att till en teologie professur föreslå ingen mindre än universitetets värste Cartesian. Det vore dock en farlig ting, rent af en samvetssak att sätta en sådan man på en sådan plats. Ej heller vore Bilberg bekant för någon solid kunskap i teologien, och de funno mäkta underligt, att somliga i sina vota kallat honom "veteranum theologiæ studiosum",[2] då dock fakultetens protokoll af 1668 visade, att han blifvit af henne underkänd i den teologiska examen, som promovendi måste undergå, och man sedan icke sett något enda prof af hans insikter i teologi, men väl huru han i intimationer och disputationer drifvit satser mot teologien, som påkallat fakultetens varningar. Om han ock kunde besitta några kunskaper i språken, fordrades dock vida mera "för att expediera orthodoxe själfva realia i teologien", hvilka en matematiker, helst en Cartesian, ingalunda vore vuxen. För att icke synas partiska hemställde de, att saken skulle hänskjutas till biskoparnes forum. Och de nöjde sig icke med att uppdraga denna svartmålning af Bilbergs oduglighet och faran för fakulteten, utan för att riktigt göra honom omöjlig, tillade de, att Bilberg i sitt votum på ett betänkligt sätt rört vid K. Maj:ts myndighet, i det han tillåtit sig att kritisera, att K. Maj:t icke alltid inhämtat konsistoriets förslag vid tillsättning af teologie professurer, utan stundom blott tillfrågat teologiska fakulteten, stundom nämt utan att alls höra universitetet. Och samma beskyllningar upprepades i en skrifvelse, som dessa bägge herrar följande dag (d. 2 Oktober) inlämnade i konsistoriet, med anhållan, att den skulle åtfölja voteringsprotokollet, då det samma insändes till K. Maj:t.[3]

[1] Samtidig vidimerad kopia i filos. fak:s arkiv, Schütz och Micranders namn stå under. I teolog. fak:s brefbok (U. 79: d i Ups. Bibl.). står äfven P. Rudbeckii namn under, och där tillägges, att Rudbeckius »har underskrifvit själfva projektet, det han med sin egen hand såväl som de andra korrigerat, som synes af bemälda projekt i facultatis skåp förvaradt, fast än han icke underskrifvit det renskrifna exemplaret».

[2] N. Wolf hade begagnat detta uttryck i sitt votum.

[3] Deras skrifvelse utan dato, men äfven försedd med P. Rudbeckii underskrift, finns i teol. fak:s brefbok (U. 79: d i Ups. Bibl.). Jfr kons. prot, 2 Okt. 1688.

Konsistoriet vägrade dock härtill bifall och beslöt, att skrifvelsen skulle först meddelas Bilberg för afgifvande af förklaring. Kanslern hade lika litet funnit skäl att gå de värda herrarnes ärenden, utan, som riktigt var, d. 19 Oktober remitterat deras skrifvelse till konsistoriet, för att den angripna parten skulle få tillfälle att yttra sig, men med föreskrift, att detta skulle ske modeste, så att icke någon vidare skriftväxling däraf förorsakades. Vid denna skrifvelses föredragning i konsistoriet d. 24 Okt. beslöt man remittera frågan till de tre andra fakulteterna. Dessas svar har jag ej sett,[1] men väl de dräpande yttranden, som afgåfvos af det hätska angreppets föremål, Johan Bilberg och hans vän, den oförtrutne Olof Rudbeck.

Man kan godt förstå, om Bilberg i sin förklaring[2] öfver det votum han haft i konsistoriet icke skrädde orden, ty han var till heder och ära angripen af motparten. Han begynte sin skrift med att säga, att han visserligen icke var teologiska fakulteten någon räkenskap skyldig för det votum, som han efter ed och samvete afgifvit, men som man vrängt hans ord, nödgades han att försvara sig, om fakultetens skrift komme andra under ögonen. För att vederlägga beskyllningen att hafva rört vid konungens myndighet, anförde Bilberg orden i sitt votum, som voro: "Så länge facultas theologica med philosophi lefde uti godt förstånd och ur deras facultet, såsom seminario theologorum, valde sig ut de män till hjälp och undsättning, hvilka uti philosophien och de orientaliska språken voro fasta, stod hon själf på goda fötter." Med bitterhet frågade nu Bilberg, huru andlige män kunnat tillåta sig att helt godtyckligt tolka detta, som skulle han gjort anmärkning vid, att K. Maj:t någon gång utan förslag nämt direkt till en plats; konungens befallningar ställde han sig såväl, som hvarje annan, till hörsam efterrättelse. Ingen som erinrade sig namnen af en Kenicius, Paulinus, Lenæus m. fl. ända ned till Brunnerus och Skunk, kunde väl neka, att filosofiska fakulteten varit en plantskola för den teologiska, och när fakulteten nu behagade påstå, att i hans ord låge ett uttalande, att teologiska fakulteten stod på dåliga fötter, då Terserus, Odhelius, Edenius, Benzelius och Holm, hvilka ju ej förut varit medlemmar

[1] I filos. fak:s protokoll står, att fakultetens af Lagerlöf konciperade apologi mot teologiska fakulteten upplästes 3 Nov. och afsändes 6 Nov. till kanslern.

[2] I Ups. Bibl. U. 45. Underskriften tyckes vara egenhändig. En kortare förklaring, som väl är att betrakta som kopia af ett tidigare koncept, finns där sammastädes i N. 1045. Å denna har en hand, som synes mig vara H. Schütz, antecknat: »Anno 1689 d. 1 Martii bekom jag detta af Mons. Troilio Vestmanno, hvilken sade sig det afskrifvit af Mons. Kalkbrenner. N. B. Skriften är skrifven och utgifven af en ähretyff och skiälm».

af den filosofiska fakulteten sutto där, så visade detta blott den tjockaste okunnighet i slutledningskonsten, som han icke väntat sig hos så lärde män; redan barnen i skolan kände satsen i Aristoteles logik: "unius propositio non est alterius exclusio". Hans motståndare hade äfven behagat döma om hans studier och påstå, att de icke kände annat prof på hans teologiska insikter, än att deras fakultet en gång underkänt honom. På samma sätt kunde ju ock bevisas, att han icke förstode något i matematik, efter han vid sagda tidepunkt ej heller kunde demonstrera triangelns natur, och dock vore han nu sedan nio år tillbaka professor i ämnet och torde hvarje år på undervisningen hafva användt mera tid, än alla herrar teologer sammanlagdt. Och icke heller torde dessa redan i sin första ungdom varit några consummati theologi, hvilket man kunde än säkrare sluta däraf, att man nu icke förmärkt, att de vid mognad ålder låtit några märkliga ting se dagens ljus. Det kunde väl vara möjligt, att de icke sett några prof af honom på teologiska insikter, men häröfver vore mindre att undra, då han såsom filosofie professor icke hade att göra intrång på andras område, å sin sida hade han icke heller sett några offentliga prof af deras verksamhet. Att de icke kunnat votera på honom för hans licentia philosophandi, vore honom lika kärt, dock ville han säga dem, att han aldrig lärt något som strede mot skriften eller de symboliska böckerna, och det vore på tiden att få höra, hvilka skadliga noviteter de hade att anmärka hos den nya filosofien, ty hvad som hittills förebragts vore längesedan af andra vederlagdt. Deras personliga utfall mot hans votum såsom varande ett upptåg, ett förargligt väsende m. m. ansåge han vara under sin värdighet att besvara, de hade mera anstått lagvrängande advokater [rabulæ], än hederliga män i det andliga ståndet.

Olof Rudbecks förklaring[1] var skarp utan att vara stötande, och hans originella humor framlyser nästan på hvarje rad. Vid sitt votum, sade han, hade han visserligen först tänkt på de e. ord. teologie professorerna Ljung och Nezzelius, men ehuru de nog voro både lärde och gudfruktige män, voro de ej så synnerligen starka i de orientaliska språken, deras utförsgåfvor voro svaga och Ljungs studier väl färska. Han hade därför röstat på Bilberg såsom dem vida öfverlägsen. Nu hade man mot denne anmärkt, att han väl opponerat på teologiska afhandlingar, men icke presiderat för dylika. Det senare, säger Rudbeck skämtsamt, stode dock att hjälpa på följande sätt. Schütz och Micrander kunde ju presidera för någon

[1] Tryckt i Bref af O. R. s. 326. Rudbecks och Bilbergs odaterade förklaringar ha afgått d. 10 Nov. (se nedan sid. 281 not 2).

teologisk afhandling[1] och alla professorskandidaterna opponera; sedan kunde dessa i sin ordning presidera och teologerna opponera. På så sätt borde man kunna få klart för sig, huru det stod till med lärdomen å ömse sidor. Det vore ingen konst, mente han, att då man satt i sin kateder och ingen annan fick yttra sig, göra ned sin motståndare; annat vore att försvara sig mot andras inkast. Därpå tog han Cartesianismens försvar och påpekade, med anledning af teologernas bitterhet öfver att de gamla termerna kommo ur bruk, att naturvetenskapen icke byggde på termer och distinktioner, utan att hennes uppgift vore att tränga in i föremålen själfva, för att söka efter orsak, materia, form och ändamål; därför dissekerade man kadaver och använde mikroskoper. Och ändå, tillägger han med verklig djupsinnighet, lär man aldrig på den vägen upptäcka lifvets ursprung. När motståndarna trodde, att den rena läran kunde endast med de gamla vapnen försvaras, glömde de, att mot sin fiende måste man kämpa med lika vapen, det tjänte icke något till att sätta knytnäfven mot knifven eller värjan mot geväret. Till sakens ytterligare belysande kom han med ett klassiskt exempel från sina pyrotekniska studier, som jag för utrymmets skull måste förbigå. Skulle den Cartesianska filosofien alldeles utdömas, skulle enda följden blifva, att vi måste låta så många herrliga vetenskaper fara och "löpa till den gamla ancoram, qualitatem occultam, som intet annat är än mera ignorantia"; främmande, som sedan besökte oss, finge då med Plutarchus säga: "palliatos et barbaros vidimus, non philosophos". Och ingenting bevisade bättre, att teologerna själfva behöfde studera litet naturvetenskap, än att han detta året hört tvenne af dem vid universitetet säga, den ena, att myrrha var en skön ört som växte i trädgårdar, den andra, att paralysi var en sjukdom som medförde oerhörd värk och pina, då dock äfven obildadt folk visste, att med densamma följde fullständig känslolöshet.

De bägge förklaringarna insändes af sina författare direkt till kanslern, utan att först delgifvas konsistoriet,[2] hvarigenom Schütz och Micrander gingo miste om nöjet att få läsa och efter behag förvrida dem. I harmen inlämnade de d. 7 November en protest till konsistoriet och aflato två dagar senare till kanslern en skrif-

[1] Satiren häri undgick nog ej hans samtida, Schütz hade blott presiderat en enda gång och så långt tillbaka som 1680; Micrander hade första gången presiderat för teologisk afhandling just innevarande år.

[2] Konsistoriet måste d. 13 Nov., då det insände de af kanslern återbegärda remisshandlingarna, underrätta en sekreterare (troligen Åkerhjelm), att därmed kommit att dröja, emedan det afvaktat svaren från fakulteter och enskilde angripne professorer, men att dessa svar lära blifvit »i lördags» 10 Nov.) direkt insända (kopia i kons. arkiv).

velse,[1] hvari de, trots hans förbud för vidare skriftväxling, begärde få del af Bilbergs förklaring och oskickligt hemställde, om man icke borde ålägga Bilberg, som vore orsaken till detta oväsendet, att "efter föregången correction androm till varnagel" återtaga sina ord och skrifter. Skulle man, hette det vidare, framlägga allt, som nu förekomme i disputationer, så tryckta som otryckta, torde visa sig, hvilka absurditeter som bjödos ungdomen och som förbryllade dess sinnen, hvilka som det mjuka vaxet mottogo hvarje intryck. De antydde ock, att ehuru P. Rudbeckius icke undertecknat förra skrifvelsen, hade han dock varit med om densamma.[2] Kanslern var dock för lugn och klok att låta sig missledas af deras hätskhet och ensidighet. Starkare och bättre krafter voro för öfrigt i rörelse för att afvärja det ursinniga anfallet mot Bilberg. Den mäktige och upplyste Erik Lindschöld,[3] nu kansler för Lunds universitet, skref till Samuel Åkerhjelm och bad denne att hos kanslern arbeta för Bilbergs utnämning till platsen, hvartill hans mångsidiga bildning och snille anbefallde honom; tillika föreslog han, att den som sedan bråkade, flyttades till Dorpt eller på annat sätt aflägsnades. med dylika medel hade han i likartadt fall återställt lugnet nere i Lund. Teologerna förvredo ju Bilbergs uttalanden och gräfde i tjugo år gamla papper för att söka sak med honom; skulle man förfara med dem på samma sätt, skulle de nog stå sig slätt. Teologiska fakulteten behöfde en medlem af Bilbergs begåfning och lärdom, som kunde sköta om ungdomens undervisning och ersätta de andras brister. Rudbeckius föreläste ju aldrig och hans anseende var ej stort redan på Stigzelii tid, Schütz föreläste sällan, och hvarken hans förflutna eller närvarande rekommenderade honom synnerligen, Micrander skötte sig illa och vore knappast vuxen de offentliga föreläsningarna samt försummade kollegierna alldeles.[4]

[1] Deras skrifvelser af 7 och 9 Nov. finnas i fak:s brefbok (U. 79:d, Ups. Bibl.).

[2] Se ofvan s. 278 not 1. P. Rudbeckius hade tydligen först låtit af de andra locka sig ut på hal is och sedan haft kinkigt att komma ifrån sitt första falska steg. Akademisekreteraren A. Goeding skref 13 Nov. till S. Åkerhjelm, att Rudbeckius var mest bekymrad, huru han skulle skilja sig från trätan och komma ifrån sin underskrift [å fakultetens bref till konsistorium d. 2 Okt., se ofvan s. 278 not 3] »Videtur invitus illa subscriptione defunctus fuisse» skrifver Goeding (Kopia i Vet. Akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd 1).

[3] Bilberg tackar Lindschöld 31 Dec. 1688, för att han kan påräkna hans beskydd. Han hade förutsett dessa stormar och bedt sina kolleger att icke rösta på honom. Nu afvaktade han lugnt K. Maj:ts beslut (Bergianska brefsaml., tryckt i utdrag hos O. A. Knös: Historiola etc. s. 89, noten).

[4] Lindschöld till Åkerhjelm, Sthlm i Nov. 1688 (tryckt hos Bergius, Nytt förråd etc. 1. 1753, s. 61 ff.).

Konungen uppsköt emellertid utnämningen, för att, som det först hette, företaga den i samband med den stora Cartesianska tvistefrågan,[1] men fann sedan troligen olämpligt att underställa prästerskapet sin utnämningsrätt, och frågan fick anstå öfver 1689 års riksdag. Detta har tydligen icke varit alldeles i prästerskapets smak, men det vågade icke öppna sin mun för konungen, utan ärkebiskop Svebilius i förening med Schütz och Micrander vände sig i stället till kanslern d. 3 Maj 1689,[2] och meddelade, att prästeståndet som endast kunnat samtalsvis syssla med frågan, enat sig om, att då Norrmannus icke vore hågad att mottaga den lediga platsen, anbefalla till densamma filosofie adjunkten Johan Salenius.[3] Förbittringen mot Bilberg växte ytterligare under sommaren, därignom att denne då presiderade för en disputation, som syntes teologerna synnerligen anstötlig. Denna som bar titeln "De veritate communi" var författad af en Daniel Brauner, som i densamma ganska djärft sökt i Cartesiansk anda afgränsa teologiens och filosofiens områden. Han hade, med åberopande af Balthasar Beckers ord sagt, att det som öppet strede mot filosofien icke kunde bli föremål för tro i teologisk mening, liksom ej heller man kunde tala om en kunskap om det som skriften förnekar.[4] Han hade äfven skrifvit, att lika litet som teologien borde gå utöfver den heliga skrifts gränser och befatta sig med de ämnen, i hvilka förnuftet gåfve ledning, lika litet ägde filosofien låta skriften komma under förnuftets pröfning. Teologiska fakulteten upptog med hetta dessa uttalanden och utpekade de förargelseväckande ställena för Bilberg och filosofiska fakultetens dekanus, hvilka därpå, enligt dess uppgift, skulle lofvat att låta stryka de värsta ställena. Detta skedde emellertid icke, och teologerna uppretades däraf djupt.[5] Så upprörd var stämningen, att Bilberg själf tvekade, om han skulle mottaga platsen som teologie professor. Hans brefväxling med Samuel Åkerhjelm visar, huru han kastades mellan fruktan för teologernas brinnande hat och obenägenheten att efter allt det som föregått låta dessa afgå med segern, men slutligen på föreställningar af Lindschöld och sina vänner beslöt sig för att antaga platsen, hvarvid han dock

[1] K. Maj:t till konsistorium 19 Dec. 1688.

[2] Original i R. ark.

[3] Salenius blef samma år akademisekreterare efter Goeding och 1693 professor i grekiska. M. Steuchius hade redan 27 Dec. 1686 rekommenderat honom till professuren i fysik, därest denna återflyttades till filosofiska fakulteten.

[4] »Quod philosophiæ aperte repugnat, theologice credi omnino nequit, nec philosophice sciri quod scriptura negat.»

[5] Teol. fak:s prot. 15 Juni 1689 och själfva afhandlingen.

ställde som villkor att få slippa vården om prebendepastoratet och att få fortsätta sin matematiska undervisning in på nästa sommar.[1] Den 5 Oktober 1689 utnämde konungen omsider Bilberg till platsen. För teologerna var nederlaget stort, men segern skulle ock stå Bilberg dyrt. Den förgiftade hans närmaste år, tvang honom slutligen att lämna universitetet och slog honom sår, som blödde ännu på gamla dagar.[2]

Den nya filosofiens motståndare kände djupt bitterheten af nederlaget, och de sågo med växande oro och harm, huru under den tid, som förflöt mellan angreppet vid riksdagen 1686 och konungens resolution 1689, den nya lärans förfäktare uppträdde oftare än förr och med öppet visir. Icke mindre än nio afhandlingar sågo dagen, hvilka mer eller mindre häfdade Cartesianska åsikter,[3] och detta stundom med verkligt eftertryck, som vi nyss sett i fråga om D. Brauners afhandling. Det lät nästan som en segerfanfar, då Bilberg i föreläsningskatalogen 1689 i Oktober lät veta, att han skulle föreläsa öfver dioptriken "ductu Renati Cartesii principis hujus ætatis philosophorum". Motståndarne sökte nu blott ett tillfälle att komma kätteriet till lifs, och de funno ett sådant. I Ericus Castovius funno de ett svagare offer, på hvilket de kunde saklöst utkräfva sin hämd, och saken sköttes med sådan skicklighet, att dess utgång förde till full seger öfver de förhatade motståndarne. Man lyckades förmå konungen att med ena handen återtaga hvad han 1689 gifvit med den andra. Det är djupt upprörande att se, till hvilket pris universitetet fick betala den kortvariga segern öfver teologerna. Hvad hade man ej ägt att vänta af den rikt begåfvade och sympatiske Castovius, en af universitetets mest lofvande krafter, den själfstän-

[1] Bilberg t. Åkerhjelm 13 och 29 Aug., September utan dag och 13 Sept. 1689 (Vet. akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd 1. s. 114, 119 och 122). Där finnes s. 116 ännu ett bref af 13 Aug., hvars dato tydligen är oriktigt, men som jag ej har kunnat säkert korrigera.

[2] Se hans bref 27 Nov. 1704 till teologiska fakulteten (Bergius, Nytt förråd etc. s. 179): »Jag kom till min olycka att succedera uti fakulteten.»

[3] Dessa nio äro. L. Sellinger: De modis percipiendi 1687, C. W. Bergh: De præjudiciis 1688, C. D. Wessman: Cognitio nostri 1689, alla tre under Lagerlöf. M. G. Detterberg: Memoria hominis 1687, D. A. Swebilius: De materiæ divisibilitate 1688, D. Brauner: De veritate communi 1689, M. Lacherus: Meditationes philosophicæ de ratione humana etc. (ventilerad 28 Maj 1690 fyra dar efter Castovii afhandling), alla fyra under Bilberg. E. Castovius: Brevis introitus ad immutabilitatem naturæ 1688 och N. Alzenius: De æqualitate humana 1689, bägge under A Spole. — Jag behöfver knappt tillägga, att rent fysiska afhandlingar under Spole, Drossander och Bilberg naturligen åberopa sig på Cartesii och andras moderna naturvetenskapliga teorier.

digaste tänkare, som denna tid haft att uppvisa. Hans lefnadsmod blef krossadt af det hårda öde som nu öfvergick honom, och en mörk skugga föll öfver hans återstående lif, som annars kunnat blifva till sådan välsignelse för undervisningen och den vetenskapliga utvecklingen.

Ericus Castovius, prästson från Småland, hade från barndomen haft att utstå en ständig kamp med ohälsa och fattigdom, och hans lif hade däraf fördystrats.[1] Vid trettiotre års ålder hade han omsider vunnit den akademiska lagern för en i Cartesiansk anda skrifven afhandling: "Brevis introitus ad immutabilitatem naturæ", vid hvars offentliga försvar han visat sådana gåfvor, att enligt vittnesbörd af en af opponenterna, den sedan så ryktbare Johan Upmarck, det väckt allmänt uppseende.[2] Två år därefter framlade han år 1690 sin filosofiska åskådning som ett helt i den ryktbar blefna afhandlingen: "De statu naturali et adventitio", för hvilken han själf presiderade. Det var det första och förblef, så vidt jag vet, för långa tider det enda försöket att för svenska läsare framställa i sammanträngd form några af det Cartesianska systemets hufvuddrag. Framställningen är strängt filosofisk och så abstrakt, att den knappast torde vara fattbar och njutbar annat än för den som skolats genom sysslande med det rena tänkandets problemer. Huruvida Castovius i sitt arbete lagt i dagen en självständig åskådning, är jag icke kompetent att bedöma; ett är visst, tankens djup och skärpan i bevisningen tränga sig ovillkorligen på läsaren. Man kan väl fråga, huru denna af en sant idealistisk fläkt burna världsåskådning kunnat komma åstad en så lidelsefull storm, isynnerhet då författaren icke gifver sig ut för att utveckla och försvara Cartesii åsikter. Men vid den tid, hvarom nu är fråga, hade allt som ägde någon beröring med Cartesianismen för de ortodoxa en bismak af styggelse, och ingen kunde undgå att se, att arbetet häfdade Cartesianska synpunkter. Däri saknades ej heller stycken, som erbjödo välkomna angreppspunkter.

Skriftens tema är behandlingen af Gud sådan han framträder i naturen. Dess utgångspunkt är förnuftets självtillräcklighet för lösning af alla rent filosofiska spörsmål, förnuftets vapen är det

---

[1] Med djup melankoli säger Castovius i slutorden till sin första afhandling »De reali distinctione mentis humanæ et corporis» 1685 (under Bilberg): Huic idearum dispositioni . . . diutius libentissime immorarer, nisi manum invitam de jucundo hoc labore tolleret paupertas, adversaria mea gravissima, adversus quam ad deploratas usque vices de genu pugnavi et usquedum victus pene et prostratus pugno.»

[2] Se Upmarcks Oratio funebris 1704 öfver Castovius.

klara begreppet, och vetandet dess uppgift. I motsats till den filosofiska spekulationen har teologien till föremål den uppenbarade religionen, hennes vapen är det gudomliga ordet och hennes mål är tron; för det mänskliga vetandet och förnuftet fins icke plats inom teologien. Och likväl, så stort afståndet än är mellan naturens och det gudomliga ordets sanningar, flyta de likväl ur en och samma gudomliga källa, och Guds uppenbarelse i naturen är icke mindre klar och viss, än den är i den heliga skrift. Upprepade gånger betonar författaren, att mysterierna icke kunna eller få göras till föremål för det mänskliga förnuftets behandling, men att ändock ingen motsägelse behöfver råda mellan teologi och filosofi, ty sanningen är i djupet blott en. Så långt var allt godt och väl. Men där saknades ej heller uttalanden, som syntes de strängt ortodoxa hafva en farlig innebörd. Så t. ex. försvaras det Cartesianska tviflets berättigande med styrka, och Castovius kallar satsen "magnifica vox et sapienti digna". Otvifvelaktigt låg där ock en snärt åt den skolastiska teologien i hans yttrande, att de ortodoxa teologernas framgångsrika nit lyckats utfinna skillnaden på "posse peccare, non posse peccare et posse non peccare". Slutligen bar definitionen på synden en så starkt calviniansk prägel, att det ej kunde undgå att slå en teolog i ögonen.

Sådan ter sig disputationen i det skick den nu föreligger. Fråga kan dock uppstå, om den ej i vissa stycken ursprungligen haft ett annat utseende, ehuru dessa genom censur och omtryck gått förlorade i de exemplar som räddats åt eftervärlden. Castovius säger nämligen själf följande år,[1] då han måste försvara sig för sin djärfva opposition på Spaaks disputation "De origine imperii civilis", att hvad han i disputationen "De statu" etc. skrifvit om Majestas regia haft samma karaktär, som hans opposition mot Spaak, att icke vara annat än positioner, framlagda på vanligt sätt oppositionsvis, men alls icke afsedda att hyllas som sanningar. Men i disputationen "De statu" etc., sådan den nu föreligger, finns icke ett ord, ej ens en halfdragen anda om Majestas regia. Det måste dock väl hafva funnits, då han själf säger det, och man kan annars knappast förklara, hvarför den råkade så illa ut för den kungliga onåden. Man måste då tillsvidare antaga, att någon ändring vidtagits med afhandlingen och att endast på så sätt censurerade exemplar finnas i behåll.[2]

[1] I sin till konsistoriet ingifna förklaring öfver sin opposition mot Spaaks disputation: De origine etc. (tryckt i Stockholms Magazin 1781 s. 226).

[2] Allt detta är ju en hypotes, men Castovii eget vittnesmål borde ensamt vara afgörande. Besynnerligt är ock, att disputationens titel lyder: »De statu naturali et adventitio», men status adventitius beröres icke, och

Afhandlingen hade icke undgått teologernas vaksamma ögon. Två dagar före ventilationen öfverlades i teologiska fakulteten d. 22 Maj om de "anstötliga locutionerna" i densamma, och man beslöt anmäla saken hos prokanslern och begära disputationens inbiberande, så att fakulteten finge bättre tid att undersöka den; härjämte kallades författaren att inställa sig hos Schütz, som då var dess dekanus. Saken stannade dock nu härvid, ty sedan Castovius inför Schütz förklarat sig villig att vid ventilationen tillkännagifva, att han på några ställen brukat mindre bekvämliga ordaformer, och prokanslern, som uppsökts af Castovius och Bilberg (hvilken senare som dekanus censerat afhandlingen), låtit förmå sig att lägga sig ut till författarens förmån, samt Bilberg dessutom i en skrifvelse till Schütz förklarat, att vissa ordaformer förefallit äfven honom främmande, ehuru han "efter Castovii egen expression admitterat dem", lade teologiska fakulteten icke vidare hinder i vägen för ventilationen, ehuru den uttryckligen lade ansvaret på vederbörande, om något sedan kunde följa.[1] Disputationen ventilerades d. 24 Maj 1690; om det som därvid passerade vet man endast, att någon professor varnat både preses, författare och studenter för åtskilligt som stått i afhandlingen.[2] Disputationen måtte dock vid sitt framträdande icke väckt något allmännare uppseende, att döma däraf, att ett helt år förflöt i tysthet utan att det talades om densamma, tills Castovii djärfva uppträdande 1691, som opponent på en annan afhandling, nedkallade öfver honom vredens åskor och förvärfvade åt hans egen disputation en så sorglig ryktbarhet.

För att rätt förstå, hvarför detta Castovii uppträdande 1691 kom en sådan storm åstad, är nödvändigt att vi erinra oss, att det kungliga enväldet nyss fått sin formella slutsanktion. Det hade ock sedan flera år tillbaka haft en väldig förkämpe vid universitetet i jurisprofessorn Carl Lundius. Denne hade visat sin ortodoxi i statsrätten redan 1682 genom att angripa e. ord. juris professorn Erik

just därvid hade man kunnat vänta att se frågor om den offentliga rätten dyka upp. Möjligen är denna senare afdelningen sekvestrerad och förstörd.

[1] Teol. fak. prot. 22 och 24 Maj 1690, i extrakt tryckta i Stockholms Magazinet 1781 s. 223, där dock året oriktigt angifvits som 1691. Att Schütz icke ansett saken vara slut härmed, synes tydligen däraf, att han till detta protokollsextrakt fogat den anmärkningen, att af detsamma syntes, att det var en osanning, om någon sagt, att saken då blef komponerad.

[2] Denna uppgift finns i K. Maj:ts bref t. kanslern 26 Okt. 1691, alla andra källor tiga om saken. Och jag har icke sett mer än en, något senare, affattad kritik af Castovii afhandling, den, som den fanatiske zeloten, sedermera teologie adjunkten Martinus Schütte, skrifvit. Den är daterad 12 Dec. 1691 (Ups. Bibl. T. 80) således efter att stormen brutit lös. Schütte inskrefs ej vid universitetet förr än 11 Sept. 1690.

Aurivillius (som 2 år senare blef hans kollega) för en af denne utgifven afhandling, som tycktes Lundius träda den kungliga myndigheten för nära,[1] och 1685 hade han gripit in icke mindre häftigt, då J. E. Öman antastades för sin gradualafhandling under Norcopensis presidium: De Ephoris, som ansetts innehålla lika betänkliga satser.[2] När så d. 14 Mars 1689 riksens ständer uttalat sig om det brottsliga i att röra vid det kungliga enväldet och Karl XI följande dag utfärdat en förklaring, att det måste som crimen læsæ majestatis betraktas, om någon förde anstötliga diskurser om den rätt, makt och myndighet, som den högste Guden förlänat Sveriges arfkonungar, var enväldet lagfäst. Och d. 17 påföljande April aflät konungen en skrifvelse till kanslern med befallning att underrätta universitetet om det som vid riksdagen beslutits, så att lärarne i sin undervisning ställde sig detta till efterrättelse och betoge ungdomen alla hittills inritade irriga meningar. Kanslern skyndade att öfversända till universitetet själfva det kungliga originalbref han mottagit och att ytterligare inskärpa vikten af att undervisningen i statsrätt noga lämpades därefter. Själfva prokanslern infann sig i konsistoriet vid brefvets uppläsande d. 8 Maj, och till yttermera varning föredrogs då äfven ständernas nyssnämda kassationsakt af d. 14 Mars. Lundius ställde sig med ifver den gifna ordern till efterrättelse och begynte föreläsa den nya svenska statsrätten, hvarvid han lade till grund den sats han två år förut uttalat i sin Zamolxis, att statsmakten vore af Gud, om ock folket ägde rätt att välja sig en konung.[3] Och d. 18 Mars 1691 höll han för stipendiaterna en disputation: De origine majestatis civilis, som han späckade med bevis från alla tiders och länders författare, hedningar och kyrkofäder i broderligt sällskap, för att till full evidens bevisa, att statsmaktens källa var att söka hos Gud allena. Tre dagar senare stod den märkliga disputation, som ånyo förde den olycklige Castovius in på skådebanan.

Den 21 Mars 1691 ventilerades, under presidium af professorn i historia Jakob Arrhenius, en gradualafhandling af västmanlänningen Olof Spaak: De origine imperii civilis. Arrhenius, gammal rojalist, hade väl icke ogärna åtagit sig presidiet, men det var första gången

[1] Kons. prot. 18 Dec. 1682.

[2] Jag återkommer till denna strid i detta bands andra afdelning vid frågan om »Censuren».

[3] Se Lundii bref t. kanslern 14 April 1691 (kopia, Ups. Bibl., Palmskölds saml. VI, T. 12, s. 619). I sitt installationsprogram 16 Juni 1689 för J. Schwede gör Lundius ett väldigt anfall på alla kättare i statsrätten, Hobbes, Herbert, Spinoza och själfve Macchiavelli.

han uppträdde i denna egenskap, och ovanan vid dylik funktion samt våldsamheten i disputationens förlopp skola, enligt uppgift af samtida vittne, nästan bragt honom ur fattningen.[1] Själfva afhandlingen är icke märklig för något annat, än att den utvecklar det kungliga enväldets teori. I korthet sagdt är dess innehåll följande. Imperium eller statsmakten är icke någon mänsklig anordning, ty ingen statsmakt kan, som Grotius och Hobbes påstå, hafva sin rot i naturen, vare sig kriget betraktas som maktens källa, eller ett aftal människor emellan anses hafva grundat samhället. Och aftal (pacta) kunna aldrig lägga grund till ett imperium, ty man kan icke gifva bort hvad man icke har, men ingen enskild äger, lika litet som alla enskilda tillsamman, något imperium, hvari ju ligger jus vitæ et necis. Man kan därför väl välja en konung, men icke gifva honom imperium. Detta är nämligen omedelbart af Gud, som skapat allt och har dominium öfver allt skapadt samt imperium in hominem; ej utan skäl kallas konungen därför vicarius Dei. Rätten är sålunda ett utflöde af imperium, icke tvärtom; den positiva rätten (jus civile) förutsätter, att imperium ligger i själfva statsbegreppet.

Redan ämnets art och kanske än mer ryktet, att en batalj skulle komma att stå, hade lockat talrika åhörare, så att redan före aktens öppnande auditoriet var nästan fullpackadt. Striden öppnades af Johan Bilberg, nu teologie professor, men som alltid färdig att bryta en akademisk lans och kanske ej fullt belåten med författarens krassa absolutism. Han säges hafva uppvisat, att de bibelspråk, som författaren anfört, alls icke bevisade, att konungamakten vore omedelbart af Gud, och sedermera klargjort, att majestas vore af Gud endast hvad dess vara, men icke hvad dess form angick, ty den senare berodde af aftalen (pacta); till belysning häraf hade han anfört, att likaväl som konungen sades "regnare per deum", så kunde ock många andra saker ske "per deum", utan att därför människors mellankomst vore utesluten. Man må icke häraf sluta, att Bilberg vågat eller ens tänkt förneka enväldets rättsliga existens; i likhet med Gustaf Adolf De la Gardies uttalande i det bref jag nedan anför har han nog ansett, att enväldet var konungen genom öfverenskommelse uppdraget af folket. I alla fall var hvad han sagt

[1] Se den tjugutreårige Jakob Ollermans (framdeles riksrådet grefve Cronstedt) bref till lektorn Jakob Troilius i Västerås d. 25 Mars 1691 från Upsala (tryckt hos O. A. Knös, Analecta epistolarum, 2 1787, s. 30—32). Detta ypperliga bref är hufvudkälla för min framställning. Andra källor äro professor J. Schwedes odaterade bref till kanslern (Ups. Bibl., Palmskölds saml XV, T. 16, s. 311) och Castovii odaterade förklaring omtalad ofvan s. 286 not 1. Lundii bref af 14 April (se föregående not) upplyser obetydligt.

i dessa tider en betänklig sak, särskildt när det skett inför den akademiska ungdomen, och Lundius fann sig föranlåten att uppträda. På samma gång han förebrådde författaren att hafva uttryckt sig på ett mindre klart sätt, opponerade han mot Bilberg genom att framhålla, att majestätet både till sitt vara och sin form var af Gud, hvarjämte han erinrade om ständernas förklaring af 1689. Schwede, professor i praktisk filosofi, tog därpå till orda och, ehuru han i något uttalade åsikter, som afveko från Lundii (man kan ej se hvarutinnan), i det hela understrukit hvad denne sagt. Bägge hade ock riktat allvarliga förmaningar till den närvarande ungdomen att tala med vördnad om majestätet, hvars ursprung var att söka hos Gud och icke i några pacta, såsom både den heliga skrift, Sveriges lag och kungliga författningar väl visade. Efter dessa hade Castovius, inbjuden af författaren, som han själf säger, att opponera extra, uppträdt och, trots de föregående varningarna af Lundius och Schwede, ja nästan som en direkt opposition mot hvad dessa anfört, djärft och oförsiktigt häfdat den satsen, att imperium hvilade på pacta allena, att konungen icke kunde i staten hafva större rätt, än som af naturen tillkomme människan, och att det vore en hädelse mot Gud att säga, det människorna voro af naturen inæquales, så att den ene vore född att imperera, den andra att träla.[1] Man kan väl tänka sig, hvilken uppståndelse dylika frimodiga yttranden skulle väcka. Schwede, tjänstgörande dekanus, tog ordet af Castovius och utlade därpå med några få ord, huru gudlös och mot förnuftet stridande Castovii åsikt vore. Enligt Ollermans berättelse, skola preses (Arrhenius) och författaren (Spaak) under allt detta spelat en slät roll; när professorerna opponerade, hade de med tacksamt erkännande af vunnen upplysning medgifvit allt hvad dessa hade att anmärka, alldeles oafsedt att Bilberg häfdade rakt motsatta åsikter mot de andra. Först när Castovius framhöll, att statsmaktens rätt öfver lif och död icke kunde vara annan än den potestas man hade in statu naturali in se et sua membra (häri låg, som synes, ett förnekande af statsmaktens gudomliga ursprung), hade Arrhenius fattat mod och sagt: "sic statuere est periculosum", hvartill Castovius träffande men djärft genmält: "si sit verum, non est periculosum".[2]

[1] Ollerman tillägger här i sitt bref: »Quæ fortasse vera omnia poterint esse, ejusmodi tamen verbis non exprimenda.» Samtida i öfrigt hafva nog. liksom han, aktat sig att offentligen uttala sig i den brännbara frågan. Enskildt har man kunnat gifva luft åt sina känslor. Jag känner därå blott ett exempel, Gustaf Adolf De la Gardies välkända bittra bref till okänd person 25 Maj 1691 (Stockholms Magazin 1781, s. 362 ff).

[2] Det är endast af Castovii egen förklaring man får veta, att han fällt detta djärfva uttryck.

Castovii oförsiktiga uppträdande, som ju hade allt utseende af en deciderad protest mot det nya samhällsskicket, väckte förskräckelse hos hans förmän. Konsistoriet beslöt d. 28 Mars på Lundii förslag, att ett program skulle ofördröjligen anslås med varning till ungdomen, att varsamt och med djupaste vördnad tala så offentligen som enskildt om majestätsrättigheterna och att inspektorerna skulle upprepa varningarna i sina nationer; d. 10 April blef varningen uppslagen. Både Lundius och Schwede skyndade att för kanslern redogöra för hvad som passerat, den förre med uttalande af djup förvåning, att en teologie professor och ungdomslärare kunde tillåtit sig så eftertänkliga expressioner, om hvilka han säkerligen stod ensam i sin fakultet.[1] Och Castovius uppfordrades af konsistoriet att afgifva förklaring.[2] Denne som fått ögonen öppna för faran sökte i sin förklaring betona, att han opponerat mest för oppositionens skull och därvid brukat samma frihet, som teologerna använde, när de i sina oppositioner framförde det som strede mot Guds ord och sundt förnuft, endast för att så slutligen få fram den verkliga sanningen. Han sökte gifva en mildare förklaring åt sina uttryck och påvisa, att han i åtskilligt icke sagt annat än hvad Grotius och Pufendorf sagt före honom. Litet spetsigt förekommer det nästan, då han säger, att om han haft det ohöfliga uppsåtet att opponera mot Lundius, skulle han väl kunnat framdraga helt andra argumenter, såsom till exempel, att i en år 1686 under dennes presidium hållen disputation stode att läsa: Majestas oritur ex pactis.[3] På det allra bestämdaste förnekade han, att han någonsin tänkt eller talat något som rörde K. Maj:ts höga makt. Det är dock svårt att tro, att han icke i sin själs djup, särskildt som filosof, haft föga lust att underskrifva de nya statslärorna och att han icke i striden sjungit ut med sina verkliga tankar.

Konsistoriet har tydligen uppriktigt velat hjälpa Castovius ur den svåra klämma, hvari han råkat, ty när rektor E. Aurivillius i dess namn inrapporterade saken till kanslern d. 2 Juni,[4] skref han att som det framginge af Castovii förklaring, att han icke haft för afsikt att häfda några förargliga meningar, ville konsistoret hem-

[1] Se deras s. 289 not 1 citerade bref.

[2] Konsistorieprotokollen hafva ej något härom. Castovii namn förekommer icke i dessa, förr än han d. 18 Dec. inkallas att höra konungens bref af 26 Oktober. Castovii förklaring finns emellertid i behåll, som vi ofvan sett, den är odaterad men ligger före E. Aurivillii nedan i texten omtalta bref af 2 Juni.

[3] Uttrycket förekommer verkligeu i Daniel Forelii afhandling: De obligatione civis Sveonici.

[4] Original i R. ark.

ställa, att saken finge inom detsamma biläggas och afhjälpas, helst emedan såväl ärkebiskopen som hela konsistoriet vore därför benägna. Men andra hemliga krafter voro i verksamhet för att skärpa följderna, och när man läser följande bref af Karl XI, kan man af dess ordalag nästan med säkerhet sluta, att Upsalateologerna Schütz och Micrander inför konungen gifvit saken en annan tydning och fört honom på andra tankar, ty det är som skulle de i hans mun lagt brefvets ord. Den 26 Oktober 1691 aflät nämligen konungen till universitetskanslern en ganska bister skrifvelse. I denna uttalade han först sitt djupa missnöje öfver att hans välvilja mot universitetet så litet uppskattats af somliga, att de i stället för att arbeta på det som kunde hafva någon frukt med sig, använde sitt förnuft till uppfinnande af onödiga nyheter och andra anstötligheter; särskildt misshagade honom deras förvetenhet, som tillåtit sig att grubbla i teologiska saker och den rena evangeliska läran, hvarpå man hade exempel i disputationen "De statu naturali et adventitio", i hvilken förekommo både sällsamma positioner och eftertänkliga ordasätt. Det vore icke nog för framtiden, att varningar gåfves först vid ventilationen, som nu skett, utan dekanus skulle vid sin censur tillse, om verket öfverhufvud borde få utgifvas. Till rättesnöre härvid hade man att taga Guds heliga ord och den evangeliska läran samt tillse, att ingen i oträngdt mål "trädde ifrån de länge gillade, vedertagna och öfliga ordasätten". Till sist förklarade konungen, i full öfverensstämmelse med hvad prästerskapet 1686, men då förgäfves, begärt, att de som med sådana nyfikenheter och skadliga upptåg umginges, skulle förutom hans kungliga onåd slätt icke hafva att vänta någon befordran.

Kanslern gaf konsistoriet del af detta konungabref i egen skrifvelse af d. 6 November, i hvilken dock man kan läsa mellan raderna, att han icke var nöjd med, att saken genom enskild angifvelse sålunda blifvit dragen inför konungen. Han anbefallde konsistoriet att höra såväl Castovius som hans censorer och inkomma med förslag till sakens korrektion. Det var tydligen Schütz på hvilken kanslern syftat, och detta bekräftas däraf, att denne i sin fakultet oförsynt förklarade, att kanslerns bref syntes honom ligga i strid med konungens,[1] och därpå har han tillställt något stort spektakel, hvars art och detaljer numera äro oåtkomliga, då alla protokoll i saken på kunglig befallning sedan förstördes. Så mycket vet man blott, att konsistoriet fann sig föranlåtet att d. 7 Dec. 1691 skrifva till konungen och bittert beklaga sig öfver Schütz; han hade i kon-

[1] Teol. fak. prot. 21 Nov. 1691.

sistoriets sammanträden fört ett så oanständigt buller och stormande, att ingen annan kunnat komma till ordet, och äfven utkastat förskräckliga hotelser om K. Maj:ts straff och onåd. Men Schütz var icke sen att uppsöka konungen, och så väl stod den oregerlige våldsamme mannen hos Karl XI, att denne i bref af 14 Dec. uttalade sig ganska onådigt om konsistoriets skrifvelse och däremot tillkännagaf sin fulla tillfredsställelse med de förklaringar, som Schütz inför honom afgifvit. Och hela saken, förklarade konungen, finge härvid bero, det enda som nu återstode att göra vore att indraga alla åtkomliga exemplar af Castovii afhandling. Denne hade dock icke flere än fyra att aflämna, då han d. 18 December inkallades för konsistoriet, för att höra det skarpa konungabrefvet af den 26 Oktober sig föreläsas.

Härmed var striden utagerad. På valplatsen låg Castovii vetenskapliga framtid som självständig forskare förintad. Han blef visserligen omsider 1702 professor i praktisk filosofi, men var säkerligen redan då en bruten man, och döden ryckte honom bort följande år. Den förfärliga hemsökelse, som öfvergick honom 1691, förde till, att att han aldrig utgaf vidare något eget arbete i filosofi, och att de disputationer af andra, för hvilka han presiderade, blefvo af det harmlösaste innehåll. Under den närmast följande tiden har han helt naturligt varit en misstänkt person i teologernas ögon. Då en af dem, den något moderatare P. Rudbeckius, 1693 antog honom till respondent för sin disputation. "De descensu Christi in inferos", ville hans nykomne kollega i fakulteten, Jesper Svedberg, icke vara med därom, efter Castovii "ortodoxie helt osäker vore".[1] Så ömtåligt var minnet af striden, att då Upmarck 1704 talade vid Castovii bår, yttrade han helt kort om detta afgörande skede i dennes lif, att han framgått "per ignes suppositos cineri doloso", och att det vore tryggast att lämna åt glömskan de våldsamma och kanske af partianda uppväckta händelser, som passerat i samband med denna märkliga disputation.

Samtidigt med denna strid, som förmörkade Castovii lefnadsbana, gick en annan, i hvilken teologerna lyckades med ej mindre framgång tillfoga sin mest hatade fiende, Johan Bilberg, ett kännbart nederlag. De kunde aldrig förlåta honom, att han blifvit inträngd i fakulteten mot deras vilja, och de gjorde honom lifvet där så surt som möjligt. Bittrast af allt för Bilberg var, att de lyckades hindra hvarje hans försök att genom en teologisk disputation visa sina insikter på detta område. Det var dem en ljuf hämd och för

[1] Anf. st. d. 16 Juni 1693.

honom en djup förödmjukelse, så mycket mera som han kände sin öfverlägsenhet icke blott i begåfning utan äfven i insikter på detta fält, hvilket under hans kollegers försumliga vård nu nästan låg i full träda. Han skildrade fakultetens undervisning i mörka färger i bref till kanslern;[1] sedan Benzelii förflyttning till Strängnäs biskopsstol (1687), hade ingen undervisning gifvits i kyrkohistoria, och Schütz, ehuru inspektor för stipendiaterna, hade icke på fem månader gifvit dem någon öfning med disputationer. Omdömet skulle kunna betraktas såsom påverkadt af partiskhet, men det bekräftas till fullo af hvad Lindschöld 1688, efter hvad jag ofvan anfört, dömde om teologernas verksamhet. Bilberg själf fortfor att med kanslerns tillstånd hela våren 1690 sköta sin matematiska professur och afsluta omarbetningen af sina "Elementa geometriæ", till stor förargelse för teologerna, som blott väntade på hans inträde i den teologiska professuren, för att komma honom till lifs.[2] I slutet af September 1690 blef han omsider introducerad som teologie professor, men underlät länge, hvilket ej var korrekt, att inställa sig i fakulteten, så att prokanslern måste ingripa och ålägga honom att därstädes uppvisa sin fullmakt. Sina teologiska föreläsningar hade han dock begynt, men på ett sätt som icke föll hans kolleger i smaken, och detta fick han nogsamt erfara, när han d. 6 December tog sitt inträde i fakulteten, ty han möttes där med en föreställning, att fakulteten ogärna hört, att han i sina föreläsningar dels ödelade dels refuterade de termini, som den evangeliska kyrkan gillat, och att han, med bestridande af förnäma teologers mening de notitia Dei insita, höll sig till Cartesii åsikt. Bilbergs svar blef, att han icke ödelagt andra termini än de onödiga och onyttiga, som skolastikerna lämnat efter sig, och att, rörande det medfödda Gudsbegreppet, hade han följt Chemnitz och Dannhawer, hvilkas mening Cartesius delade. Fakulteten mente, att det sista var ett misstag, och att det i öfrigt vore säkrast att hålla sig till de brukliga termerna, tilläggande något oförskämdt, att om ock dessas bruk icke kunde genast stå klart för en och hvar, lärde man sig det nog med tiden. Det var icke svårt att se, att här väntade öppen fiendtlighet, blott tillfälle erbjöde sig, och detta kom, då Bilberg om våren 1691 utarbetat en afhandling med titel: De theologia christiana. Fakul-

[1] 9 Maj 1690 (orig. R. ark.). I bref af 7 Mars till densamme (R. ark.) ber Bilberg att få öfverlämna Danmarks pastorat åt en prästman, för att kunna bättre sköta sina vetenskapliga studier.

[2] Teol. fak. prot. 29 Mars och 20 Aug. 1690. Vid senare tillfället gaf man luft åt sin galla genom att anmärka, att Bilberg ännu gick i en habit, som vore för en prästman oanständig.

teten var icke sen att inskrida och lyckades äfven att få henne undertryckt. [1]

Detta Bilbergs arbete måste djupt uppreta hans kolleger, ty ehuru det visserligen egentligen gick ut på att frigöra teologien från den skolastiska dräkt, hvari hon var inväfd och återföra henne till skriften som sin källa, hvarutinnan, som han riktigt påpekade, Luther varit hans föregångare, kunde detta ju ej ske utan en vidräkning med teologiens föråldrade, för hans ovänner så kära termer; och likaså ansåg han nödigt, just för utrensning af alla skolastiska rester, att uppdraga gränserna mellan teologisk och filosofisk forskning, hvarmed han genast var inne på det principiella spörsmål, som nyss satt allt i eld och lågor. Huru rätt han än kunde hafva, måste han bringa kollegerna i harnesk genom att drifva med deras försök att på teologisk väg gifva en fysiskt tillfredsställande förklaring af den Mosaiska skapelsehistorien och genom upprepande af sin skolas välkända uttalande, att liksom teologiska satser vore i filosofien hvarken sanna eller falska, så gällde detsamma inom teologien om filosofiska satser. motsägelserna inom teologien kunde endast ur det heliga ordet själft förklaras. Och ändock skorrade nog dylika principuttalanden vida mindre illa i hans ovänners öron, än hans djärfhet att tala om skolastikens svulst och dess för sundt förstånd ofattliga termer samt att beklaga, att äfven män, som voro om kyrkan högt förtjänta, dock i de böcker, som ungdomen skulle slita, använde sådana klunsiga termer som "Aseitas, Indamnabilitas passiva" etc. Den 1 April skulle disputationen ventileras, den hade en god tid förut varit i dekani händer och ingen anmärkning hade afhörts från fakultetens sida, men denna hade sin plan färdig att upptaga den välkända, alltid med framgång krönta metoden att, med förbigående af den väg konstitutionerna utstakade, gå direkt till högre myndighet och lysa sina motståndare i bann. Kvällen före ventilationen inlämnade Schütz och Micrander hos prokanslern en begäran att få disputationen inhiberad,[2] och denne gaf, säkerligen ej ogärna, sitt samtycke. Förgäfves beklagade sig Bilberg högt i konsistoriesessionen påföljande dag; detta kunde ingenting åtgöra, då motparterna ej infunnit sig till sammanträdet, och än mindre sedan det blifvit

[1] Jag hänvisar för det följande till O. A. Knös grundliga redogörelse i sin Historiola lit. poetarum W. Gothiæ lat. s. 91 ff. Själfva aktstyckena har jag äfven, såvidt möjligt, sökt utnyttja.

[2] Samtida kopia i K. Bibl. »Strödda handlingar rör. universitet och skolor», folio. Fakultetens inkast mot Bilbergs disputation, daterade 21 April 1691, finnas i kopia i Ups. Bibl., Palmskölds saml., XV T. 2, s. 501.

bekant, att Schütz och Micrander dragit saken inför K. Maj:t själf.[1] Bilberg saknade ej heller andra fiender, mindre starka, men lika ilskna. Dit hörde Pomeranarn Martin Schütte, som nu begifvit sig till Upsala, där han följande år blef teologie adjunkt, en man som i ortodox fanatism nästan intog första rummet under dessa och följande år. Han tillät sig att sammanskrifva ett hetsigt angrepp på Bilbergs afhandling, och när denne något högdraget lät honom veta, att han ansåg under sin värdighet att befatta sig med hvad småfolk tänkte, gaf Schütte ett ganska oförskämdt svar.[2]

Konungen hänsköt saken d. 8 Maj till ärkebiskopen med uppdrag att söka bilägga tvisten och, om detta icke lyckades, låta angriparne uppsätta sina anmärkningar och Bilberg däröfver afgifva förklaring, hvarefter en kommission skulle nedsättas i saken. Ärkebiskop Svebilius sammankallade fakultetens både ordinarie och extra ordinarie professorer till en konferens, i hvilken Bilberg flera dagar å rad grundligen examinerades, och man slutligen, säkerligen under stark påtryckning af Svebilius, kom till en slags förlikning. En transaktionsskrift upprättades d. 30 Juni och undertecknades såväl af Bilberg, som af ärkebiskopen, samt fakultetens tre öfriga ordinarie och tre e. ordinarie professorer.[3] I själfva verket var den på visst sätt en återkallelse från Bilbergs sida, och han fick utlofva, att framdeles konformera sig med den ortodoxa teologien och följa den här brukliga metoden. Förnöjd inberättade Svebilius utgången till konungen, hvilken därpå d. 13 Juli resolverade, att ventilationen af Bilbergs afhandling skulle inställas.[4]

Lifvet i teologiska fakulteten blef Bilberg slutligen odrägligt. Han skildrar det själf i bref till den ryktbare Erik Dalberg med orden: "Sedan jag kom till theologos, hafver jag bland det folket njutit ingen frid och det mest för den commission in causa philosophiæ Cartesianæ, uti hvilken jag var befalld att sitta emot några biskopar och facultatem theologicam vid sista riksdag i Stockholm, hvilka därför, så länge de lefva, lära draga hat emot mig och söka mig ruinera."[5] Under sådant förhållande var ej underligt, om Karl

[1] Schütz och Micrander till K. Maj:t 1 Maj 1691 (orig. R. ark.).

[2] Schüttes Annotationes, Bilbergs bref till Schütte 21 Maj och dennes svar d. 22 finnas i Ups. Bibl. T. 80. I Schüttes morska svar heter det: »Noli spernere quid minuta gens mussitet, quia Paulus docet, Deum ejus inprimis opera uti.»

[3] Transaktionsskriften är bilagd ärkebiskopens bref till K. Maj:t d. 8 Juli. De tre e. o. professorerna voro O. Nezzelius, E. Ljung och I. Kolmodin.

[4] Uttrycket i kungliga brefvet är högst oklart, men måste fattas som en inhibition af ventileringen.

[5] Bilberg t. E. Dalberg 29 Nov. 1692 (Vet. akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd. 2.)

XI, som alltid ville Bilberg väl, ansett både lämpligast och för denne lyckligt, om han förflyttades från universitetet, och sannolikt har Bilberg själf icke haft något att invända. D. 2 Mars 1692 utnämdes han till prost i Örebro. För det teologiska studiet var förlusten stor, ty Bilberg var en af sin tids förnämsta undervisare. Bästa beviset härå är, att den i följande sekel så ryktbare filosofen och professorn i Lund, Andreas Rydelius, frivilligt följde honom i landsflykten till Örebro, och det finns ett annat talande bevis i den harmsna förtrytelse, med hvilken hans förutnämde fiende Martinus Schütte omtalar, att studenterna beundrade Bilberg och satte honom framför alla andra sina lärare, ja, gåfvo honom tillnamnet θεολογικώτατος.[1]

Det förnyade försök att få sin ära upprättad, som Bilberg gjorde vid jubelfesten i Upsala 1693 genom författande af en teologisk afhandling, strandade som de föregående på de mäktiga motståndarnas oförsonliga hat. Idén till att författa denna afhandling fick han, som han själf uppgifver, därigenom att han försporde, att alla teologerna drogo sig för att förherrliga festen med disputationer, hvilket konsistoriet fann snöpligt, hvarför han erbjöd sin tjänst, som med tacksamhet mottogs.[2] Han författade därpå en afhandling "De concupiscentia renatorum", och d. 9 Febr. 1693 underrättade kanslern konsistoriet, att konungen beviljat Bilberg att disputera samt att teologiska fakulteten skulle skyndsamt censera disputationen. Men ovännerna voro fast beslutna att aldrig låta det komma därhän, att han skulle få som teolog uppträda i den akademiska katedern, och kanslersbrefvet var icke väl föredraget i den teologiska fakulteten d. 13 Februari, förr än denna beslöt, att man skulle hos K. Maj:t anhålla om förbud för disputationen, efter dess författare icke var fullt renlärig. Och man handlade med sådan raskhet, att fakultetens bref om saken redan följande afton var i konungens händer. Han var dock för rättrådig att på rak arm gå fakultetens ärenden, utan remitterade saken till kanslikollegiet, som genast sammanträdde följande dag d. 15 Februari. Och nu visade sig till fullo, hurn stort Schütz inflytande var. Ty trots att kollegiets president, universitetets egen kansler, Bengt Oxenstjerna, kände sig högligen upprörd öfver fakultetens förfarande och både han och hofkanslern grefve Nils Gyldenstolpe i sak stodo på Bilbergs sida (Gyldenstolpe uttryckte sin för-

[1] Schüttes sid. 296 not 2 omtalade Annotationes.

[2] Se hans uppgift i brefvet af 27 Nov. 1704 till Upsala teol. fakultet (Bergius, Nytt förråd, etc. s. 182). För den följande framställningen hänvisar jag till kanslikollegiets långa protokoll 15 Febr. 1693, kopia i Ups. Bibl. U. 133 (Gahms samling om förbudne böcker T. 3).

trytelse i de starkaste ord[1]), var det sega motstånd, som Schütz svåger kanslirådet Bergenhjelm satte mot alla deras utbrott så starkt, att kollegiet icke fattade beslut i saken, utan valde den utvägen, att blott referera för konungen hvad som förekommit i saken och anhålla, att han ville själf determinera i densamma. Och konungens beslut utföll efter Schütz önskan, ty disputationen blef inhiberad.[2] I stället utgåfvos vid jubelfesten under P. Rudbeckii presidium några teser "De descensu Christi ad inferos", som man nästan kan misstänka, att respondenten, vår ryktbare Erik Castovius, i hastigheten sammanskrifvit åt den gamle biskopen. — Harmen gick djupt i Bilbergs själ. När han som biskop i Strängnäs år 1704 (i det bref jag förut omnämt) afvisade teologiska fakultetens inbjudning att aflägga prof för teologie doktorsgraden, hvilket han med rätta fann förolämpande för sig såsom gammal teologie professor och biskop, sjöd bitterheten mot de forna ovännerna ännu i hans själ och lyste genom hvarje rad af brefvet. För konungen åter, som han tydligen icke misstänkte för den ringaste partiskhet, hyste han ständigt en djup och oförställd tillgifvenhet.[3]

Själen i den förföljelse, som dref Bilberg från universitetet, var den ondskefulle Schütz. För honom var det omöjligt att lefva i fred med någon människa. Det fanns knappt någon af hans ämbetsbröder, med hvilken han icke förr eller senare kom i delo och på hvilken han icke försökte sin tunga hand. Men han skydde icke heller att angripa hela fakulteter, ja, att om så behöfdes, mäta sig, efter hvad vi nyss sett, med hela konsistoriet. Ett för sin tid märkligt exempel på det förra hafva vi i det angrepp han riktade mot den filosofiska fakulteten år 1687, samtidigt med att han invecklade hela universitetet i den stora Cartesianska fejden. Förhållandet var, att superintendenten M. Steuchius i sin förut omtalade granskning af Schütz memorial vid 1686 års riksdag om licentia philosophandi[4] äfven antydt, att filosofiska fakulteten i egna arbeten och sådana som under dess präsidium utgifvits gjort sig skyldig till "vitia grammaticalia". Det var en godbit, som den argsinte Schütz icke försummade att taga fasta på, och i konsistoriesessionen d. 29 Dec. 1686 framförde han beskyllningen med tillägg, att han skulle kunna uppvisa mer än tillräckligt af vitia af sådan art, att fakulteten skulle

[1] Gyldenstolpe yttrade, att det var »satanicum» att hindra Bilberg att försvara sig och en Belials sak att döma någon ohördan. Hade Oxenstjerna varit lika resolut, hade nog utgången blifvit en annan.

[2] Något kungabref i saken har jag dock icke sett.

[3] Bilberg t. Nils Gyldenstolpe vid konungens död 14 Kal. Majii 1697 (Ups. Bibl. N. 443).

[4] Se ofvan s. 263 not. 2.

däröfver skämmas.[1] Fakulteten ingick påföljande 9 Febr. till konsistoriet med en harmsen försvarsskrifvelse.[2] Det kunde ju hända, hette det där, att dylika fel någon gång förekommo i studenternas uppsatser, men detta borde man väl icke lägga deras lärare till last, och icke kunde man väl ålägga dessa att omskrifva studenternas arbeten, oafsedt att det borde anses bättre att lärjungen finge själf visa hvad han förmådde. Anklagelsen syntes fakulteten vara "ett odieust och vilaint stycke", och man torde, om det behöfdes, kunna uppvisa, att anklagaren, som ställde sig så ogement noga, själf icke vore fri för dylika vanliga fel. På samma gång höjde fakulteten klagomål öfver, att Schütz vid ett annat tillfälle beskyllt fakulteten att "klå och skinna" studenterna. Schütz var icke sen att upptaga handsken. Tio dagar senare inkom han till rektor med ett ilsket genmäle. Skickligt slingrande sig från den förra tvistepunkten om språkfelen genom att obesväradt hänvisa fakulteten att göra upp den saken med hans sagesman Steuchius, högg han sig nu fast vid den andra frågan, den om olaga beskattning på studenterna. Han sade sig veta, att de stora presidiepengar, som utgåfvos af dem, som disputerade under professorerna, voro en mot konstitutionerna stridande pålaga, och att såväl dessa, som de stora kontributioner, hvilka måste erläggas för examen och promotion, voro att betrakta som ett "samvetsverk". Äfven om de voro frivilliga, borde de icke mottagas, ty dylikt droge ondt namn öfver universitetet, och de utarmade mången fattig students föräldrar, hvaröfver han hört prästerna klaga på riksdagen. Som vittnen ville han åberopa de studenter, som på dylikt sätt måst sätta sig i skuld. — När man känner mannens samvetslöshet och ser, huru han vid utdelningarna ur sin fakultets kassa själf utan tvekan uppbär icke obetydliga belopp, kan man ej annat än häpna öfver hans skamlösa tilltag att söka spela rollen af en rättfärdighetens och den förtryckta oskuldens försvarare.

Ett så oförsynt upprepadt angrepp skulle kommit äfven den fridsammaste att förlora tålamodet. Fakulteten ingaf d. 15 Mars 1687 en protestskrifvelse, som ingalunda skrädde orden och med förvånande djärfhet uppdrog belackarens hela syndaregister, oaktadt vissa anmärkningar, om ock sanna, voro af den art, att Schütz lätt kunde af dem smida farliga vapen att användas å högre ort. Fa-

[1] Det ofullständiga konsistorieprotokollet för 29 Dec. upplyser ej härom, men väl fakultetens svarsskrifvelse af 9 Febr. 1687.

[2] Fakultetens skrifvelse af 9 Febr., Schütz svar af d. 19 och fakultetens nya odaterade genmäle (som upplästes i fakulteten 15 Mars enligt dess protokoll) finnas alla i filos. fak:s arkiv: Handlingar rör. Cartesianska filosofien.

kulteten yttrade sig först om hans ohemula anklagelse, att den skinnade studenterna. Det ålåge honom att bevisa, att någon utgifvit i presidiepengar mera, än som svarat mot hans medel och preses omak, och att någonsin tvång användts; det vore tvärtom en välkänd sak, att fattiga alltid finge disputera gratis, och ej heller hade någon klagat, förr än denne egenmyndige och afundsjuke censor upphäft sig. Konstitutionerna förbjödo icke förfarandet och rätt tolkade medgåfvo de hvad som för öfrigt vore öflig praxis i alla länder. Med en befogad hänvisning till prästernas ökända sportler erinrade fakulteten, att dess förfarande ej kunde vara mera orätt, än när prästerna togo hederliga skänker för sitt tjänstebesvär. Anmärkningen vittnade blott om illvilja, men äfven om okunnighet om det med presidiet förenade besväret (en för alla genomskinlig häntydning på det faktum, att Schütz blott presiderat en gång i sitt lif). Hvad promotionsutgifterna anginge, så bestämdes de af promovendi, ingen skulle hellre än fakulteten se att de reducerades, liksom äfven att disputationerna skrefvos kortare. — Efter detta kraftiga svar tog fakulteten å sin sida till offensiven för att afslöja Schütz motiver och ställa hans uppträdande i dess rätta dager. Det skedde med mustiga ord, ty fakulteten förklarade, att "efter han bemantlade sin bekanta vanart att begynna trätor samt den besynnerliga fräckhet, som han nu har fattat att utgjuta sin bilem på facultatem philosophicam under en specieux och splendid titel af studio commodi publici", så ville man omsider draga masken af honom. Och därpå omtaltes, huru han sällan infann sig i konsistoriet och, när det skedde, stormade med munnen och tog till protokollet allehanda bagateller, som skulle liksom vittna om hans trohet och nit i K. Maj:ts tjänst. Hans oegennytta syntes dock bäst af det sätt, hvarpå han efter Verelii död bakom kanslerns och konsistoriets rygg förskaffade sig bibliotekarieplatsen, som han ingalunda var vuxen, "hafvandes, som allom bekant är, en valde angustam librorum notitiam och en mäkta mager peritiam linguarum tam orientalium quam occidentalium". Vore han så ifrig för ungdomens väl, som han gjorde sig, skulle han väl för halftannat år sedan öfvertagit den efter Skunks död lediga teologie professuren, men han fann sin bibliotekarieplats bekvämare, och han låge nu efter Benzelii förflyttning i underhandling om att få förena dennes professur med bibliotekariatet. Vore han så samvetsöm, som han utgåfve sig, skulle han icke väckt bullret om den Cartesianska filosofien, så mycket hellre som han i saken hade ett ringa förstånd. Den som erfarit hans pockande och bitterhet, huru vig han var att utkasta spotska och hånande ord och huru oskickliga och våldsamma hans åthäfvor,

visste nog, att hos honom bodde icke den rätta nitälskande anden, hvars kännemärke var saktmod och stillhet i ord och later.

En så skarp tillrättavisning hade den despotiske mannen aldrig förr bekommit, och den gick honom så till sinnes, att han efter densamma i nära halftannat år uteblef från konsistoriet, därför att detta, som han påstod, icke kunde förskaffa honom satisfaktion af fakulteten. Sina ämbetssysslor skötte han fortfarande lika vårdslöst efter sitt eget goda behag. Ehuru d. 30 April 1687 utnämd till teologie professor lät han mer än två år förgå, innan han tog befattning med undervisningen i sin fakultet, förebärande, att biblioteket måste dessförinnan vara slutinventeradt från honom till efterträdaren, och till höger och vänster antastade han en och hvar som ådrog sig hans höga missnöje. Hälst skedde detta när Cartesianismen kom med i spelet, och Bilberg var icke den ende som då råkade ut för honom. Äfven dennes forne kollega, Andreas Spole, professor i astronomi, var honom ur den synpunkten högligen misshaglig, och 1692 gjorde han ett försök att klämma till äfven denne. Man kan blott förvåna sig, att när han slog ned på Spole, det icke skedde förr, då vida anstötligare disputationer under denne sågo dagen. Den afhandling, som nu utsågs till syndabock, var författad af Västgöten Sven Noring och bar titeln: "De corporum naturalium mutationibus" samt skulle ventileras d. 29 Okt. 1692 under Spoles presidium. För den, som nu läser afhandlingen, är det svårt att se, hvilka farliga satser som i den drifvits, ty den är nästan rent naturvetenskaplig, men ett öfvadt öga ser snart, att två Cartesianska satser i den vunnit godkännande, nämligen att oändlighet i utbredning hör till materiens väsen och att Gud är upphofvet till all rörelse, och vi skola se, att teologerna uppvädrade än flera noviteter. Dagen före ventilationen aflät Schütz en skrifvelse till rektor (Peringer)[1] med anmälan, att afhandlingen, såsom "löpande mot teologien" och sträfvande mot K. Maj:ts förra året (26 Okt. 1691) gifna befallning borde inhiberas. Han specificerade icke i denna sina anklagelser, men af ett annat dokument[2] får man veta, att man i Stockholm visste, att Schütz anmärkt fyra saker, 1) att himlakropparnes rörelser tillagts Gud som upphof, ehuru detta vore att söka i deras forma substantialis, 2) att extensio tillagts kropparnes väsen, hvilket strede mot, att Kristi lekamen i den heliga nattvarden saknade extensio, 3) att i disputationen funnos några nya termini, 4)

[1] 28 Okt. Kopia i Ups. Bibl. U 94.

[2] J. Olivecrantz bref till L. Norrmannus, Sthlm 9 Dec. 1692, Ups. Bibl. N. 1075. Någon skrift af Schütz, i hvilken anklagelserna specificerats, har jag ej sett.

att ett uttryck af Seneca kallats gudomligt.[1] Afhandlingen blef mycket riktigt inhiberad, kanske icke minst, emedan Schütz hotat den, som censerade, approberade eller presiderade, med ansvar efter sagda kungliga författning. Norrmannus, hvilken som dekanus censerat afhandlingen, gjorde ett fåfängt försök hos teologiska fakulteten att få veta, hvari förbrytelserna bestodo; svaret blef blott, att om filosofiska fakulteten vidare yrkade därpå, skulle saken skjutas under prokanslern.[2]

Det skedde äfven, ty d. 18 Dec. uppträdde den gamle Svebilius i konsistoriet, där han och teologerna gingo till storms mot det brottsliga arbetet. Man häpnar verkligen öfver litenheten och futtigheten i angreppen, och ingenting vittnar bättre om, att den forskningsfrihet, som sagts hafva blifvit införd genom kungliga brefvet af 17 April 1689, stod blott på papperet. Ärkebiskopen påpekade, att Calvinister åberopades flerstädes i afhandlingen och där fingo stora elogier, att där funnos oriktiga uttryckssätt, såsom när mens brukades för anima, och kroppen kallades ett animæ ergastulum. Den nye professorn i logik, Anders Goeding, rättrogen Aristoteliker, skyndade beställsamt att omförmäla, att han alltid undervisat, att mens icke var annat än vis intelligendi in anima, men anima pars altera hominis. Men när så Lagerlöf vågade erinra, att uttrycket, det corpus vore ett ergastulum animæ, äfven förekom hos nyare ortodoxa teologer, ådrog detta honom af prokanslern den klassiska tillrättavisningen, att detta läte sig icke säga, då corpus dock en gång jämte anima skulle bli particeps futuræ gloriæ, och att det vore skillnad på, när en teolog talade oratorie och dogmatice. Både han och Jesper Svedberg, nu rektor, ansågo lämpligt, att man alltid rådförde sig på förhand med teologerna, och att man borde komma öfverens, såsom fråga varit i Stockholm på konferensen 1689, att fastställa de läroböcker, som borde användas. Ånyo upplyste Goeding tjänstvilligt, att han följde ärkebiskop Stigzelii logica och superintendenten Steuchii metaphysica, hvilket gaf Norrmannus och Lagerlöf anledning att nämna, att de, som Goedings företrädare, funnit sig väl af att använda professor Petri Aurivillii läroböcker. Schütz och Micrander voro icke närvarande, utan hade insändt en skrifvelse, som Svedberg föredrog, och hvari de hemställde, om icke saken borde underställas främmande teologiska fakulteter. Men inför de utsikter, som härmed öppnades, ryggade äfven ärkebiskopen tillbaka, han utbrast förskräckt: "Gud bevare oss, detta är icke något medel

[1] Lofordet om Seneca stod ej ens i afhandlingen, utan i en kamrats bifogade lyckönskan.

[2] Teol. fak. prot. 12 Nov. 1692.

att komma till enighet och förtroende igen." Den intolerans, som kommit till uttryck vid detta tillfälle, gaf den lärde Norrmannus anledning att två dagar senare i bref till vännen Johan Olivecrantz[1] utbrista: "Vi äre fattige philosophi rätt olyckelige, och heter'et nu med rätta, palam mutire plebeo (hoc est philosopho) piaculum est. Jag, som ingenting så högt detesterar som kif och buller, önskar af hjärtat, det H. K. Maj:t allernådigst täcktes hjälpa mig ifrån denna trätesamma och farliga orten till någon sådan function, som min ringa capacitet kunde vara tjänlig."[2] Ovillkorligen tränger sig här på läsaren sanningen af det latinska ordspråket: tempora mutantur et nos mutamur in illis, ty tio år skulle icke förgå, innan samma Norrmannus, väl blefven teologie professor, uppträdde själf som ortodox inkvisitor. — Hur det slutligen gick med Norings disputation, har jag icke kunnat finna i handlingarna.

Konsistoriet i sin helhet hade tröttnat vid Schütz regemente. När i Maj 1690 grefve Carl Wrede var ifrågasatt till rector illustris, och val af prorektor i sammanhang därmed behöfde anställas, hvarvid Schütz, såsom i tur och ordning att blifva ordinarie rektor, enligt både lag och gammalt bruk var självskrifven, höjdes röster, att han, som hittills godtyckligt hållit sig så länge från konsistoriet, icke borde äga rätt att komma ifråga till platsen, därför att han nu, för inkomsterna af prorektoratet, fann lämpligt att åter taga del i konsistoriet. Det var isynnerhet Drossander, som vågade göra stark insaga mot Schütz anspråk, och Bilberg med Olof Rudbeck anslöto sig till honom; konstitutionerna talade ju, som de erinrade, om fritt val. Forelius och Obrecht voro tydligen af samma mening, ehuru de uttryckte sig försiktigare. Men majoriteten, ehuru den säkerligen gärna skulle sett Schütz utesluten, ansåg, att man icke kunde handla mot lagens tydliga ord, och den fruktade sannolikt äfven Schütz hämdlystnad och hans inflytande å högsta ort, som alldeles nyss visat sig genom det tillsättande af en kunglig kommission öfver anklagade studenter, som han utverkat. Schütz blef vald och valet af kanslern fastställdt. Huru spänningen sedan växte och konsistoriet slutligen vågade i Dec. 1691 anföra hos själfve konungen bittra klagomål öfver Schütz oregerlighet, utan annat resultat än att det fick en bister skrapa af konungen, har jag ofvan nämt i sammanhang med tvisten om Bilbergs afhandling "De theologia christiana".

[1] 20 Dec. 1692 (original i Ups. Bibl. G 360 a.).

[2] Ej utan självkänsla tillägger Norrmannus om sin egen vetenskapliga verksamhet: »Jag förnimmer, att de höglärdaste män i landet tala fast annorlunda om mina enfaldiga conatibus, än man utomlands publice därom judicerar. Ibland dessa höglärdaste töra kanske ock οἱ θεολογοῦντες vara, quod tamen in aure dictum est.»

Minst af allt kan det förvåna, att en så högfarande och oregerlig natur stötte de unga studenterna ifrån sig. Det bör dock rättvisligen sägas, att denna ungdom på 1680-talet tyckes hafva särskildt utmärkt sig genom våldsamheter samt att konsistoriets flathet icke varit ägnad att återställa disciplinen.[1] Säkerligen hade ock de stormar, som rasat mellan konsistoriales själfva, särskildt i de teologiskt-filosofiska tvistefrågorna, hvilka naturligen varit studenterna välbekanta, icke ökat ungdomens respekt för sina förmän och bidragit, att bland henne skapa stridande partier; klart är ock, att en sådan despot som Schütz alltmer måste i deras ögon framträda som en fiende till all frihet. För honom åter, som tydligen saknade all sympati för ungdomen, behöfdes icke mycket, för att han skulle låta äfven denna ungdom känna, att han satt inne med makten och skräcken. Och tillfället kom. Vid rektoratsombytet i Dec. 1689 hade några studenter i fyllan och villan föröfvat öfvervåld på en källare, och när rannsakning härom företogs, gick härmed tämligen långsamt, i det dels flera mål sammanblandades, dels konsistoriet icke fann målen påkalla någon ovanlig skyndsamhet. Härunder hände sig emellertid, att studenternas ovilja mot Schütz gaf sig luft på det sätt, att en natt några af dem utanför fönstren till hans bostad, där han själf för tillfället låg sjuk, tillät sig det grofva gycklet att uppföra begrafningsmusik och under grofva svordomar uttala sina önskningar att snart se honom förpassad till helvetet. Lika uppskrämd som ursinnig begaf sig Schütz med första upp i konsistoriet och begärde, att hans mål skulle genast, med undanskjutande af alla andra, komma under rannsakning, hvarjämte han på förhand inlade jäf mot Bilberg och Drossander som domare i hans mål. Konsistoriet lyssnade icke till hans påträngande fordringar, och mer behöfdes icke för att gallan skulle rinna öfver hos Schütz. Han satte sig förgrymmad ned och skref en supplik till konungen, i hvilken han gaf en alldeles förvriden framställning af hvad som passerat.[2] I denna hette det, att K. Maj:ts höghet och makt vore kränkt, lagen violerad, allmänna friden på gator och vägar hotad och att man stode alldeles rättslös inför anklagades och vittnens tredska samt konsistoriets flathet, på grund häraf måste han begära nedsättandet af en utomordentlig domskommission. Denna supplik insände han d. 10 Febr. till kanslern och beledsagade den med en skrifvelse, som uppräknade alla de skymford, hvilka utanför

[1] Se min inledning till Bref af O. R. s. 176 ff.

[2] Schütz odaterade supplik och hans bref till kanslern af 10 Febr. 1690 finnas bägge in orig. i R. ark.

hans fönster utslungats.[1] Obegripligt nog satte konungen tro till angifvelsen och insatte d. 21 Febr. ärkebiskopen och lagman N. Gripenhjelm att med konsistoriet kraftigt taga saken om hand; genom bref af d. 1 April fick kommissionen rätt att döma utan appell. Denna hade icke svårt att snart upptäcka, att Schütz alldeles i onödan framkallat dessa kraftåtgärder,[2] och dess domar (d. 10 Maj) blefvo icke heller stränga. Konungen själf tyckes slutligen hafva fått ögonen öppna, ty han förmildrade det strängaste straffet: en månads fängelse på vatten och bröd, kyrkoplikt och relegation, genom att borttaga den sista straffpåföljden. Den sorgliga följden hade dock Schütz hätska ifver haft, att undervisningen låg nere en god del af våren, då alla professorer ju sutto i kommissionen.[3]

Schütz var tydligen icke nöjd. Bitterheten mot ungdomen glödde i hans själ, och när så i Sept. man kastat stenar mot hans fönster och uppslagit paskill mot hans person, gjorde han ånyo anmälan hos konungen. Dennes vrede flammade upp och i skrifvelse af d. 6 Sept. befallde han konsistoriet att sammankalla ungdomen och uppmana den att angifva de brottsliga, hvarjämte han föreskref, att ingen student finge befinna sig å gator, krogar eller källare efter kl. 9 om kvällen (under den ljusare årstiden efter kl. 10); den brottslige skulle straffas med åtta dagars vatten och bröd å slottet. Till kanslern och landshöfdingen afgingo d. 8 Sept. bref, att en soldatvakt skulle inläggas i Upsala, hvars aflöning skulle bestridas af stipendierna; om borgmästare och råd icke höllo hand öfver förordningen om krogarnas stängande, skulle de plikta med halfva lönen. Kommissionen fick ånyo sammanträda, denna gång dock utan resultat, då Schütz icke kunde angifva viss person, och ingenting i öfrigt kom i dagen under rannsakningen; men kommissionens arbeten räckte hela hösten och rubbade undervisningen alldeles som under våren.

Hela universitetet drog en suck af lättnad, när döden bortkallade den våldsamme mannen d. 2 Sept. 1693, och ett visst lugn

---

[1] Man hade sjungit: »Låtom oss denna kropp begrafva» och slutat med: »Men djäflarna skola Schützen utdraga» och »Fröjder Eder i djäflar, I skolen Schützen uppäta».

[2] Gripenhjelm t. kanslern 31 Mars, 8 och 15 April 1690 (R. ark.), att saken befunnits vara obetydlig och mycket väl kunnat handläggas af konsistoriet ensamt. Han klagar ock öfver Schütz påhitt för att fördröja och försvåra processen samt bifogar den oväntade upplysningen, att denne skjutit efter de brottsliga, ehuru de ej ens slagit ut en ruta, mycket mindre gjort hemgång.

[3] A. Spole (rektor) 23 Maj och J. Bilberg 25 Juni 1690 t. kanslern (R. ark.).

inträdde i hela universitetslifvet, sedan denna orons ande försvunnit. Till lugnet bidrog väl ock, att Schütz vapendragare Julius Micrander 1694 utnämdes till superintendent i Hernösand, och att hela teologiska fakulteten omsattes inom loppet af tvenne år. 1692 inträdde Jesper Svedberg och Erik Ljung efter P. Rudbeckius, som blifvit biskop i Skara, och Bilberg, som blifvit prost i Örebro. 1693 d. 15 Dec. inträdde Norrmannus efter Schütz och 10 Nov. 1694 Johan Olderman efter Micrander. Fakultetens färg blef moderatare, om ock Jesper Svedberg strängt höll på renlärigheten både i religionen och politiken. Och stillheten mot slutet af Karl XI:s regering beror nog icke blott på, att sinnena lugnat sig och att konflikternas hufvudmän dels gått ur tiden dels aflägsnats, utan äfven därpå, att enväldet allt tyngre lade sin hand på universitetet och nedtryckte alla frihetsrörelser af hvad slag som helst. Vi hafva sett, huru riksdagens sanktion på enväldets laglighet officiellt delgafs universitetet och vid lämpliga tillfällen inskärptes. Och inom detsamma hade det nya statskicket säkra förkunnare; juristen Carl Lundius hade år 1691, som ofvan nämts, ifrigt uppträdt för att häfda dess gudomliga ursprung och han förblef allt framgent den statliga ortodoxiens stödjepelare. Men han saknade icke kraftigt understöd. Äfven teologen Jesper Svedberg begagnade tillfället vid högtidligheterna 1693 till firande af Upsala mötes hundraåriga minne, för att lägga sin politiska renlärighet i dagen på ett sätt, som förefaller nästan stötande. När nämligen filosofie kandidaten Johan Folcher d. 2 Mars under Lagerlöfs presidium försvarade sin gradualafhandling om Quintus Fabius Maximus Cunctator inför ett lysande auditorium af konung, prinsar och riksråd, ansåg sig Svedberg, när under ventilationen talet började röra sig om magistratus politicus och källan till öfverhetens myndighet, böra som rektor gripa in med anledning af den förgripliga mening som uttalats, att öfverheten hade äfven folket att tacka för sin myndighet. Han fann det oanständigt, att i K. Maj:ts egen höga närvaro sätta i fråga, att öfverheten hade sin makt annat än af Gud själf.[1] — De få som ännu vid denna tid vågade betvifla den nya politiska dogmen om, att den enväldiga konungamakten var ett utflöde af Guds egen myndighet, aktade sig att offentligen uttala dylika kätterier, om de ens vågade, att i det tysta sätta dem på papperet; mellan fyra väggar och i förtroligt lag kunde man möjligen med försiktighet gifva uttryck åt sina känslor. Det gör nästan godt att se en sådan man som Erik Benzelius dock våga att, åtminstone i fråga om kyrkans ställning

[1] Se H. Tottie: Jesper Svedberg, 1 1885 s. 162 ff. Folchers försvarsskrift mot Svedbergs anfall, ställd till kanslern, finns i Ups. Bibl. N. 1045.

till staten, hysa den åsikten, att det höga kungliga väldet dock icke var alldeles obegränsadt; härom vittna de "Tankar" han nedskref i samband med sitt deltagande i nya kyrkolagens utarbetande 1685.[1]

Den nyss omnämda jubelfesten till firande af minnet af Upsala möte blef på visst sätt lika mycket det ortodoxa enväldets förherrligande, som det var den ortodoxa kyrkans minnesfest i anledning af den hårda kamp, som räddade henne undan främmande och papistiskt öfvervälde. För konung Karl, som var ärligt och varmt fäst vid sin lutherska kyrka och med hela sin kraft arbetade på att befästa hennes enhet genom ny bibelöfversättning, handbok och psalmbok, var det ett stort ögonblick att få fira minnet af den dag, då Sveriges kyrka och folk enigt slöto sig tillsammans om sin tro och sin självständighet. Han ville däråt gifva den högtidligaste prägel, och det firades öfver hela Sveriges rike, äfven i dess transbaltiska besittningar. Här har jag endast att i korthet beröra högtidligheterna i Upsala.[2] Fastlagssöndagen d. 26 Febr., då minnet på kunglig befallning skulle firas med gudstjänst i alla landets kyrkor, predikade i Upsala domkyrka P. Rudbeckius, som ännu fungerade som domprost därstädes, ehuru han redan d. 23 April föregående år utnämts till biskop i Skara; den gamle Olof Rudbeck med sina två döttrar gaf akten glans med sång af deras härliga röster; före och efter Te Deum sköts salut med 32 kanoner utanför kyrkan, hvarpå kanoner uppe vid slottet svarade, och detta i två omgångar.[3] Om aftonen var stor illumination, och hela natten sköto studenterna och gjorde sig lustiga. Följande dag, Måndagen d. 27, högtidlighöll universitetetet det stora minnet i den s. k. gamla akademien (sedermera Carolina), där Upsala möte en gång hållits. Den illa farna byggnaden var för tillfället uppfejad och dess dåliga belysning (alla fönster sutto åt norr inåt kyrkogården) förbättrad genom fönsternas upphuggande. Här firades ock alla veckans festligheter utom teologie doktorspromotionen på Fredagen d. 3 Mars. Universitetets rektor Jesper Svedberg, som föregående dag (d. 26 Febr.) genom högtidligt program inbjudit till festligheten, uppläste handlingarna från Upsala möte, hvilka han upptog ur ett silfverskrin, som konungen låtit enkom för deras bevarande förfärdiga; musik utfördes efter akademiskt bruk äfven under denna högtidliga akt. Efteråt gick

---

[1] Benzelii »Tankar» äro tryckta hos H. Afzelius: E. Benzelius d. ä., 1. s. 98 ff.

[2] Min källa har varit E. Wrangels förträffliga skildring i hans uppsats: Jubelfesten 1693 (Samlaren, Extrahäfte 1893).

[3] D. 26 Jan. hade K Maj:t befallt landshöfdingen att leverera Olof Rudbeck en centner krut till högtiden.

man att mottaga konungen, som kl. 6 (efter blott fyra timmars resa från Stockholm) anlände till staden, beledsagad af sin unge son prins Karl och prins Fredrik af Holstein, universitetskanslern Bengt Oxenstjerna, sex andra rådsherrar, främmande sändebud och ett talrikt följe. Genom sin personliga närvaro gaf konungen glans åt alla de följande dagarnes långa och säkerligen rätt ofta för honom föga roande akademiska ståt.

Tisdagen d. 28 Februari orerade Petrus Rudbeckius på latin och på eftermiddagen universitetets vetenskapliga sol, Laurentius Norrmannus, på grekiska. Följande dag d. 1 Mars höll vår välbekante Henrik Schütz, nu vorden domprost, ett tal, det längsta af alla vid mötet, om evangeliets spridning till norden, i hvilket han, sin vana likmätigt, icke kunde underlåta att fara ut mot de förhatliga Cartesianarne, hvilkas irrläror uppräknades; det var honom tydligen kärt att kunna sammanfatta domen i Tertulliani ord, att filosoferna varit kättarnes patriarker, han tillät sig äfven det osmakliga smickret att kalla konungen verus Dei veri vicarius. Efteråt gaf landshöfding Jakob Gyllenborg middag i sin gård[1] för de kungliga med svit, biskopar och professorer under salut med 8 kanoner, som sprängde fyrtio rutor i hans bostad. Klockan 3 återvände man att höra ett tal på latinsk vers af poeseos professorn Henning Forelius. Torsdagen orerade den kände vältalaren, eloquentie professorn Petrus Lagerlöf på förmiddagen, och på eftermiddagen hölls den disputation om Quintus Fabius Maximus Cunctator, vid hvilken, som jag nämt, Jesper Svedberg angrep författaren Johan Folcher och så fick tillfälle att visa sitt rojalistiska nit.

Fredagen d. 3 Mars var bestämd för den stora teologie doktorspromotionen. Konungen hade själf föreskrifvit, hvilka skulle hedras med värdigheten och förklarat, att de som icke aflagt de af konstitutionerna föreskrifna profven skulle därifrån befrias.[2] Promotionen som efter konstitutionernas bestämmelse försiggick i domkyrkan, och ledsagades af högtidlig musik, bestående af vokalsolon och in-

[1] Nuvarande Annerstedtska gården, Öfre Slottsgatan 2, som K. Maj:t d. 29 Juli 1692 inköpt af förre professorn C. Örnhjälm till landshöfdingeresidens. Se handlingarne om gården i Ups. Bibl., Palmskölds saml., XV. T. 26, s. 217—218 och 278—279. Köpebrefvet finns i kopia i landsarkivet, Handlingar rör. Upsala stad.

[2] Schütz, som aflagt sin teol. licentiatexamen och disputerat i Tübingen 1677, var ock af konungen designerad till doktor, men föredrog att låta sig samtidigt med festen promoveras i Tübingen som frånvarande. Motivet är mig oförklarligt. Det kunde varit en viss stolthet öfver att hafva förtjänt titeln, men möjligen ock förargelse öfver, att pastor primarius Iser skulle taga plats före honom vid promotionen.

strumentala körer, tog sin början redan kl. 8 om morgonen. Efter en djuptänkt och vacker predikan af Jesper Svedberg höll prokanslern Olof Svebilius en oration om betydelsen af att äga den sanna religionen och njuta välsignelsen af kyrklig enhet; efter honom talade biskop Petrus Rudbeckius, af konungen utsedd till promotor, om ett af tidens älsklingsämnen, möjligheten af judarnes omvändelse. Härpå trädde kanslern grefve Bengt Oxenstjerna fram och höll tal i samma riktning som prokanslern, ehuru han däråt gaf den mera direkta formen af ett loftal öfver konungens förtjänster om den rena läran, hvarefter han gaf promotor rätten att kreera doktorer. De åtta närvarande promovendi[1] framträdde nu en efter en för att mottaga doktorshatten, bibeln och ringen. De voro biskoparne i Linköping, Haqvin Spegel, i Västerås Carl Carlsson och i Växiö Samuel Virænius, superintendenterna i Härnösand och Visby, Matthias Steuchius och Israel Kolmodin, öfverhofpredikanten Jöran Vallin, pastor primarius i Stockholm Matthias Iser och teologie professorn i Upsala Julius Micrander. Därpå framställde teologie adjunkten Daniel Djurberg magisterfrågan, hvilken var märklig nog i detta tidehvarf, men säkerligen ett verkligt uttryck för mannens moderata åskådning, att döma af hans hållning i framtiden, då han trädt in som professor i fakulteten. Han satte nämligen i fråga, om icke ett närmande mellan de kristna kyrkorna vore möjligt och uttalade sig tämligen tydligt för både önskvärdheten och möjligheten; det var dock denna synkretism, som stått Johannes Matthiæ och Joannes Elai Terserus så dyrt en mansålder tillbaka. Haqvin Spegel, som skulle besvara frågan, förnekade den i ett ganska skarpt svar, som gick ut på, att likasom fred icke kunde råda mellan Kristus och Belial, lika litet kunde Kristi efterföljare vara i förbund med afgudadyrkare. Julius Micrander afslöt akten med den vanliga tacksägelsen. Konungen gaf därefter å slottet en glänsande middag. Rektor och promoti spisade vid konungens bord, professorer jämte andra i deras samhällsställning i en annan sal. Det gick hett till vid skålarna, berättas det, och själfva den spartanske konungen säges hafva föregått med godt exempel och tvungit sina gäster att taga mera till bästa, än dessa mådde godt utaf.[2]

Lördagen d. 4 Mars höll filos. adjunkten Johan Palmroot på

---

[1] Som frånvarande promoverades biskoparne Chr. Papke i Lund och Henning Schütte i Kalmar, livländske generalsuperintendenten Joh. Fischer och de tyska superintendenterna Joh. Breverus i Riga, Joachim Saleman i Reval och Joh. Baudevin i Stralsund. Den femtonde tillärnade doktorn Erland Broman superintendent i Karlstad hade nyss aflidit.

[2] Se H. Tottie: J. Svedberg, 1. s. 166—167.

förmiddagen en oration, hvari konungens välvilja för den andliga odlingens höjande lofprisades, hvarefter Karl afreste vid middagstiden. Han hade visat en storartad frikostighet. Promotor P. Rudbeckius erhöll 1000 rdr specie,[1] rådsherrar m. fl fingo den till minne af festen präglade medaljen i guld till värde af 50 dukater,[2] professorerna fingo den i silfver till 10 riksdalers värde. Det uppgifves, dock väl med öfverdrift, att konungens utgifter för festen stigit till det oerhördt höga beloppet af 20,000 rdr.[3] Det akademiska orerandet och disputerandet var ännu icke slut. Den 17 Mars talade teologie studeranden Kenicius Halenius: De amore veritatis; d. 18 disputerade P. Rudbeckius med E. Castovius som respondent. "De descensu Christi ad inferos", den 19 talade studeranden Petrus Norbelius[4] åter på latin, och den 20 uppbyggdes man slutligen af en hebreisk oration af den lärde orientalisten Gustaf Peringer, som korteligen skildrade vår kyrkas öden efter reformationen.

Vi hafva i den föregående skildringen mött Jesper Svedbergs namn.[5] Denne märklige man hade 1692 trädt in i universitetets lärarekrets och spelade där under de närmaste åren en betydande roll genom ovanliga själsegenskaper, nitisk lärareverksamhet och sitt inflytande hos konungen, som högt värderade hans religiositet, lärdom och ej minst hans rättframma dalkarlsnatur. Egentligen var Svedberg icke mycket känd vid universitetet, som han tio år tidigare lämnat omedelbart efter förvärfvad magistergrad, men hans deltagande i bibelöfversättningsarbetet och psalmboksrevisionen hade inom de kyrkliga kretsarna med rätta fästat uppmärksamheten vid hans person. När efter P. Rudbeckii och Bilbergs förflyttning 1692 tvenne rum i teologiska fakulteten skulle besättas, föllo åtskilliga röster på Svedberg, men ett vida större antal på Norrmannus, professor i grekiska, och på e. ord. teologie professorerna Liung och Nezzelius; det betydde dock mycket, att den mäktige Schütz icke uppfört något annat namn än Svedbergs på förslaget, att E. Benzelius i Strängnäs, som rådfrågats, uttalat sig för honom och att slutligen kanslern, trots röst-

[1] Nära nog tre gånger beloppet af en professorslön.

[2] Dukaten synes denna tid gällt 2 riksdaler.

[3] Uppgiften finns i den berättelse, som Wrangel s. 65 anför under f och som han antager vara af E. Benzelius d. y. Riksdalern var 2 daler smt.

[4] Förmodligen O. Rudbeck d. ä:s blifvande måg, sedan häradshöfding i Uppland.

[5] Svedberg föddes 1653, student 1666, magister 1682, pastor vid lifregementet 1683, hofpredikant 1688, pastor i Vingåker 1690, teol. professer 24 Sept. 1692, domprost 17 Okt. 1694 och biskop i Skara 21 Maj 1702, död 26 Juli 1735. I följande redogörelse för Svedbergs första år har jag hufvudsakligen följt Totties nyssnämda utmärkta arbete.

majoriteten i Uppsala, tydligen lutade åt Svedbergs sida.[1] Karls eget beslut var dessförutan redan på förhand stadgadt,[2] och redan d. 24 sept. utfärdades fullmakten för Svedberg; konungens stora förtroende framlyste af det handbref af samma dag som han aflät till honom. Den nye professorn var knappt kommen till universitetet, förr än dess högsta värdighet, rektorsämbetet, blef honom anförtrodd. Förloppet vid valet var märkligt. Man var i konsistoriet tveksam, huru man skulle rätteligen förfara. Ämbetet hade nyss tillhört filosofiska fakulteten och skulle således återgå till den teologiska, inom hvilken två medlemmar, Svedberg och E. Ljung, nämda samma dag, icke innehaft ämbetet, men Svedberg innehade tredje professuren, hvars förre innehafvare J. Micrander nyss varit rektor, och den åsikten började göra sig gällande, att ämbetet gick efter professurerna ej efter personerna; Ljung åter var i motsats till Svedberg ännu icke introducerad. Ett försök att utleta kanslerns mening misslyckades, ty han hänvisade dem blott att följa konstitutionerna. Konsistoriet var så villrådigt, att det ena dagen (d. 7 Dec.) preliminärt uttalade sig för Ljung, men då han var ovillig, följande dag d. 8 vid det definitiva valet splittrade sina röster, så att Svedberg fick 6, Lagerlöf 4 och Ljung 2 röster.[3] Schütz hade i vredesmod aflägsnat sig, emedan Svedberg icke förklarats självskrifven. Redan d. 13 Dec. kunde kanslern meddela, att K. Maj:t "för vissa orsakers skull" utsett Svedberg till rektor: troligen ville konungen hafva en kraftfull styresman, som kunde medverka till lugnets återställande vid universitetet. Med den våldsamme Schütz stod Svedberg på god fot, hvilket förklaras af hans ortodoxa synpunkt på den brännande konflikten med filosoferna. Denna framgår tillräckligt tydligt af hans uppträdande vid prokanslerns sida d. 18 Dec. 1692 mot Norings disputation och hans deltagande i fakultetens förut omtalade åtgöranden, för att förhindra Bilbergs önskan att få disputera vid jubelfesten.[4] Mera osäkert torde dock vara, huru länge friden skolat bestå, därest icke Schütz så snart (2 Sept. 1693) gått hädan och Micrander 1694 förflyttats till Hernösand. Det var en lycka för Svedberg och fakulteten, att Schütz lediga plats fylldes d. 15 Dec. 1693 med den lärde och något fridsammare

[1] Bergenhjelm insände på konungens befallning d. 21 Sept. förslaget till Benzelius för att höra hans tanke (Linköpings bibl. Bref t. E. Benzelius T. I) kanslerns bref af d. 14 Sept. till konungen finns därsammastädes.

[2] Se Tottie anf. st. 1., s. 154. Det samtal mellan konungen och Svedberg, som där anföres, är i hög grad målande för bägge männens karaktär.

[3] Min sammanräkning afviker från Totties; Lagerlöf fick dock enligt protokollet 4 röster.

[4] Se ofvan s. 297 och 302.

store filologen Laurentius Norrmannus, som d. 6 Dec. nästan enhälligt föreslagits af såväl fakulteten som konsistorium.[1]

Med nit och kraft skötte Svedberg sin rektorsbefattning. Särskildt låg honom om hjärtat att vaka öfver tukt och ordning bland ungdomen, hvilket vid denna tid väl behöfdes, och kunde förordningen ensamt hjälpa, så felades det denna tid visserligen icke på sådana. K. Maj:t hade d. 20 Okt. 1692 ålagt landshöfdingen, att med anledning af studenternas stimmande under gudstjänsten och löpande ur kyrkan i otid, hvartill orsaken uppgifvits vara, att de saknade egna bänkar, tillse att dylika anskaffades; tillika hade han stadgat, att stadsfiskalen skulle häkta dem som i förtid lämnade gudstjänsten;[2] några månader senare (d. 4 Mars 1693) hotade han med fängelse på slottet som straff för oväsen i kyrkan. Landshöfdingen och Svedberg styrde om, att rektor fick sin bänk bland den adliga ungdomen (hvilket antyder, att bråkmakarne voro att söka i denna klass) och att informatorerna fingo sin plats i närheten. För öfriga studenter inreddes plats på läktaren, där äfven professorer och seniorer af hvarje landskap skulle vaka öfver ordningen. Och d. 26 April 1693 utfärdade rektor och konsistorium ett öppet bref, som ställde allvarliga straff i utsikt för tvenne andra gängse oskick. Där hotades med fängelsestraff för dem som tillåto sig att vid sollenna akademiska akter trängas i dörren och på gångarna samt stiga upp på bänkarna; skjutning inom staden eller vid dess lador skulle bestraffas, i förra fallet med relegation, i det senare med arrest. Vare sig nu dessa strängare åtgärder verkligen skrämde ungdomen, hvilket förefaller föga troligt, eller snarare inflytandet och föredömet af sådana män, som Svedberg m. fl., och de stormiga akademigrälens afstannande lyckligt återverkat på ungdomen, lärer enligt Svedbergs uppgift en stor förändring inträdt, och han gaf vid sitt afsked från Uppsala 1702 ungdomen det vittnesbördet, att han till dess stora beröm kunde säga, att under de tio år han bodde vid stora torget, hörde han icke studenterna skria eller tumultisera tio gånger.

Då hans rektorat i Maj 1693 gick till ända, aflämnade han till kanslern en redogörelse[3] för åskilliga åtgärder, som han under detta vidtagit och uttalade äfven för universitetets räkning åtskilliga önskningar. Härpå följde dock icke något svar från högre ort. Men

---

[1] Svedbergs märktiga votum, som Tottie anför efter teol. fak. protokoll, finns in originali i Ups. Bibl. U. 146.

[2] Någon skrifvelse af konsistoriet, som kan hafva framkallat detta kungabref, finns icke i arkivet.

[3] Innehållet af redogörelsen upptogs nästan ordagrant i Svedbergs memorial af följande år.

Svedberg förtröttades icke och följande år förmådde han konsistoriet att ånyo upptaga alla dessa frågor och uppdraga åt honom att föra dess talan inför kansler och konung. Hans energi och inflytande synes däraf, att d. 29 Mars 1694 inlämnade han sitt memorial hos kanslern, och redan d. 2 April föll den kungliga resolutionen.[1] Denna visade välvilja, men lät ock i många punkter veta, att K. Maj:t icke afgjorde viktiga mål, utan att först infordra yttrande af vederbörande. Svedberg hade anhållit, att till förbättrande af universitetets ekonomi det skulle tillåtas detsamma att af sina bönder upptaga deras persedlar in natura eller åtminstone få dem lösta i penningar efter gällande markegång, han försäkrade att i så fall skulle man icke längre behöfva besvära K. Maj:t med eftergifter å kronans fordringar eller anslag för täckande af bristen. Detta förslag, som skulle bragt bönderna i ett säkerligen svårt beroende af universitetet, kan knappast hafva varit i Karls smak; hans svar blef också, att han först ville hafva klar uppgift rörande universitetets inkomster och utgifter, och sedan se den på grund häraf formerade stat, hvars utarbetande han anbefallt;[2] sedan kunde man taga det framlagda förslaget i öfvervägande. Däremot fastställde han det riktigt tänkta förslag, som Svedberg framlagt rörande vården af de medel, som inflöto hos rektorerna, dels från studenterna till den s. k. fiscus studiosorum dels från alla befordrade, från nyinskrifna studenter och från promoti, hvilka genom kungabrefvet af 2 Juli 1692 fått sig ålagt att erlägga afgift till biblioteket; kontrollen öfver dessa medel hade hittills varit otillfredsställande och rektorerna sölat med redovisningen. Mera tvetydigt lät svaret på den anhållan Svedberg gjort, att fysiken skulle öfverflyttas till den filosofiska fakulteten och att det icke skulle tillåtas en professor att sine discrimine föreläsa eller disputera i det som icke angick hans professur, ty häri resolverade konungen, att i den saken redan funnos kungliga ordningar att rätta sig efter, och att om ännu något funnes, som tarfvade ny ordning, så ägde konsistoriet att härom öfverlägga med kanslern och därpå inkomma med sitt förslag. Svedbergs önskan att få några bättre stipendiatplatser tillskapade, för att med deras hjälp uppdraga en reserv af skickliga lärare utöfver hvad adjunkturerna medgåfvo, besvarades med, att i de fall, där universitetet namngåfve personer,

---

[1] Svedbergs memorial af 29 Mars 1694, som nästan ordagrant upptog hans redogörelse af 30 Maj 1693 till kanslern finns liksom redogörelsen i R. ark.; konungens svar af 2 April, orig. i Kons. arkiv.

[2] K. Maj:t hade redan d. 8 Nov. 1693 infordrat från konsistoriet nödiga upplysningar, för att kunna för Upsala och öfriga uuiversitet fastställa nya stater.

som gåfve särdeles hopp om sig, skulle K. Maj:t förse dem med understöd. Tydligen var här egentligen fråga om utbildandet af unga skickliga teologer, ty det befinnes, att det var mest sådana, som sedan kommo i åtnjutande af den kungliga hjälpen. Svedberg hade äfven påpekat det mindre riktiga i, att de kungliga stipendierna stundom gåfvos åt adliga barn, för hvilka dock särskilda magnatstipendier ändå funnes; K. Maj:t resolverade, att missbruket borde upphöra, men att universitetet icke heller finge öka antalet [kungliga] stipendier utöfver det, som skulle framdeles i staten bestämmas. Slutligen hette det rörande universitetets önskan att få en särskild kommission nedsatt, som utan särdeles kostnad för universitetet kunde föra dess gamla processer till ända och lösa åtskilliga andra kinkiga frågor, såsom godsbyten, stipendietestamenten, lönefordringar m. m., att konsistoriet finge härom öfverlägga med kanslern och så inkomma med sitt betänkande. Af denna kommission blef dock icke någon verklighet, kanslern styrkte till uppskof och det på goda grunder.[1] Det anförda vittnar emellertid om Svedbergs stora nit att befordra universitetets olika intressen.

Den stora betydelse, som vid denna tid fästes vid att en professor gjort sig känd som fullt ortodox, torde af det föregående hafva framgått med tillräcklig klarhet. Jag går dock att anföra ännu ett exempel, därför att man däraf ytterligare får lära, att äfven för den, som sökte en professur i den filosofiska fakulteten, var det icke en likgiltig sak, om anmärkningar gjordes mot hans renlärighet. Hela den befordringsfråga, som visar detta, är äfven i öfrigt intressant genom det vidlyftiga trassel den förorsakade. Orientalisten Gustaf Peringer (1693 adlad Liljeblad) hade d. 5 Juni 1695 kallats till censor librorum. Såsom kandidater till den lediga professuren framträdde teol. doktor Johan Esberg, (som förvärfvat sin doktorsvärdighet i Giessen 1691), teol. adjunkten Daniel Djurberg och filosofie adjunkten Johannes Palmroot. Esberg hade ett godt ryggstöd i sin släktförbindelse med Olof Rudbeck, som redan tidigare lagt sig ut för honom hos konungen och höjt hans förtjänster till skyarna.[2] I filosofiska fakulteten åtnjöt dock dess adjunkt Palmroot stora sympatier, och i dess session d. 19 Juni 1695 fick denne vid förslagsuppsättningen sex röster, Esberg däremot blott en, afgifven af släg-

[1] I Kons. protokoll 29 Aug. 1694 finns intaget ett betänkande af Lundius och Schwede om de ärenden, som skulle underställas kanslern och sedan en kommission. Men kanslern styrkte till uppskof i kommissionsfrågan, tills nya staten blifvit färdig (Kons. prot. 5 Sept. 1694). Vi minnas, hur De la Gardie i tiden afstyrkt en dylik kommissions tillsättande.

[2] Se min inledning till Bref af O. R. s. 259—260.

tingen professorn i logik Andreas Goeding, som dessutom gjort starka invändningar mot att fakulteten brukat sluten votering. I konsistoriesessionen senare på samma dag synes Esberg hafva fått majoritet;[1] det vägde naturligen tungt till hans förmån, att prokanslern och sådana män, som J. Svedberg och L. Norrmannus, gifvit honom sina röster, äfven kanslern gaf honom sitt förord d. 10 Juli. Allt tycktes sålunda för Esberg öppna den bästa utsikt till platsen, men den förmörkades plötsligt, i det att samma dag som kanslern undertecknat sitt förord, erhöll han från K. Maj:t ett bref, att det kommit till dennes kännedom, att Esberg under sin utländska resa hållit eftertänkliga diskurser, som smakat af den påfviska religionen, och att denne måste fria sig för de misstankar som däraf väckts. Ärendet blef då af kanslern återförvisadt till konsistoriet d. 12 Juli, och teologiska fakulteten fick företaga rannsakning med Esberg.[2] Härvid kommo visserligen betänkliga saker i dagen. Esberg måste vidgå, att han under sin vistelse i Giessen år 1693 haft åtskilliga diskurser med professor Lars Molin i Dorpt (hvilken han nu betraktade som sin angifvare) och att han därvid satt i fråga, om Luther haft rätt att resa sig emot påfven och om icke de katolska missionärerna haft makt att göra mirakler bland Indianerna. Allt detta, påstod dock Esberg, hade blott talats exercitii gratia, ehuru han medgaf, att Molin fattat saken annorlunda och en gång låtit undfalla sig, att Esberg aldrig torde få någon tjänst i Sverige, förr än han förklarat sina yttranden. Det var dock tydligen icke så helt med Esbergs påstående, att alla hans farliga yttranden blott skett liksom på lek, ty då han hårdare ansattes, medgaf han, att han i Rom[3] gjort bekantskap med drottning Kristinas sekreterare, jesuiten Anders Galdenblad, och sedan korresponderat med honom. Dessa bref hade han uppbränt, men han medgaf att han i dem sagt sig icke tycka så illa om romerska kyrkan. Detta hade dock skett in delirio, ty han hade af ekonomisk nöd och omåttligt läsande, under det han skref på en uppsats om påfvarnes lefnad, råkat ut för en sådan sömnlöshet, melankoli och hufvudsjuka, att han var nära att kasta sig ut genom fönstret. Det ser dock något misstänkt ut med hans uppgift om oskyldigheten af hans romerska förbindelser, om man får sätta tro till hans egna bref.[4] Teologiska fakulteten underrättade

[1] I konsistoriets skrifvelse till kanslern 25 Juni 1695 säges ej, huru förslaget utfallit. Men kanslern säger i sitt bref 4 Mars 1696 t. K. Maj:t (R. ark.), att Esberg fick flesta rösterna. Kons. protokollet är högst oklart.

[2] Teol. fak. prot. 3 Aug. 1695.

[3] Esberg var i Rom 1686—87 (se hans Itinerarium i Ups. Bibl. X 363).

[4] Om det bref från Esberg till Innocentius XIII d. 7 Maj 1692, som Arckenholtz tryckt (Mémoires concernant Christine, T. 4 s. 405) är äkta,

emellertid kanslern d. 16 Augusti om hvad som framkommit under rannsakningen och förklarade, att den, utan närmare kännedom om hans bref och diskurser, icke kunde göra något vidare åt saken.

K. Maj:t remitterade nu målet till L. Molin, för att höra hvad han kunde upplysa i saken, och d. 12 Oktober afgaf denne sitt yttrande.[1] Detta var ej riktigt fördelaktigt för Esberg, ty Molin angaf, att denne fällt yttranden, som haft tämlig smak af den påfviska läran, och det i viktiga stycken, som mäkta nära rörde grundvalarna för kyrkans tro, hvarpå han anförde flera bevis. Han tilltrodde sig dock icke att afgöra, om Esberg menat allvar eller, som denne nu påstod, talat skämtvis och exercitii gratia, men han hade dock det intrycket, att denne skattat den romerska kyrkan i många stycken, om ej bättre, så dock lika god som den lutherska, och han hade äfven därför då varnat honom. K. Maj:t sände Molins skrift till kanslern d. 9 December med befallning, att däraf gifva det akademiska konsistoriet del och tillika inhämta dess yttrande, hvem det ville föreslå till den orientaliska professuren, och kanslern fullgjorde uppdraget d. 17 December. Konsistoriet remitterade frågan om Esbergs renlärighet till teologiska fakulteten, men ansåg sig icke behöfva, i afvaktan på dess utlåtande, uppskjuta förslagsfrågan, efter kungliga brefvet af d. 9 Dec. tycktes drifva på den saken. Häri låg en gifven fara för Esberg, som icke gärna kunde komma i fråga, förr än han friats från misstankarna, och han utverkade sig äfven hos kanslern ett bref af 7 Januari 1696, att renlärighetsfrågan skulle upptagas först, såsom K. Maj:ts bref, rätteligen förstådt, tycktes gifva vid handen. I Upsala var man dock icke af samma mening. I konsistoriesessionen d. 14 Januari aflämnade filosofiska fakulteten nytt förslag till professuren, å hvilket Johan Palmroot var uppförd, Esberg åter utesluten, eftersom teologiska fakulteten ännu icke yttrat sig i renlärighetsfrågan. Konsistoriet åter gjorde ett slags försök, som det tyckes pro forma, att utröna, huru det förhöll sig med de misstänkta diskurser som Esberg fört. För detta ändamål samlades det följande dag och anställde med honom ett längre förhör, men skred omedelbart därpå till uppsättande af förslag, hvarå det i likhet med filosofiska fakulteten nu uppförde Palmroot.[2] Härom underrättade det kanslern d. 17

ser visserligen saken misstänkt ut, ty där begär Esberg få låna 300 scudi för att bli fri från sina skulder och lofvar därpå öfvergå till romerska kyrkan.

[1] Kopia i filos. fak:s arkiv (införd bland dess konungabref 1672—1785).

[2] Det är svårt att se, hvad konsistoriet afsett med förhöret, då man sedan finner, att det säger, att det icke velat uttala sig i fråga om Esbergs renlärighet, efter teologiska fakulteten förbehållit sig att framdeles under-

Januari, men uttalade tillika rörande Esberg, att det efter noga öfvervägande af hvad i saken förekommit, icke kunde sluta annat än, att Esberg visserligen varit ovarsam och obetänkt i sitt tal, men att det, i likhet med hvad professor Molin efter närmare undersökning uttalat, icke ansåg sig kunna tvifla om hans ortodoxi och hoppades, att han skulle blifva däri beständig, så mycket mera som han sedan hunnit mognare år, vigts till präst och därvid aflagt dyr ed på den rena evangeliska läran, hvilket han nu ock ytterligare kontesterat. Det hoppades, att hans villkor kunde för hans svärfaders Lundii långa tjänst förbättras på något annat sätt.

Sakens afgörande uppsköts dock ånyo för en tid, i det K. Maj:t, efter att kanslern till honom insändt förslaget, föreskref d. 7 Mars 1696, att de sökande skulle ställa sig till efterrättelse den kungliga resolution som föreskref, att de som åtnjutit särskildt kungligt stipendium för utländsk resa, skulle efter hemkomsten disputera, innan de befordrades till professorer. Alla de tre sökande gjorde sig ock i ordning härför, men Esberg, som teologie doktor, och Djurberg, som teologie adjunkt, ansågo sig hafva rätt att själfva presidera för sina afhandlingar, och detta förde till en ny kontrovers. Teologiska fakulteten, under hvilken deras afhandlingar på grund af sitt innehåll föllo, nekade dem presidium, åberopande mot Esberg konstitutionernas ord i Cap. XVII, 6: 1, att den, som icke tagit graden i Sverige, icke heller ägde gradens privilegier, och mot Djurberg, Cap. XIII, 1: 2, som stadgade, att teologie adjunkt skulle disputera under en teologie professors presidium, därest han icke vore licentiat eller doktor. De bägge männen vände sig till kanslern, Esberg med åberopande af sin utländska grad, som var vunnen vid en ortodox akademi, Djurberg med åberopande af sin ställning som akademisk lärare.[1] Kanslern remitterade deras besvär till konsistoriet, som i sin svarsskrifvelse af 1 Maj bestred bägge presidierätten: mot Esberg talade den af fakulteten åberopade paragrafen, mot Djurberg icke blott den, som fakulteten anfört, utan äfven stadgandet i Cap. XVIII, 1: 2, att den som icke aflagt graden i sin fakultet, icke ägde att inom den presidera. Och härmed lät Djurberg

---

söka i den saken. Esberg var emellertid härigenom de facto utesluten från utsikten att komma på förslaget. Kanslern, som tydligen, sannolikt ej minst genom Rudbecks bearbetningar, var väl stämd mot Esberg, gillade icke förfarandet, såsom synes af hans bref till konsistoriet d. 24 Mars, hvilket innehöll en skrapa, för att detta icke förstått, att hans och K. Maj:s bref inneburit, att renlärighetsfrågan skulle afgöras, innan förslag sattes; han lät dock bero vid hvad som skett.

[1] Teol. fak. prot. 7 April 1696; Esberg t. kanslern 7 och 21 April, Djurberg d. 17 April (R. ark.).

sig nöja, ehuru icke ens hans önskan att få aflägga teologie licentiaten och därpå använda den färdiga disputationen som teologie doktors afhandling, nu kunde realiseras;[1] han disputerade d. 13 Juni under Norrmanni presidium. Men Esberg har tydligen icke velat förmå sig att nedsätta värdet af sin utrikes vunna doktorsgrad genom att hemma disputera under en annans presidium. Och jag vågar antaga, att det var ensamt för hans skull, som kanslern gick in till K. Maj:t med hemställan, att ehuru de som promoverat utrikes icke ägde presidera hemma, dock undantag måtte göras för alla tre, emedan i motsatt fall ungdomens utrikes resor kunde taga skada.[2] Men härpå svarade konungen d. 30 Maj helt kort med att blott hänvisa till konstitutionernas bud.

Troligen har dock den fintlige Olof Rudbeck för att rädda Esbergs heder hittat på en utväg ur bryderiet. Ty han skref till kanslern d. 2 Juni och erinrade, att konstitutionerna äfven stadgade, att de som skulle blifva professorer ägde disputera utan preses.[3] Kanslern, som troligen icke kunde finna det lagrum som Rudbeck åsyftade lika klart[4] (möjligen fick han icke ens rätt på det), skref något förbryllad till konsistoriet d. 23 Juni, att han hört, att en sådan paragraf fanns i konstitutionerna och begärde därför dess utlåtande, huruvida icke de som fått rum å professorsförslag skulle disputera utan preses. Och nu inträffade det besynnerliga, att konsistoriet, som samtidigt mottog det kungliga brefvet af d. 30 Maj och kanslerns af 23 Juni, oaktadt det förra brefvet väl har afsett att underkänna presidierätten och oaktadt det själft en gång för-

[1] Teologiska fakultetens protokoll visa, att denna först, ehuru motsträfvigt, gick in på Djurbergs önskan, men att han själf afstod från examen, då han såg, att dess aflåggande skulle föra till uppskof med disputationen, som han naturligen var angelägen att fort få ut. Fakulteten å sin sida var nu som förut föga benägen att graduera dem, som ej beklädde ett förnämligare ämbete.

[2] Kanslerns bref har jag ej sett, utan känner det blott af konungens följande svar. Obegripligt förefaller, att kanslern kunnat tala om Djurbergs och Palmroots utländska grad, ty bägge promoverades 1685 i Upsala till magistrar; felet kan ligga hos koncipisten af det kungliga brefvet. Palmroot har för öfrigt aldrig begärt någon presidierätt.

[3] Bref af O. R. s. 348.

[4] I Cap. 8: 2 läses: »Professor unus aut plures, unanimiter aut pluribus suffragiis nominati, edent specimina disputando sine præside aut alio quodam sufficienti modo.» Bestämmelsen skulle ju, efter ordalydelsen tagen, endast afse att den som redan var professor sökte transport till annan professur men den kunde ock innhålla, att om en icke-professor med stort röstetal kommit på förslag, borde han disputera för platsen och ägde göra det utan preses. Så tolkades den ock 1711, som jag nedan får visa.

vägrat Esberg rätten, dock i svaret till kanslern d. 9 Juli förklarade, att det visserligen vore stadgadt, att sökande till professur skulle disputera utan preses, men att i föreliggande fall det icke kunde afgöra, om de disputationer, som utrikes stipendiater hade sig af K. Maj:t ålagdt att hålla, också kunde gälla som prof för professur, hvarför det fann säkrast att härom afvakta K. Maj:t förklaring. Något spår af en sådan förklaring finnes visserligen icke, men Esberg synes ändock hafva disputerat utan preses, hvaraf man torde kunna sluta, att kanslern, stödd på konsistoriets bref, har i alla fall lyckats hos K. Maj:t utverka presidierätt åt Esberg.[1] Det båtade dock hans sak föga, ty Palmroot, som detta år både ventilerat under eget presidium en afhandling i orientalisk filologi (tydligen för professuren) och därpå under Olderman som preses försvarat en teologisk afhandling för att fullgöra sin stipendiatskyldighet,[2] blef af K. Maj:t d. 10 Oktober 1696 utnämd till Liljeblads efterträdare. Esberg blef dock ej heller lottlös, ty två år senare d. 8 Febr. 1698 blef han professor i grekiska efter Johan Salenius, och allt det forna bråket om hans renlärighet hindrade ej, att han d. 23 Juli 1703 befordrades till teologie professor och sedan d. 21 April 1711 till superintendent på Gotland.

Under nu skildrade utnämningshistoria och i anledning af densamma uppsprang en konflikt inom konsistoriet, i sig utan större betydenhet, men belysande för konsistorielifvets former och ej minst för karaktären hos dess anstiftare, professor Anders Goeding. Denne, som det tyckes, ej synnerligen begåfvade, men af själfkärlek uppblåste man hade ett högt begrepp om sin ställning på den grund, att han var måg åt den lysande gamle Olof Rudbeck, hvars språkrör han var uti konsistoriet, sedan svärfadern d. 11 Januari 1691 fått öfverlämna sin professorsplats åt sonen Olof Rudbeck d. y. I den nyss utkämpade striden om den orientaliska professuren hade han på grund af släktskapen med Esberg[3] sökt att på alla upp-

[1] Saken är högst dunkel. Min slutsats hvilar på följande grunder. Esbergs afhandling under eget presidium är daterad 1696 i Maj, utan dag. Och man får väl antaga, att den verkligen blifvit ventilerad, då handlingarne icke omtala något förbud, ehuru ventilationen naturligen icke skett i Maj, utan senare. Rudbecks, kanslerns och konsistoriets ofvan omtalda skrifvelser hafva ingen mening, om de ej afsett att bereda väg för Esberg att disputera utan preses. — Teologiska fakultetens protokoll tiga alldeles efter 7 April.

[2] Palmroot ventilerade under eget presidium d. 9 Maj 1696 »R. Isaci Abarbanelis Commentarius in Jonæ Cap. 1 × 2», och d. 12 Sept. försvarade han under Olderman sin afhandling »De sacra coena».

[3] Esbergs och Goedings hustrur voro kusiner, i det Olof Rudbeck d. ä. och Carl Lundius voro gifta med Upsalaborgmästaren Lohrmans döttrar.

tänkliga sätt befordra dennes sak. Vi minnas, att han d. 19 Juni 1695, då förslaget sattes i filosofiska fakulteten, med stor häftighet motsatt sig dennas beslut att använda sluten votering, emedan detta förde till, att Palmroot fick en förkrossande majoritet. I sak hade Goeding naturligen rätt, men det är att märka, att fakultetens medlemmar säkerligen just fruktat obehag af Rudbeckska partiet, om det voterats öppet, och att Goeding sannolikt skulle gillat metoden, om den varit till hans fördel vid tillfället. När så i Januari 1696 befordringsfrågan ånyo upptogs och han hade allt skäl att frukta, att det icke skulle gå Esberg väl, trodde han sig kunna i sin egenskap af prorektor utöfva tryck på konsistoriet i önskad riktning. Detta hade då en rector illustris i unge grefve Olof Gyllenborgs person, och Goeding ansåg sig tydligen som prorektor äga behandla den unge grefven som sin myndling och kunna framtvinga sin vilja i konsistoriet. Denna var, att Esbergska renlärighetsfrågan skulle vara afgjord, innan man gick att uppsätta förslag till orientaliska professuren. Konsistoriet uttalade dock i sessionen d. 11 Januari 1696 en annan mening, hvilket gaf Goeding anledning att utdela tillrättavisningar åt kollegerna och äfven i öfrigt uppträda som ledare och ordförande, ehuru Gyllenborg satt i rektorsstolen. Alla förargades och naturligen Gyllenborg icke minst, men Goeding bekymrade sig icke det ringaste om, att denne häri understödd af konsistoriet fordrade, att han såsom Esbergs släkting och därför jäfvig skulle taga afträde. Följden blef, att Goeding icke kallades till nästa sammanträde d. 14, men han infann sig icke desto mindre för att protestera mot sitt uteslutande och gaf tillika rector illustris en uppsträckning, för att denne mot den vanliga ordningen sammankallat konsistoriet på en tisdag, hvarefter han gick sin väg från sessionen. Han uteblef ock i följande dagens session, då Palmroot uppfördes på förslaget, och likaså i alla följande Januarisammanträden.

Man kan godt förstå, att unge grefve Gyllenborg icke var hågad att lugnt smälta Goedings otidiga uppförande, så mycket mera som denne vid hans rektorsinstallation i sin högfärd icke åtnöjt sig med att efter bruket gå som prorektor på sin vanliga plats bland professorerna, utan trängt sig förbi såväl dessa som i processionen deltagande unga grefvar och friherrar och tagit rum närmast efter rector illustris, samt likaså efter återkomsten tagit plats i konsistoriet ofvan alla sina kolleger. Gyllenborg kände sig förolämpad både som rektor och representant af den då ännu så betydande högadeln; han inberättade i konsistoriets namn till kanslern hvad som passerat och begärde upprättelse. Goeding, som tyckte, att det började osa hett, skyndade ock att tillskrifva kanslern samt, alldeles

på sin svärfaders vis, insinuera, att de protokoll, som insändts rörande sessionerna d. 11 och 14 Januari, voro falskeligen omjusterade.[1] Men han begick ytterligare den oförsiktigheten att under ett bref, som konsistoriet aflät till K. Maj:t, sätta sitt namn närmast efter rector illustris, och detta rågade måttet. Kanslern meddelade nämligen d. 29 Februari, att konungen vägrat att låta sig föredragas ett bref underskrifvet i denna opassande ordning. Och därmed blåste i ett ögonblick all Goedings stormodighet sin väg. Då kanslersskrifvelsen upplästes i konsistoriet d. 2 Mars förklarade han ödmjukt, att han med djupaste underdånighet ställde sig K. Maj:ts nådiga vilja till efterrättelse, och svärfadern, gamle Olof Rudbeck, som synbarligen fruktade någon värre påföljd, skyndade att d. 3 Mars ingå till konungen med en böneskrift,[2] i hvilken han i förkrossade ordalag anhöll om tillgift för den brottslige samt försäkrade, att svärsonen handlat blott af oförstånd och vore högligen bedröfvad öfver sin gärning. Denna sorg tryckte honom såsom den olyckliges svärfader lika tungt, och han vågade därför hoppas, att konungen, som Gud satt i sitt ställe på jorden, skulle allernådigast taga hänsyn till bägges bön och förlåta svärsonen hvad han brutit samt begrafva det i bafsens djup. Jag vågar emellertid antaga, att detta Goedings uppträdande i ej ringa grad bidrog till, att han, ehuru prästvigd och kyrkoherde i Näs sedan 1693 samt väl anskrifven hos alla anticartesianer, dock aldrig lyckades att, som han så ifrigt önskade, vinna befordran till teologiska fakulteten,[3] utan fick nöja sig med att 1703 förflyttas till domprostbefattningen i Växiö.

Olof Rudbeck, hvars namn fyllt nästan hvarje sida, kan man säga, i universitetets historia under snart trettio år trädde efter De la Gardies död mera i bakgrunden. Han fördjupade sig så i sin Atlantika och sina Campi Elysii, att han endast af starkt tvingande personliga skäl blandade sig i de akademiska striderna eller i öfrigt tog del i dess angelägenheter. Den försumlighet han redan tidigt visat i afseende på fullgörande af sina skyldigheter såsom konsistorialis och föreläsare blef icke under de senare åren mindre, snarare större. Jag har vid annat tillfälle ingått närmare på denna sak[4]

---

[1] Gyllenborg d. 3 Febr. 1696 och Goeding d. 4 till kanslern (orig. R. ark.)

[2] Original. R. ark.

[3] Det var tydligen som ett första steg i denna riktning, som han hos teologiska fakulteten begärde att få undervisa och disputera i teologi, hvilket denna i bref till konsistoriet helt och hållet afstyrkte (odaterad skrifvelse i fakult:s brefbok, U. 79:d i Ups. Bibl., sittande mellan skrifvelser af 16 Aug. 1695 och 1 Febr. 1697).

[4] Se min inledning till Bref af O. R. s. 119 och 233.

och återkommer möjligen därtill längre fram vid teckningen af undervisningen. Efter sammanstötningen med Schütz 1684 ansåg han sig berättigad att nästan alldeles uteblifva från konsistoriet och visade sig där endast någon gång, då ett speciellt intresse dref honom upp.[1] Och egentligen borde han, sedan sonen d. 11 Januari 1691 fått öfvertaga hans professur, stått utom det akademiska väsendet. Det var dock omöjligt för en man med hans stora intressen, och det saknades ej heller friktionspunkter mellan honom och konsistoriet.

En betydande sådan fanns i affären med boktryckaren Henrik Curio, hvars mellanhafvande med universitetet icke lät sig så lätt uppgöra, och vid denna uppgörelse gjorde Rudbeck sitt bästa att på allt sätt se Curio till godo och å andra sidan bereda universitetet obehag samt om möjligt aftvinga det någon ersättning för mannens förmenta förluster. Curio, bakom hvars rygg Rudbeck stod, inlämnade vid likvidationsarbetet en räkning, enligt hvilken han skulle äga en fordran på universitetet af 4,014 tunnor spannmål. Oförskämdheten i hans beräkning var verkligen oerhörd, ty ehuru de kungliga bref han kunde åberopa voro af 1663 å 20 tunnor och 1665 å 100 tunnor, tillät han sig att räkna sig anslaget till godo från och med 1659, då han blef boktryckare, till och med 1685, då hofrättens utslag bekräftade universitetets dom af 1675 om hans afsättning, och han hade troget räknat ränta på ränta. Konsistoriet kunde med fullt skäl anmärka, att äfven om fordringen i princip erkändes, var det dock orimligt att sätta dess början tidigare, än kungabrefven utvisade, och dess slut senare än afsättningsdomen af 1675, men det bestred hela krafvet, emedan det aldrig själft varit med om att tilldela honom anslaget, utan detta hvilade på den extra stat, som påtvingats universitetet utöfver den ordinarie af K. Maj:t fastställda staten, hvarförutom ju alla denna stats fordringar år 1690 afförts ur dess böcker.[2] Curios död i Januari 1691 gjorde så mycket mindre afbrott i utsökningsmålets gång, som Rudbeck nu hade att sörja för hans änka Disa Rudbeckia,[3] och i Maj nämda år beviljade landshöfdingeämbetet henne immission i stora akademikvarnen, hvarpå hon i följande månad lät genom slottsfogden sätta lås för densamma. Konsistoriet skyndade att gifva kanslern del af den hotande faran,

[1] Rudbeck visar sig ej hela hösttermin 1684, följande år är han uppe en gång hvardera termin, 1686 är han alldeles borta, 1687 uppe tre gånger, 1688 en, 1689 alldeles borta, 1690 uppe tre gånger.

[2] Se konsistoriets memorial till kanslern 30 Maj 1691 (infördt i kons. prot. 6 Juni 1691) och den vidlyftiga odaterade relation, som aflämnades till K. Maj:t 1693, se ›id. 323 not. 3.

[3] Rudbeck var icke blygare än att han af konsistoriet begärde begrafningshjälp åt änkan (kons. prot. 15 Juli 1691).

och denne utverkade ett kungligt bref som upphäfde beslaget och hänvisade saken till hofrätten.[1] Härpå vann man dock icke mycket, ty hofrätten tillerkände d. 12 April 1693 änkan att få beräkna sig till godo spannmålsanslagen af 1663 och 1665 och detta ända till den dag hofrättsdomen föll 1685. Vid underrättelsen härom föredrog man att underhandla med Rudbeck framför att gå den kostsamma revisionsvägen, efter den förre antydt, att änkan torde nöja sig med ett årligt underhåll. Men han drog ut på tiden (man kan nästan misstänka med afsikt), till dess konsistorium försuttit fatalierna och yrkade sedan full ersättning åt änkan. I denna nöd lyckades dock konsistorium att genom förre räntmästaren Jakob Arrhenii kraftiga förord hos konungen utverka sakens återupptagande hos K. Maj:t och det utan alla revisionskostnader.[2] Den grundliga redogörelse för saken, som universitetet nu inlämnade,[3] var så öfvertygande, att K. Maj:t d. 5 Oktober 1693 fullständigt befriade det från de framställda anspråken, men tillika fick konsistoriet genom ett annat kungabref af samma dag en grundlig varning att i sina löningsfrågor icke gå till hofrätten, utan till kammarkollegiet, som hade med dylikt att beställa. Trots detta fann sig Rudbeck oförhindrad att några år senare ingå till kanslern och i de mest bevekande ordalag anhålla om understöd åt änkan, hvars salig mans förtjänster och dåliga villkor han vederbörligen utmålade;[4] framställningen ledde dock, såvidt jag kunnat finna, icke till någon åtgärd. Huru omöjligt det var för Rudbeck att glömma hvad han envisades att betrakta som universitetets obilliga behandling af Curio, synes bäst af den märkliga, för att icke säga underliga äreskrift till Curios minne, som han lät trycka vid änkans död 1698.[5] I denna påstod han fortfarande, att han på uppdrag, först af fem professorer och sedan af hela konsistoriet, hållit på ett helt år för att truga Curio att komma till Upsala, och han lät slutligen veta, att trots hvad som skett, hade han (Rudbeck) dock lefvat efter budet: "Älsken edra ovänner och gören dem godt som eder hata."

Då man sett, huru Rudbeck i den Cartesianska striden manligt och ihärdigt uppträdde till försvar för forskningens frihet, skulle man väl föreställa sig, att han varit villig att tillerkänna andra

[1] Kons. prot. 13 och 23 Maj, 16 Juni, 15 Juli 1691.

[2] Kons. prot. 7—9, 24, 26 Maj och 14 Juli 1693 samt Arrhenii självbiografi (S. Loenboms Anecdoter om svenske män, 3 1775). Arrhenii räkning för denna Stockholmsresa å 480 daler koppmt. finns i Ups. Bibl., U. 56.

[3] Redogörelse utan dato i kons. arkiv, Literæ ad varios, mellan bref af 20 Aug. och 22 Sept. 1693.

[4] 17 April 1695, orig. R. ark.

[5] Ett ark foliopatent i Ups. Bibl., Palmsköldska saml., XV T. 29.

samma rättighet, men så var ingalunda fallet. Tidens lärde ville nog, som jag redan anmärkt, vindicera sig denna frihet, när det gällde dem själfva, men förnekade den obesväradt, när andra tycktes göra intrång på forskningsområden, som de ansågo vara dem själfva förbehållna. Och detta gällde ej minst om Rudbeck själf. Särskildt var han ömtålig, om någon rörde det ringaste vid de upptäckter, som han trodde sig hafva gjort om Sveriges rätt att betraktas som folkslagens vagga och historiens urhem. Så hade han år 1689 mycket illa upptagit, att en Västmanländning M. A. Wichæus i en under Wolfs presidium utgifven afhandling "De causis ἀνιστορησίας" vågat säga, att "liber Atlanticus Platonis vore att skatta lika med Utopia Mori", och att personer funnits som skrifvit "genealogias regum" och "præfigerat grandes titulos magnis voluminibus", hvilket senare, i Rudbecks tanke, icke kunde annat än syfta på Atlantikan. Ehuru det förra uttrycket lyckligtvis blifvit på föreställning af preses struket, begärde Rudbeck för den senare bagatellens skull, att afhandlingen skulle indragas och författaren mista sitt stipendium. Härpå ville konsistoriet dock icke ingå, ehuru Rudbecks måg Anders Goeding häftigt förfäktade svärfaderns sak. Han ansåg, att afhandlingen var full af convicia, och att man skulle hafva "tjockt glaucoma" för ögonen för att icke se detta. Författaren, som försäkrade, att han aldrig haft den ringaste tanke på att förolämpa Rudbeck, måste dock vidtaga de förändringar, som denne äskade och preses måste ytterligare afgifva en förklaring vid ventilationen.[1] För en nutidens läsare är det omöjligt att i afhandlingen finna något som bort vara för Rudbeck förklenligt, men skriftens hela tendens var, med eller utan afsikt, en blodig kritik af den ohistoriska metod, som utmärker Atlantikan.

Med något mera skäl kunde Rudbeck känna sig upprörd, när år 1698 Andreas Hesselius under J. Arrhenii präsidium utgaf sin så mycket omtalade disputation "De templo Upsala", ty denna syntes direkt angripa Rudbecks käraste sats, att Gamla Upsala templet var icke blott Svea rikes största klenod, utan världens äldsta tempel.[2] Det stötte honom, att författaren vågat omtala andra åsikter än de som framlagts i Atlantikan rörande Gamla Upsalas ålder, och dock hade författaren uttalat sig med stor försiktighet. Så hade han sagt sig visserligen icke kunna med Olaus Magni utsträcka Upsala templets ålder ända till Nini tid, då det stred mot Taciti bestämda

[1] Kons. prot. 10 och 17 april, 8 Maj 1689.

[2] Ehuru denna tvist faller efter Karl XI:s död, behandlar jag den här för sammanhangets skull; i öfrigt hänvisar jag till den vidlyftigare teckning, som jag gifvit i inledningen till Bref af O. R. s. 271—277.

uppgift, att de forna Germanerna ansett syndigt att uppföra helgedomar kring sina gudabilder, men å andra sidan anförde han, att han icke kunde tro, att det icke skulle vara äldre än Kristi tid, då Atlantikans skarpsinnige författare ansett, att det icke fanns något äldre tempel; här ansåg han sig dock äfven böra upplysa om att Stjernhjelm ansett Sigtuna tempel hafva äldre anor. Sedermera anförde han opartiskt de motsatta åsikter, som uttalats af Verelius och Schefferus i deras inbördes strid, och förklarade blygsamt, att det skulle vara förmätet af honom att uppträda som skiljedomare mellan två så högt förtjänte författare. Men slutligen tillät han sig dock att komma med några nya iakttagelser, som tydligt nog syftade i riktningen att styrka, det nya Upsala var äldre än det Gamla. Rudbecks vrede uppflammade vid anblicken af dylik djärfhet. Han vände sig först till filosofiska fakultetens dekanus, sin vän H. Vallerius, och erinrade hos honom, att alla Sveriges regenter alltifrån Gustaf Vasa och till och med salig konungen hållit Gamla Upsala i stor vördnad, sedan gjorde han föreställningar hos Hesselii morbror, professor Jesper Svedberg, och kallade slutligen till sig den unge författaren och gaf honom en dufning i antikviteterna samt framställde fordran på åtskilliga ändringar och tilltryck. När så ventilationsdagen d. 7 December kom allt närmare, utan att Hesselius lät höra vidare af sig, steg hans oro och förbittring, och d. 5 December aflät han officiell skrifvelse till sin son Olof, som fungerade som prorektor under Karl Gyllenborgs (rektor illustris) frånvaro, och begärde inhibition af afhandlingen. Frågan gällde rikets honnör, ty striden om Gamla Upsalas läge var genom kungsord en gång för alla afgjord, då Verelius och Schefferus i världen tvistade om det äldsta Upsalas läge, och den unge författaren hade sökt rubba, hvad han i sin Atlantika och Lundius i sin Zamolxis fastslagit, häraf skulle äfven Dahlbergs och Peringskölds stora arbeten drabbas. Han tog sig till och med myndigheten att å kanslikollegiets vägnar yrka på uppskof, ty kollegiet hade, förmente han, lagt dylika frågor i hans hand. Sonen var ej sen att tillfredställa sin faders sårade egenkärlek, för bägge var det nog ett nöje att på samma gång bereda obehag åt disputationens preses, deras gamle ovän Jakob Arrhenius. Och d. 6 December, dagen före ventilationen, sände Olof Rudbeck d. y. till Arrhenius akademikursorn med underrättelse, att disputationen måste uppskjutas. Denna befallning var dock ett mot lagen stridande tilltag, ty det var icke rektor ensam, utan rektor med konsistoriet, som ägde fatta beslut om en dylik åtgärd.

Hur harmsen Arrhenius än var, tillstyrkte han Hesselius att foga sig i förbudet, men denne, envis som en äkta dalkarl och

förargad öfver de onödiga utgifter som han åsamkat sig och öfver den nesa, som låg i själfva saken, vände sig till morbrodern Jesper Svedberg och förmådde honom att åtaga sig hans sak, men de försök, som så väl denne på aftonen d. 6 som Hesselius själf på morgonen d. 7 gjorde att beveka Rudbeck till medgörlighet, blefvo fruktlösa. Svedberg fann då på bättre råd. På morgonen d. 7 Dec. skulle domkapitel hållas kl. 7 hos ärkebiskopen, och Svedberg, som skulle däri deltaga, sände Arrhenius bud att infinna sig därstädes. Det lyckades ock bägges förenade ansträngningar att förmå den gamle prokanslern, som själf läst afhandlingen, att gifva sitt samtycke till ventilationen. Härmed var det svåraste hindret undanröjdt, det andra, att Olof Rudbeck d. y. läst in både kursor och nycklar, generade föga, ty då denne ej på begäran utlämnade nycklarna hjälpte man sig själf. En stege anskaffades och restes upp mot Gustavianiväggen, och man tog sig in genom ett öppet fönster, hvarpå disputationsakten på sedvanligt sätt tog sin början. De bägge Rudbeckarne hade vid ankomsten af det bud som begärde nycklarna och vid meddelandet, att prokanslern skulle gifvit sitt samtycke, gjort ett sista försök att förhindra motståndarnes tydliga afsikter, genom att också skjuta sig under prokanslern, men deras förbittring blef gränslös, när de under åkningen upp till ärkebiskopsgården passerade Gustavianum och förmärkte, att ventilationen redan var i full gång, och tillika fingo höra, att Svedberg och Arrhenius skulle brutit sig in i det stängda Gustavianum. Ursinnig af harm skyndade den gamle Olof att följande dag i en ganska ensidig teckning meddela kanslern, särskildt i dennes egenskap af kanslikollegiets president, hvad som passerat; han frågade tillika, om icke alla disputationer i antikviteter rätteligen först borde underställas honom och om icke Hesselii disputation borde indragas och omtryckas.

Kanslern, orolig att se en ny akademisk strid växa upp (deras hetsighet var honom genom en sorglig erfarenhet välbekant), infordrade d. 23 Dec. konsistoriets förklaring, hvarför disputationen fått tryckas och hvarför den, trots prorektors förbud, ventilerats. Konsistoriet, som just ej var så belåtet med Rudbecks uppträdande, tvekade först hvad det skulle svara, men på ett klokt förslag af Karl Gyllenborg, som återkommit från Stockholm, beslöt det att göra sitt svar helt enkelt till en faktisk redogörelse för hvad som i saken förekommit, och denna redogörelse, lika innehållsrik som opartisk, afgick d. 17 Febr. Men det visade sig att för så godt pris skulle man icke kunna komma ifrån, då Rudbeck var den angripande. Han hade sina starka försänkningar å högre ort, och hans sak hade tydligen hunnit äfven den unge konungens öra, ty d.

14 Mars afgick en kanslersskrifvelse, som ålade konsistoriet att afgifva ett bestämdt uttalande om den mening det själft hade i saken. Det var nu klart, att man måste ställa den gamle Rudbeck till freds på något sätt, om icke saken skulle antaga allt för svåra dimensioner. Arrhenius måste först (d. 24 Mars) ingå till kanslern med en urskuldande skrifvelse, och konsistoriet förklarade fyra dagar senare i sin, att uppbrytningen visserligen varit en olaglighet, men i afseende på själfva afhandlingen anförde det åtskilliga förmildrande omständigheter, hvadan det anhöll, att kanslern täcktes själf korrigera saken, utan att den bragtes till högsta ort med däraf följande svåra konsekvenser. Efter att därpå Arrhenius gjort afbön hos Rudbeck, hvarom denne d. 25 Mars underrättade kanslern, med det triumferande tillägget, att Arrhenius icke läst Atlantikan, som han icke haft råd att köpa, var det ej svårt att komma till en lösning. Den 25 April meddelade kanslern, att sedan konsistoriet erkänt det olagliga i Arrhenii förfarande, hade han bragt konungen, som med särdeles misshag upptagit saken, på nådigare tankar, man hade nu blott att vara försiktigare för framtiden. — Rudbeck hade segrat, han hade fått sin Atlantika erkänd som en slags symbolisk bok, men äran af segern var måttlig och vinsten för vetenskapen ännu mindre.

Jag har hunnit slutet af Karl XI:s tidehvarf. Det återstår att taga en sammanfattande blick af hans ställning till universitetet och gifva honom det erkännande som han förtjänar, men som icke alltid, på grund af bristande kännedom om förhållandena, kommit honom till del. Det talas ofta om Karl XI:s njugghet. Talet är oriktigt, ty väl iakttog han sparsamhet, och behofvet däraf hade han lärt af en bitter erfarenhet, men njugg var han icke, då behofvet af understöd var klart uppvisadt, och Upsala universitet har icke minst att tacksamt erkänna, att så varit. Man skulle egentligen icke behöft förvånas, om denne konung, som under sin uppväxt icke mycket lärt att intressera sig för studier och vetenskapen och som, då han trädde in i myndighetsåldern, fått kämpa på lif och död för att värna om sin krona, icke skulle haft mycken tanke och välvilja till öfvers för bildningens sak. Hans stora uppgift var och blef länge att återuppbygga Sveriges rike och göra det så starkt inåt och utåt, att dess stormaktsställning kunde vara tryggad för framtidens stormar. Men detta oaflåtliga arbete har icke hindrat honom att hafva ögat öppet äfven för sitt lands kulturintressen, hvarpå vårt universitets historia kan afgifva mer än ett exempel.

Det var mindre underligt, om universitetets ekonomi särskildt intresserat den store rikshushållaren. Vi hafva sett, huru han skyddade det för reduktionen, förbjöd de olycksaliga godsbyten som

påträngdes det och själf återställde ett af Gustavianska donationsgodsen, som han tillbytt sig för sitt kära lifregemente. Han efterskänkte ju ock de kontributioner, som universitetet olagligen slagit under sig, och ökade dess inkomster med mantalspenningarna, och när det sedan upptäcktes, att universitetet äfven behållit för sin räkning krigshjälperna på 1670-talet, efterskänkte han äfven dessa, sedan det uppvisats att ingen haft någon orättmätig fördel däraf och att utan dem hade lönerna på den tiden icke kunnat utgå.[1] Dessa upprepade erfarenheter om universitetets ekonomiska bristfälligheter mognade hos honom beslutet att låta utarbeta en ny stat för detsamma, som ock underskrefs d. 28 Febr. 1696. Eftersom den genast återtogs och tre år senare ersattes af Karl XII:s nya stat af 1699, tager jag den under behandling något längre fram i sammanhang med den senare. — Karl XI:s tid utmärkte sig som bekant för ett sjudande lagstiftningsarbete, och meningen var, att detta skulle sträcka sig äfven till universiteten, sannolikt syntes enväldets införande fordra en däremot svarande omgestaltning af konstitutionerna. Arbetet påbegyntes och fortskred raskt, men afbröts genom konungens död. Redogörelsen för detsamma sker bäst i samband med den allmänna öfversikt af författningen som jag gifver i detta arbetes senare afdelning.

Upsala universitetsbibliotek har särskildt varit föremål för Karls välvilja. Efter att han d. 18 Oktober 1686 till detsamma donerat M. G. De la Gardies kostbara, af reduktionen beslagtagna boksamling, därmed dock endast utförande den aflidne kanslerns egen önskan, föranstaltade han, då den nye kanslern uppvisat, att den gamla biblioteksbyggnaden var både för trång och i öfrigt olämplig,[2] att i stället Gustaviani öfvervåning förhöjdes och inreddes till bibliotekslokal, för hvilket ändamål han af statsmedel anslog 5,600 daler smt.[3] År 1693 skänkte han det ännu en stor boksamling, som tillhört det finbildade riksrådet Claes Rålamb. För att trygga de dyrbara samlingarna för eldfara befallde han genom bref af 28 Nov. och 20 Dec. 1695, att man skulle rifva de hus, som stodo i Gustaviani omedelbara närhet mellan detta och stallbyggnaden och hvilkas läge inneburo en verklig våda för biblioteket. Institutionens inkomster förbättrades genom brefvet af d. 7 Juli 1692, som bestämde,

---

[1] Konsistoriets odaterade supplik (början af 1696) och K. Maj:ts resolution 4 Mars samma år.

[2] Kanslern t. K. Maj:t 30 April 1687.

[3] K. Maj:ts bref 11 Juni 1687, 19 Dec. 1688 och 14 Dec. 1691. Af bibliotekets egna medel användes för ändamålet circa 2,300 daler smt. till byggnaden.

att nyutnämd professor skulle erlägga 4 riksdaler till biblioteket, adjunkt 2, nyinskrifven student 1 (adliga dylika från 2 till 1½), samt hvarje promovendus i de högre fakulteterna fyra, i den filosofiska två riksdaler. — När kanslern påpekat faran för att i Gustavianum använda eld och ljus, sedan biblioteket dit förflyttats och att därför annan lokal behöfde anskaffas åt konsistoriet, anslog konungen genom brefvet af 14 Dec. 1691 500 daler smt. för bekostande af forna bibliotekshusets ändring till konsistorielokal; kanslern förärade till dess prydande kostbara tapeter.[1] — Likaså blef stallbyggnaden på 1690-talet reparerad på statens bekostnad och säkerligen för ej obetydlig kostnad.[2] — Om det statsanslag han gaf till exercitieinstitutionens återupprättande har jag förut yttrat något.[3] — Vetenskapliga studieresor har han frikostigt understödt. Orientalisten G. Peringer fick som student år 1676 300 daler smt. årligen i 3 år för utrikes resa och som professor år 1690 600 daler för att resa till Polen och studera de karaitiska judarnes tro och heliga bruk.[4] Norrmannus erhöll 1696 2,000 daler smt. för utrikes vetenskaplig resa,[5] den unge lofvande Erik Benzelius d. y. samma år ett lika stort belopp,[6] Olof Celsius 600 daler också samma år,[7] H. Vallerius bekom 1697 600 daler för sitt arbete å musiken till svenska psalmboken.[8] Det löfte konungen 1694 gaf Jesper Svedberg att frikostigt understödja förhoppningsfulla unga teologer infriades kungligt. Sex, om icke åtta, sådana hafva sändts utrikes, hvar med ett understöd af 2,000 daler smt.[9] och sex af dessa blefvo sedan professorer i

[1] Konsist:m t. kanslern 26 Febr. 1693.

[2] Rudbeck har 1698 uppgifvit, att K. Maj:t för ändamålet utanordnat 11,920 daler kppmt (3,973 i silfver), se bref af landshöfding Hoghusen, Sthlm 15 Dec. 1698 (Landsarkivet, Handl. rör. universitetet).

[3] Se ofvan s. 250.

[4] K. Maj:ts bref 8 April 1676 och 14 Febr. 1690.

[5] Anteckning i Bergianska brefsaml. Bd. 9 i Vet. ak. Bibl.

[6] H. Forssell: E. Benzelius d. y. s. 24. Forssell är böjd att antaga, att B. fått beloppet årligen i tre år. Det förefaller icke rimligt, att en ung student skulle så utrustats, ty summan motsvarar ju nära tre professorslöner. Och 2,000 daler i ett för allt svarar mot det belopp, som Karl, efter hvad nedan visas, i regel gaf unga män för utrikesresor.

[7] Uppgift af B. Frondin i hans förteckning å univ:lärare (U. 172 Ups. Bibl.).

[8] K. Maj:ts bref 23 Aug. 1697 (Bergius, Nytt förråd etc. s. 174).

[9] I kanslerns bref till K. Maj:t 25 Juni 1688 (R. ark.) redogöres för 12 personer, som teologiska fakulteten föreslagit att erhålla 1,000 rdr (= 2,000 dal. smt.), hvilket belopp skulle utgå med 350 rdr första och tredje, 300 det andra året. Å lös inneliggande lapp har någon (statssekreterare) antecknat de sex namnen på magistrarne Johannes Salenius, Olaus Linnerius, Ericus Micrander, Johannes Palmroot, Thomas Ihre och studenten Laurentius

Upsala. — Ingen har dock i så hög grad som Olof Rudbeck haft att fröjda sig åt ett rikligt och upprepadt understöd. Allt ifrån den dag han begynte med sin Atlantika och sedan med sina Campi Elysii, erhöll han då och då betydande bidrag, och från och med år 1693 har konungen icke blott utanordnat till honom en årlig emeritilön å 730 daler smt., utan ock 400 till hans tryck, 320 till hans fyra formsnidare och 400 till hans mekaniska inventioner.[1]

Jag har icke dolt, att universitetet stundom varit utsatt för regeringshandlingar, som smakade väl mycket af godtycke, men det har varit mest i början af Karls regering. Likaså hafva vi sett att forskningsfriheten icke hade så mycket af fördomsfri välvilja att vänta hos den strängt rättrogne konungen, hvars öra och sympatier måste stå mera öppna för det mäktiga teologiska inflytandet. Hans hållning torde dock i hvarje särskildt fall hafva mycket berott därpå, hvilka som tagit del i ärendernas afgörande. Den för universitetet lyckosamma resolutionen af 17 April 1689 i Cartesianska striden var säkerligen den utmärkte Erik Lindschölds förtjänst, och hade han fått lefva, hade väl knappast den reaktion som följde, blifvit så stark. Härmed må nu vara huru som helst, säkert är att en plikttrognare och i djupet rättrådigare konung har Sverige sällan haft, och universitetet måste i honom tacksamt erkänna en kunglig välgörare och faderlig vän. Han sörjdes uppriktigt af detta, liksom af hela sitt folk, det skulle snart erfara, att de fridens dagar, som hans fredsälskande och dock kraftfulla regering tillförsäkrat landet, voro till ända.

Knappast har någon uppriktigare och djupare sörjt öfver konungens bortgång än gamle Olof Rudbeck. Hans vackra bref till den unge efterträdaren bär därom vittne.[2] Om man invänder, att i detta ingått något af beräkning eller smicker, hvilket kan vara möjligt, men är föga troligt, ty tacksamheten bodde djupt i Rudbecks känsliga och starkt konungska sinne, så kan något dylikt knappt misstänkas om det bref, som han fyra dagar förut skref till länets höfding.[3]

Molin. — L. Arrhenius uppgifver i sin Historia univ:s Upsal:s (U. 91 i Ups. Bibl.), att Karl XI utsett sex personer, men han anför blott fem namn: Molin, Palmroot, Ihre, D. Djurberg och J. Esberg. Att de två sista och Palmroot haft stipendium hafva vi ofvan (s. 317) sett.

[1] Anteckning i Upsala landsarkiv: Handl. rör. univ:t. Uppgiften bekräftas af Karl XI:s resolution 13 Juli 1693 å Rudbecks framställningar (Bref af O. R. s. 340). Pensionen är lätt förklarlig, ty univ:t ägde ej ännu emeritilöner, och hufvudböckerna visa, att ehuru sonen Olof nämdes till faderns efterträdare 1691, uppbar fadern lönen till och med 1692.

[2] D. 11 April 1697, Svenska Fatburen, Öppning 2, (1768) n. 17.

[3] D. 7 April, orig. i Upsala landsarkiv (biografica).

I detta läsa vi dessa rörande ord: "Nu må väl Swearike sörja ok gråta, när dätt betänker, att Gud den högstas svåra hand hafwer intet återvändt på några år att straffa våra synder, särdeles högfärd och orät, som icke allenast först en så godh och from drotningh borttagit, sedan landet medh en ohörligh quartan plogat, widare medh en dyr tidh och hunger som inthet i min lifstidh warit, ok nu på sistone en sådan aldra elskeligiste, gudfruchtigh ok i altingh wälmenande konung från oss tagit. O sorg öfver sorg! Gudh gifve, att wij ändå detta betänka kunde ok medh wåra böner och lefverne förmå Gudh den högste för Jesu Christi skul ok hans blodröda sår afwända widare straf ok bewara den gnistan han lemnat wår nådige salighe konungh".

Det kan ur kulturhistorisk synpunkt vara intressant att erfara, hvad som vid universitetet åtgjordes med anledning af den kungssorg, som efter tidens sed strängt iakttogs öfver hela landet. Konungen hade aflidit d. 5 April 1697. Redan d. 9 ingick konsistoriet till kanslern med en förfrågan, om man icke skulle i skrifvelse till den nye konungen uttala sitt underdåniga beklagande af den förlust som han och riket lidit, vidare om icke universitetets arbeten borde för en tid alldeles nedläggas och i stället orationer hållas till den aflidnes minne, samt slutligen hvilken sorgdräkt lärarne och deras hustrur skulle anlägga. Kanslerns svar d. 16 i samma månad blef, att en skrifvelse till konungen vore i hans tanke icke tillrådlig, därest det ej visade sig, att så skett tillförene, att intet skäl förelåge för att inställa föreläsningarna och så liksom sätta dem i kvarstad, tvärtom borde man som förut med trägen flit och ospard möda fortsätta sitt arbete till det allmännas tjänst och ungdomens förkofran; hvad sorgdräkten anginge föreskref ett redan utgånget kungligt bref af d. 6 April, att adeln med vederlikar samt prästeståndet med dess anhöriga skulle kläda sig "i boj med öfverdragna hattar och värjor". Däremot kom universitetet icke att denna gång, så som skedde vid Karl X:s frånfälle, blifva representeradt vid den kungliga begrafningen. Universitetet hade visserligen d. 5 Nov. förfrågat sig, om icke liksom 1660 professorerna och 200 studenter borde infinna sig,[1] men K. Maj:t, som väl riktigt bedömde tyngden af dylika utgifter, särskildt för fattiga studenter, lät d. 13 Nov. svara, att universitetet skulle härifrån förskonas.

[1] D. 19 Okt. 1660 hade förmyndarregeringen ålagt professorerna och 200 studenter att »med tillbörliga sorgekläder försedda» infinna sig till Karl X:s begrafning d. 28 Oktober.

SJÄTTE KAPITLET.

Nya staten af 1699 s. 332. — Skytteanska professuren och dess fyllande med Upmarck 1698 s. 337. — Olägenheten af konungens och kanslerns frånvaro i kriget, prokanslerns ingripande s. 343. — Omsättningen inom professorernas leder s. 345. Egendomligheter vid orientaliska professurens fyllande 1702—03 och L. Molins domprostutnämning 1705 s. 346. — Ämbetsmannaväldet, Segerjublet och fredsönskningar s. 349. — Stora branden 1702 och däraf framkallade åtgärder s. 350. — Olof Rudbeck d. y:s disputaton de ave Selav s. 357. — Teologie doktorspromotion 1705 s. 359. — Rangstrider inom nniversitetet mellan fakulteterna och utåt gentemot ämbetsmannakretsarne s. 364. — Stridigheter framkallade af pietismen s. 370. — Försök af teologerna att förverkliga teologie kandidatexamen s. 379. — Bråket vid en adjunktsutnämning 1706 s. 383. — Tvist med landshöfdingen om beklädnaden på kyrkbänkarne s. 385. — Några professorsutnämningar s. 387.

Ett af de första universitetsärenden, som den nya regeringen fick att behandla, var den från Karl XI:s tid hvilande frågan om ny stat för universitetet. Jag begynner med att redogöra för det som härutinnan åtgjorts under den nyss aflidne konungens regering. Den 15 Nov. 1693 hade K. Maj:t gifvit kammarkollegiet i uppdrag att utarbeta förslag till nya stater för rikets samtliga universiteter, och d. 5 Mars 1694 infordrade kollegiet af kanslern ett dylikt förslag, med antydan att utgiftsstaten icke borde genom alltför rundt tilltagna löner uppsättas så högt, att icke något öfverskott skulle återstå för utomordentliga utgifter. Kanslern i sin ordning infordrade yttrande från universitetet och redan d. 20 April kunde konsistoriet insända ett förslag.[1] I detta hette det, att räkenskaperna för de tolf åren 1680—1691 utvisade, att en brist uppstått under denna tid af 8,320 dal. smt.,[2] men att man ändock ansåg sig kunna, efter öfverslag för de sex åren 1685—90, beräkna en medelinkomst per år af 24,563 daler, hvarå ett årligt öfverskott af 322 daler borde uppstå, detta dock endast för det fall, att adjunkternas sammanlagda

[1] Förslaget har jag ej återfunnit, men dess hufvuddrag framgå af konsistoriets skrifvelse till kanslern 20 April 1694 och C. Lundii till grund för denna liggande odaterade memorial om staten (Ups. Bibl. U. 145).

[2] Någon dylik brist har jag dock ej kunnat i hufvudböckerna konstatera.

löner å 1100 daler fingo tagas ur anslaget till stipendier, som sålunda skulle minskas med detta belopp; man påpekade ock önskligheten af, att de illa aflönta filosofie adjunkterna finge sin lön höjd från 100 till 150 daler. Å andra sidan synes konsistoriet velat förorda, att de många onödiga arvoden eller andra utgifter, som enligt långvarigt missbruk bestriddes af stipendiemedlen, skulle inskränkas; en vid denna tid verkställd undersökning bragte i dagen, att af de 150 stipendierummen, hvart å 40 daler, voro 33½ anslagna för mer eller mindre främmande ändamål.[1] I början af 1696 var kammarkollegiet färdigt med sitt arbete, och den 28 Februari undertecknade konungen den nya staten. Som den nästan genast återkallades, är icke här skäl att fördjupa sig i densamma. Det kan dock nämnas, att kollegiet kommit vida högre än universitetet i sin beräkning af inkomsterna, hvilka i 1696 års stat upptogos till 26,698 dal. smt. och ansågos hvarje år gifva ett öfverskott af 995 daler. Vid universitetet förspordes genast stark klagan öfver, att alla lägre tjänstemän, som hittills haft arvoden af stipendierna, kommit på bar backe, i det stipendieanslaget odeladt anvisats till sitt egentliga ändamål; det var isynnerhet Rudbeck, som här kände sig lidande för arvoden till sina talrika biträden. Ehuru hvad som skett egentligen framkallats af universitetets egna upplysningar, lyssnade konungen välvilligt till klagomålen, och den 13 Maj 1696 kunde kanslern som då infunnit sig i konsistoriet meddela, att K. Maj:t tillsvidare återkallat den nya staten, för att universitetet skulle få inkomma med sina påminnelser. Konsistoriet formulerade sina önskningar vid ett sammanträde d. 25 Maj 1696, de gingo ut på, att 580 dal. smt. af stipendiemedlen skulle användas till diverse amanuenser, hortus botanicus, rector cantus, formsnidare och instrumentmakare.[2] Den 4 November gaf konungen befallning, att kanslern skulle sammanträda med kammarkollegiet för den nya revisionen af staten i ändamål att tillse, hvilka s. k. officianter voro omistliga, men arbetet afbröts sedan af konungens hastiga frånfälle, och först

[1] 9 stipendier uppburos af musici (hvaraf dock en äfven var ritare), 8 disponerades af antikvitetskollegiet, 6 gingo till amanuenserna i kansliet, ränteriet och biblioteket, 3 till botaniska trädgården, 2 till rector cantus. 2 till vice pastor, 3 ½ till formsnidare. Allt enligt professor Schwedes memorial af Dec. 1694 (kons. arkiv).

[2] Kons. prot. d. 25 Maj 1696 med däri intaget memorial af Schwede och Salenius, hvilket då något ändrades. Konsistoriet önskade för biblioteksamanuensen 120 daler, för sekreterareamanuensen och rector cantus hvardera 100, formsnidaren 80, instrumentmakaren 60, hortus 120. Det memorial af rector illustris C. Gyllenborg och O. Rudbeck d. ä., som omtalas i protokollet för 23 Maj, har jag ej sett.

d. 13 Juli 1697 kunde förmyndarregeringen meddela kanslern, att arbetet skulle ånyo oförd röjligen upptagas. Meddelandet var framkalladt af en kanslerns skrifvelse till regeringen af d. 28 Juni, hvari han framförde universitetets klagomål öfver officianternas släta och medellösa tillstånd, då de i tre terminer icke åtnjutit det ringaste understöd. Och under hösten inkommo från konsistoriet nya erinringar d. 5 Sept., hvari man påpekade dels det olämpliga i att änkornas antal fixerats till 10,[1] dels att botaniska trädgården, såsom medicinska fakulteten framhållit, ovillkorligen behöfde ett ökadt anslag; Olof Rudbeck påminde ock om oumbärligheten af instrumentmakare och formsnidare.[2] Dessa försök att utverka anslag åt flera officianter och ökadt understöd åt änkorna misslyckades dock till allra största delen.

Den 8 Juni 1699 utfärdades omsider den nya staten. Den hade tagit ringa hänsyn till de ihärdiga petitionerna till officianternas förmån; tydligen har man å högsta ort ansett, att medlen icke räckte till deras uppförande bland andra ordinarie löntagare, och man har å andra sidan icke velat för deras förnöjande minska anslaget till stipendier mer än som var alldeles oundgängligt. Endast två sådana uppfördes på stipendiekontot, nämligen vice bibliotekarien och biblioteksamanuensen, och änkornas begäran vann ej afseende. Om man jämför staten af 1699 med den af 1655, ser man genast en nyhet däruti, att nu äfven inkomsterna beräknats, hvilket aldrig skett förr än i den återtagna staten af 1696. De upptogos nu till 26,752 daler smt.,[3] hvaraf universitetets tionde och godsräntor beräknades gifva 24,697, de s. k. extra ordinarie dagsverks penningarne af samma gods 996, exercitiehemmanen 960 och tryckerihemmanen 97. Hvad utgiftsbeloppet angick, skilde sig den nya staten icke från den af 1655, utgifterna voro då 25,890 och beräknades nu till 25,889 Man förvånas först att se, det summan nu icke växt vida högre, då den nya staten har betydande, för den gamla okända utgifter, såsom för änkor, fäktmästare, dansmästare, m. m. Förklaringen ligger däri, att såsom jag förut påpekat vid behandlingen af 1655 års stat, denna drogs med fyra professorslöner på indragningsstat, hvilka för längesedan voro borta, och dessa representerade det betydliga beloppet af 2,800 daler. I dessa utgiftsposters ställe hade, som vi sett, andra

[1] Änkorna ingingo själfva till K. Maj:t 1698 och begärde, att ehuru de nu voro flera än tio, dock en hvar måtte få åtnjuta det fulla (år 1679 bestämda) änkeanslaget af 20 tunnor (odateradt bref i kons. arkiv, mellan 11 och 17 Jan. 1698).

[2] O. Rudbeck till Fab. Vrede 1698 (Bref af O. R. s. 367).

[3] 1696 beräknades inkomsten något lägre, till 26,698. Man hade då synbarligen uteglömt mantalspengarne af exercitiegodsen, 54 daler.

småningom tillkommit och utgiftssumman 1699 därigenom likafullt blifvit densamma som den var år 1655. Men utgifterna kunde nu lättare bäras, emedan Karl XI hade år 1685 anslagit de s. k. exercitiehemmanen till universitetet och 5 år senare beviljat det att upptaga mantalspengarne bland sina räntor. Jämföra vi nu de bägge staterna, finna vi, att professorsstaten är oförändrad till antal och löner (17 professorer och en bibliotekarie med 700 daler hvar), olikheten är blott den, att det prebendehemmman, som en hvar redan 1655 innehaft jämte penninglönen, nu upptogs äfven i staten.[1] Adjunkterna förblifva som förut två i teologiska, en i hvardera af juridiska och medicinska, samt fyra i den filosofiska fakulteten, men under det de andras löner förblifva oförändrade, nedsättas teologernas löner till 150 från 200. Stipendieanslaget är 6,000 liksom 1655, men af detsamma tages 120 daler till vicebibliotekarien[2] och 100 daler till hans amanuens. Dessa två voro således de enda officianter, som fingo hjälp af universitetets medel; för de öfriga sörjdes på ett eller annat sätt.[3] Den egentliga stipendiesumman blef sålunda 5,780 daler smt., hvilken fördelades på tre stipendiatklasser: 48 i den första med 60 daler hvar, 48 i andra med 40 och 49 i tredje med 20 daler. Anslaget till fogdar och uppbördskarlar mer än dubblades, 225 till 498, och 17 rättarekarlar med 8 daler hvar tillkommo. Härefter kommo de egentliga nyheterna. Till änkegratialer anslogos 200 tunnor, hvilket för 10 änkor gjorde 20 på hvar; blefvo de flere, fick en hvar naturligen mindre af det fixerade anslaget; i penningar upptogs detta belopp i staten till den låga värderingen af 450 daler. Franska språkmästarens lön höjdes från 200 till 300, dansmästaren och fäktmästaren, som saknats 1655, men införts 1663 (dansmästaren hade sedan försvunnit, för att upptagas 1685 vid donationen af exercitiegodsen) fingo 300 daler hvar. Anslaget till akademiens byggnader höjdes från 200 till 300, och botaniska trädgården skulle utöfver de 150, som den ägde i 1655 års stat, erhålla från 66 till 120 daler, allt efter som öfverskottet för året medgaf.

Såsom synes beräknades inkomsterna skola i regel öfverskjuta de i staten bestämda utgifterna med 863 daler, och det hafva de, till

[1] Teologerna hade inga dylika hemman, ty de innehade prebendepastorat, som dock icke upptogos i staten. Hemmansräntan var olika, 80 daler för en jurist, 52 till 60 daler för öfriga. Äfven räntmästaren, sekreteraren och bokhållaren hade hemman.

[2] Staten upplyser, att han dessutom har 100 daler af cassa studiosorum och 80 af bibliotekskassan eller inalles 300.

[3] Rector cantus kom på kyrkans stat (kons. prot. d. 17 Maj 1699); formsnidaren och stallmästaren fingo lön genom kammarkollegiet (kons. prot. 22 Nov. 1699).

lycka för jämvikten i universitetets ekonomi, oftast mer än väl gjort. Utgiftskalkylen hade nämligen sina svaga sidor, särskildt i fråga om byggnadsanslaget och expensmedlen, hvilka aldrig kunde hållas nere vid de alldeles för lågt beräknade beloppen af 300 daler hvardera. Staten innehöll slutligen ett uttryckligt tillkännagifvande, att universitetet måste lefva på sina inkomster, och att, därest dessa någon gång ej ville räcka till, finge det brista i proportion för alla, hvartill det reglemente som nedan omtalas lade den vigtiga förklaringen, att denna brist skulle drabba löntagarne, men på inga villkor stipendiaterna, hvilka alltid skulle hafva fullt. Ingen ägde för en på detta sätt uppkommen lönebrist vänta någon ersättning af K. Maj:t, hvilken å sin sida ej gjorde anspråk på att disponera något af universitetets inkomstöfverskott, därest ett sådant uppstode.

En nyhet af stor betydelse var, att staten åtföljdes af ett samma dag d. 8 Juni dateradt reglemente, som innehöll viktiga bestämmelser för den ekonomiska förvaltningen. För stärkande af kontinuiteten i denna föreskrefs nu, att Inspectores ærarii skulle fungera i två år, dock med ombyte af den ene hvarje år, och jämte räntmästaren skulle de årligen afgifva berättelse till konsistoriet öfver universitetets ekonomiska ställning; dessutom skulle räntmästaren inlämna månadsförslag på inkomst och utgift, åtföljda af bokhållarens sammandrag af fogderapporterna. Inga hemman fingo försäljas, förpantas eller förbytas, och en revision af hemmansförmedlingen skulle anställas; perpetuell förmedling vore icke tillåten, utan att landshöfding, landtmätare och nämd gjort rannsakning. Man skulle noga se fogdarne på fingrarne och på inga villkor tillåta, att de egenmäktigt vräkte akademibönderna från hemmanen; likaså skulle spannmålsförsäljningen icke gå genom deras händer, utan priserna fastställas i konsistoriet; om lämpligheten af det senare stadgandet torde man med skäl kunna vara tveksam. I och för möjligheten af tidig revision af räkenskaperna genom kammarkollegiet skulle hufvudbokens uppgörande påskyndas, och därför fogdarnes räkningar vara färdiga till 1 Juli följande år, räntmästaren aflämna sin räkenskap 1 påföljande Februari och hufvudboken d. 1 därpå följande Juni vara aflämnad till kammarkollegium.[1]

---

[1] För att rätt förstå innebörden af stadgandet bör läsaren erinra sig, att hufvudboken för ett år innehöll detta års inkomster, men de med dessa bestridda utgifterna för det följande året. K. Maj:t föreskref således, att för uppgörande af 1699 års bok skulle fogdarne vara inne d. 1 Juli 1700 med uppgift å räntorna för 1699, och räntmästaren d. 1 Febr 1701 hafva utgifterna för 1700 klara, hvarpå bokhållaren skulle d. 1 Juli 1701 aflämna i kammarkollegiet boken för 1699.

Under Karl XII:s första regeringsår afgjordes en professorsutnämning, som väckte ett ej ringa uppseende och som äfven nu ur mer än en synpunkt äger sitt stora intresse. Det gällde tillsättning af den skytteanska professuren, som blifvit ledig efter dess siste tyske innehafvares, Elias Obrechts, förflyttning och som nu fick sin förste svenske representant i den för sin glänsande vältalighet ryktbare Johan Upmarck. Sakens beskaffenhet tvingar mig att kasta en blick tillbaka på denna professurs närmast föregående öden. Efter att Johannes Schefferus d. 26 Mars 1679 gått ur tiden, stod professuren ledig i nära trenne år, tills den Skytteanska stiftelsens patroner, Göran Gyllenstjerna och Bengt Skytte, omsider i början af år 1682 till platsen kallade den ännu icke trettioårige Elsassaren, Elias Obrecht,[1] som i flere år tjänstgjort som lärare för Gyllenstjernas söner; kallelsen konfirmerades af K. Maj:t d. 21 Febr. 1682. Orsaken till det långa dröjsmålet med tillsättningen är mig obekant, konsistoriet hade däröfver beklagat sig,[2] men det torde hafva berott på, att Gyllenstjerna visserligen tidigare designerat Obrecht, men icke ville i förtid beröfva sina söner, som då studerade utrikes, den förträffliga ledning som de hade i den begåfvade mannen, hvilket ju måste bli fallet, om han utnämdes till professor. Kanske har ock bidragit till uppskofvet att reduktionen redan då väckt anspråk på en del af de gods som Johan Skytte donerat till sin institution. Det ser dock ej fullt troligt ut, ty i så fall skulle väl konungen ej konfirmerat Obrechts utnämning eller några månader senare, d. 29 April, beviljat honom att resa utrikes med Gyllenstjernas söner mot villkor, att han anskaffade kapabel karl, som förestode de till professuren hörande kollegierna, därest de offentliga föreläsningarna icke kunde upprätthållas.[3] Nästa år hade emellertid reduktionen lagt beslag på en del af godsen, och det såg ett ögonblick ut, som Skyttes vackra stiftelse blott skulle blifva ett historiskt minne.

---

[1] Elias Obrecht föddes i Strassburg (äfven Schefferi födelseort) d. 13 Apr. 1653, blef Skytteansk professor d. 21 Febr. 1682, tillika universitetsbibliotekarie d. 23 Nov. 1694, sekreterare i K. Maj:ts tyska kansli 1697, dog 16 Jan. 1698.

[2] 1682 d. 23 Jan. klagas i det konsistorium, som hölls på Venngarn inför M. G. De la Gardie, att professuren legat öde i tre år. Kanslern rådde att tillskrifva Gyllenstjerna eller Bengt Skytte och föreslog till platsen N. Rubenius; hjälpte icke detta, finge man gå till konungen. Kanske har detta bidragit att påskynda den utnämning, som följde strax därefter.

[3] När K. Maj:ts ofvannämda bref af 29 April upplästes i konsistoriet d. 13 Maj 1682, åtog sig poeseos professorn Joh. Columbus att hålla Skytteanska professurens kollegier.

Den 2 Aug. 1683 afgick nämligen ett kungabref till universitetet, som meddelade, att de Skytteanska hemmanen, såsom varande dels en pur donation af Gustaf Adolf till Skytte, dels belägna inom frihetsmilen och på förbudna orter, reducerats, men att K. Maj:t i alla fall ville skänka dem åter till universitetet i och för undervisningens behof; dock önskade han först höra universitetets tanke om bästa sättet för deras användning. Gamle Olof Rudbeck, vaken som alltid, skyndade att för sin höge gynnare kanslern framlägga sina åsikter om den nya donationens fördelaktigaste användning.[1] Han fann Skytteanska professurens återupprättande onödigt, då ändå tre professorer, i eloquentia, historia och politik (han kunde tillagt den fjärde i poesis) undervisade ungdomen "in stylo", förutom att adjunkternas undervisning också mest gick därpå ut; han förordade därför medlens anslående till den förfallna exercitieinstitutionens återupprättande, hvarjämte han hoppades, att äfven se trycket och musiken ihågkomna. Kanslern upptog hans idéer, men framhöll tillika för konungen, hvad Rudbeck förbigått, att ett nosocomium alltför väl behöfdes; han påpekade äfven, att man kunde tänka på en professur i fäderneslandets antikviteter. Han dolde dock ej för K. Maj:t, att Skytteanska arfvingarne ansågo sig kunna bevisa sin goda äganderätt till hemmanen i fråga.[2] Vid konsistoriets öfverläggning d. 5 Sept. betonade räntmästaren Jakob Arrhenius samma sak, nämligen att Skyttes donation sannolikt mest bestod af frälsejord, som arfvingarne i händelse af reduktion af en del naturligen skulle återtaga; i så fall skulle medlen icke räcka till bibehållande af professuren, hvilket han helst skulle sett, hvarför han röstade för att resten anslogs till exercitierna. Konsistoriet instämde i hans mening; det bör dock anmärkas, att Benzelius och Bilberg äfven erinrade om den orätt, som i så fall skulle vederfaras Obrecht. Konsistoriets på dessa skäl grundade skrifvelse i frågan afgick till K. Maj:t d. 14 September. Den kan hafva bidragit till, att han ändrade beslut, men mer betydde naturligen, att skytteanska arfvingarne visade sig kunna styrka sina anspråk på donationen. Reduktionen blef inställd och det förblef vid det gamla.[3]

---

[1] Bref utan dato (Aug. 1683), tryckt i Bref af O. R. s. 192.

[2] Kanslern till K. Maj:t 29 Aug. 1683 (kopia i Kons. arkiv).

[3] Den 24 Oktober 1683 meddelas i konsistoriet en hälsning från kanslern, att senaten befunnit de skytteanska godsen vara af den natur, att de ej föllo under reduktionsstadgan. K. Maj:ts bref i saken har jag icke sett, det lär dock varit dateradt först d. 9 Nov. 1683 (enligt uppgift i kanslerns bref till K. Maj:t d. 6 Okt. 1697, orig. i R. ark).

Obrecht fick sålunda behålla sin professur och han förvärfvade sig konungens aktning i ej ringa grad, såsom synes däraf, att denne d. 10 Maj 1692 gaf honom i uppdrag att författa en historia öfver sin regeringstid[1] och fyra dagar senare lade till hans professur 150 tunnor spannmål årligen som ersättning för en motsvarande inkomst, hvilken innehafvaren gått förlustig genom reduktionen af Skytteska friherreskapet Duderhoff i Ingermanland.[2] Och när Obrecht d. 23 Nov. 1694 utnämdes till bibliotekarie efter N. Wolf-Stjernberg, medgaf konungen honom genom bref af 7 följande December att tillika behålla den Skytteanska professuren. Men då han 1697 kallades till sekreterare i K. Maj:ts kansli för tyska ärenden, blef professuren naturligen ledig och ett föremål för fleres spekulationer. Bland dessa var professor Torsten Rudéen i Åbo, som anmälde sig direkt hos konungen såväl till skytteanska professuren som till den i etik, hvilken blifvit ledig genom Joh. Schwedes död d. 27 Juni 1697. Den 9 Sept. lät ock K. Maj:t kanslern veta, att Rudéen borde ihågkommas vid förslagssättningen i konsistoriet till endera af de bägge professurerna. Kanslern, som bättre kände förhållandet med Skytteanska platsens patronella natur och för öfrigt af Obrecht därom fått påminelse,[3] upplyste då regeringen i bref af 6 Okt., att konsistoriet icke ägde uppsätta förslag till denna plats, och K. Maj:t erkände riktigheten häraf i sitt svar af d. 8 Oktober. Huruvida Rudéen åtgjorde något vidare för att hos patronus vinna sitt mål, har jag mig ej bekant; säkert är, att han icke fick en enda röst, då förslaget till professuren i etik uppsattes d. 5 Okt. 1697.

En ny och förut alldeles okänd spekulant till platsen framträdde snart därefter i en tysk magister, Johan Casper Haferung.[4] Han hade dock lika liten framgång som Rudéen, och för den snöpliga utgång som hans försök erhöll, hade han till ej ringa grad sig själf att tacka. Huru mannen kommit på den idén att söka åtkomma den ansedda Skytteanska professuren och om han möjligen haft någon förbindelse med stiftelsens patronus, grefve Göran Gyllenstjerna som kunnat väcka hans förhoppningar, är mig ej bekant. Det var

---

[1] Brefvet är tryckt i Loenboms handlingar t. Karl XI:s hist., 5 s. 174.

[2] Enligt Karl XI:s bref till kanslern 24 April 1695 och konsistoriets bref till ombudsrådet S. Cronhjelm 22 Jan. 1717. Obrecht fick dessutom 800 tunnor i ett för allt för hvad han under de föregående åren umburit.

[3] Obrecht t. Kanslern 28 Sept. 1697 i Skytteanska professurens arkiv.

[4] Haferung var född 1669, blef filos. magister i Wittenberg 1692, gick till Sverige som informator för brukspatron Anton von Boij's söner, återvände till Tyskland efter fyra års vistelse i Sverige och blef slutligen 1726 ord. teologie professor i Wittenberg.

honom kanske nog, att han under sin vistelse i Stockholm[1] fått höra, att tyskar hitintills alltid kallats till platsens innehafvare. Han infann sig i Upsala i Januari 1698 och lät inskrifva sig och sina elever vid universitetet, hvarpå han af filosofiska fakulteten utverkade sig tillstånd att disputera för en afhandling under professor A. Goeding samt rättighet att sedan uppträda som preses för egen disputation. Den förra gick af stapeln d. 19 Febr. 1698, och tvenne andra under hans eget presidium d. 30 Mars. Afhandlingarna voro af halft filosofisk, halft teologisk natur och synas mig icke vittna vare sig om tankeskärpa eller större vetenskapliga insikter, och obegripligt är, att författaren kunnat föreställa sig, att dylika arbeten kunnat anbefalla honom till en lärostol i politik och vältalighet. Värst af allt för honom var, att han vid ventilationen d. 30 Mars af den senare afhandlingen "De conscientia" råkade ut för en skarp opposition, emedan han tillåtit sig skilja mellan conscientia certa och conscientia probabilis och sagt, att ur den förra härledde sig guds dyrkan, men ur den senare lydnaden för regenten. Det senare påståendet tycktes enväldets män vara en betänklig sak, stridande mot både gudomlig och mänsklig lag, och såväl teologen Jesper Svedberg, som juristen E. Aurivillius och äfven den mera obetydlige filosofen A. Goeding gingo skarpt åt författaren.[2] Men det berättas ock, att filosofie adjunkten Johan Upmarck uppträdt och grundligen nedgjort den lärde tysken.[3] Möjligen gjorde sig Upmarck redan då förhoppning om platsen och fann nödigt att röja medtäflaren ur vägen. För Haferung var all utsikt till platsen försvunnen redan i och med det, att han uttalat satser, som ur enväldets synpunkt syntes eftertänkliga, men det stannade ej därvid, han skulle ock androm till varnagel näpsas. I konsistoriets session d. 31 Mars, dagen efter ventilationen, framhöll juristen Karl Lundius, då tjänstgörande rektor, huruledes Haferung förbrutit sig genom farliga yttranden, och konsistoriet beslöt, att denne skulle offentligen återkalla sina meningar. Härtill befanns han emellertid ej villig, och konsistoriet beslöt då, att indraga alla åtkomliga exemplar af disputationen samt anslå ett offentligt program, hvari en förkastelsedom öfver Haferungs irriga åsikter skulle uttalas. Häröfver inhämtade man dock först kanslerns tanke, och han gillade fullkom-

[1] Han fick parentera på riddarhuset i anledning af Karl XI:s död, och förre professorn G. Peringer-Liljeblad utfärdade därom program d. 2 Dec. 1697.

[2] Kons. prot. 31 Mars 1698.

[3] Uppgift i Collectio Gjörwelliana 1781 s. 99.

ligt åtgärden.[1] Härpå utfärdades d. 29 Maj ett program af Lundius, i hvilket denne med skärpa häfdade envåldsmaktens gudomliga ursprung. Tillika varnade han dock ungdomen för att visa främlingen någon bitterhet genom att förfölja honom med "famosi libelli". Ungdomen har väl tagit den uppburne Upmarcks parti mot den pedantiske utlänningen, svårligen har den varit så hänförd af satsen om enväldets gudomliga ursprung, att den tagit illa vid sig af några spekulativa anlopp mot densamma.

Utsikten för Upmarck till platsen syntes nu alldeles klar; konsistoriet hade gifvit honom sitt förord hos patronus, Göran Gyllenstjerna, och denne hade hos K. Maj:t anmält, att han kallat Upmarck och begärt kunglig konfirmation å kallelsen.[2] Men då K. Maj:t d. 31 Augusti remitterat Gyllenstjernas skrifvelse till kanslern för att inhämta hans tanke, reste den gamle Bengt Oxenstjerna åtskilliga betänkligheter. Han erinrade i sitt utlåtande af d. 15 Oktober, att lagman Sven Ribbing gjorde Gyllenstjerna patronatsrätten stridig och att den tvisten borde först vara löst, samt framhöll tillika, att äfven Ribbing hade en egen kandidat i den utmärkte Olof Hermelin, sedan flere år professor i Dorpt. Vare sig af intresse för Hermelins person eller okunnighet om Upmarcks begåfning lät han förstå, att den nyss till filosofie adjunkt utnämde unge Upmarck[3] knappast motsvarade de fordringar, som Skytte i världen ställt på platsens innehafvare. Men den gode kanslern nöjde sig icke härmed. Han lät K. Maj:t ock veta, att han hört af Johan Skyttes egen mun, att denne önskade till platsen se sådana män kallas, som ägde reputation vid främmande universitet, och helst sådana som voro af tysk nationalitet, hvilket ju ock bekräftades däraf, att han och hans son kallat idel tyskar. Och ehuru han för sin del icke tviflade på, att det fanns lärda män i Sverige, och han ju hellre såge, att ett brödstycke tillfölle en svensk man än en utländsk, så vore det dock hans skyldighet att påminna om testators afsikt. Men härpå tillät sig den gamle att säga något, som icke var fullt riktigt och som säkerligen skorrade i örat på den unge konungen med hans starka känsla för Sveriges ära. Han antydde nämligen, att erfarenheten visat, att de vetenskapliga verk som i Sverige utgåfvos hade större anseende, när de författades af utrikes födda lärde, och att han för

[1] Kons. prot. 31 Mars och 6 April 1698, dess bref till kanslern 8 och 12 April, dennes svar d. 3 Maj.

[2] Vid Obrechts utnämning 1682 gafs för första gången den kungliga konfirmation, som sedan iakttagits.

[3] Upmarck var född 1664, nämd adjunkt 9 Dec. 1696. Hermelin var född 1658 och 1689 nämd professor i Dorpt.

sin del trodde, att en tysk man på den Skytteanska lärostolen skulle kunna med fördel undervisa ungdomen såväl i tyska som i Tysklands offentliga och enskilda rätt, hvilket vore af vikt med hänsyn till Sveriges tyska besittningar. Han uppgaf ock till sist, att några af professorerna uttalat sin önskan, att inga nyheter i fråga om platsen måtte ifrågakomma, utan en utlänning inkallas.[1]

Härpå följde ett synnerligen onådigt svar af den unge konungen.[2] Han fann patronatsfrågan vara alldeles klar till Gyllenstjernas förmån. Olikheten mellan Upmarck och Hermelin i afseende på deras studier lämnade han därhän, men ville dock erinra, att högre ålder i sig icke bevisade större duglighet eller lärdom, hvartill komme, att Hermelin allt för väl behöfdes i Dorpt. Upmarcks kompetens vore fullt bevisad genom de berömliga intyg, som både konsistorium och filosofiska fakulteten gifvit honom. Och därpå fick den gamle kanslern sig följande skrapa tilldelad i anledning af sitt förmenande om det riktiga och nyttiga i att en tysk kallades till platsen. Konungen lämnade i sitt värde hvad kanslern hört af Johan Skytte själf i den saken, men ville ej lämna oanmärkt, att Skyttes första val fallit på en svensk man, Simonius, ehuru denne vid kallelsen befann sig i Lybeck. I hufvudfrågan åter vore K. Maj:t af den åsikten, att hans "infödde undersåtar, som sig på studier lagt och länge uppehållit sig vid tyska universiteter, intet lära finnas så fåkunniga, att de ju någon vetskap om jure germaniæ publico et privato till ungdomens information skola possidera." Talet om att några professorer önskade en främling stode i bestämd strid mot konsistoriets enhälliga förord och särskildt mot filosofiska fakultetens intyg. Upmarck vore lagligen kallad och borde icke stå tillbaka för en främling eller tysk, "hvilka", tillägger konungen, "intet alltid förstå mer än andra".[3] Den 14 Nov. 1698 utfärdade K. Maj:t konfirmation på kallelsen för Upmarck, och följande år tillförsäkrade han honom om fortsatt åtnjutande af de 150 tunnor spannmål om året, som 1692 tillagts Obrecht.[4]

I det onådiga bref, hvarmed Karl XII sålunda undfägnade kanslern, låg något mera, än ett blott uttryck för det bekanta sakför-

---

[1] Kanslerns koncept i R. arkivet saknar dato, men K. Maj:t säger i svaret af 26 Okt., att kanslerns bref var af »d. 15 hujus».

[2] D. 26 Okt. 1698, orig. R. ark.

[3] Redan 1675 hade Brunnerus i sitt betänkande om trolldomsväsendet uttalat, att Gud välsignat Sverige med lärda och förståndiga män, så att det ej behöfde betjäna sig af utlänningar.

[4] Detta kungabref af 16 Jan. 1699 åberopas i konsistoriets bref 22 Jan 1717 till ombudsrådet S. Cronhjelm.

hållandet, att den gamle kanslipresidentens auktoritet och inflytande i allmänhet icke voro hos den unge konungen hvad de varit hos hans nyss aflidne fader. Däri låg ock, att det personliga enväldet, utöfvadt af en ung egensinnig vilja, nu bestämde Sveriges öden, och att alla, från den högste till den lägste, endast hade att godvilligt foga sig i denna allsvåldiga viljas maktbud. Detta framträdde redan från första stund, om det ock kändes allt starkare, efter att det stora nordiska krigets tid brutit in och alla andra intressen måst vika för dess skonslösa kraf. För mången vid universitetet syntes något olycksbådande ligga däri, att den begäran man framställde om bekräftelse å de privilegier, som gifvits af Sveriges framfarne konungar, lämnades utan svar; något dylikt hade dittills ej inträffat. Tystnaden å högre ort skulle blifva än mera påfallande, då kriget förlagt tyngdpunkten af statsintressena fjärran från fosterlandet. Redan under den för bildningens sak så intresserade och vakne Karl X:s korta regering hade man erfarit hvad det betydde för universitetet, att konungen kom att ligga fjärran från sitt land, till största delen upptagen af de viktiga frågor, som krigens och politikens dagliga växling och direkt påträngande behof i riklig mängd framfödde. Nu skulle man gå att erfara detsamma under nära en hel lefnadsålder, och så skarpt Karl XII:s hufvud än var, hade han ej synnerligen mycket till öfvers för det vetenskapliga arbetets betydelse; man kunde för öfrigt knappast vänta det af en konung, som vid så unga år drogs in i krigets hvirfvel och som dels af omständigheternas tvång, dels af egen vilja slutligen fördes därhän, att hans rike icke blef annat än en belägrad fästning, i hvilken man ej hade eller ens kunde hafva annan tanke än den att offra allt för att hålla fienden ute eller gå under med obruten ära.

Olägenheten af konungens frånvaro var mindre kännbar, så länge universitetet ännu hade sin kansler på nära håll, men när den 79-årige Bengt Oxenstjerna d. 12 Juli 1702 lagt sitt hufvud till hvila, och konungen d. 29 Augusti samma år, utan att infordra eller ens afvakta något förslag från konsistorium,[1] utnämt kungl. rådet grefve Karl Piper till universitetets kansler, blef förhållandet ett annat. Piper följde ju ständigt konungens person och bar statsvärfvens alltmer öfverväldigande tunga. Följden var, att universitetet blef i det närmaste alldeles beröfvadt den stadiga tillsynen och

[1] Konsistoriet hade d. 16 Juli 1702 beslutit att skrifva till konungen och fråga, om det skulle votera på ny kansler, men något bref synes ej hafva afgått. Prokanslern, gamle Erik Benzelius, hade rådt till att icke föredraga saken för konungen, utan att anhålla hos Piper, att han ville, om så behagade konungen, antaga sig kansleriatet.

omvårdnaden både af rikets öfverhufvud och af sin kansler. Brefven från bägge blefvo allt färre och till innehållet allt magrare. Och kanslersskrifvelserna upphörde naturligen alldeles i och med Pipers tillfångatagande vid Pultava, ej heller satte konungen någon att sköta hans plats. Kungabrefven åter efter denna olycka inskränkte sig till summa tretton (mest i obetydliga frågor), hvaraf nio tillhörde tiden efter konungens slutliga hemkomst till Sverige. Lägger man så härtill olägenheten af afståndet mellan den styrande och de styrda samt att krigets oupphörliga förflyttning försvårade och fördröjde postgången,[1] är det lätt att förstå, att redan härigenom en slags förlamning inträdde i universitetets officiella beröring med regeringen. Härtill kom slutligen, att man i det kungliga högkvarteret ej sällan upprepade gånger lät universitetets skrifvelser länge ligga obesvarade. Efter Pultavaolyckan tvangs kungliga senaten af förhållandena att stundom ingripa i konungens ställe, men det var en själftagen myndighet, som därför ej heller så ofta som nödigt varit tillgreps, efter dess anordningar alltid riskerade att blifva underkända af konungen.

I Pipers person skulle universitetet sannolikt, om icke förhållandena varit hvad de voro, erhållit en god kansler. Han gör intrycket af en insiktsfull, samvetsgrann och dugande man, men det var honom helt naturligt omöjligt, med den ofantliga arbetsbörda han ändå bar, att ägna universitetsfrågorna någon särskild uppmärksamhet. Det är i alla fall märkvärdigt nog, att han tvenne gånger visat sig hafva ögat öppet för missförhållanden, som insmugit sig vid universitetet. Så skref han d. 11 Juli 1703 till konsistoriet, och påpekade, att till hans kännedom kommit, att somliga af professorerna, särdeles inom medicinska fakulteten, icke gjorde sin skyldighet tillfyllest, och detta framtvang en förklaring af Lars Roberg, under det Olof Rudbeck d. y., som säkerligen var lika, om ej mera skyldig, iakttog tystnad. Jag återkommer till saken längre fram vid min framställning af den medicinska undervisningen. Och vi skola längre fram se, huru kanslern 1706 sträckte upp den filosofiska fakulteten, därför att vid en adjunktstillsättning slägtskapsintresset fått spela en obehörig roll. — En naturlig följd af kanslerns frånvaro var,

[1] Som exempel kan anföras följande. Den 16 Maj 1703 skrifver Ol. Hermelin till konsistoriet, att han inom fjorton dagar bekommit dels dess bref af 26 Juni föregående år dels af 17 sistlidne Januari. — 1703 d. 6 Januari afsände konsistoriet för tredje gången sin supplik om frihet från kontributioner för dem, som lidit af stora eldsvådan 1702. — 1703 d. 24 Maj skrifver rektor till Hermelin, att han sändt 6 till 7 bref till konung och kansler, utan att svar därå bekommits. Den 27 Maj för prokanslern dylik klagan rörande fyra sina bref (H. Afzelius: E. Benzelius d. ä., 2 s. 267).

att prokanslerns betydenhet måste stiga. Den forne Upsalaprofessorn, sedermera Strängnäsbiskopen Erik Benzelius d. ä. beklädde sedan d. 29 Sept. 1700 denna värdighet, och hans kraftfulla natur och starka förbindelser med de makthafvande kommo hans ord ofta att väga tungt. Med kanslern förde han en privat brefväxling vid sidan af konsistoriets, och ehuru han nästan aldrig direkt ingrep i konsistoriets åtgöranden, fick det ej sällan erfara, att han var en faktor att räkna med. Det var sålunda för detsamma en stor och föga behaglig öfverraskning, då han d. 8 Oktober 1702 infann sig i konsistoriet och gaf detsamma del af ett kungligt bref af d. 30 Augusti, genom hvilket hans unge son Erik Benzelius, som nyss fyllt 27 år och ej ens tagit graden, utnämdes till innehafvare af den ansedda bibliotekarieplatsen. Hela saken erinrade till formen om hvad som tjugu år tidigare inträffat med Henrik Schütz, men i sak förhöll det sig annorlunda, ty universitetet förvärfvade den störste bibliotekarie det någonsin ägt och tillika sin största vetenskapliga kraft i detta tidsskede. Vid ett annat tillfälle då konsistoriet i Febr. 1703 uppsatt bref till kanslern om förslaget till akademisekreterareplatsen efter Erik Castovius, som befordrats till professor i praktisk filosofi, och förevisat detta bref för prokanslern, blef hans svar en biljett med meddelande, att han läte det bero vid dess skrifvelse, efter han själf i alla fall skrefve till kanslern i saken. Och han lät det tillika höra, att han fruktade, att berättelsens prolixitet icke skulle vara vederbörande välkommen "in hoc rerum statu", och att han fann det något besynnerligt, att det om somliga hette, att de voro fridsamme, ty man kunde ju däraf få anledning att tro motsatsen om dem, som ej hugnats med detta epitet.

Behofvet af en stark ledning från ofvan var så mycket större, som universitetets lärarekår under dessa år undergick en ovanligt stark omsättning. Under året 1697 hade tre professorer gått bort, Johan Salenius i grekiska d. 21 Juni, Johan Schwede i praktisk filosofi d. 27 Juni och Johan Olderman i teologi d. 22 Juli. Platserna fylldes d. 8 Febr. 1798 med vår bekante Johan Esberg, juris adjunkten Johan Reftelius och teologie adjunkten Daniel Diurberg. Elias Obrecht hade 1697 förflyttats till kansliet och Skytteanska professuren besattes efter honom följande år med filosofieadjunkten Johan Upmarck. Bibliotekarieplatsen gafs efter Obrecht åt Laurentius Norrmannus d. 12 Febr. 1698, som dock fick härjämte behålla den teologie professur som han innehade sedan 1693. År 1699 slocknade tvenne lysande vetenskapliga namn, då eloquentie professorn Petrus Lagerlöf afled d. 7 Januari och astronomen Anders Spole d. 1 Augusti; i deras ställe nämdes filo-

sofie adjunkterna Johan Arendt Bellman d. 27 Juni och Petrus Elvius d. 23 November. Efter juris professorn Erik Aurivillii död d. 5 Febr. 1702 förflyttades den ofvannämde Reftelius till hans plats d. 30 Oktober och samma dag nämdes akademisekreteraren, den välkände Erik Castovius, till Reftelii efterträdare som professor i praktisk filosofi. Bibliotekarieplatsens fyllande 1702 efter Norrmannus med E. Benzelius d. y. är nyss omtaladt. 1703 d. 9 Maj fylldes den teologiska professur, som blifvit ledig efter Jesper Svedbergs förflyttning 1702 till Skara biskopsstol, med Johan Palmroot, förut professor i orientaliska språk, och dennes professur gafs d. 23 Juli åt teologie adjunkten Daniel Lundius. År 1703 (dagen okänd) förflyttades teologen Erik Ljung till Vingåkers pastorat, professorn i grekiska Johan Esberg blef hans efterträdare d. 23 Juli; samma dag utnämdes akademisekreteraren Olof Celsius d. ä. till Esbergs plats. 1703 flyttades professorn i logik (teoretisk filosofi) Anders Goeding till domprostsysslan i Växiö, och samma år d. 4 December afled Erik Castovius, professor i praktisk filosofi; till deras efterträdare utsåg K. Maj:t 1704 adjunkten Fabian Törner d. 4 Januari och vice bibliotekarien Johan Eenberg d. 22 Januari. Den svåraste förlust universitetet gjorde, var när K. Maj:t d. 2 Dec. 1702 befordrade dess största vetenskapliga ljus, domprosten Laurentius Norrmannus, till biskop i Göteborg; han undanbad sig visserligen den nya värdigheten, men afled, innan någonting hann härutinnan åtgöras, redan d. 21 Maj 1703. Domprostsysslan fylldes sedan ej förr än d. 27 Februari 1705 med professorn i Dorpt Lars Molin. Denna omsättning var stark, och bortgången af sådana män som Lagerlöf, Spole och Norrmannus kändes djupt.

Två af dessa utnämningar voro af den art, att de förtjäna ett närmare omnämnande, förfarandet är belysande för åtskilliga egendomligheter i tidens befordringsväsen. Den första rörde tillsättningen af den teologie professur, som blef ledig genom Svedbergs befordran till Skara stift. För uppsättande af förslag till efterträdare sammanträdde konsistoriet d. 24 Sept. 1702, hvarvid teologiska fakulteten först framlade sitt förslag, innehållande namnen på de fyra professorerna Goeding, Palmroot, Esberg och Bellman. Goeding nu tjänstgörande rektor tackade teologiska fakulteten för dess uppmärksamhet och erinrade om, att han redan vid föregående tillfällen haft majoritet å förslag till en teologie professur; tydligen förmenade han, att det efterlängtade segerpriset, som två gånger ryckts ur hans hand (1694 af Olderman, 1698 af Djurberg), nu skulle med säkerhet omsider bli hans. Han förklarade sig därför villig att taga afträde under sakens behandling, detsamma gjorde Palmroot och Es-

berg, men konsistoriet fann detta onödigt, efter förslagstillsättningen, i hvilken dock kandidaterna ej finge deltaga, skulle ske med sluten omröstning. Därpå företogo de tolf återstående konsistoriales voteringen på följande något egendomliga sätt. En hvar röstande fick fyra sedlar, hvardera innehållande namnet på en af de fyra kandidaterna; af dessa utvalde han två och lade den ena i en hatt, som afsåg första förslagsrummet, den andra i en annan, som afsåg andra rummet; man tyckes ej hafva fallit på den enklare utvägen, att hvarje röstande själf skrifvit sina två röstsedlar, eller den än enklare att han satt de bägge namnen på en enda sedel och låtit namnens ordning beteckna förslagsrummen. Kanske man fruktade att genom handstilen förråda huru man röstat, hela proceduren afsåg ju att skydda den röstande för obehag från kolleger, som ville och kunde utöfva tryck på hans handlingsfrihet. Vid sedlarnas uppläsande befanns att till första rummet hade Goeding 8, Bellman 3, Palmroot och Esberg hvardera en, till andra rummet Palmroot 5, Goeding och Esberg hvardera 3 och Bellman en. Det tyckes ej generat någon, att första omröstningen utvisade 13 afgifna valsedlar, ehuru de deltagande blott voro 12. Ej heller har denna gång invändning gjorts mot det besynnerliga i att vid dylikt tillfälle anställa sluten votering, i stället för att afgifva öppna motiverade vota till ledning för högre myndighet. Och dock hade just Goeding, som vi minnas, 1696 opponerat sig mot ett dylikt förfarande. För att förstå detta i våra ögon nästan obegripliga tillvägagående, har man att erinra sig, att den tiden betydde ännu förslaget så ofantligt litet för dem som sedan utnämde, under det att den slutna voteringen skyddade mot de konflikter i konsistoriet, som öppna vota ofta framkallade. Goeding såg emellertid äfven denna gång sina förhoppningar gäckade, ty konungens val föll d. 9 Maj 1703 på Palmroot, som dock blott haft en röst till första rummet. Som en slags tröst fick Goeding i stället samma år domprosteriet i Växiö; jag nästan föreställer mig, att man önskat bli af med honom vid universitetet.

Den andra tilldragelsen sammanhängde med tillsättningen af den förenade domprost- och första teologie professorsbefattningen, efter att Norrmannus 1702 befordrats till biskop i Göteborg. Hans önskan att slippa lämna Upsala och i anledning däraf gjorda hänvändningar till K. Maj:t i dylikt syfte gjorde, att man ej rörde vid frågan om platsens tillsättning, förrän denna genom Norrmanni död d. 21 Maj 1703 blifvit ledig. På hösten detta år gjorde prokanslern en påstötning i konsistoriet, att förslag borde uppsättas till den lediga platsen, men då frågan d. 17 Oktober kom före i konsistoriet,

förklarade Lundius och flere, att de funno en dylik åtgärd betänklig "emedan om professione primaria är aldrig voterat," och något förslag kom ej heller till stånd. Lundii uppgift var, som jag förut anmärkt, alldeles riktig, och det blott förvånar, att Benzelius ej erinrade sig detta från P. Rudbeckii domprostutnämning 1674, då han dock själf satt i den teologiska fakulteten. För det uppskof af fjorton månader som nu följde, innan platsen slutligen blef besatt med L. Molin, hafva tydligen K. Maj:t och kanslern varit ansvariga, ty såväl ärkebiskopen som Jesper Svedberg hade tidigt fäst vederbörandes uppmärksamhet på saken och bägge hade förordat professorn i Dorpt, Lars Molin.[1] Svedberg skref redan d. 25 Februari 1703 till kanslern[2] och afstyrkte bestämdt att taga Erik Ljung, då den äldste i fakulteten. Denne var i Svedbergs ögon icke duglig ens till professor, än mindre till den då så viktiga domprostbefattningen, och han sade sig i hastigheten icke veta någon annan att föreslå än Molin. Följande år d. 5 Mars förordade han denne i de starkaste ordalag till platsen. "Han är", skref Svedberg till kanslern,[3] "en lärd man, god academicus och recens uti akademiska sysslorna: sedan har han goda gåfvor uti prediksstolen, som efter mitt tycke är ganska nödigt för Upsala ungdom. Lefvernet är stilla och vackert... Han är ock såvida mig är bekant en stillsam man, som i alla collegier och bröderskap är likasom anden, som håller lemmarna tillsammans". Ett lika godt vittnesbörd gaf prokanslern honom i bref till kanslern d. 21 Oktober 1703, han fäste sig särskildt vid behofvet af att i det olyckliga tillståndet efter stora eldsvådan få hit en så drifvande man som Molin. Dessa påstötningar tyckas gjort tillbörlig verkan, men man dröjde i det kungliga lägret att besluta sig, ty konungen, hvars uppmärksamhet mot den gamla farmodern, änkedrottning Hedvig Eleonora, är en välkänd sak, önskade först höra, om hon frivilligt ville släppa Molin, som sedan tvenne år var hennes hofpredikant. Så fort meddelandet härom ingått, utfärdades fullmakten för Molin som professor primarius d. 27 Febr. 1705.[4] Det var ett godt val, ty Molin var framför allt en

[1] Molin föddes 1657, blef student 1677, filos. magister primus 1688, professor i Dorpt 1694 och 1703 hofpredikant hos änkedrottning Hedvig Eleonora. Han hade för teologisk doktorsgrad disputerat redan 1692 i Giessen, men uppskjutit med promotionen, som skedde först 1703.

[2] Orig. i R. ark.

[3] D. 5 Mars 1704, orig. i Ups. Bibl. G. 360 a.

[4] Å C. Gyllenstjernas bref till Piper af d. 28 Jan. 1705 (R. ark.), hvari underrättelse lämnas om änkedrottningens samtycke, är antecknadt: »Upsätties fullmacht för Dr. Molin medh karakter af Hn. Maj:ts öfverhoffprädikant. Ravitz d. 23 Febr. 1705». Fullmakten utfärdades således ögonblickligen.

drifvande administrativ förmåga, och Svedbergs ord, att hans inflytande skulle verka sammanhållande på de andra, besannades i det hela.

Frånvaron af de starka öfverordnade myndigheterna gjorde universitetet i icke ringa grad beroende af det ämbetsmannavälde, som utvecklat sig redan i Karl XI:s dagar, men som under sonens långa frånvaro växte sig allt starkare och lät andra känna sin makt. Universitetet fick i likhet med andra snart erfara det och fogade sig smidigt och klokt i de nya förhållandena. Häraf förklaras de talrika, sirliga och smickrande skrifvelser, med hvilka man nu i tid och otid uppvaktade ej blott som förr sin höga kansler, utan prokanslern, kungliga senaten, landshöfdingen och alla möjliga andra ämbetsmän, hvilkas ynnest man behöfde eller hvilkas obenägenhet kunde blifva en fara. Naturligtvis får till denna officiösa gratulationskorrespondens icke räknas den viktiga brefväxling, som fördes af enskilda, särskildt rektorerna, med Hermelin och andra tjänstemän i konungens omgifning; den var nödvändig för att å högsta ort klargöra situationen i universitetsfrågorna och påskynda deras afgörande. Här är blott fråga om de hemmavarande dii minorum gentium, som behöfde strykas om munnen. Särskildt afspeglar sig detta nya moment i universitetets lif, som genom det byråkratiska väldet skapats, i den hittills osedvanliga myndighet som utöfvas af länets höfding och den särskilda uppmärksamhet som visas honom. Han blir i själfva verket en slags prokonsul, till hvilken man ständigt har att taga underdånig hänsyn, och konsistoriets flesta skrifvelser äro nu ock adresserade till denna potentat. Men så var ock Konungens Befallningshafvande en myndighet, hvars välvilja eller ovilja betydde ofantligt. Man behöfde hans skydd för sin egendom gent emot kronans strama fogdar och byteslystna jordmagnater, och vid kontributionernas utgörande kunde han bereda universitetet stort obehag, om han ej ville det väl.

Under de första krigsåren, särskildt innan den stora branden fördystrat sinnesstämningen i det olyckliga samhället, hade man ej öga för annat än budskapen om svenska härens framgångar, och den unge konungens sagolika bedrifter firades med sedvanlig akademisk pomp och vederbörliga långa orationer. Men i den mån bördorna växte hemma, och för tänkande sinnen framtiden tedde sig allt osäkrare, sedan Karl oåterkalleligen hängifvit sig åt tanken att lyfta polska kronan af kung Augusts hufvud och vid denna tanke allt mer fastläst sin politik och sin krigföring, under det Rysslands energiske tsar redan trängde fram till finska viken,[1]

[1] D. 11 Okt. 1702 föll Nöteborg. D. 8 Nov. hemställde rektor i konsistoriet, om icke någon anstalt till defension skulle vidtagas mot ryssen,

fylldes allt flere af samma djupa oro för framtiden, som beherrskat gamle Bengt Oxenstjerna under hans sista dagar. Prokanslern dolde ej hvad han i den vägen tänkte i de bref han skref till den mäktige Piper. I brefvet d. 23 Januari 1703 läser man dessa ord: "Gud ingifve ock uti konungens hjärta fredsens tankar, att icke bedröfvelserna måge hopetals komma öfver oss", och brefvet slutas med en "troinnerlig önskan, att Gud ville hjälpa vår K. Karl och hans trotjänare med äran ur det oroliga Polen, undersåtarne till någon lisa och de högtbeträngda provincier emot den barbariska Ryssen belägne till någon undsättning". Och ej en månad senare (d. 13 Febr.) skrifver han: "Gud bevare konungen och hela dess följe och lämpe gemötherne till fredliga tankar att kunna genom den högstes tillhjälp utreda sig ur dessa svåra och vidtutseende konjunkturer, som hota undersåtarne med yttersta armod och elände".

Innan ännu det stora krigets tyngd hvilat på fäderneslandet i tvenne år, hemsöktes Upsala samhälle och därmed universitetet af den förfärliga eldsolycka, som lade tre fjärdedelar af staden i aska och hvars verkningar sedan förspordes genom många år.[1] Natten mellan d. 15 och 16 Maj 1702 kom elden lös i ett af kvarteren nära St. Persgatan, och grep ikring sig med oerhörd snabbhet. I följd af en långvarig torka och en ovanligt tidig stark vårvärme hade trähusen med hvilka staden då var nästan uteslutande bebyggd, förvandlats, som berättaren säger, till fnöske och tunder, och den starka nordan som rådde öfvergick under brandens fortgång till verklig storm. Det stod ej i mänsklig makt att stäfja det rasande elementet, som inom några timmar förvandlade hela staden öster om ån till ett eldhaf; det var, som gamle Olof Rudbeck sedan skildrade olyckan, som skulle eld regnat af himmelen. Dennes stenhus vid nya torget med en stor del af hans egen boksamling och de dyrbara arbeten, som han hade till låns från universitetsbiblioteket,[2] jämte hans beundrade museum af fornsaker, naturföremål, modeller och instrumenter blef lågornas rof. Elden sprang slutligen äfven på tvenne ställen öfver ån, och alla kvarteren mellan denna och slottsbacken stodo snart i ljusan låga;

---

särskildt om icke studenterna borde exerceras af hemmavarande officerare Farhågan var ju löjligt öfverdrifven, men den visar, huru man hemma med oro följde tilldragelserna i öster.

[1] Rörande eldsvådan se dåvarande vice bibliotekarien J. Eenbergs kort efter skrifna relation tryckt 1703.

[2] Förteckningen å de biblioteksböcker som uppbrunno hos Rudbeck är tryckt i min Upsala Univ:s Biblioteks historia intill 1702, Sthm. 1894, s. 100 ff.

härifrån kastade sig elden upp för åsen till det stora slottet, som likaledes afbrann. Något senare på morgonen fattade lågorna äfven i den stolta domkyrkan och förstörde henne både ut- och invändigt; härvid gingo de där förvarade upplagorna af Rudbecks stora arbeten, Atlantikans fjärde del och Campi Elysii jämte alla trästockarne till det senare verkets talrika planscher förlorade. De flesta hus som voro byggda kring domkyrkan i kanten af dess kyrkoterrass, däribland Gamla Akademien på dess södra sida afbrunno; endast det forna bibliotekshuset, numera inredt till konsistoriebyggnad, tyckes undgått olyckan.[1] Skolan och det nyligen reparerade St. Eriks kapell, bägge belägna på nuvarande Riddartorget, förstördes likaledes, och bondkyrkan undergick samma öde. Den enda stadsdel som undgick olyckan var Fjärdingen, väster och norr om Gustavianum jämte denna byggnad, och på Gustaviani räddning hade berott, att denna stadsdel sparades. Länge såg faran för detsamma hotande ut. Domkyrkan flammade i dess omedelbara närhet, och byggnaden själf var försedd med ett eldfängdt spåntak. Till all lycka låg elden från och en regnskur föll på morgonen, som afsvalade taket, hvarjämte folk med vatten fanns i beredskap å detta, som i en lycklig stund några år tidigare försetts med en s. k. altan, hvilken i hög grad lättade skyddsåtgärderna. Så räddades universitetets största dyrbarhet, det rika oersättliga biblioteket.

Af universitetets byggnader voro Gamla Akademien som några år senare omdöptes till Carolina, St. Eriks kapell på Riddartorget, det stenhus vid nya torget, som användts till apotek och kemiskt laboratorium, botaniska trädgården (utom själfva boställshuset) och sannolikt äfven det s. k. Hadorphska huset vid domkyrkan[2] förstörda. Enskilde hade lidit än mera. Fjorton af professorerna, tio professorsänkor, tre adjunkter, räntmästaren, bibliotekarien, sekreteraren, bokhållaren, dansmästaren, apotekaren och talrika lägre akademibetjänte hade förlorat all sin egendom, och de fleste af dem voro husägare.[3] En ej mindre dryg och kännbar förlust för

---

[1] Eenberg (s. 48) säger, att konsistorium och mjölkvarnen räddades. Och det förra tyckes bekräftas af att i konsist:s protokoll d. 13 Aug. 1702 säges: »Lectiones skola hållas i *detta* och det gamla konsistoriet, tills gamla Akademien blir färdig.» Ordet »detta» måste väl syfta på det nya konsistoriehuset (forna bibliotekslokalen), där sessionen antagligen hölls. Med »det gamla konsistoriet» afses den forna konsistoriesalen i Gustavianum.

[2] Förut kalladt St. Barbros hus, beläget i södra kyrkoterrassen till vänster om den trappa som nu för upp till södra domkyrkoporten.

[3] De uppräknas i rektors (J. Upmarck) officiella uppgift å de brandskadade d. 7 April 1704 (Landsarkivet).

lärarne var, att deras till en del rätt dyrbara boksamlingar gått förlorade.[1] Ingen förlust kunde dock mätas med den som öfvergått gamle Rudbeck. Han såg allt det, hvarpå han under en lång lefnad och med så oerhörd ihärdighet arbetat, i ett ögonblick förvandlas till aska, och han stod lifvets gräns för nära att kunna hoppas ånyo upptaga arbetet. Och dock har han aldrig varit större än midt i denna förfärliga olycka som skulle krossat de fleste. Hans enkla vackra ord inför den oersättliga förlusten: "Herren gaf och Herren tog, välsignadt vare hans namn evinnerlig" visa, att han tog den och bar den som en kristen och en man. Och i det allmänna eländet hade han ingen tanke för hvad han själf förlorat, utan gaf sig hel åt det dryga arbetet att söka lyfta universitet och samhälle upp ur den djupa iråkade olyckan. Det obetvingliga svenska mod och den manliga anda, som i dessa tider var våra fäders stoltaste drag och som gifva förklaringen till storhetstidens hjältesaga, framträdde äfven här på de fredliga idrotternas vapenplats på ett lysande sätt. Den starkaste personifikationen vid universitetet af detta drag i det svenska folklynnet är förvisso Olof Rudbeck, men det framträdde nästan öfverallt. Och häfdatecknaren känner sig stolt att kunna förtälja, huru endast trenne dagar efter olyckan Johannes Upmarck stiger upp i den Gustavianska lärosalens kateder och håller ett föredrag om själslugnet, hvari han — med hänvisning till de gamle romarnes föredöme, hvilka, medan Hannibal stod utanför stadens portar, utbjödo på offentlig auktion just den mark, på hvilken kartagernas här var lägrad — uppmanar sina åhörare att nu lägga samma manliga lugn i dagen genom att utan afbrott fortsätta det akademiska undervisningsarbetet, ehuru det måste ske midt ibland rykande ruiner. Det förefaller obegripligt huru detta varit möjligt, då bristen på bostäder bort tvinga både lärare och lärjungar att lämna staden. De fleste kunde visserligen under den snart inträdande sommaren resa bort, men mot hösten, då föreläsningarna ånyo begynte, borde svårigheterna varit oerhörda. Och dock säger ett samtida vittne (Johan Eenberg i sin ofvannämda relation), att genom allmän godvilja bereddes rum för både lärare och studenter öfver vintern,[2] och att ej en gång

---

[1] Eenberg nämner särskildt, förutom Rudbecks, äfven Schwedes och Obrechts, hvilket senare han värderar till 5,000 rdr. (= 10,000 dal smt); det sistas betydenhet synes däraf, att beloppet motsvarar fjorton professorslöner. Jag har ock någonstädes sett läkaren Lars Roberg beklaga förlusten af sitt dyrbara bibliotek.

[2] Dock klagades i konsistoriet d. 11 Aug. 1702, att somliga husägare oskäligen stegrat hyrorna.

antalet af nyinskrifne studenter nedgick, ehuru man väl kunnat vänta en minskning.[1]

Med mycken energi grep konsistoriet fatt i uppgiften att söka bota de skador universitetet lidit och äfven att låna sin hand till det gemensamma stadssamhällets återställande. Och här gick den 72-årige Olof Rudbeck i spetsen med snart sagdt ungdomlig energi. Han, som i sin krafts och makts dagar hållit sig i åratal borta från konsistoriet, infann sig nu träget därstädes, ehuru han som afskedad ej längre var dess medlem; i 16 af 20 sessioner tog han verksam del ända till fjorton dagar före sin bortgång, som alltid rik på idéer och själf läggande handen vid verkställandet. Redan i andra sessionen d. 23 Maj åtog han sig att uppgöra en plan till stadens reglering och nybyggande, och i den närmast följande sessionen af d. 2 Juni kunde han aflämna den.[2] För återställande af den botaniska trädgården, i hvars lilla räddade professorsboställe han jämte sonen Olof och mågen A. Goeding med deras stora barnskaror sammanträngt sig, begärde han hos kanslern att få använda lönen vid den obesatta medicinska adjunkturen, och när det muntliga löfte, som Bengt Oxenstjerna gifvit, genom hans följande frånfälle icke hann omsättas uti någon resolution, anhöll den gamle hos konsistoriet (d. 1 Sept.) att åtminstone få låna beloppet mot borgen af sitt stenhus. Saken hann genom hans eget hastiga frånfälle aldrig blifva afgjord, och sonen gjorde intet för att upptaga den. Till gamla akademiens reparation och täckande med järnplåt för eldfaras skull afgaf han likaså förslag och åtog sig äfven att i den anatomiska kupolbyggnaden uppsätta det dyrbara ur, som prosten Tajard i Munketorp förärat, ehuru detta ej hann af honom utföras, utan verkställdes sedermera af professor Elvius.[3] Från denna rastlösa verksamhet bortrycktes han efter en kort sjukdom af döden d. 17 Sept. 1702. Ännu större i motgången än med-

---

[1] Något har dock antalet nedgått. Enligt A. Berchs tal 1749 vid rektoratets nedläggande (tryckt samma år), hvari redogöres för de inskrifnes antal 1595—1748, uppgifves att antalet var 1700: 250, 1701: 264, 1702: 205, 1703: 204.

[2] Förmodligen föredrogs den sedan jämte andra projekt i de sammanträden, som höllos af landshöfding Hoghusen med universitetets och stadens delegerade, och ur dessa framgick, efter att äfven Nicodemus Tessin besiktigat staden, det slutligen gillade och sannolikt af landtmätar Lars Hoffstedt uppgjorda regleringsförslaget af 18 Augusti 1702 (tryckt i Upsala stads privilegier etc. utg. af C. M. Kjellberg 1907 s. 185). Jfr. rådets bref till konungen af samma dag (anf. st. s. 190).

[3] Uret värderades till det höga beloppet af 400 dal. smt. Ett mindre ur som landshöfding G. Cronhjelm i Västerås skänkt uppsattes i bondkyrkan.

gången förblifver han med sitt snille, sin glänsande personlighet sina kolossala arbeten — och med sina förvillelser ett af universitetets största minnen.

Så godt man förmådde fortsatte man med restaurationsarbetena. I den något förfallna stallbyggnaden, som erbjöd godt utrymme, sedan stallinstitutionen med krigets utbrott förlorat sitt statsanslag och därmed ramlat öfver ända, bereddes bostäder för fäktmästaren, dansmästaren, språkmästaren, apotekaren och boktryckaren. Den sistnämdes lilla tryckerihus å Gustavianigården skulle enligt regleringen rifvas, apotekaren var husvill, sedan universitetets stenhus vid nya torget uppbrunnit och icke återuppfördes.[1] Det viktigaste arbetet var reparationen af Gamla Akademien, hvilken blef slutförd till ingången af år 1704 för en kostnad af 3,666 daler smt.,[2] huset fick nu det officiella namnet Carolina.[3] Däremot såg man sig ej i stånd att för universitetets egna medel reparera den stora stall- och exercitiebyggnaden samt theatrum anatomicum i Gustaviani kupolbyggnad, hvilka bägge, ehuru icke hemsökta af branden, betarfvade en grundlig reparation, beräknad för den förra till 3,910, för den senare till 792 dal. smt.[4] Man vände sig därför till K. Maj:t d. 6 Juni 1706 med anhållan om understöd af statsmedel. I afseende på theatrum anfördes, att koppartaket icke stod att reparera, utan måste alldeles omläggas, och att om detta ej skedde, det i husets öfra våning inrymda biblioteket hotades med oersättlig skada. Hvad stallbyggnaden angick framhölls, att ehuru densamma skolat af staten ensam bekostas, hade dock universitetet för densamma redan före 1665 utgifvit 865 och sedan vid diverse tillfällen 1,862 dal. smt.; taket vore nu så förstördt, att lägenheterna hotade med att bli obeboeliga; i sammanhang härmed hemställdes, om icke lägenhetsinnehafvarne borde betala en lindrig hyra, hvarmed kommande

[1] Universitetet sålde slutligen sin del i det afbrända (forna Lohrmanska) stenhuset till ägaren af andra hälften, rådman Anders Uppström, d. 29 Aug. 1723 (Kons. arkiv, Lit. ad varios).

[2] E. Benzelius d. ä. skrifver 3. Sept. 1703 till kanslern (R. ark.), att byggnaden skall i höst komma under tak och troligen vara att använda till våren. Kostnaden uppgifves till 11,000 dal. kppmt. (kons. prot. 2 Juni 1705). Öfriga reparationer måste ha varit obetydliga, ty hela utgiften för byggnader 1702—03 stiger enligt hufvudböckerna blott till 3,770 dal. smt.

[3] Jak. Arrhenius föreslog detta namn, dels för att man skulle komma ifrån trasslet med namnen: Gamla och Nya Akademien, dels för att erinra om de tre Karlarna, Karl IX som skänkt huset, Karl XI, under hvilken jubelfesten 1693 där hållits och Karl XII — under hvilken det reparerats (Kons. prot. 3 Sept. 1704). Prokanslern omnämner beslutet i bref till kanslern 17 Dec. 1704.

[4] Kons. prot. 22 Nov. 1705.

reparationer kunde bestridas. K. Maj:t beviljade d. 27 Nov. 1706 5,000 dal. smt. af tullkonfiskationsmedlen, men i afseende på hyresfrågan uttalade han i ett föregående bref af d. 21 Nov., att därmed finge anstå, tills man införskaffat upplysningar om hvad som förr varit brukligt och om universitetets stat fordrade dylika afgifter; de uthus som lägenhetsinnehafvarne fått inreda åt sig i stall och ridhus skulle dock genast borttagas. Statsanslaget har, trots tidernas svårigheter, utbetalats, men universitet har blott användt en del för det därmed afsedda ändamålet, vare sig man begärt mera, än som verkligen behöfdes, eller man åtnöjt sig med en billigare reparation.[1]

Af vida större betydelse för de genom branden hemsökta medlemmarna af universitetet var, att man lyckades utverka frihet tillsvidare för dessa från de tryckande kontributionerna. Dessa hade begynt redan före kriget år 1699 och voro ej obetydliga.[2] Gamle Bengt Oxenstjerna hann ej åtgöra åt denna sak något mera, än att han straxt efter olyckan sände d. 2 Juni varma bref till konungen om såväl universitetets nödställda belägenhet, som särskildt Olof Rudbecks stora förluster, men han afled straxt efteråt d. 12 Juli, innan han kunnat taga universitetets supplik om kontributionsfrihet under behandling. I denna supplik, som afgick d. 26 Juni,[3] begärde konsistoriet icke blott, att de som lidit af eldsvådan skulle befrias från kontributionerna, utan vågade sig äfven på en framställning om, att universitetet skulle till sitt understöd få uppbära såväl den

[1] En anteckning af räntmästar B. Rommel från 1714 (Ups. Bibl., U. 65) visar, att universitetet fått ut anslaget. Men hans redogörelse d. 27 Aug. 1712 i konsistoriet för »åtskilliga år» (konsistoriets Acta) omtalar för de bägge byggnaderna ej större utgift än 2,833 dal. smt., och man har således gjort sig en förtjänst på kronans anslag af öfver 2,000 daler. Elvius talar ock i konsistoriesessionen d. 20 Mars 1717 om de medel som ännu voro i behåll af K. Maj:ts anslag till reparationen.

[2] Enligt hufvudböckerna utbetaltes år 1699 ett belopp af 2,591 dal. smt., hvilket belopp dock troligen blott representerar kontributionerna å löner, ty år 1700 utbetalas i två poster 2,514 och 1,357, hvilken senare siffra väl måste afse kontributionerna af akademihemmanen, som uppburos af fogdarne. År 1701 betalas 2,466 och 1,471. År 1702, för hvilket år större delen af akademistaten befriades såsom brandskadad, specificeras kontributionen med 1) 1,320 från fogdarne, 2) 890 från akademistaten, 3) 90 för studenterna. År 1704 dubblades kontributionen och utgjorde 1) genom fogdarne 2,615, 2) från akademistatens icke brandskadade medlemmar 1,505 dal. smt.

[3] När konsistoriet redan d. 25 Juni anslår en dusör af 25 rdr. åt statssekreteraren Barck, hvarför han tackar d. 12 Juli, ser detta icke ut som ersättning för någon redan gjord tjänst, ty ännu hade icke något för universitetet fördelaktigt bref utverkats, utan som en handtryckning för den tjänst som man väntade sig af honom i kontributionsfrågan.

kontribution som dess icke brandskadade medlemmar[1] skulle utgöra, som den hvilken utgick af akademihemmanen, hvilkas belopp beräknades till 990 och 1,300 daler smt. Man fick dock länge lefva mellan hopp och fruktan, och under afvaktan af K. Maj:ts bifall var det endast med svårighet man kunde utverka, att kontributionerna af de brandskadade sattes i förvar, tills K. Maj:ts beslut blifvit kändt.[2] Ej mindre än fem gånger upprepade konsistoriet hos kansler och K. Maj:t sin bönfallande anhållan om förskoning,[3] innan svar slutligen ankom. Orsaken var icke, att dess skrifvelser uppsnappats, utan att man å högsta ort tvekat om bifall;[4] kanske just konsistoriets föga befogade begäran att få uppbära kontributionerna af icke brandskadade och af akademihemmanen till en del vållat uppskofvet. Omsider beviljade konungen d. 4 Januari 1704 tillsvidare den eftergift, som begärts för de brandskadade, men ej ett ord nämdes i brefvet om konsistoriets andra framställning.

I en annan härmed sammanhängande fråga fick konsistoriet redan tidigare ett gynnsamt svar. De talrika professorsänkorna hade gått in till K. Maj:t och med framhållande af sitt eländiga tillstånd begärt, att han måtte föreskrifva, att de innestående lönefordringar, som de efter sina aflidne män ägde å universitetet, skulle till dem utbetalas. K. Maj:t biföll deras framställning d. 25 Febr. 1703. Så okunnig var man dock i konungens omgifning om, att universitetet självt förvaltade sin egendom och utbetalade aflöningarna, att brefvet adresserades till statskontoret och detta befalldes att betala änkorna af det öfverskott, som uppkomme efter den ordinarie akademistatens utbetalande. Man kunde ju tycka, att änkornas begäran var skälig nog, men man har att komma ihåg, att där funnos många andra fordringsägare (särskildt bland professorerna själfva), hvilkas rätt skulle kränkts genom en dylik ensidig betalning, och att i alla händelser en likvidation af skulder och fordringar för hvarje person måste förutgå. Detta anmärkte konsistoriet för K. Maj:t i bref af 14 Maj 1703, och redan d. 27 Juni gaf K. Maj:t svar, som denna gång ställdes till universitetet; han föreskref här, att likvidation skulle gå förut och att ett öfverskott skulle förefinnas,

---

[1] De icke brandskadade uppgifvas ha varit 5 professorer, 3 adjunkter och några betjänte.

[2] Se landshöfdingen till konsistoriet 30 Okt. 1702 och 14 Nov. 1703; kons. t. rådet 7 Dec. 1702 och 8 Juli 1703.

[3] 14 Okt. 1702. 17 Jan., 26 Maj, 8 Juli, 14 Nov. 1703.

[4] O. Hermelin skref redan 4 Juli 1703 till konsistoriet från Thorn, att K. Maj:t svarat på alla bref utom på det som rörde eftergift å kontributionerna.

innan dylika fordringar finge betalas. Och till någon vidare effekt till de stackars änkornas förmån tyckes icke det nådiga brefvet hafva fört.[1] — Universitetets affärer hafva dock under dessa i öfrigt bekymmersamma år icke varit värre däran, än att alla löner ordentligen utgått, och dessutom, såsom ofvan nämts, ett betydligt belopp användts till gamla akademiens reparation. Hvarje år utvisade behållningar i räntmästarens kassaräkning, och man förmådde till och med att 1705 återbära till staten mantalspengarne för 1693—1705 till ett belopp af 2,415 daler smt., som kronan återfordrat och framdeles uppbar jämte kontributionerna.

De stora olyckorna hindrade ej, lika litet som förr, att man omildt slog ned på misshagliga skrifter. Som exempel härpå kan anföras det angrepp, som från det teologiska hållet riktades 1705 mot en af Olof Rudbeck d. y. författad afhandling, mindre för det icke ovanliga denna tid i att ortodoxien slog ned på en naturvetenskaplig skrift, än för arbetets egen skull. Detta är nämligen, på samma gång det skall vara ett bidrag till den zoologiska vetenskapen, tillika ett högeligen intressant utslag af den egendomliga Rudbeckianska språkforskning, som fadern den gamle Olof Rudbeck infört med sin Atlantika och som sonen upptagit som ett heligt arf, men dref till en ytterlighet, som bort förefalla äfven samtiden underlig och otvifvelaktigt förefaller en nutidens läsare af boken vidunderlig. Afhandlingen, hvars fullständiga titel lydde: "Ichtyologiæ biblicæ pars prima: De ave Selav",[2] gick ut på att bevisa, att de vaktlar (Selav), som enligt Moses berättelse Gud lät nedfalla i Israeliternas läger under ökenvandringen, ej voro annat än flygfiskar. Och därom är ju ingenting att säga, ty bevisningen är ur naturhistorisk synpunkt tilltalande, och författaren stöder den äfven på en ganska omfattande undersökning af då tillgänglig litteratur. Men detta är icke för Rudbeck hufvudsaken. I den filologiska undersökningen, som ock upptager hufvudparten af afhandlingen, såg han förvisso arbetets tyngdpunkt, ty detta skulle blott tjäna som ett nytt bevis på hans älsklingssats, att Svenskan och Hebreiskan voro intimt besläktade; genom denna upptäckt skulle ett nytt ljus falla öfver det ärorika svenska språkets höga ålder. Hans tillvägagående vid bevisningen är för den Rudbeckianska metoden fullt karakteristiskt, i det han återger den hebreiska texten öfversatt till lingua Hyperborea, ett för språkforskningen alldeles okändt, men af honom, efter

[1] Att döma af hufvudböckerna hafva hvarken änkor eller andra under dessa år fått några sina fordringar gäldade af universitetet.

[2] Pars 2 af Ichtyologia biblica utkom 1722 med undertitel: De Borith Fullonum.

mönster af de fornnordiska språken på fri hand tillverkadt idiom, hvarpå han ord för ord uppvisar de förunderliga likheterna mellan det hebreiska och detta hyperboreiska språks ordrötter. Arten af hans filologiska kritik synes redan däraf, att han tager för axiomatiskt, att de tre orden *sill*, *säl* och *skal* [skalfisk] äro blott variationer af samma rot och alla betyda fisk, hvaraf måste följa på grund af de bägge språkens släktskap, att Selav i Hebreiskan äfven betyder fisk och således på det anförda stället tydligen betecknar flygfisk.

Såväl teologerna, som professorn i orientaliska språk Daniel Lundius, voro ej riktigt belåtna med Rudbecks spekulationer. I konsistoriets session d. 2 Juni 1705 anmälde rektor, att prokanslern och teologiska fakulteten stött sig vid den främmande tolkning, som författaren gifvit af det heliga ordet Jehovah, och Lundius, som deltog i sammanträdet, opponerade sig mot, att Rudbeck hufvudsakligen sysslat med filologiska spörsmål, som rörde sig kring de orientaliska språken, hvilka det egentligen ensamt tillkom honom såsom professor i ämnet att behandla. Rudbecks svar på de gjorda anmärkningarna äro verkligen klassiska. Om sin tolkning af ordet Jehovah yttrade han, att han endast sökt Guds ära och sanningen och att han "i dess explication har gått högre än någon annan och således ingalunda trädt ifrån literis radicalibus, ty han har ingen tagit ut, utan gjort det mer klarare, emedan ock biblien själf slutas med de orden: Jag är A och O, begynnelsen och ändan." Svaret till Lundius är än märkligare, ty det sprider ett särskildt ljus öfver mannens egendomliga väsen och hans vetenskapliga metod. Det hette i detta, att såväl Karl XI, "då han kom från Lappmarken",[1] som Karl XII anbefallt honom att lägga sig på antikviteterna, i likhet med sin fader, "hvilket ock skedde, när han offererade Kongl. Maj:t tomen III Atlant., då Hans Maj:t slog upp en locus, hvarest stod en sköld eller plåt med några charakterer kring, om hvilka H. Maj:t frågade Herr Professorn, efter han då dem icke så kände". . . "Angående crisen", fortsätter konsistorie protokollet, "sade Hr. Doktorn, att emedan Zelav intet står mer än 2 gånger i Biblien, neml. Exod. 16 et Num. 11, så har han tagit tillfälle hela verserna ord ifrån ord att examinera och således visa och styrka, det en likhet är emellan det Hebræiska och Götiska språket, berättandes ock därhos, att han många gånger uppå sina bara knä innerligen bedt Gud, då han läst Biblien igenom 18 gånger, 10 gånger uti vårt modersmål, uppå Hebræiska 3 gånger och de öfriga i andra Europæiska språken, att han ville föra honom

[1] Uttrycket är oklart, men han syftar väl här på sin egen Lappmarksresa 1695 och icke på Karl XI:s Norrlandsfärd under föregående år.

till rätta sanningens kunskap, och om han vore häruti på en galen tanke, häldre då snart taga honom hädan.“ Dessa ord vittna oförtydbart, att mannen ansåg sig hafva en slags religiös mission att utföra inom språkforskningen, till heder och ära i första rummet för sitt beundrade fosterland. Lundius ville dock härmed ej låta sig nöja, han ansåg, att de nya tolkningarna voro alltför dristiga och begärde därför afhandlingens inhiberande. Rudbeck genmälde, att hvad nyheterna angick, så var det ej värre med dem, än med att den store orientalisten Ludolf återgifvit Selav med gräshoppor, och att G. Peringer-Liljeblad sedan försvarat samma åsikt, som Ludolf i en afhandling för några år sedan.[1] Denna åsikt kunde han emellertid icke gilla, ty han kunde ej tro, att Judarna ätit ett så styggt och orent djur som gräshoppor. — Som inga teologer voro uppe i sessionen och konsistoriet ansåg sig vara för fåtaligt att vara domfört, hänsköt det saken till prokanslern. Följande dag d. 3 Juni återförde rektor från honom det svaret, att som han varit strängt sysselsatt med förberedelserna för teologie doktorspromotionen (den hade firats 1 Juni), hade det varit honom omöjligt att finna tid att läsa afhandlingen, och han önskade därför, att ventilationen, som skulle försiggå just denna dag, måtte uppskjutas på ännu åtta dagar. Förmodligen har detta skett och afhandlingen sedan i lugn fått ventileras, ty handlingarna iakttaga sedermera fullständig tystnad om saken.

Den teologie doktorspromotion, som nyss omnämts, var ingalunda af den omfattning eller glans, som den lysande fest, hvilken firats tolf år tidigare i Karl XI:s närvaro, då minnet af Upsala möte skulle högtidlighållas, men dess historia är ej alldeles utan intresse för kännedom om promotionerna inom universitetets första fakultet. Uppslaget till densamma låg nio år tillbaka i tiden. Den 29 April 1696 hade Jesper Svedberg, då professor primarius, anmält i fakulteten, att han på grund af både konstitutionernas bud och konungens särskilda uppmaning vore sinnad att taga teologie doktorsgraden, och han frågade nu, hvilka specimina han i så fall borde aflägga. Fakulteten förmente, att konstitutionerna föreskrefvo, att den, som antoges till teologie professor, skulle examineras, disputera och offentligen föreläsa,[2] men att om redan utnämd professors skyldigheter i den vägen saknades hvarje stadgande, och Svedberg kunde för öfrigt anses redan hafva afgifvit tillräckliga lärdomsprof; ville han

[1] Detta syftar på G. Peringers afhandling 1694: Περὶ τῶν ἀκριδοφάγων.

[2] Konstitutionerna säga i Cap. 8, mom. 2 endast, att den, som kommit på förslag till professur, skall göra specimina »disputando sine præside aut alio quodam sufficienti modo».

emellertid disputera pro licentia, vore det ju hedersamt. Olderman, som var dekanus, hemställde i anledning häraf till de två andra kollegerna, Norrmannus och Ljung, om de icke skulle finna lämpligt att också aflägga prof för samma grad, då ju konstitutionerna föreskrefvo, att ingen finge bli teologie professor, som icke vore teologie licentiat eller doktor,[1] hviket man på en tid icke iakttagit. De två andra funno först saken öfverflödig, men då Olderman meddelade, att han själf, som dock redan aflagt teologie licentiatexamen i Tübingen, vore villig att här disputera, gåfvo de med sig. Kanslern, som tillfrågats, lofvade förorda saken hos K. Maj:t; prokanslern, Olof Svebilius, som äfven uttalat sig i frågan och tillstyrkt, hade dock tillagt, att han fann disputationsprof ensamt alldeles tillräckligt för den som redan var professor, och att därför examen vore alldeles öfverflödig. Fakulteten måtte icke hafva delat denna åsikt eftersom den ingick d. 29 Januari 1697 till K. Maj:t med ett förslag till närmare bestämmelser för fordringarna i teologie licentiatexamen.[2] Hela promotionsfrågan stannade emellertid af för ögonblicket, troligen emedan Svedberg icke fann tid för att skrifva sin afhandling och de andra då också ansågo bättre att vänta. Ryktet att en promotion var i fråga måtte dock spridt sig, ty det framkallade en annan kandidat, hvars försök att erhålla värdigheten förde till två för de bägge Karlarne karakteristiska konungabref. I början af året 1697 anhöll magister Peter Carstenius, domprost i Viborg, hos Karl XI att undfå teologie doktorsvärdigheten. Konungens humoristiska svar lydde: "Så framt I till samma hedersgrad vill uppklifva, så måste I undergå, hvad Academie Constitutionerna i det fallet förmå eller ock därmed uppskjuta, tills nästa jubelfest infaller". Carstenius pröfvade dock sin lycka än en gång, ej långt efter att den unge efterträdaren bestigit tronen, men det svar som han af denne bekom d. 14 Januari 1698 var ännu mera drastiskt. Karl XII skref nämligen: "Som Kongl. Maj:ts salig herr faders löfte lyder, att han vid näst infallande jubelfest skall blifva behedrad med doktors dignitet, så lärer K. Maj:t samma löfte inpå honom vid den tiden att fullborda, där Gud K. Maj:t och honom så länge lifvet täcktes förunna; dock vore säkrast, efter han så högt anfäktas af äregirighet, det han sökte att erhålla samma dignitet genom de medel och utvägar, hvar till Academiæ Constitutiones gifva anledning, emedan det

---

[1] Stadgandet i Cap. 17: 6:5 lyder blott: Nemini ad publicam professionem theologicam aditus, nisi theologiæ licentiato, patebit.

[2] För det föregående se H. Tottie: Jesper Svedberg 1 s. 195 ff. och teolog. fak:s prot. 29 April, 12 Maj, 10 Juni 1696.

andra synes hafva med sig en stor ovisshet eller åtminstone gå allt för långt ut."[1]

När dock Jesper Svedberg skulle som utnämd biskop flytta till Skara upptog han sin så länge åt sidan skjutna tanke och disputerade d. 2 Maj 1703 för den teologiska graden. Vare sig underrättelsen härom framkallade flera kandidater eller påstötningar gjordes, för att öka antalet och så göra promotionsakten värdigare, säkert är, att generalsuperintendenten i Livland, Nicolaus Bergius, anmälde d. 5 Juni 1703 i fakulteten, att han också önskade disputera för teologie doktors promotion, hvilket tacksamt antogs, dock med villkor, att han, om han önskade frihet för den examen, som äfven erfordrades, och rätt att själf presidera för sin afhandling, skulle utverka detta hos kanslern. Detta måtte dock Bergius icke hafva gjort, ty fakulteten ingick själf d. 20 Januari 1704 till kanslern i denna sak och utverkade hos denne berörda frihet och rätt.[2] Fakultetens trenne ograduerade professorer, D. Djurberg, J. Palmroot och E. Ljung, den sistnämde dock redan nämd prost i Vingåker, hade nu ock funnit i sin ordning att söka den ansedda värdigheten; den fjärde, J. Esberg, var som vi minnas redan promoverad teologie doktor i Giessen. Djurberg skref själf till kanslern d. 10 Juli 1703 och utverkade sig dennes tillstånd.[3] Palmroot har väl ock gjort det, eftersom han d. 5 Mars 1704 i fakulteten angaf ämnet för sin teologiska gradualdisputation. Ljung åter, som redan d. 4 Nov. 1703 anmält sin disputation, måtte hafva dröjt med att begära tillstånd, efter han ej kom att disputera förr än d. 22 April 1705, han nämnes ej heller i det bref af 7 Maj 1704, som nedan anföres.

Ingen var emellertid hågad at underkasta sig examen, och fakulteten fann tydligen själf olämpligt att en sådan affordrades af lärde och uppsatte män. Den aflät därför en skrifvelse till kanslern d. 7 Maj 1704,[4] hvari den meddelade, att Svedberg för länge sedan disputerat, att Djurberg gjort det d. 30 nyss gångna April, och att Bergius och Palmroot snart skulle göra det, men att tvekan rådde om behöfligheten och lämpligheten af examen. Denna hade, påstod fakulteten, icke i 30 år varit praktiserad på den grund, att de som innehade högre ämbeten ej velat underkasta sig den, och att de, som ej beklädt sådana ämbeten, icke släppts fram af fakulteten till gradens aflåggande; professor Holm i världen hade ock vägrat att

[1] Ups. Bibl. N. 1045. Bägge brefven äro tryckta hos S. Loenbom: Upplysningar i Svenska historien, 2 1773 s. 43.

[2] Teol. fak. prot. 20 Jan. och 6 Mars 1704.

[3] Kanslern t. konsistorium 3 Sept. 1703.

[4] Original i R. arkivet.

taga graden, då man satte examen som villkor, och prokanslern Svebilius hade 1695 funnit dylik examen "professorer emellan" vara oanständig. En beklaglig följd af stadgandet om examen vore ock, att många hellre läte sig i utlandet promoveras till teologie doktorer. Fakulteten hemställde därför, att för framtiden biskopar, superintendenter och teologie professorer skulle befrias från examen, på sätt som nyss skett med Bergius efter vederbörligt tillstånd. Genom bref af d. 26 Juli 1704 gaf K. Maj:t sitt bifall till Svedberg, Bergii och Djurbergs promotion, och att, som fakulteten begärt, biskopar, superintendenter och teologie professorer skulle befrias från examen, andra skulle dock undergå den, om ej särskild kunglig dispens utverkats. I bref af samma dag upplyste kanslern att Palmroot, som icke nämts i det kungliga brefvet, måste först disputera pro loco, innan han fick disputera pro gradu theologico. Denne som förmodligen långt förut fått ögonen öppna för nödvändigheten häraf, hade då redan godtgjort sin försummelse och d 11 Juni 1704 disputerat pro loco och d. 18 Juni pro gradu theologico. Bergius hade redan tidigare d. 14 Maj ventilerat sin intressanta afhandling: De religione Muscovitarum.

Emellertid hade ännu en kandidat anmält sig, teologie professor J. Esbergs broder Zacharias Esberg, pastor i Riddarholmskyrkan, och han hade uppvisat ett kungligt bref af d. 10 Maj 1704, som medgaf honom att förvärfva den teologiska graden. Fakulteten ansåg sig dock icke kunna fritaga honom från examen, då det ofvannämda kungliga brefvet icke i detta afseende innehöll tydlig dispens för honom, som fallet varit med brefvet för Bergius, och han icke heller ansågs falla under någon af de kategorier, som genom kungliga brefvet af d. 26 Juli 1704 fritagits från examen.[1] Då Esberg likafullt androg om befrielse, fann fakulteten för godt att skjuta saken under konsistorium, men detta undandrog sig ett uttalande genom förklaring (d. 19 Nov.), att dylika saker ej kunde räknas till konsistorieärenden. Men Esberg hade tydligen starka anhängare i brodern och andra besläktade konsistoriales, som utöfvade tryck på prokanslern Erik Benzelius, hvilken dessutom sannolikt ej ogärna såg, att för högtidlighetens skull antalet promovendi ökades. Ty d. 26 November upplästes i konsistoriet en skrifvelse från prokanslern, hvari denne otåligt begärde, att inga vidare hinder skulle läggas i vägen för Esbergs promotion "genom ens eller annans egensinniga invändningar"; dennes disputation borde anslås följande dag, ansvaret för saken öfvertoge han själf. Detta gjorde

[1] Se teolog. fak. prot. 27 Juni, 6 Augusti och 7 Sept. 1704. Sistnämda dag hade det kungliga brefvet af 26 Juli kommit fakulteten till handa.

tillbörlig verkan, och d. 3 December ventilerades Esbergs afhandhandling.[1] Sist af alla ventilerade Ljung sin afhandling d. 22 April 1705, naturligen ock efter inhämtadt tillstånd från högre ort, ehuru handlingarne ej hafva något att därom förtälja.

Fakulteten hade i ändamål att öka festlighetens glans d. 7 Sept. 1704 beslutit att delgifva ograduerade biskopar och superintendenter kungliga brefvet af d. 26 Juli och hos dem hemställt, om de ej skulle vilja nu disputera för vinnande af den teologiska graden, och delgifvande har åtminstone skett till två biskopar, Johan Bilberg i Strängnäs och Olof Cavallius i Wexiö.[2] Bilberg upprördes djupt af framställningen. Han erinrade sig med bitterhet allt hvad han i flydda tider lidit genom denna fakultets förföljelse, och han fann både löjligt och förnärmande, att man ville anmoda en f. d. teologie professor och nu stiftschef att aflägga vidare lärdomsprof i Upsala. Det ser nästan ut, som om han rent af ansett, att i anbudet låg en afsiktlig förnärmelse, men svårligen kan man häri gifva honom rätt. Han afböjde emellertid anbudet i sitt ryktbara bref af d. 27 Nov. 1704,[3] hvari han erinrade om sitt förtjänstfulla, för att ej säga ärorika arbete vid universitetet och om sina ovänners hätska angrepp. Det anstode honom ej, skref han, att låta sig examineras af sina forna disciplar, och hade han sträfvat efter höga titlar, hvilket ej varit fallet, hade han lätt kunnat förvärfva dylika i utlandet; prof på sina insikter torde han i mer än tillräcklig omfattning hafva redan afgifvit.

Sex till antalet voro sålunda de män,[4] åt hvilka ärkebiskop Erik Benzelius i egenskap af promotor hade att d. 1 Juni 1705 förläna teologie doktorshatten; Svedberg var den ende, som ej kunnat infinna sig och därför promoverades frånvarande. Högtidligheten försiggick efter sedvanligt ceremoniel i Trefaldighetskyrkan, då domkyrkan icke ännu var återställd efter branden. För den gamle prokanslern var det säkerligen en stor tillfredsställelse att fungera vid ett sådant tillfälle och visa, att midt under krigets larm de bokliga studierna fortgått som förr och att deras högsta belöningar kunde utdelas; genom hans program och tal går dock

---

[1] Å Upsalaexemplaret af afhandlingen är dagen »d. 3» ifylld med bläck.

[2] I fakultetens protokoll d. 13 Dec. 1704 säges, att svar ingått från Bilberg och Cavallius. Den senares afböjande svar har jag ej sett.

[3] Tryckt i Bergii Nytt förråd etc. 1753 s. 178 ff.

[4] De voro, såsom förut omtaladt, Biskopen i Skara Jesper Svedberg, superintendenten i Reval Nicolaus Bergius, förre teologie professorn, nu prosten i Vingåker Erik Ljung, teologie professorerna Daniel Djurberg och Johan Palmroot samt kyrkoherden vid Riddarholmen Zacharias Esberg.

en undertryckt ton af sorg öfver tidens vedermödor.[1] Efter aktens afslutning gåfvo promovendi middag i förre kanslerns Bengt Oxenstjernas hus vid Riddartorget.[2]

I de lärdes kretsar, där så allvarliga uppgifter, som undervisning och vetenskapligt arbete borde skjuta åt sidan alla tankar på fåfängans dårskaper, skulle man väl knappast vänta sig, allraminst i en så allvarstyngd tid, som den hvilken det nordiska kriget beherrskar, att se strider om rangen växa upp. Så har dock verkligen varit förhållandet. Professorer äro vanliga dödliga, och fåfängan en allmän mänsklig svaghet, som äfven lärde män stundom hafva svårt att bekämpa, för att ej tala om, att lärdomsfåfänga, med eller utan skäl, af allmänheten ofta anses vara ett självfallet korollarium till förutsatt lärdom. Å andra sidan har man att icke förgäta, att det ock kan ligga något af självaktningens kraf i anspråket på, att ämbetsställningen som sådan af andra tillbörligen respekteras. De strider, som nu fördes vid universitetet i afseende på rangen, voro af dubbelt slag. De gällde icke blott universitetsmännens plats utåt inom samhället, utan ock rangen inom universitetet, de olika fakulteterna emellan. Jag vänder mig först till den senare kategorien.

Det företräde som teologiska studierna länge haft framför andra, naturligt nog, då de protestantiska universiteten till stor del framväxt ur behofvet af dylika studier, gaf åt deras idkare af gammalt en företrädesställning vid universitetet, och denna återspeglade sig däri, att den teologiska fakulteten var den främsta och äfven ansågs stå vida högre än de andra. Så länge ock kyrkan på undervisningens område i allmänhet intog en så dominerande ställning och dess högre platser ofta voro det slutliga målet för de lärdes befordringsförhoppningar, kände sig ingen sårad af detta den teologiska fakultetens företräde eller tänkte på att rubba det. Men i den mån öfriga vetenskaper växte i antal och svällde i betydenhet, begynte teologiens öfverhöghet kännas som en obillighet, och det väckte bitterhet, när teologerna fasthöllo vid anspråket på, att öfriga vetenskaper ej voro att betrakta annat än som trons tjänarinnor (ancillæ fidei). Särskildt togo sig professorerna i den filosofiska fakulteten, som var manstarkast representerad och omfattade så många vetenskapsfält, illa vid, att den skulle stå sist. I forna tider, då teologiska fakulteten oftare rekryterades ur den förras leder, hade denna känt underlägsenheten mindre; nu då dylik befordran in-

[1] Program och tal äro till större delen tryckta hos H. Afzelius: E. Benzelius d. ä., 2 1902 s. 247 ff.

[2] »Frugale prandium» kallar Benzelius middagen i sitt program.

träffade mindre ofta, framträdde motsatsen skarpare. Filosoferna kände sina vingar växa och begynte skaka på hvad som syntes dem ett onödigt ok.

Redan vid arbetet på nya konstitutioner i Karl XI:s tid hade konsistoriet rört vid denna rangfråga, och d. 15 Mars 1698 gick det in till kanslern med begäran, att rangen professorerna emellan skulle bestämmas efter tjänsteålder, i likhet med hvad K. Maj:t bestämt för hofrätterna.[1] Teologiska fakulteten skyndade att tio dagar senare afgifva sin protest hos kanslern. Den förklarade för osanning hvad konsistoriet yttrat om beslutets enhällighet, ty det hade fattats i teologernas frånvaro, och den anhöll att blifva bevarad vid gammal rätt, som för öfrigt den nyss aflidne konungen genom sitt bref af d. 28 Juni 1695 bekräftat.[2] Kanslerns resolution d. 3 Maj 1698 utföll, som man kunde vänta, till teologernas förmån. Han hänvisade till hvad konstitutionerna stadgade och till nyss nämda konungabref samt tillade, att en dylik rubbning skulle blott bidraga att störa endräkten vid universitetet. Striden hvilade därpå i 5 år. När den upptogs, kom initiativet, till utseendet åtminstone, från den nye kanslern Karl Piper. År 1703 d. 15 April föredrogs nämligen i konsistoriet ett bref från honom till prokanslern, som innehöll begäran om uttalande af de olika fakulteterna öfver den frågan, om ej rangen borde bestämmas efter tjänsteåldern.[3] Sannolikt har dock påstötningen utgått från universitetet, och dess vän sekreteraren O. Hermelin framburit saken för Piper.[4] Vid ofvannämda föredragning uttalade samtliga konsistoriales sin belåtenhet med förslaget, utom teologen Djurberg, som för sin fakultets räkning tog ärendet ad referendum. Och denna skyndade som förra gången att protestera genom en skrifvelse till kanslern af d. 25 April 1703.[5] Fakulteten hade mycket att anmärka. Denna konfusion af fakulteterna syntes henne en ohörd nyhet främmande för alla universitet i kristenheten, den strede mot Karl XI:s bref af 1695 och skulle bringa den teologiska fakulteten i lägervall och förakt hos utlänningen. Det vore dock skillnad mellan en filosfie professor, som sysslade med en enda vetenskap, och en teolog, som

[1] Kons:s bref i kopia i K. Bibl., Engeströms saml., B. IX. 1: 35.

[2] Teolog. fak:n t. kanslern 25 Mars 1698 (Teol. fak:s brefbok, U. 79:d i Ups. Bibl.).

[3] Kanslersbrefvet finns ej i behåll; dess innehåll återges blott med några ord i Kons. prot. 15 April 1703.

[4] D. 24 Maj 1703 skrifver H. Vallerius, då rektor, till Hermelin och tackar för den bevågenhet mot universitetet, som denne visat, särskildt genom inrättning af professorernas rang efter ålder i tjänsten (R. ark.).

[5] Tryckt i Historisk Tidskrift, 4. 1884 s. 91.

utom sin närmsta uppgift äfven måste beherrska filosofien och de lärda språken, och det vore en orättvisa, att filosoferna, som icke blott hade lika goda löner som teologerna, utan ock goda biinkomster genom presidier och dekanater, skulle sättas i jämbredd med eller öfver teologerna; följden häraf måste blifva, att man hädanefter ej gärna ägnade sig åt de vidlyftigare, kostsammare och dock mindre inbringande teologiska studierna. Fakulteten fann till sist underligt, att dess kolleger i dessa farliga och bullersamma tider skulle upptaga kanslerns dyrbara tid med utsående af dylikt ogräs. L. Norrmanni namn står under skrifvelsen vid de andras sida: vetenskapsmannen hade här gått upp i teologen.

De andra fakulteternas yttranden finnas ej i behåll. Filosofernas uppfattning framlyser dock af en tänkeskrift, som tydligen stammar från deras krets; den hade i April 1703 fallit i prokanslern Erik Benzelii hand, och den gamle gaf den harmset titeln: "Några förmenta skäl att kullkasta rangen bland fakulteterna, uppsatta af en förmäten och utan besked".[1] I denna s. k. förmätna skrift betonades, att det stundom måste kännas hårdt för en gråhårig filosofie professor att se sina forna disciplar, ja disciplars disciplar taga försteget för honom, så fort de trädt in i de högre fakulteterna. Sådan missaktning måste föda misshällighet, och misshälligheten återverka på ungdomens respekt för sina lärare. Stadgandet i konstitutionerna om fakulteternas rang hade tillkommit därigenom, att dessa i sin tid affattats af professorerna själfva, och teologerna hade då öfverhanden, hvarjämte filosoferna den tiden fäst mindre vikt vid saken, efter de ofta befordrades dels till teologiska fakulteten, dels till statstjänster. Men de lika lönerna för alla och konstitutionernas ord i fråga om rektorsvalet, att ordo academicus vore aristocraticus talade mot rangskillnaden mellan fakulteterna. Trots att de juridiska och medicinska fakulteternas yttranden uppgifvas hafva gått i samma riktning som filosofernas,[2] segrade teologernas mening å högre ort, att döma däraf, att ingen resolution i önskad riktning afhördes, utan det förblef vid det gamla i ännu tvenne år, då rubbning inträdde såsom jag nedan får visa.

Vi komma nu till den andra rangfrågan, och i denna voro alla ense, efter den gällde att förskaffa professorerna en hederlig rang inom ämbetsmannavärlden och därmed inom samhället i all-

[1] Benzelius säger sig hafva kopierat skriften efter »dess original in Aprili 1703»; hans kopia finns i K. Bibl., Engeströms saml., B. IX: 1. 36.

[2] När H. Vallerius d. 24 Maj (se ofvan s. 365 not. 4) insände fakulteternas yttranden, tyckes han säga, att äfven de två andra funnit förändringen nyttig och nödig.

mänhet. Den frågan var lika, om icke mera ömtålig än den förra. I centralisationens tidehvarf växte antalet tjänstemän oupphörligt, och det var ej utan sin vikt för regeringsmakten att genom rangföreskrifter ordna det hierarkiska förhållandet inom förvaltningen. Under enväldet, som räknade alla funktionärer som statens tjänare, blef det en absolut nödvändighet, och edikter om rangen hörde på den tiden till dagordningen. Akademistaten fanns dock ej upptagen bland de lyckligas antal, och detta grämde de lärde djupt, och ej alldeles utan skäl, då rangen alltmer började hålla sitt intåg inom det sociala lifvet, hvarigenom de lärde fingo en kännbar påminnelse, att de stodo under strecket. När därför den kungliga rangordningen af d. 21 Febr. 1696 utkom,[1] utan att professorerna ihågkommits, blef det rörelse i lägret. I en skrifvelse af d. 5 Oktober samma år till kanslern utvecklade konsistoriet sina önskningar. Visserligen, hette det, stadgade konstitutionerna i sitt tionde kapitel något om professorernas ställning till kungliga ämbetsmän inom staden,[2] men ingenting fanns där om deras rang gentemot tjänstemän i allmänhet; för sina egna personer kunde de nöja sig med det rum, som andra af höflighet kunde unna dem, men aktningen för ämbetet pålade dem en viss förpliktelse, då de allt för ofta förmärkte, att de självsvåldigt trängdes åt sidan. Denna missaktning mot läraren förde i sin ordning till minskad respekt för denne hos ungdomen, och denna ungdom afskräcktes dessutom vid anblicken af den ringa heder, som visades dem, hvilka ägnade sig åt vetenskapen, från att fortsätta sina studier. Man begärde därför en hederlig rang och lät förstå, att denna lämpligen kunde bestå i, att professorer likställdes med hofrättsassessorer. Denna framställning medförde dock lika litet nu, som när den d. 5 Sept. 1698 förnyades, den verkan man önskat, och under Bengt Oxenstjernas tid förblef det vid det gamla.

Det missförhållande, hvaröfver man beklagade sig, måtte under den följande tiden blifvit eller åtminstone känts allt odrägligare, ty 1705 d. 8 Mars vände sig konsistoriet till Piper med förnyade starka klagomål. Vid akademiska sollenniteter och andra samkväm hade uu passerat så mycket orimligt och förvändt, att, om kanslern

[1] Tryckt i Stjernmans saml. af oeconom. förordningar, 5 s. 565. Konsistoriet hade i skrifvelse till kanslern (utan dato i Kons. arkiv, men tydligen från ingången af 1696) anhållit, att, som K. Maj:t tänkte utfärda nytt reglemente om rangen, professorerna måtte därvid ihågkommas.

[2] Stadgandet (Cap. X:2) löd: »In nuptialibus aliisque publicis congressibus, qui sunt academicis et urbanis civibus communes, post professores quæstorem incedent nobiles tertiæ classis, his proximum locum tenebunt et prætor arcis et urbis consules.»

själf åsett det, skulle han säkerligen för länge sedan vidtagit åtgärder för att afstyra oskicket. Det hade sin grund däri, att, sedan öfriga ämbeten genom den allmänna rangordningen och särskilda konungabref fått sin rang noga bestämd, betraktades professorerna såsom från all dylik uteslutne. Som ett ytterligare argument åberopades den vanvördnad som visades studerande af högadliga ätter. Det hade gått därhän, påpekade man, att, eftersom förordningarna tillerkände rang endast åt dem som beklädde ämbeten, hade de unga grefvar och friherrar, som studerade vid universitetet, blifvit satta på "nedrigare rum", ehuru desse dock enligt konstitutionerna skulle vid akademiska sollenniteter gå före själfva professorerna och närmast efter rektor. Det fattades ej ens personer, som, hur lågt de än stodo på tjänsteskalan, trängde sig fram före själfva rektor, och alltför ofta hade professorerna, senast för åtta dagar sedan, fått upplefva, att deras disciplar, ja disciplars disciplar, så fort de befordrats till någon liten tjänst, tagit försteget för sina forna lärare. Häraf hade dessas värdighet och i följd däraf deras auktoritet hos ungdomen kommit att lida, och hvad värre vore, aktningen för allt hvad studier hette minskades. Då det nu ej anstode dem att i det yttre visa sitt missbag öfver en dylik behandling, men de ej heller, af omtanke för ungdomen, kunde alldeles draga sig ifrån umgänget med andra, sågo de ingen annan utväg öppen än att klaga sin nöd för kanslern och bedja honom andraga sin sak för konungen.

Med kännedom om statssekreteraren Olof Hermelins inflytande i det kungliga kansliet och hans intresse för universitetet vände sig flere af professorerna enskildt till honom och anhöllo om hans verksamma förord. Det bref, som den talangfulle Johan Upmarck skref till honom, belyser väl professorernas känslor.[1] Litet besvärad af att behöfva taga till orda i en sådan etikettsaffär började Upmarck sitt bref med att säga, att han föredragit, att med en dålig franska beslöja hvad hade att säga, framför att behöfva rodna på svenska. Hur djupt dock saken låg honom och hans kolleger om hjärtat, synes af de följande orden, att professorernas filosofiska lugn börjat svikta, när de sett sig gå miste om den uppmärksamhet, hvarpå de liksom annat hederligt folk kunde göra anspråk, och att det sedan en tid tillbaka fordrats verklig stoicism, ja rent af att hafva *Abderitanæ pectora plebis*, för att icke uppröras af den ringa aktning som visades dem. Fordom skulle, enligt hvad gamle C. Lundius visste att förtälja, assessorer villigt betraktat professorer som sina jämlikar, men nu sedan K. Maj:t [i ofvannämda bref af

[1] Upmarck till Hermelin 8 Mars 1705 (tryckt i Hist. Tidskrift, 4 1884, s. 93).

1696] belagt med 1500 riksdalers böter att eftergifva den rang som vore föreskrifven, funnes ingen så ung nykommen tjänsteman, att han icke toge sin plats framför en professor. Landtdomare, kommissarier, länsmän, skrifvare, *ignota etiam suis gentibus nomina* generade sig icke härför, ja för 8 dagar sedan satte sig en trädgårdsmästare öfver professor Rudbeck vid en middag hos grefve Jan Stenbock. Det vackra ordspråket *honor est honorantis, non honorati* gällde icke i det tidehvarf, hvari man nu lefde, och att stänga in sig i sin kammare och fly allt umgänge vore raka vägen till att bli misantrop eller komplett pedant. Rikedomar ägde icke en professor och skulle heller aldrig få, vore det då för mycket, att han finge den lilla trösten för sitt arbete, att han åtnjöte den heder, som tillkomme honom.

Nu lyckades man omsider. Motstånd hade dock icke saknats. Det var nog alldeles riktigt hvad Hermelin skref,[1] att man lefde i ett krigiskt tidehvarf, i hvilket soldaten framför andra gjorde anspråk på äran, och att det därför kostat honom mycken möda att utverka äfven det som nu beviljats. Den 22 Augusti 1705 utfärdade Karl XII från Blonie sin resolution om professorernas rang, den löste på en gång de bägge arter af rangtvister vid universitetet, som ofvan berörts. Inom universitetet, i konsistorier och fakultetsakter skulle fakulteterna bibehållas vid sin gamla ordning, men i alla andra fall skulle professorerna taga plats efter tjänsteåldern bland dem, som hörde till 36:te rangklassen i 1696 års plakat, hvarigenom de likställdes med ryttmästare, kaptener och assessorer. Alla voro nog belåtna, att de fått sig en bestämd rang tillerkänd inom samhället i allmänhet, men teologerna kunde ej gärna, såsom Hermelin förutsett,[2] se, att de härvid likställts med sina kolleger, och de senare voro ej nöjda med denna halfva seger, ty de hade helst velat se all fakultetsrang upphäfd. Det senare framträdde i det följande vid flera tillfällen på ett sätt, som onekligen kastar löjets skimmer öfver de lärdes ambition. Så grälades blott några månader senare (d. 22 och 25 Nov.) våldsamt i konsistoriet, om vid undertecknande af en gratulationskrifvelse till kanslern namnen skulle ordnas fakultetsvis eller efter tjänsteålder, och d. 14 Mars 1706 tvistade man af samma orsak om namnens ordnande på en simpel mantalslista, hvilket gaf den gamle Jakob Arrhenius anledning att

[1] Hermelin t. J. Upmarck 1 Sept. 1705 (Vet. akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd. 2).

[2] Han skref i sitt bref till Upmarck (se föregående not): Je ne scay pas, si les theologiens seront tous contents du changement arrivé, mais à mon avis il doivent l'etre, s'ils veulent ecouter le precepte de notre sauveur.»

(säkerligen ironiskt) föreslå, att den gordiska knuten skulle afhuggas på så sätt, att hvar fakultet sände in sin lista.

Mer än en gång hafva vi bevittnat, huru under det sjuttonde seklet den teologiska fakulteten i sitt ortodoxa nit slagit ned på kollegerna, då den hos dessa vädrat någon betänklig afvikelse från den rena läran eller den lutherska dogmatikens fastslagna satser. I det sekel som nu ingått möter oss det märkliga skådespelet, att samma fakultet antastas af sina kolleger för bristande renlärighet; de senares ifver skärptes kanske i de fall, där den ej var af någon djupare konfessionell art, af den afundsjuka mot teologerna, hvilken trädt i dagen under nyss skildrade rangtvister. Denna konflikt stod i närmaste samband med den pietistiska rörelsens inträngande i Sverige.

Denna rörelse, som genom de egendomliga förhållandena inom det tyska kyrkolifvet tagit en sådan fart på andra sidan Östersjön under ledning af Francke och Spener, hade mot slutet af 1600-talet äfven hos oss vunnit anhängare, om ock ej i någon nämnvärd utsträckning, då förhållandena här ej voro på långt när så tillskärpta som i Tyskland. Där hade den benhårda formalismen inom den lutherska kyrkan uppkallat till motstånd alla dem, som ansågo, att de ändlösa striderna om dogmatiskt konfessionella detaljer förslöat blicken för det mera väsentliga, studiet af den heliga skrift själf och arbetet för ett sannt kristligt lefverne. Som ofta sker vid våldsamma reaktioner, slog man i sin ifver öfver till den motsatta ytterligheten, och pietismen kom själf att lida af en svår ensidighet. Den hängaf sig åt mystiska grubblerier och i sitt betonande af alla kristnas andliga prästadöme gick den så långt, att den undergräfde grundvalarne för det kyrkliga samfundslifvet samt ofta urartade till en föga tilltalande självrättfärdighet. Hos oss voro dock förutsättningarna för den nya rörelsens utbredning icke desamma. Våra kyrkostyrelser voro icke så formalistiska som de tyska, och sambandet mellan själasörjaren och församlingen öfverhufvud ett helt annat; de breda lagren hos vårt folk höllo sig lugnt och nöjdt till den tro som varit deras fäders. I spetsen nästan för angreppen mot pietisterna i Tyskland gick den ryktbara fanatikern, Johan Fredrik Mayer i Hamburg, som Karl XI år 1691 därifrån kallat till öfverkyrkoråd i Sveriges tyska provinser; och vid ett besök i Sverige lyckades det denne att förvärfva konungens förtroende till den grad, att Karl på grund af Mayers mörka skildringar af förhållandena i Tyskland utfärdade det sorgligt ryktbara ediktet af d. 6 Oktober 1694 med dess stränga konventikelförbud samt straffpåföljder af afsättning och landsförvisning för dem som beträddes med villfarande meningar. Antagligen var ediktet vid sitt utgifvande hufvudsakligen

afsedt för de tyska provinserna, men det var som ett tveeggadt svärd, hvilket äfven kunde få användning för upptuktelse af svenska pietister.[1]

Inom Upsala teologiska fakultet voro vid sekelskiftet meningarne delade om behofvet af att med hårdhet behandla pietisterna. Jesper Svedberg, alltid en vän af ett varmt kyrkligt lif, var ej blind för det delvis berättigade i pietismens tendenser, och om Mayers person hade han icke de bästa tankar.[2] Daniel Djurberg (fakultetens medlem sedan 1698), som under sina studieresor besökt Spener i Dresden och sedan korresponderat med honom,[3] visade stor moderation, för att ej säga mera, i sitt uppträdande i denna stridsfråga. På den andra sidan stodo Erik Ljung och — hvem skulle väl väntat det — Laurentius Norrmannus. Den senare, som dock ej ett årtionde tidigare så lifligt beklagat sig öfver teologernas intolerans, uppträdde nu, väl vorden medlem af den högvördiga fakulteten, med en förvånande ifver mot alla nyheter på det teologiska området. I Januari 1700 begärde han inhibition på en rätt beskedlig och ganska ortodox afhandling "De fine", som en Johan Robeck skulle ventilera under professorn i grekiska Johan Esberg, dels därför att Robeck i företalet icke talat väl om den polemiska teologien, som "med sina anathematum fulminibus förskräckt hans blödiga sinne", dels därför att författaren "rosat Calvinister och Libertiner", såsom professorn i Franeker H. A. Roel och "grofva naturalister", såsom Pierre Chauvin. Den gamle prokanslern Olof Svebilius ställde sig på samma sida och först den hofsammare Svedbergs mellankomst lyckades gifva saken en bättre utgång.[4] På hösten samma år anslog Norrmannus tillkännagifvande, att han skulle hålla ett kollegium i kyrkohistoria, hufvudsakligen för att vederlägga den "Kirchen- und Ketzergeschichte", som sammanskrifvits af den bekante Gottfried Arnold, hvilken Norrmannus titulerade "hæreticorum fere omnium princeps".[5] Kollegiet, som ännu finns i behåll, tager alla kätterier, men framför allt dem,

[1] För de pietistiska rörelserna i Sverige se A. Källström: Bidrag till den svenska pietismens historia 1. 1894 och H. Levin: Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782, Sthlm 1896.

[2] H. Tottie: Jesper Svedberg 1. s. 190. Jfr H. Levin: s. 169—170.

[3] Gjörwell: Svenska Biblioteket 3. s. 82 och P. Kalckbrenners bref till Erik Benzelius d. y. d. 17 Juni 1705 (Vet. ak. Bibl., Bergianska brefsaml., T. 9), där Djurbergs korrespondens med Spener omtalas.

[4] Teol. fak. prot. 16 Jan. 1700; Kons. prot. 31 Jan., 14 Mars och 16 Maj samma år.

[5] Arnolds ryktbara arbete var här så godt som proskriberadt. När unge Erik Benzelius föreslagit dess inköpande till biblioteket, uttalade fadern d. 12 Juli 1700 sitt ogillande med önskan, att boken vore uppförd i

som i senare tider hotat den lutherska kyrkan, i upptuktelse; synkretisterna afbasas vederbörligen och konkordieformeln lofordas vidlyftigt, pietisterna med Spener få ock sin beskärda del.[1]

Norrmanni nit bleknar dock alldeles bort i jämförelse med den ohöljda fanatism, som framträdde hos fakultetens adjunkt, Pomeranaren magister Martinus Schütte,[2] hvars oskickliga uppträdande mot J. Bilberg ofvan omnämts. Våren 1699 hade denne hos sin fakultet utverkat tillåtelse att författa en skrift mot pietisterna,[3] men då han om hösten aflämnade den till Djurberg för censur, visade denne ingen benägenhet att verkställa saken, och det retade Schütte högeligen, att Djurberg kom med den frågan: "an pietistarum errores sint capitales". Den senare ansåg tydligen, att skriften icke var författad med den "varsamhet och beskedlighet", som fakulteten ställt som villkor. Svedberg delade nog hans åsikt, efter äfven han, som dekanus under våren 1700, åtgjorde ingenting åt saken. Och när Schütte d. 11 Juni 1700 begärde slutligt besked af fakulteten, svarade denna, att det vore bäst, att han hölle inne med skriften, men att, om han ville trycka densamma, måste han först ställa sig i förbindelse med Francke och Spener, som han angripit. Detta var för mycket för den ilskne Schütte, och han vände sig i sin förbittring till konsistoriet d. 30 Juni 1700 med en häftig skrifvelse, hvari han begärde, att man skulle ålägga fakulteten att censera hans skrift. Konsistoriet har tydligen remitterat ärendet till fakulteten, ty där upptogs saken ånyo d. 21 September. Därvid yrkade Norrmannus ensam, att man skulle företaga censuren af arbetet; det vore af nöden, mente han, att "väktarne på Jerusalems murar icke voro tyste, utan blåste i trumpeten och försvarade folket". Ljung fällde

---

index (H. Forssell: E. Benzelius d. y. s. 39—40). Och filosofiska fakulteten gaf samma år sitt samtycke till en bokkatalog, som adjunkten O. Celsius ville utgifva, endast på det villkor, att Arnolds bok utströks (filos. fak. prot. 28 Aug. och 8 Sept. 1700).

[1] Norrmanni »Collegium privatum contra novatores an. 1700» finns i afskrift från 1734 i Ups. Bibl. T. 243.

[2] Schütte inskrefs 11 Sept. 1690 vid universitetet, hade 1 Juli 1692 fått kungligt bref på första lediga adjunktur, men tillträdde ej sådan, förr än hösten 1694 (1693 års hufvudbok). Därjämte hade han 1694 fått den från statskontoret utgående lön, som förut utgått till den till Åbo öfverflyttade italienska språkmästaren A. Papi (kanslersbref 20 Mars 1694).

[3] Teolog. fak. prot. 14 April 1699. Schüttes odaterade bref härom till fakultetens dekanus, L. Norrmannus, finns i Ups. Bibl. G. 191; det heter där: »Es sey die Gefahr so gross, als sie von zeiten Lutheri an nicht gewesen.» — Redan tidigare (1693 och 1698) hade Schütte ansatt fakulteten med begäran att få utgifva några stridsskrifter, men fakulteten hade afstyrkt (se dess bref till konsistorium 1 Dec. 1705 bland konsistoriets acta).

visserligen om pietismen det skarpa omdömet, att den vore "Phariseismus perfectus", men han rådde i alla fall försiktigt, att man skulle hemställa till kanslern, om icke arbetet hellre borde censeras vid något af universiteten i Greifswald eller Rostock, för att undgå att genom eget ingripande inveckla universitetet i onödiga kontroverser. Svedberg och Djurberg ansågo helt enkelt, att Schütte borde hålla alldeles inne med skriften. Och en förnyad framställning i November af Schütte först till fakultet och därpå till konsistorium förde blott till, att han fick tillstånd att trycka i utlandet, dock utan skyldighet för fakulteten att censera arbetet.[1] Lika liten framgång hade han i sina upprepade bemödanden att utverka fakultetens tillstånd att få utgifva en öfversättning af antipietisten, pastorn i Danzig, Dr. Schelvigs skrift mot Johan Arendtz Reformatorium biblicum; fakulteten ansåg alldeles onödigt att lägga sig i nya kontroverser och att det vore bättre, att man skötte sina ämbetssysslor.[2] Detta bråk har väl i sin ordning bidragit till, att Schütte alldeles misslyckades i sitt försök att åt sig utverka professuren i logik, som stod ledig efter A. Goedings förflyttning 1703 till domprostsysslan i Växjö, och dock hade Schütte här att påräkna prokanslern Erik Benzelii understöd.[3] Men kanslern kunde knappast varit benägen att lyssna till ett dylikt förslag. Schüttes smicker var så groft, att det äfven i dessa tider ej kunde annat än stöta förmannen, han liknade nämligen denne i sitt bref vid dem, "som i Guds ord kallas Gudar",[4] och Djurberg hade samtidigt i bref till kanslern tecknat Schütte och ej tvekat att kalla honom en besvärlig man och zelot.[5] Ärkebiskop Benzelius hade, som vi sett, en annan tanke om mannen, hans nit var honom välbehagligt. Härom vittnar hans uttalande i bref till Piper: "Jag förnimmer, att M. Schütte är anförd vorden såsom en trätosam och orolig man, kanhända att han har somliga tyskars manér, men han förstår sina saker intet illa och behöfver under tiden tala för hvad sant är". Efter Schüttes död skref han ock till kanslern, att denne varit "en man, som saknas in illo studii theologici genere".[6] Det var dock säkerligen en måttlig förlust, att Schüttes skrifter följde honom i grafven; vi skola se, att han äfven efter döden kunde göra förargelse genom minnet af sitt skrifveri.

[1] För ofvanstående se teol. fak. prot. 11 Juni, 21 Sept. och 6 Nov. 1700; Kons. prot. 7 Nov. 1700 och Schüttes skrifvelse till konsistoriet 30 Juni 1700 (Ups. Bibl., Palmskölds saml., XV. T. 33 s. 479).

[2] Teol. fak. prot. 5 Mars 1704.

[3] E. Benzelius d. ä. till kanslern 3 Sept. 1703 (orig. R. ark.).

[4] Schütte till kanslern 14 Okt. 1703 (orig. R. ark.).

[5] Djurberg till kanslern 3 Okt. 1703 (orig. R. ark.).

[6] E. Benzelius d. ä. till kanslern 5 Mars och 17 Dec. 1704 (orig. R. ark.).

Vi stå nära den tidpunkt, då Karl XII:s stränga edikter mot pietisterna föranledde allehanda kraftåtgärder och förde till rätt heta sammandrabbningar äfven i universitetskonsistoriet, där man tydligen misstrodde teologiska fakultetens goda vilja att vara med om ofogets bekämpande. För att läsaren skall bättre förstå, hvad som här passerade, är nödvändigt att här påpeka, att teologiska fakulteten ovanligt nog fått en förstärkning i moderat riktning. År 1703 hade professorn i orientaliska språk, Johan Palmroot, trädt in efter Svedberg, och han intog samma halft sympatiska hållning mot pietismen, som Djurberg tydligen lagt i dagen. Samma år trädde Johan Esberg öfver från sin professur i grekiska till den teologiska professur, som Ljung lämnat, då han flyttades till Vingåkers pastorat. Esberg hörde visserligen ej till pietismens vänner, men han var alls icke någon fanatiker. Och L. Molin, förre professorn i Dorpt, sedan öfverhofpredikant, som 1705 blifvit domprost, tyckes hafva varit ganska neutral i den pietistiska kontroversen. Har var till och med redan från början misstänkt i det strängt ortodoxa lägret att ej vara fullt renhårig, därför att han ej långt efter sin ankomst till Upsala presiderat (22 Juni 1705) för Petrus Dahlbergs afhandling "Conamina theologica",[1] hvars meningar han dock icke tyckes hafva själf accepterat.

Karl XII:s intolerans i kyrkliga frågor, ett arf efter fadern, som ytterligare stärkts genom uppfostran och inverkan af tidens anda, hade, efter det att han lämnat Sverige, särskildt eggats genom beröringen med den ofvannämde Pommerska generalsuperintendenten J. F. Mayer, som 1704 uppsökt konungen i dennes högkvarter Heilsberg, där Mayer tyckes hafva lyckats att hos Karl XII förvärfva åt sig samma förtroende, som Karl XI förut skänkt hans olyckliga rådslag. Mayer visste själf berätta, att Karl hyste en djupt fientlig stämning mot pietisterna och innehaft förteckning på alla svenskar som studerat i Halle eller där uppehållit sig.[2] Följden af Mayers besök var, att konungen d. 6 Mars 1705 tillställde uni-

[1] Se superintendenten Nils Bergii bref till ärkebiskop E. Benzelius d. 9 Juli 1705 och E. Benzelii bref till Jesper Svedberg 12 Sept. s. år (bägge brefven i Ups. Bibl., G. 20).

[2] M. Eneman till O. Rudbeck d. y. från Greifswald, Mayers bostad, d. 25 Dec. 1706 (Svenska biblioteket 5 s. 24). Om Karls djupa ovilja mot pietismen vittnar hvad Eneman senare skref till Rudbeck d. 20 Mars 1707 (anfördt st. s. 33), att han hört af konungens hofpredikant, Dr. Malmberg, att när denne för konungen nämt, att Dippel kallat hans religionsedikter brutala och illegala, hade Karl »rådnat i ögonen». Som bekant var den starka rodnaden det enda sätt, hvarpå den beherrskade konungen lät förmärka en starkare sinnesrörelse.

versitetskanslern en föreskrift, att alla studenter, som reste till tyska universiteter, borde uppmuntras att fara till Greifswald (hvars universitet Mayer så godt som beherrskade,[1]) och att de som gjorde det skulle framför andra hafva att vänta befordran. Efter bekommen underrättelse utfärdade universitetets rektor d. 1 Maj program till ungdomen med meddelande om konungens uttalade vilja. Mayer fortsatte emellertid att drifva på konungen, som han d. 4 April 1705 underrättade, att de flesta tyska universitet voro illa anstuckna af svärmare; han föreslog ock, för att den studerande svenska ungdomen ej skulle härigenom besmittas, det han skulle få träda i korrespondens härom med Sveriges prästerskap och teologiska fakulteter.[2] Konungen öfversände genast (d. 27 April) Mayers bref till ärkebiskop Erik Benzelius och befallde honom träda i korrespondens med den förre, men tillika föreskref han, att ingen student skulle vid universitetet få testimonium vitæ, innan han blifvit efter konstitutionerna förhörd och befunnen fast och grundad i sin kristendom och trosbekännelse, samt att man genom offentligt program skulle åtvarna de studerande, som företogo utrikes resor, att ej besöka universiteter, där dylika irrläror voro i svang. Och icke nöjd härmed aflät konungen d. 20 Sept. 1705 en skrifvelse till rådet att se upp med pietisterna, samt lagföra och straffa dem, som här beträddes med dylika villfarelser, förbjuda konventiklar och hafva noga tillsyn öfver att ungdomen icke brukade böcker, genom hvilka pietistiskt svärmeri insmugglades. Rådet å sin sida gaf det akademiska konsistoriet häraf del d. 20 Oktober och begärde tillika en utförlig berättelse, om sådana svärmeandar funnos och huru man med dem förfarit. Med denna berättelse kom det dock ej att gå fort vid universitetet. Där fanns nog icke häller mycket i den vägen att omförmäla, men tillika tyckas de moderatare bland teologerna icke funnit skäl att i onödan göra frågan större än den var eller sakens vikt förtjänte, ty den skrifvelse i ärendet, som den teologiska fakulteten d. 1 Dec. 1705 aflämnade till konsistoriet, innehöll inga andra upplysningar i saken, än att fakulteten, förutom ett allmänt meddelande, att den i sin undervisning bekämpat pietismen, afgaf en redogörelse för aflidne adjunkten Martin Schüttes skrifvelser i denna stridsfråga.[3] Härmed kunde de mer fanatiske bland professorerna ej låta sig nöja, och nu uppstodo genom flera månader

[1] Om Mayers lärareverksamhet får man dock icke någon hög tanke af den framställning däraf, som E. Alstrin ger i bref till morbrodern Johan Upmarck d. $^{18}/_{23}$ Sept. 1707 (Vet. akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd. 3).

[2] H. Levin: Religionstvång etc. s. 162.

[3] Teolog. fakult:s skrifvelse af d. 1 Dec. finns bland konsistoriets acta.

sig sträckande sammanstötningar i konsistoriet, hvilka egentligen gingo ut på att ställa Djurberg och Palmroot på de anklagades bänk samt gifva anklagarne tillfälle att visa sin ömhet om den rena läran.

En särskild anledning att antasta dessa misstänkta kolleger fann man i en något pietistisk skrift, som studenten Christopher Tiburtius författat under titeln: "Siælenes saliga nöje uti Jesu kors och död", och som efter föregången censur af Palmroot utkommit på trycket i Upsala. Juristen Karl Lundius, läkaren Olof Rudbeck och orientalisten Daniel Lundius utgöto i sessionen d. 3 Febr. 1706 häröfver sin vredes skålar, och begärde skriftens indragning samt rannsakning ej blott i den saken, utan äfven hvarför den ortodoxe M. Schüttes nitiska skrifter mot pietismen undertryckts. Om lidelsernas häftighet vittnar, att då domprosten Lars Molin i sammanträdet d. 10 Febr. 1706 erinrat om vikten af enighet, utropade Daniel Lundius: "Maledicta sit illa concordia, quæ conjuncta est cum jactura veritatis". Förgäfves erinrade Djurberg, som nu var rektor, att svar borde dock utan uppskof afgifvas å rådets skrifvelse af d. 20 Oktober förlidet år, och lika förgäfves var, att den gamle prokanslern d. 30 April själf infann sig i konsistoriet och erinrade härom, ty konsistoriets flertal ansåg, att saken icke var tillräckligt utredd ännu, ehuru det redan var konstateradt, att inga konventiklar här förekommit. Nitet var så starkt, att poeseos professor Hemming Forelius yrkade, att inga pietistiska böcker skulle få inköpas till biblioteket, hvaremot dock ej blott Molin, utan äfven hans något strängare kollega Johan Esberg opponerade sig. Molins lugna och praktiska blick visade sig äfven däri, att när häftiga uttryck fälldes om faran af att besöka "loca pietistica et reformatorum", invände han, att faran gällde blott ungdomen, som icke vore fast i sina teologiska studier, men att, om man å andra sidan helt och hållet underläte att besöka orter af främmande religion, skulle man icke heller kunna om den förvärfva någon erfarenhet. Häri rönte han dock motsägelse af såväl prokanslern som den gamle professorn i historia Jakob Arrhenius, hvilka ansågo, att giftet var för alla lika farligt.

Åter förflöto några månader, utan att något åtgjordes för svaret till rådet, men när så i Juni en ny påstötning om nödvändigheten häraf gjordes af prokanslern, bröt striden ånyo ut i konsistoriet d. 18 Juni. Djurberg hade uppläst en förklaring af teologiska fakulteten, att den skjutit ifrån sig censuren af Schüttes arbeten, därför att den ej velat i onödan framkalla nya strider, isynnerhet då här inga klagomål förts öfver konventiklar eller svärmerier i allmänhet. Härmed var det ortodoxa flertalet inga-

lunda nöjdt, det måtte i förklaringen vädrat en halfbeslöjad välvilja för pietismen,[1] och i följande dags sammanträde tog det till offensiven. Karl Lundius tog här helt och hållet ledningen och uppträdde nästan som en slags storinkvisitor. Under det förhör, som den gamle juristen anställde med sina motparter, framgick, att Djurberg för tre år tillbaka utarbetat en skrift om "controversiæ recentiores in doctrina pietatis", som dock endast varit ämnad för hans eget bruk, ehuru den genom andras förvållande kommit att spridas bland studenterna. Vidare anklagades han att hafva år 1705 som dekanus släppt fram den förut omtalta disputationen af P. Dahlberg "Conamina theologica", för hvilken Molin åtagit sig presidium. Man beskyllde författaren att hafva ogillat theologia polemica och favoriserat theologia mystica, för hvilken senare det, såsom Lundius förfäktade, enligt symboliska böckerna ej fanns någon plats hos oss. Till och med Djurbergs teologie doktorsdisputation drogs fram i ljuset och skärskådades. Naturligtvis kom Tiburtii dikt ånyo på tal, och den som mest ondgjordes öfver den var läkaren Lars Roberg. Till yttermera visso uppträdde Lundius följande dag, 20 juni, med en fördömelseskrift öfver det nya kätteriet af den art, att den skulle anstått en fullödig ortodox teolog, och hållen i en ton, som hade han varit påfven själf och talat ex cathedra. Det var ock han, som dikterade konsistoriets svarsskrifvelse till rådet, hvilken omsider d. 3 Juli 1706 förelåg färdig att afgå. Den var dock sådan, att teologen Palmroot vägrade som rektor underskrifva densamma, hvilket dock ej hindrade, att den expedierades. Teologiska fakulteten, utom Esberg, som undertecknat konsistoriets svar, aflät samma dag en egen skrifvelse till rådet.

Detta förfor i sin behandling af saken med ovanlig klokhet. Det hade samtidigt mottagit konungens nya bref af d. 7 Juni, i hvilket han otåligt uttalade starkt missnöje öfver, att en hop svärmeandar ännu funnos i hans rike, och sin farhåga för att ungdomen kunde häraf besmittas; han fordrade stränga rannsakningar, förvisning af utländska irrlärare och afsättning af infödde. Hade nu rådet för konungen fullständigt framlagt eller än mera af öfverdrifvet underdånigt nit i för starka färger utmålat meningsskiljaktigheterna vid universitetet, kunde däraf stort obehag hafva alstrats

[1] Djurbergs uttalanden hafva kanske därtill gifvit anledning. I hans koncept till fakultetens förklaring (bland konsistoriets acta) finns följande, dock öfverstrukna passus: »Eljest lämnas hvarjom och enom till att utan studio partium döma, om åtskilliga locutiones, hvilka hållas före och anföras såsom misstänkta och pietistiska, icke finnas igen uti scriptis orthodoxis.»

för detta, men med erkännansvärd urskillning berörde det i sitt svar till konungen d. 13 Juli dessa differenser i Upsala med lätt hand liksom i förbigående.[1] Samma dag underrättade det dock konsistoriet om konungens nya bref och inskärpte ett strängt handhafvande af censuren.

Den som alldeles oförtjänt fick sitta emellan hos konungen för bristande nit var den gamle prokanslern Erik Benzelius. I ett särskildt bref af d. 7 Juni hade Karl uttryckt sitt djupa misshag öfver, att han ej fått svar på sin skrifvelse af d. 27 April föregående år, och att studenterna fortfarande besökte misstänkta universiteter. Benzelius var dock alldeles oskyldig. Han hade mycket ordentligt svarat på konungens bref, men svaret hade aldrig nått fram till sin bestämmelse, och för öfrigt hade han visserligen ej låtit det fela på anmaningar till både kyrkliga och akademiska konsistorier om att varna ungdomen. Härom underrättade han konungen i bref af d. 17 Augusti 1706 och redogjorde för sina åtgöranden, tilläggande, att generalsuperintendenten Mayer aldrig svarat på hans bref. I sitt bref till kanslern af samma dag omtalade han hvad han, förståndigt nog, icke berört i sitt bref till konungen, att några af teologerna icke underskrifvit konsistoriets relation till rådet af 3 Juli, hvarigenom de gjort sig misstänkta för gynnande af noviteter; den gjorda rannsakningen hade ingalunda varit öfverflödig, då misstankarna om pietistiska svärmeriers förekomst kanske icke voro så ogrundade, och somliga beklagligtvis ansågo, att noviteterna voro likgiltiga saker som kunde med tystnad förbigås. I samma anda som brefvet till kanslern gick ock det svar han redan d. 18 Juli anlät på rådets skrifvelse af d. 13 i samma månad.

Härmed afstannade denna inkvisitionsprocess vid universitetet. En slags efterdyning var, att när kanslikollegiets plakat af d. 10 Juli 1706 om åtgärder mot skadliga böckers spridande delgafs universitetet, hänsköt konsistoriet denna sak i första rummet till teologiska fakultetens ompröfning, och denna måste, om ock icke med synnerlig benägenhet för uppdraget, åtaga sig den naturligen rätt besvärliga uppgiften att förteckna dylik skadlig litteratur.[2]

Med hvilken försiktighet man behandlade allt som kunde på

---

[1] Rådet till K. Maj:t (Histor. Handlingar, 4. s. 14 ff.). Konceptets ändring visar tydligen, med hvilken klok betänksamhet rådet gick tillväga.

[2] Teolog fak. prot. 6 Febr. 1707. Molin och Esberg sökte ursäkta sig med sitt tunga arbete i öfrigt. — Huruvida den »consignatio librorum heterodoxorum», omfattande 70 arbeten, som finns i Ups. Bibl., Palmskölds saml. XV. T. 38 s. 291, kan vara en frukt af detta fakultetens arbete, har jag ej kunnat afgöra.

något sätt ådraga universitetet misstankar för att icke sörja för sitt anseende som en luthersk-ortodox högskola, synes af det sätt, hvarpå man upptog en inbjudning från det reformerta universitetet i Frankfurt an der Oder att genom deputerade deltaga i dess 200-års jubelfest d. 16/26 April 1706. Emedan kanslern var för långt borta, att hans vilja skulle kunna inhämtas, vände sig konsistoriet d. 19 Febr. till kanslikollegiet och begärde dess råd, om det skulle mottaga inbjudningen. Kollegiet svarade försiktigt, att endast kanslern kunde häri träffa ett afgörande, men påpekade ock, att i en dylik fråga vore af vikt, att teologiska fakulteten först uttalade sig, då det hela ju kunde få utseendet af anknytande af en närmare förbindelse med ett reformert universitet. Sedan emellertid denna förklarat, att ett svar åtminstone ej kunde gifva anledning till misstankar, efter konungen af Preussen själf vore tillgifven den oförändrade Augsburgiska bekännelsen, vågade sig konsistoriet så långt, att det afsände en gratulationsskrifvelse till Frankfurts universitet, med tillkännagifvande, att man ej kunnat fatta beslut om deputerades afsändande, då kanslerns bifall härtill erfordrades och han vistades i fjärran land.

I samband med de stridigheter, som oviljan mot pietismen framkallat vid universitetet, kom från teologernas sida å bane frågan om att göra en verklighet af den i konstitutionerna införda rättigheten för deras fakultet att tillskapa teologie kandidater, hvilken rättighet hittills stannat på papperet. Man kan godt förstå, att filosofiska fakultetens professorer icke skulle med nöje hälsa denna oförmodadt framträdande afsikt hos teologerna, ty den kunde leda till minskning i antalet af dem, som lade sig på den filosofiska graden, men hvad man väl ej skulle väntat var, att alla pietismens vedersakare här förenade sig med filosoferna. Orsaken var en fruktan för att denna teologie-kandidatexamen skulle medföra en sänkning af studienivån till förmån för pietisteriet. Denna rörelse ansågs vara alltför benägen att nedsätta värdet af universitetsbildningen i allmänhet och särskildt af studiet i klassiska språk, hvilket af pietisterna stundom betraktades som en hednisk sysselsättning.

Den teologiska kandidatexamen var, som vi ofvan sett[1] trots filosofernas motstånd framtvingad af teologerna, då de nya konstitutionerna af 1655 utarbetades, men det hade aldrig lyckats de senare att få examen i gång. Ett försök under åren 1656—57 att förmå fakultetens adjunkt, den lärde Jordanus Edenius, då denne begärde att få aflägga teologie-licentiatexamen och därpå efter vederbörligt

[1] Se ofvan s. 9.

disputationsprof promoveras till teologie doktor, att i stället nöja sig med denna nya kandidatexamen, misslyckades helt och hållet, ty Edenius afböjde med sårad stolthet ett förslag som uppenbarligen afsåg, att på hans bekostnad med en viss glans inaugurera den nya examen.[1] Något spår af att denna examen sedan blifvit af någon aflagd förekommer ej i fakultetens protokoll, ehuru det icke är omöjligt, att försök gjorts att åtminstone till skenet få den till stånd.[2] Men själfva tanken har fakulteten ej släppt, ty i sitt betänkande af d. 29 Januari 1697 med anledning af arbetet på nya konstitutioner föreslog fakulteten, att de personer, som enligt kungliga brefvet af d. 2 April 1694 kommo i åtnjutande af statsunderstöd till utrikes resor, borde först inför fakulteten aflägga teologie-kandidatexamen.[3] Häraf blef emellertid ej heller något då revisionen af konstitutionerna afstannade.

Men år 1705 framträdde frågan ånyo, af det yttre att döma, på grund af en anhållan af teologie studiosi själfva, men ganska sannolikt under påstötning af fakulteten. I fakultetens protokoll för d. 28 Mars detta år läses nämligen, att några västgötar anmält sig till teologie-kandidatexamen och på samma gång begärt att få anbefallning till Skara stift, "att de jämlikt constitutiones academicas cap. 17 et statutum peculiare måtte efter aflagdt prof ansedde varda". Fakulteten lofvade skrifva ett dylikt rekommendationsbref, men någon examen af teologie-kandidater omtalas ej i dess protokoll för våren. Försöket upprepades dock om hösten, i det d. 19 Oktober "några gamla och lärde studenter, som vist sin kapacitet in disputando in theologia" begärde att få undergå "den examen accuratum, som påbjudes i konstitutionerna." Fakulteten, heter det, ansåg sig icke kunna förvägra dem detta, men ansåg nödigt att först meddela sig i saken med prokansler och kansler. Sin afsikt

---

[1] Se C. A. Cornelius: Några bidrag till Upsala teologiska fakultets historia 1 s. 13. Jfr. ock ofvan s. 37.

[2] Bland universitetsprogrammen i Upsala bibliotek finnes ett, utfärdadt d. 30 April 1687 af Julius Micrander, såsom teologiska fakultetens dekanus, hvari han meddelar, att Samuel Lunnæus Smolandus examinerats af fakulteten in doctrina ecclesiæ et articulorum fidei och därför vore *SS. theologiæ candidatus jure meritoque salutandus*, men bredvid sitter ett annat exemplar af samma program, hvari de kursiverade orden saknas. Det hela ser således ut som ett misslyckadt försök. Det kan tilläggas, att Lunnæus samma dag (d. $^{30}/_{4}$) undergått examen i teologiska fakulteten (se dess protokoll), men denna examen var tydligen ingen annan än den, som alltid föregick den filosofiska graden, för hvilken Lunnæus ock följande år disputerade.

[3] H. Tottie: Jesper Svedberg 1. s. 197.

har den ej hållit hemlig, eller kanske snarare ej kunnat det, ty redan åtta dagar därefter hade den kommit till filosofiska fakultetens kännedom. Och denna skyndade sig att i bref till sekreteraren Hermelin (som vistades i det kungliga fältlägret) beklaga sig[1] öfver, att teologerna ämnade tillskapa dylika kandidater och att de, ehuru filosofiska fakulteten påmint om, att sådana skulle enligt konstitutionerna dessförinnan af henne examineras,[2] icke vore sinnade att taga hänsyn till denna påminnelse. Därför hoppades fakulteten nu att få påräkna Hermelins hjälp, om teologerna vände sig till kanslern. En dylik examen, ansåg fakulteten, skulle bringa de filosofiska studierna i lägervall, kanske alldeles ödelägga dem, hvilket just vore pietisternas afsikt, som arbetade att indraga "en barbariem".

Teologiska fakulteten gjorde något härefter verkligen allvar af sin tanke att gå till kanslern, dess skrifvelse till honom afsändes d. 7 November.[3] I denna hette det, att, ehuru fakulteten gjort sitt bästa att genom examina och disputationer väcka ungdomen, särdeles de som åtnjöto teologiska stipendier, att afgifva prof på sina kunskaper i den heliga skrift, grundspråken och "denna så högnödiga lärdomen", hade, vare sig af okunnighet om konstitutionernas föreskrifter eller af andra orsaker, få eller inga hittills anmält sig till teologie kandidatexamen. För att på förhand bemöta filosofernas anspråk på att en dylik kandidatexamen borde föregås af en preliminär filosofisk examen anförde teologiska fakulteten, att hon visst icke hade för afsikt att med sin begäran åstadkomma en minskning i studiet af de filosofiska vetenskaperna, ty de "subsidia philosophica", som behöfdes för de teologiska examinanderna, skulle i hennes examen tillvaratagas, men därför vore ock en preliminär filosofisk examen alldeles onödig för teologie kandidaterna; för öfrigt kände ej heller konstitutionerna till en obligatorisk sådan annat än för dem, som sökte graden i någon af de tre högre fakulteterna. Blefve teologie kandidatexamen en verklighet, finge fakulteten tillgång på respondenter för sina disputationer, hvarå den nu lede brist,[4] och kunde likaså hafva i förråd skickliga personer till lediga lektorat

[1] Filos. fakult:n till Hermelin 27 Okt. 1705 (fakultetens missiv-bok).

[2] Denna fakultetens uppgift var ej riktig. Konstitutionerna föreskrefvo visserligen, att en filosofisk preliminärexamen skulle aflåggas af dem, som sedan ämnade taga graden i teologi, men den nya teologie kandidatexamen var ej något led i examina för denna grad.

[3] Kopia i Ups. Bibl. N. 65.

[4] Samma klagan om brist på respondenter för sina disputationer framförde teologiska fakulteten i konsistoriet d. 30 April 1706, men fick då till svar af Karl Lundius, att hon ej borde ha svårt att finna dylika, då så många för sin befordran berodde af fakulteten.

och pastorat. Till sist meddelade fakulteten, att under detta och närmast förflutna år hade några välbegåfvade och mogna studiosi disputerat i teologi och anmält sig till teologie kandidatexamen.

För filosofiska fakulteten måste det under dåvarande förhållanden vara af vikt att förhindra framgången af förslaget om teologie kandidatexamens förverkligande, då otvifvelaktigt följden häraf skulle blifva en minskning i tillströmningen af dem, som ville taga den filosofiska graden. Det är då besynnerligt, att den lät en dyrbar tid förgå och först fem månader senare själf adresserade sig direkt till kanslern. I sin skrifvelse[1] yttrade den, att rykte gick, det teologerna ämnade kreera teologie kandidater, som sedan skulle, utan att hafva förut aflagt prof i de filosofiska vetenskaperna, vid tjänstetillsättningar föredragas framför filosofie magistrar, och detta rykte hade väckt oro hos ungdomen, som tvekade, om den skulle föredraga den gamla vägen, eller denna nyare, som var mindre besvärlig. Fakulteten ville visserligen icke betvifla teologernas goda afsikt, men frukten blefve blott till glädje för de svärmande pietisterna och hotade de filosofiska studierna med ödeläggelse, ty om teologie kandidater skulle äga företräde framför filosofie magistrar vid tjänsters besättande, skulle ingen längre bry sig om att taga graden. För öfrigt var det föga att undra på, att denna examen hittills aldrig praktiserats, ty förhållandet vore, att den teologiska preliminärexamen, som blifvande magistrar måste undergå, till sina fordringar alldeles motsvarade denna teologie kandidatexamen.

Två månader senare, midt under det att, som jag ofvan nämt, teologerna voro föremål för kollegernas våldsamma angrepp, emedan de icke gjort bestämd front mot pietismen, utbröt ånyo striden om teologie kandidatexamen, och den fördes denna gång ej emellan fakulteterna, utan var förflyttad till själfva konsistoriet. Där framkastade Karl Lundius, pietismens argaste vedersakare, i sessionen d. 20 Juni 1706 den misstanken, att planer vore å bane att afråda de teologie studerande från humanistiska studier och från gradualdisputationer; det stämde godt öfverens med pietisternas önskningar, som ville röja ur vägen alla studia humaniora, såsom idel profanvetenskap. Bellman, eloquentiæ professor, upplyste då också, att han hört glunkas om dylikt och att han fått sig meddeladt af studenter, att teologerna afrådde sina ämnessvenner från att slå sig på studiet af hedniska auktorer; han klagade äfven öfver, att de, som ville graduera inom filosofiska fakulteten, fingo vänta i flere år på afläggandet af den föregående obligatoriska examen inför teologiska fakulteten.

[1] D. 27 April 1706 (orig. R. ark.).

emedan denna tyckt sig finna, att för många på en gång fördes fram till promotion. De tre närvarande teologerna, Esberg, Djurberg och Palmroot förnekade å sin sida, att de någonsin hindrat en kapabel student att få aflägga examen, och de två senare funno behöfligt att försvara sig mot den framkastade misstanken, att de gynnade pietismen. Den gamle historikern Jakob Arrhenius återförde diskussionen, som förrirrat sig in på de pietistiska frågorna, till själfva hufvudsaken, genom att betona det oformliga i att teologiska fakulteten tagit sig före att, utan föregående meddelande med konsistoriet, gå direkt till kanslern rörande sin examensfråga, och att den ej vårdat sig om att besvara en skrifvelse i saken från den filosofiska fakulteten. Anfallet var så allmänt och starkt, att teologerna funno för godt att slå till reträtt, ty annorlunda kan man ej tolka Djurbergs slutliga uttalande, att han vore nöjd med de anordningar, som hittills varit gällande. Detta förklarar ock, hvarför konsistoriet icke gjorde något formligt uttalande och ej heller vände sig till kanslern. Denne å sin sida tyckes icke hafva funnit nödigt att svara på de framställningar, som gjorts af de bägge kämpande fakulteterna, och det var därför föga mer än ett spegelfäkteri, när ett år senare den teologiska fakulteten, till svar på en förnyad begäran af en student att få aflägga teologie kandidatexamen och åtnjuta titeln, gaf till svar, att examen kunde han visserligen få undergå, men att titelfrågan blifvit, på prokanslerns befallning, uppskjuten till närmare öfvervägande, sedan examen väl vore aflagd.[1] Huruvida fakulteten nu ånyo ingick till kanslern med en framställning är ej bekant; det är föga troligt, och det var i alla händelser för sent för att få något svar, ty, sedan Piper i följe med konungen och armén brutit upp från Sachsen, för att draga mot Ryssland, afgick icke något vidare kanslersbref. Pipers sista skrifvelse till universitetet är daterad Ranstadt 17 Maj 1707.

Något förut hade Piper haft tillfälle visa, att han ej var benägen att tåla godtycke och själfsvåld inom de akademiska kretsarne, när sådant kom till hans kännedom. Saken är i sig ej betydande, ty det var blott fråga om en adjunkts utnämning, men den förtjänar i alla fall ett omnämnande, då den visar huru släkts- och vänskapsförbindelserna vid denna tid spelade en stor roll vid universitetet och särskildt inverkade vid uppsättande af tjänsteförslagen,[2] men

[1] Teol. fak. prot. 18 Dec. 1707. Frågan om teol. kandidatexamen återupptogs af teologiska fakulteten 1726 och 1729 (se dess protokoller), men någon examen blef ej aflagd förr än 1755 (se Cornelius: Några bidrag till Upsala teol. fak:s hist. 1. s. 15—18).

[2] Om denna art af nepotism skref Jesper Svedberg d. 25 Febr. 1703 till kanslern (orig. R. ark.), då han rekommenderade vice bibliotekarien

huru ock ett dylikt tillvägagående kunde näpsas af kanslern. Jakob Benzelius, prokanslerns fjärde son[1] hade d. 26 April 1706 förflyttats från en filosofisk adjunktur till en dylik inom den teologiska fakulteten. Då förslag till den lediga platsen skulle om hösten uppsättas, nämdes i fakulteten ej mindre än elfva kandidater,[2] af hvilka den märkligaste synes hafva varit filosofie magister Anders Grönwall,[3] ehuru den unge filosofie kandidaten Lars Arrhenius[4] kring sig samlade de flesta rösterna. Enligt uppgift af professor Johan Upmarck, som insände en särskild relation till kanslern om det märkliga förloppet af förslagstillsättningen,[5] hade i sessionen hvarken Lars Arrhenii fader, Jakob, professorn i historia, eller hans svåger, professorn i logik Fabian Törner, trots erinringar velat taga afträde (de togo dock ej del i omröstningen); icke heller hade fakulteten på sedvanligt sätt disputerat pro et contra om de särskilda kandidaterna, utan hvar och en blott uppsatt sina kandidater på förslag, och slutligen hade ej ens sammanräkning ägt rum af de afgifna rösterna i och för bestämmande af de olika förslagsrummen, utan de vota, som afgifvits, rätt och slätt i detta skick affärdats till kanslern. Upmarck hade äfven andra oegentligheter att påpeka. Professorn i poetik, H. Forelius, som velat nedlägga sin röst, hade så godt som tvingats att votera (naturligen på Arrhenius), och rent odugliga personer funnos bland de sökande, ehuru detta ej anmärkts. Själf hade Upmarck jämte Bellman röstat på Anders Grönwall, som, ehuru blott en fattig torparson, utmärkt sig så, att han vid promo-

Johan Brauner till Bellmans efterträdare i eloquentieprofessuren, därest den senare, som fråga var, blefve uppflyttad till teologiska fakulteten: »Thenne Brauner är wäl intet befryndad i Upsala, men så håller jag före, att thet ofta mehr skadar än frommar.

[1] J. Benzelius blef sedan professor i Lund 1718, biskop i Göteborg 1731 och slutligen ärkebiskop 1744.

[2] I fakultetens protokoll finns ej ett ord om denna förslagsuppsättning, ej heller bland dess handlingar kopia af fakultetens bref till kanslern d. 30 Oktober; man har tydligen önskat sopa bort alla spår af den obehagliga affären; Upmarck säger ock i sitt bref (se nedan not. 6), att »protokollet upphörde och lades alldeles afsides». Hela saken skulle vara alldeles obekant, om ej Upmarcks bref till kanslern och dennes straffbref till fakulteten, som jag nedan anför, funnes i behåll.

[3] Grönwall var född 1671, magister ultimus 1703, filos. adjunkt 1 Dec. 1706, akademisekreterare 23 Sept. 1712, professor i praktisk filosofi 16 April 1719, fick afsked 1748.

[4] Lars Arrhenius föddes 1680, disputerade 1705 pro gradu, men blef aldrig promoverad. 1710 filos. adjunkt, öfvertog 26 Januari 1716 sin ännu lefvande faders historiska professur.

[5] Upmarck till kanslern 6 Nov. 1706 (orig. R. ark.); bland dess bilagor återfinnes Upmarcks protest till fakultetens protokoll.

tionen 1703 bland 40 kandidater gjordes till ultimus och för två år sedan kom på förslag till en adjunktur; han hade visat sig vara en man af stora gåfvor och i besittning af goda språkstudier. Af Upmarcks redogörelse får man det intrycket, att äfven Eenberg och Elvius skattat Grönvall som den skickligaste, men låtit förleda sig af en uppgift, att denne, som nu reste i England, ej vore hågad att taga platsen, att kasta sina röster på Arrhenius. Af de öfriga hade Daniel Lundius och Olof Celsius satt L. Arrhenius först, Harald Vallerius åter en magister Rydelius[1] och efter honom L. Arrhenius. Upmarck själf hade i för sig intet annat att anmärka på Arrhenius, än att han var Grönvall underlägsen och ännu något ung, men han erkände, att i honom fanns "ett godt ämne". Sitt bref till kanslern slöt Upmarck med det hånfulla utfallet mot sina kolleger, att vetenskapen syntes förvrida annars klara hufvuden äfven i de enklaste saker, ty ingen så enfaldig tolfman sute i en tingsrätt, att han ej visste, att släktskap vore jäf, och att ett klart protokoll måste finnas för att tjäna till upplysning i ett mål.

Upmarcks bref gjorde sin verkan. K. Maj:t nämde Grönvall till adjunkt d. 1 December 1706 och samma dag aflät Piper ett skarpt bref till fakulteten.[2] Han uttalade sitt starka missnöje öfver att närskyllte och förvanter ej aflägsnat sig, då omröstning företogs om befordran, hvilket ju vore praxis i alla kollegier i Sverige; förfarandet hade ej heller någon hemul i konstitutionerna. Ett fritt uttalande af de röstande vore under sådana förhållanden omöjligt, ovänskap och misshällighet bland kollegerna blefve däraf den naturliga följden. Vidare fann han högst ovanligt det sätt hvarpå fakulteten gått till väga, när den helt enkelt blott sände in medlemmarnes vota och lämnade honom mödan att ur dessa utleta fakultetens tanke om de sökandes inbördes skicklighet. Likaså fäste han uppmärksamheten på, att flera fingo ej komma på förslag än konstitutionerna föreskrefvo. Hvad han nu påpekat skulle hädanefter iakttagas och fakulteten taga sig till vara för inbördes osämja och trätor, af hvilka endast olägenheter plägade uppstå för det akademiska väsendet.

Hvilken inflytelserik ställning länets höfding denna tid intog gent emot universitetet, har jag ofvan antydt. Den återspeglar sig i de smickrande och underdåniga nyårslyckönskningar, som konsistoriet regelbundet aflät. Så hette det i brefvet d. 2 Januari 1706 till dåvarande landshöfdingen, friherre Johan Hoghusen, att konsistoriet önskade,

[1] Förmodligen Magnus Rydelius, den store Andreas broder, filos. magister i Upsala 1703, sedan professor i Lund 1715.

[2] Kopia i Vet. akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd. 3.

"att Gud den aldrahögste täcktes högvälborne herr baron och landshöfdingen med sin högvälborna familie med all andlig och timlig förmån och sällhet välsigna och uti sin höga ämbetsförrättning förläna en stadigvarande sundhet och vältrefnad . . . Guds namn till ära, K. Maj:t och fäderneslandet till trogen tjänst, sig och sin högvälborna familie till evärdeligt beröm och denna kongl. akademiska societeten till en gunstig befordran." Förhållandet tyckes ock i allmänhet varit godt mellan den höge ämbetsmannen och konsistoriet. Men år 1707 kom det till en konflikt dem emellan af en liten och löjlig orsak. Händelsen kastar ett godt ljus öfver den fåfänga och rangsjuka, som i dessa tider både hos stora och små spelade en betydande roll. I och för den stora högtidlighet, med hvilken den efter brandens förödelse återställda domkyrkan invigdes till gudstjänst d. 7 Febr. 1707, hade konsistoriet i likhet med magistraten låtit öfverdraga sina kyrkbänkar med rödt kläde,[1] detta dock uppenbarligen icke blott för prydlighetens skull, utan för att framhålla, att professorerna i Guds hus intogo en förnämligare ställning, än den öfriga församlingen. När den 73-årige Hoghusen, som var bosatt i Stockholm, något därefter besökte Upsala och fick syn på denna nyhet, kände han sig stött öfver den i hans ögon obefogade och något förmätna anordningen. Han lät genast anbefalla borttagandet af det röda klädet på magistratens bänkar och ställde till prokanslern en muntlig anmodan att ombesörja vidtagandet af samma åtgärd för professorsbänkarnes del. När detta icke förde till någon påföljd, aflät han den 23 Febr. en något bister skrifvelse till konsistoriet med begäran om åtlydnad af sin order. Han erinrade, att hittills hade endast K. Maj:ts och de kongl. rådens bänkar, i hvilka senare han själf hade sin plats, jämte ärkebiskopens, rektors och domprostens varit på dylikt sätt utmärkta, och samma förhållande ägde rum i Slotts- och Storkyrkorna i Stockholm. Det bestörta konsistoriet skyndade att d. 27 Februari härom underrätta den kraftige domprosten Lars Molin, som då var i hufvudstaden, och bedja honom i djupaste tystnad andraga saken för de rådsherrar, som tillika voro akademikanslerer, och med deras bistånd afvärja detta attentat mot den professorliga värdigheten. Landshöfdingen åter fick d. 5 Mars det svaret, att det skulle vara universitetet till vanheder, om det röda klädet borttoges, och att i alla händelser borde det få sitta till den dag, då freden i Alt-Ranstadt skulle högtidligen firas. Härtill svarade han förgrymmad tre dagar senare, att han egentligen kunde hafva skäl att utan vidare låta genast borttaga

[1] Det hade skett på förslag af domprosten Lars Molin (Kons. prot. 30 Jan. 1707).

bänkbeklädnaden, men att han af hänsyn till konsistoriets heder ej ville låta det komma till en sådan ytterlighet, utan förunnade det nödigt anstånd att själft ombestyra saken. Härmed följde en högdragen erinran, att konsistoriet själft borde förstå, hvilken skillnad som vore att iakttaga mellan ståndspersoner af "högre och nedrigare" beställningar.. Det var emellertid just detta, som hade stuckit konsistoriets fåfänga, att den allt från början uppfattat landshöfdingens order så, som skulle under den ligga den uppfattningen, att en professor vore att betrakta såsom innehafvare af en "nedrigare" beställning, och det ansåg sig för sin heders skull berättigadt och förpliktadt att icke gifva godvilligt vika. Omtänksamt nog hade det vändt sig till kanslern samma dag, som det skref till landshöfdingen (d. 5 Mars), och efter en vidlyftig utredning af sakens sammanhang anropat honom om hjälp. Det åberopade, att professorerna vid universitetet i Pernau och hofrättsassessorerna i Jönköping hade sina kyrkobänkar beprydda, det vore ock fallet i Stockholms kyrkor med tjänstemännen. Konsistoriet vore att betrakta som ett kollegium, hvars hufvud vore kanslern; professorernas ämbetsrang vore bestämd genom ett kungligt bref, och deras bänkar vore således ämbetsbänkar, "hvilka således icke oanständigt ifrån de gemene i församlingen synas böra distingueras". Den sårade akademiska stoltheten fick sin upprättelse, ty d. 17 Maj 1707 meddelade kanslern, att K. Maj:t funnit beklädnaden af professorsbänkarna tillåtlig, både för prydlighetens skull och för likheten med andra universiteter. Detta bref kunde konsistoriet sätta som sköld äfven mot en mäktig landshöfdings fordringar, och d. 1 Juni gaf det Hoghusen häraf del; det pepprade hans förödmjukelse ytterligare genom att uttala sin förväntan, att det oskicket måtte i stället afskaffas, att landshöfdingens drängar trängde sig till platser i professorernas bänkar.

Under de år som nu närmast följde timar ingenting af större vikt, det viktigaste är just hvad som icke timar, i det att konunga- och kanslersbrefven alldeles uteblifva och universitetet således saknar all beröring med sina öfverordnade samt lämnas åt sig själft. Förbindelsen med konung och kansler var afbruten, sedan svenska hären 1707 brutit upp från Sachsen. Efter den 17 Maj detta år har Piper icke aflåtit något bref till universitetet, han råkade två år senare vid Poltava i rysk fångenskap och kunde därefter ej träda i beröring med de akademiska myndigheterna; konungen åter lät efter sin flykt till Turkiet trenne år förgå, innan han meddelade sig direkt med universitetet.[1] Det enda att omförmäla från denna tid

[1] D. 16 Febr. 1712, då han medgaf, att Johan Vallerius fick intaga sin åldrige fader, professor Harald Vallerii matematiska professur.

är några förändringar i professorsuppsättningen, hvilka vittna om, huru konsistoriet, dels genom egen försumlighet, men dels ock utan sitt förvållande gick miste om sin lagstadgade rätt att uppsätta förslag till lediga professurer, samt äfven huru dess förslag ringa beaktades å högre ort. År 1708 d. 11 Maj hade poeseos professorn Hemming Forelius aflidit, och d. 23 Sept. hade konsistoriet uppfört matematikern, filosofie adjunkten Nicolaus Celsius i första rummet till den lediga platsen. Förslaget afsändes till kanslern, men blef under vägen uppsnappadt, och när konsistoriet nästa gång, på senhösten 1709, förnyade sin anmälan, sände det, då man nu visste, att Piper var fången, förslaget till rådet i Stockholm, som d. 23 Dec. 1709 till platsen utnämde filosofie magister Petrus Schyllberg,[1] som ej ens haft rum å förslaget, och denna utnämning blef af konungen bekräftad d. 3 Okt. 1710. Det var hårdt för den stackars Celsius, som redan 1690 varit på förslag till en matematisk professur och som 1703 haft första rummet till sekreterareplatsen, men då förbigåtts af sin yngre broder Olof, samt 1706 äfven varit i fråga till vicebibliotekariatet.[2] Det är möjligt, att han var Schyllberg underlägsen i den latinska poetiken, men, ehuru han var matematiker till profession, var han sedan gammalt känd äfven som diktare och språkforskare.

Ovanligt trassligt gick det till med fyllandet af platsen efter professorn i praktisk filosofi Johan Eenberg, som afled d. 15 Maj 1709. Konsistoriet kom sig icke för att uppsätta förslag. Visserligen erinrade rektor i sessionen d. 22 Januari 1710 om nödvändigheten häraf, men ingenting åtgjordes, och en månad senare utnämde rådet i Stockholm utan vidare till innehafvare af platsen professorn i logik vid Lunds universitet Johan Steuchius, som kanslerns gemål, grefvinnan Piper, anbefallt, och det var sannolikt kännedomen om denna anbefallning, som kommit konsistoriet att icke bry sig om uppsättande af något förslag, så mycket mera som Steuchius själf anmält sig till platsen.[3] Emellertid hade eloquentie professorn J. A. Bellman också aflidit d. 28 Nov. 1709, och konsistoriet d. 1 Mars

[1] Schyllberg föddes 1669, blef magister primus 1707, sedan teologie professor 1729 och 1736 biskop i Skara.

[2] När rektor 17 Okt. 1706 för prokanslern berörde önskvärdheten att förhjälpa Celsius till vicebibliotekarieplatsen eller Tierps pastorat, svarade Benzelius, att den förra platsen torde falla Celsius för svår, »helst som han är nu till sina år kommen (Celsius var då 48 år) och eljest korpulent och obekväm att klifva uppför stegarna, som icke utan hazard ibland ske kan», och hvad Tierp angick, hade församlingen begärt husets konservering, hvarförutom han ej kände Celsii predikogåfvor.

[3] Kons. prot. 12 och 16 Jan. 1710.

1710 föreslagit professorn i logik Fabian Törner till dennes efterträdare. Rådet utnämde också Törner till Bellmans efterträdare d. 19 April, men förflyttade samma dag Steuchius till den efter Törner lediga professuren i logik samt fyllde Steuchii förra plats, professuren i praktisk filosofi, med akademisekreteraren Jonas Billovius. Och alla dessa tre rådets utnämningar bekräftade konungen d. 3. Okt. 1710 eller samma dag han stadfäst Schyllbergs utnämning. Emellertid hade konsistoriets förslagsrätt sålunda vid två tillfällen alldeles skjutits åt sidan. Vi skola i det följande se, hurusom rådets provisoriska utnämningar i sin ordning ej beaktades stort mera af konungen, än rådet själft tagit hänsyn till konsistoriets mening.

SJUNDE KAPITLET.

Universitetets uttalanden om olyckorna s. 390. — Rådet griper in, dess ställning till konungen s. 392. — Försök att få G. Cronhjelm till kansler s. 395. — H Spegel som prokansler, och bråk vid professorstillsättningar s. 396. — Pesten 1710 s. 404. — Krigets tryck, tiondesekvestern och kontributioner s. 408. — Frivilliga uppoffringar för kriget s. 413. — E. Benzelius d. y. som medelpunkt i universitetets vetenskapliga lif s. 415. — Molins och D. Lundii strid om symboliska böckerna s. 418. — Åtgärder mot den befarade ryska invasionen s. 424. — Högste ombudsmannens och ombudsrådets ingripande s. 428. — Försök att få A. Horn till kansler s. 432. — Ökadt tryck efter Karl XII:s hemkomst s. 433. — Fråga om studenters instickande i gardet s. 436. — Våldsåtgärder mot universitetets äganderätt till sin jord s. 438. — Slutbetraktelse s. 445.

Olycksdagen vid Poltava hade sänkt Sveriges folk i djupt bekymmer för de faror, som nu trängde in från alla sidor. Äfven öfver universitetet skulle den mörka slagskugga falla, som olyckorna kastade öfver alla förhållanden inom fäderneslandet så i det offentliga som det enskilda lifvet. Det ekonomiska tryck, som hvilade öfver landet i allmänhet, har dock vid universitetet känts mindre hårdt, såsom jag får längre fram uppvisa, men hela dess verksamhet har, som hvarje annan, måst lida af osäkerheten och den allmänna nöden. Den betryckta stämningen återspeglar sig i de program och tal, som vid universitetet sågo dagen.

Universitetets störste då lefvande talare Johan Upmarck tolkade hvad hans samtid kände, då han vid eloquentie professorn Bellmans graf d. 10 Maj 1710 begynte sitt tal[1] med att säga: "Ingenting är i en tid som denna lättare än att hängifva sig åt sorgen, men det är ej lika lätt att utrannsaka dess orsaker. . . När alla medborgares välfärd står på spel, när förrödda landskap, förlorade områden, slagna härar, konungar i fara, stormän i fångenskap sväfva för våra ögon dagligen och allra mest nu; när utländska fiender med

[1] Talet är tryckt i C. Nettelblas Memoria virorum in Svecia eruditissimorum rediviva, semi-decas II, Rostochii 1729. Ehuru Upmarcks glänsande latinska diktion säkerligen förlorat på att af mig öfversättas, håller kanske mer än en läsare mig räkning för att jag öfversatt utdragen ur hans och Elvii tal.

omänsklighet och mened som vapen måtta efter vår hals, och hungern i eget land söndersliter våra inelfvor; när fördrag, löften, eder, religion och spirans majestät antingen ej längre existera eller ock under furiernas och skändligheternas fälttecken komma att angripa oss; när staten, likasom vore dess strupe uppfläckt, endast med möda förmår draga andan, kan man väl då vilja i något samkväm orda om enskilda förluster." Trots all öfverdrift i uttrycket, naturlig för tidens latinska retorik känner man att talarens bröst häfves af djup och sann förtviflan öfver fosterlandets sorgliga läge. Men att det är en resignerad och långt ifrån omanlig känsla som beherrskar honom, framlyser af talets fortsättning, där han utbrister: "Vår äflan skall därför snarare gå ut på, att, ehuru vi omhvärfvas på alla sidor af så talrika motgångar och pressas af så många olyckor, hvilka hemsöka oss både inom och utom sånggudinnornas gårdar, vi likväl icke låta modet ynkligen sjunka, . . . utan då vi måste falla, söka att efterlikna diktens trojanska jungfru Polixena eller historiens Cæsar, som då han såg sig angripen från alla sidor, höljde sitt hufvud i togan och lät dess veck sjunka ända ned till fötterna, och som han stupa på ett aktningsbjudande, ädelt och hedrande sätt." — Och när efter underrättelsen om kalabaliken i Bender hoppet om räddning syntes aflägsnare än någonsin, utbrast matematikern P. Elvius i det program, hvarmed han d. 20 Maj 1713 inbjöd till filosofie magister promotionen: "Huru ofta och huru våldsamt krigets bistra storm, som envist hemsöker nordens länder, har förfärat och nästan tillintetgjort oss, som arbeta här i sånggudinnornas trädgårdar och vid denna fäderneslandets gemensamma läroanstalt . . . behöfver jag icke draga någon till minnes, ty det har gräft sig djupt ned i allas sinnen."

När man läst de upprepade uttrycken af djup ängslan och oro, som återkomma i tidens program, gör det ett välkommet afbrott, då man möter Olof Rudbeck d. y:s program af d. 25 Januari 1715 och ser det klassiska sätt, hvarpå han söker förklara orsakerna till Karls långa dröjsmål i Turkiet. Han säger där: "Hvem äger väl den sinnets skärpa, att han kan utforska den gudomliga försynens och vår konungs vägar och motiver? Endast gissningsvis kunna vi spåra den statskloke furstens afsikter med att gå till Turkiet och dröja där; när dessa en gång kommit i dagen, skola de ej saknas, som komma att räkna dylika dröjsmål i krigsföringen till hjältars heroiska dygder." Rudbeck omtalar dock tillika öppet, att det varit ryssarnes hot mot Sveriges egna landamären, som förmått Karl att lämna Demotica.

Önskan om ett slut på det långa kriget och om återvinnande af friden framträder naturligen mer än en gång i de akademiska

orationerna. Men länge skulle det dröja, innan man vågade låta sådant framskymta i en skrifvelse, ställd till konungen själf. Ännu d. 9 Dec. 1714, då konsistoriet lyckönskade honom till ankomsten till Stralsund, tackade det blott Gud, som bevarat deras konungs lif, och sade sig uppsända böner till den Högste, att han till fäderneslandets outsägliga glädje ville förhjälpa konungen *med segrande vapen och triumf* hem igen till fäderneslandet. Först när Karl ett år senare måst öfvergifva Stralsund och nästan ensam åter satt sin fot på den svenska jorden, vågade konsistoriet i sin nyårsskrifvelse 1716 röra vid vikten af att freden kunde vinnas. Det skedde dock i rätt skrufvade ordalag, i det konsistoriet sade sig bedja Gud, att han måtte förunna konungen att utföra och stadga det, som lände "till Guds heliga namns ära, E. Maj:ts höga nöje samt församlingens och hela fäderneslandets välfärd, på det vi ännu en gång finge orsak af den högst bepriseliga och lycksaliga freden oss att hugna". Om triumferande vapen är nu ej längre tal.

Efter konung Karls flykt till Turkiet var det självklar sak, att det hemmavarande rådet måste då och då träda emellan, för att universitetet icke skulle alldeles sakna öfverstyrelse, sedan konungen ej längre lät höra af sig och kanslern fallit i rysk fångenskap. Det har dock skett med en viss varsamhet, då rådet väl visste, att det här utöfvade en självtagen myndighet och för öfrigt hade god erfarenhet om, huru dess åtgöranden i allmänhet bedömdes af konungen. Sina provisoriska utnämningar har det dock alltid underställt honom,[1] och vi skola snart se, till hvilka komplikationer det kunde föra, att den hemmavarande regeringen, utan makten och namnet, men med ansvaret, träffade anordningar, som sedan kasserades af en konung, fjärran skild från sitt rike och föga underkunnig om förhållandena på ort och ställe. Emellertid mottog Rådet universitetets till K. Maj:t adresserade skrifvelser, och sådana som annars skulle ingått till kanslern och gaf därå resolutioner, såvidt det ansåg sig kunna göra det. Så t. ex., när magisterpromotionen 1710 skulle anställas, vände sig konsistoriet till rådet och anhöll om dess tillstånd, efter kanslern var i fångenskap, och ännu ingen prokansler nämd efter Benzelius,[2] och rådet gaf sitt bifall d. 16 April 1710. Några månader senare medgaf det universitetet rätt att hugga timmer på häradsallmänningarna för att reparera den

[1] Jag antager, att så äfven skett med adjunktsutnämningarne, som K. Maj:t förbehållit sig, ehuru jag därför saknar bevis. Att K. Maj:t stadfäst rådets utnämning 1712 af Grönvall till akademisekreterare är säkert.

[2] Benzelius dog natten mellan 16 och 17 Febr. 1709, H. Spegel utnämdes först d. 21 April 1711.

förfallna kvarndammen.[1] Vid pestens inträngande gaf det noggranna föreskrifter om de åtgärder som borde vidtagas, och klart är, att de viktiga kontributionsfrågorna skulle regleras genom föreskrifter af rådet. Men det bestämmer äfven om tid för lönetillträde, om professorsvikariater, om rang för medicine adjunkten, om stipendiers bortgifvande i vissa fall m. m. I samma ögonblick dock som Karl återkommit till Stralsund, upphörde naturligtvis rådets interimistiska styrelse af sig själf och tyckes för öfrigt hafva blifvit förbjuden af konungen;[2] och någon skrifvelse af rådet, i hvilket det tager befattning med ett universitetsärende finnes ej efter d. 27 Juli 1714. De regeringsbref som finnas efter denna tid äro alla utgångna från K. Maj:t, men många äro de sannerligen icke. Man skulle dock väl väntat, att efter de nio år (1707—1716) under hvilka universitetet blott mottagit ett kungabref (1712) ett starkare ingripande från konungamaktens sida skulle göra sig gällande, sedan konungen väl återkommit till fäderneslandet, men brefven, som begynna d. 26 Januari 1716, äro under Karls tre sista regeringsår sammanlagdt nio stycken.

Det godkännande som konungen i början låtit komma rådets utnämningar till del räckte icke länge. Visserligen bekräftade han d. 2 Maj 1712 rådets förflyttning (d. 11 Dec. 1711) af professorn i orientaliska språk Daniel Lundius till en teologisk professur efter J. Esberg, som nämts till superintendent på Gottland. Men när rådet d. 12 Mars 1712 efter vederbörligt förslag af konsistoriet fyllt Lundii plats med professorn i grekiska Olof Celsius och Celsii plats med akademisekreteraren Karl Skunk, gingo bägge de nya professorerna miste om dessa platser, ity att Karl samtidigt med sin bekräftelse af Lundii utnämning hade, utan att bry sig om att höra konsistoriets eller rådets tanke, till Lundii efterträdare d. 3 Maj 1712 kallat sin legationspredikant Michael Eneman. Valet var visserligen förträffligt, ty Eneman var en stor orientalist, men prejudikatet var i alla fall betänkligt. Och förfarandet upprepades straxt därefter. Efter professorn i praktisk filosofi Jonas Billovius, som aflidit d. 28 Febr. 1712, hade konsistoriet föreslagit och rådet d. 23 Juni nämt vice bibliotekarien Johan Malmström,[3] men konungen utnämde i stället d. 23 Sept. den ofvannämde akademisekreteraren

---

[1] 5 Juni 1710 (Kopia i Ups. Bibl. N. 1045).

[2] Se rådets bref t. kons:t. 5 Maj 1715.

[3] Malmström hade 13 Okt. 1703 blifvit juris adjunkt, 2 Nov. 1706 vice bibliotekarie (efter Johan Brauner) och blef 7 Mars 1722 professor i romersk rätt, dog 21 Mars 1727.

Karl Skunk;[1] sannolikt har konungen så velat bereda Skunk någon ersättning, för att han som vi sett gick miste om den grekiska professuren. Vid universitetet kom man härigenom i en rätt löjlig situation, i det konsistoriet tillåtit sig att omedelbart efter rådets utnämningar introducera Celsius och Skunk i de nya professurerna, men, som Eneman på grund af konungens uppdrag företagit en resa i Palestina och därför icke var att hemvänta på länge, förordnade rådet d. 23 Aug. 1712 i alla fall, att Celsius skulle tillsvidare upprättbålla den orientaliska, Skunk den grekiska professuren. — Efter konungens hemkomst tog naturligtvis rådet ingen vidare befattning med utnämningarna. Men konsistoriet såg i alla fall sina förslag vid tvenne tillfällen lämnas utan beaktande af konungen. Man tycker sig dock kunna se, hvad som föranledt Karl att handla på detta sätt. När efter professorn i svensk rätt, den välbekante Karl Lundius, som aflidit d. 22 Febr. 1715, konsistoriet d. 25 Maj enhälligt satt hans kollega, professorn i romersk rätt Johan Reftelius på förslaget, utnämde konungen d. 26 Januari 1716 till platsen juris professorn i Åbo, Matthias Sweder.[2] Sannolikt skedde detta för att hjälpa den landsflyktige finske professorn och var sålunda framkalladt af samma skäl, som en gång i tiden förmådde Karl XI, efter hvad vi minnas, att på 1670 talet befordra de flyktige Lundaprofessorerna Holm, Wolf och Spole till Upsala. Efter samma grundsats handlade nog konungen i ett annat samtida fall. Efter Enemans plötsliga frånfälle d. 5 Okt. 1714 hade konsistoriet enhälligt d. 9 Febr. 1715 ånyo uppfört Olof Celsius på förslaget till den orientaliska professuren, och Karl villfor nu framställningen genom att d. $\frac{21\ \text{April}}{2\ \text{Maj}}$ 1715 utnämna Celsius. Men när så konsistoriet d. 1 Juni 1715 lika enhälligt föreslagit den lärde bibliotekarien Erik Benzelius d. y. till Celsii efterträdare i den grekiska professuren, vann detta förslag ej afseende, utan Karl utnämde i stället d. 26 Jan. 1716 professorn i Åbo, Israel Nesselius.[3] Samma dag gjorde han sin sista professorsutnämning, då han, såsom konsistoriet förordat, lät den gamle professorn i historia, Jakob Arrhenius med bibehållande af lönen afstå sin professur åt sonen Lars, hvilken, efter att år 1706 gått miste om den filosofiska adjunktur, som släkt

---

[1] Skunk magister ultimus 1697 blef filos. adjunkt 23 Juli 1703, teol. adjunkt 13 Okt. 1703, akademisekreterare 3 Okt. 1710, professor i praktisk filosofi 23 Sept. 1712, dog 11 April 1718.

[2] Sweder var född 1652, blef juris professor i Åbo 1686, dog 17 Okt. 1722.

[3] Nesselius blef 1705 professor i Åbo, dog 1739.

och vänner sökt i förtid förskaffa honom, erhållit en sådan fyra år senare, d. 27 Aug. 1710.

Ej minst kännbart för universitetet var, att det under dessa år saknade en kansler, som kunde personligen föra dess talan å högre ort. Ett år efter att Piper blifvit fången, väckte Johan Upmarck i konsistoriet (den 1 Sept. 1710) förslag att intill dess kanslern blifvit fri, välja en annan hög herre att sköta hans plats. Något föreslaget namn omtalas ej i protokollet, ej heller ens att något beslut fattats, men att så skett, är klart däraf, att d. 13 Sept. vände sig konsistoriet skriftligen till den högt bildade hofkanslern, friherre Gustaf Cronhjelm, och anhöll hos honom, att han som en höggunstig patronus ville åtaga sig universitetets ärenden till Pipers hemkomst. Cronhjelm svarade vänligt redan d. 19 Sept., tackade för den heder som visats honom och lofvade att med flit och sorgfällighet förrätta de ärenden, som universitetet anförtrodde honom, men han underrättade tillika om, att rådet nämt honom till president i Vismarska tribunalet, hvarå han afvaktade K. Maj:ts stadfästelse. Förmodligen har denna utnämning (jag vet dock ej, om Cronhjelm verkligen förflyttades till Vismar) förhindrat honom att länge fungera som Pipers ställföreträdare, ty det finns blott trenne bref af honom till konsistoriet, d. 17 Dec. 1710, 21 Jan. och 14 Mars 1711, och i det sista beklagar han, att han för de många uppdrag som han fått af öfverheten icke kan bevaka universitetets intressen så som han önskade.[1] Men det förefaller ej omöjligt, att afbrottet i hans verksamhet berott på, att konungen ogillat en anordning, som vidtagits utan hans hörande. Man vet ju, att han i likartadt fall, då Lunds universitet valt Magnus Stenbock till kansler, med envis tystnad lämnat obesvarade de bref, som med anhållan om hans bifall afgingo från såväl Lunds konsistorium som Stenbock.[2] Och lika illa gick det Cronhjelm i Lund, då rådet d. 31 Dec. 1713 förordnat honom till dess kansler, ty Karl erkände ej rådets befogenhet utan nämde i stället Nicodemus Tessin d. 6 Sept. 1714.[3] Upsala skulle dock fem år senare 1719 återse den utmärkte Cronhjelm som sin ordinarie kansler. — Mycket svag var den ersättning för kansleriatet, som bjöds universitetet ej långt därefter, när den nye af Karl tillskapade Högste Ombudsmannen började som en slags pro-

[1] Två senare bref af Cronhjelm hafva intet att göra med kanslersfunktionen (1713 5 Jan. tackar han för ett vanligt nyårsbref och 21 Mars rekommenderar han till ett stipendium), och 1714 d. 4 Jan. lofvar han i bref från Stockholm sin *enskilda* tjänst, detta tydligen därför att han af rådet förordnats till kansler för Lunds universitet.

[2] Se mitt arbete: Fältmarskalken grefve M. Stenbock, 1906. s. 105.

[3] M. Weibull och E. Tegnér: Lunds univ:ts historia 2. s. 8—9.

konsul taga sig den myndighet, som hittills utöfvats af kanslererna. Aldrig har väl så tydligt framträdt hvad det för universitetet i alla tider betydt att hafva till sitt hufvud en bildad statsman, som betraktat sin uppgift som ett stort hedersuppdrag, vid hvars fullgörande han skulle i främsta rummet verka för undervisningens lyftande och vetenskapens främjande samt kraftigt antaga sig universitetets sak inför myndigheterna. Nu erfor man hvad det ville säga, att bero af en byråkratiskt anlagd och situerad tjänsteman, som betraktade högskolan endast under den synpunkten, att den skulle utgöra en vanlig länk i det stora administrationsmaskineriet.

En gifven följd af att kanslersämbetet blifvit försatt ur verksamhet var, att större utrymme förefanns för prokanslerns myndighet. Jag har ofvan omnämt, huru Benzelius på sin tid ingrep i eller rättare bredvid konsistoriets förbindelse med konung och kansler. Hans efterträdare Haqvin Spegel, som d. 21 April 1711 blifvit utnämd till ärkebiskop, fann tydligen dåvarande förhållanden påkalla ett kraftigare uppträdande från prokanslerns sida, och han infann sig därför flera gånger i konsistoriet, för att göra sin vilja gällande. Till det myndiga sätt, hvarpå han i Oktober—November 1711 uppträdde för att bestämma om formerna för tillsättningen af en teologisk professur, återkommer jag nedan vid en skildring af denna tilldragelse. Den 14 Dec. samma år infann han sig ånyo i konsistoriet för att lägga det åtskilliga saker på hjärtat. Han fann nödigt, att man inskärpte hos studenterna vikten af att de läste sin bibel och äfvenså, att de skulle nästa termin infinna sig i rätt tid, efter pesten upphört, hvarom underrättelse borde afgå till stiftstyrelserna, förenad med anhållan, att novitier ej måtte hit uppsändas, förr än de genomgått alla läroverkets klasser. Följande år d. 15 Mars uppträdde han för att meddela, att han haft bref af den fångne Piper, genom hvilket denne förordnat, att räntorna å den stipendiefond han inrättat, hvilka borde bestiga sig till 930 daler smt., skulle endast tillfalla Upsala universitet.[1] Med underrättelsen om ännu en annan stipendiedonation kunde han glädja konsistoriet, nämligen att friherrinnan Vendela Rålamb född Hammarsköld d. 1 Febr. 1711 skänkt hemman i Kalmar län som afkastade 150 daler årligen.[2] Tillika erinrade han om, att den medicinska adjunkturen, som så länge stått ledig (alltsedan O. Rudbeck d. y. 1691 blifvit professor)

[1] Själfva stipendieurkunden utfärdades först d. 29 Dec 1719 af änkan Kristina Piper (tryckt i Samling af testamenten etc., Upplag. 3. Ups. 1795 s. 93. Räntan beräknas där till 900 daler).

[2] Tryckt därsammastädes s. 79. Räntan uppges där i kopparmynt till 450 daler eller samma belopp.

borde besättas; vikten af att platsen ej stod tom hade nogsamt framträdt under den förflutna tiden, särskildt nyss då pesten hemsökte staden. Slutligen påminte han om att man borde upplifva den ur bruk komna bestämmelsen i konstitutionerna (Kap. 18: 3: 6), att argumenten i alla disputationer skulle framställas in forma syllogistica; han hyste tydligen teologens förkärlek för den aristoteliska dialektiken med dess formelväsen. Han lade sig i litet af hvarje. En vecka efter föregående påminnelser gaf han (22 Mars 1712) räntmästaren förmaning att raskt afsluta räkenskaperna och lät veta, att han önskade själf se hufvudboken och hållas underkunnig om allt som rörde universitetets ekonomi. Vid samma tillfälle erinrade han om, att Celsius och Skunk borde introduceras som professorer i orientaliska och grekiska språken, efter rådet utnämt dem. Det skedde ock, men professor Reftelius fick rätt i den varning som han då gaf prokanslern, att det kanske vore säkrast att först afvakta, om konungen gaf sin bekräftelse, ty Karl gjorde, som vi sett, rådets utnämningar om intet. Som andra prof på hans verksamma deltagande i universitetets angelägenheter kan anföras, att han d. 2 April 1712 erinrade konsistoriet, att det borde ålägga nationernas inspektorer att varna sina landsmän för de värfvare som ankommit till staden, och att han d. 10 Maj föredrog det bref af rådet, hvarigenom det fritog studenterna från kontributioner, hvarvid han dock tillika inskärpte, att nationerna skulle förmanas att icke missbruka denna nya frihet, genom att i sin krets upptaga oberättigade personer, särdeles sådana som ville undandraga sig krigstjänst. Hans egendomliga förslag d. 14 Sept. 1713 rörande de åtgärder, som borde vidtagas i händelse af en rysk invasion, kommer jag att nedan särskildt vidröra — Matthias Steuchius, som efter Spegels död d. 17 April 1714 kallades samma år till ärkebiskop d. 4 Dec. från sin norrländska superintendentia, visade sig däremot blott en gång i konsistoriet (26 Jan. 1717) i och för en obetydlig stipendiefråga och höll sig, som det tyckes, tämligen främmande för de akademiska frågorna. Under frihetstidens första riksdagar torde han jämte domprosten L. Molin mera verksamt trädt in för universitetets sak.

En vacker sida i Spegels uppträdande var, att han erinrade konsistoriet om dess skyldighet att, fastän Piper satt i rysk fångenskap och ej kunde utöfva sin kanslersmyndighet, dock ej alldeles glömma bort honom. Redan första gången han var i konsistoriet d. 30 Aug. 1711 påminde han härom, och detta hade sin verkan, ty konsistoriet affärdade sedan vid sju tillfällen skrifvelser till sin

fångne kansler;[1] de voro dock vanligen helt kortfattade och inskränkte sig till underrättelser om utnämningar, dödsfall eller dylikt. Något bref af honom har det icke mottagit och kunde väl knappast vänta sig, det finns ej heller spår till att han någonsin svarat; däremot har Spegel en gång uppläst i konsistoriet (d. 15 Mars 1712) ett bref från Piper, hvari denne sände universitetet sina välönskningar. En enda gång har konsistoriet utbedt sig att i en sak få höra sin fångne kanslers mening, men frågan var ej viktigare, än den om en Johan Klopper skulle kallas till ritmästare. Brefvens afstannande med 1714 härrörde sannolikt däraf, att Pipers beröring med yttervärlden försvårats efter hans förflyttning till fästningen Schlüsselburg, i hvilken han afled d. 29 Maj 1716.

Tvenne professorsutnämningar i Spegels tid ådraga sig särskild uppmärksamhet genom det trassel, som uppstod dels vid förslagens uppsättande dels vid utnämningarna. Den 7 Okt. 1711 skulle konsistoriet företaga frågan om tillsättning af en teologisk professur efter Johan Esberg, som d. 21 April nämts till superintendent på Gottland. Domprosten Lars Molin hemställde först, huruvida man ej skulle, som en och annan gång skett, använda sluten votering, men den närvarande prokanslern fann med fullt skäl detta vara mindre riktigt, efter en hvar borde angifva skälen för det förslag han afgaf. Upmarck åter kom med den frågan, om det skulle vara nog att uppsätta en eller två på förslag, eller om man måste uppsätta flera, hvartill prokanslern svarade, att detta kunde lämnas hvar och en fritt att efter bästa förstånd afgöra. Upmarcks fråga föranleddes tydligen däraf, att teologiska fakultetens utlåtande, som nu upplästes, innehöll ej mindre än fem namn, bibliotekarien E. Benzelius och professorerna i grekiska O. Celsius, i österländska språk Daniel Lundius, i logik Johan Steuchius och teologie adjunkten Johan Schult. Utlåtandet sade ej bestämdt, att namnen satts i en ordning som motsvarade fakultetens tanke om förslagsrummen, och saken uppfattades ej heller så, som vi strax få se. Före voteringen aflägsnade sig de tre närvarande, som kommit i åtanke, Celsius, Lundius och Steuchius. Af de återstående sju filosoferna, två juristerna och två läkarne satte en, läkaren Lars Roberg, i första rummet Steuchius; fyra åter (Billovius, Schyllberg, J. Arrhenius och juristen Reftelius) satte Daniel Lundius först; och sex (juristen K. Lundius, läkaren O. Rudbeck, samt F. Törner, P. Elvius, J. Upmarck och H. Vallerius) sade sig instämma med teo-

[1] 3 Mars, 5 Sept, 2 Dec. 1712, 1 Aug. 1713, 1 Januari, 28 Juni och 10 Nov. 1714.

logiska fakulteten. För vanligt begrepp skulle väl omröstningsresultatet hafva synts vara, att Benzelius fått nio röster till första rummet (teologiska fakultetens tre och nu sex röster i konsistoriet), och Lundius fyra. Men allt berodde på, om teologiska fakulteten med att nämna Benzelius först afsett att gifva honom första rummet, och om de som med henne instämde, menat detsamma, eller om akultetens oklara uttalande endast afsett att förklara alla fem kompetenta. Rådet tolkade sedan, som vi få se, saken på senare sättet.

Andra spörsmål kommo emellertid att genom prokanslerns åtgärd indragas i samband med förslagsuppsättningen. Vare sig Spegel ej var nöjd med utgången eller han hade att anmärka mot förfarandet, nog af, han lät några dagar senare (d. 12 Oktober) uppkalla prorektor P. Elvius, som fungerat i sessionen d. 7 (emedan rektorn, Celsius, var en af de sökande) och akademisekreteraren ensamme i konsistoriet, där han på Elvius ställde den frågan, huru han uppfattade konstitutionernas föreskrift i kap. 8: 1: 4. Som denna innehöll, att rektor, sedan vederbörande fakultet inkommit med förslag, skulle jämte prokanslern och konsistorium afgöra, hvilken eller hvilkendera af dem som fakulteten nämt skulle sättas på förslag, eller om möjligen en tredje skulle tilläggas eller föredragas, borde väl i Spegels fråga legat en anmärkning, att förslagstillsättningen d. 7 ej på ett tydligt sätt bestämt förslagsrummen, men det kan ock hafva betydt något annat. Ty det förda protokollet säger, att Elvius svarade, det han redan voterat och att det därför icke anstode honom att yttra sig annat än i konsistoriet, men att bruket varit, att delgifva prokanslern omröstningen, i det fall, att denne däri icke tagit del, hvarpå denne antingen meddelat konsistoriet sin uppfattning eller därom aflåtit särskild skrifvelse till kanslern. Det ser således ut, som om Spegel icke fått officiell del af protokollet och varit däröfver missnöjd, under det att konsistoriet funnit detta öfverflödigt, då han varit närvararande vid tillfället. Han förklarade emellertid sig nöjd med Elvii något undvikande svar, men väckte i stället en annan fråga, som kanske för honom var själfva hufvudsaken med det ovanliga sammanträdet. Han begärde nämligen få veta, om icke föreskriften i kap. 8: 2, att föreslagen professor skulle disputera för platsen, komme att iakttagas; utan att så skedde, kunde han icke underskrifva rektors bref om förslaget, ity att utan aflagda prof kunde han icke döma om de sökandes teologiska insikter. Detta behöfde icke, mente han, uppehålla saken länge, ty de sökande kunde taga för sig att försvara en articulus fidei i Hafenrefferi, Calovii eller någon annan ortodox

lärares skrifter. Härtill svarade Elvius, att bestämmelsen visserligen var klar, men att som den aldrig iakttagits, måste han skjuta saken under konsistoriet.

Detta var emellertid synbarligen icke benäget att gå prokanslern härutinnan till mötes, ty det lät anställa en undersökning af handlingarna för att utreda, huru med dylika prof förfarits, och af denna utredning, som gick ända tillbaka till 1647, tycktes framgå, att föreskriften aldrig efterlefvats, men att väl teologerna brukat, dock först efter att de undfått K. Maj:ts fullmakt, hålla en dylik disputation pro loco. Prokanslern förklarade sig ej vara nöjd med ett dylikt uttalande och begärde därför, att hans påminnelse skulle biläggas skrifvelsen till rådet.

Det förhalande af saken, som härigenom uppstått, hade emellertid haft till följd, att rådet d. 3 Nov. 1711 aflät en skrifvelse till konsistoriet med påminnelse, att det väntat rätt länge på förslaget efter Esberg, men på samma gång lät det veta, att det skulle gärna se, om konsistoriet, därest bibliotekarien eller en professor i filosofiska fakulteten uppsattes å förslaget, ville vid nästa förslag efter den som sålunda befordrades hafva i åtanke den landsflyktige Pernau-professorn Konrad Quensel.[1] Vid uppläsandet i konsistoriet d. 8 Nov. af rådets bref beslöt man att skyndsamt göra förslagshandlingarna i ordning, och i trots af Upmarcks erinran, att ett sammandrag af protokollet borde uppgöras, så att det klart framginge, hvem som hade första och andra rummet, åtnöjde man sig med att besluta insändande af protokollet som det stod, och att det skulle åtföljas af en deduktion, som uppvisade, huru det förhöll sig med krafvet, att en sökande skulle disputera pro loco. Och trots att prokanslern lade sig mot deduktionens afsändande, föredrogs den i konsistoriet d. 13 November och lades till de handlingar, som åtföljde den slutliga skrifvelsen till rådet af d. 16 November. I deduktionen hette det, att dylika prof aldrig i nu lefvandes tid aflagts, och att handlingarna visade, att det ej heller skett ända från 1644(!) likasom ej heller K. Maj:t eller kanslern uppställt dylika fordringar, utan tvifvel på grund af bestämmelsen i § 6 i konstitutionerna af 1625;[2] sjuttio professorer hade ock sedan 1655 fått kunglig fullmakt utan föregående specimen.[3] Med rätta

[1] Quensel var sedan 1704 professor i matematik i Pernau, fick sedan 5 Maj 1712 samma befattning i Lund, dog 1732.

[2] Det gör onekligen ett eget intryck, att se Skyttes provisoriska konstitutioner af 1625 åberopas och ej de nya af 1626 som aflöste dessa, för att ej tala om det besynnerliga i att åberopa andra än de gällande af 1655.

[3] Häremot strider hvad jag ofvan s. 319 anfört om Palmroots specimen pro loco 1696.

hänvisade man för öfrigt till, att konsistoriet haft godt tillfälle att försäkra sig om de sökandes kompetens genom deras tidigare aflagda prof och disputationer; svagare förefaller onekligen ett annat åberopadt skäl, att det ginge med konstitutionerna, som med andra lagar, att de genom tidernas omskiftelse icke läto sig i allt praktisera, hvarför Karl XI ock befallt deras reviderande. Man skulle väl knappast tro, att konsistoriet med sin skrifvelse af d. 16 Nov. icke låtit följa ett förslag i någon form till den lediga professuren, men så var verkligen fallet, ty i densamma fanns ej ett ord om kandidaterna eller förslagsrummen, utan blott en hänvisning till de medföljande handlingarna. Däremot uttalades det i afseende på rådets begäran om ett framtida ihågkommande af professor Quensel, att konsistoriet icke kunde på samvete antaga, att han vore lika fallen för alla professurer.

Rådet läste emellertid ur de från konsistoriet inkomna handlingarna ett förslagsresultat, som visserligen ej synes stämma med protokollet för konsistoriesessionen d. 7 Oktober. Det skref nämligen d. 11 Dec. till konsistoriet, att det provisoriskt utnämt Daniel Lundius, och dess skäl härtill framgingo af den motivering, som ingick i dess skrifvelse till konungen om saken d. 15 i samma månad.[1] Här uppräknas först de fem som teologiska fakulteten föreslagit, och därpå säges, att de öfriga fakulteterna känt alla dessa för goda, hvem än blefve nämd, men att till första rummet Lundius fått tre, Benzelius två och Steuchius en röst.[2] På grund häraf hade rådet nämt Lundius, som fått alla röster, var äldre i tjänsten än de andra (såsom regementspastor i 3 år, teologie adjunkt i 5 år och professor i 8 år) och som "vid den till underdånigst följe af E. K. Maj:ts allernådigste befallning uti Upsala hållne undersökningen om pietisteriet sig mäkta väl förhållit samt visat en stor ifver och nit för den rena evangeliska lärans försvar och bibehållande." Denna sista merit var nog det tyngsta argumentet till Lundii förmån hos rådet och än mer hos kung Karl. Hvad frågan om disputationer pro loco angick, ställde sig rådet obetingadt på konsistoriets sida och hemställde på de skäl konsistoriet anfört, att K. Maj:t ville godkänna dess åsikt, att utvald professor visserligen borde disputera "som man kallar pro loco", men först sedan han bekommit kunglig fullmakt. Som jag förut nämt bekräftade Karl d. 2 Maj 1712 Lundii utnämning.

---

[1] Tryckt i Hist. Handlingar, 9 1874, s. 118 ff.

[2] Enligt protokollet d. 7 Okt. fick dock Lundius blott två ovillkorliga röster till första rummet, och de andra hvar sin.

Fyllandet af Lundii förra plats som professsor i orientaliska språk, förde i sin tur till förvecklingar. Rådet hade ögonblickligen efter sin utnämning af Lundius inbegärt förslag till professuren. Konsistoriet, som härför sammanträdde redan d. 19 Dec., anslöt sig enhälligt till filosofiska fakultetens förslag att uppsätta på detsamma professorn i grekiska Olof Celsius. Men man nöjde sig ej härmed, utan beslöt på samma gång att skrida till förslag efter Celsius, hvilket ju var rätt praktiskt, förutsatt att denne verkligen finge orientaliska professuren. Men rörande det nya förslaget delade sig konsistoriet. Filosofiska fakulteten hade enhälligt föreslagit akademisekreteraren Karl Skunk, och till henne anslöto sig i konsistoriet Daniel Lundius, nu rektor, och läkaren Lars Roberg, under det att de tre andra teologerna, bägge juristerna och läkaren O. Rudbeck hade förenat sig om den lärde bibliotekarien Erik Benzelius d. y. Förslaget förklarades vara genast justeradt. Starka ord tyckas dock hafva blifvit fällda af Benzelii anhängare; så yttrade domprosten Lars Molin, att filosofiska fakulteten gått förbi den, som ej borde förbigås. Och Benzelii motståndare måtte känt, att deras sak var något sjuk, ty annars kan man icke förklara, hvad som nu följde. Rektor D. Lundius gjorde nämligen på uppmaning af en teolog (namnet angifves icke) besök hos Benzelius och frågade honom, om han ville komma på förslag till den grekiska professuren, och denne har då enligt Lundii uppgift svarat jakande, dock med tillägg, att han förutsatte enhällig kallelse. När man sammanställer detta med Benzelii nedannämda bref, får man ovillkorligen det intrycket, att rektors uppgift om svaret icke är fullt riktig och att han måtte för Benzelius dolt, att omröstningen redan försiggått och att den utvisade, att denne icke kunde räkna på enhälligt förslag. Den 20 December ingaf nämligen Benzelius till konsistoriet en skrifvelse, hvari han tackade för den genom rektor gjorda förfrågningen och ställde saken i konsistoriets goda behag, dock med det väl oklara tillägget, att så förnöjd som han vore med sin bibliotekariebeställning, skulle han med lika nöje upptaga, om K. Maj:t ville förflytta honom till annan plats, utan att dock därför vilja gå i vägen för Skunks lycka. När detta bref samma dag upplästes i konsistoriet, funno åtskilliga det "väl inbundet och obscurt", hvarpå förslaget att låta det medfölja öfriga handlingar till rådet förkastades. Benzelii berättigade stolthet blef sannolikt häraf sårad, ty d. 22 Dec. insände han en ny skrifvelse med begäran, att den förra icke skulle biläggas skrifvelsen till regeringen och med uttalande af sin förhoppning, att då konsistoriet satte honom på förslag, det måtte ske enhälligt, som det skett med

Celsius. Då han naturligen ej nu kunde vara okunnig om konsistoriets förslag, måste hans förhoppning om enhällighet väl afsett förslag vid framtida ledighet i någon annan professur. Hans anhängare voro dock så missnöjda med utgången, att när konsistoriets bref till regeringen låg färdigt, vägrade teologerna att skrifva under, och brefvet, ehuru färdigt redan d. 19 Dec., kom därför icke att afgå förr än d. 26.

Rådet, som med förvåning och förargelse fann, att prokanslern lika litet som teologerna satt sitt namn under brefvet, infordrade af konsistoriet d. 12 Januari 1712 såväl dess egen som teologiska fakultetens förklaring häröfver och begärde tillika fullständig underskrift, hvarförutan det icke kunde företaga ärendet till behandling. Så skulle dock ej ske. Den egenmyndige domprosten Lars Molin trasslade in saken och uppehöll den först i hela 14 dagar (hvad han därmed tänkte vinna, är mig obegripligt) samt sände sedan d. 26 Januari sin fakultets förklaring direkt till rådet i stället för till konsistoriet, hvarigenom detta senare tvangs att samma dag underrätta rådet, att det ej kunnat fullgöra dess order om allmän underskrift. Rådet, som väl ej hade lust att för dylika formgräl och konsistoriets oenighet låta den viktiga frågan längre fördröjas, företog då ärendet d. 12 Mars och nämde Celsius till professor i österländska och Skunk i grekiska språken. Men tillika aflät det samma dag till konsistoriet en skrifvelse, hvari Molin fick en stark uppsträckning, för att han "medelst sina helt onödigtvis sammansökta invändningar och undanflykter" hindrat teologerna att underskrifva, hvarjämte samtliga konsistoriales, "särdeles de som till trätande äro benägna" förmanades att, eftersom i föreliggande fråga ingenting annat brukats än "irringar, hat och osämja", för framtiden undfly allt, som gåfve anledning till kif och oenighet. I det bref af samma dag (d. 12 Mars), hvarigenom rådet underrättade konungen om sin provisoriska utnämning,[1] betonade det särskildt Skunks små villkor, i det han tjänat i 11 år för den ringa lönen af 100 daler smt. Det var väl detta som gjorde, att Karl, hvilken d. 3 Maj, samtidigt med att han konfirmerade Lundius som teologie professor, hade stängt vägen för Skunk genom att utnämna Eneman till professor i orientaliska språk, behöll Skunk i godt minne och, när senare på året rådets provisoriska utnämning af Johan Malmström till Billovii efterträdare i praktisk filosofi kom honom till handa, kasserade denna och d. 23 Sept. 1712 insatte Skunk i denna professur. — I detta sammanhang kan nämnas, att den lärde Erik Benzelius var utsatt för ständig otur

[1] Tryckt i Histor. Handlingar 9. 1874, s. 214 ff.

i sina förhoppningar att få öfvergå till en professur, ty när konsistoriet omsider enhälligt uppsatt honom d. 1 Juni 1715 på förslaget till grekiska professuren efter den då till professuren i orientaliska språk slutligen befordrade Olof Celsius, utnämde konungen d. 26 Jan. 1716, som jag förut omtalat, i stället till platsen den landsflyktige Åboprofessorn Israel Nesselius.[1]

Om hösten 1710 nalkades en fara, som såg ej mindre skräckfull ut, än den fientliga invasion, som danskarna förra året gjort i Skåne. Pesten, den verkliga bubonpesten, hade gjort sitt intåg i vårt redan så hemsökta land, och i Sept. flyttade hofvet och regeringen från hufvudstaden till Arboga. Från Stockholm ingingo allt flera underrättelser om mordängelns förfärliga framfart, antalet döda därstädes uppgafs öfverstiga 1,000 i veckan. Vid universitetet hade man genast haft ögonen öppna för nödvändigheten af att väpna sig mot faran och att söka i det längsta hålla ute den objudna gästen.[2] Redan d. 24 Sept. öfverlades härom i konsistoriet; man beslöt då att väl förse apoteket med medicinalvaror och satte i fråga, om icke det 1708 till nosocomium inköpta f. d. Oxenstjernska huset vid Riddartorget skulle kunna användas till pestsjukhus. Medicine professor L. Roberg, som hade detta hus under sitt hägn och som uthyrt hela lägenheten (ty till sjukhus kom det af brist på medel ej att på länge användas) var ej för förslaget och upplyste, att där ej kunde beredas plats för mer än högst tre till fyra personer. I stället gaf han anvisning på slottet; men från denna tanke måste man afstå, då landshöfdingen bestämdt vägrade att härtill gifva sitt bifall. Hvar sjukstugan sedan kom att ligga, är mig obekant; än talas om sjukstugan på Löten, än om en Lars Larssons gård, i hvilken landshöfdingen befallt magistraten att inrymma de smittade. Tanken att i hast skaffa en biträdande läkare genom tillsättande af den lediga medicinska adjunkturen fick förfalla, sedan Roberg påpekat, att innehafvaren måste för lönens ringhet tvingas att lefva af enskild praktik, men att en sådan kunde han ju ej utöfva, så länge han tjänstgjorde som pestdoktor. I stället föreslog han att

---

[1] Man måtte dock i Upsala hafva tagit Benzelii utnämning för gifven, ty d. 20 Juni 1715 skref den nye prokanslern M. Steuchius till konungen och förordade, för den händelse Benzelius finge platsen, till dennes efterträdare vid biblioteket Olof Rudbeck d. y., som därom gjort ansökan och åberopat som merit sina två stora arbeten, det ena öfver Sveriges foglar, afbildade i naturlig storlek och färglagda, det andra om det gamla svenska språkets förmån framför alla andra europeiska språk.

[2] Följande framställning af pesten i Upsala är gjord efter konsistoriets protokoll, där ej särskild källa angifves.

söka hitkalla några äldre medicine studiosi från Stockholm och gifva dem ökade stipendier; konsistoriet var icke blott villigt härtill, utan tvekade ej ens att besluta för ändamålet använda medicine adjunktslönen, hvartill det ej ägde befogenhet. På Robergs råd beslöt man, att rökverk af enbär, enbärsris, malört, svafvel och tjärtunnor skulle anskaffas, och att där sjukdomsfall inträffat, de sjukas säng- och gångkläder skulle uppbrännas; till de pestsmittades begrafning anvisades hospitalskyrkogården. För utestängande af faran inställdes sjötrafiken på Stockholm, och innevånarne förbjödos att uthyra rum åt främlingar.

Faran stod dock ej att afvärja. Den 23 Oktober hade personer aflidit i stadens omedelbara närhet vid Flottsund i säkra pestsymptom,[1] och den handlingskraftige landshöfdingen Hoghusen kallade rektor med tre professorer, förutom Roberg, som nu var den stora medicinska auktoriteten, att d. 27 Oktober sammanträda å slottet jämte stadens magistrat för öfverläggning om de gemensamma åtgärder som borde vidtagas.[2] Universitetet förband sig härvid att betala en tredjedel af de gemensamma utgifterna, det beklagade sig dock sedan bittert, att staden undandragit sig åtskilliga af sina förpliktelser, särskildt att ersätta den pestdoktor, som det anskaffat. En sådan hade konsistoriet redan föregående dag antagit i medicine studeranden Johan Pihl,[3] som fick löfte om ett stipendium å 60 daler smt. i termin, hvarjämte han som läkarearvode skulle äga uppbära 10 daler smt. i veckan (1/3 af universitetet och resten af staden); tillika skulle husbonden i hvarje gård vid hans första sjukbesök erlägga en half karolin.[4] Den bekväme Olof Rudbeck d. y. afsade sig all skötsel af de sjuke, så mycket outtröttligare var Lars Roberg, och efter farsotens slut anslog universitetet åt honom som ersättning 100 daler smt. af den lediga medicine adjunktslönen. Fyra likbärare anskaffades för en betalning af 3 daler smt. i veckan, de skulle som igenkänningstecken hafva kors af hvitt eller svart tyg insydda å sina kläder. Det hedrar universitetet, att det vidtagit

[1] Redan d. 4 Oktober förljöds i konsistoriet ett rykte, att pesten fanns i 3 borgarhus i staden.

[2] Landshöfdingen t. rektor 26 Okt. 1710 (Vet. akad. Bibl., Bergianska brefsaml. Bd. 2).

[3] Enligt kons. prot. 26 Okt. antogs en Platin jämte Pihl till läkare, men endast den senares namn förekommer sedermera. Pihl disputerade 1711 under Roberg; De aquosi calidique potus salubritate, följande år blef han stadsfysikus i Visby.

[4] Karolinen var 1 3/4 daler kppmt., och således 1/2 karolin i silfver (efter kursen 1 till 3 mellan silfver och koppar) 7/24 daler eller 9 1/3 öre smt.

alla dessa åtgärder långt innan rådets förordning af d. 8 Nov. 1710 om farsotens bekämpande[1] kommit det tillhanda.

Det är omöjligt att bestämdt afgöra, när sjukdomen utbröt i staden, troligen har det skett omkring 1 November.[2] Därmed upphörde all verksamhet vid universitetet af sig själf. Studenterna begåfvo sig helt naturligt undan faran till sina hemorter, och d. 8 November beslöt konsistoriet inställa föreläsningarna, efter de flesta professorer i alla fall saknade åhörare. Konsistoriesessionerna fortgingo dock regelbundet, men af fakulteterna har åtminstone den teologiska inställt sina sammanträden för hösten ända till d. 17 December. Farsoten tyckes emellertid, kanske tack vare de i tid gjorda goda anordningarna, särskildt anmaningarna att inställa allt umgänge och helst fara ut på landet, hafva här gjort obetydliga härjningar. Några statistiska siffror kan jag ej gifva, om sådana ens stå att finna; jag känner blott den uppgift, som sextiotvå år senare Nils Rosén von Rosenstein meddelat, med L. Roberg själf som sagesman, att nämligen blott 12 personer aflidit i pesten.[3] Siffran förefaller så öfverraskande liten jämförd med antalet dödsfall i hufvudstaden, att jag nästan misstänker, att Roberg endast åsyftat dem, som aflidit inom den s. k. akademiska societeten.[4] Sjukdomen har ock tydligen mycket fort aftagit, ty i slutet af December satte konsistoriet i fråga att upphäfva gemenskapen i sjukvård med staden, efter denna visade sådan snålhet, och för öfrigt blott två lågo sjuka inom den akademiska societeten. Och redan d. 25 Februari 1711 beslöt det att uppsätta anslag om föreläsningarnas återupptagande, hvarom det på förhand underrättat Gustaf Cronhjelm, hvilken det ännu betraktade som sin interimskansler.[5]

Om hemsökelsen ock varit tämligen svag härstädes, hade det dock varit en svår tid att genomlefva. "Ty pestsmittan var här som öfverallt nära förknippad med naturföreteelser, ägnade att ingifva beklämning. En tung och kvalmig dimma var lägrad öfver marken; vinden, nästan omärklig, höll sig envist vid sunnan och östan; solen syntes ej under flera månader, och dock herrskade från

---

[1] Tryckt i Stjernmans Samling af kgl. bref ang. Commerce etc. 6 s. 28.

[2] Jag sluter detta af, att, då konsistoriet d. 8 Nov. bestämde arvodet för likbärarne, hette det, att detta skulle utgå från d. 1 Nov.

[3] N. Roséns tal år 1772 i Vet. akademien om pesten.

[4] I sin skrifvelse 30 Aug. 1711 till rådet säger konsistoriet, att förra året blott »ett eller annat» af deras hus varit hemsökt, men af stadens »en stor myckenhet».

[5] D. 14 Mars 1711 tackar Cronhjelm för ett konsistoriets bref af 20 Febr. och uttalar sin glädje att höra, det ingen dött på någon tid i pesten, så att han kan sända sina söner till Upsala.

Oktober till slutet af December en fuktig värme, som framkallade en tynande vårväxtlighet. Man bad i nöden: Gud hjälpe oss och förläne oss vinter, men vintern kom först med julaftonen".[1] Den lömska gästen var dock icke alldeles försvunnen. I Juni 1711 förekommo ånyo några pestfall, hvarför Roberg lofvade att icke resa bort under sommaren. Faran gick dock snart öfver, och ehuru ungdomen i första förskräckelsen skingrats något, fortgick undervisningen utan afbrott, och d. 2 Januari 1712 affärdade konsistoriet cirkulärskrifvelse till rikets biskopar, att de skulle sprida i sina stift underrättelsen, att farsoten alldeles upphört. Detta kortvariga återbesök af pesten gaf dock anledning till en sammanstötning mellan den myndige landshöfdingen och den ej mindre myndige domprosten L. Molin. Den senare hade i egenskap af själasörjare i Juni besökt änkeprofessorskan Forelius i Ekeby på hennes dödsbädd, och då efter hans hemkomst därifrån två personer insjuknade i hans gård, förbjöd Hoghusen honom (d. 22 Juli) allt umgänge med andra människor. Molin blef mäkta vred och beklagade sig bittert i bref till rådet öfver åtgärden, som han påstod vara "på några örnetasslares skvaller" vidtagen utan tillräcklig föregående undersökning.[2] Rådet ställde sig emellertid på konungens befallningshafvandes sida och affärdade till Hoghusen d. 2 Aug. en skrifvelse, hvari det hette, att det fallit K. Maj:t sällsamt före, att några af den akademiska societeten sökte undandraga sig den lydnad de voro skyldiga de hälsosamma förordningar, som af landshöfdingen utfärdats. Konsistoriet, till hvilket Hoghusen med förnöjelse meddelade denna straffskrifvelse, såg däri en skrapa riktad till detsamma, som skulle det försummat sina skyldigheter, en skrapa, som det med allt skäl kunde finna så mycket obilligare, som det hade d. 12 Augusti samma år under Hoghusens presidium antagit jämte magistraten detaljerade föreskrifter om hvad som vore att iaktaga mot pesten.[3] Anklagelsen grämde det djupt, och det sände rådet d. 30 Augusti en upprörd skrifvelse, hvari det friade sig för sin del genom att uppvisa alla de åtgärder, som det under pesttiden vidtagit. Regeringen skyndade d. 14 Sept. att skingra dess grämelse genom att förklara, att hvarken Hoghusen beklagat sig öfver konsistoriet som sådant, ej heller rådet afsett att uttala något klander öfver dess åtgöranden, utan att brefvet af

[1] Jag har lånat H. Forssells mästerliga ur samtida bref hämtade teckning i hans E. Benzelius d. y. s. 163.

[2] Molin t. K. Maj:t 28 Juli 1711 med bilagdt bref af Hoghusen till Molin 22 Juli (R. ark.).

[3] Denna förordning för Upsala af 12 Aug. 1711 är tryckt i Stjernmans Samling af kgl. bref ang. Commercen etc. Del 6, s. 73 ff.

2 Augusti varit riktadt mot några enskilda akademici, som sagt sig lyda, icke under landshöfdingen, utan under rektor och konsistorium.[1] Och härmed afstannade hela saken, såsom själfva pesten sannolikt redan gjort.

Hade pestens hemsökelse varit öfvergående, så var det icke fallet med bördorna för kriget; dess tryck hvilade med oförminskad tyngd på det svenska folket sedan många år tillbaka, skatterna stegrades alljämt och de oupphörliga utskrifningarna utsögo landets krafter. Vid universitetet hade man dock haft jämförelsevis mindre känning af krigets börda; alla brandskadade åtnjöto kontributionsfrihet, och universitetets spannmålsräntor, som det ännu fritt disponerade, räckte godt såväl till lönernas fullständiga utbetalande som till öfriga utgifter. Men med året 1709 blef det annorlunda. En svår missväxt hemsökte landet, och spannmålsprisen sprungo i höjden till sitt tredubbla belopp, hvarigenom lefnadskostnaden för löntagare i hög grad fördyrades; universitetets genom spanmålsprisens stegring förbättrade inkomst i allmänhet kom ju ej löntagaren som sådan till godo. Och olyckan vid Poltava tvang den hemmavarande regeringen att till landets försvar tillgripa utomordentliga åtgärder, härен måste ju ånyo fullständigt uppsättas och försvarsanordningar träffas i händelse af ett danskt krigsutbrott, oafsedt allt hvad som fordrades för att söka hejda de ryska vapnens kringgripande på andra sidan Östersjön. Rådet såg sig nu nödsakadt att 1709 lägga beslag på all kyrkotionde i riket, till hvilken stat den än var anslagen. Detta måste starkt inverka på universitetets ekonomi, då tionden var för detsamma en betydande inkomst; också anmälte räntmästaren d. 15 Juni 1710 i konsistoriet, att han ansåg, det årets inkomster skulle komma att med nära 10,000 daler smt. understiga utgifterna, som beräknades till 24,110. Det gick dock i verkligheten ej värre, än att professorerna sluppo undan med att afstå hälften af sina löner, tyngre kändes det väl för stipendiaterna att också förlora hälften af sitt understöd.[2] Det blef ock blott hälften af tionden som beslagtogs 1710, följande år var det blott en tredjedel.[3] Emellertid voro universitetets öfriga inkomster så goda, att, trots dessa beslag,

---

[1] När rådets bref af d. 14 upplästes i konsistoriet, sade Molin ifrån, att han nog visste, att rådets bref syftade på honom, men frågade ock, om det gällde någon mera. På den frågan fick han dock ej något svar.

[2] Professorerna återfingo 1717 och 1718 denna sin lönefordran af universitetets öfverskottsmedel, men stipendiatkontots fordran 5,217 daler smt. afskrefs utan vidare redan 1712.

[3] Konsistorium t. K. Maj:t 11 Dec. 1711 och rådets svar 12 Jan. 1712. Det beslagtagna tiondebeloppet 1709—11 steg till 7,562 dal. smt.

kunde man för de följande åren utbetala fulla löner och cafkortade stipendier. Och man undslapp 1712 det beslag å tionden, som först varit ifrågasatt.[1] Någon återbetalning af dessa tvångslån, som kronan dock vid beslagtagandet utlofvade, torde aldrig hafva skett;[2] det bör ock anmärkas, att det lösningspris som kronan utlofvade 1710 var orimligt lågt,[3] det hade dock alltid varit bättre att få något än intet.

I tiondens sekvester låg blott en öfvergående minskning af universitetets inkomst. Kontributionerna åter drabbade utan återvändo både universitetet i sin helhet, genom att akademibönderna trycktes så hårdt, att deras utlagor till universitetet ledo däraf, och de enskilda medlemmarne af akademistaten, hvilka för sina löner och de med skatt belagda lyxartiklarne (vagnar, peruker, fontanger) erlade dryga kontributioner. Jag lämnar här i korthet en öfversikt af dessas belopp under olika år[4] samt några exempel på huru tungt de drabbat den enskilde skattepliktige. För året 1700 utgjorde kontributionen 2,514 daler smt. af universitetets personer och 1,357 af akademibönderna; följande år voro siffrorna 2,466 och 1,471. För att klargöra hvad detta betydde för den enskilde, anför jag några exempel för 1701, anmärkande, att enhvar hade att af lönen erlägga 10 % i kontribution. Den högst beskattade, domprosten Laurentius Norrmannus, erlade först 10 % af sina två löner (domprostsysslan och bibliotekariatet) med 140 daler, vidare för sitt prebende Waxala 12 dlr 14 öre, för 2 pigor i staden och 2 i Vaxala 4 dlr, för 2 drängar 4 dlr, etc., sammanlagdt 169 daler. Professorer utan prebendepastorat, men med prebendehemman, betalade i genomsnitt för alla poster sammanlagdt 86 daler. Innehade någon egen jord eller fruktbart kapital, eller uthyrde lägenheter i sitt hus, betalades särskildt därför. Så erlade O. Rudbeck d. y. och J. Arrhenius för frälsehemman 15 och 10 daler, räntmästar Rommel för kapital 16 dlr, för uthyrd gård betalade Svedberg och J. Arrhenius 5 dlr.

---

[1] I bref 12 Dec. 1712 till A. Lejonstedt uttalar kons:t sin häpnad öfver, att tionden beslagtagits äfven för detta år. Hufvudböckerna visa dock att 1712 års tionde blef orörd.

[2] Ännu 1734 balanserar hufvudboken denna tiondefordran på kronan; om den möjligen sedan ersattes, har jag ej haft tid att undersöka.

[3] Kronan bjöd 4 dal. smt. tunnan (kons. prot. 6 April 1710) på en tid, då universitetet sålde sin spannmål för 12 till 13 daler.

[4] Mina uppgifter afvika något från dem, som H. Forsell gifvit i E. Benzelius d. y. sid. 158 noten. Han synes hafva följt verifikationsböckerna, jag har tagit de totalsiffror, som hufvudböckerna angifva; af verifikationsböckerna i kammararkivet har jag endast haft tillfälle att använda dem för 1700 och 1712.

Flertalet ägde gårdar, kapitalister eller jordägare voro åter ej många. — När efter branden 1702 de brandskadade medlemmarne af akademistaten fingo eftergift å kontributionen, sjönk siffran för personerna till 890 dlr år 1702 och 711 år 1703; böndernas kontribution bibehöll sig vid 1320 och 1298. År 1704 påbjöds en dubbel kontribution, som inbragte från akademistaten 1,505 och från akademibönderna 2,615. Men åren 1705—1709 utgick ånyo endast enkel kontribution, som för akademistaten höll sig i medeltal kring 900 daler. Däremot pålades ånyo 1710, då efter Poltavaolyckan de största ansträngningar kräfdes för försvaret, dubbel kontribution, som för akademistaten steg till 1,925 daler.[1] Landshöfdingen gjorde nu ock försök att pålägga de brandskadade kontribution, men konsistoriet åberopade, att K. Maj:ts bref af 1704 var gifvet på behaglig tid[2] och måste (ehuru jag icke anträffat något bref om saken) hafva fått sin tolkning godkänd, ty säkert är, att de brandskadade, åtminstone ända till och med 1712, fortfarande åtnjutit kontributionsfrihet för sina löner. Men ehuru kontributionen för 1711 och 1712 återigen var enkel, understeg dess belopp för dessa tvenne år (1,757 och 1,853 daler) icke mycket den dubbla for 1710, emedan afgiften för vagnar, peruker och fontanger nu uttogs äfven af de brandskadade.[3]

Några detaljuppgifter lånade ur kontributionsuppgifterna för 1712 torde ej sakna sitt intresse. Domprosten L. Molin, den högst beskattade, erlade 10 % af lönen med 70 daler smt, för Upsala prebende 35, för Bondkyrkosocken 9 dlr 25 öre, för prästgården Stabby 7, för sin frälsegård Långtibble 5, för fyra drängar 8, tre pigor 3, summa 137 daler. Endast tre utom Molin upptagas såsom icke brandskadade, nämligen teologerna Djurberg och Palmroot, samt eloquentie-professorn Törner; dessa erlade respektive 109, 107 och 85 daler. De brandskadade betalte icke för sina löner, men väl för tjänstfolk och för pastorat, som de kunde innehafva eller jord som de ägde. Så betalade Olof Celsius, professor i grekiska, för Börje pastorat 11 daler, Olof Rudbeck för 13 frälsehemman 49 daler, J. Arrhenius för 1 1/4 hemman 6 daler. Men dessutom erlades som jag nämt afgift för vagnar, peruker, fontanger och eldstäder, hvilken sammanlagdt steg till 572 daler. Det kan förtjäna att nämnas, att

[1] I denna siffra ingingo mantalspengarne med 187 daler, ty denna inkomst, som enligt staten af 1699 var universitetet tillerkänd, indrogs nu och för framtiden till kronan.

[2] Se konsistoriet t. landshöfdingen 14 Mars, 8 April och 15 Aug. 1710; H. Vallerius (rektor) t. kanslirådet J. Schmedeman 25 Mars 1710 (R. Ark.); konsist. t. G. Cronhjelm 20 Mars 1711.

[3] Landshöfdingen t. konsistorium 9 Febr. och 20 Mars 1712.

alla skattade för peruker och i medeltal för 2 fontanger,[1] de flesta äfven för vagn (endast 3 professorer, H. Vallerius, P. Elvius och P. Schyllberg saknade sådan). Alla adjunkter, exercitiemästare m. fl., till och med bokbindaren, skattade för peruk, och flertalet för en fontange; endast konrektor Lodin uppgaf, att han "brukade hvarken peruk eller fontange". Alldeles oförmögna att utgöra någon kontribution voro tyske språkmästaren Christopher Justus och den för undervisning i den Talmudistiska vetenskapen inkallade, omvände juden Johan Kemper. Nöjet att hafva vagn kostade 10 daler (d. v. s. en sjuttiondedel af professorslönen), att bära peruk eller fontange 2 daler för hvardera.

Detta gifver dock ej fullt klart begrepp om, huru kännbar skattebördan verkligen var. Ett fall kan jag dock anföra, som, låt vara att i detta möjligen skatten träffat ovanligt hårdt, visar hvad man hade att bära. När 1712 det var fråga om frivilliga förskotter för Magnus Stenbocks tyska expedition, förklarade fäktmästaren Johan Brask, att han icke kunde bidraga något på grund af de ovanliga skattebelopp han hade att utgöra.[2] För att rätt förstå siffrornas betydelse, erinrar jag, att hans lön var 300 daler smt. eller 900 i kopparmynt, i hvilken senare myntsort Brask uppgifver sina skattebelopp. Han angifver först i detalj sina kontributioner, som sammanlagdt stiga till 146 daler kppmt; men dessutom har han, tydligen på den grund, att han innehaft något hemman, sannolikt ett som kronan gifvit honom i understöd, utgifvit "för ryttaren som sitter fången i Ryssland" i årslön för 1709 40 dlr, för den nye ryttaren som nyss bortmarscherat för 1710—11 i årslön 80 daler, till samma ryttare i pungpengar och boställspengar 40 dlr, i respengar 12, och ändå har han däröfver att vänta för tremänningar, som nu skola uppsättas, en utgift å 210 daler. Då han tydligen var gift och hade dräng samt piga, kan man godt förstå, att här ingen möjlighet fanns att låna något åt kronan. Men sådant var hjärtelaget hos detta svenska folk, att denne man midt upp i sitt betryck förklarade, att om han blott blefve frisk från den sjukdom som hemsökt honom och kunde förtjäna något, skulle han nästa gång vara glad att få gifva det lilla, hvartill han då kunde hafva råd.

Ännu 1713 tyckes kontributionen endast hafva utgått af ickebrandskadade,[3] ty beloppet för akademistaten (1,739 daler) skiljer

---

[1] K. Lundius och O. Rudbeck d. y. hafva tydligen haft stolta fruar, ty hvardera skattade för 4 fontanger.

[2] Brasks memorial af 8 Aug. 1712 finns bland konsistoriets acta.

[3] Då jag ej sett verifikationsboken för utgifterna 1713, kan jag ej med säkerhet yttra mig, huruvida de brandskadade fortfarande sluppit undan

sig föga från det för de två föregående åren; dock tillkommer nu äfven den särskilda s. k. krigshjälpen, hvilken för akademipersonerna steg till 175 daler. Men 1714 voro sötebrödsdagarna slut. Och som detta års kontribution utgick dubbel, steg den för akademistaten ända upp till 4,499 daler, och dessutom erlades krigshjälp å 363 samt nöd- och krigsgärd å 181 daler, således sammanlagdt 5,043 daler. Hvad detta betydde kan man förstå, om man erinrar sig, att hela löneutgiftsstaten (stipendierna inberäknade) steg till 23,304 daler. Äfven om man från kontributionssumman afdrager det relativt obetydliga beloppet för skatt af ägande jord och kapitaler, torde dock med säkerhet proportionen mellan kontribution och lönestat blifva minst som 1 till 5, hvilket vill säga, att man erlade 20 % af inkomsten i kontribution. Och skulle vid jämförelsen stipendiebeloppet, 6,000 daler, frånd ragas staten, hvilket vore billigt då, som jag strax får visa, studenterna 1712 befriats från kontribution, blifver proportionen än ofördelaktigare och skatten på löntagare än tyngre. Året 1715 blef visserligen något lättare, i det att då blott enkel kontribution uttogs, hvilken för löntagarne vid universitetet steg till 2,834 daler. Men efter konungens hemkomst stegrades bördorna ånyo, som vi framdeles få se.

Äfven studenterna hafva tidtals varit underkastade kontributionen. Från den första dylika af 1699, som pålades dem, hvilka hade akademiska konditioner, befriades de visserligen något senare genom K. Maj:ts bref af 25 Febr. 1700. Svedberg lärer vid utverkandet af denna befrielse inlagt stor förtjänst, genom att resa ned till konungen på Kungsör och föra ungdomens talan.[1] Den kungliga benådningen firades med ett offentligt tal på Gustavianum af fil. kandidat Johan Norström, och till högtidligheten inbjöd rektor (Erik Aurivillius) med ett program, som i följande svulstiga ord tolkade intrycket af denna kungliga nåd: "Magnifica prorsus regia clementia studiosos Upsalenses jam dolore torpentes, luctu squalidos, quosdam etiam egestatis suæ jam consideratione ferme desperabundos mirifice erexit." Men glädjen räckte ej länge, ty efter krigets utbrott vägrade konungen att förlänga eftergiften, och hans bref af 16 Okt. 1700 ålade

---

detta år. H. Forssell i E. Benzelius d. y. s. 158 noten säger något obestämdt: »Först 1713 synes . . . intet afdrag hafva beviljats för brandskadan,» men om så varit fallet, borde kontributionen ha stegrats betydligt i jämförelse med 1711 och 1712. — Det kan tilläggas här, att rådet d. 25 Nov. 1712 med anledning af att för nästa år skatten skulle utgå efter ny princip, förmögenheten, föreskref, att skatt skulle utgöras för såväl universitetets som enskildes bibliotek.

[1] H. Tottie: Jesper Svedberg I, s. 207.

studenterna att kontribuera detta år.[1] Och sedan synas studenterna hafva fått erlägga skatt i elfva år, tills rådet genom bref af 2 Maj 1712 befriade dem härifrån, under förklaring, att de kungl. brefven af 7 Okt. och 4 Dec. 1699 endast afsågo sådana studenter, som hade informatorsplats utom Upsala. När prokanslern, ärkebiskop Haqvin Spegel, d. 10 Maj 1712 uppläste detta bref i konsistoriet, passade han på att ställa en uppmaning till nationernas inspektorer, att de skulle förmana landsmännen att icke missbruka denna nåd "och att de som komma att bruka peruker, sådant gjorde med beskedlighet, på det att det, som allenast är till att supplera defectum naturæ, måtte blifva därvid och intet öfverflöd användt, isynnerhet efter ingen af dem ännu visste, hurudant deras villkor med tiden vorde blifvandes". Från den s. k. varuafgiften å "mindre nödiga" varor, d. v. s. hvad vi kalla lyxartiklar blefvo dock studenterna ej befriade, och deras skatt under denna rubrik steg 1717 till 164 daler smt., under det, besynnerligt nog, akademistatens skatt för samma artiklar blott uppgick till 166 daler för samma år. Följande år sjönk afgiften (eller förbrukningen) till 64 daler för akademistaten, och 30 för studenterna.

Förutom dessa betydande kontributioner hafva universitetets medlemmar äfven underkastat sig frivilliga uppoffringar för fäderneslandets sak. Visserligen hade konsistoriet först, då efter nederlaget vid Poltava landshöfdingen genom bref af 27 Dec. 1709 uppmanat alla att bispringa kronan med lån mot 6 %, svarat (d. 25 Jan. 1710), att man härtill saknade alla medel, då professorerna icke hade annat än sina löner att lefva af och dessa nu hotades med minskning genom beslaget på universitetets kyrkotionde. Men när senare på året ständermötet hållits i Stockholm, och detta genom beslut af 2 Juni vädjat till alla trogna undersåtar, att de skulle gripa sig an och hjälpa staten med försträckningar eller gåfvor, förklingade icke uppmaningen ohörd. I Augusti 1710 tecknades vid universitetet det betydliga beloppet af mer än 2,219 daler kppmt (739 i silfver) och 153 3/4 lod silfver i aflämnade silfverpjeser.[2]

[1] Af verifikationerna till 1700 års hufvudbok (kammararkivet) kan man se, att de bäst situerade informatorerna haft 100 till 150 dlr kppmt för hvar elev, hvaraf de betalde i skatt 10 %. Student, som ej hade kost och lön för sin undervisning, men fri kammare, betalade 6 dlr, hvaraf torde kunna slutas, att hyran för ett rum beräknades till 60 daler (= 20 i silfvermynt).

[2] Redan d. 22 Aug. 1710 omtalas sammanskottet i kons. protokoll dock utan angifvande af beloppet. Af okänd orsak (felet tyckes hafva legat mer hos landskontoret än universitetet) dröjdes med erläggandet till 1712. Specifikationen å gåfvorna infördes först d. 27 Aug. 1712 i kons. protokoll.

Teckningsbeloppens olika storlek kastar ljus öfver tidens förmögenhetsförhållanden vid universitetet. I ensamt silfverpjeser erlade Molin, Arrhenius och Törner sina bidrag med respektive 50, 33, 26 3/4 lod; Upmarck gaf 24 lod och 60 daler kppmt; Rudbeck och Olof Celsius 300 daler hvar, Esberg och C. Lundius 150 hvar, Palmroot, Elvius och räntmästar Rommel 120 hvar, tre professorer 80 hvar, en 60 och en (Billovius) blott 30. Adjunkterna gåfvo från 15 till 9 daler, språkmästarna 12 och så nedåt ända till och med kursorer, pedeller, mjölnare, snickare och trädgårdsmästare; lärarne vid skolan hafva tydligen haft det sämre än handtverkarne, ty de hafva icke haft råd att teckna något.

Lika offervilligt grep man sig an, då Magnus Stenbock 1712 utfärdat sitt tändande upprop om förskotter för den expedition, som under hans befäl skulle afgå till Tyskland. När Fabian Törner som rektor föredrog ärendet i konsistoriet, yttrade han, att det icke skulle vara anständigt att bruka någon vidlyftig persuasion och retorik, för att beveka konsistorium till ömhet mot konung och fädernesland, då han visste, att deras hjärtelag var sådant, att de utan påminnelse skulle förskjuta det mesta möjliga, och då hvar och en kunde i sitt sinne afmåla den fara, hvari alla sväfvade, vida bättre än någon kunde den med ord förklara. Konsistoriet visade dock först någon tvekan. Somliga erinrade, att de hade fångar att underhålla i Ryssland, andra, att de nyss utrustat sina söner för kriget, och "mest alla" sade sig antingen hafva skulder eller ej mer, än det hvaraf de nätt och jämt kunde lefva; troligt är, att man icke heller kände sig rätt trygg för återbetalningen, trots att regeringen genom egenhändiga försäkringar under obligationerna anvisat betalning å nästa års säkraste statsinkomster. Slutet blef dock, att man åstadkom den rätt vackra teckningen af 1,000 dlr. smt. Den gjordes dock nästan ensamt af 16 professorer och räntmästaren, ty de lägre tjänstemännen, som inkallades, förklarade sig alla oförmögna, utom apotekaren, som gaf 5 daler. Professorernas försträckningar växlade mellan 91 2/3 (O. Rudbeck) och 50 daler, som flertalet tecknade Kronan återbetalte ordentligt beloppet nästa år, dock under formen af afkvittning å universitetets kontributioner. — Men när försöket att utverka försträckningar förnyades 1713, ledde det ej till önskadt resultat; konsistoriet förklarade, att så gärna det än ville, var det ur stånd att bispringa kronan vare sig med försträckningar eller gåfvor.[1]

Det gör ett välgörande intryck, när man från all denna nöd

[1] Kons. prot. 15, 19, 20 Maj 1713.

och elände för ett ögonblick låter blicken falla på det lif, som trots tidens bekymmer pulserade på det vetenskapliga området. Ehuru jag ämnar behandla denna sida af universitetets historia i ett sammanhang i nästa afdelning, tillåter jag mig att här för ett ögonblick dröja vid bilden af det vetenskapliga arbetets största representant i denna dystra tid, Erik Benzelius den yngre. Kanske läsaren själf finner det behagligt, att från alla de siffror, hvarmed jag nyss tröttat, möjligen plågat honom, försättas till en, om ock kort beröring med denna märkliga personlighet.

Som vi erinra oss, var det icke med synnerligt nöje, som konsistoriet år 1702 plötsligen fann den unge, blott tjugusjuårige mannen, alldeles utan dess vetskap, insatt på den då så ansedda bibliotekarieplatsen. Man visade ock sin förtrytelse, genom att på hans faders, prokanslerns fråga, om ej sonen skulle äga taga plats efter fullmaktsdato, således sist bland professorerna, svara, att då den nye bibliotekarien icke förut varit professor, finge han nöja sig med att taga säte nedom sekreteraren. Den unge bibliotekschefens öfverlägsna duglighet och djupa vetenskapliga bildning måtte emellertid snart gjort sig gällande, ty frågan om hans rang upptogs igen mycket snart och löstes annorlunda. Sannolikt har vid lugnare besinning hänsynen till faderns ställning som prokansler gjort sin verkan, och troligen har den senare också haft sin hand med i hvad som nu skedde. Kanslern aflät nämligen d. 25 Febr. 1703 en skrifvelse till konsistoriet med förfrågan om, hvilken bibliotekariens rang vore, och när denna upplästes i konsistoriet d. 6 påföljande Maj, föredrogs äfven ett af Erik Benzelius d. y. skrifvet, synnerligen väl affattadt memorial, hvari han framhöll den vetenskapliga betydelsen af en bibliotekaries uppgift. Resultatet blef, att konsistoriet med öfvervägande majoritet uttalade sig för, att bibliotekarien skulle taga plats bland professorerna efter tjänsteålder, hvarom bref afgick d. 15 Maj till K. Maj:t, som i sin ordning bekräftade beslutet d. 27 Juni samma år.[1] Han ansågs dock tydligen icke ännu fullt likställd med konsistoriets andra medlemmar, ty först d. 9 Dec. 1708 beslöt konsistoriet, att han skulle kallas, då frågor vore före som rörde biblioteket, under det att hittills han blott fått insända sina memorialer. Hans namn anföres dock på länge icke bland deras, som i protokollets början antecknas som närvarande, till dess i protokollet för d. 15 Nov. 1712 det heter: "Vid detta inkom

[1] Besynnerligt nog innehöll samma kungliga bref, att räntmästaren skulle »som hittills» taga plats efter filosofie professorerna, ty kungabrefvet 29 Nov. 1687 föreskref, att han skulle taga plats bland dessa efter fullmaktsdato.

Bibliotekarien Benzelius och intog sitt vanliga rum"; från den dagen står hans namn alltid infördt på sin rätta plats.

Han var då redan sedan år tillbaka erkänd som en af universitetets mest framstående män, icke minst i det vetenskapliga arbetet. Ingen hade kunnat undgå att erfara, med hvilken omsorg och vidsynt blick för alla vetenskapers intressen han skötte den stora och viktiga biblioteksinstitutionen, och särskildt huru genom hans insiktsfulla och nitiska bedrifvande handskriftssamlingen begynt att på ett oväntadt sätt växa i omfång och betydenhet. Den ryktbara, stora Sparfvenfeldtska donationen 1705 mest af orientaliska handskrifter var en gärd af den lärde gifvarens djupa aktning för Benzelii insikter och förtjänster. Och själf höll den vakne bibliotekarien sig framme öfverallt, där något kunde förvärfvas af dyrbarare handskrifter eller böcker. Med stolthet pekade han på, att före hans tid ej funnits en rad af grekiska manuskripter i biblioteket, under det att det lyckats honom att skapa en vacker samling af dylika. Bland andra högst märkliga handskriftsförvärf kunna här nämnas: en del af de forne polska konungarnes arkiv, de historiskt märklige Ermelandsbiskoparne Stanislaii Hosii och Martini Cromeri brefväxlingar och Hogenskild Bjelkes intressanta samling af svenska statshandlingar. Det var ock först i hans tid och på hans iniativ, som biblioteket begynte hålla vetenskapliga tidskrifter; åtgärden vittnar bättre än något, huru klart han förstod vikten af att följa med tidens vetenskapliga arbete. Samtidens stora samlingsverk, särskildt af klassiska auktorer och af skrifter öfver de klassiska antikviteterna, blefvo ock, trots de dryga kostnaderna, inköpta. Slutligen kan nämnas, att han, för att väcka och sprida intresset för bibliotekets skatter, begynte år 1704 att å detsamma hålla föreläsningar i litteraturhistoria, hvilket flera gånger upprepades.

För den svenska häfdaforskningen blef Benzelius, likasom förut Johan Hadorph, en banbrytare, i det han fäste uppmärksamheten på nödvändigheten af att vid all forskning i första rummet gå till själfva urkällorna, och han föregick med godt exempel genom utgifvande år 1708 af "Vastovii Vitis aquilonia", 1709 af sina värdefulla "Monumenta historica veteris ecclesiæ Sveo-Gothicæ", och 1710 af "Margaretæ Nicolai filiæ abbatissæ Vadstenensis de sancta Birgitta Chronicon". Hans kallelse låg i själfva verket mera åt samlarens och urkundsforskarens uppgifter, han ägde ej den rika fantasi och obetvingliga alstringslust, som dana den originelle och verklige häfdatecknaren, och någon historisk tänkare i djupare mening var han icke. Men beläsenheten och minnet voro oerhörda; i förening med en sällsynt skärpa i analysen gjorde de honom till en lärd och

kritiker af första rang. Något med honom egendomligt var, att hans intresse icke inskränkte sig ensamt till historien samt de klassiska och orientaliska språken, på hvilka han koncentrerat sina första djupgående studier, nej, detta intresse kom snart att omfatta nästan allt, som föll under hans forskarblick. Gotiskan ådrog sig hans särskilda uppmärksamhet, och han skulle sannolikt, om han gifvit sig helt åt detta studium, hafva blifvit en den nordiska språkforskningens fader, men äfven matematiken och naturvetenskaperna och ej minst deras tillämpning på lifvets praktiska områden fängslade i hög grad hans intresse. Med en så omfattande läggning i böjelser och studier var det ganska naturligt, att Benzelius insåg den stora svaghet, som låg i bristen på sammanslutning vid universitetet af dess ej obetydliga vetenskapliga krafter. Hvad utlandet i den vägen lyckats åstadkomma var honom icke obekant, han hade på ort och ställe sett det med egna ögon, och han hade sedan som bibliotekarie haft godt tillfälle att följa den allt starkare vetenskapliga produktion, som utlandets akademier och lärda sällskap genom krafternas samverkan voro i stånd att offentliggöra. Det var då ej att undra på, om tanken på att äfven hos oss skapa en motsvarighet härtill vaknade i hans själ, men väl kan det förvåna, att han för dess förverkligande valde ett sådant ögonblick, som det mörka året 1710, året efter att Poltavaolyckan störtat Sverige från dess stormaktsställning och midt under det att nöden och bekymren stirrade alla i ögat, ej minst här vid universitetet, som nyss sett sin tionde beslagtagen och väl kunde frukta för sitt dagliga bröd. Benzelii beslut att midt upp i detta elände söka sammanföra sina kolleger till gemensamt vetenskapligt arbete vittnar om en mindre vanlig själens styrka och är ett godt bevis på arten hos det virke, af hvilket tidens karaktärer voro timrade.

Det var år 1710 som han stiftade sitt Collegium curiosorum, Sveriges äldsta litterära samfund, oansenligt till omfång och verksamhet, men dock betydelsefullt, såsom invigande en ny tid i vår lärdomshistoria. Det egendomligaste af allt var, att detta samfund ingalunda, såsom man väl kunnat haft rätt att vänta af stiftarens person och föregående verksamhet, kom att företrädesvis syssla med teologiska, historiska, språkliga och filosofiska spörsmål, utan tvärtom koncentrerade sin verksamhet på naturvetenskapliga och reala områden. Detta har tydligen berott på, att de, som i studier och lefnadsmål stodo Benzelius närmast, hyst ett ljumt intresse för saken; så nämnes af humanisterna endast Johan Upmarck som närvarande, men intet förmäles om hans ingripande. Det var bland naturforskarne som Benzelius fick söka sina bundsförvanter, såsom läkarne Olof Rud-

beck d. y, och Lars Roberg, astronomen Petrus Elvius, matematikern Harald Vallerius och dennes bägge söner, adjunkten Johan Vallerius (snart faderns efterträdare i professuren) och Göran Vallerius, ännu blott student, sedermera bergmästare och känd för sina metallurgiska studier. De starkaste krafterna, som, jämte Benzelius själf, egentligen höllo det lilla samfundet vid lif, voro dock två, icke i Upsala befintliga medlemmar, den briljante teknikern Kristofer Polhammar och universalsnillet Emanuel Svedberg, bättre känd under sitt adliga namn Svedenborg, hvilkas geniala rön och intressanta korrespondens oftast afgåfvo ämnet till samfundets förhandlingar. Det var ock Svedenborg, som efter sin återkomst till Sverige 1715 begynte att med nästa år utgifva tidskriften Dædalus, som kan betraktas som den första litterära frukten af samfundets stiftelse. Men med denna tidskrifts upphörande 1718 slocknade äfven lifvet hos Collegium curiosorum, för att snart ånyo tändas hos efterträdaren, Kungliga Vetenskaps-Societeten. Förutom Benzelius, Rudbeck och Roberg hade då alla samfundets äldre medlemmar gått ur tiden eller lämnat Upsala. — Hvilket stort anseende Benzelius sedan länge åtnjöt vid universitetet som vetenskapsman framgår däraf, att, såsom jag ofvan nämt,[1] han flera gånger varit på förslag till en professur, 1711 i teologi, 1712 i grekiska och 1715 ånyo i samma ämne, vid hvilket senare tillfälle kallelsen varit enhällig, ehuru konungen vid utnämningen gick honom förbi.

Efter denna hastiga teckning af Benzelii centrala ställning i universitetets vetenskapliga lif öfvergår jag till att skildra det sista större gräl, som under detta tidsskifte framkallades genom en till ytterlighet drifven ortodoxis intoleranta uppfattning och uppträdande. Striden fördes mellan domprosten Lars Molin och hans kollega i den teologiska fakulteten Daniel Lundius. Den senare hade redan under de pietistiska stridigheterna i föregående årtionde, ehuru då ännu blott professor i orientaliska språk, uppträdt med ovanlig hetsighet och betraktades sedan som en af ortodoxiens förnämsta stödjepelare vid universitetet; detta nit hade ock hos både rådet och konungen anbefallt honom till den efter J. Esberg lediga teologiska professuren. Lundius svek ej heller sitt rykte, ty då han d. 30 Mars 1712 som rektor utfärdade program till sin egen installation som teologie professor, begagnade han tillfället att höja till skyarna värdet af att äga symboliska böcker och inskärpte allas plikt att försvara dem. Häri låg säkerligen en attack mot kollegan Lars Molin, hos hvilken han vädrade ljumhet i denna kardinalfråga.

---

[1] Se ofvan s. 398, 491 och 404.

Sannolikt hafva Lundius och hans strängt ortodoxa meningsfränder allt från tiden för Molins utnämning till domprost 1705 hyst sina misstankar om att denne icke var fullt pålitlig, och redan då höjdes i det ortodoxa lägret röster som uttalade dylika misstankar. Särdeles blef detta fallet, då Molin om sommaren nyss nämda år antagit presidiet för P. Dahlbergs disputation "Conamina Theologica", hvilket arbete enligt mångas uppfattning innehöll betänkliga satser. Superintendenten Nils Bergius skref några dagar efter ventilationen af denna afhandling till prokanslern, den gamle Erik Benzelius d. ä. och lät honom veta, att han icke gjorde sig stort hopp om Molin, som disputerat i världen för sin teologiska grad "under en novatore" [1] och som nu underhöll korrespondens med herrarne i Halle" (d. v. s. pietisternas ledare). Det omdöme Bergius i samma bref [2] fälde om Dahlbergs afhandling, att han nämligen visste sig aldrig hafva läst något "så mörkt och alienum af recepta theologorum et philosophorum dictione", var säkerligen ämnadt att kasta sin skugga äfven öfver afhandlingens preses Molin. Det hade ock väckt uppmärksamhet under den pietistiska rörelsen, att Molin intog en ganska moderat hållning, äfven om han aldrig visade någon egentlig sympati för pietisterna, i likhet med Djurberg och Palmroot. Motsatsen i åsikter tyckes dock icke hafva fört till verklig misshällighet, förr än Molin öppet framträdde med en annan åsikt rörande kyrkans symboliska böcker än den allmänt gängse och af Lundius lidelsefullt förfäktade uppfattning, som på 1600-talet trängt igenom svenska kyrkan och som då fört till så våldsamma sammanstötningar.

Det hade i förra seklet kostat Terserus hans biskopsstol, att han icke velat erkänna konkordieformeln som symbolisk bok. Förvånande är då, att Molin nu har kunnat djärft uttala samma kätterska åsikt, utan att råka lika illa ut. Han var icke heller mannen att sticka under stolen med sina tankar, och sannolikt har Lundii omnämda utmanande angrepp 1712 drifvit honom att kämpa med öppet visir. I en disputation, som han d. 5 Febr. 1715 höll med de teologiska stipendiaterna, utvecklade han den satsen, att Augsburgiska bekännelsens apologi, de Schmalkaldiska artiklarna, Luthers katekes och konkordieformeln aldrig varit erkända i Sverige som symboliska böcker. Hufvudargumentet var, att dessa skrifter

[1] Detta hade skett 1692 i Giessen under teologen Joh. Henrik Majus.

[2] N. Bergius till E. Benzelius d. ä. 9 Juli 1705 (original Ups. Bibl. G. 20) Benzelius uttalade själf i bref till Svedberg 12 Sept. 1705 sitt missnöje med Dahlbergs Conamina och ansåg att fakulteten förhastat sig med sin approbation, hvarför han hoppades på ett program mot novatores (original i samma G. 20).

aldrig, från kung Göstas tid intill den närvarande, erhållit kunglig bekräftelse, hvilket ock förklarade, hvarför de aldrig, med undantag af Schmalkaldiska artiklarne, blifvit öfversatta på svenska. Lundius var ej sen att upptaga den kastade handsken. Två dagar senare förklarade han på sin offentliga föreläsning, att alla i konkordieboken upptagna arbeten måste i Sverige hållas för symboliska böcker, då kyrkolagen gaf dem detta namn.[1] En dylik kontrovers mellan två af de teologiska lärarne kunde ej annat än väcka uppseende, och det är ingalunda omöjligt, att dess verkningar sträckt sig äfven till den studerande ungdomen, samt att detta gifvit Lundius anledning att gå ett steg längre i striden och därigenom blott ännu mer prisgifva åt offentligheten schismen inom hans fakultet. Han fann nämligen för godt att i en konsistoriets session d. 12 Mars, i hvilken Molin icke var närvarande, uppträda och begära få till protokollet taget, att han för sin del icke ville hafva den ringaste del i den nya mening, som nu upprörde studenternas sinnen och som förkunnade, att symboliska böckernas antal vore förminskadt. Detta utfall förde Molin i sin ordning till att d. 18 Mars 1715 anslå tio teser att ventileras för stipendiaterna, i hvilka han ytterligare utvecklade sin åsikt.[2] I dessa tio teser förklarade han, att den svenska kyrkan icke erkände andra symbola, än de tre ekumeniska och den oförändrade Augsburgiska bekännelsen, samt att dessa, ehuru de i korthet framställde den inspirerade dogmen, dock icke själfva kunde sägas vara gudomligt inspirerade; vidare betonade han, att Augsburgiska bekännelsen ej blifvit hos oss antagen förr än 1593 och att det tyska exemplaret borde äga vitsord framför det latinska; slutligen polemiserade han starkt mot Melanchtons confessio variata. Han skulle dock snart erfara, att bakom Lundius stodo öfvermäktiga inflytanden. Särskildt gällde detta om den sjuttiotreårige nye prokanslern, ärkebiskop Matthias Steuchius, som Lundius ej haft svårt att vinna för sin sak. Ty när Molin, efter vunnen kännedom om Lundii uppträdande d. 12 Mars, begärde i konsistoriet d. 23 April att få protokollsutdrag rörande det som då tilldragit sig, afslogs hans begäran under åberopande af en prokanslerns befallning. Och på samma sätt gick det honom, när han ville d. 1 Maj i konsistoriet med dokumenter styrka sitt uttalande om de symboliska böckerna, ty rektor afbröt hans tal under hänvisning till prokanslerns förnyade befallning.

---

[1] Det nu berörda första skedet i konflikten omtalas endast i en samtidig skrift: Controversia inter. . . Molinum et. . . Lundium (K. Bibl., Engeströms saml., B X: 1: 66).

[2] Molins första teser af d. 18 Mars och de senare af 7 Maj äro tryckta i Svenska Mercurius, Årg. 3 s. 918 och 1317.

Inför detta oöfvervinneliga motstånd mot försöket att få försvara sig inför sina kolleger, återstod för Molin ingen annan utväg att gendrifva angreppet, än den han förut begagnat, nämligen att offentligen anslå nya teser i stridsfrågan. Och han sammanskref för detta ändamål tio nya sådana, afsedda att d. 7 Maj ventileras för studenterna. I dessa betonade han ånyo, att för symboliska böckers tillblifvande fordrades bifall af alla kyrkans medlemmar samt att K. Maj:t i kyrkans namn genom offentligt bref gifvit dem sin bekräftelse. Upsala mötes beslut hade fastställt våra symboliska böckers antal, och ingen skulle kunna bevisa, att K. Maj:t sedan godkänt några flera, men utan ett sådant godkännande blefve ingen skrift hos oss symbolisk bok, om den än vore af aldrig så många andra kyrkor erkänd, eller hos oss af lärda män, ja af hela klerus som sådan utropad. Som man ser höll Molin sålunda starkt på lekmännens rätt att jämte prästerskapet bestämma i kyrkans lifsfrågor.

Ett dylikt upprepande och skärpande af de misshagliga satserna måste i hög grad reta hans säkerligen talrika motståndare, och de voro ej hågade att låta dem se offentlighetens ljus. Den 6 Maj, dagen före ventilationen, begärde Lundius inhibition å de nya teserna. Molins begäran d. 7 i konsistoriet, att Lundius först skulle angifva det oriktiga i dem och därför anföra bevis, besvarade denne blott med att säga, att, när saken väl toges före, skulle bevis icke fattas. Det gällde tydligen att undertrycka en misshaglig mening, med dess vederläggning var det mindre noga. Konsistoriets beslut utföll ock i enlighet med Lundii yrkande; såsom skäl åberopade man prokanslerns förut fällda utlåtelser och tillämpade på dessa konstitutionernas stadgande i andra kapitlet om kanslerns rätt att slita sådana tvister mellan professorer, som icke kunde af konsistoriet biläggas, hvilken rätt, man i saknad af kansler, således ansåg vara öfverflyttad till prokanslern. Man gick så långt, att man till och med afslog Molins begäran att få ett protokollsutdrag om beslutet. Användningen af en dylik munkafle har säkerligen retat den myndige domprosten, men sommarens inbrott med dess uppehåll i den konsistoriella verksamheten förhindrade honom att för ögonblicket vidtaga något ytterligare steg. Men så fort arbetet återupptagits på hösten, begärde han ånyo i sessionen d. 28 Sept., att Lundius skulle med bevis styrka sin angifvelse, med rättvis harm förklarade han, att om det skulle kunna bevisas, att han nedsatt de symboliska böckernas värde eller förminskat deras antal, vore han icke värdig att stanna i riket och än mindre att vara lärare, för ungdomen. Men här stod ingenting att uträtta, då Lundiuse som förut, behändigt sköt sig under prokanslerns auktoritet,

och det delvis förbryllade delvis ovilliga konsistoriet stannade vid beslutet att förfråga sig hos prokanslern, om han ville, att detta skulle med den rätt, som konstitutionerna i Kap. III: 4 gåfve det, upptaga och afhjälpa saken, eller att det icke skulle begagna sig af denna rätt och i så fall hänskjuta saken till högre myndighet. Prokanslern, som tydligen ville om möjligt slippa få saken på sin hals, men ej heller gärna såg, att den genom någon sorts appell förde till större offentlighet svarade (d. 1 Oktober), att han skulle vara glad, om stridsfrågan stode att slita i konsistoriet, och konsistoriet beslöt därpå d. 12 att ålägga bägge parterna att skriftligen inlägga sina meningar. Af denna process inför konsistoriet blef dock ingenting, ty Lundius hittade nu på att förklara i sammanträdet d. 2 Nov., att han ej kunde betrakta denna kontrovers som en causa privata, hvilken kunde af konsistoriet slitas, hvilket dock ej hindrade honom att i sammanträdet undfägna Molin med ett föredrag om de symboliska böckerna. Denne, som tröttnat på den kretsgång, som Lundii slingrande beteende åstadkommit, återförde saken till dess riktiga utgångspunkt genom att framställa den klara frågan, om han finge trycka sina teser eller icke; nekades det honom, hade han rätt att få veta, hvari de stredo mot analogia fidei, rescripta regni eller boni mores. När så konsistoriet ställde på Lundius den frågan, om han, såsom teologiska fakultetens dekanus ville medgifva tryckningen, gaf han det undvikande svaret, att han häröfver måste först rådföra sig med prokanslern och sin fakultet. Som man väl kunde vänta, var detta blott en förevändning för att fortfarande draga saken på långbänken, ty när saken skulle företagas i fakulteten, omöjliggjorde han dess behandling, genom att vägra att där styrka sin angifvelse, hvarom fakulteten gjorde anmälan i konsistoriet d. 26 Nov. med förklaring, att då den härigenom var urståndsatt att verkställa någon censur, måste den hänskjuta målet till konsistoriet.[1] När så rektor meddelade, att prokanslern önskade, att saken skulle hvila, stod man åter på samma döda punkt, och den trakasserade Molin kunde med rätta fråga, hvar han nu hade att söka sitt forum. Emellertid föll man härunder på en ny idé, som i själfva verket låg skyld under prokanslerns hälsning, nämligen att söka få en förlikning till stånd. Man förenade sig härom, och till förlikningsmän utsågos, af Molin juristen J. Reftelius, af Lundius filosofen Johannes Steuchius, prokanslerns son, men ehuru dessa sammanträdde upprepade gånger hos prokanslern och flera för-

[1] I teologiska fakultetens för öfrigt alltifrån 1710 rätt magra protokoll finns ej ett ord om striden; Lundius har tydligen, såsom dekanus, afsiktligt eller af vårdslöshet, underlåtit att taga något härom till protokollet.

likningsförslag uppgjordes, kom man ej heller i den frågan till något resultat.[1]

Molin sökte sig då en annan väg för att gifva luft åt sina känslor och skaffa sig någon upprättelse. I redogörelsen för höstterminens föreläsningar, som efter snart trettioårigt bruk skulle till kanslern insändas, men nu adresserades till Högste Ombudsmannen, hvilken usurperat den för tillfället lediga kanslersmyndigheten, inryckte Molin något om sin strid mot Lundius, men motpartiet hade ögonen öppna och prokanslern befallde episodens borttagande, hvarpå redogörelsen d. 14 Januari 1716 afsändes i sitt ändrade skick. Det var förgäfves, att Molin i konsistoriesessionen samma dag begärde få del af prokanslerns order; det afvisande svaret blef blott, att ordern var muntlig, och lika fruktlös blef hans begäran om stämning på Lundius, ty detta nekades på den grund, att prokanslern befallt, att saken skulle i godo uppgöras. I harmen öfver detta sega oöfvervinneliga motstånd anmälde Molin d. 17 Januari hos högste ombudsman, Anders Lejonstedt, att hans redogörelse blifvit stympad. Men han hade ej bättre framgång här. Visserligen infordrade Lejonstedt d. 23 Januari 1716 konsistoriets förklaring, men dettas svar, som afgick d. 22 Febr. och innehöll, att saken vore dragen under prokanslern och skulle, som man hoppades, blifva af honom bilagd, synes hafva tillfredställt den höge ämbetsmannen, då ingenting vidare afhördes från honom i saken. Molin fick tiga och lida, men den obilliga behandlingen grodde i hans sinne, och tre år senare gaf han däråt luft genom att d. 18 Okt. 1718 upptaga ämnet för sina stipendiater. Lundius var dock färdig med ett mothugg. Denna gång sökte han likväl icke att med användning af akademiska maktmedel nedtysta sin motståndare, men när efter Karl XII:s död det nya statsskicket öppnade en annan utsikt att draga principfrågan inför högre domare, väckte han d. 4 April 1719 i konsistoriet förslag, att man skulle hos prokanslern anhålla, att han ville vid riksdagen utverka ett fastslående af konkordieformeln såsom symbolisk bok, och konsistoriet instämde i hans mening. Ärkebiskopens svar, som d. 25 April upplästes i konsistoriet, är till innehållet obekant, men sannolikt har det gått ut på uppskof, efter Lundius redan d. 16 och 17 Maj upptog ämnet på sina offentliga föreläsningar och sökte hos sina åhörare inskärpa den ortodoxa uppfattningen. Hans hufvudargument var nu, att den svenska kyrkan skulle upphöra vara luthersk, om den icke erkände de symboliska böcker som öfriga lutherska kyrkor antagit. Härmed tyckes den sega striden

[1] Kons. prot. 26 Nov. och 7 Dec. 1715.

hafva alldeles afstannat.[1] Molin var ej så lätt åtkomlig längre där han nu satt som en af frihetstidens regerande riksfäder och hade väl själf som sådan fått annat att tänka på än de lokala akademiska grälen: för öfrigt bortrycktes han af döden redan 1723.

Det är förunderligt, att man kunde syssla med dylikt väl andefattigt gräl i så allvarliga tider, som de man då genomlefde. När grälet begynte, hotade sedan tvenne år det nordiska krigets förhärjande brand att slå öfver inom fosterlandets egna gränser, man hade lefvat i upprepad ängslan för att se de ryska vapnen beträda Sveriges kuster. Med året 1713 blef faran från öster verkligt hotande, den 28 Augusti detta år hade ryssarna ryckt in i Åbo. Nyheten härom nådde snart till Sverige, och föga mer än fjorton dagar därefter uppträdde prokanslern Haqvin Spegel i konsistoriet, för att öfverlägga med de akademiska fäderna, hvilka åtgärder som borde träffas i händelse af en fientlig invasion. Han hemställde, om ej det oersättliga biblioteket borde i tid sättas i säkerhet; rörande studenterna åter uttalade han sin tvekan. Skulle man förmana dem att, ehuru utan vapen, stanna i Musernas läger och afvakta Guds skickelse? Eller skulle man uppmana dem att väpna sig till motvärn, hvilket dock enligt hans tanke torde reta till hårdheter en fiende, som annars möjligen skulle visa aktning för lärdomens hemvist? Eller skulle man råda dem att resa hem, för att undgå fångenskap eller rysk krigstjänst? Konsistoriet fattade emellertid för ögonblicket ej något annat beslut än att uppköpa 20 tolfter bräder (naturligen till lårar för bibliotekets inpackande), men nio dagar senare skref det till regeringen (22 Sept.) och begärde förhållningsorder, visligen dock utan att omtala något af prokanslerns egendomliga funderingar rörande studenterna. Något svar ingick dock ej här på från högre ort, och när man i Febr. 1714 vände sig i samma ärende till prokanslern och Molin, hemsände den senare blott en muntlig hälsning från regeringen, att man kunde göra i ordning kistor för inpackningen af det nödvändigaste. Något senare (d. 9 Mars) lärer dock en resolution af rådet hafva gifvits rörande bibliotekets bortflyttande. Mot sommaren blef emellertid utsikten för en invasion än allvarsammare. Den tappre Karl Gustaf Armfelt hade redan d. 19 Februari blifvit vid Storkyro totalt slagen af den mångdubbelt öfverlägsna ryska hären, och hela Finland låg därmed för fiendens fötter; när sedan Nils Ehrensköld d. 27 Juli vid Hangö efter en lysande strid, som skall föra hans namn till senaste eftervärld, dukade under för en förkrossande öfvermakt, var fienden herre

[1] För stridens sista skede se den ofvan s. 420 not. 1 åberopade »Controversia etc.» och Kons. prot. 4 och 25 April 1719.

öfver hela finska skärgården, och man kunde snart vänta ett slag riktadt mot själfva hjärtat af Sverige.

Den för bibliotekets dyrbarheter med rätta orolige bibliotekarien Erik Benzelius, som hade iordningställt 50 kistor för bortförande af det viktigaste af skatterna, begärde d. 11 Augusti 1714 besked af konsistoriet, hvarthän böckerna skulle transporteras, och att tillika deputerade skulle utses, för att jämte honom utvälja det som borde inpackas; därjämte uttryckte han den önskan, att ytterligare 40 till 50 tolfter bräder skulle inforslas af akademibönderna i Vattholma för tillverkande af ännu flera kistor.[1] Konsistoriet beslöt samma dag att i enlighet med den resolution, som rådet d. 9 Mars aflåtit genom kanslirådet Lejonstedt,[2] kistorna skulle sjöledes föras utåt Mälaren och Hjälmaren till Tynnelsö och åtskilliga kyrkor, som lågo ur vägen;[3] dokumenterna i järnkistan (som säkerligen motsvarade det sedan s. k. archivum minus), silfverspirorna, kungabrefven och privilegierna kunde sändas till Norberg och Vestanfors, samt det öfriga arkivet sedan följa efter. Någon transport blef dock ej af, men böckerna behöllos nedpackade.[4] Följande vår d. 18 April gjorde konsistoriet, på grund af påstötning från Stockholm,[5] en ny hemställan hos rådet, hvad det skulle åtgöra för att i händelse af ett fientligt öfverfall rädda biblioteket. Rådet svarade härtill d. 5 Maj, att därom kunde konsistoriet i tid förfrågat sig hos konungen efter dennes hemkomst till Stralsund, och att det nu också finge i denna sak vända sig direkt till honom, efter han befallt, att så skulle hädanefter ske. Konsistoriet vände sig då till Karl med bref af d. 28 Juni, men på svar fick det dock vänta ett halft år, och då svaret slutligen afgafs d. 26 Januari 1716, innehöll det, att biblioteket godt kunde stå orubbadt kvar i Upsala.

Skulle universitetet försvarats 1714 af uppbådad folkbeväpning,

---

[1] Benzelii memorial af 11 Aug. 1714 i Bibl. arkiv, A 7. Den slutliga nedpackningen omfattade 71 kistor och 5,454 böcker (K 1 därsammastädes).

[2] Denna resolution finns ej i kons. arkiv.

[3] D. 17 Aug. kontraherade vicebibliotekarien A. Malmström på 5 veckor och för 50 daler kppmt. i veckan med en Västeråsskeppare om en skuta A. 7 Bibl. arkiv).

[4] 1715 d. 2 April beslöt konsistoriet med anledning af ett Benzelii memorial, att böckerna skulle ännu en månad stå ouppackade.

[5] Thomas Blixenstjerna (statssekreterare vid handelsexpeditionen) skref d. 14 April 1715 till konsistoriet, att man först nu återfunnit prorektor Schyllbergs bref till L. Molin af 16 Febr. 1714, i hvilket förmäldes, att konsistoriet d. 22 Sept. 1713 förfrågat sig hos rådet rörande biblioteket; som detta bref nu ej kunnat anträffas, vore det skäl, att konsistoriet itererade sin framställning.

hade utsikten att afvärja faran ej varit hoppgifvande, åtminstone att döma af beskaffenheten af den styrka, som enrollerades ur de s. k. akademidrängarnes leder. För att väpna dessa försvarare hade man redan i Augusti begärt vapen från Stockholm och satt hejdridaren Johan Örstedt att inöfva folket. Om dettas disciplin får man en föreställning af Örstedts rapport d. 13 Oktober, i hvilken det hette, att han innevarande dag haft manskapet, 44 till talet, två gånger samladt till exercis, men att karlarne lamenterat mycket öfver, att somliga stuckit sig undan, och att de därför hotat med att ej vidare samlas, om de andra ej tvungos att inställa sig; tillika begärde han, att konsistoriet skulle utnämna en kapten, de öfriga officerarne kunde han själf utse. Konsistoriet beslöt då hota de motspänstige med den fruktade utsikten att låta utse dem till soldater eller båtsmän; till kapten öfver den krigiska skaran utnämdes bokbindar Waxmut, eller om han ej ville, förridaren på stallet, till löjtnant ansågs kursor Hasselqvist kunna passa. Hvar denna lofvande trupp haft sitt exercisfält, omtalas ej, men väl att borgerskapets karlar haft sina öfningar på fattigkyrkogården.[1]

En synnerlig och ej oberättigad oro väcktes hos konsistoriet af landshöfdingens förslag denna sommar att inreda stall- och exercitiebyggnaden till hömagasin för de trupper, som under generallöjtnant Gustaf Adam Taubes befäl skulle sammandragas till Upsala. Landshöfdingens första påstötning måtte hafva synts konsistoriet icke hafva varit så allvarsamt menad, ty i sitt afstyrkande d. 9 Juni anförde det ej bättre skäl, än att taken å flyglarne, som väl egentligen borde komma ifråga att användas som magasin, voro i hög grad förfallna; det hemställde å sin sida, om ej höet kunde, enligt en af Taube gifven anvisning, stackas på den utanför staden liggande fattigkyrkogården efter den metod som brukats vid K. Maj:ts armé i Polen. Men Hoghusen var ej af denna tanke och d. 14 och 17 Juli aflät han nya skrifvelser, hvari han hårdt vidhöll förslagets nödvändighet. Nu blef oron stor, och konsistoriet, som hade i friskt minne den förfärliga brand, som tolf år tidigare lagt staden i aska, och som med full rätt hade ögat öppet för den svåra eldfaran, eftersom husets midtelparti inrymde åtskilliga eldstäder för där bosatta tjänstemän med deras folk, vände sig nu till rådet med de starkaste föreställningar genom bref af 21 Juli. Man erinrade först, att inom huset lågo det rätt dyrbara tryckeriet och apoteket, och att hela byggnaden kostat ej obetydliga summor; huru lätt kunde ej genom drängars vårdslöshet med eld och tobaksrökande, eld fatta i

[1] Kons. prot. 11 Aug., 27 Sept. 11 och 14 Okt. 1714.

de massor af hö, som här skulle uppläggas. Det värsta vore dock, att en eldsvåda i stallbyggnaden måste sätta i alldra största fara det närbelägna Gustavianum med dess oersättliga skatter, som 1702 med knapp nöd undgått förintelse, och äfvenså den nyss återställda domkyrkan; för att något skydda Gustavianum för det farliga grannskapet hade konung Karl XI låtit nedrifva husen mellan detsamma och stallet, samt Karl XII befallt innehafvare af bostäder i det senare att borttaga sina hö- och halmupplag. Hoghusen var dock ej hågad att gifva efter och ingick samtidigt (23 Juli) till rådet med en skrifvelse i saken. Han såg denna uteslutande ur krigsbehofvets synpunkt, och då han klart såg, att det afbrända slottet icke kunde i hast repareras för det nya ändamålet, vidhöll han ihärdigt sitt anslag på stallbyggnaden. Han höll före, att då man i långa tider, medan stallinstitutionen upprätthölls, där haft stora halm- och hökvantiteter upplagda, så kunde det likaväl gå för sig nu, isynnerhet sedan husen åt Gustavianum till blifvit borttagna. Rådet ville dock tydligen ej taga på sitt ansvar de förskräckliga följder, som konsistoriet uppvisat i händelse af en eldsolycka, och skref därför till landshöfdingen d. 27 Juli, att det ej kunde bifalla hans förslag; höet och halmen finge stackas. Tre år senare upptogs planen igen af den nye landshöfdingen Per Ribbing, ehuru den ej heller denna gång kom till utförande, men konsistoriet tyckes denna gång, att döma af dess protokoll, ej gjort några invändningar mot förslaget, utan tvärtom satt ifråga att för ändamålet reparera byggnaden.[1]

Från inkvartering var universitetet visserligen genom sina privilegier befriadt, men man erkände riktigt nog, att i en tid som denna ägde ingen att draga sig undan, och när därför på hösten 1714 en bataljon Västmanlänningar skulle förläggas till staden, erbjöd konsistoriet sig frivilligt att taga sin del i bördan, ehuru det fann billigt, att icke mera än en tiondedel af styrkan föll på dess lott. Staden åter yrkade att universitetet skulle åtaga sig en tredjedel, men måtte ej hafva lyckats genomdrifva sina anspråk, att döma af den ringa styrka af 25 man, som föll på universitetets anpart.[2] Äfven för flyktiga studenter från andra sidan hafvet har man haft att sörja. Dylika fingo tvenne gånger under året 1714 understöd ur fiscus pauperum, och då rådet icke ville gifva sitt

[1] Kons. prot. 20 Mars 1717.

[2] Kons. prot. 6 och 17 Okt. och 2 Dec. 1714; borgmästare och råd t. landshöfdingen 22 Nov. samt P. Ribbings order 29 Nov. (Kons. acta.) Den ringa siffran af 25 tyckes antyda, att universitetets inkvartering blott omfattat befälet.

bifall till konsistoriets förslag att för dessas räkning anordna kollekter vid kyrkorna, har man troligen, där det låtit sig göra, understödt dem äfven med stipendier, ehuru, som konsistoriet uttryckligen förklarade, man redan förut hade tillräckligt af fattiga studenter på halsen.[1]

Från dessa mer och mindre krigiska anordningar återvända vi till universitetets beröring med statsmyndigheterna. Vid mer än ett tillfälle har ofvan antydts, att universitetet, efter att i fem år under Pipers fångenskap hafva saknat kansler, plötsligen fann sig ställdt inför en ny ämbetsmannapotentat, den s. k. högste ombudsmannen. Som man vet, utmärkte sig Karl XII:s senare regeringsår för starka omskapningar på de administrativa och finansiella områdena. Under dem låg stundom en framtidsdiger tanke, men i det hela voro de blott konsekvenser af den krigs- och envåldspolitik, som i Sveriges farliga läge och under misstro till de gamla myndigheternas både förmåga och vilja att till det yttersta frampressa allt hvad kriget kräfde, satte idel nya centraliserande institutioner vid sidan af eller öfver de gamla. Från revolutionära tiders radikala styrelser, som nästan alltid vända upp och ned på det bestående, äro dylika nyskapelser ingalunda ovanliga, men här möter man dem inom en gammal, ordnad och så godt som allsmäktig monarki. Här som där framkallades nyheterna af behofvet att trampa den hinderliga legala ordningen under fötterna, då den icke ville lämpa sig för ett intensivt och hänsynslöst utnyttjande af alla makt- och existensmedel. Kontributionsränteriet och upphandlingsdeputationen äro de mest typiska af dessa revolutionstribunal från Karl XII:s tid. Af helt annan och vida bättre art var den administrativa nyskapelse, med hvilken den ofvannämde Högste Ombudsmannens tillkomst hängde samman. Genom nya kansliordningen, daterad Timurtasch d. 26 Okt. 1713 ställde konungen vid sidan af det gamla kanslikollegiet, som reducerades till en rådgifvande och nästan blott dekorativ apparat för diplomatiska ärenden, sex expeditioner, inom hvilka alla statsärenden skulle beredas och af dem för K. Maj:t föredragas. I spetsen för den första eller den s. k. revisionsexpeditionen stod Högste Ombudsmannen, cheferna för de öfriga benämdes Ombudsråd. Då allt hvad som hade med undervisningen att göra lagts under Handelsexpeditionen, skulle dess ombudsråd egentligen haft att, vid afsaknaden af en kansler, direkt taga befattning med universitetets öfverstyrelse. Man finner

[1] Rådet t. kons. 6 Mars 1714, kons:s svar 15 April och rådets nya bref d. 17 Juli.

ock, att konsistoriet d. 14 Okt. 1714 lyckönskat baron Salomon Cronhjelm till hans nya värdighet, som ombudsråd för Handelsexpeditionen, men beröringen med den nye chefen var för en tid ganska obetydlig. Ett fall kan dock förtjäna att anföras, nämligen då Cronhjelm 1716 opåkalladt och onödigt inblandade sig i den Skytteanska professurens tillsättning, sedan dess innehafvare Johan Upmarck—Rosenadler detta år af K. Maj:t kallats till Stockholm som censor librorum. Patronus för professuren, generalmajor Göran Gyllenstjerna, hade till efterträdare åt Upmarck kallat adjunkten vid Lunds universitet Johan Hermansson, men Cronhjelm grep in i ärendets gång, vare sig af okunnighet om förhållandet med denna professur eller af missriktadt nit, och öfverraskade konsistoriet d. 17 December 1716 med en skrifvelse, hvari han infordrade upplysning, huruvida icke professuren förändrat natur, sedan Karl XI år 1683 reducerat de Skytteanska donationsgodsen och innehafvaren i anledning däraf fått titeln af professor regius. Konsistoriet svarade kort och godt, att K. Maj:t sedan återställt de först reducerade godsen och att, ehuru det icke var i besittning af den kungliga resolutionen, var det alldeles visst, att så verkligen skett, hvadan Gyllenstjernas patronatsrätt ej kunde bestridas, och härmed har den beställsamme Cronhjelm tydligen låtit sig nöja. Sedan framträder hans person icke förr än under 1717, då den brännande frågan om akademihemmanens försäljning till skatte kom universitetet att meddela sig med honom såväl i denna som i andra frågor, dock mest befordringsärender.

Så mycket mera fick konsistoriet att göra med den nytillskapade Högste Ombudsmannen, förre kanslirådet Anders Lejonstedt. Man skulle väl tycka, att dennes myndighet icke bort föra honom till någon kontakt med universitetet, men till hans ämbetssfär hörde också att vaka öfver lagars och förordningars efterlefnad, och häri fann Lejonstedt en osökt anledning att blanda sig i universitetets angelägenheter och i det närmaste antaga sig rollen af en kanslerns ställföreträdare. Till konsistoriet, som d. 14 Oktober 1714, efter nu häfdvunnen vana, pliktskyldigast lyckönskat äfven honom till utnämningen, öfversände han d. 30 Oktober kopia af sin instruktion, och därmed var den officiella förbindelsen inledd. Handlingarna visa, att Lejonstedt icke sparat på användningen af sin höga polismyndighet och i tillämpningen stundom sträckt den ganska långt. En af hans första åtgärder blef att infordra kopior af konstitutionerna och alla reglementen för att kunna noga öfvervaka, huru alla fullgjorde sina skyldigheter. Universitetet å sin sida har varit ifrigt att genom ödmjukt efterkommande af alla befallningar söka

ställa sig väl med den nye potentaten. Till svar å hans ofvannämda bref af d. 30 Oktober meddelade det redan d. 5 November, att det för alla, som hörde under den akademiska societeten, kungjort, hvilken myndighet K. Maj:t uppdragit åt honom, och det öfversände på samma gång terminens föreläsningskatalog. Fyra dagar senare underrättade det, att konstitutionernas kapitel: "De vita et moribus studiosorum" blifvit för ungdomen uppläst, och öfversände tillika det program, som af denna anledning utfärdats. Och sedermera har det reguliert vid terminens början insändt föreläsningskatalogerna och likaså efter deras slut professorernas redogörelser för sina föreläsningar. Lejonstedt å sin sida har verkligen studerat dessa. Så anmärkte han redan d. 9 Dec. 1714 vid föreläsningskatalogen, att tre professorer icke angifvit timmen för sina föreläsningar, och d. 12 April 1716 skärpte han fordringarna på redogörelserna genom att bestämma, att i dessa skulle ingå ackurata diarier, utvisande hvad professorerna hvarje dag föreläst. Och han lade sig i litet af hvarje, såsom när han anbefallde konsistoriet att återupptaga frågan om att låta den åldrige professorn i historia Jakob Arrhenius få öfverlämna sin professur åt sonen, adjunkten Lars Arrhenius.[1] Ett godt prof på hans beställsamma nit är hans skrifvelse af d. 12 Dec. 1715. I denna lät han veta, att det ålåge rektor att till d. 1 Januari hvarje år insända en längd på allt hvad professorerna under det gångna året uträttat, huru många böcker en hvar läst, huru många examina, disputationer och deklamationer en hvar hållit, huru många och hvilka disciplar en hvar haft, samt uppgifter, om några försummat sina föreläsningstimmar. Tillika sade han sig hafva försport, att ingen anatomie skulle på många år tillbaka varit förrättad af herrar professorer i den medicinska fakulteten, samt att hortus botanicus vore kommen i lägervall och ej längre kultiverades, i anledning hvaraf medicine professorerna skulle tillhållas att göra sin skyldighet. Konsistoriet skyndade att ställa sig de flesta af dessa befallningar till efterrättelse och de begärda uppgifterna ingingo d. 14 Januari 1716. I dessa hade man tydligen för att förekomma nya onödiga anmärkningar, ansett sig böra, vid uppgifterna om studenternas fördelning

[1] När konsistoriet 11 Febr. 1715 besvarade hans muntliga hälsning om Arrhenierna, upplyste det, att när saken förra gången var före i Nov. 1713, hade prokanslern (Spegel) yrkat uppskof, till dess man meddelat sig med kanslern, och det hemställde, om man ej nu borde afvakta den nye prokanslern (M. Steuchius) tillträde till ämbetet. Det har skett, och först d. 26 Januari 1716 utgafs K. Maj:ts bref om Lars Arrhenii succession efter fadern.

på de olika föreläsningarna, upplysa, att det öfvervåldigande antalet af åhörare på föreläsningarna öfver loci theologici (dogmatik) och eloquentia (latin) i alla tider förekommit och i följe af sakens natur måste förekomma. Botaniska trädgården lofvade man att fortast möjligt besiktiga, så fort vårens inträde tilläte det. Om försummelsen i anatomiska dissektioner nämdes däremot icke ett ord, men påminnelsen gjorde tillbörlig verkan, som vi få se längre fram under den medicinska undervisningen.

Ingenting synes undgått det vaksamma ögat hos denne lagens högste väktare. Under året 1716 kom till hans kännedom, att en gottlänning, Johan Schumacher, som skulle för graden ventilera en afhandling "De Gotlandia" hade för afsikt att till densamma foga en karta öfver ön. Lejonstedt skref genast till konsistoriet och befallde det att affordra Schumacher denna karta samt noga tillse, att icke något inflöte i själfva afhandlingen om hamnarnes djup eller om annat, som kunde tjäna fienden till upplysning. Schumacher befanns hafva innehaft tvenne olika kartor, den större hade han dock återställt till dess ägare, en öfverste Coyet, men den mindre sekvestrerades af konsistoriet och insändes till Lejonstedt.[1] Afhandlingen befinnes ock nu sakna den tillämnade kartan. Huruledes Högste Ombudsmannen i Jan. detta år infordrade konsistoriets förklaring med anledning af domprosten L. Molins klagomål öfver den censurerade föreläsningskatalogen, har jag nyss omtalat. I December samma år begärde han förklaring öfver det klagomål, som en dotter till den oss välbekante räntmästaren Bo Chruzelius, jungfru Magdalena Chruzell hos honom anfört öfver, att hon icke kunde af universitetet utbekomma en fordran efter sina föräldrar å 19,000 daler smt.; han ansåg sig härtill bemyndigad genom sin instruktion, som ålade honom att vaka öfver omyndigas rättsanspråk. Konsistoriet svarade d. 1 Febr. 1717 med att hänvisa till, att K. Maj:t för 36 år sedan fällt slutlig dom i Chruzeliska målet, och att han sedan förbjudit det bråkiga sterbhuset att vidare besvära honom med otidiga ansökningar, riktade mot universitetet, och härvid har Lejonstedt tydligen låtit det bero. Samma år (1717) underrättade han konsistoriet, att den försenade inställelsen i Upsala af en adjunkt, Marcus Engelsman, berott på, att dennes elev, en ung baron Sparre på Löfstad, varit sjuk, och att han godkände detta Engelsmans förhinder. Följande år anropade konsistoriet (10 Mars 1718) honom att hos K. Maj:t afgifva sitt mäktiga förord för, att den gamle

[1] Lejonstedt t. kons. d. 3 Mars 1716, kons:s svar 20 Mars och kons. prot. 12 och 14 April.

adjunkten Nicolaus Celsius, som så ofta blifvit förbigången, måtte erhålla den efter P. Elvii död lediga astronomiska professuren. Dess sista bref till honom är af d. 17 Oktober, en månad senare stupade konung Karl, och därmed var Högste Ombudsmannens saga all. — Det kan i samband härmed nämnas, att den ytterligare polismyndighet, som konungen något före sin död inrättat genom tillsättandet af Ordningsmän i hvarje län, äfven haft universitetet i nådig åtanke, ty i Oktober 1718 begärde ordningsmannen för Upland, kammarherre Jakob Cronstedt, afskrift af universitetets privilegier och viktigare bref,[1] men det blef både första och sista gången hans namn förekom i samband med ett universitetsärende, ty en månad senare gick han samma väg, som Högste Ombudsmannen.

Utan tvifvel har universitetet under dessa år med saknad erinrat sig de tider, då det haft att vända sig till en intresserad och högt uppsatt kansler, som kunde taga dess rätt i försvar och som af uppriktigt hjärta ville sörja för dess välfärd. Den misslyckade åtgärden att, konungen oåtspord, försäkra sig om en slags provisorisk kansler i Gustaf Cronhjelms person hade väl sedermera afskräckt från försökets upprepande. Men när underättelsen kom, att kanslern grefve Karl Piper dukat under i fångenskapen d. 29 Maj 1716, vaknade helt naturligt önskan att som fordom se en kansler i universitetets spets. Sannolikt har Högste Ombudsmannens inblandning, med dess bismak af byråkratiskt förmynderskap, icke varit behagligare, än att man gärna skulle sett det aflöst af en gammaldags kanslers mera faderliga vård och bättre förståelse af den högre bildningens intressen. Den 24 Nov. 1716 väckte rektor frågan i konsistoriet, och det enhälliga beslutet blef, att som K. Maj:t tycktes alltid hafva velat anförtro ämbetet åt sin kanslipresident, skulle man anhålla om, att erhålla till kansler den nuvarande kanslipresidenten grefve Arvid Horn, och den 30 Nov. afgingo skrifvelser om valet både till konungen och Horn. Den senare hyste nog med skäl vissa tvifvelsmål om den lyckliga utsikten för försöket, ty han visste godt, att han ej stod synnerligen väl anskrifven hos konung Karl, och han dolde det knappast för konsistoriet, ehuru han klädde hindret i en annan form. I det bref af 11 December, hvari han tackade konsistoriet för dess välvilja, yttrade han nämligen, att han lämnade åt Guds skickelse, hvad framgång konsistoriets önskan kunde hafva hos K. Maj:t, då denne redan förut anförtrott honom samma hederspost vid ett annat universitet; uppmärksamheten skulle han i alla fall skatta lika högt. Naturligen

[1] Kons. prot. 29 Okt. 1718.

borde Horns egenskap af kansler för Dorpts icke hafva behöft utgöra något hinder för villfarande af Upsalakonsistoriets önskningar, lika litet som Bengt Oxenstjernas ställning 1686 som kansler för Åbo synts Karl XI utgöra något hinder för honom att utbyta denna plats mot kansleriatet öfver Upsala universitet, och förflyttningen nu skulle varit än lättare, då ju Dorpts universitet efter Östersjöprovinsernas eröfring af ryssarne upphört att vara till. Men konung Karl fann kanske alldeles onödigt att låta Upsala återfå en kansler, och ganska sannolikt har han icke varit hågad att låta Arvid Horn erhålla en dylik utmärkelse. Det var ock därför han, säkerligen med fullaste afsikt, icke benådade konsistoriet med ens så mycket som ett vägrande svar, utan inneslöt sig i en orubblig tystnad, som konsistoriet helt naturligt icke vågade försöka ånyo bryta. Tre år senare efter Karls död gick konsistoriets önskan i fullbordan, då Ulrika Eleonora d. 21 Febr. 1719 förlänade Horn kanslersvärdigheten, men han behöll densamma endast några månader, ty då han föll i drottningens onåd, skilde hon honom på samma gång från kanslipresidentskapet och kanslersämbetet, hvilket senare d. 29 Maj 1719 anförtroddes åt Gustaf Cronhjelm, som i denna egenskap verkade till sin död 1737.

Med Karl XII:s hemresa från Turkiet 1714 hade sista akten i hans lefnadsdrama ingått. Hans återkomst väckte till en början till lif förhoppningen om, att den förfärliga ojämna strid, i hvilken Sverige syntes långsamt, men säkert blöda till döds, skulle få ett slut och den efterlängtade freden blifva en verklighet. Illusionerna skingrades dock snart, och striden fördes mer hårdnackadt än någonsin, ju svagare utsikterna till en ljusning blefvo. Sverige var i själfva verket numera icke annat än en belägrad fästning, där allt annat måste stå tillbaka för nödvändigheten att till hvad pris som helst fylla krigsbehofvet, man måste där, som i fästningen, hålla striden uppe in i det yttersta, äfven om slutet skulle blifva fullständig undergång. Det var fullkomligt i denna uppfattnings anda, som kontributionsränteriet d. 16 Maj 1715 skref till konsistoriet om nödvändigheten af förskotter å 1716 års kontributioner och med upprepande af sin förra skrifvelse i ämnet af d. 4 Mars, af hvilken Ränteriet "förmodat, att någon önsklig verkan skulle varit att förvänta", lade konsistoriet på hjärtat, att hvad man nu sparade in, det vore i alla fall oåterkalleligen prisgifvet åt fienden, om han finge öfverhanden. Denna enkla sanning förstod konsistoriet säkerligen lika bra som ränteriet, men det hade väl inga besparade förråder att aflåta, äfven om det velat, hvilket torde vara tvifvelaktigt. Det synes ej heller spår af att några förskotter levererats. Uni-

versitetet hade nog ändå tillräcklig känning af kriget genom sina kontributioner, som efter konungens hemkomst blott ytterligare stegrats. År 1716 fick universitetet, utom akademistatens vanliga kontribution till ett belopp af 2,660 daler smt., ytterligare erlägga en upphandlingsafgift å 976 daler. För år 1717 hafva skatterna säkerligen stigit än högre, ty då tillkom utöfver upphandlingsafgiften äfven en varuafgift å 283 daler och en påstådd rest från 1710 af 545 daler.[1] År 1718 blef kontributionsbeloppet ungefär detsamma som föregående år. Af akademibönderna har naturligen kontributionen utgått hela tiden, och ett godt bevis på det ekonomiska välståndets sjunkande är dessa bönders aftagande skatteförmåga. Deras kontribution, som 1701 stigit till 1471 daler smt., inbragte 1718 blott 922 daler, och sjönk under de följande åren än starkare. — Sin kyrkotionde hade universitetet fått hafva i fred från och med år 1712 i sex år, men 1718 lades ånyo beslag på en del af densamma, dock icke till högre belopp än 1376 daler smt.[2]

Äfven med dessa tunga skatter att bära hafva universitetets medlemmar icke tvekat att frivilligt göra ytterligare offer i nödens stund. I Februari 1718 ställdes en vädjan till universitetet att komma kronan till hjälp med frivilligt sammanskott, och man har synbarligen här gjort sitt bästa. Det saknar ej sitt intresse att gå in på de särskilda bidragen, de vittna både om offervilligheten och medellösheten.[3] Teologerna Palmroot (då rektor) och Molin utlofvade genast de betydliga beloppen af 222 daler smt. hvar,[4] Roberg och Schyllberg 133 hvar. Men tillgångarna hos flertalet hafva ej varit rikliga. Olof Rudbeck, en af de förmögnaste i konsistoriet och dess störste jordbesittare, förklarade, att hans fyra rusthåll hade

[1] I 1717 års hufvudbok har jag ej anträffat akademipersonernas kontribution, men svårligen har man undgått den, då kontributionen äfven detta år utgick öfver hela riket (G. E. Axelson: Bidrag t. kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid, 1888 s. 141) och akademibönderna befinnas hafva utgjort sin. I hufvudboken omtalas den sistnämda med 1,002 daler, upphandlingsafgiften med 1,176, varuafgiften med 283, mantalspengarna med 193 och den påstådda resten från 1710 med 545 daler.

[2] Hur det sedan gick med dessa fordringar på kronan kan jag ej säga. År 1719 inbalanserades som fordran för beslagtagen kyrkotionde 8,971 dal. smt.; som ytterligare fordran tillkom under året 10,945 daler för inlevererade mynttecken. Denna totalfordran på nära 20,000 daler medsläpas alltjämt ända till 1735, då 8,679 daler afskrifvas, utan att 1734 års slarfvigt gjorda och defekta bok medger att se, om afskrifningen betydde, att kronan gjort någon afbetalning, eller om beloppet afförts som värdelöst.

[3] Kons. prot. 18 och 20 Febr., 10 Mars 1718.

[4] De flesta angifva sina gåfvor i daler kppmt., hvilket jag för läsarens skull reducerat till silfvermynt efter den då gängse kursen af 1 till 4 ½.

under året kostat honom 1,555 daler, och dessutom hade han bekostat "adelsrustningen, dragon därunder och trossdrängar samt fem- och tremänningar"; därför kunde han blott gifva 100 daler och dessa i stångjärn. Erik Benzelius gaf 75, Fabian Törner och Johan Steuchius 50 hvar, och Karl Skunk 30. Juristen Joh. Reftelius förklarade, att han för sina rusthåll innevarande år utgifvit 444 daler och därför nu ej kunde komma ut med mer än 22. Professor Skytteanus Johan Hermansson sade sig hafva fått bekosta två dryga flyttningar inom trenne år, hvarjämte han 1716 utgifvit 200 daler till K. Maj:ts tjänst, hvadan han endast hade att erbjuda en assignation på en tullnär i Stockholm å 40 daler. De f. d. finska professorerna, Matthias Sweder och Israel Nesselius, som måst lämna sin egendom i sticket vid ryssarnes anfall, saknade tillgångar. Jakob Arrhenius (den forne räntmästaren och professoren), som hade namn att vara en förmögen man, meddelade, att hans söner som tjänade på dragonerna, kostat honom så betydligt, att han ej förmådde nu gifva något. Att hans son, professor Lars Arrhenius, och professor Johan Vallerius saknade tillgångar var naturligt, då bägge fått öfvertaga sina ännu lefvande fäders professurer utan lönerna, hvilka de senare uppburo som emeriti. Äfven lägre tjänstemän gåfvo bidrag, så dansmästar P. Malpart, fäktmästar J. Boje och kvarnarrendator Zellstedt med 30 daler hvar, språkmästar A. Papi och apotekareänkan med 20 daler hvar, den sistnämdas gåfva bestod dock af mynttecken. Hela beloppet af detta lån till kronan angifves icke; de i protokollet anförda bidragen utgöra dock tillsammans 1,200 daler smt.

Möjligheten för akademistaten att kunna i dessa hårda tider bispringa kronan har nog till icke ringa del berott därpå, att universitetets egna affärer voro just midt uppe i det värsta eländet under konung Karls två sista år, så goda, att alla vid detsamma anställda personer kunde, i motsats till hvad fallet var med flertalet af kronans tjänstemän, påräkna att utfå fulla löner. Ja, den akademiska räntekammaren kunde till och med under åren 1717 och 1718 återbetala till tjänstemännen det afdrag af halfva lönen som skedde 1710. Detta kan synas så mycket egendomligare, som under åren 1712—1716 inkomster och utgifter ej fullt balanserat hvarandra, utan man hvarje år fått anticipera något på följande års räntor. Men 1717 inträdde en stor förbättring i affärsställningen. De priser som universitetet detta år kunde betinga sig för sin spannmål, hade stigit till 5 1/3 daler tunnan mot 4 daler under föregående år och resultatet häraf visade sig i räntmästarens kassaräkning, som gått in med 33 daler i skuld, men gick ut med 2,289 i be-

hållning. Och följande år, då spannmålspriset sprang upp till det oerhörda beloppet af 10 daler tunnan, utvisade samma räkning en behållning till 1719 å 13,177 daler; en sådan behållning hade man ej sett ens under de ymniga fredsåren på 1660-talet. Det behöfdes dock godt, för att kunna 1719 bestå den hårda knäcken af förlusten å myntteckнen, som uppgick till öfver 15,000 daler smt. Vid anblicken af denna universitetets goda affärsställning bör man dock icke låta förleda sig att genast tro, att de enskilda professorernas ekonomiska situation var lika glänsande. Långt därifrån. Ty, om de också fingo ut sina löner, hade de som andra att utgöra de betungande kontributionerna, och prisen på alla förnödenheter stego under krigets fortgång. Sannolikt hafva de ock förlorat åtskilligt på myntteckнen. Handlingarna gifva dock ej någon ledning i detta afseende, man kan ej ens se, om någon del af deras lön utgått i mynttecken, hvilket väl är sannolikt. Förlusten på dessa berodde naturligen på, huru mycket af dylika en hvar råkade att innehafva, när de genom realisationen blefvo så godt som värdelösa.

För utskrifningens börda voro de som vid universitetet inskrifvits befriade genom privilegierna. Naturligen kunde däri under krigstider ligga en lockelse för unga män, som väntade sig att råka ut för kronobefallningsmäns och officerares lystna blickar, men som saknade lust att ikläda sig kronans rock, att söka vinna tillträde till universitetet och så undgå faran. Intet säkert bevis föreligger att så skett, men det är icke oantagligt, att något dylikt enstaka fall kunnat förekomma, ehuru det ju skulle visat grof pliktförsummelse eller slöhet å universitetsmyndigheternas sida, om de medgifvit inskrifning af okunniga djäknar eller bondsöner, som ville sticka sig undan krigstjänsten. Siffrorna å inskrifne vid universitetet förete ej heller någon ovanlig stegring, som kunde väcka misstanke, att dylika fall ej varit sällsynta.[1] Ett dylikt rykte hade emellertid kommit ut, och konung Karl var naturligen icke den som blundade för möjligheten af ett dylikt missbruk. Det gaf honom anledning att d. 3 Febr. 1716 sända prokanslern en skrifvelse, hvari han meddelade, att det kommit till hans öron, att under krigsåren en hop unga och friska drängar förfogat sig till akademier, gymnasier och skolor under sken att idka bokliga konster, men i

[1] Antalet inskrifna för åren 1712—1718 har varit 321, 254, 149, 243, 202, 252, 239 (den stora siffran för 1712 af 321 beror på tillströmningen efter pestens upphörande). Medelsiffran inskrifna 1700—1718 är 220 per år. För de föregående 19 fredsåren 1681—1699 var medelsiffran 194. (Enligt A. Berchs tal vid rektoratets nedläggande. Sthlm. 1749 och E. Lewenhaupt: Uplands nations historia. Ups. 1877 s. 75).

själfva verket för att föra ett lättjefullt lefverne, hvarigenom de icke allenast förförde den öfriga till goda slöjder benägna ungdomen, utan gjorde sig själfva onyttiga att i framtiden tjäna fäderneslandet. För att rensa läroanstalterna från dylikt skadligt folk hade han nu resolverat, att alla sådana personer skulle vara själfskrifna att tjäna i hans lifgarde till fot, hvarest de, såvida de skickade sig väl, hade att vänta befordran; och han förväntade nu, att prokanslern skulle gifva den gardesofficer, som öfverbragte skrifvelsen, anvisning på dylika subjekter vid stiftets läroanstalter. Den 16 Mars föredrogs denna skrifvelse i konsistoriet jämte ett bref från öfversten för lifgardet till fot, baron G. Ribbing, hvari denne anhöll om befrämjande af sitt uppdrag. Det öfverraskade konsistoriet gaf de särskilda nationernas Inspectores i uppdrag att anställa noggrann undersökning, om några dylika studenter verkligen förefunnos, men dessa rapporterade allesammans, att de med fägnad förnummit, att några dylika subjekter ej kunnat anträffas. Och därmed slöts denna historia, som i det hela nästan tar sig ut som ett misslyckadt tvångsvärfningsförsök under en skenfager förevändning.

I öfrigt blir det allt sällsyntare från denna tid, att konungen tager någon befattning med universitetets ärenden. Om jag undantager den viktiga fråga om akademihemmanens tvångsförsäljning, som i nästa stycke beröres och som visserligen icke erinrar om forne svenska konungars varma omvårdnad om Gustaf Adolfs verk, ingingo icke från K. Maj:t, efter det nyssnämda brefvet af d. 3 Febr. 1716 om gardets rekrytering och intill Karls död, mer än fem skrifvelser, och dessa mest rörande obetydliga frågor.[1] Tvärtom kunde det hända, att så viktiga frågor för universitetets verksamhet, som fyllandet af lediga lärareplatser kunde lämnas alldeles oafgjorda. När professorn i astronomi, Petrus Elvius aflidit d. 12 Januari 1718, afsände konsistoriet redan d. 14 Mars sitt förslag till efterträdare, hvarå det enhälligt uppfört den gamle förtjänte adjunkten Nicolaus Celsius. Men lika litet å detta som å det förslag, som d. 20 Juni insändes efter professorn i praktisk filosofi Karl Skunk, och hvarå akademisekreteraren Anders Grönvall uppförts, erhöll konsistoriet före konungens död något svar.[2] De bägge föreslagne fingo sina fullmakter först d. 16 April 1719.

[1] Brefven voro 1) d. 22 Febr. 1716 rekommendation för Karl Rudéen till stipendium, 2) 1 Okt. 1716 om förenande af bokförar- och bokauktionstjänsterna, 3) d. 5 Jan. 1717 stadfästelse å Nosocomiums inrättande, 4) d. 10 Jan. 1717, att bref skola skrifvas på tunt godt papper in 4:to, 5) d. 22 Febr. 1718 om upphäfvande af fribrefsböckerna (hvilken rätt universitetet dock ej ägt.)

[2] Något dröjsmål i Celsii sak har ej kunnat förorsakas däraf, att K.

Mot slutet af konung Karls regering vidtogs mot universitetet en våldsåtgärd, som för dess framtid kunnat få de mest vidtgående följder, därest icke döden så snart bortryckt konungen och universitetet genom klok beslutsamhet förstått att utplåna följderna af hvad som skett och sett sig i stånd att därför göra dryga uppoffringar. Åtgärden afsåg ingenting mer eller mindre än att beröfva universitetet äganderätten till dess jord, som till största delen donerats af Gustaf Adolf och till någon del äfven af hans efterföljare. Den rättvisan torde man dock kanske få göra konung Karl, att han möjligen aldrig fått upplysning af någon därom, att universitetet var självägare af sin jord, utan hållits i den tro, som alltsedan reduktionen utbildat sig inom de administrativa kretsarna, särskildt hos de i kameralistikens mysterier fängslade byråkraterna i reduktions- och kammarkollegierna, att universitetets jord icke bestod af annat än förlänta kronohemman, af hvars grundräntor dess lärare hade sin lön, i likhet med alla andra kategorier af tjänstemän, som ju hade sin lön anvisad på detta sätt.[1] Då nu penningar för kriget måste på hvarje upptänkligt sätt anskaffas, och hos konungen och mången annan den insikten börjat vakna, att en självägande skattebonde i de flesta fall måste sköta sin jord med mera lust och bättre framgång, än en kronohemmansåbo, som ju brukade annans jord, hvarför ur nationalekonomisk och i längden äfver ur statsfinansiell synpunkt det borde vara för kronan fördelaktigt, om kronojorden finge af brukaren förvärfvas genom skatteköp, d. v. s. att han för en viss lösen blefve ägare af jorden, mot skyldighet att för framtiden utgöra den gamla, nu i jorden intecknade grundräntan, — under sådant förhållande låg det nära till hands att för krigsbehofvets skull medgifva skatteköp af så många kronohemman som möjligt. Men till dylika hörde enligt konungens och myndigheternas åsikt äfven akademihemmanen, och därför gick det nu löst öfver dem.

D. 10 December 1716 gaf konungen kammarkollegiet befallning att låta till den mestbjudande försälja alla universitetets hemman; den hittills utgående räntan skulle förbehållas universitetet, men skatteköpeskillingen tillfalla kronan; åtta dagar senare gaf kollegiet order åt landshöfdingarne i Upland, Västmanland och Västernorrland att vidtaga åtgärder för försäljningen. För universitetet var det perspektiv, som härmed öppnade sig, långtifrån tilltalande. Alldeles oafsedt att genom det kungliga brefvet universitetets klara ägande-

Maj:t remitterat till konsistoriet en ansökan af professorn i Lund Konrad Quensel om den lediga professuren, ty konsistoriet meddelade konungen redan d. 21 Mars, att det före remissens ankomst uppsatt Celsius på förslaget.

[1] Om denna skefva åsikts utbildning se ofvan s. 188 och 252.

rätt till sin jord helt och hållet underkändes, låg det ju en gifven förlust däri, att hemmansräntan en gång för alla fixerades, och således den stigande afkastningen, som kunde i framtiden förväntas af hemmanet, gick förlorad. Men man kände sig icke heller säker på, att icke den intecknade räntan kunde komma att sänkas med tiden. En af akademiens fogdar påpekade särskildt, att de bruks-patroner och frälsemän, som hade intresse i att inköpa hemmanen, framför allt de skogrikare, kunde efter skogens förstöring begära en ny refning, som förde till nedsättning af räntan för det illa farna hemmanet; och i öfrigt vore det att befara, att de nye ägarne skulle så tynga åbon med e. ordinarie utgifter, att han icke förmådde utgöra sin ränta till universitetet.[1] Konsistoriet, som ingalunda var blindt för dessa möjligheter, beslöt att söka utverka företrädesrätt för sig eller åbon att efter en bestämd billig taxa själfva skatteköpa hemmanen. Man skulle väl i stället väntat, att konsistoriets första steg skulle varit att protestera mot det orättfärdiga underkännandet af dess äganderätt. Men så har ej skett, och det märkliga är, att ingen enda röst vågade nu eller framdeles höja sig för, att man skulle erinra Karl XII om, att nästan alla hemmanen voro komna till universitetet genom Gustaf Adolfs donation af egna arfvegods, och således aldrig varit kronogods, men väl nu voro universitetets fria egendom.[2] Man visste väl, att en dylik protest sannolikt endast skulle reta å högre ort och säkerligen vara alldeles lönlös, då K. Maj:t och öfriga myndigheter sedan länge lefvat in sig i den orubbliga tron, att akademihemmanen icke voro annat än förlänt kronojord.

I sin skrifvelse till konungen d. 8 Febr. 1717[3] vågade dock konsistoriet ej ens gå så långt som det förut beslutat, att begära företrädesrätt till lösen efter billig taxa, kanske därför att detta innebar en uppenbar minskning i kronans vinst på själfva affären, utan det nöjde sig nu med att söka uppvisa, att försäljningen af vissa skogshemman måste hafva ödesdigra följder för universitetet. Och i hvilka ordalag är det icke, som svenske män behöfva hos sin konung tigga som en nåd att icke helt och hållet beröfvas hvad som var deras obestridliga rätt; men därhän var det nu kommet i

---

[1] Akademifogden Sven Fries t. konsistoriet (Kons. prot. 8 Jan. 1717).

[2] Icke i någon officiell skrifvelse ens hviskas något om äganderätten, och ej heller gör man den gällande vid konsistoriets sammanträden. Reftelii ord i sessionen d. 23 Januari 1717, att man borde representera konungen, *af hvad natur* hemmanen voro, kunna syfta därpå, men de kunna äfven och sannolikare syfta på olikheten i natur mellan skogs- och slättbygds-hemmanen.

[3] Kopia i Upsala landsarkiv, skrifvelser från konsistorier och domkapitel.

Sveriges rike, att den enskildes rätt ej längre existerade vid sidan af statens. Skrifvelsen gör i sanning ett sorgligt intryck. Efter ett ödmjukt erkännande af konungens nåd och mildhet mot sina trogna undersåtar och af dessas underdåniga plikt att efter yttersta förmåga främja allt hvad som länder till konungens tjänst, vågar konsistoriet i försiktiga ordalag erinra om sitt ansvar mot universitetet och de varningar som åtskilliga kungabref i den vägen gifvit. Af denna orsak hade det nu önskat inkomma med några upplysningar om hemmanens beskaffenhet, hvilka innefattades i ett bilagdt memorial; hade man därutinnan felat, bad man underdånigast om öfverseende, man hade visserligen icke därvid haft några privata fördelar i sikte, utan allenast K. Maj:ts och det allmännas bästa. Hvad man önskade särskildt framhålla var, att enligt konsistoriets uppfattning skulle genom de bästa hemmanens förvandling till skatte endast privati hafva gagnet, men det allmänna i längden blifva lidande. Man vågade därför hoppas, att K. Maj:t skulle i nåder undantaga från försäljningen de skogshemman, som voro för universitetets behof oundgängliga, isynnerhet sedan allmänningarna uthuggits och gruf-vorna jämte bruken konsumerade så mycken skog.

I det åtföljande memorialet sökte konsistoriet närmare motivera sin begäran. Skälen voro delvis starka och goda, men vissa öfver-drifter gåfvo sedan, som vi skola finna, anledning för icke välsinnade anmärkare att söka försvaga bevisningen i sin helhet. Det hette i denna skrift, att flertalet af hemmanen lågo på slättbygden, och af dessa ägde endast några skog till vedbrand och gärdsel, de öfriga voro alldeles utan denna förmån, och i det hela hade dylika hem-man icke kunnat utgöra sina fulla räntor, utan alltid dragits med rester. Skogshemmanen åter hade stått sig godt och fått bispringa de skogslösa med virke och ved, etc. Från dessa hade universi-tetet hämtat allt timmer till sina byggnader (hvilkas antal uppräk-nas i den tydliga afsikten att stärka intrycket), och ännu funnos hus, som icke reparerats efter branden. Men just efter dylika skogshemman vore det som byteslystna jordägare i förra tider fiskat, och när K. Maj:t en gång så strängt förbjudit godsbyten, visade detta, att han insåg deras värde för universitetet; det för-ljöds ock nu, att det var just till dessa skogshemman som man hade att vänta spekulanter. Tyvärr motsade sig konsistoriet straxt efteråt genom att uttala den förmodan, att lösen för dylika skogs-hemman icke skulle inbringa kronan så mycket, efter de icke voro så många och af ett lågt örestal. Med mera skäl betonades då, att köparen, som naturligen ville bereda sig största möjliga vinst på sina pengar, skulle efteråt försöka att genom ny refning

få hemmanets ränta nedsatt, eller om detta icke lyckades, gå löst på skogen; vore åter denna väl afröjd, blefve ett dylikt hemman, med sin ringa vidd af odlad jord, snart skattevrak. Minskades åter på så sätt universitetets räntor, vore dess framtid i sanning mörk, efter K. Maj:t själf vid utfärdandet af 1699 års stat föreskrifvit, att universitetet finge själft sköta sin ekonomi, men ej heller i händelse af brist göra räkning på någon statens mellankomst. — Som man ser höres icke en halfdragen ande om kränkningen af universitetets äganderätt.

Det skulle dröja nära sex månader, innan konsistoriet härpå fick svar. Det gjorde i öfrigt under tiden hvad det kunde för att afvärja eller minska faran. Samma dag det skref till konungen skref det äfven såväl till sin naturlige chef, ombudsrådet för handelsexpeditionen Salomon Cronhjelm, som till ännu ett ombudsråd, den hederlige Ludvig Fahlström, hvilken man väl kände från hans landshöfdingetid i Västerås. Den senares första svar (af d. 28 Febr.) var icke synnerligen trösterikt. Det återspeglade synbarligen uppfattningen i de styrande kretsarna, ty han uttalade däri helt välvilligt den förvissningen, att universitetet icke skulle blifva lidande genom åtgärden, i det ju den hittillsvarande räntan skulle detsamma tillförsäkras, och dessutom det borde blifva så mycket tryggare för sina räntors utgörande, som skattebönderna i alla tider varit bättre betalare än kronobönderna. Man skyndade att till svar (d. 26 Mars) framhålla för honom, att några skogshemman voro omistliga, och att det låg en verklig fara i det rykte som spred sig, att räntan icke skulle fixeras efter den gamla jordeboken, utan efter en ny refning, samt att den nye ägaren skulle få lösa sin spannmål efter markegång; i dåliga år hade det varit universitetets räddning, att om kvantiteten blifvit mindre, så hade marknadspriset blifvit så mycket högre. För att skaffa sig flere hjälpare skref man i April till tvenne af kansliets mäktige sekreterare, Bernhard Cederholm och Olof Cederström, med bön om deras förord; och den förre åtminstone har gjort sitt bästa att bistå universitetet.

Men samtidigt förbjöds äfven, att skattelösensmålen skulle tagas före redan vid instundande sommarting, och konsistoriet utfärdade därför d. 22 April rundskrifvelser till samtliga sju häradshöfdingar öfver de domsagor, inom hvilka universitetet ägde jord, med anhållan, att desse om möjligt icke skulle slutföra målen, innan svar kommit från K. Maj:t på konsistoriets skrifvelse af d. 8 Februari. När dock tiden gick och intet svar afhördes, under det att det såg ut, som skulle uppskof med skatteköpen icke stå att utverka vid tingen, beslöt konsistoriet d. 6 Juli att söka upplåna penningar, för

att sätta de nuvarande åborna i stånd att tillösa sig skatterättigheten; man skulle, en för alla och alla för en gå i borgen för lånen.[1] Tillika affärdade man nya skrifvelser, d. 5 Juli till Salomon Cronhjelm och d. 8 till Bernhard Cederholm, i hvilka man särskildt specificerade, något som förut icke skett, hvilka skogshemman, som oundgängligen behöfdes för universitetet.[2] Cederholm gaf till svar, att han icke utan trängande nöd ville åtaga sig att före Cronhjelms återkomst till Lund (denne låg nu i Medevi) föredraga saken för konungen sedan denne ju en gång beslutat försäljningen, men han lofvade dock, att om Cronhjelm icke återkomme till Augusti, framlägga den och därvid redeligen påminna om olägenheterna för universitetet. Han hemställde dock tillika, om det icke vore bäst och säkrast, att antingen professorerna privatim eller ock det akademiska ränteriet försträckte medel till hemmanens inropande för universitetets räkning. Härtill svarade konsistoriet (hvilket låter högst eget efter beslutet af 6 Juli), att pengar ej stode att anskaffa på det af honom föreslagna sättet. Med bättre skäl kunde det i samma bref framhålla, att de förmögna brukspatronerna på Gimo och Österby med flera ställen sannolikt skulle drifva upp skattelösen till sådana belopp, att täflan blefve omöjlig; något dylikt hade man nyss varit nära att erfara, då universitetet i lösen för ett sitt hemman i Västmanland fått betala 6,000 daler kppmt.[3] Innan detta bref hann fram var universitetets öde definitivt afgjordt.

Dess sak hade säkerligen flera motståndare än vänner. Knappast skulle väl någon tro, att Upsala läns höfding, en af frihetstidens s. k. riksfäder, varit en af konungens starkaste anhängare i denna sak. Så var dock förhållandet. Per Ribbing var af konungen särskildt rådfrågad, och hans ord föll tungt i vågskålen, då han var höfding i det län, där universitetet hade sitt hemvist. Sannolikt förblef hans ingripande till en tid en hemlighet för konsistoriet, ty annars skulle det, äfven med all möjlig hänsyn till tidens servila skrifsätt, vara omöjligt att förstå, huru det efter hans död kunde d. 29 April 1719 skrifva till hans broder Konrad Ribbing och beklaga förlusten för hela fäderneslandet af en så "omistelig undersåte och rättrådig patriot". Det utlåtande, som Ribbing afgaf till svar på konungens

---

[1] Molin och Rudbeck lofvade försträcka de nödiga medlen (Kons. prot. 31 Aug. 1717).

[2] De voro: Prästbyn och Kulla i Morkarla socken, Mångsbo, Asaby och Gryttjom i Dannemora socken.

[3] Säkerligen Norra Ryby i Medåkers socken, Västmanland, som d. 14 Maj 1717 skatteköptes af universitetet för 5,600 dal. kppmt. (kons. prot. 13 Jan. 1718 och kanslerns bref t. kons. 1 April 1723).

remiss af universitetets skrifvelse af d. 8 Febr.,[1] var i själfva verket icke blott afvisande, utan nästan illvilligt; alla universitetets invändningar och betänkligheter förklarades af honom sakna allt värde.

Det var ju för att anskaffa medel till kriget, skref Ribbing, som kammar- och bergskollegierna jämte statskontoret år 1700 tillstyrkt skatteköpen, och de då anförda skälen kvarstodo ännu i sin styrka. Kollegierna hade då ock uppvisat, att i åtgärden låg en fördel för den som åtnjöt skatteräntan, i det han blef säkrare på sin lön och fick ut den efter högsta markegång. Vidare vore det ett faktum, att den själfägande bonden skötte sin jord med större omsorg än krono- eller frälsebonden, som icke ägde den jord han brukade. Den hjälp, som universitetets skogshemman kunnat gifva dess slättbygdshemman, torde vara obetydlig, och de senare stodo sig så väl, att de godt kunde hafva råd att köpa sitt skogsförråd. Universitetets behof af virke underkände han alldeles; dess flesta hus hade undgått branden och, tillade han hånfullt, om något funnes olagadt, vore det möjligen teologie professorernas prästgårdar; ej heller låge något hemman så, att virke kunde därifrån, utan alltför dryg kostnad, fraktas till staden. Konsistoriets argumentering om innebörden af det kungliga förbudet mot godsbyten hade intet att göra med föreliggande sak, och det vore för öfrigt helt väl, att en dylik egenvillig disposition af godsen afskaffats. Om också endast skogshemmanen lockade köpare, hvilket för dessa hemman vore en fördel, då brukpatronerna säkerligen skulle bättre konservera dem, så finge universitetet så mycket bättre tid att se efter de slättbygdshemman, som stannade i dess ägo; och talet om att skattelösen af de förra ej torde komma att stiga högt, skulle nog af utgången vederläggas. Farhågan för en framtida minskning i hemmansräntan vore alldeles obefogad; kammarkollegiet skulle nog vaka däröfver, och han fann konsistoriets insinuation, att köparen skulle ruinera skogen och därigenom nedsätta hemmanets värde, ganska underlig, då det vore uppenbart, att brukspatronerna komme

[1] Betänkandet med dato 1 Sept. 1717 finns i kopia i Ups. Bibl. N. 1045. Det är anonymt och blott undertecknadt med P. R. Om något tvifvel kunde råda om författaren, hvilket redan af innehållet nästan är omöjligt, skingras det alldeles af kanslern G. Cronhjelms uppgift i konsistoriet d. 25 Sept. 1722, att Ribbing i bref till konungen uppvisat, att skatteköpen voro till förmån för universitetet. Dateringen åter synes mig misstänkt. I och för sig skulle ett sådant uppskof med svaret på den kungliga remissen af universitetets skrifvelse i Februari vara nästan otänkbart, och det hade väl varit föga idé med att afgifva ett dylikt betänkande en månad efter att Karl d. 2 Aug. fattat sitt definitiva beslut, hvarom Ribbing då knappast kunde vara okunnig.

att köpa dem och dessa i alla tider vårdat skogen bättre, än universitetets tjänstemän förmått. Af allt detta drog han den slutsatsen, att akademihemmanens försäljning icke kunde komma att skada universitetets inkomster mer än kronohemmanens afsöndring skadat statens uppbörd, hvilket bevisligen icke skett. — I åtskilligt af hvad Ribbing anfört om hemmanens vård i olika händer låg en god del sanning, men han såg saken ur statsfinansernas synpunkt och hade ej ett ord om kardinalfrågan, ingreppet i äganderätten. Dessutom går där, synes mig, genom hans skrifvelse en underström af bristande välvilja, för att ej säga motvilja mot universitetet, under det han nästan ser ut att föra de stora bruksherrarnes talan. Ett dylikt uttalande måste emellertid hafva starkt bidragit att befästa kung Karl i det fattade beslutet, det var icke heller hans vana att vika från den väg han en gång inslagit. Det är icke heller bekant, om universitetet haft någon starkare förespråkare i hans omgifning, om också personer ej saknats, som gärna skulle sett, om villkoren gjorts något drägligare för universitetet.[1] Och d. 2 Augusti 1717 förklarade konungen kort och godt, att det skulle förblifva vid hvad han d. 10 December föregående år befallt.

För universitetet återstod ej annat än att finna sig i det oundvikliga och söka rädda hvad som räddas kunde, genom att antingen själft uppträda som spekulant eller understödja åbon för samma ändamål. Exempel finnas å bägge delarne.[2] Huru långt försäljningen framskridit vid tiden för Karl XII:s död kan ej af handlingarna utrönas. I öfrigt afbröt enväldets fall ingalunda, som man ju kunde tro, fortgången af denna expropriationsaffär, men man vågade åtminstone vid universitetet börja protestera mot förfarandet såsom en våldsåtgärd. I Februari 1719 gjorde konsistoriet invändning inför häradsrätten i Långhundra vid tillämnad försäljning och åberopade, att det gått in till H. M. drottningen med förfrågan, om försäljningen af de Gustavianska arf- och egna godsen skulle få vidare fortsättas[3] Besynnerligt nog återfinnes ej något annat spår af att dylik skrifvelse till K. Maj:t verkligen aflåtits, förmod-

[1] Olof Rudbeck d. y. som, utan något särskildt uppdrag, nedrest till Lund, skref till konsistoriet (3 Aug. 1717 bland kons. acta), att han gjort sitt bästa för att afvända olyckan. Då konungen visat sig obeveklig, hade man rådt honom, att konsistoriet skulle skrifva till landshöfdingarne och bedja att få lösa de bästa hemmanen efter värdering. Om hemmanen dessförinnan ginge under uppbud, skulle universitetet tillsvidare gifva högsta budet, »utlofvandes man äfven här att så laga, det K. Akademien skall därvid intet lida».

[2] Kons. prot. 28 Aug., 23 Okt. 1717, 31 Aug., 15 Sept. 1719.

[3] Kons. t. häradsrätten 9 Febr. 1719.

ligen har ärendet andragits på riksdagen. Då emellertid K. M:t i sin resolution d. 10 Mars 1719 på prästerskapets besvär[1] förklarade i punkten 16, att alla kyrkors, skolors och hospitalers jord icke fick förryckas och att den, som vore egenvilligt frånköpt, skulle få igenlösas, borde all vidare afsöndring af akademihemman hafva varit omöjlig. Trots detta har försäljningen lika fullt fortgått.[2] Universitetet gjorde dock starka ansträngningar för att komma till sin rätt, särskildt voro domprosten Molin och juris professor Reftelius outtröttligt verksamma i att arbeta för saken både hos regeringen om hösten 1719 och vid riksdagarne 1720 och 1723. Det var dock först vid den sistnämda, som arbetet kröntes med framgång. Den på ständernas beslut grundade nya förordningen om skatteköp af d. 19 Sept. 1723 föreskref, att akademiers, skolors och kyrkors hemman, äfven om de icke lågo så nära, att de voro oumbärliga för sitt ändamål, icke finge säljas utan vederbörande konsistorii önskan och kammarkollegiets samtycke; i sistnämda fall finge ej heller räntan sänkas och köpeskillingen skulle oafkortad tillfalla säljaren. Härmed var konfiskationen bragt till slut, och universitetet skyndade sedan att återbetala till köparne af dess gods hvad dessa erlagt i skattelösen samt inträdde, om ock naturligen efter rätt dryga förluster i sin gamla äganderätt.[3] Ett och annat torde dock aldrig kommit tillbaka.[4]

Jag har hunnit till slutet af den Karolinska tiden. Hvad Geijer så träffande sagt om Karl XII, att när han föll, var det en slutad lefnad, gäller i det hela äfven om tidehvarfvet. Enväldet hade gjort bankrutt, och dess tid var ute. Men sällan har det så hämnat sig, att, som här skedde genom enväldets öfverdrifter, kontinuiteten i statslifvet afbröts och det nya samhällsskicket i mycket ej byggde

[1] Tryckt hos Stjernman, Riksdagars och mötens beslut, Del 3.

[2] Se akademifogdarne Humbles och Holmbergs redogörelser 1723 för en hel mängd skatteköp i norra och mellersta Upland (Kons. acta).

[3] Om kronan någonsin ersatt universitetet för skatteköpsbeloppen är mig obekant; det förefaller i sig föga troligt.

[4] En hastig jämförelse af äldre och yngre jordeböcker har synts mig visa, att de allra flesta hemman åter kommit i universitetets ägo. Som exempel på ett fall, där universitetet genom ren oaktsamhet gått miste om ett Gustaf Adolfs gods, kan anföras försäljningen af Fiskeså kvarn i Närtuna s., Långhundra härad. Landshöfding Ture Bjelke hade d. 15 Febr. 1717 underrättat konsistoriet om dess försäljning (Kons. arkiv), men detta bevakade ej sin rätt, och saken föll i glömska, tills inspectores ærarii för sent, år 1797, fingo ögonen öppna för hvad som skett (anteckning i Ups. Bibl. U 63).

på de gamla grundvalarne. Och däri ligger enväldets sorgligaste arf och domen öfver konung Karl, att svenska folket för ögonblicket förlorade tron på konungadömet och därför saknade blick för dess oumbärlighet i Sveriges statslif. Det är icke oförklarligt att så skedde, men det är oändligt tragiskt. Men sålunda blef det med lik i lasten som det svenska statsskeppet styrde in i partitidehvarfvets upprörda, snart förskämda och slutligen så vidriga politiska historia. Om det nya statsskickets tendenser börjat redan under enväldets sista dagar skjuta några starkare rotskott vid universitetet är ej bekant, men svårligen hafva tänkande sinnen kunnat undgå att grubbla öfver framtiden, ehuru man naturligen omsorgsfullt hållit vakt om sina tankar. Det är emellertid betecknande, att universitetsmän, som Lars Molin och Erik Benzelius, och Upsala höfding P. Ribbing haft mycket att betyda i den nya statsrättens utbildning. Hafva emellertid män från universitetet haft större eller mindre andel i ansvaret för det olyckliga statsskickets tillkomst, så har ock universitetet fått därför betala. Ty partifejderna under och mellan frihetstidens riksdagar hafva äfven vid universitetet utöfvat en mindre lycklig återverkan, och detta fick, liksom Sveriges rike i sin helhet, erfara, att den nya statsordningen väl aflyft enväldets tryck, men ingalunda betryggat garantierna för den enskildes frihet, utan tvärtom. Men det är nu en gång så, att det månghöfdade väldet för till en vida större despotism och laglöshet än äfven det mest koncentrerade envälde. Och partiväsendet bar sin sorgliga frukt äfven på det akademiska lifvets område, som annars, med sin mera idealistiska atmosfär, tyckes hafva bort gå förskonadt för dylika företeelser. Men det var väl icke så alldeles förvånande, att så skedde, ty den akademiska republiken hade många förutsättningar för att vandra i den stora riksdagsrepublikens fotspår. En lockelse låg i den frihet för kontroll, som i mer eller mindre grad alltid varit ett universitetets privilegium och som under Karl XII:s sista tid framträdde under den formen, att det lämnades nästan vind för våg åt egna krafter. Marken var ock väl beredd för en dylik evolution genom de inre slitningar, som ett århundrade igenom, med korta uppehåll, bragt de akademiska fäderna i håret på hvarandra.

Hvilken kontrast erbjuder icke universitetets öden under det Karolinska tidehvarfvets fortgång. Under den De la Gardieska kanslerstiden voro nog bekymren och sammanstötningarna ej sällsynta, men i hans intresse för universitetet och i det aristokratiska tidsskedets karaktär i allmänhet låg något för bildningen värmande. Därpå följde Karl XI:s stränga regemente, det verkade stundom

som den kalla bitande vinterdagen, men det hade ock något af dess stålsättande skärpa. Sist kom Karl XII:s och den stora ofredens tunga tid, slutligen isande hård som den arktiska natten. — Och dock växer blomman äfven under snön. I detta bistra och sollösa tidehvarf fortgår universitetets undervisning under samvetsgranna och skickliga lärares omsorgsfulla vård, och bilderna af Erik Benzelius, Olof Celsius, Johan Upmarck m. fl. träda fram som ädla representanter för det vetenskapliga arbetet. Rika frukter har ock lärarnes trogna arbete i det tysta burit i de generationer af unga ämnessvenner, som det utbildat för att tjäna fosterlandet både med pennan och med svärdet, vid rådsbordet och i det enkla pastorstjället. Omärkligt för samtiden förbereder sig i djupet den märkliga utveckling, som i nästa tidehvarf lyfter det naturvetenskapliga studiet upp på första planet och särskildt knyter dess historia till det oförgängliga minnet af Carolus Linnæus.

PRIS 8 KRONOR

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine of five cents a day is incurred
by retaining it beyond the specified
time.

Please return promptly.

3 2044 089 403 265